

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS

Skifter rörande Uppsala universitet

C. ORGANISATION OCH HISTORIA

120

Teologiska fakulteten vid
Uppsala universitet 1916–2000

Historiska studier

OLOPH BEXELL

UPPSALA
UNIVERSITET

2021

Till Christina

© AUU och Oloph Bexell 2021

Tryckt med bidrag från
Vilhelm Ekmans universitetsfond och
Samfundet Pro Fide et Christianismo
(Kyrkoherden Nils Henrikssons stiftelse).

Omslagsbild: Dekanhuset, Teologiska fakultetens huvudbyggnad
under stor del av 1900-talet. Foto: Fred Eklöw 1981. UUB.

Formgivning och sättning:
Martin Högvall, Grafisk service, Uppsala universitet.
Huvudtexten satt med Berling Antikva 11/14.

Tryckning:
Tryckt i Sverige av DanagårdLiTHO AB, Ödeshög 2021.
Papper: 100 g Munken Lynx.

Distribution:
Uppsala universitetsbibliotek
Box 510, 751 20 Uppsala
www.ub.uu.se
acta@ub.uu.se

ISSN 0502-7454

ISBN 978-91-513-1085-5

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-426250>

Innehåll

Förord	9
Fakulteten och kyrkan separerar	13
Luthersk trosbekännelse upphör som anställningskrav	15
Fakulteten lämnar domkapitlet	18
Prebendeinstitutionen avvecklas	22
Fakulteten och dess institutioner	31
<i>A. 1900-talets studieordningar</i>	33
Den förberedande teologisk-filosofiska examen	33
Nya kandidat- och licentiatexamina 1903	34
Promotion och disputation	37
Licentiatexamen inskränks, avskaffas och återinförs	46
Studentinflytande på vägen mot 1955 års studieordning	47
Seminarium som undervisningsform	48
Krav på modernisering och nutidsanpassning	50
1969 års studieordning	53
RUMO-utredningen och 1973 års studieordning	59
1973 års forskarämnesöversyn	67
Pedagogiska förändringar	69
1977 års högskolereform	70
1984 års studieordning och en särskild utbildningsgren	73
Ett jämställdhetsarbete startar och institutionaliseras	75
Exkurs: Efter 2000	77
<i>B. Den teologiska institutionen i Uppsala och Stockholms teologiska institut</i>	78
Institutets organisation och planer på professorer	79
Institutionen får en sektion i Stockholm	80
Religionsvetenskapliga institut etableras	81
<i>C. Fakultetens yttre förhållanden</i>	82
Egna lokaler och ett gemensamt bibliotek	82
Exkurs: Efter 2000	86
<i>D. Internationella kontakter</i>	87
Olaus Petri Stiftelsen	87
Forskningssamarbete och studentutbyten	90

Religionshistoria	95
Darwinismen inom religionsforskningen	95
Islam och mystik	97
Religionshistoria blir ämnesbenämning	99
Emilia Fogelklou och professurens inriktning	100
Widengren och den religionshistoriska Uppsalaskolan	101
Västasiens religioner och en komplicerad affär	108
Den kalsenienska professuren avvecklas	112
Religionshistoria även inom den filosofiska fakulteten	113
Religionsmöten i Indien	118
Buddhism och hinduism i fokus men inte längre ett ämne i två fakulteter ...	120
Den upsaliensiska vetenskapstraditionen fullföljs med ny professur	121
Exkurs: Efter 2000	122
Kyrkohistoria	125
Gammal eller ny teologi?	126
Att både utforska och vilja gripa in i kyrkohistorien	131
Kyrkohistoriens andliga drivkraft måste beforskas	136
Ämnet får ett uppsving och internationaliseras	137
Socioreligiösa perspektiv för att förstå kyrkan i samtiden	141
Det historiska växelspelet mellan kyrka, kultur och politik	145
Kyrkan som aktör i ett pluralistiskt samhälle	147
Kvinnohistorisk kompetens	149
Exkurs: Efter 2000	153
Missionsvetenskap	155
Förväntan på akademisk missionärsutbildning	155
Personlig professur inkluderar ostasiatisk religionshistoria	157
»Tredje världens» kyrkohistoria	160
Ett testamente tryggar ämnets fortbestånd	168
Forskning om religionsmöten och fältstudier för studenter	168
Exkurs: Efter 2000	172
Exegetik – vetenskapen om Bibeln	173
Den Watterska striden – exegetik som religionshistoria	173
Ett långt interregnum i Gamla testamentet	181
Palestinensisk realia och biblisk tidshistoria	187
Fridrichsen och hans realistiska bibelutläggning	188
Myt, rit och sakralt kungadöme	199
Arvet efter Fridrichsen	204
Komparativ religionshistoria och filologi	211
Traditionshistoria och textanalys	214
Arkeologi, textkritik och fransk strukturalism	217
Redaktionskritik och texthistoria	219
Den bibliska miljön och dess omvärld	220
Redaktionskritik och lingvistik	221
1900-talets Uppsalaexegetik	222
Exkurs: Efter 2000	223

Patristik – vetenskapen om fornkyrkan	225
Tvisten om en patristikdocentur	226
Ett eget seminarium – men inte eget ämne	229
Exkurs: Efter 2000	230
Från dogmatik till tros- och livsåskådningsvetenskap	231
Uppenbarelsevisshet och kulturell helhetsåskådning	231
Vetenskapsbegreppet vidgas – både trosföreställning och erfarenhet	233
Strid om en professur: Uppsalateologi eller lundateologi?	239
Kyrkan – frälsningshistoria och eskatologi	242
1960-talets omorientering – dogmatik såsom idéhistoria	247
Tro och vetande. En ny livsåskådningsforskning ger ett nytt språk	255
Nutida livsåskådningar – filosofi och empiri	263
Exkurs: Efter 2000	265
Från moralteologi till etik	267
Att beforska den kristna uppenbarelsen och dess etik	267
Från reformationens teologihistoria till aktuell moralteologi	270
Jag-du-filosofi eller lutherskt foramad etik?	273
Uppbrott från konfessionalismen och markering av kristen troskontinuitet	279
En kraftmätning med Ingemar Hedenius	282
Normativ socialetik och medveten jämställdhetsforskning	284
Protestantisk socialetik och inriktning mot arbetsetik	289
Exkurs: Efter 2000	292
Religionsfilosofi	293
Konkurrensen om en forskardocentur	294
Ett filosofiskt ämne utan konfessionella förutsättningar	296
Hur skall ämnet bestämmas?	297
Vetenskap och religion	299
Kritik mot scientismen	301
Exkurs: Efter 2000	302
Från praktisk teologi till kyrkovetenskap – praktiska övningar och teoretisk vetenskap	303
<i>A. Den praktiska prästutbildningen</i>	303
En praktisk övningskurs inrättas	304
Övningsinstitutet moderniseras	309
Övningsinstitutet avvecklas	312
Exkurs: Efter 2000	314
<i>B. Den teoretiska utbildningen i praktisk teologi</i>	315
Hör kyrkorätten till den praktiska teologin?	316
Kyrkans »evangeliska gestaltning»	317
Arkivforskning om de kyrkliga böckernas historia	319
Diskussion om ämnets identitet	322
Inte ett normativt och tillämpningsorienterat ämne	322
Den teologiskt tolkade kyrkan och dess praxis	328
Ecklesiologi som kyrkovetenskapens samlande perspektiv	331
Exkurs: Efter 2000	334

Religionspsykologi	335
Sundéns rollteori för att förstå fromhet	335
Arvet efter Sundén: religion som upplevelse och beteende	338
Religiös identitet i historia, nutid och litterär fiktion	339
Exkurs: Efter 2000	342
Religionssociologi	343
En riksprofessur inrättas med bas i Lund	343
En professur också i Uppsala	345
Jämförande värde- och livsåskådningsstudier	346
Media, religion och kultur	347
Kyrko- och kulturstudier	348
Religion och välfärd	349
Exkurs: Efter 2000	349
Förkortningar	351
Källor och litteratur	355
Bildkällor	393
Personregister	395

Förord

Denna bok har tillkommit inom projektet *Uppsala universitets historia 1793–2000*. Detta är ett vidareförande av Claes Annerstedts stora universitetshistorik i tio band (1877–1914), där framställningen omfattade tiden 1477–1792. År 2010 utgav docenten Carl Frängsmyr en skildring i två band av universitetets liv och förhållanden under åren 1852–1916, dvs. den tid då 1852 års universitetsstatuter var i kraft. Uppgiften att behandla återstoden av 1900-talet – universitets väldiga expansionsperiod – skulle därefter delas på flera händer. Jag fick då uppdraget att skriva den teologiska fakultetens historia.

De studier, som här föreligger är utförliga och har ett brett perspektiv. Omfångsmässiga skäl har gjort att de utges som egen volym, fristående från det sammanfattande historieverket. Det material som befunnits vara nödvändigt att lyfta fram och beakta för att göra fakultetens utveckling och förändring begriplig har på så sätt kunnat göras tillgängligt för läsaren. Frågeställningar och överväganden som skulle få genomslag i kyrka och skola har därmed heller inte blivit lämnade åsido. Tillsammans med motsvarande skildringar av de andra fakulteterna skall den teologiska fakultetens 1900-talsförhållanden i förkortad och mera översiktlig form sedermera få sin plats i ett band av den samlade universitetshistoriken. Där kommer de också att sättas in i sitt övergripande sammanhang som en integrerad del av en större helhet. En del av vad jag för sammanhangets skull har skrivit här tillhör framställningen av universitetets gemensamma historia. Dess olika centrumbildningar och studentlivet hör till det som där kommer att få sin belysning.

Genom portalparagrafen i 1916 års universitetsstatuter blev det för första gången uttryckligen sagt, att universitetets uppgift var både vetenskaplig forskning och undervisning. För den följande framställningens vidkommande har det medfört att ett omfattande avsnitt rör grundutbildningen, dess reformer och studieordningar. På så sätt visas hur det över tid varit den allmänna skolans kursplaner och behov av kompetenta lärare, som motiverat och drivit på de förändringar som ägt rum. Det är detta som i hög grad styrt den

teologiutbildning som av gemene man ofta uppfattades endast såsom en ren prästutbildning för Svenska kyrkan.

Boken skildrar den tid då dagens vetenskapliga discipliner formades och då stat och kyrka i vårt land fick förändrade relationer. Den utdragna upplösningen av de formella banden mellan fakulteten och kyrkan framgår av det inledande rättshistoriskt orienterade avsnittet. De omställningar som den konfessionella neutraliteten medförde för undervisningens och forskningens inriktning och innehåll visas i de därpå följande studierna.

I de ämneshistoriska kapitlen har viss vikt lagts vid de vägval som skett och de både interna och externa aktiviteter som ägt rum när professurerna skulle tillsättas och fakulteten ta ut kurs. En professor hade mycket stora möjligheter att påverka sitt ämnes innehåll och inriktning. Det blir i det sammanhanget också tydligt hur fakultetens historia påverkats också av faktorer och krafter, som en senare tid ofta förbiser, när resultaten i tidens längd uppfattats såsom de varit självklara. Befordringsärendena har stundom varit utdragna och intensiva och utgången ibland oviss in i det sista. Till skillnad från andra samhällssektorer är akademiska tjänstetillsättningar emellertid präglade av en långtgående transparens, där alla sökande har rätt att offentligen komma till tals. Också detta redovisas. Min framställning gör tydligt hur den teologiska fakulteten numera arbetar utifrån principiellt samma förutsättningar som alla andra av universitetets fakulteter. Den står alldeles fri och har ingen koppling till någon trosåskådning. Så var det inte i det tidiga 1900-talet.

Det skall här noteras att skeendet inom ämnet religionshistoria under dess parallella tid vid de filosofiska resp. historisk-filosofiska fakulteterna har integrerats i framställningen.

Fakultetshistoriken har inte disponerats strikt utifrån den hävdvunna ordning ämnena haft i utbildningssystemet. Istället har den motiverats av de innehållsliga krav som framställningen av det historiska förloppet visade sig ställa.

När det är fråga om en historik över en fakultet är det att observera att det främst är dess gemensamma ställningstaganden och verksamheten bland dess anställda lärare – professorer, undervisande docenter och ordinarie universitetslektorer – som skildras. Mycken forskning har bedrivits av andra, t.ex. timlärare, vikarier och doktorander, men skildringen härav får höra till de enskilda ämneshistorikernas utförligare berättelser i andra sammanhang. De olika disciplinernas verksamheter i hela deras vidd och bredare forskningsgemenskap med nätverk och kontakter av olika slag har likaså sin plats där.

Uppgiften är att följa skeendet fram till och med år 2000. Oaktat det har jag mycket kortfattat ändå velat antyda att verksamheten därefter gått vidare mot vår egen samtid. Men att utveckla vad som hänt, skett, sagts och skrivits

FÖRORD

sedan dess ligger utanför uppgiften för projektet *Uppsala universitets historia 1793–2000*.

Ett tack vill jag framföra till alla dem, som på olika sätt bistått mig under arbetets gång genom att lämna värdefulla synpunkter på ett manuskript under utarbetande. Främst går detta till projektledaren Carl Frängsmyr, som med stor kunnsighet och goda synpunkter följt mitt arbete från början. Det inledande rättshistoriska kapitlet har lästs och kommenterats av professorn Rolf Nygren och det institutionsövergripande avsnittet helt eller delvis granskats av bitr. förvaltningschefen Roland Edwardsson, byråchefen Einar Lauritzen, studievägledaren Pär Ottoson, bitr. universitetsdirektören Kay Svensson och professorn Cecilia Wejryd, fakultetens nuvarande dekanus. Vid en rad fakseminarier under ledning av Carl Frängsmyr har de ämnesinriktade studierna granskats av företrädare för de olika disciplinerna och jag tackar för många viktiga kommentarer. Överbibliotekarien Ulf Göranson har läst och kommenterat manuskriptet i dess helhet. Därtill har – *requiescant in pace* – universitetskanslern Carl-Gustaf Andrén och avdelningschefen Torsten Kälve-mark välvilligt ställt sitt stora kunnande till mitt förfogande. Framställningen bygger främst på handlingar i teologiska fakultetens och konsistoriets arkiv, där universitetsarkivarien Johan Sjöberg och hans efterträdare Håkan Drufva med stor beredvillighet stått till tjänst. Likaså har bitr. avdelningschefen vid Uppsala universitetsbiblioteks specialsamlingar Åsa Henningsson bistått med det fotomaterial som hämtats ur bibliotekets omfattande bildsamling.

Ett särskilt tack riktar jag till min hustru Christina Bexell, som inte bara med sin yrkesmässiga sakkunskap nagelfarit framställningen om studieordningarna, utan också läst hela boken i korrektur.

Uppsala i oktober 2020

Oloph Bexell

Fakulteten och kyrkan separerar

Uppsala universitet är kyrkans dotter, grundat genom en påvlig bulla, på initiativ av ärkebiskopen och med denne som självskrivna kansler. Den teologiska fakulteten leder sin historia tillbaka till universitetets första tid 1477 och en dekanus är nämnd redan på 1480-talet.¹ Men först under 1800-talet första decennium blev det fakultetens uttalade uppgift att utbilda blivande präster – intill dess hade prästutbildningen skett vid domkyrkorna och efter reformationen vid stiftsstädernas katedralskolor och gymnasier. Då inrättades under vad som blev en mellanperiod s.k. teologiska seminarier vid universiteten. Dessa avvecklades 1831 och prästutbildningen integrerades i fakultetens egentliga verksamhet.

Under mer än fyra hundra år och ännu långt in under 1900-talet levde fakulteten och kyrkan i symbios med varandra, även om den mera snäva konfessionalismen bröts redan under 1700-talet. Fakulteten var tidvis ännu under 1900-talet ett instrument för statsmaktens kyrkopolitiska ambitioner. Då förbindelserna med kyrkan formellt började lösas upp skedde det från fakultetens sida inte utan reservationer.

När de nya universitetsstatuterna trädde i kraft år 1916 fanns det 2 261 inskrivna studenter vid Uppsala universitet; av dem tillhörde 232 den teologiska fakulteten. Det fanns där sju professurer: en i *teologiska prenotationer och teologisk encyklopedi*, två i *exegetik*, två i *dogmatik och moralteologi*, en i *kyrkohistoria* och en i *praktisk teologi*.² Vid de sammanträden som i formell mening var »fakulteten» framträdde de tillsammans såsom myndighet under ordförandeskap av dekanus. Det var på så sätt, som de under konsistoriet och universitetskanslern tillsammans hade att ta ställning i alla gemensamma frågor, stora som små. Ända fram till 1955, då treåriga mandatperioder infördes,

¹ Om det äldsta belägget från 1485 för en fakultetsindelning och för en teologdekan, den bekante Ericus Olai, känd som »den svenska historieskrivningens fader»: Malmström 1976, s. 79f, jfr Annerstedt 1877, s. 27f. och 30.

² Till universitetets 500-årsjubileum utgavs samlingsvolymen *Faculty of Theology*, 1977, med sammanfattande ämnesöverblickar av fakultetens alla dåvarande professorer, till vilken nu generellt hänvisas.

gick dekanuppgdraget läsårsvist runt mellan alla professorerna. En fakultet var vid denna tid alltså i hög grad identisk med sina professorer; dessa hade en suverän ställning i sina forskningsämnen och skötte i huvudsak all undervisning och examination själva. 1916 års statuter innebar ingen förändring vad gäller professurerna eller studieordningarna.

Ovanför fakultetsnivån manifesterades det formella sambandet mellan universitetet och kyrkan i de efterreformatoriska universitetskonstitutionerna 1626. Där slogs fast att ärkebiskopen skulle vara Uppsala universitets prokansler och tillsammans med *rector magnificus* således dess ledare. Såsom en av valkorporationerna deltog därför universitets samtliga professorer när ny ärkebiskop skulle väljas. Ett principbeslut om att denna ordning skulle avvecklas fattades 1934. Det genomfördes dock först när den dåvarande ärkebiskopen Erling Eidem blev emeritus 1950.³

När 1916 års universitetsstatuter tillkom hade den teologiska fakultetens verksamhet alltjämt sin bas i Svenska kyrkans lutherska bekännelse. Detta förhållande var på den tiden något självklart, även om staten börjat ta ut kursen bort från det lutherska enhetssamhällets monolitiska system. Som skall visas i avsnitten om dogmatikännets väg mot *tros- och livsåskådningsvetenskap* och den *praktiska teologins* förändring till *kyrkovetenskap* kom också de teologiska ämnenas innehållsliga koppling till kyrkan att radikalt förändras under 1900-talets senare del.

De yttre juridiska banden med Svenska kyrkan var flera och starka. Som vi nu skall se löstes de upp i flera utdragna processer under 1900-talet. Fakultetens uppgift *de jure* att utbilda blivande präster kvarstod ända till 1980, medan den teologiska undervisningen och forskningen redan tidigare hade markerat sin religiösa neutralitet. Luthersk trosbekännelse och medlemskap i Svenska kyrkan skulle upphöra såsom behörighetsgrundande för tjänst vid fakulteten. Dess personalunion med Uppsala domkapitel och funktion som stiftsstyrelse skulle avvecklas. Ordningen att professorerna samtidigt var anställda och avlönade såsom prebendekyrkoherdar avskaffades. När dessa förhållanden nedan skall belysas kommer vi att se hur det var ett i bokstavig mening grundläggande relationsförhållande som skulle förändras. Sekellånga band tillbaka till medeltiden eller reformationstidevarvet löstes upp. Frågorna var inte alltid alldeles enkla att komma till rätta med till allas belåtenhet, i varje fall inte till fakultetens.

³ Bexell 2014 b.

I fakultetens koppling till Svenska kyrkan har vi en förklaring till att under Andra världskriget antalet ansökningar från politiska flyktingar om att skrivas in vid fakulteten var mycket lågt. Sådana ansökningar kom från medborgare i de baltiska länderna, några få från Tyskland och Österrike och fakulteten skulle därvid uttala sig om behörigheten. De gällde huvudsakligen dispens från svensk studentexamen och behandlades oftast välvilligt, men med reservation, t.ex. att även om fakulteten »under nuvarande politiska förhållanden i allmänhet anser sig icke böra tillstyrka dispens för utländska studerande att bedriva studier vid fakulteten vill [den] dock [...] icke motsätta sig att sökanden erhåller tillstånd» att efter teol.-fil.-examen inskrivas vid fakulteten. I enlighet med 1937 års utlänningslag erinrade man i besluten om att rätten att avlägga teol.kand.-examen i sig inte innebar rätt till svensk statlig anställning.⁴

Luthersk trosbekännelse upphör som anställningskrav

De teologiska fakulteternas nära samband med kyrkan var vid 1900-talets början mera långtgående i Sverige, än i praktiskt taget alla andra länder.⁵ I ett internationellt perspektiv hade detta givit vårt land en särställning. Det svenska enhetsamhället har sin historiska förklaring i att kungamakten – alltsedan Gustaf Vasas och hans söners tid – uppfattat rikets religiösa enhetlighet såsom en förutsättning för dess nödvändiga politiska stabilitet. Vid religionsfreden i Augsburg 1555 hade principen *cuius regio, eius religio* slagits fast som en grundläggande regel för statsskicket: det var konungens religion, som skulle råda i hans rike.

Vid början av 1900-talet stadgade 1809 års regeringsform i 28 §, att ingen fick utnämnas till en teologisk lärarbefattning eller till en tjänst, där man skulle ägna sig åt undervisning i kristendom eller teologisk vetenskap, som inte »bekänner den rena evangeliska läran», uttolkat som Svenska kyrkans lutherdom. Uttrycket definierades i 2 § regeringsformen och läran var uttryckt i den Augsburgska bekännelsen och Uppsala mötes beslut 1593.⁶ Landet var sedan många hundra år präglad av en politiskt motiverad luthersk enhetskultur. Denna bestämmelse i regeringsformen skulle emellertid under 1900-talets lopp visa sig bli obsolet eller i varje fall tillämpad med konfessionell öppenhet, när en av landets ledande baptister utnämndes till professor vid fakulteten 1937.

⁴ TFP 6.9 1940, 5.9. 1941, 2.5 1943, 15.2 1945. Till sammanhanget cf Nygren 2016.

⁵ Till detta avsnitt även Bexell 2019.

⁶ Uppsala mötes beslut: »Concilium Upsaliense 1593», under utg. Dissenterlagkommittén diskuterade innebörden av uttrycket i SOU 1949:20, s. 73–75.

Den 1943 tillsatta dissenterlagskommittén diskuterade lydelsen i den nämnda paragrafen i regeringsformen. Måste en teologie professor var medlem i Svenska kyrkan? Det var nödvändigt för kommittén att ta ställning till den frågan eftersom – som framgår av avsnittet nedan om prebendernas avveckling – det tidigare kravet på att professorerna skulle vara prästvigda nu inte längre förelåg.

Eftersom en av fakultetens faktiska uppgifter var att utbilda präster i Svenska kyrkan stannade kommittén vid att också dess lärare borde vara »medlemmar av Svenska kyrkan eller annat trossamfund med evangelisk grundåskådning». Kommittén godkände alltså en viss konfessionell pluralism och ville även formellt öppna anställningsmöjligheter för sådana frikyrkomedlemmar, som utträtt ur Svenska kyrkan. Men fortfarande skulle till exempel romerska katoliker, mosaiska trosbekännare och den nu föreslagna nya kategorin konfessionslösa bli ställda åt sidan. De svenska teologiska fakulteterna saknade alltså möjlighet att rekrytera internationella forskare. Som en uttalad konsekvens av den akademiska friheten underströks samtidigt att några konfessionellt motiverade begränsningar för den vetenskapliga *forskningen* inte förelåg.⁷ Det var *undervisningen* som var det viktiga i sammanhanget.

Samma villkor, som regeringsformen redan uppställde för de teologie professorerna, borde enligt dissenterlagskommittén nu gälla även för docenterna. Dessa hade allt oftare börjat anlitas i grundutbildningen och var dessutom skyldiga att vikariera för ämnesprofessorn. Kommittén föreslog ett sådant tillägg till universitetsstatuternas 72 §.⁸

I sitt remissyttrande i september 1949 anslöt sig Uppsalafakulteten till förslaget i stort, och framhöll, att konsekvensen av dess egen »ställning som tillika prästutbildningsanstalt» var att lärarnas medlemskap i Svenska kyrkan fortfarande vore motiverad, men att detta alltså inte utgjorde något hinder för forskningens frihet.⁹

Fakultetens då båda icke prästvigda professorer, de fakultetspolitiska parhästarna Ivan Engnell och Geo Widengren hade inte varit närvarande vid beslutssammanträdet. Dagen därefter lämnade de in en skriftlig förklaring, att de var av annan mening. Fakultetens yttrande byggde på förutsättningar, som de inte kunde godta, eftersom de menade att inga konfessionella särkrav skulle få ställas på lärarna vid en teologisk fakultet. Visserligen var det så, framhöll de, att större delen av studenterna – men långt ifrån alla – skulle bli präster, men detta faktum kunde inte få inverka på undervisningen eller forskningen.

⁷ SOU 1949:20, s. 97f.

⁸ Skyldigheten enligt 86 § universitetsstatuterna.

⁹ TFP 22.9 1949 § 5, bil. A.

Den frihet de förespråkade hade dock sina gränser, när de sammanfattningsvis deklarerade att från »en teologisk lärostol bör ingen vara utestängd *som står på evangelisk grund*».¹⁰ Hur detta skulle tolkas förblev oklart. Drygt ett decennium senare skulle den inskränkning som de uppenbarligen ändå fann rimlig, komma upp till ytan och ställas under debatt, när fakulteten hade att behandla en docenturansökan i ämnet patristik.

I 1951 års religionsfrihetslag blev regeringsformens konfessionsformulering ytterligare modifierad. Säkert med den uppmärksammade striden 1903 kring Torgny Segerstedts docentur i religionshistoria i åtanke hade departementschefen i sin proposition markerat, att de teologiska fakulteternas lärostolar i sådana ämnen, som saknade relevans för konfessionell lutherdom, t.ex. »allmän religionshistoria», borde »stå öppna för varje kompetent forskare, oavsett dennes konfessionella inställning».¹¹ Samtidigt var det »ofrånkomligt» att en prästutbildning för Svenska kyrkan »måste äga en evangelisk-luthersk inriktning». Forskning utifrån andra förutsättningar än »dem som sedan gammalt bestämt den evangelisk-lutherska teologien vid våra universitet» kunde inte utgöra underlag för en sådan utbildning, i varje fall inte vad gällde lärostolen i praktisk teologi. I särskilda utskottets utlåtande motiverades teologiprofessorernas förblivande bekännelseplikt även av att de inom sig valde representanter i kyrkomötet och domkapitlet och deltog i biskopsval.¹² De hade alltså att i sitt akademiska ämbete agera inom kyrkan.

I sitt förslag till ändrad lydelse av 28 § regeringsformen gjorde propositionen en slags kompromiss, när den sade att vid tillsättning av tjänst »som innebär skyldighet att undervisa i kristendomen eller teologisk vetenskap skall Konungen taga den hänsyn till den sökandes trosåskådning *som därav påkallas*».¹³ Riksdagen tillfogade vid sitt beslut ett ytterligare modifierande »må» före ordet »påkallas».¹⁴ Genom 1951 års religionsfrihetslag blev således kravet på kyrkotillhörighet även för föreståndaren för den praktisk-teologiska övningskursen avskaffat. En förblivande konfessionell hållning inom fakulteten skall nedan diskuteras i samband med det nyssnämnda docenturärendet i patristik.

1809 års regeringsform hade i samma paragraf ett generellt stadgande, att till statliga ämbeten och fullmaktstjänster endast fick utnämnas »infödde

¹⁰ Ivan Engnell & Geo Widengren t. teol. fakulteten 23.9 1949. TFP 22.9 1949 § 5, bil. B. Kurs här.

¹¹ Prop. 1951:100, s. 80. Det Segerstedtska ärendet 1903: Stohlander Axelsson 2001.

¹² Särsk. utskottets betänkande 1951:1, s. 30.

¹³ Prop. 1951:100, s. 4, 80. Kurs. här.

¹⁴ Prop. 1951:100. SFS 1953:131.

svenske män». När den därvid sade, att vad gäller akademiska lärartjänster var det Konungen obetaget att till sådana utnämna även »utländske män af utmärkt skicklighet», hade ett undantag gjorts för de teologiska fakulteterna. Att en medborgarskapsbegränsning skulle bibehållas där hade grundlagskommittén motiverat med att de akademiska lärarnas uppgift var att utbilda präster i Svenska kyrkan.¹⁵ Denna sista särbestämmelse för den teologiska fakulteten avskaffades först genom införandet av ny regeringsform 1974.

Utöver dessa övergripande behörighetsbestämmelser för anställning fanns i det tidiga 1900-talet flera starka organisatoriska band mellan de teologiska fakulteterna och Svenska kyrkan. Dessa kom till uttryck i ett par rättsligt reglerade relationer: domkapitelsorganisationen och prebendeinstitutionen, liksom också i det att fakulteten utsåg egna representanter i kyrkomötet. Under 1900-talet skulle all sådan lagstiftning avvecklas.

Fakulteten lämnar domkapitlet

Den teologiska fakultetens nära koppling till Svenska kyrkan manifesterades också genom att den alltsedan reformationen med styrande och dömande uppgifter varit i personalunion med domkapitlet i Uppsala ärkestift.

I en kungl. förordning 1621 rörande uppgifterna för universitetets professorer gjordes åtskillnad mellan *consistorium ecclesiasticum* (dvs. domkapitlet) och *consistorium academicum*, när det påbjöds att de teologie professorerna också skulle vara ärkebiskopens assessorer i domkapitlet.¹⁶

1687 års domkapitelsförordning, som gällde fram till 1936, slog i sin första paragraf fast att »uti Uppsala Dom-Capitel, præsiderar Erchebiskopen, och hans Assessorer äre *Professores Theologiæ*». I Lund organiserades det på samma sätt, medan i övriga stift gymnasielektorerna utgjorde domkapitel.¹⁷ Genom 1842 års folkskolestadga blev domkapitlet det allmänna skolväsendets regionalmyndighet, varvid teologiprofessorerna i sin egenskap av domkapitelsledamöter således fick gå in i denna folkbildande funktion inom ärkestiftet. Uppgifterna var mångahanda och vid början av 1900-talet sammanträdde domkapitlet i regel varje vecka.¹⁸ Det kunde då hända att professorerna vid

¹⁵ Grundlagskommitténs motivering: Malmgren 1961, s. 37.

¹⁶ KF 7.7 1621, tr. av Annerstedt 1877, s. 173. Om den efterreformatoriska domkapitelsorganisationens framväxt: Holmquist 1908; om Uppsalakapitlets särställning, s. 146–159.

¹⁷ 1 § KF 11.2 1687.

¹⁸ Professorernas funktion att genom domkapitlet vara regional skolmyndighet: 3 § Stadgan ang. folkunderwisningen i riket 1842. Härtill Tegborg 1969, s. 286f.

ärkebiskopens förhinder fick ersätta denne vid förrättningar ute i stiftet, till exempel kyrkoherdeinstallationer eller kyrkoinvigningar.

Kulturlivets sekularisering och den ökande separationen mellan kyrkan och det moderniserade undervisningsväsende, som tagit sin början under 1800-talet, gjorde att domkapitlens sammansättning framstod som mindre funktionell. Som det skulle uttryckas av 1934 års domkapitelskommitté, hade lektorsledamöterna »i regel icke varit hågade att ägna mer än det nödtorftigaste intresse åt en uppgift, som var dem ålagd som ett, ofta ingalunda eftersträvat, bihang till deras egentliga syssla».¹⁹ En rad kommittéer hade länge förgäves föreslagit förändringar av lektorskapitlen, men i huvudsak lämnat professorskapitlen i Uppsala och Lund ifred. De ansågs som en funktionell manifestation av den levande förbindelsen mellan de teologiska fakulteterna och Svenska kyrkan.

Frågan om domkapitelsinstitutionens modernisering hade alltså gång efter annan utretts under 1800-talet.²⁰ När 1873 års kyrkolagsförslag ville bevara de akademiska domkapitlen oförändrade hade man från Uppsala framfört att denna särställning borde slopas. 1906 års domkapitelskommitté hade knutit an till detta och föreslagit att professorerna inte längre skulle ingå i domkapitlet. Men till 1914 års domkapitelskommittés betänkande, som lades fram fyra år senare, hade Uppsala domkapitel, dvs. ärkebiskopen och de teologie professorerna, föreslagit att domkapitlet i universitetsstäderna borde ha en från de övriga stiftens avvikande sammansättning och bestå av biskopen, domprosten, två teologie professorer, teologie lektorn vid stadens högre allmänna läroverk och folkskoleseminariets rektor eller en folkskolinspektör. Domkapitlet skulle förutom ärkebiskopen och de inom fakulteten valda professorerna därmed bestå av självskrivet skolfolk. Det utgjorde en markering av att det inte bara var fråga om ett prästernas ledningsorgan, utan också lärarnas och skolväsendets. Fakulteten var alltså nu beredd att minska, men inte, som kommittén velat, helt släppa sin kontakt med och sitt inflytande över stiftsstyrelsen.²¹ Över tid hade Uppsalafakultetens ståndpunkt förändrats från en vilja till radikal separation från domkapitlet till en önskan om en fortsatt representation där. Fakultetens mening skiftade utifrån dess personsammansättning.

1934 års domkapitelskommitté under ordförandeskap av domprosten och professorn Yngve Brilioth i Lund hade sonderat i frågan om de akademiska domkapitlens framtid. Man hade funnit det vara en ganska allmän uppfatt-

¹⁹ SOU 1935:31, s. 58.

²⁰ En detaljerad översikt över de olika förslagen till en domkapitelsreform återfinns i SOU 1935:31, s. 43–54.

²¹ SOU 1935:31, s. 46.

ning inom fakulteterna, »att det även för den teologiska forskningen är av betydelse, att dess utövare bevara kontakten med det levande kyrkolivet». Kommittén menade att denna uppfattning

torde ock vara desto mera befogad, som de teologie professorerna vid sidan av sin rent vetenskapliga verksamhet även hava till uppgift att vara prästutbildare. De behöva just i denna egenskap påminnas om det praktiska kyrkliga arbetets krav och tvingas att följa dess utveckling. Den vinning som på sådant sätt domkapitelsarbetet medför för deras egentliga kallelseuppgift, torde väl uppväga den förlust i tid, som detta arbete innebär. I varje fall lärer domkapitelsarbetet numera svårligen kunna betecknas som en så tung börda, att professorernas vetenskapliga verksamhet därigenom skulle bli lidande.²²

Inte bara själva personalunionen, utan också symbiosen mellan fakulteten och domkapitlet uppfattades alltså som en tillgång för båda parter. Men denna urgamla konstruktion var inte längre möjlig att upprätthålla.

När utredningen ville ersätta den dittillsvarande stiftsstyrelseorganisationen med en ny stannade den, vad gällde domkapitlet i universitetsstäderna, för en kompromiss. Dessa skulle, som i övriga stift, utgöras av biskop och domprost och valda representanter för prästerskapet och pastoraten, samt en av Kungl. Maj:t utsedd ledamot. Men därutöver skulle i »stift varest teologisk fakultet finnes, två av fakulteten inom denna valda professorer» ingå i domkapitlet. Dessutom föreslogs att »vid biskopsval fakultetens samtliga professorer äga säte och stämma i domkapitlet».²³ Sedan samtliga universitetsprofessorers rösträtt vid prokanslers- dvs. (ärke)biskopsval inte längre fanns kvar ville man på så sätt bibehålla teologiprofessorernas inflytande vid biskopstillsättningarna.

Även om den teologiska fakulteten i huvudsak tillstyrkte domkapitelskommitténs förslag var den på flera punkter kritisk. Den menade att det var olämpligt, att det i en sådan administrativ och judiciell myndighet som domkapitlet skulle ingå »ledamöter som erhållit sin plats uteslutande genom val». Genom att »lämna fältet fritt för de väljande att utse vem de behaga» kunde »stora olägenheter» uppstå och det kunde väljas ledamöter som »ej tillföra domkapitlet något egentligt värde». Man borde inte försvaga domkapitlens »karaktär av kollegier, sammansatta av högt bildade och för sin kulturella uppgift väl kvalificerade personer med ställning i kyrkans eller statens tjänst och därav följande ämbetsmannansvar». I formuleringarna återfanns fakultetens självkaraktäristik och stränga syn på sig själv och sin uppgift. Det är lätt att dra

²² SOU 1935:31, s. 89.

²³ SOU 1935:31, s. 8–9.

paralleller till fakultetens ovan refererade utlåtande över förslaget från 1914 års domkapitelskommitté. Men om nu en förändring väl skulle komma tillstånd hade fakulteten ingenting att erinra mot tanken att det därifrån skulle ingå två ledamöter, varvid uppdraget borde cirkulera mellan professorerna.²⁴ Professorn Arvid Runestam reserverade sig och ville att utöver de självskrivna ledamöterna skulle domkapitlet ledamöter rekryteras endast ur de teologiska fakulteterna; han ville inte lösa upp bandet mellan teologisk vetenskap och det samtida kyrkolivet. Den förslagsivrige kyrkohistorikern Emanuel Linderholm upprepade i ett yttrande till protokollet sitt eget utförliga förslag till ny och annorlunda domkapitelsorganisation utan professorer, som han motionerat om redan till 1929 års kyrkomöte.²⁵

Den nya lagen om domkapitel, som antogs 1936 stagade i enlighet med utredningsförslaget alltså att fakulteten skulle välja två av sina professorer som domkapitelsledamöter. Som en följd av den nedan diskuterade prebendelagstiftningen skulle detta för några år innebära att inte två, utan tre teologiprofessorer satt i universitetsstädernas domkapitel. Utöver de av fakulteterna valda ledamöterna ingick där då ytterligare en professor, nämligen domprosten.

När fakulteten i Lund 1948 till Kungl. Maj:t föreslog att professorn i praktisk teologi, som var föreståndare för det praktisk-teologiska övningsinstitutet, skulle vara självskrivnen ledamot av domkapitlet instämde Uppsalafakulteten i detta, men med förbehållet att antalet professorsledamöter återgick till tre.²⁶ Något gehör för denna framstöt blev det inte.

År 1963 upphörde de teologiska professorernas rätt att delta i (ärke)biskopsval. Genom sina två företrädare i domkapitlet ansågs fakulteten ändå få sitt inflytande tillgodosett.

Mot bakgrund av den upplösning av den organisatoriska relationen mellan teologiska fakulteten och Svenska kyrkan, som på olika områden skett under 1900-talet, och det sedan 1958 pågående utredningsarbetet om ändrade relationer mellan staten och kyrkan uttryckte emellertid statsmakterna i 1969 års statsverksproposition sin avsikt, att fakulteternas representation i kyrkomötet och domkapitlet skulle upphöra.²⁷ Efter den successiva avkonfessionalisering, som ägt rum, och den programmatiska obundenheten vid varje trosåskådning, som fakulteterna sades företräda – vi skall nedan följa detta skeende – sågs ti-

²⁴ TFP 30.9 1935 § 6, bil. A.

²⁵ Allmänna kyrkomötets protokoll 1929, motion 19.

²⁶ TFP 9.2 1949 § 11.

²⁷ Prop. 1969:1, bil. 10, s. 289.

den nu mogen för en sådan förändring.²⁸ I en inom utbildningsdepartementet 1969 upprättad promemoria lämnades förslag till hur en avveckling kunde genomföras.²⁹ Uppsalafakulteten instämde i sitt remissutlåtande i förslaget och såg detta likaså som en naturlig konsekvens av en redan fullbordad historisk utveckling. Utan debatt bifölls detta av 1970 års riksdag och kyrkomöte. Förändringen trädde i kraft från påföljande årsskifte.³⁰

Prebendeinstitutionen avvecklas

Att universitetet och kyrkan var sammantvinnade fick utöver det nu sagda ett mycket konkret uttryck vad gällde professorernas avlöningsförhållanden.

I en ordning med rötter i medeltiden var 1916 till alla teologiprofessurer utom en, kopplad ett s.k. prebende.³¹ Det innebar att professorn samtidigt innehade en kyrkoherdetjänst i ett pastorat i Uppsala eller dess närhet och uppbar löneinkomster därifrån. Således var 1916 Herman Lundström också domprost och kyrkoherde både i domkyrkoförsamlingen och i Vaksala. Erik Stave var samtidigt kyrkoherde i Helga Trefaldighet, Edvard Rodhe i Gamla Uppsala, Adolf Kolmodin i Uppsala-Näs, Einar Billing i Hagby och Ramsta och N.J. Göransson i Danmark. Det var endast den senast utnämnde, professorn Edgar Reuterskiöld i teologiska prenotioner och teologisk encyklopedi, som då saknade prebende. Även Börje pastorat hade prebendenatur, men tjänsten där var sedan 1909 vakanssatt i väntan på den omreglering som genomfördes 1923, då tjänsten drogs in.³²

Under sin ämbets tid kunde en professor växla mellan olika prebendepastorat, allt eftersom de blev lediga. Reuterskiöld skulle t.ex. sedermera överta Hagby och Ramsta och därefter Helga Trefaldighet. Längre tillbaka hade även teologie adjunkter och prästvigda professorer vid filosofiska fakulteten kunnat inneha prebenden; också biskopstjänsterna och teologilektoraten vid gymnasierna var eller hade varit förenade med prebenden. Sådana fanns alltså i alla stift runt om i landet, varvid ärkebiskopen var prebendekyrkoherde i Bälunge. Den gällande lagstiftningen hade 1723 lagts fast i det statsrättsliga dokumentet Prästerskapets privilegier och var därmed förankrad i 1809 års regeringsform.³³

²⁸ SOU 1967:45, s. 345f.

²⁹ *Promemoria med förslag* 1969, s. 3.

³⁰ SFS 1970:753 och 754.

³¹ Till det följande även Bexell 2020.

³² Börje var länge prebende och åt en teologie adjunkt och därefter åt e.o. professorn i pastoralteologi, senare praktisk teologi. Församlingen blev 1923 annex till Helga Trefaldighet.

³³ 4 § PrPr, 114 § RF.

Konkret innebar denna ordning för fakultetens del, att professorerna såsom prebendarier uppbar kyrkoherdelönen från sitt pastorat, medan den löpande pastoralvården sköttes av en där bosatt komminister, som samtidigt var förordnad som »vice pastor». I dennes förordnade fanns en klausul om att prebendarien hade rätt att gå in i tjänst när hans tid så medgav. Detta skedde i många fall så sällan som endast en eller två gånger om året. Prebendeprofessorerna inne i Uppsala brukade dock förrätta högmässa betydligt oftare.³⁴ En professor med prebende på landsbygden bodde med sin familj i Uppsala, men tillbringade vanligen de akademiska ferierna i sitt pastorat, där prästgård ju stod till förfogande.³⁵

Utnämningsärendena till dessa dubbla befattningar bereddes av universitetsmyndigheterna helt på egen hand utifrån den sökande professorskandidatens akademiska meriter. Enligt prästvalslagen fick någon inblandning från domkapitlets eller församlingens sida inte förekomma.³⁶ Frånsett att den utnämnde måste vara prästvigd hade frågor kopplade till prebendet ingen relevans när en teologiprofessur skulle tillsättas.

Domprost utsågs i särskild ordning och befattningen benämndes »förste teologie professor och domprost». Uttrycket ledde sin historia tillbaka ända till Uppsala universitets återupprättande 1593, då Nicolaus Olai Bothniensis utnämndes med denna titel. I det ovan nämnda kungliga brevet 1621 hade föreskrivits att »den förnembste *theologus* skall [...] alltjdh hereffter vara *pastor civitatis*».³⁷ Domprosten, som alltså var kyrkoherde i domkyrkoförsamlingen och vice preses i domkapitlet, utsågs bland de teologie professorerna. Något ansökningsförfarande till befattningen förekom inte.³⁸ Enligt den ordning som gällde vid 1900-talets början gjorde teologiska fakulteten en omröstning inom sig och lämnade ett namnförslag till konsistoriet. Det ingavs därifrån till Kungl. Maj:t, som sedan utnämnde. Enligt hävd var det den i tjänsten äldste professorn som utsågs.³⁹ Även i akademiska sammanhang titulerades denne därefter inte längre »professor», utan istället endast »domprost». Vid sedisvakans var det han som vid sidan av sin professur fick ta över ledningsansvaret i ärkestiftet. Utöver sin tjänst vid domkyrkan innehade domprosten, som nyss nämnts, också prebendet i Vaksala. För att sköta det löpande pastoralarbete

³⁴ G. Billing 1955, s. 76.

³⁵ En skildring av livet i ett prebende, se G. Billing 1950.

³⁶ Tillsättning av prebendekyrkoherde: 43 § 1883 års prästvalslag (SFS 1883:59), 45 § 1934 års prästvalslag (SFS 1934:573).

³⁷ KF 7.7 1621, tr. av Annerstedt 1877, s. 173.

³⁸ KBr 18.9 1909.

³⁹ TFP 17.4 1909 § 8, bil.

tet i domkyrkoförsamlingen hade domprosten såsom *patronus* fram till 1917 utsett innehavare av den fasta tjänsten såsom »domkyrkovicepastor»; därefter förordnades denne på vanligt sätt av domkapitlet. I Vaksala var komministern där vice pastor.⁴⁰

För församlingarna innebar denna ordning att de saknade inflytande över kyrkoherdetjänsternas tillsättning, och att de i den löpande verksamheten inte såg särskilt mycket av dem som utnämns. Det är inte förvånande att frågan om prebendernas avveckling under lång tid hade diskuterats i både riksdagen och kyrkomötet. I synnerhet hade bondeståndet varit kritiskt mot att församlingen inte kunde påverka prästutnämningen.⁴¹ Även om organisationsformen var ålderstigen uppfattades prebenderna från båda håll som en viktig kontaktpunkt mellan fakulteten och kyrkolivet.

En motion i bondeståndet vid 1850/51 års riksdag hade satt prebenderna ifråga och de hade därefter diskuterats vid flera riksdagar. Efter beslut i den sista ståndsriksdagen hade Kungl. Maj:t till det första kyrkomötet 1868 lämnat en skrivelse med förslag om deras avveckling. För att bejaka professorsprebendernas indragning hade kyrkomötet emellertid ställt upp det villkoret, att ett års församlingstjänst som präst skulle utgöra behörighetskrav för utnämning till teologie professor eller adjunkt och även till teologie lektorsbefattning vid gymnasier.⁴² Så blev det inte. Varken skrivelsen eller kyrkomötets yttrande föranledde någon Kungl. Maj:ts åtgärd.

Tjugu år senare, 1888, hade fakulteten framfört sin önskan att bli befriad från prebenderna.⁴³ Den uppfattade nu denna institution såsom distraherande för en akademisk lärare med den mångfald av bestyr, som det trots vicepastorsinstitutionen var fråga om. Prebenderna uppfattades vara till förfång för den vetenskapliga verksamheten. Det var endast för den ordinarie och extraordinarie professorn i praktisk teologi som de ansågs utgöra en så pass stor tillgång i tjänsten, att det motiverade att de bibehölls. Pastoraten Helga Trefaldighet och Vaksala pekades ut som lämpliga att bibehålla sina prebendenaturer. I övrigt borde även teologiprofessorer helt och hållet avlönas av statsmedel. Större akademiska konsistoriet tillstyrkte skrivelsens förslag och den remitterades av Kungl. Maj:t bl.a. till fakulteten i Lund för yttrande. Som det enda av remissorganen ville konsistoriet där emellertid bibehålla prebenderna. Kungl. Maj:t lämnade skrivelsen från Uppsalafakulteten utan avseende.

⁴⁰ Om prebendet och domkyrkovicepastorstjänsten: Bexell 2015, s. 398f.

⁴¹ Prebendeinstitutionens historia: *Betänkande med förslag till upphävande av prebendeinstitutionen*. 1920, s. 1–19.

⁴² *Allmänna kyrkomötet 1868*, s. 576.

⁴³ TFP 22.7 1888.

Genom 1910 års lag om prästerskapets avlöning kom det i öppen dag hur prebendeinstitutionen var en föråldrad avlöningsform. En år 1919 tillsatt kommitté för utredning om förändrad kyrklig indelning i Lunds stift fick prebende frågan där på sitt bord; utredningen antog namnet »Skånekommittén». Den regionala begränsning som uttrycktes på så sätt skulle emellertid bli oegentlig. Kommittén aktualiserade genast om det inte borde vara prebendernas avskaffande i hela riket som borde utredas. Kungl. Maj:t bejakade detta och kompletterade den med två professorer, N.J. Göransson från Uppsala och lundsaren Magnus Pfannenstill.

I sitt året därpå framlagda betänkande föreslog kommittén att hela prebendeinstitutionen successivt skulle avvecklas med undantag av biskopsprebendet i det lilla Visby stift. Pfannenstill reserverade sig mot förslaget och yrkade att de båda professurerna i praktisk teologi, alltjämt borde vara knutna till var sitt prebende och på så sätt behålla sin kontakt med kyrkolivet. För Uppsalas del visade han i första hand på Helga Trefaldighets och därefter Gamla Uppsala pastorat som lämpliga för ändamålet och där komministern kunde vara vice pastor.

Om än med någon tvekan instämde Uppsalafakulteten i kommittémajoritetens mening. Den menade att även om prebendena i och för sig var en positiv tillgång för professorerna, var en sådan tjänsteorganisation till förfång för pastoralvården. Att den skulle bibehållas var inte rimligt. Inte heller gav utvecklingen inom ämnet praktisk teologi i Uppsala skäl för att detta skulle ha en särställning, så som Pfannenstill hade föreslagit. Det var ämnesprofessorn Edvard Rodhes nedan diskuterade strävan att göra ämnet till en rent historisk vetenskap, som motiverade ställningstagandet.⁴⁴ Kyrkohistorikern Emanuel Linderholm ingav som så ofta en särskild motivering till protokollet.⁴⁵

Skånekommitténs förslag att kyrkoherdetjänsten i domkyrkoförsamlingen skulle benämnas domprost och därmed ha säte som vice preses i domkapitlet stod enligt Uppsalafakultetens mening i strid med 1687 års alltjämt gällande domkapitelförordning. Som ovan nämnts stadgade den att Uppsala domkapitel skulle bestå av ärkebiskopen och de teologie professorerna; någon vanlig kyrkoherde hade inte plats där. Den föreslagna förändringen kunde enligt fakultetens mening endast komma till stånd i samband med en modernisering av stiftsstyrelseorganisationen och genom en ny eller förändrad lag.⁴⁶ Fakulteten menade alltså att uppdraget som domkapitlets vice preses och därmed befattningen som domprost alltfört skulle innehas av en professor.

⁴⁴ Härtill Bexell 2004, s. 5–24 och nedan s. 316.

⁴⁵ TFP 9.1 1920 § 4.

⁴⁶ TFP 9.1 1920 § 5.

Två av professorerna – Einar Billing och Adolf Kolmodin – hade inte varit närvarande vid beslutssammanträdet: När ärendet kom till konsistoriet tillstyrkte de båda Pfannenstills reservation. Det föreföll dem lika naturligt att en professor i praktisk teologi skulle ha tillfälle att regelbundet delta i ett församlingsarbete, som det var för en professor i praktisk medicin att ha tillgång till en egen klinik. Deras argumentering vann inget gehör, utan konsistoriet instämde i sitt beslut på alla punkter i fakultetens tillstyrkan av utredningsförslaget. Uppsala universitet var här ganska ensamt; för reservationen talade så gott som alla övriga remissinstanser.⁴⁷

Detta ledde till att Kungl. Maj:t i sin proposition 1920 föreslog att alla de övriga prebendena utom Visby successivt skulle dras in. Så blev riksdagens beslut. Men kyrkomötet fäste till sitt instämmande häri en önskan att Kungl. Maj:t ändå skulle medge att professorerna i praktisk teologi skulle förbli prebendarier.⁴⁸

Prebendeavvecklingen skedde successivt under de första åren på 1920-talet. Härigenom bortföll det gamla kravet på att en teologie professor skulle vara prästvigd. Strax efter årsskiftet 1923 utnämndes först Arvid Runestam och därefter Gillis Wetter som fakultetens första icke prästvigda professorer. Något prebende var inte längre nödvändigt för lörens skull. Ett av de gamla banden mellan universitetet och kyrkan hade lösts upp.

Den speciallösning som kyrkomötet önskat utreddes av Edvard Rodhe – en gång prebendekyrkoherde i Gamla Uppsala och nu, såsom Lundaprofessor, i Husie i Skåne. Därefter sade ecklesiastikministern Olof Olsson i statsverkspropositionen 1922 att de båda professurerna i praktisk teologi också i fortsättningen skulle vara knutna till var sitt prebende och därvid till resp. domkyrkoförsamling.⁴⁹ Detta bifölls av riksdagen och kyrkomötet. Därmed blev det alltså professorn i detta ämne – inte längre den äldste i fakulteten – som samtidigt skulle vara domprost.⁵⁰ Genom exegeten Erik Staves pensionering sommaren 1922 var domprosttjänsten samtidigt vakant. Den dåvarande professorn i praktisk teologi, Gustaf Lizell, som var prebendekyrkoherde i Gamla Uppsala, utnämndes 1923 av Kungl. Maj:t till domprost. Vaksalas prebendatur hade dragits in 1922.

Den 1933 tillsatta universitetsberedningen under ledning av universitetskanslern Ernst Trygger hade i sin utredning 1937 markerat, att från universitetens synpunkt övervägande skäl talade för att denna reducerade

⁴⁷ StKP 17.1 1920 § 12.

⁴⁸ Prop. 1920:335 och skr. till kyrkomötet 1920:10. Kyrkomötets prot. 1920:3:12.

⁴⁹ Prop. 1922:1, 8 huvudtiteln, s. 133f.

⁵⁰ KBr 27.4 1923.

prebendeorganisation bibehölls. På flera sätt var det underlättande om den praktisk-teologiska övningskursen leddes av en av universitetsstadens kyrkoherdar och omvänt var denne professors kontakt med praktiskt kyrkoliv till gagn för hans undervisning och forskning.⁵¹

I februari 1937 avled Gustaf Lizell och senare samma år utnämndes hans kollega i Lund Yngve Brilioth till biskop i Växjö. Därmed var de båda praktisk-teologiska professurerna i Uppsala och Lund lediga samtidigt och alltså även domprosttjänsterna. Kyrkorådet i Uppsala domkyrkoförsamling tog därvid – liksom det i Lund – initiativ till att få sin prebendenatur avvecklad. Ett gammalt önskemål i församlingen, tog ny fart.⁵² Man utredde frågan grundligt och vände sig till Kungl. Maj:t. Kyrkorådet gjorde därvid en belysande beräkning av domprosten Lizells pastorala göromål. Den visade att han som *prebendarius* i genomsnitt förrättat endast åtta (av församlingens ca 250) årliga gudstjänster och andaktsstunder, liksom han utfört en del förrättningar och varje år haft en konfirmandgrupp. Samtidigt hade han helt överlåtit arbetet i kyrkorådet till sin domkyrkovicepastor.⁵³

Både domkapitlet och teologiska fakulteten biträdde församlingens önskan. Men fakulteten ville fortfarande ha en kompromiss mellan gammal tradition och nödvändig förnyelse. Efter en rad överväganden åt olika håll bejakade den i sitt remissutlåtande att domkyrkoförsamlingens prebendenatur skulle upphöra, men föreslog återigen att där, i så fall, skulle inrättas en vanlig kyrkoherdetjänst. Domprosttjänsten med dess funktion som domkapitlets vice preses borde skiljas från församlingstjänsten och alltjämt vara förbunden med en av fakultetens professorer, lämpligen den som innehades av den i tjänsten äldste prästvigde professorn.⁵⁴ Denne borde därvid erhålla titeln »förste teologie professor». Trots att en ny domkapitelslag just trätt i kraft och ersatt 1687 års bestämmelser om professorskapitel, ville fakulteten på så sätt bevara sitt formaliserade samband med Svenska kyrkan. I Lund ville teologiska fakultetens majoritet bibehålla prebendena. Konsistoriet där följde emellertid reservanterna och föreslog i universitetets remissvar att de skulle avskaffas.

Uppsalafakultetens försök att med en särkonstruktion hålla fast sambandet mellan fakultet och domkapitel lämnades utan avseende. I sin proposition till 1940 års riksdag gick Kungl. Maj:t på Lundalinjen. De sista professorsprebendena skulle upphöra vid halvårsskiftet 1941 och de båda domprost-

⁵¹ SOU 1937:36, s. 59–60.

⁵² Kyrkorådet hade uttalat detta redan 13.10 1902 och publicerade nu en utredning, *Uppsala kyrkofullmäktiges tryck* 1937, ser. A, nr 4, s. 4–20. TFP 15.9 1937 § 12, bil.

⁵³ *Uppsala kyrkofullmäktiges tryck* 1937, ser. A, nr 4, s. 43f.

⁵⁴ TFP 7.12 1937 § 1 bil. A.

tjänsterna därmed tillsättas enligt det vanliga regelverket för sådana befattningar.⁵⁵ Det allra sista prebendet i riket levde kvar ända till 1986, då biskopstjänsten i Visby upphörde att vara förenad med kyrkoherdebefattningen i Visby domkyrkoförsamling.

Men för det fall prebendeinstitutionen definitivt skulle avvecklas hade Uppsalafakulteten i sitt remissvar föreslagit att den i dess ställe borde få ett nytt kyrkligt uppdrag. Den ville officiellt från universitetet anmodas att »med bestämda mellanrum i någon av stadens kyrkor anordna särskilt för akademiska medborgare avsedda gudstjänster». På så sätt skulle »fakultetens medlemmar [få] en bestämd anledning att delta i kyrklig verksamhet».⁵⁶

Vid en sammankomst med den konservativa studentföreningen Akademiska förbundet i slutet av 1880-talet hade föreslagits att vad som kallades »akademiska andaktsstunder» skulle komma till stånd vid universitetet. Studentinitiativet hade därefter realiserats av exegetikprofessorn Waldemar Rudin, som med början våren 1889 regelbundet varannan söndag anordnat sådana gudstjänster i Universitetshusets lärosal x. Han eller någon annan av fakultetens lärare predikade då.

Fakulteten ville nu formalisera sitt ansvar för dessa andakter och på så sätt bibehålla sin förbindelse med kyrkan. Så blev det inte. De akademiska andaktsstunderna kom istället att arrangeras av Uppsala kristliga studentförbund och kom att leva vidare fram till runt 1940.⁵⁷ År 1942 inrättade studentkårens direktion en befattning som 'Uppsala studentkårs präst' och verksamheten tog nya former.⁵⁸ Vid dennes sida inrättades en studentprästmånd, sammansatt av representanter för teologiska fakulteten, studentkåren och de kristna studentföreningarna; nämnden gav förslag till direktionen vid tillsättning av tjänsten. Till den förste innehavaren utsågs licentianden i teologisk etik Lennart Åkerlund.⁵⁹

Att universitetet anordnade gudstjänster hade inte varit ovanligt och det förekom långt fram i tiden. Vid reformationsjubileet 1917 arrangerades högtidligheterna gemensamt av universitetet och Svenska kyrkan och i närvaro av hela akademistaten och företrädare för det officiella Sverige. De inleddes genom en gudstjänst i domkyrkan där den nu färdiga 1917 års bibelöversättning överlämnades till kung Gustaf V. Därefter fortsatte de i universitetsaulan med

⁵⁵ Prop. 1940:20, RD:s skr. 1940:143. KBr 26.4 1940.

⁵⁶ TFP 7.12 1937 § 1 bil. A, s. 5.

⁵⁷ Rodhe 1930, s. 141; Frängsmyr 2013, s. 37–38. Andaktsstundernas form beskrevs i en insändare av signaturen *Civis academicus* i UNT 6.2 1903.

⁵⁸ Karlström, 1950, s. 344.

⁵⁹ Om Åkerlund: A. Åkerlund 1993, s. 100–101.

fakulteternas promotion.⁶⁰ Vid Lutherjubileet 1983, genomförde teologiska fakulteten inte bara ett antal föreläsningar, utan också enligt fakultetens beslut, »i samarrangemang med kyrkan», en högtidsgudstjänst i domkyrkan.⁶¹ Vid det praktisk-teologiska övningsinstitutet hade man samtidigt varit noga med att upprätthålla den principiella åtskillnaden mellan akademisk undervisning och kyrklig verksamhet. Men inom den nedan beskrivna s.k. tematerminen och i dess lokaler förekom emellertid i slutet på 1970-talet nattvardsgudstjänster efter en specialskriven ordning.⁶²

Under 1900-talet hade de formella banden mellan den teologiska fakulteten och Svenska kyrkan alltså successivt lösts upp och kyrkan blev en utbildningens avnämare bland andra. Kontakten skulle emellertid bestå och kyrkan fortsatte att använda fakultetens teologer i t.ex. sitt utredningsarbete eller anställde dem på inflytelserika tjänster i sin organisation. Efter 1977 års högskolereform – när professorerna för sin del hade lämnat sina *ex officio*-uppdrag i kyrkan – skulle kyrkans företrädare för en tid träda in som avnämarrепresentanter i den teologiska linjenämnden.

⁶⁰ En detaljerad framställning av reformationsjubileets genomförande finns i *Reformationens fjärde jubileum*, 1917.

⁶¹ TFP 5.9 1983.

⁶² Tematerminens stormöte, protokoll t.ex. 30.3 1977 § 5, 2.9 1977 § 14, 6.2 1978 § 5, 8.2 1978 § 6, 4.10 1978 § 4. A II g:1, TIA.

T.v. teologiska fakultetens sigill från 1600, alltjämt använt till dess doktorsdiplom. Skala 1:1. T.h. en modern renritning för teologiska institutionen av Bengt-Olof Kälde. I den uppslagna bibelboken läses orden i Mal. 2:7, »Prästens läppar förvaltar kunskapen». På var sin sida därom himmelrikets nycklar, ovanför Noas duva med en olivkvist i näbben och därunder en orm. Den omgivande kransen t.h. anknyter till symboliken i fakultetens doktorsring, se sid 40.

Fakulteten och dess institutioner

Studentantalet ökade under 1900-talet, med tiden närmast explosionsartat. Vårterminen 1866 hade det vid Uppsala universitet funnits 1 044 inskrivna studenter, varav 124 vid den teologiska fakulteten. Femtio år senare, vid denna undersöknings början 1916, var siffran 2 243 resp. 232.¹ När tillströmningen senare kraftigt ökade har det en förklaring i att utbildningskapaciteten vid gymnasier snabbt mer än fördubblades. Under 1900-talets senare del kom därtill de strikta reglerna för tillträde till universitetsstudier successivt att vidgas till att under vissa förutsättningar gälla även dem som inte genomgått gymnasiet och avlagt studentexamen. Detta var inte minst märkbart vid den teologiska fakulteten. En ytterligare demografisk förändring av studentpopulationen skedde sedan studentexamen avskaffats 1968/69 och genom en rad utbildningspolitiska reformer.

Av de tabeller Uppsala studentkår länge presenterade i sin årliga katalog framgår att det år 1936 fanns 3 360 inskrivna studenter, av dem 386 vid den teologiska fakulteten. År 1965 var antalet 18 501, respektive 786. År 1978 fanns vid universitetet ca 16 000 inskrivna studenter. Av dem var 1 070 registrerade vid fakulteten, varav 150 i forskarutbildningen.² Det fanns alltså nu vid den teologiska fakulteten fler studenter, än det funnits vid hela universitetet år 1866. Och det har som en belysande iakttagelse sagts att fler studenter skrevs in vid universitetet under Torgny Segerstedts rektorat 1955–1978, än under universitetets hela föregående verksamhetstid 1477–1955.³

Någon studentkatalog utges inte längre och den handskrivna *Matrikel över teologie studerande* som fakulteten började föra 1831 avslutades 1979.⁴ Volym- och storleksberäkningarna sker heller inte per individ, utan utifrån de ekonomiskt motiverade beräkningsgrunder för statlig ersättning som kallas 'helärs-

¹ Cronqvist 1925, s. 181 och 184.

² Källstad 1978, s. 58; Landahl 1978, s. 388.

³ Strömholm 1989, s. 52.

⁴ Matrikeln fördes i inskrivningsordning och i bundna volymer fram till 1965. Därefter registrerades studenterna på lösa kort i födelsennummerordning. År 1977 blev registreringen datoriserad i ett universitetsgemensamt system.

student' och 'helårsprestation'.⁵ Även om siffrorna således inte är omedelbart jämförbara, skall nämnas att teologiska fakulteten år 2003 kunde redovisa 620 helårsstudenter och 473 helårsprestationer. Det är knappast möjligt att retroaktivt för en viss given tidpunkt under 1900-talets tre sista decennier fastställa en exakt *per capita*-siffra för antalet teologie studerande och inte heller fördelningen mellan män och kvinnor.

För dem som fram till 1960-talets slut saknade studentexamen, men önskade utbilda sig till präst i Svenska kyrkan, fanns vissa möjligheter till undantag från regelverket rörande inskrivning. Dessa var motiverade dels av den då rådande prästbristen och det därav framkallade behovet inom kyrkan, dels också av den sökandes högre ålder och tidigare yrkeserfarenhet. Denna utbildning var mindre omfattande än den som ledde till teol.kand.-examen. Den det gällde hade att hos Kungl. Maj:t ansöka om rätt till inskrivning vid universitetet och den teologiska fakulteten med dispens från studentexamen. En omfattande punkt vid de teologiska fakultetssammanträdena var därvid att bedöma relevansen i de förkunskaper som uppvisades i sådana ansökningar. En inofficiell reglering av denna utbildningsväg tillkom genom överenskommelse mellan Svenska kyrkans biskopsmöte och de teologiska fakulteterna. Omfattningen av denna s.k. dispenskurs var fastställd av biskopsmötet och skiftade över tid. Här ingick den nedan nämnda översiktskursen resp. grundkursen samt betyg i något eller några av fakultetens ämnen.⁶

Såsom första kvinna blev Ellen Jaensson efter kungl. dispens inskriven vid fakulteten 1903. Tillståndet gällde »att få aflägga teologisk kandidatexamen i och för vinnande af kompetensbefattning i kristendom vid de allmänna läroverken». Ett par år senare blev Emilia Fogelklou inskriven och 1909 den första kvinna i landet som avlade teol.kand.-examen. Efter henne, år 1913, kom Siri Jonsson, senare gift Dahlquist, båda skulle göra sig kända som författare. Fogelklou återkommer nedan i fakultetens historia bl. a. i samband med att hon 1939 sökte en professur. I varje kapitel om de olika forskarämnena kommer ämnenas först disputerade kvinna att lyftas fram och hennes avhandling presenteras.

⁵ UKÄ:s definition av 'helårsstudent': »Antalet studenter som är förstagångs- och fortsättningsregistrerade på ett kurstillfälle multiplicerat med kurstillfallets högskolepoängomfattning under en viss period dividerat med 60. Studenter som avbrutit studierna inom tre veckor efter påbörjad kurs ska inte ingå i beräkningen.» En 'helårsprestation' är »summa avklarade högskolepoäng på en kurs/delkurs under en viss period dividerat med 60».

⁶ Instruktion härom i Biskopsmötets protokoll 22.4 1970 § 102, BMA, SvKAU. Härtill SOU 1971:89, s. 49.

A. 1900-talets studieordningar

Den förberedande teologisk-filosofiska examen

1693 års skolordning föreskrev att den som ville bedriva akademiska studier, förutom att ha en avgångsexamen från gymnasiet också skulle examineras vid universitetet innan man fick skrivas in som student där. Genom 1862 läroverksstadga förflyttades denna studentexamen, under namnet mogenhets-examen, från universitetet till gymnasierna.⁷ Sedan man därefter skrivits in vid universitetet erhöll varje student fram till 1964 ett av dess rektor utfärdat s.k. 'studentbrev', ett officiellt intyg, som markerade den nya akademiska hemhörigheten.

År 1865 hade en ny akademisk preliminärexamen införts. För att uppnå behörighet att skrivas in vid den teologiska fakulteten skulle man dessförinnan vid den filosofiska fakulteten ha avlagt den s.k. teologisk-filosofiska examen.⁸ En motsvarande juridisk-filosofisk och medicinsk-filosofisk preliminärexamen hade funnits, men avskaffats redan 1904 respektive 1907.

De blivande teologistudenterna skulle vid 1900-talets början, förutom att på gymnasiet ha läst latin i fyra år och grekiska i två, således vid den filosofiska fakulteten genomgå kurser och examineras i grekiska, hebreiska och filosofi. Den som redan avlagt filosofie kandidat- eller magisterexamen ansågs ha inhämtat motsvarande kunskaper.⁹

Denna förberedande teol.-fil.-examen kallades vanligen 'teolfilen' och att läsa på den att 'fila'. Tidigare hade den innehållit även latin och historia, men omfånget hade inskränkts genom den studieordning som införts 1903. I grekiska lästes nu Platons *Sokrates försvarstal* och *Phaidon*, Johannesevangeliet, Apostlagärningarna samt Clemensbrevet. I hebreiska gällde det att inhämta den grammatik och det ordförråd som man fick genom »trogen öfversättning och noggrann analys af någon mindre del» av Gamla testamentets text. Kursen med dess muntliga tentamen ansågs svår och många fick göra flera försök.¹⁰ I filosofiämnet dominerade det historiska perspektivet.

Genom en ny examensstadga 1928 utökades teol.-fil.-examen till att omfatta muntlig prövning i grekiska och hebreiska samt antingen i latin eller

⁷ KS 11.4 1862.

⁸ Härtill Carl Frängsmyr 2010 a, s. 319f.

⁹ SFS 1907:93, s. 10f.

¹⁰ Nystedt 1963, s. 58–59. Werner 1971, s. 61.

filosofi, varvid den som så önskade kunde examineras i alla ämnena och även i historia.¹¹

Lärare i hebreiska i teol.-fil.-kursen var under flera decennier i mitten på seklet den strängt fordrande professorn i semitiska språk H.S. Nyberg. Om hans tentamina cirkulerade en uppjagande legendflora och, som en i Uppsala ofrånkomlig eklut, var de fruktade av många. Det var ingen hemlighet att en hel del upsaliensare valde att fila i Lund eller oftare i Göteborg för att på så sätt undvika att gång efter annan kuggas av Nyberg.¹²

Ett gammalt krav på goda humaniorakunskaper såsom förutsättning för teologiska studier levde alltså länge vidare. Fordringarna i teol.-fil.-examen modifierades genom åren, men den fanns kvar ända fram till 1955.

Nya kandidat- och licentiatexamina 1903

Vid fakulteten hade en genomgripande förändring ägt rum 1903, då en ny studieordning införts.¹³ Den hade inneburit att såväl den gamla lärdomsexamen teologie kandidat – avlagd av ett fåtal studenter – som prästutbildningens dimissionsexamen avskaffades.¹⁴ En helt ny teologie kandidatexamen hade införts. 1903 års studieordning skulle i det stora hela vara gällande ända till 1955.¹⁵

Denna nya examen var slutmålet för de flesta studenter, alla som skulle bli präster eller läroverksadjunkter i kristendomskunskap. Studierna var fria, men normalstudietiden efter teol.-fil.-examen var från början beräknad till fem terminer. År 1916 avlades den av 33 personer.¹⁶

Fakulteten – dvs. professorskollegiet – ålades nu att undervisning avpassad för denna nya examen skulle finnas att tillgå för studenterna. Därför skulle det »för detta ändamål årligen hållas vetenskapliga föreläsningar, ävensom [...] propedeutiska kurser samt teoretiska seminarie- eller övningskurser». Enligt ett kanslersbrev 1895 skulle, som vi nedan skall se, det »teologiska seminariet», såsom komplement till föreläsningarna, genom »vetenskapliga öfningar [...] väcka och leda de studerandes självverksamhet» och förmåga att studera metodiskt och skriftligt och muntligt bedriva självständig vetenskaplig verk-

¹¹ SFS 1927:492.

¹² Kahle 1991, s. 348 ff.

¹³ KS 30.10 1903 ang. teologisk examen vid universiteten, SFS 1903:112.

¹⁴ Om den 1831 inrättade dimissionsexamen, se Cronqvist 1925, s. 150ff.; Frängsmyr 2010 a, s. 318f.

¹⁵ Bexell 2003, s. 7–23.

¹⁶ Reuterskiöld 1922, s. 436.

I kontinuerligt utgivna s.k. studiehandböcker kunde studenterna informera sig om studiernas uppläggning, fordringar och om kurslitteraturen.

samhet.¹⁷ Teologiska föreningen hade redan tidigare ägnat sig åt ämnesvisa diskussionssammanträden med livligt deltagande av studenter. Seminarierna övertog nu denna funktion och föreningens agenda förändrades.¹⁸

De föreläsningar som professorerna höll var oftast kopplade till den forskning de just bedrev. Det innebar att de hade ett sammanhållande tema som kunde pågå under flera terminer och som angavs i universitetskatalogen. Därefter samlades föreläsningarna inte sällan till en bok, varefter professorn tog sig an ett nytt ämne. Att föreläsningarna, annat än i sällfall, skulle ägnas att gå igenom det, som redan var tryckt i kurslitteraturen och alltså kunde inhämtas där, var en företeelse, som inte dök upp förrän under det sena 1900-talet och under inflytande av förhållandena inom skolan.

En nyhet 1903 var också att fakulteten inte bara skulle upprätta och till universitetskanslern sända in och få godkänt en studieplan »vari meddelas allmänna föreskrifter om det som skall genomgå». Man skulle också »meddela

¹⁷ Kanslersbrev 28.12 1895, tryckt i *Kongl. Statuter*, 1897, s. 252. Här till nedan sid. 49–51.

¹⁸ N.J. Welinder & J. Efr. Raag t. Teologiska föreningen 15.2 1895, fasc. 'Föredrag m.m.', U 2331, UUB. Edsman 1937.

de studerande anvisningar och råd rörande såväl ordningsföljden i studiet av de enskilda läroämnena som ordningsföljden vid studiet av varje läroämnes särskilda delar». Det var inte längre varje professor, som enskilt och kanske från gång till gång kunde avgöra tentamenskrav och kursomfång.

Successiva tentamina skedde inför professorn och därvid oftast i dennes bostad – några tjänsterum fanns ännu inte. Att en vanlig tentamen kunde ta tre–fyra timmar i anspråk var inte ovanligt. Den nya studieordningen var emellertid en klar vinst för studenterna. De behövde inte längre – som det tidigare brukade sägas – ägna åtskillig tid åt att ryktesvis ta reda på vilka böcker som professorn brukade tentera på eller i förväg uppsöka denne i hemmet för att fråga. Men man kunde inte tentera när som helst, utan endast under de i universitetskatalogen angivna tentamensperioderna, vanligen de fjorton första och sista dagarna under terminen samt några veckor i mars månad. Hela kurslitteraturen tenterades muntligt.

Genom 1903 års studieordning blev för första gången den teologiska utbildningen likformig i Uppsala och Lund. På förslag av kyrkohistorieprofessorn Emanuel Linderholm infördes 1921 en för hela fakulteten gemensam tentamensbok för varje student, som denne själv skulle ha om hand och där den tenterande professorn skulle skriva in betyget.¹⁹ Tidigare hade tentamina haft en mer eller mindre privat karaktär. Nu erkändes de som en officiell form för examination och genom anteckningen i tentamensboken fick betyget en slutgiltig karaktär och riksgiltighet.²⁰ Den formella teologie kandidatexaminationen i de olika ämnena skedde dessförinnan länge gruppvis på samma dag och muntligt inför fakulteten. Den ägde rum i fakultetens sammanträdesrum i universitetshuset och de manliga tentanderna skulle vara klädda i frack.²¹ Examensavgiften var enligt 1903 års stadga 10 kronor.²² Tentamensboken började avvecklas som betygsdokumentation när studieresultaten istället år 1977 började rapporteras i ett centralt, databaserat dokumentationssystem med successivt olika benämningar, FAROS, STUDOK, UPDOK eller LADOK.

Betygssystemet omfattade 1, 2 och 3 betyg (*Approbatum*, Godkänd; *Cum laude approbatum*, Med beröm godkänd; *Laudatum*, Berömlig), med ½ betygs påslag, s.k. distinktion eller spets, vid en mycket god tentamen på 1- och 2-betygnivån (*Non sine laude approbatum*, Icke utan beröm (eller Vål) godkänd resp. *Cum insigniore laude approbatum*, Med utmärkt beröm godkänd).²³

¹⁹ TFP 21.6 1921 § 4; TFP 19.10 1921 § 3. Ny utformning: TFP 6.9 1940 § 8.

²⁰ Härom SOU 1942:33, s. 12.

²¹ Siri Jonsson, senare Dahlquist, blev 1913 en av de första kvinnorna, som avlade teol.kand.-examen i Sverige. Om hur examinationen då tillgick se Bexell 2012 a, s. 54f.

²² KS 30.10 1903 ang. teologiska examina § 9, SFS 1903:112.

²³ 15 § Stadga ang. studieordning (SFS 1935:85).

I extremt sällsynta fall kunde utöver trebetygsnivån utdelas betyget *Par nobis*, det vill säga att den examinerande professorn bedömde tentandens kunskaper vara så omfattande och djupa att de var i paritet med hans egna.

För att kunna ta ut den nya teologie kandidatexamen krävdes enligt 1903 års stadga godkänt betyg i fem av fakultetens sju ämnen. I Gamla testamentets exegetik och i moralteologi (teologisk etik) räckte det med betyget Försvärlig (motsvarande det äldre *Admittitur*, 'må framläppas'), en nivå under Godkänd.

År 1903 hade även kraven för teologie licentiatexamen ändrats. Dessa hade under 1800-talet varit synnerligen omfattande. Under åren 1831–1903 hade den vid fakulteten avlagts endast av tolv personer.²⁴ År 1893 hade den fått en ny studieordning, som sade att licentianden skulle

ingifva en af honom författad vetenskaplig afhandling i något till fakultetens läroämnen hörande ämne, samt ett eller flera teser i hvar och ett af de öfriga teologiska examensämnena, hvilka teser böra behandla centrala punkter inom ämnena.²⁵

Genom 1903 års stadga skulle för licentiatexamen prov avläggas endast i tre av fakultetens sju ämnen (Gamla och Nya testamentets exegetik var formellt samma ämne), varav ett skulle vara antingen exegetik, dogmatik eller kyrkohistoria. Licentianden skulle författa en vetenskaplig avhandling i ett av sina examensämnena och undergå muntligt förhör i de båda övriga. Denna examen gav behörighet till lektorat vid läroverkens gymnasier.

Promotion och disputation

Rubriken ovan kan idag synas bakvänd. Som vi nu skall se är emellertid den teologiska doktorsdisputationen en betydligt yngre företeelse än promotionen.

Indicier har lagts fram för att den första hittills kända teologie doktorspromotionen vid Uppsala universitet skall ha ägt rum redan 1488.²⁶ Efter det att universitetet återupprättats efter reformationen har teologiska fakulteten anordnat doktorspromotioner sedan 1617.²⁷ Den första promotionen efter avlagda lärdomsprov ägde rum 1911.

²⁴ Cronqvist 1925, s. 193. Genom den enda licentiatexamen som under samma period avlades i Lund (1893), blir totalsiffran för hela riket 13.

²⁵ Licentiatexamens fordringar enligt studieplan 8.5 1893, återges även i *Prästerliga examina och befordringslagar*, 1890, s. 30.

²⁶ Nelson 1927, s. 44.

²⁷ Backman 1927; Göransson 1967; Nevéus 1986, s. 66–71. En vidare överblick ger Ström

De olika fakulteternas promotioner genomfördes långt in på 1900-talet var för sig och i över tid skiftande lokaler. De teologiska promotionerna torde redan från början ha ägt rum i domkyrkan och var tydligt präglade av kristen andakt med bön och predikan. De övriga fakulteternas promotioner flyttades till domkyrkan först efter det att den gamla *Academia Carolina*-byggnaden vid Riddartorget rivits 1778. Sedan det nya Universitetshuset tagits i bruk 1877 började man promovera där, i fakulteternas respektive rum, i någon lärosal, eller – som filosoferna brukade göra – i aulan. Detta skedde oftast på samma dag, men vid olika klockslag. Därmed upphörde promotionerna i domkyrkan, även om jubelpromotionen vid universitetets 450-årsjubileum 1927 genomfördes där. 1917 års promotion till minne av reformationen hölls däremot i universitetsaulan. Först år 1935 beslöt fakulteterna att gå samman till en gemensam promotionshögtidlighet, som sedan dess under solenna former ägt rum i aulan och har utvecklats till universitetets stora fest.²⁸ På grund av promovendernas ökande antal anordnas sedan 2000 två promotionstillfällen årligen.

Promotionen var intill 1969 års examensreform en juridisk akt med ett reellt innehåll: fakultetens formella förlänande av doktorsgraden. Den som visserligen disputerat men inte var promoverad var heller inte doktor. Den som inte hade möjlighet att delta i promotionsakten promoverades därför *absens*, i sin frånvaro.

Ända in på 1900-talet skilde sig den teologiska promotionen på ett avgörande sätt från de övriga fakulteternas. Intill dess var teologie doktorsgraden inte en markering av en vetenskaplig prestation, utan ett sätt för statsmakten att på kyrkliga meriter utdela nådevedermälen – ungefär som en orden eller medalj – till särskilt förtjänta präster (*doctores bullati*).²⁹

De teologiska promotionerna var fram till 1900-talets början i regel ett sätt att celebrera något kungligt, kyrkligt eller akademiskt jubileum eller eljest någon historisk händelse. De var alltså inte fakultetens interna angelägenhet. Under 1800-talet hade endast nio sådana promotioner ägt rum vid Uppsala universitet.³⁰ Ärkebiskopen, som också var universitetets prokansler, var pro-

2018, s. 487–495. *Förteckningar* över promovender lämnas av Carlsson 1936; Sträng 1967; Norrman, 1992.

²⁸ Nevéus 1986, s. 76–80, 91–93. Under det att Universitetshuset var stängt för renovering ägde vårpromotionen 2016 och vinterpromotionen 2017 rum i domkyrkan, liksom även professorsinstallationerna under vårterminen 1994.

²⁹ Om bruket att en furste utnämnde doktorer, *doctores bullati*, se de Ridder-Symoes 1996, s. 183.

³⁰ En förteckning över fakulteternas samtliga promotioner sedan 1600 lämnas av Nevéus 1986, s. 169. Vid juridiska fakulteten ägde den första promotionen rum 1629, vid den

motor. Inför promotionerna anmodades biskoparna att inlämna förslag till Kungl. Maj:t på vilka av stiftets präster, som borde hedras med doktorsvärdigheten. Det var därvid regel att de promovender som föreslogs och utsågs redan var promoverade filosofie magistrar (senare: doktorer). Till följd av denna ordning blev de teologie professorerna oftast promoverade till doktorer vid fakulteten först efter sin utnämning.

Aktens kyrkliga ställning markerades genom 1903 års examensstadga, som för behörighet att promoveras till teologie doktor fordrade godkända praktisk-teologiska prov och minst ett halvårs tjänstgöring »i de till prästämbetet hörande homiletiska och kateketiska åliggandena». Ansökningar till Kungl. Maj:t om dispens från denna regel hade emellertid inte varit ovanliga.³¹ Fakulteten menade 1932 att ett sådant utomvetenskapligt krav var »orimligt» och tog initiativ till att bestämmelsen avskaffades.³²

När gymnasiernas teologie lektorsprebenden skulle dras in hade 1868 års kyrkomöte som villkor satt upp att de teologie lektorerna också i fortsättningen skulle vara prästvigda. Detta ändrades av kyrkomötet 1898 så att – för det fall lektorsprebendena avskaffades – sökande till ett sådant lektorat skulle visa sin kompetens genom att inför en teologisk fakultet lägga fram en avhandling och disputerat, en ordning som alltså inte var knuten till doktorat och promotion. Förändringen fastlades i 1905 års läroverksstadga.³³ Det fanns alltså då två slags teologiska disputationer: en för att erhålla docentur, en annan för att få lektorskompetens. Ingen av dem var kopplad till doktorsgraden.

Inom fakulteten hade det kring sekelskiftet 1900 rests kritik mot ordningen med de kungligt-kyrkliga promotionerna av *doctores bullati*. Doktorsvärdigheten borde, som i andra fakulteter, motiveras av vetenskapliga prestationer och fakulteten själv få promovera sådana doktorer (*doctores rite creati*). I några artiklar i *Svenska Dagbladet* 1902 rörande det teologiska examensväsendet, hade Emanuel Linderholm tagit upp också detta. År 1908 gjorde Kungl. Maj:t en ändring i 1903 års examensstadga, där man slog fast att det också blev möjligt att promoveras till teologie doktor till följd av akademiska studier.³⁴ Under några decennier skulle båda promotionssystemen finnas sida vid sida. År 1911 hade fakulteten för första gången promoverat sina egna doktorer »efter avlagda prov», som frasen alltjämt lyder. Doktorsgraden infogades alltså i fakultetens utbildningssystem. Kraven jämfördes denna första gång med dem för professur, men jämkades därefter till vad som fordrades i andra fakulteter.

medicinska 1681 och vid den filosofiska 1600.

³¹ 20 § 1903 års examensstadga.

³² TFP 15.9 1932 § 10.

³³ AKM skr. 1898:21; 180 § Stadga för rikets allmänna läroverk (SFS 1905:6).

³⁴ Linderholm 1902. KK 18.12 1908.

Uppsalafakultetens doktorsinsignier. Till skillnad från de övriga fakulteterna saknar den teologie doktorshatten spänne och har framtill endast en rosett. Den teologiska doktorsringen återinfördes med denna modell år 1915.

Samtidigt kunde fakulteten skapa doktorer som en särskild hedersbevisning (*doctor honoris causa*), varvid dess val av hedersdoktorer länge skulle underställas universitetskanslerns prövning.³⁵ Jämte Indienmissionären och filologen A.G. Danielsson hade den 1911 till hedersdoktor kallats historieprofessorn Harald Hjärne, som därmed blev den först teologie doktor i landet någonsin, som inte var prästvigd.

Teologie doktorsgraden gav nu behörighet för lektorat inom skolväsendet. Därmed blev teologisk forskning lockande också för dem, som inte hade för avsikt att stanna vid akademien eller gå in i kyrkans tjänst. Rekryteringen breddades och antalet promotioner ökade. Något behov av disputation för lektorskompetens fanns därmed inte längre.

Den på så många fält aktive och företagsamme Emanuel Linderholm väckte 1915 tillsammans med två medpromovender, de likaså blivande professorerna Gustaf Lizell och Knut B. Westman, förslaget om att en teologie doktorsring av guld såsom ett av promotionsinsignierna skulle återupptagas till daglig användning. Sådana ringar hade kommit ur bruk i början av 1800-talet, men hade 1893 återinförts i de övriga fakulteterna. Förslagsställarna menade att den skulle fungera som ett särskilt »känne- och igenkänningstecken» för dem som promoverats vid teologiska fakulteten i Uppsala. Guldsmeden K.G. Markström hade efter anvisningar gjort upp en ritning med en i cirkel sammanböjd kvist av grönskande lager, där varje årsskott som en av sina frukter har ett kors. Utifrån denna fastställde fakulteten ringen och dess utseende och den bärs på vänstra handens ringfinger. I Lund hade en doktorsring av annan

³⁵ 41 § 3 mom. *Kungl Maj:ts universitetsstatuter* 1956.

modell införts några år tidigare.³⁶ Den teologiska fakultetens doktorshatt är klädd med veckat svart siden, har slätt brätte och rosett endast fram – den skiljer sig i detaljer från lundafakultetens hatt. En dammodell av något lägre och smäckrare typ kom i bruk när kvinnor började promoveras. En särskild teologisk promotionshatt av svart veckat siden, och med från tre håll uppvikt brätte är känd sedan 1700-talet. Åtminstone från detta sekels mitt torde de teologie doktorerna i vardagslag ha burit en hatt av den höga alltjämt brukade typen. En hatt av denna typ är bevarad från 1844.³⁷

Med anledning av reformationsjubileet 1917 och universitetets 450-årsjubileum 1927 anordnades de sista kyrkliga promotionerna med ärkebiskopen som promotor. Vid 1927 års stora promotion kreerade först ärkebiskopen-prokanslern Nathan Söderblom femton teologie doktorer utnämnda av Kungl. Maj:t enligt den äldre ordningen samt (*absens*) universitetets förste teologie jubeldoktor någonsin, den nittioårige biskopen i Strängnäs U.L. Ullman. Därefter intog fakultetens dekanus Edgar Reuterskiöld katedern och promoverade sex hedersdoktorer och tre doktorer efter avlagda prov. Så länge som uppdraget såsom dekanus läsårsvis cirkulerade mellan alla professorer var det alltid denne som var fakultetens promotor. När längre mandatperioder för dekanatet infördes 1955 kom promotorsuppdraget att fördelas mellan professorerna i särskild turordning.

Vid den stora promotionen med anledning av universitetets 450-årsjubileum 1927 hade fakulteten kallat sju hedersdoktor, bland dem riksantikvarien Sigurd Curman. Denna tackade ja till kallelsen, men ångrade sig senare och avböjde utmärkelsen. Det hade nämligen från en del präster förekommit kritik mot riksantikvarieämbetets sätt att sköta de kyrkliga restaureringsfrågorna. De ansåg att ämbetet därvid inte i tillräcklig omfattning hade tagit hänsyn till kyrkorummets funktion som levande och fungerande gudstjänstrum. I debatten hade Söderblom ställt sig på prästernas sida. Curman hade tagit kritiken personligt och konstaterade att fakulteten genom doktoratet »hedrar en gärning som av kyrkan inte anses gänelig». Därför ville han inte motta ett teologiskt hedersdoktorat.³⁸ Fakulteten var alltjämt i personalunion med domkapitlet i Uppsala. En intern konfliktfråga på det kyrkliga fältet fick alltså akademiska konsekvenser.

³⁶ Emanuel Linderholm m.fl. t. teol. fak. 14.4 1915. TFP 14.4 1915 § 6. Cf. Holmquist & Aurelius 1915.

³⁷ Backman 1927, s. 68–69 med bilder på sådana i Nordiska museet bevarade äldre teol. doktorshattar. (inv.nr NM 0022637 och NM 0080241).

³⁸ Curman t. teologiska fakulteten 18.8 1927, TFP 3.9 1927 § 6. Curman 1927 a–b; Åman 2008, s. 125–126.

Efter en framställning från fakulteten år 1932 gjorde Kungl. Maj:t året därpå den ändring i universitetsstatuterna, som upphävde ordningen med kungligt utnämnda *doctores bullati*.³⁹ Fakulteten markerade därmed sin självständighet från kyrkan och sin önskan att i det här avseendet helt jämföras med de övriga fakulteterna. De teologie doktorer som promoverats på detta äldre sätt, efter kunglig utnämning blev alltså inte »hedersdoktorer» (*doctores honoris causa*) av den typ som fakulteten själv etablerade under 1900-talet.⁴⁰ För dem hade traditionen att doktorsdiplomet trycktes på siden då levit kvar som längst.⁴¹

En unik doktorspromotion ägde rum i maj 1933. Sedan professorerna Sven Linder och Torsten Bohlin väckt ett förslag om saken medgav Kungl. Maj:t rätt för fakulteten att då »såsom efter avlagda prov» till teologie doktorer promovera exegeten Arvid Bruno, religionsfilosofen John Cullberg och filologen Emanuel Morbeck – därmed alltså i formell mening inte till »hedersdoktorer», ett ord som inte förekom i sammanhanget.⁴² Morbeck hade i ett utdraget tillsättningsärende varit Linders konkurrent om exegetikprofessuren.

Hur skall denna extraordinära åtgärd förklaras? Ett halvår tidigare, vid den stora så kallade Gustaf Adolfspromotionen i november 1932, hade fakulteten promoverat inte mindre än tolv utländska forskare från Finland, Norge, Danmark, Estland, Tyskland, Frankrike och England. De nu nämnda hade fått stå tillbaka. Tillhoppa promoverade fakulteterna vid detta tillfälle inte mindre än 60 hedersdoktorer.⁴³ Nu ville man uppenbarligen undvika att det gick inflation i denna ganska nya hedersutmärkelse. Genom sin framställning till Kungl. Maj:t önskade teologerna emellertid kunna göra några framstående svenska forskare till doktorer. Under hela det följande 1930-talet kallade fakulteten endast två hedersdoktorer.

Ordningen med hedersdoktorer blev ett sätt att markera fakultetens internationella kontakter. Det blev från 1940-talet regel att i stort sett vid varje promotion belöna inte bara välförtjänta svenskar, utan på så sätt också knyta utländska forskare till fakultetens gemenskap.⁴⁴

³⁹ SFS 1933:6–7.

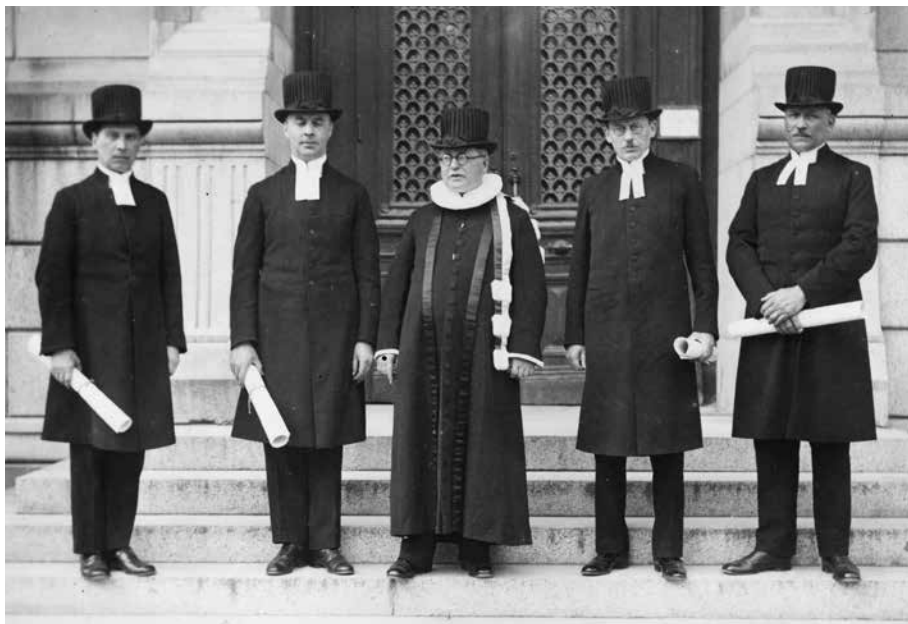
⁴⁰ Nevéus 2000. Under samma period kallade de juridiska och medicinska fakulteterna ingen hedersdoktor och den filosofiska sju.

⁴¹ Backman 1927, s. 97.

⁴² Om Cullberg och Morbeck, se vidare nedan. Om Bruno: Manfred Björkquist i *SvD* 29.10 1941; Rolf Hillman i *UNT* 27.4 1962; Henriksson 2001, s. 36–38 och *passim*. TFP 1.4 1933 § 4, med bil.; teol. fak. t. Konungen 22.4 1933.

⁴³ Som jämförelse må dock nämnas den rekordstora jubelfestpromotionen 1877 då 84 hedersdoktorer och 38 teologie *doctores bullati* promoverades, tillhoppa 122 personer. Nevéus 1992, s. 8.

⁴⁴ En förteckning över hedersdoktorer lämnas av Nevéus 2000 och därefter successivt på fakultetens hemsida.

1933 års promovender, tillsammans med promotor Anton Fridrichsen i sin norska präst-dräkt och med en s.k. epitoga över vänstra axeln, hans doktorsinsignium från Strasbourg. Fr. v. Torsten Ysander, John Cullberg, Emanuel Morbeck och Arvid Bruno.

Teologiska disputationer följde den yttre ordning som etablerats vid de medeltida universiteten. Den inleddes regelmässigt med bön, då disputanden läste den bekanta antifonen *Veni, Sancte Spiritus*. En noggrann stadga för disputationernas genomförande uppgjordes till Uppsala universitets konstitutioner redan 1606, som följdes ända fram till 1969 års examensreform.⁴⁵ Det var därvid tre i förväg utsedda opponenter, varav fakulteten utsåg en och disputanden två. En anställd universitetslärare eller oavlönad docent var skyldig att vid anmodan åta sig uppdraget som fakultetsopponent. Denne skulle utförligt framföra vetenskaplig kritik mot avhandlingen genom att diskussionsvis framföra påståenden och ifrågasättande motargument mot de teser och resultat som lagts fram där. Någon tentamensliknade utfrågning av respondenten förekom inte. Respondentens uppgift var att tillbakavisa kritiken och försvara hållbarheten i sina resultat. Därefter inbjöds »bland åhörarne, de som äro huggade» att opponera *ex auditorio*, vilket dock förekom ganska sällan. Men när så skedde kunde det vara utförligt och starkt kritiskt.

⁴⁵ »Leges Academiæ Ubsaliensis Anno 1606», Annerstedt 1877, s. 66f.

Teologie hedersdoktorerna 1941, fr. v. G.O. Rosenqvist, Yngve Rudberg (delvis skymd), Nils Ahnlund, Natan Lindqvist, Gustaf Ankar, Albert Nordberg, Gunnar Brundin, Emilia Fogelklou, Fredrik Paasche och, bakom honom, H.S. Nyberg. Vid promotionen var Erkki Kaila och Karl L. Reichelt absens. Fogelklou blev då den första kvinna i Sverige som promoverades till teologie doktor.

Efter detta var det den andre opponentens tur att agera. Denne brukade utforma sin framställning så, att författaren fick bästa möjlighet att inför fakulteten visa sin kunnighet, beläsenhet och sitt behärskande av ämnet, men tog också upp formalia. I enlighet med en gammal svensk akademisk tradition framförde därefter den tredje opponenten sin opposition, som inte var allvarligt menad. Denna kunde kvickt och spexigt, men under spelat akademiskt allvar, t.ex. gå ut på att påvisa att avhandlingen så att säga »egentligen» skulle handla om något helt annat, än vad som tidigare seriöst hade avhandlats. Genom sitt skämtsamma och absurda resonemang skulle tredjeopponenten locka auditoriet till uppfriskande skratt.⁴⁶ De närvarande skulle, på så sätt, också efter en hårdhänt disputation, lämna salen med ett avspänt leende på läpparna.

Disputationsakten hade ingen tidsbegränsning, men brukade vanligen ta fyra timmar i anspråk, och ajournerades ofta för lunch. De agerande var klädda i högtidsdräkt, dvs. frack eller kaftan. Betyg gavs både på själva avhandlingen och på författarens försvar av den. Betygen var graderade och sattes av fakul-

⁴⁶ Lindberg 1950–51. I en essay i *Ergo* 24 (1947), s. 101f., gav Lindberg exempel på konkreta situationer. Backman 1964 ger också exempel på hur tredjeopponentuppdraget genomförts.

teten vid dess sammanträde några dagar senare; denna ordning ledde till att hela fakulteten oftast var närvarande vid disputationens akten – i varje fall under den första oppositionen. Avhandlingsbetyget var av vikt och avgjorde huruvida disputanden omedelbart kunde ansöka om docentkompetens eller ej. En förutsättning för detta var att avhandlingen åsatts lägst 2 ½ betyg, efter den ovan nämnda latinska betygsbenämningen *Cum insigniore laude approbatur* (med utmärkt beröm godkänd) vanligen omtalat såsom »docent-cum». Den som erhöll ett lägre betyg än så, fick inför en kommande docenturansökan först speciminera genom att för fakultetens bedömning lämna in ytterligare vetenskapliga skrifter.

Eftersom disputationen formellt skedde inför hela fakulteten var det kustom att disputanden inbjöd alla professorerna att, tillsammans med opponenterna och släkt och vänner, delta i den efterföljande disputationsmiddagen. Utgiften för denna var inte sällan ekonomiskt betungande för disputanden, men den var inte desto mindre obligatorisk. Denna alltjämt obrutna, men idag mindre formella akademiska festtradition leder sin historia tillbaka i varje fall till 1600-talets »disputationsöl», dit disputanden hade att bjuda in lärare och kamrater.

Efter förslag från 1963 års forskarutredning försvann den tidigare »doktorsgraden» år 1969 och ersattes med en »doktorsexamen», varvid licentiatexamen avskaffades.⁴⁷ Genom ett formellt förfarande antogs studenten hädanefter till en reglerad forskarutbildning med fasta studieplaner med litteraturkurs, avhandlingsarbete och en fastställd utbildningstid om fyra år. Regleringen ökade när ett antal på så sätt tidsbegränsade doktorandtjänster inrättades vid fakulteten.

Doktorsavhandlingen skulle nu växa fram under kontinuerlig kontroll av en handledare – inte nödvändigtvis ämnesprofessorn – och successiv seminarieventilering. Förgäves strävade man efter att inskränka dess omfång till tio tryckark, det vill säga 160 boksidor, utifrån vilket de statliga tryckningsbidragen dimensionerades. En teologisk avhandling hade eljest enligt utredningens beräkningar i medeltal omfattat 350–360 sidor – det blev nu således fråga om mera än en halvering.

Under hela universitetets historia fram till 1948 hade disputanderna själva fått stå för avhandlingens hela tryckningskostnad. Från detta år infördes att statsverket skulle ersätta 75 % därav och därefter, med den nya doktorsexamen, 100 % av kostnaden för de stipulerade 160 sidorna. Bidraget omreglerades senare till ett fast belopp. Disputationen kunde nu också ske med avhand-

⁴⁷ SOU 1966:67.

lingen framställd endast i en begränsad, stencilerad upplaga. Inför tryckningen kunde författaren bearbeta texten och hade möjlighet att därvid ta hänsyn till opponenternas påpekanden.

Disputationsakten för den nya doktorsexamen avdramatiserades. Avsikten var att den mera skulle likna de seminarier som doktoranden följt under utbildningstiden. Men grundtanken med en offentlig, vetenskaplig resultatkontroll förändrades inte. Det blev nu dock fråga om endast en enda, av fakulteten utsedd opponent, även om en skämtsam »tredjeopposition» någon gång kunde förekomma *ex auditorio*. De båda graderade betygen, dels på själva avhandlingen, dels också på försvaret av den, ersattes med ett enda betyg med två nivåer (godkänd/icke godkänd). Detta skulle inte längre sättas av fakulteten, utan av en av denna för varje avhandling särskilt utsedd betygsnämnd av specialister. Förändringarna skedde under den s.k. studentradikalismens tid och det sågs av många som självklart att den etablerade klädkoden övergavs och den efterföljande måltidens nedärvda regelverk blev också på olika sätt förenklat.

Licentiatexamen inskränks, avskaffas och återinförs

Genom 1935 års studieordning höjdes kraven för teologie kandidatexamen och betyget Godkänd fordrades nu i alla ämnen, även gammaltestamentlig exegetik och etik.

Däremot inskränktes fordringarna för teologie licentiatexamen successivt under 1900-talet. I enlighet med 1935 års studieordning skulle den avläggas endast i två ämnen och från 1954 i ett enda. Det blev obligatoriskt att alla doktorander först skulle avlägga licentiatexamen och av betyget kunde de utläsa om fortsatt forskning var en framtidsväg; det normala för en doktorand var att ha 3 betyg i sin licentiatexamen.⁴⁸ Licentiatuppsatsen ventilerades vid det högre seminariet; att doktorsavhandlingen före disputationen varit föremål för diskussion vid något seminarium hörde före 1969 års förändring mera till undantagen. Licentiatexamen avskaffades helt vid den nedan nämnda examensreformen 1973. På förslag av exegetikprofessorerna Helmer Ringgren och Lars Hartman återinfördes den 1983 som en teologisk mellanexamen och möjlighet till etappavgång inom forskarutbildningen. Den var därvid inte längre tänkt som en förutsättning för doktorsdisputation.⁴⁹

⁴⁸ SFS 1933:7.

⁴⁹ TFndP 13.9 1982 § 11, UHÄ:s PM ang. etappavgång inför forskarutbildningen på teologisk fakultet 28.10 1982, TFndP 6.12 1982 § 10.

Studentinflytande på vägen mot 1955 års studieordning

Ett slags modernisering i avsikt att tillmötesgå studenternas krav på medinflytande skedde genom Kungl. Maj:ts beslut 1941 att införa en rådgivande s.k. undervisningsnämnd. Under dekanus' ledning skulle minst två valda professorer minst en gång årligen sammanträda »tillsammans med ombud för den akademiska ungdomen för överläggningar angående undervisningens anordnande, studieplaner och därmed sammanhängande frågor».⁵⁰ Genom 1956 års universitetsstatuter ökade studentinflytandet, när det slogs fast att studenternas antal i nämnden skulle vara tre, utsedda av studentkåren och med full beslutsrätt.⁵¹

1903 och 1935 års studieordningar skulle med tiden anses alltför omfattande och tidskrävande. Eftersom teologie kandidatexamen var kompetenskrav för tjänst som läroverksadjunkt i kristendomskunskap var det framför allt lärarutbildningen som påfordrade en ändring. När det för en sådan tjänst vanligen krävdes undervisningsbehörighet också i ämnen från den filosofiska fakulteten, hade denna lärarutbildning bedömts såsom betydligt mera omfattande, än vad som gällde för andra ämneskombinationer. Från 1950 började en ny enhetsskola successivt genomföras i landet, och den behövde för undervisningen på högstadiet ett ökande antal akademiskt välutbildade lärare med rimlig studietid bakom sig. Det var skolans krav som kom att förändra fakultetens utbildning, också av blivande präster.

Universitetskanslern tillsatte 1954 en utredning om en förändrad utbildning av präster och kristendoms lärare, med den tidigare lundaprofessorn, biskop Anders Nygren som centralgestalt.⁵² En ny utbildningsstadga infördes enligt detta förslag år 1955, varvid teol.-fil.-examen avskaffades och ansvaret för språkundervisningen i grekiska och hebreiska övertogs av de teologiska fakulteterna. Det radikalt nya var den s.k. översiktskurs, som infördes i dess ställe, gemensam för teol. kand.-studiet och för ämnet kristendomskunskap (från 1966 benämnt religionskunskap) inom den historisk-filosofiska fakultetens kandidat- och ämbetsexamina. Där utgjorde den en s.k. grundläggande studiekurs.⁵³

Studenterna kunde alltså nu skrivas in vid den teologiska fakulteten redan som recentiorer. Översiktskursen avsåg att »ge en överblick av de teologiska disciplinerna samt elementära insikter i desamma». Den omfattande tre ter-

⁵⁰ KK 28.6 1941.

⁵¹ 43 § *Kungl. Maj:ts universitetsstatuter* 1956.

⁵² *Utbildningen av präster och kristendoms lärare* 1955.

⁵³ SFS 1955:209.

miner, varvid förutsattes att de akademiska ferierna till större delen användes till enskilda studier; särskild kurslitteratur anvisades för sådan sommarläsning.

Utbildningen på denna inledande nivå var indelad i fyra delkurser innefattande exegetisk, historisk och systematisk teologi samt religionshistoria. För deltagande i den exegetiska delen av översiktskursen fordrades minst godkänt studentbetyg i latin och grekiska och för kursen i religionshistoria förutsattes studentkursen i psykologi. Att föra samman olika ämnen i större grupper var en nyordning, som därefter kom att fortleva med olika benämningar och konstellationer. Studenterna kunde på många sätt få en bild av de teologiska ämnena som ett sammanhängande helt, där ett av syftena var tillämpbarheten för blivande präster.

Undervisningen var fri och studenten kunde alltså efter behag antingen låta sina studier inledas med att genomgå hela översiktskursen i ett sammanhang eller att läsa ett ämne inom översiktskursen och därefter direkt fortsätta inom samma ämne inom kandidatstudiets andra del. För dem som syftade mot examen inom den filosofiska (sedermera historisk-filosofiska) fakulteten rekommenderades dock en bunden studiegång. De blivande lärarna fick tillgodoräkna sig översiktskursen såsom 2 betyg i filosofie magisterexamen och denna kunde sedan byggas på med teologiska ämnen i en »högre» resp. »utvidgad högre studiekurs». Kraven för att ta ut en teologie kandidatexamen höjdes, när det hädanefter som minimum fordrades 2 betyg (med beröm godkänd) i ett ämne och 1 betyg (godkänd) i de övriga. Därefter kunde studenten få sitt examensbevis mot en examensavgift om 15 kronor.⁵⁴

Seminarium som undervisningsform

Från att universitetsundervisningen långt fram i tiden endast ägt rum genom föreläsningar över ofta mera specialiserade vetenskapliga problem hade den från slutet av 1800-talet övergått till att allt mera ske även i form av seminarier. Detta innebar gruppundervisning med syftet att genom självverksamhet träna studenterna i vetenskapligt tänkande och vetenskapliga metoder.

Det första akademiska seminariet i vårt land hade inrättats läsåret 1864/65 i ämnet filologi i Lund varvid denna bundna undervisningsform i början hade ansetts hota studenternas Humboldt-akademiska *Lernfreiheit*.⁵⁵ Ordningen institutionaliserades emellertid och en särskild stadga för hur seminarierna skulle gå till hade fastställts genom ett kanslersbrev 1895. Företeelsen var allt-

⁵⁴ De särskilda examensavgifterna avskaffades 1957. Om dem RD prop. 1957:133, s. 5.

⁵⁵ Lindberg 2017, s. 166–186.

Proseminarium 1972 under ledning av professor Helmer Ringgren. En framlagd interpretation av en bibeltext ventileras. Bild från det gammaltestamentliga seminariebiblioteket i Dekanhuset.

så när 1916 års universitetsstatuter trädde i kraft förhållandevis ny. Tidigare fanns inget av fakulteterna organiserat forum för studenternas gemensamma reflexion över kursinnehållet. Vid teologiska fakulteten kom dock den redan 1845 bildade Teologiska föreningen att fylla det behov som fanns.⁵⁶

Teologiska fakulteten uppfattades i relation till kanslersbrevet 1895 formellt ha ett enda seminarium, uppdelat i fem ämnesavdelningar med respektive professor som föreståndare. Professorerna kunde biträdas av övriga akademiska lärare inom ämnet. Seminarierna skulle under terminstid sammanträda två timmar varje vecka med obligatorisk och aktiv närvaro för dem som styrkt sig ha tillräckliga kunskaper och anmält sig som ordinarie medlem. Ett schema skulle uppgöras terminsvis. Verksamheten var av kanslern bestämd till att bestå av kritisk-exegetisk behandling av källskrifter, föredrag och diskussion över teologiska frågor, författande och försvar av teologiska uppsatser samt

⁵⁶ Frängsmyr 2010 b, s. 532–536.

referat av nytkomna arbeten inom teologins område. Ett summariskt protokoll skulle föras över seminariets förhandlingar. Som »extra ordinarie medlem» av seminariet kunde varje teologie studerande antas; denne var därvid dock endast åhörare, utan skyldig till aktivt deltagande. Efter varje termin skulle föreståndaren till universitetskanslern sända in en redogörelse för seminariets verksamhet.⁵⁷

År 1927 konstaterade religionshistorikern Edgar Reuterskiöld att seminarierna tilldrog sig ett så stort intresse bland studenterna, att de borde delas i två nivåer. Ett högre seminarium skulle anordnas för dem som ägnade sig åt ett djupare vetenskapligt studium och under professors ledning. Det blev regel att dessa avslutades med en gemensam måltid, kallad 'postseminarium'. Innan fakulteten fick egna lokaler med kök i Dekanhuset kunde de förläggas till professors hem, någon näringsställe i staden eller på Uppsala hushållsskola. För teol. kand.-studiet inrättades särskilda 'proseminarier' vilka kunde ledas även av »en biträdande lärarekraft», det vill säga vanligen en docent.⁵⁸ I seminarierna ansågs undervisningen kunna ske på ett mera personligt sätt och vara inriktad mot ämnets allmänna metodik och problematik. Inte minst i de exegetiska ämnena visade sig detta vara en pedagogisk vinst och fakulteten jämförde proseminariernas nödvändiga textinterpretationsövningar med laborationsövningar i de naturvetenskapliga ämnena.⁵⁹ Deltagande i en termins proseminarieövningar blev 1955 obligatoriskt för betyget godkänd.

Krav på modernisering och nutidsanpassning

Genom 1964 års universitetsstadga infördes ett nytt ledningsorgan då den rent professorliga fakulteten under sig fick en utbildningsnämnd.⁶⁰ Från 1969 blev den i beslutshänseende jämställd med fakulteten. Utbildningsnämnden var i verksamhet fram till halvårsskiftet 1977 då dess uppgifter i den omorganiserade högskolan övertogs av den då konstituerade nämnden för religionsvetenskapliga linjen, i vardagslag kallad linjenämnden. Dessa organ var sammansatta kategorivis av professorer, lärare, assistenter/amanuenser, övriga anställda och däri ingick också tre av studentkåren utsedda studenter. Alla ledamöter hade formellt samma ställning.

⁵⁷ *Stadgar för det teologiska seminariet 1895*. 1896.

⁵⁸ TFP 31.1 1927.

⁵⁹ TFP 6.10 1955 § 7 bil. A.

⁶⁰ SFS 1964:461. För en översikt över fakulteternas administrativa modernisering, se Carlsson 1978.

År 1964 inrättades även ett nytt och snabbt växande centralt ämbetsverk, universitetskanslersämbetet (UKÄ), som med sin styrelse ersatte den myndighet, som intill dess med enrådighet utgjorts av kanslern personligen. Denne var länge endast biträdd av en kanslerssekreterare, som förestod kanslerns expedition.⁶¹ Till UKÄ knöts såsom planeringsorgan särskilda s.k. fakultetsberedningar, som skulle utarbeta t.ex. de årliga anslagsframställningarna till Kungl. Maj:t. Humaniora och teologi fick därvid en gemensam beredning under ordförandeskap av borgarrådet i Stockholm Joakim Garpe och med professorn i praktisk teologi med kyrkorätt i Lund Sven Kjällerström, som en av de fyra lärarrepresentanterna. Vid sin pensionering 1967 efterträddes Kjällerström både på professuren och i fakultetsberedningen av sedermera universitetskanslern Carl-Gustaf Andrén.

Beredningen hade vid upprepade tillfällen 1966–67 haft överläggningar med de teologiska fakulteterna om deras framtidsplaner. En nutidsanpassning var nödvändig.

I sin *petita* för budgetåret 1967/68 markerade Uppsalafakulteten hur det, med »den vidgade uppgift, som i våra dagars utforskande av religionen som universellt fenomen» följde ett behov av förstärkning genom nya professurer och därmed forskarutbildningsämnen. Religionspsykologi, religionssociologi och religionsfilosofi pekades därvid ut, dvs. ämnen, som inte speciellt ägnade sig åt kristendomsforskning, utan åt »religionen som allmänmänsklig företeelse». Ett studium av religion ansågs inte kunna »isoleras från det kulturella eller samhällliga sammanhang» i vilken den framträdde och de på så sätt vidgade »blickarna [måste också] riktas mot den ickeuropeiska omvärlden och dennas religiösa liv». Liknande tankar hade 1965 framförts från Uppsala studentkår.⁶² *Petitaförslaget* innebar en uppspjälkning och en därav följande renodling av ämnet religionshistoria.⁶³ Fakulteten såg sig alltså behöva »moderniseras och anpassas efter tidens krav».

Teologiska fakulteten i Lund hade på Kjällerströms förslag gått ett steg längre och menade i sin motsvarande *petita*, att en utredning måste ta ett generellt grepp på frågorna. De båda fakulteterna insåg nu att det var nödvändigt att samarbeta och på lundensarnas inbjudan träffades de i november 1967 för första gången i sin historia *in corpore* till ett gemensamt rådslag om sin verksamhet.⁶⁴ De teologiska fakulteterna hade kommit att ställas vid sidan av den allmänna upprustning av universiteten, som samtidigt pågått och

⁶¹ Nevés 1976.

⁶² Uppsala studentkår, direktionens prot. 28.1 1965 § 181. UUA.

⁶³ *Petitan* i TFP 21.2 1966 § 3, bil.

⁶⁴ Andrén 2001, s. 47ff. Carl-Gustaf Andrén t. förf. 9.11 2017.

hade, till skillnad från de humanistiska fakulteterna, inte fått en automatisk tilldelning av lärartjänster.⁶⁵ 1950- och 1960-talens samhällsdebatt om universitetsteologin fordrade att fakulteterna nu gemensamt kraftsamlade inför framtiden. Hundra år tidigare hade det till följd av olika teologiska ställningstaganden varit ett tydligt spänningsförhållande mellan dem. Om någon sådan korporativ motsättning eller rent av rivalitet levt kvar genom åren mer än som ett talesätt, var den vid det här laget överstånden för gott. Nu var det kollegial samverkan som gällde.

Under ledning av de båda dekanerna Hampus Lyttkens från Lund och Helmer Ringgren från Uppsala, och med dem som textens slutredaktörer, arbetade fakulteterna under flera möten fram ett gemensamt, men konfidentiellt »preliminärt förslag» till hur de skulle kunna byggas ut och omstruktureras.⁶⁶ De olika ämnesföreträdarna i Uppsala och Lund hade tillsammans skrivit avsnitten om sina ämnen. Förslaget översändes i mars 1968 till fakultetsberedningen.

Den uttalade ambitionen var bl.a. att bredda religionsforskningen till att i större utsträckning omfatta även allmänreligiösa fenomen och icke-kristna religioner. Den viktiga roll som religionen spelade, inte bara i enskilda människors liv, utan också i kultur- och samhällslivet, motiverade att den ägnades samhällsstödd forskning inom universitetens ram.⁶⁷

Tio angelägna problemområden pekades ut, vilka inte på ett tillfredsställande sätt kunde tillgodoses inom den gällande organisationen. Man föreslog att fakulteternas utbildningsverksamhet skulle indelas i tre grupper: (1) allmänt religionsvetenskapliga ämnen (religionsfenomenologi och allmän religionshistoria, religionssociologi, religionspsykologi, religionsfilosofi, religionspedagogik), (2) religionshistoriska ämnen (religionshistoria, dels speciellt islam och främreorientaliska religioner samt judendomen, dels speciellt indiska och ostasiatiska religioner) samt (3) ämnen med inriktning på kristendomsforskning (Gamla resp. Nya testamentets exegetik, kyrkohistoria, kristen idéhistoria, kyrko- och samfundsvetenskap [dvs. kyrkokunskap och kyrkorätt], liturgik, afroasiatisk [Uppsalafakulteten tillfogade här i en särskrivning orden 'och latinamerikansk'] kyrkovetenskap, tros- och livsåskådningsanalys, ekumenik). Dogmatikämnet föreslogs inte oväntat alltså bli delat i två: kristen idéhistoria samt tros- och livsåskådningsanalys, det senare med inriktning på »nutida former av kristen tro och etik» och dessas relation till andra moral- och livs-

⁶⁵ Göransson 1959.

⁶⁶ Preliminärt förslag till utbyggnad och omstrukturering av de teologiska fakulteterna, TFP 11.3 1968 § 4, bil. A. Detta hade slutredigerats i Lund och fakulteterna var enhälliga, frånsett att religionspsykologen Hjalmar Sundén ville ha vissa preciseringar för sitt unga ämne.

⁶⁷ TFP 11.3 1968 § 4, bil. A, s. 13.

åskådningsalternativ och med primärforskning om de icke-kristna livsåskådningarna. Förslaget om ekumenik som en självständig teologisk disciplin var likaså en nyhet. Det var konsekvent att man föreslog att fakulteterna skulle benämnas »religionsvetenskapliga», men utan att själva examensbenämningarnas teologiska bestämning därmed behövde ändras.

Rikets båda teologiska fakulteter hade på så sätt gemensamt signalerat att de var beredda att bryta upp från det av Schleiermacher en gång formulerade programmet för en teologisk fakultets uppgift och organisation såsom prästutbildningsanstalt. Också andra avnämare än kyrka och skola hade behov av och kunde ställa krav på en teologisk utbildning och forskning. Detta var en konsekvens såväl av tankarna inom den stora kyrka–stat-utredningens delbetänkande om de teologiska fakulteterna,⁶⁸ som av den nedan i avsnittet om dogmatikämnet utförligt diskuterade programmatiska förändring som börjat genom ämnesföreträdaren Axel Gyllenkroks tillträde. Fakulteternas konfessionella kostym skulle bytas ut mot en religiöst neutral dräkt.

Av såväl fakultetsberedningen som UKÄ:s styrelse mottogs fakulteternas framtidsinriktade idéer mycket positivt och de båda organen föreslog att regeringen skulle fatta ett principbeslut i samma riktning. Saken tycktes vara klar. Men vid överläggningar på departementet blev det stopp våren 1968. Utbildningsministern Olof Palme och det för universitetsfrågor ansvariga statsrådet Sven Moberg kunde inte acceptera det upplägg som föreslogs. »Har du låtit lura dig av teologerna?» var Mobergs sarkastiska kommentar till partikollegan Garpe under den kraftiga ordväxling som utbröt.⁶⁹ Bemötandet fick till följd att Garpe omedelbart begärde sitt entledigande som fakultetsberedningens ordförande och flera ledamöter följde honom.

1969 års studieordning

Riksdagen hade 1965 fattat ett principbeslut om en förändring av de fria akademiska studierna i riktning mot fasta studiegångar. Ett snabbt ökande studentantal i kombination med låg genomströmning hade med skenande kostnader gjort det hittillsvarande regelverket ohållbart.⁷⁰ Inom UKÄ tillsattes året därpå en utredning för att föreslå hur en nyordning skulle genomföras i praktiken. Under namnet »Universitetskanslersämbetets arbetsgrupp för fasta studiegångar m.m.», med förkortningen UKAS, lade den efter några år fram sitt betänkande om inrättande av *Utbildningslinjer vid filosofisk fakultet* (1968).

⁶⁸ SOU 1967:17.

⁶⁹ Andrén 2001, s. 49.

⁷⁰ Prop. 1965:141 och 1967:4.

Det var fråga om en generell och radikal åtstramning av de dittills ganska fria förhållanden som präglat studierna i humaniora, samhällsvetenskap och ekonomi. Det humboldtska universitetsidealets tanke om *Lernfreiheit* övergavs. Det skulle inte längre vara möjligt för varje student att utan markerad målmedvetenhet fritt välja och kombinera kurser, som sedan sattes samman till en examen. Istället skulle samhällets behov av arbetskraft reglera utbildningens struktur och innehåll. Ett linjesystem med fasta och likformiga studiegångar skulle införas, vilket innebar i förväg definierade, bestämda och tydligt yrkesinriktade ämneskombinationer. Universitetsutbildningen skulle komma att anta alltmera skolliknande former med fasta kurser, tröskelvärden att passera för att få gå vidare i studierna och med möjlighet till utspärning från dem.

En av de av UKAS föreslagna grundkurserna gällde utbildning av religionslärare för gymnasieskolan. I jämförelse med den teologiska översiktskursen inskränktes denna nya »grundkurs i religionskunskap» från tre till två terminer, uteslöt Bibelns grundspråk, reducerade och integrerade kurserna i kyrkohistoria, dogmhistoria och filosofins historia till en enda kurs, kallad *kristendomens historia med allmän idéhistoria*, samt gav ökat utrymme för religionsfenomenologi, religionshistoria och religionspsykologi. Tyngdpunkten i samfundskunskapen och i tros- och livsåskådningsfrågorna förlades till nutiden. Kursens innehåll var helt utformad utifrån gymnasiets läroplan och skulle ge ämnesteoretisk behörighet för lärartjänst.⁷¹

UKAS-förslaget väckte en upphetsad debatt över hela landet och kraftigt motstånd både från lärare och studenter. Sveriges förenade studentkårer (SFS) tillsatte en arbetsgrupp, som kallade sig SUKAS och som presenterade ett motförslag med bl.a. ökat inflytande från studenter och anställda.⁷² Studentmotståndet från vänsterpolitiskt håll växte i häftig opposition mot både UKAS och SUKAS och kom att integreras i en socialistiskt mångfasetterad, radikal och aktivistisk samhällskritik. Denna eskalerade till att en grupp studenter på den extrema vänsterkanten, i protest mot andra mindre radikala studenter, i maj 1968 under tre dramatiska dygn ockuperade Stockholms universitets kårhus. Man ville inte »tvingas in på utbildningsvägar, skraddarsydda för det kapitalistiska samhället».⁷³ UKAS-förslaget mötte en bred och massiv remisskritik. Också från universitetshåll väckte förslaget motstånd och

⁷¹ *Utbildningslinjer inom filosofisk fakultet*, 1, (1968), s. 174–175; 2, *Förslag till studieplaner* (1968), s. 353–362. Den politiska kritiken häremot: Ekelund 2017, s. 202–217.

⁷² *Det nya universitetet. Betänkande avgivet av arbetsgruppen SUKAS genom dess två delegationer* (1967).

⁷³ Larsson 2003, s. 229. Material härom i TEA 4.7, vol. 8, ARAB.

till kritikerna hörde även Uppsala universitets rektor, Torgny Segerstedt.⁷⁴ När förslaget lades fram som proposition till vårriksdagen 1969 hade det omarbetats och modifierats och de ursprungliga utredningsdirektiverna till dels övergivits. Nu skulle det bl.a. finnas möjlighet för studenterna att successivt göra tillval av studiegång, vilket föreslagits av de förenade studentkårerna. Utbildningsministern Olof Palme var starkt engagerad i frågan och presenterade förändringarna vid ett av studentföreningen Laboremus i oktober 1968 anordnat möte i universitetsaulan i Uppsala. Efter honom kom det nya förslaget att kallas PUKAS. Känslorna mojnade.⁷⁵ De modifierade fasta studiegångarna genomfördes från höstterminen 1969.⁷⁶ Snabbt, endast några veckor efter kårhusockupationen, överlämnade UKÄ till regeringen ett förslag om »Försöksverksamhet för nya samarbetsformer mellan lärare och studenter» (FNYS). Sedan gick det inte mer än en månad innan Kungl. Maj:ts lämnade sitt svar, som lade grunden för en ny beslutsstruktur inom universitetet.⁷⁷ Denna började tillämpas 1969. Studenternas oro dämpades genom att de bereddes plats i beslutsorganen.

Ungefär samtidigt som UKAS-förslaget offentliggjordes i april 1968 hade en särskild expertgrupp tillsatts inom UKÄ för att gå vidare med en översyn också av den teologiska utbildningen. Gruppens uppgift var att i anslutning till UKAS-förslaget föreslå förändringar av 1955 års utbildningsstadga. Däri ingick professorerna Carl-Gustaf Andrén och Per Erik Persson från Lund samt från Uppsala professorn Helmer Ringgren och docenten Harry Lenhammar, som också utsågs till sekreterare. Andrén, som varit ledamot av UKAS-utredningen, blev ordförande.

När teologistudierna nu skulle läggas om var avsikten att första delen av utbildningen för teologie kandidatexamen skulle samordnas med den av UKAS-utredningen föreslagna religionslärarutbildningen. Tiden för den teologiska översiktskursen gick mot sitt slut.

En besvärlig fråga för expertgruppen att lösa gällde hur den utrymmeskrävande undervisningen i Bibelns grundspråk skulle få plats inom en förändrad studieordning. Sådana studier ingick i översiktskursen, men alltså inte i den nya religionsvetenskapliga grundkurs som UKAS föreslagit. Några språkliga förkunskapskrav kunde inte längre ställas. Latinlinjens helklassiska gren i det

⁷⁴ Segerstedt 1968.

⁷⁵ UNT 26.10 1968.

⁷⁶ SFS 1969:327.

⁷⁷ Kungl. Maj:ts skr. t. UKÄ 17.7 1968 ang. försöksverksamhet med nya former för samarbete mellan studenter, lärare och övrig personal vid universitet och högskolor. Härtill Ruin 1979, s. 137–186.

gamla gymnasiet hade haft sex veckotimmars undervisning i grekiska under två år, medan det nya hade fyra veckotimmar under samma tid. Det var samtidigt ett minskande fåtal av teologistudenterna som hade en sådan gymnasiebakgrund. Expertgruppen menade att en kompletterande vuxenutbildning inte skulle vara ett realistiskt alternativ.

Efter olika överväganden förslogs att språkstudierna skulle brytas ur den teologiska utbildningen och förläggas till en särskild »språktermin». Med hänvisning till det krympande grekstudiet på gymnasierna föreslog man att språkterminens undervisning skulle ske från nybörjarnivå. Den skulle omfatta tolv studieveckor och uteslutande vara ägnad den nytestamentliga *koiné*-grekiskan. Kunskaper i klassisk grekiska därutöver ansågs nu umbärliga för teologer; inom teol.-fil.-utbildningen hade de haft en stark ställning. I jämförelse med dittillsvarande krav blev de exegetiska kursfordringarna således avsevärt beskurna. För de studenter som trots allt hade gymnasiekunskaper i grekiska skulle en särskild gren av språkterminen anordnas. Expertgruppen hade menat att utbildningen måste vara sådan att den »icke vållar onödiga svårigheter eller åsamkar de studerande alltför stor tidsförlust».

Förslaget var radikalt, men Uppsalafakulteten var i sitt remissvar radikalare än så.⁷⁸ Inför språkterminens korta nybörjarkurser satte den nämligen »ett starkt frågetecken». För studenter utan förkunskaper i språken borde istället kortare terminologiska kurser anordnas. Den tid som på så sätt frigjordes kunde »användas till övningar i bibelutläggning på icke-språklig grund». Fakulteten var medveten om att detta för en stor studentgrupp skulle innebära »en avskärning från direktkontakt med det vetenskapliga studiet av bibeln och därmed från ett internationellt teologiskt utbyte». Trots detta ville den ha en ännu tydligare differentiering av exegetikstudiet, än vad som föreslagits. Fakulteten önskade att den kontroversiella språkfrågan ytterligare utreddes i denna riktning. Likaså ville den få klarlagt huruvida det var möjligt att samtidigt med grundkursen ge en sådan parallell utbildning i grekiska, som kunde ge tillträde till språkterminens särskilda gren. Härav blev intet. Vad gäller den på så sätt förkortade religionslärarutbildningen markerade fakulteten att grundkursen inte kunde tillfredsställa kravet på en allsidig religionsvetenskaplig orientering.

Det var föga förvånande att professorn i exegetik Harald Riesenfeld uppfattade både förslaget och fakultetens remiss som ett slag för pannan, ett sätt att rycka undan själva fundamentet för akademiska studier i Nya testamentet.

⁷⁸ Fakultetens yttrande om förändring av 1955 års examensstadga hade utarbetats av professorerna Göransson, Riesenfeld och Holte, docenten Anders Jeffner, assistenten Torsten Kälveborn, teol.kand. Carl-Henric Grenholm och teol.stud. L.E. Jonsson. Riesenfeld hade därvid avgivit avvikande mening.

Redan tidigare hade han försökt slå till bromsarna. Vid remissbehandlingen i fakulteten gav han ord för sin kritik mot de nya idéerna och yrkade i en alternativ skrivning, att kravet på gymnasiekunskaper i grekiska skulle bibehållas och sättas som villkor för deltagande i språkterminen. Enligt hans mening fick man acceptera om antalet studenter på så sätt kanske skulle minska något. När kvällsgymnasierna – en föregångare till senare tiders kommunala vuxenutbildning, »komvux» – byggdes ut runt om i landet fann han en kompletteringskurs i gymnasiegrekiska inte svåröverkomlig. Universitetet fick inte genom en oöverblickbar åtgärd »sätta kvantiteten av studerande framför kvaliteten av deras utbildning. Den kvalitativa utbildningsnivån [...] har hittills utgjort ett framträdande drag i den teologiska fakultetens vetenskapliga profil», påpekade han.

Riesenfeld fick inte gehör för sin alternativa skrivning, det var endast professorerna Sundén och Widengren som vid voteringen röstade med honom. Som vi nedan i kapitlet om exegetikämnen skall se, uppfattade han det som en förtroendeomröstning om fakultetens vetenskaplighet och han var inte oberörd.

Kursen i bibelhebreiska föreslogs omfatta åtta studieveckor. Den upsaliensiske ämnesprofessorn Helmer Ringgren fanns bland förslagställarna varför han inte deltog i fakultetsbeslutet.⁷⁹ Det var heller inte om hebreiskans ställning, som diskussionen kom att stå.

Genom UKÄ:s beslut hade kravet på latinkunskaper redan tidigare reducerats till en kurs om 30 timmar terminologiskt latin.⁸⁰ I sitt remissvar om UKAS hade fakulteten markerat att denna »svårfrånkomliga» inskränkning ledde till »något så unikt i västerländsk kulturhistoria som en teologisk studieordning utan direkta krav på latinkunskaper».⁸¹

År 1969 upphävdes alltså 1955 års examensstadga och i dess ställe kom en ny utbildningskungörelse. I allt väsentligt blev expertgruppens förslag sjösatt. Den tidigare översiktskursen, som omfattande tre terminer ersattes med en två terminers grundkurs i religionskunskap, motiverad och dikterad utifrån skolans läroplaner och förlagd till den historisk-filosofiska fakulteten, liksom den efterföljande nya språkterminen. Återigen skulle de blivande teologistudenterna börja sin utbildning med kurser i en annan fakultet. I enlighet med vad UKAS föreslagit byttes nu de hävdvunna teologiska ämnesbenämning-

⁷⁹ TFP 21.11 1968 § 2 bil. *Betänkande [...] för översyn av 1955 års stadga*. 1968. TFP 17.2 1969 § 3, bil. A. Om grundspråkens ställning och funktion i teol.kand.-utbildningen: Ringgren 1969 b, s. 348–349.

⁸⁰ UKÄ:s beslut om latinkunskaper 25.6 1968.

⁸¹ TFP 17.2 1969 § 3.

arna exegetik och dogmatik ut mot de för icke-teologer lättbegripligare bibelvetenskap resp. tros- och livsåskådningsvetenskap. Den utbildningsplan som UKÄ fastställde 1970 kom alltså att föreskriva den ovan nämnda grundkursen om 40 poäng samt en språktermin om 20 poäng. Därefter följde en andra del av den grundläggande utbildningen med sju examensämnen, desamma som i 1955 års studieordning, men där kurserna inte var lika omfattande.

Fakultetsberedningen föreslog 1969 också att en innehållslig nyordning av teologie kandidatstudiets andra del borde genomföras, dels genom en breddning av de allmänt religionsvetenskapliga områdena, dels genom en differentiering av kristendomsforskningen. Man ville gå ett steg vidare från fakulteternas förslag 1968 och i princip dela upp ämnena i ett allmänt religionsvetenskapligt område (religionshistoria, -filosofi, -sociologi, -psykologi och -pedagogik) och i ett kristendomsområde, det som traditionellt kallades teologi (exegetik, kristendomens historia, dagens kyrkor och samfund samt tros- och livsåskådningsvetenskap). En sådan formaliserad åtskillnad mellan religionsvetenskap och teologi skulle den teologiska fakulteten i Uppsala emellertid avvisa såsom splittrande.

UKÄ anslöt sig i huvudsak till fakultetsberedningens synpunkter och föreslog i sin petita för budgetåret 1969/70 att de teologiska fakulteterna i Uppsala och Lund från halvårsskiftet 1969 skulle benämnas religionsvetenskapliga och att organisationen skulle få den struktur UKÄ föreslagit. Statsmakterna borde således också fatta beslut om att verksamheten därefter skulle vara uppdelad i allmänt religionsvetenskapliga områden och i kristendomsforskning. UKÄ hade i sammanhanget föreslagit att den praktisk-teologiska övningskursen skulle skiljas från universitetet. Hur detta genomfördes skildras nedan i studien av förändringarna kopplade till ämnet praktisk teologi.

I statsverkspropositionen 1969 kommenterade statsrådet Sven Moberg initiativet positivt, i synnerhet vad gäller det som UKÄ framfört. Innan statsmakterna fattade beslut om förändringarna ville man emellertid först ta upp själva målet för utbildningen. Vad skulle den syfta till? En utredning härom borde tillsättas, men, i avvaktan på den, borde ändå en förskjutning mot de allmänt religionsvetenskapliga ämnena komma till stånd. Propositionen fick till följd att de organisatoriska förslagen inte genomfördes.

En egendomlig konsekvens av studieordningen blev för en tid att en student kunde tillgodoräkna teologiska kurser också vid den historisk-filosofiska fakulteten. Det innebar att den som avlagt teologie kandidatexamen kunde få denna omräknad till en filosofie kandidatexamen och på samma kurser ta ut två examina och få dubbla titlar.

Frågan om den teologiska utbildningen hade aktualiserats också av 1968 års kyrkomöte, där tre biskopar, med Ragnar Askmark i Linköping som första namn, i en motion begärt en utredning om den akademiska studieorganisationen och den teologiska examensstadgan. Svenska kyrkans församlingsarbete hade moderniserats och dess akademiskt utbildade arbetskraft, främst de blivande prästerna, behövde en förändrad utbildning.

RUMO-utredningen och 1973 års studieordning

Mot bakgrund av denna mångåriga diskussion tillsatte UKÄ 1969 en utredning om den religionsvetenskapliga utbildningens mål och organisation (med akronymen RUMO). Ordförande blev Uppsalafakultetens dekanus Helmer Ringgren och bland ledamöterna fanns även hans lundakollega Per Erik Persson – de båda hörde till arkitekterna till 1969 års studieordning. Som ledamöter tillkallades också byråchefen i UKÄ Ulla Åhgren-Lange, en välkänd debattör med kulturradikal profil, som också var expert i den nedan nämnda U 68-utredningen och tidigare i 1963 års forskarutredning.⁸² För en bredare allmänhet hade hon blivit uppmärksammas genom sin bok *Moral för tvivlare* (1962). Bland RUMO:s ledamöter fanns också skolkonsulenten i Skolöverstyrelsen John Ronnås, som varit en av de drivande vid tillkomsten av 1969 års läroplan för grundskolan.⁸³ Hans enkätundersökning och metodiska förslag *Tonåringen och livsfrågorna* (1969) har fått ett avgörande inflytande för religionskunskapsundervisningens utformning i landet. Ronnås hade på olika fält en långtgående programmatisk påverkan och torde vara en av dem som betydtt mest för det svenska religiösa landskapets innehållsliga förändring under 1900-talets senare del. Under sitt arbete med teologiutbildningens omgestaltning utsågs han till chef för Sveriges Radios religiösa programredaktion varvid verksamheten förändrades också där. Han var styrelseledamot i Svenska Missionsförbundet, medan ledande företrädare för fakulteternas stora avnämna Svenska kyrkan inte ingick i RUMO-utredningen. Åhgren-Lange och Ronnås skulle få stort inflytande i dess arbete.⁸⁴

Som expert i RUMO-utredningen tillkallades den erfarne Carl-Gustaf Andrén. Sekreterare blev assistenten vid teologiska fakulteten i Uppsala, sedermera avdelningschefen vid högskoleverket Torsten Kälvemärk. Denne

⁸² Om Åhgren-Lange: Carl-Gustaf Andrén & Agneta Bladh & Stig Hagström i *SvD* 21.8 1996.

⁸³ Om Ronnås: Götégård & Henningsson 1971, s. 250–270; Karl-Johan Tyrberg i *SvD* 10.12 2012.

⁸⁴ Utöver de nu nämnda ingick i utredningen teol.stud. Henry Cöster, pastorn Lars Lindberg, förbundssekreteraren Carl-Eric Lundgren, fil.stud. Irja Persson och stiftsadjunkten Sven Servin.

skulle aktivt medverka i ärendet i alla dess olika faser fram till det han under ett förordnande i utbildningsdepartementet även skrev den proposition som förelades riksdagen.

RUMO:s förutsättning var att skolans läroplan hade förändrats och undervisningen om kristendomen beskurits, varvid frågor om allmän livsåskådning, samlevnad och etik kommit i dess ställe. Utgångspunkten skulle nu vara elevernas erfarenheter, tidigare kunskaper och färdigheter, inte en förmedling av själva ämnesinnehållet.⁸⁵ Detta måste få återverkningar på lärarutbildningen. En konsekvens blev att också utbildningen av blivande präster förändrades.

I december 1971 lade RUMO-utredningen fram sitt förslag, som skulle leda till ett livligt meningsutbyte.⁸⁶ Den utgick från den pågående universitetspolitiska diskussionen, t.ex. resonemangen inom den Universitetspedagogiska utredningen (UPU) och från det resonemang som fördes av 1968 års utbildningsutredning (U 68). Problemcentrering, samhällsanknytning och tvärvetenskaplighet var några av ledorden.

Initialt formulerade RUMO-utredningen sitt uppdrag och sin huvuduppgift som att »förse dem som arbetar med mänskliga kontakter och människovård med redskap för analys och förståelse av människors livssituation».⁸⁷ Fakultetens hävdvunna uppgift med teologisk utbildning nämndes alltså inte. En så radikal omläggning av sina åligganden uppfattade denna närmast som en provokativ utmaning. Sista ordet var inte sagt.

Den religionsvetenskapliga utbildningen borde enligt RUMO breddas och inriktas även mot dem, som skulle ha anställning i internationellt arbete, inom t.ex. massmedia, samhällsplanering, arbetsmarknadsorganisationer eller folkrörelser. Internationella frågor, tros- och livsåskådningsfrågor och människovårdens problem borde därför få en ökad tyngd inom utbildningen. De teologiska fakulteterna skulle därmed inte längre främst vara inriktade på utbildning av blivande präster i Svenska kyrkan. Nu, liksom vid 1900-talets tidigare studieordningsomläggningar, var det fråga om andra drivkrafter. Det var varken religion eller teologi i vedertagen mening som skulle stå i centrum. Istället skulle fakultetens fokus inriktas mot det som Ronnås arbetat med inom skolan och som där kallades »livsfrågor». Denne hade därvid fått universitetskanslern Hans Löwbeer intresserad av sina förändringstankar.

Samtidigt gjorde en ny kunskapssyn sig gällande, som inte tog sin utgångspunkt i fixerade »ämnen». Den gamla tanken på en fast ämbetsexamen skulle

⁸⁵ Selander 1979. Berntsson 2014.

⁸⁶ *Religionsvetenskaplig utbildning. Betänkande* [...] 1971. Förkortas nedan RUMO-utredningen.

⁸⁷ RUMO-utredningen, s. 30.

överges och ersätts med möjlighet till problemorienterad variation och valfrihet inom den fasta studiegången.

Mot denna bakgrund är det inte långsökt att RUMO föreslog en radikal förändring av exegetikstudiets krav på kunskaper i Bibelns grundspråk. Med hänsyn till att endast ett fåtal studenter hade betyg i grekiska från gymnasiet fann man att bara det ena av de båda språken rymdes inom bibelvetenskapsämnetts stipulerade 40 poäng inom det differentierade ämnesstudiet. Utredningen föreslog därför att studenterna normalt skulle inom linjen ha att välja mellan ett gammaltestamentligt eller ett nytestamentligt alternativ. Ett kortare studium helt utan grekiska och hebreiska skulle även erbjudas. Å andra sidan skulle för dem som siktade på forskarutbildning en särlösning vara möjlig; det skulle gå att som biämne i examen ta med språkstudier från filosofisk fakultet.⁸⁸ En sådan ordning kom sedermera att genomföras.

Teologiska fakulteten var kritisk mot RUMO-förslaget och menade i sitt remissvar, att utredningen inte skilde ut religionsvetenskapen från andra närliggande ämnen. Sin uppgift ville fakulteten istället, mera precist än RUMO, formulera som »att med olika vetenskapliga metoder, beskriva, tolka och analysera de religiösa fenomenen sådana de framträder i skilda sammanhang». Överskridande av ämnesgränser kunde vara viktigt, men hade i sig inget egenvärde. De avnämre man borde inrikta sig mot var »dem som i sin yrkesutövning arbetar med eller inom religionen i vidaste mening». Det var dessa som fakulteten menade skulle förse »med sådana kunskaper och färdigheter som behövs för verksamheten ifråga». En »religionsvetenskaplig institution» föreslogs bli – som fakulteten uttryckte det – organiserad »mera utifrån utbildningens än forskningens krav». Utbildningen skulle genomgående få en »stark prägel av aktualitet och nutid» och de historiska perspektiven tonas ned. Detta skulle innebära en radikal verksamhetsförändring. Vilka konsekvenser detta skulle leda till på längre sikt fann fakulteten vara »utomordentligt svårt att överblicka». Den teologiska forskningen hade, påpekade man, emellertid alltid haft ett dubbelt relationsförhållande, både till »den allmänna vetenskapsproblematiken» och till avnämarna, dvs. till »det religiösa livet i samhället». Kyrkan nämndes inte. Och det var nu samhällets och inte forskningens intressen som skulle bli avgörande.⁸⁹

När den nya studieordningen väl genomfördes hade målformuleringens uppgift ändrats så att det sist och slutligen och som en slags kompromiss blev fråga

⁸⁸ RUMO-utredningen, s. 47.

⁸⁹ TFP 6.3. 1972 § 6.

om »att förse dem som arbetar med mänskliga kontakter och människovård med redskap för analys och förståelse av religionens och livsåskådningarnas roll för den enskilde och samhället». Religionsbegreppet bibehölls alltså.

Mot bakgrund av tankegångarna inom U 68-utredningen hade RUMO föreslagit en ny studieordning med en examen omfattande 140 poäng (dvs. studieveckor). Studietiden skulle uppdelas i tre nivåer först en grundkurs i religionskunskap under två terminer – enligt det nedan nämnda bokstavs-systemet kallad AB 40 poäng – och därefter ett differentierat ämnesstudium, 60 poäng, det som studenterna skulle komma att kalla »differn», med ett huvudämne och två biämnena. Man föreslog att grundutbildningen under denna andra del skulle sammanföra de traditionella forskarämnena i grupper och inordna dem under sex nya och övergripande huvudämnen. Dessa rubricerade utredningen såsom allmän religionskunskap, bibelkunskap, kristendomens historia, samfundskunskap, tros- och livsåskådningsvetenskap samt människokunskap. Ämnesstudierna skulle sedan under det avslutade året kompletteras med utbildningens tredje del. Det skulle där – och det var något radikalt nytt – vara fråga om uttalat *tematiska studier* under två likformigt anordnade terminer – de s.k. tematerminerna – med dels ämnesinriktade, dels tvärvetenskapliga studier, som inte nödvändigtvis endast hade inslag från religionsvetenskapen.

Den tvärvetenskapliga, tematiska specialiseringen föreslogs ske valfritt utifrån sådana mänskliga eller samhälleliga problem, som tänktes vara relevanta för den framtida yrkesverksamheten. Utredningen gav konkreta exempel på vad det kunde vara: människan i arbetslivet, liv och död, ansvar och skuld, ensamhet och gemenskap, sexualitet och könsroller, hopp och fruktan osv.

Det var utredningsledamoten Ulla Åhgren-Lange som i sitt U 68-arbete hade fått ögonen på en liknande pedagogisk nyordning. Hon hade hösten 1970 deltagit i ett stort internationellt seminarium i Nice om universitetens interdisciplinaritet. Då hade rektorn för det endast några år tidigare grundade University of Wisconsin–Green Bay i USA, Edward W. Weidner, presenterat den nya universitetskonstruktion och utbildningsprofil som man hade där. Det var fråga om det kanske mest radikala universitetsexperiment, som dittills realiserats, det s.k. *Concept of a Communiversity*. Åhgren-Lange tog intryck och våren 1971 gjorde hon tillsammans med John Ronnås och Per Erik Persson från RUMO-utredningen en veckolång studieresa till Green Bay och sammanträffade med Weidner. I avsikt att öppna kontakterna mellan universitet och samhälle hade man där programmatiskt brutit med den traditionella akademiska ämnes- och fakultetsindelningen. Istället hade utbildningen organise-

rats i samhällsanknutna s.k. *theme colleges*, där olika aktuella problem bearbetades utifrån övergripande frågeställningar. Något liknande kom i vårt land att genomföras vid Linköpings universitet. I Green Bay ville man på så sätt skapa ett universitet med »*the preservation and improvement of environmental quality for all men*» som sitt yttersta syfte.⁹⁰

Det var detta arbetssätt som RUMO-utredningen efter den entusiasmerande resan till Green Bay ville genomföra i den avslutande delen av den svenska teologiska grundutbildningen. Ronnås blev en pådrivare, när han såg det som en möjlighet för ett tillämpat studium av livsåskådningar och allmänna värderingsfrågor i samhället.⁹¹ Den progressivistiskt pedagogiska idé det hela byggde på var i sitt antiauktoritära synsätt tydligt influerad av den samhällspolitiska radikalism, som vi sett på olika sätt kommit att prägla det svenska utbildningssystemet åren runt 1970. I opposition mot traditionella uppfattningar ville man alltså söka nya vägar och pröva nya och annorlunda teorier. På så sätt ansågs studenterna i yrkeslivet på ett nytt sätt kunna möta det man uppfattade som det framtida samhällets nya krav och förväntningar.⁹²

RUMO-utredningens förslag kunde sammanfattas med orden *differentiering*, dvs. upplösningen av teologie kandidatexamens karaktär av enhetlig ämbetsexamen, *specialisering*, dvs. möjlighet till fördjupning inom ett begränsat ämnesområde, *ämnesintegration*, dvs. sammanförande av likartade moment från flera av de traditionella forskningsområdena, samt *förskjutning* i riktning mot sådana allmänt religionsvetenskapliga ämnen som religionspsykologi, religionssociologi och religionsfilosofi.⁹³ Allt detta hade diskuterats under 1960-talet och principerna bejakades av de flesta remissinstanserna. Det var de konkreta målen och riktlinjerna som hade setts som kontroversiella.

Det från Green Bay inspirerade RUMO-förslaget mötte kritik från de teologiska fakulteterna. I remissvaret från Uppsala framhölls att utredningens internationella jämförelsematerial var alltför smalt – man hade inte tagit hänsyn till de andra erfarenheter som vunnits i USA eller Europa – och att utredningen faktiskt själv hade erkänt att erfarenheterna från den unga förebilden var »begränsade». I Sverige skulle idéerna mot slutet av 1980-talet tas upp och bearbetas inom olika fakultetsområden under namn av »problembaserat lärande».

⁹⁰ *Interdisciplinarity. Problems of teaching* [...] 1972, s. 242–246.

⁹¹ Torsten Kälveborn t. förf. 21.7 2016.

⁹² Östberg 2002.

⁹³ Gellerstam 1981, s. 24. Cf. RUMO-utredningen, s. 28.

Den teologiska fakulteten menade att tematerminernas föreslagna utbildningsmodell mera hörde hemma i en fortbildning, där den kunde ta deltagarnas relevanta arbetslivserfarenheter till vara, än i den egentliga grundutbildningen.⁹⁴ Men den kunde vara väl värd att pröva i en försöksverksamhet, men då endast omfattande en termin, inte två, som föreslagits. Så blev det också. Genom en inskränkning av temaarbetets omfång ville fakulteten ge mera tid åt ämnesstudiet, än vad RUMO fann nödvändigt.

RUMO-utredningen rörde grundutbildningen och i allt väsentligt implementerades förslaget under namnet 1973 års studieordning. I en av institutionen utgiven bok, *Religionsvetenskap* (1975), presenterade ämnesföreträdarna utförligt sina ämnen och deras förändrade innehåll med tanke på andra studentkategorier, än de som tidigare varit vanliga.⁹⁵

När RUMO:s förslag genomfördes var de tematiska studierna alltså inskränkta till att omfatta endast en termin. Den tidsanda som vid denna tid rådde i ungdomsvärlden kom att starkt prägla kursens genomförande. Enligt RUMO:s intentioner inleddes den med en planeringsvecka, där studenterna själva drog upp riktlinjerna för det kommande arbetet, såväl dess innehåll och organisation, som dess genomförande, ja det blev till och med fråga om att möblera lokalerna.⁹⁶ Arbetet var problem- och projektorienterat i studentstyrda grupper. Vid sidan av en gängse avdelningsnämnd eller motsvarande organ, fattades för verksamheten gemensamma beslut direkt och kollektivt vid studenternas täta stormöten, vilka inleddes med gemensam morgonbön.⁹⁷ De lärare som hade ansvar för utbildningen benämndes inte så. De var »konsulter», som stod till studenternas förfogande, varvid universitetslektorn Sigbert Axelson var en dem som från institutionens sida länge hade ansvar för verksamheten. Några tentamina förekom inte, temastudierna skedde i grupp och kunde dokumenteras i en »loggbok».⁹⁸ I en avslutande »rapport» redovisades arbetet gemensamt, varvid det var den problembaserade lärandeprocessen som ställdes i centrum. Flera av rapporterna trycktes. För godkänt betyg på slutrapporten fordrades endast »att var och en aktivt deltagit i gruppens arbete», varvid den för detta betyg avgörande närvarokontrollen skulle skötas av gruppen själv.⁹⁹

⁹⁴ TFP 6.3. 1972 § 6, bil., s. 2.

⁹⁵ *Religionsvetenskap. En introduktion* 1975; 2 uppl. 1978, bearb. utifrån 1977 års högskole-reform.

⁹⁶ Tematerminens stormötesprotokoll t.ex. 11.9 1975 § 3, 16.9 1975 § 4, 18.9 1975 § 4, 20.4 1977 § 8, även »tematerminens protokoll» 22.9 1975 § 2. A II g:1, TIA.

⁹⁷ Tematerminens stormötesprotokoll 2.2 1978 § 8. A II g:1, TIA.

⁹⁸ Tematerminens stormötesprotokoll 23.11 1977, 29.11 1978 § 7.1, A II g:1, TIA.

⁹⁹ Alf Tergel m.fl. 1975.

Nytänkande, förändring och samhällsrelevans blev honnörsord. Arbetsformerna ställde höga krav på att samarbetet mellan studenterna fungerade och efter en tid blev gruppssamtal under ledning av en psykolog eller studievägledare ett viktigt inslag i terminens arbete.¹⁰⁰

Den nya målsättningen och det förändrade arbetssättet väckte undran och blev föremål för motstridiga bedömningar både bland de berörda och bland intresserade pedagoger. Detta ledde till att flera konferenser anordnades, dit utbildningens avnämare inbjöds och där konsulterna fick möjlighet att förklara både den programmatiska idén och terminens utförande. En rad utvärderingar genomfördes och publicerades.¹⁰¹

En annan konsekvens av RUMO-förslaget gällde fakultetens administration. Det är värt att notera att orden 'institution' och 'prefekt' etableras först genom 1956 års universitetsstatuter.¹⁰² Men alltså var det professorerna som genom fakultetssammanträdena hade ledningsansvaret.

Genom 1964 års universitetsstadga hade en ny institutionsorganisation införts. Varje akademisk disciplin skulle nu vara inordnad i en institution.¹⁰³ De teologiska ämnena hade på Uppsalafakultetens förslag indelats i fem institutioner under fakulteten, ledda av var sin professor. Detta visade sig snart vara en byråkratiskt komplicerande modell.

Grundutbildningen inom fakulteten samorganiserades nu istället som en storinstitution med gemensam prefekt och en studierektor för hela verksamheten. Den dittillsvarande utbildningsnämnden blev därvid förändrad till institutionens styrelse, som ett parallellt beslutsorgan till fakulteten. När detta genomfördes 1969 etablerades det nya begreppet »Teologiska institutionen» (nu alltså i singularis) både som ett egennamn och en miljö.¹⁰⁴ Ordet »fakultet» tonades i dagligt tal ned. De teologiska ämnena och de fem ämnesinstitutionerna hade dittills haft få formella beröringspunkter, utöver professorernas möten vid fakultetssammanträdena. Den tiden var nu förbi. Som diskuterats redan av 1955 års universitetsutredning anställdes vid den nya institutionen i ökande omfattning även icke undervisande eller forskande personal med administrativa göromål under prefektens ledning. Den nya institutionen fick

¹⁰⁰ Att läsa *religionsvetenskap* 1988/89, s. 13. Jfr brev från Sigbert Axelson t. RLN 17.2 1978.

¹⁰¹ Holmström 1979. Axelson & Ståhlberg 1981.

¹⁰² 62–64 §§ *Kungl. Maj:ts universitetsstatuter* 1956. Prefekt skulle vara den professor till vilkens ämnesområde institutionen hörde. »Finnes i ämnet mer än en professor, ankommer det på kanslern att utse en av dem [...]».

¹⁰³ 53 § *Universitetsstadgan* (SFS 1964:461).

¹⁰⁴ En initierad bild ur studentperspektiv av hur livet förflöt vid teologiska institutionen och den diskussion som fördes bland studenterna ger den av teologiska studierådet 1979–1995 utgivna stencilerade tidskriften *Dekanalen*.

ett gemensamt, växande kansli med teknisk och administrativ personal och studievägledare för studenterna.

I enlighet med RUMO:s förslag inrättades särskilda s.k. ämneskollegier för de nya huvudämnena, liksom för grundkursen och tematerminen. De bestod av representanter för både lärare och studenter. De tidigare ämnesinstitutionerna bytte därigenom inte bara namn, utan också karaktär.

Ett radikalt utredningsförslag, med förebild i Green Bay, hade varit att bryta upp fakultets- och institutionsgränserna genom att i ämneskollegierna låta ingå också representanter för andra akademiska ämnen. Det skulle i tros- och livsåskådningsvetenskapliga kollegiet finnas företrädare för teoretisk och praktisk filosofi och litteraturvetenskap och i det kristendomshistoriska kollegiet allmänhistoriker, idé- och lärdomshistoriker och konsthistoriker. Tanken var inte ny. Den var dock inte lika långtgående, men låg i linje med vad filosofen Ingemar Hedenius i sin härnad mot de teologiska fakulteterna yrkat i en bok redan 1958. Han hade där framfört tanken att teologerna borde sättas under akademiska förmyndare, genom att deras fakultet skulle gå upp i den humanistiska. Då skulle de inte ensamma få göra upp sina kursplaner, betygsätta doktorsavhandlingar och lägga fram sakkunnigförslag, utan endast agera »i en församling vars majoritet utgöres av humanister».¹⁰⁵

RUMO:s utredningsförslag om ett sådant ämnesmässigt vidgat och resurskrävande beslutsorgan beskrevs av fakulteten som ett »överorganiserande». Det avvisades och blev heller aldrig genomfört. Otvivelaktigt kunde det ha uppfattats som en ensidig strävan från den teologiska fakulteten att söka legitimation för sin verksamhet på annat håll, och kanske i det långa loppet resulterat i att den egna institutionsidentiteten tonats ned.

Förslaget från RUMO-utredningen var alltså mycket radikalt och den teologiska fakulteten var, som framgått, på många punkter kritisk. Den hade ägnat det timplånga diskussioner under flera sammanträden. En förändring av utbildningen behövdes, men man kom fram till att den inte kunde bygga på RUMO:s idéer i det skick utredningen presenterat dem. Ytterligare frågor behövde utredas och en ny utredning var enligt fakultetens mening nödvändig. Den måste ha en klar representation från dem som fanns i verksamheten och minst två representanter från vardera av de teologiska fakulteterna. Någon ny utredning blev det dock inte, men innan RUMO-förslaget antogs blev det som vi sett på flera punkter modifierat.

¹⁰⁵ Hedenius 1958, s. 14f.

UKÄ menade att det ankom på fakultetsberedningen att successivt pröva även frågorna om forskningens och forskarutbildningens mål och innehåll med hänsyn till den pågående utredningen om den religionsvetenskapliga forskningens framtid.

Som en självklarhet hade utredningen förutsatt att det var dags att bestämningen i fakultetsnamnet inte längre skulle vara »teologi» utan istället »religionsvetenskap». Allt pekade i den riktningen. När detta under slutarbetet inför beslutet kom till universitetskanslern Hans Löwbeers kännedom blev det stopp – han ville uppenbarligen inte medverka till en kulturpolitiskt så pass spektakulär förändring. Fakulteterna fortsatte att benämnas »teologiska».¹⁰⁶

Beslut om den nya ordningen fattades alltså 1973 och den genomfördes från och med läsåret 1974/75 med grundkurs, differentierat ämnesstudium och tematermin, tillhoppa 140 poäng, varvid språkterminen slopades. Den gamla stegrande betygsskalan med 1, 2 och 3 betyg blev nu definitivt avskaffad, när det nya poängberäkningssystemet infördes inom hela fakulteten. Hittills hade kursbetyget varit relaterat till omfattningen av inhämtade kunskaper, nu blev det fråga om ett utifrån antalet beräknade studieveckor inrättat poängsystem, inom vilket endast förekom nivåerna väl godkänd, godkänd och underkänd. Fram till 2007 motsvarade därvid 1 kurspoäng en veckas studier av ett bestämt antal sidor. Det blev nu heller inte längre möjligt att genom en ny tentamen och ny läskurs höja kursbetyget. Terminerna inom studiegången med fasta kurser på olika nivåer skildes åt genom att de benämndes utifrån ett nivåmarkerande bokstavssystem, A, B, C, D och E.

1973 års forskarämnesöversyn

Inom landets båda teologiska fakulteter observerade man vid det här laget, att ett generationsskifte låg nära i tiden: inte mindre än nio professorer skulle bli emeriti fram t.o.m. 1978. Fakultetsberedningen tillsatte därför 1972 en arbetsgrupp för att göra en allmän översyn över de teologiska professurernas och alltså forskningsämnenas inriktning. De tunga namnen i detta arbete var de båda professorerna Åke Andrén från Uppsala och Birger Gerhardsson från Lund.¹⁰⁷ Gruppen fortsatte på RUMO-utredningens tankegång.¹⁰⁸ Den aktuella situationen i Afrika, Asien och Sydamerika gjorde det t.ex. angeläget att de icke-kristna religionerna fick en framträdande plats i fakultetens forskning och utbildning. En aktuell religionsvetenskap hade också en viktig uppgift i

¹⁰⁶ Torsten Kälveborn t. förf. 21.7 2016.

¹⁰⁷ I arbetsgruppen ingick även 1:e byråsekreteraren Torsten Kälveborn och fil.kand. Irja Persson-Utterhall, som varit sekreterare i resp. ledamot av RUMO.

¹⁰⁸ RUMO-utredningen, s. 30ff.

att lämna bidrag till en analys av den moderna människans situation och av religionens roll i dagens samhälle. Samtidigt vidhöll man att kristendomen ändå var det för det västerländska och svenska samhället mest inflytelserika och betydelsefulla studieobjektet.

Arbetsgruppen föreslog och fick genomfört att det för den religionsvetenskapliga grundutbildningen skulle finnas fem ämnesblock, s.k. huvudämnen: *religionshistoria med religionsfenomenologi, religionspsykologi-religionspedagogik-religionssociologi, bibelvetenskap, kristendomens historia* samt *tros- och livsåskådningsvetenskap*. Huvudämnesidén byggde vidare på ämnesinstitutionsmodellen enligt 1964 års stadga. Som ledningsorgan för blocken infördes avdelningskollegier med samtliga lärare och valda studenter.

Vad gäller de enskilda ämnenas inriktning konstaterades att ett centralt kyrkohistoriskt arkivmaterial fanns i Stockholmsregionen medan det i Uppsala fanns en särskild missionsvetenskaplig professur med utomeuropeisk inriktning. Därför föreslogs att kyrkohistorieprofessuren i Uppsala skulle få en nordisk inriktning och att professuren i *kyrkohistoria med missionshistoria* borde ombenämnas till *internationell religionskommunikation och missiologi*. En liknande uppdelning mellan universitetsorterna hade med samma motivering diskuterats som en möjlighet av ämnesprofessorn i Lund Hjalmar Holmquist redan 1916.¹⁰⁹

Professuren i *praktisk teologi* föreslogs bli ombenämnd till *kyrkovetenskap, särskilt gudstjänstliv och kyrkokonst*, medan samma befattning i Lund skulle särskild-inriktas mot *kyrkorätt och kyrkoorganisation*. Dogmatikämnet ville man med förändrad inriktning ge namnet *tros- och livsåskådningsforskning*. Etikämnet föreslogs få *socialeetik* som särskild-skrivning och *religionsfilosofi* bilda ett från etiken fristående och självständigt ämne. Den personliga professuren i *religionspsykologi* förslogs bli permanentad. Den beteendevetenskapliga inriktningen borde ytterligare förstärkas genom att nya professorer inrättades i *religionssociologi* och *religionspedagogik*.¹¹⁰

Fakulteten instämde på många sätt i detta förslag. Medan man vid den näraliggande professorssuccessionen ville ombenämna professuren i *dogmatik* till *tros- och livsåskådningsforskning*, önskade man att ämnet *etik med religionsfilosofi* redan under den dåvarande tjänsteinnehavarens tid skulle få ändrad inriktning i enlighet med förslaget. Professuren i *kyrkohistoria med missionshistoria* ville man alltså ledigförklara under benämningen *internationell religionskommunikation och mission*. Emot ämnesprofessorn Sven Göranssons

¹⁰⁹ Holmquist 1916, s. xliif.

¹¹⁰ *Professurernas inriktning vid de teologiska fakulteterna. Överväganden och förslag från en arbetsgrupp inom fakultetsberedningen för humaniora och teologi 1973-01-29* i TFP 5.3 1973 § 9, bil.

önskan föreslogs att kyrkohistorieprofessuren särskilt skulle vara inriktad på Norden, något som föreföll denne begränsande.¹¹¹

Vid samma sammanträde beslöt fakulteten att inge en framställning till UKÄ om att dessa tre professorer, alltså efter Axel Gyllenkrok, Bengt Sundkler och Sven Göransson, skulle utlysas och återbesättas i enlighet med den förslagna nyordningen, att den efter Geo Widengren lediga tjänsten inte längre skulle vara sammankopplad med *religionspsykologi*, utan benämnas *religionshistoria, särskilt främre orientens religioner* och att professorer i *religionspsykologi* och *religionspedagogik* skulle inrättas.¹¹² Någon förändring av den Sundklerska professurens benämning blev det dock inte.

Pedagogiska förändringar

Nyordningarna och det starkt ökande studentantalet fick till följd att den gängse katederpedagogiken inom den nya grundkursen kom att förändras. Den måste rationaliseras i riktning mot stordrift och ta modern utbildningsteknologi till vara. I studentrevoltens kölvatten började samtidigt frågor om utbildningens målsättning alltmera diskuteras. Det etablerade sättet att undervisa uppfattades som föråldrat och sattes ifråga.

Den inledande grundkursens undervisning i religionskunskap strukturerades nu så att de tidigare sex ämneskurserna ersattes av ursprungligen fyra blockämnen (allmän religionsvetenskap, bibelvetenskap, kristendomens historia samt tros- och livsåskådningsvetenskap), med flera lärare i varje block. Därmed kunde krav på gemensamt genomtänkt pedagogik ställas; sättet att undervisa blev inte längre den enskilde lärarens ensak. Grundkursen genomgick i detta avseende en generell förändring. Kunskapsinhämtning förblev förstås ett mål för studierna, men det skulle därvid vara fråga om breddad stoffförståelse och ämnesintegration med avslutande övergripande temastudier. På det sociala planet gällde det aktiv samarbetsträning, krav på eget ställningstagande liksom, som nedan visas, att skapa en genusmedvetenhet.

Metodträning blev ett viktigt inslag i nybörjarundervisningen. Icke-lärlarlett smågruppsarbete, muntlig examination i grupp och s.k. PM-examination introducerades. Att denna alternativa pedagogik syftade till en ökad ämnesintegration var tydligt och mera generella frågor kom i centrum. Inriktningen var att öka studenternas egenaktivitet vid inläringen.¹¹³ Men inte desto min-

¹¹¹ Vad gäller den förslagna ämnesbeskrivningen för religionshistoria, särskilt främre orientens religioner föreslogs en precisering av judendomsstudiet, så att uttrycket »judendomen i äldre och nyare tid» utbyttes mot »efterkanonisk judendom», TFP 19.3 1973 § 2, bil. J.

¹¹² TFP 19.3 1973 § 3, 4.

¹¹³ Alf Tergel m.fl. 1979. RLnP 11.3 1981 § 54.

dre var det existensen av de mycket stora studentgrupperna som drev på förändringen och gjorde den nödvändig. Satsningen var ambitiös, men mötte vid utvärderingar ett blandat gensvar.

1977 års högskolereform

1968 års utbildningsutredning (U 68) och försöksverksamheten med nya samarbetsformer (FNYS) resulterade i det som blev 1977 års högskolereform, med ny lag och förordning.¹¹⁴ För den teologiska fakultetens utbildning och organisation fick den flera viktiga konsekvenser. Grundutbildningen ombenämndes till »religionsvetenskaplig linje, 140 poäng», för att 1993 bli »religionsvetenskapligt program», där de inledande två terminerna kallades baskurs istället för grundkurs och den praktisk-teologiska övningskursen blev en påbyggnadslinje 20 poäng. Den religionsvetenskapliga linjen utgjorde nu en av universitetets allmänna utbildningslinjer inom sektorn för kultur- och informationsyrken. Studierna i Bibelns grundspråk förlades till en baskurs i bibelvetenskap inom det differentierade ämnesstudiet, men denna kurs gavs också i ett icke-språkligt alternativ. För de blivande prästerna föreskrev dock Svenska kyrkans biskopsmöte studier i minst ett av grundspråken. Som nedan i avsnittet om den praktiska teologin utförligt skall visas upphörde övningskursen som en akademisk utbildning 1980, varvid färdighetsträningen fortsatte under kyrkans eget huvudmannaskap.

En bärande idé i 1977 års reform var att i anslagshänseende skilja mellan forskning och utbildning. För grundutbildningen inrättades en särskild s.k. *linjenämnd* som styrorgan med fritt vald ordförande. Häri ingick inte bara valda lärare och studenter, utan även »företrädare för yrkeslivet med anknytning till nämndens ämnesområde». Det innebar att representanter för Svenska kyrkan och de fria kristna samfundet under några år hade säte i ett av institutionens ledningsorgan. Linjenämnden avskaffades vid halvårsskiftet 1984 varvid dess uppgifter övertogs av fakultetsstyrelsen. År 1977 tillkom för utbildningsfrågorna också en *institutionsstyrelse* med prefekten som ordförande. Därutöver inrättades sedermera en vald *fakultetsnämnd* under ledning av dekanus med forskningsfrågorna som ansvarsområde, varvid fakultetsstyrelsen upphörde. Något sammanträdande beslutsorgan, där samtliga professorer regelbundet överlade, fattade beslut och inte minst lärde känna varandra, fanns nu inte längre kvar. Ett ständigt pågående tvärvetenskapligt samtal över ämnesgränserna hade inte längre något reglerat forum.

¹¹⁴ SFS 1977:218. SFS 1977:263.

Det mångsekelgama kollegiala systemet inom universitetsvärlden ersattes alltså med representativa, demokratiskt valda organ. I denna mening förlo-
rade det gamla begreppet *fakultet* sitt hävdvunna innehåll. Detta medförde
ett slags fragmentisering av verksamheten, även om teologerna ville motverka
detta genom gemensamt utarbetade »fakultetsprogram». Olika teologdekaners
försök med återkommande professorskollegier blev inte särskilt långlivade ef-
tersom ett sådant forum inte hade någon formell funktion. I universitetsor-
ganisationen skulle emellertid fakultetsbegreppet ha kvar sin plats och leva
vidare. Ett särskilt *fakultetskollegium* inrättades med viktiga nominerings- och
valfunktioner, bl.a. vad gäller hedersdoktorer. Häri kom såväl professorer som
universitetslektorer att ingå. Den forskande och forskarutbildande fakultetens
och den grundutbildande institutionens olika ledningsorgan skulle oberoende
av alla förändringar fortsätta att sammanträda i universitetshusets traditions-
tyngda teologiska fakultetsrum.

Den nya universitetsorganisationen med fakultetsnämnd och institutions-
styrelse var emellertid tänkt för fakulteter med flera parallella institutioner.
När det inom den teologiska fakulteten endast fanns en institution blev ar-
rangemanget otympligt och resurskrävande. Högskoleförordningen reglerade
kompetensområdena för de olika ledningsorganen. Sedan denna medgivit ra-
tionaliserande förenklingar beslöts 1993 att teologiska fakultetsnämnden till-
lika skulle utgöra institutionsstyrelse med dekanus som ordförande och pre-
fekten som föredragande i institutionsärenden.

En viktig nyordning 1977 inom universitet och högskolor och därmed för
teologiska fakulteten var att fasta tjänster som universitetslektorer började
inrättas såsom ersättning för de tidsbegränsade docentbefattningarna.¹¹⁵ Stats-
makterna ville på så sätt avskaffa det som brukade kallas »docentlandet»,
vilket inneburit att högt kvalificerade, ofta medelålders forskare med försörj-
ningsbörd ställdes utan tjänst, lön och social trygghet när de sex docentåren
hade passerats. En docentur skulle nu inte längre vara en anställningsform vid
fakulteten. Istället blev den en oavlönad kompetensmarkering utan under-
visningsskyldighet, men med en kvarstående, åtminstone moralisk skyldighet

¹¹⁵ *Kungl. Maj:ts universitetsstatuter* 1956 klagjorde i 56–57 §§ att innehavare av docenttjänst
i första hand var skyldig att idka vetenskaplig forskning och härjämte hade åliggande »att
inom sin vetenskap meddela undervisning, förrätta examination och bestrida andra tjäns-
tegörömlar». Om en oavlönad docent sades att denne »bör» idka vetenskaplig forskning och
var »berättigad att inom sitt vetenskapsområde, kostnadsfritt eller mot överenskommen
ersättning, meddela undervisning åt de studerande». Fullgjordes inte detta skulle docen-
turen enligt statuternas 159 § återkallas. Det ålåg en oavlönad docent att mot ersättning
överta den undervisning »som prövas erforderlig», och det förelåg en skyldighet att motta
lärarförordnande. Enligt 115 § var en docent av båda typerna »skyldig att mottaga uppdrag
som fakultetsopponent».

att åta sig uppdrag som opponenter vid disputationer. En docentur blev heller inte behörighetskrav för de nya lektoraten, men dessa kom länge att innehas av mycket meriterade forskare, många gånger med professorskompetens. Lektoraten vid den teologiska fakulteten fick i initialskedet, oavsett forskarämne, den gemensamma ämnesbenämningen *religionskunskap*.

Universitetslektorerna, med undervisning som sitt centrala och mycket tidskrävande åliggande, kom nu att ha sin tjänst inom grundutbildningen, medan professorsundervisningen försköts uppåt, mot forskarutbildningen och dess förberedande studier. När lektorerna emellertid fick en mycket begränsad tid för egen forskning började de alltmera söka finansiera denna genom anslag från externa forskningsråd eller liknande. De kunde på så sätt få nedsättning i undervisningsvolymen. När de för den sakens skull tidvis kunde ta hel eller partiell tjänstledighet fick detta till följd att fakultetens grundutbildning i ökande utsträckning kom att genomföras av doktorander och andra timlärare.

Från 1999 infördes möjligheten att en mycket kvalificerad universitetslektor kunde ansöka om sakkunnigprövning och befordran till professor.¹¹⁶ Efter en övergångsfas och i takt med äldre professorers pensionering kom detta att få till följd att allt flera av teologiska fakultetens professorer och ämnesföreträdare kom att ha rekryterats på detta sätt. Fakulteten avgjorde i varje enskilt fall huruvida och därvid på vilket sätt en ledig professur förenad med ämnesföreträderskap skulle lysas ut, eller om en redan anställd professor i ämnet skulle förordnas att överta det både arbets- och ansvarskrävande ämnesföreträdaruppdraget. Detta skulle innehas av en professor i ämnet och innebar främst ett övergripande ansvar för ämnet med samordning av dess forskning och forskarutbildning, samverkan med övriga ämnen och för dess perspektiv i den områdesgemensamma grundutbildningen. Ämnesföreträdaren förordnades av fakultetsnämnden.

År 1977 avskaffades examensbeteckningen »teologie kandidat» och ersattes med »högskoleexamen på religionsvetenskaplig linje, 140 poäng». Denna fras uppfattades emellertid som krånglig, och en kortare och i vardagslag mera hanterlig examenstitel kunde knappast formuleras utifrån den. Många ansåg därför att också denna utförliga examensbenämning kunde förkortas till »teol. kand.» eller »TK».¹¹⁷ Ordningen blev en knappt två decennier lång parentes och 1996 återinfördes examensbenämningen »teologie kandidat».

¹¹⁶ SOU:1996:166, s. 80–81. *Högskolans ledning, lärare och organisation*, RD prop. 1996/97:141.

¹¹⁷ Se t.ex. Ohlsson 1980, s. 388.

Intill 1977 års reform hade utbildningen enligt 1973 års studieordning bestått av 140 poäng med möjlighet till fördjupade studier upp till 200 poäng. I samband med övergången till linjeorganisationen upphörde denna möjlighet. Ambitiösa studenter förhindrades därmed att inom examens poängsystem bredda och fördjupa sig utöver de i den allmänna utbildningsplanen fastställda 140 poängen.

Från Svenska kyrkans biskopsmöte observerade man att det fria valet av studiekurser enligt 1973 års studieordning inte gav garantier för en adekvat prästutbildning. Efter framställning därifrån utfärdade därför regeringen 1975 en förordning om att för tillträde till den praktisk-teologiska övningskursen fordrades kurser i bibelvetenskap med språkligt alternativ i ettdera testamentet, samt tros- och livsåskådningsvetenskap och kristendomens historia.¹¹⁸ Ämneskombinationen kom att omtalas som »biskopspaketet». Det låsta linjesystemet gjorde det genom denna förordning dock svårt för studenterna att bredda sin utbildning inom andra ämnesområden än just dessa.

1984 års studieordning och en särskild utbildningsgren

För den teologiska institutionen ledde den ovan nämnda förändringen genom 1977 års högskolereform till en resursmässig snedbalans mellan de olika ämnesområdena och svårigheter vid rekryteringen till forskarutbildningen inom de icke-prioriterade ämnena vid sidan av »biskopspaketet». Förutsättningarna för tematerminens tvärvetenskapliga grundtanke förelåg heller inte längre som tänkt. Kritik riktades både mot utbildningstidens längd och dess innehåll. Linjenämnden begärde därvid hos Universitets- och högskoleämbetet (UHÄ; detta hade 1976 ersatt det gamla UKÄ) att den religionsvetenskapliga linjen skulle förlängas till 180 poäng; i Lund ville man samtidigt istället återgå till 1973 års ordning.

Till följd av kritiken tillkallade UHÄ 1981 avdelningsdirektören, sedermera universitetsbibliotekarien i Lund teol.dr Göran Gellerstam att utreda och ge förslag till en översyn av den religionsvetenskapliga linjen. I sin samma år framlagda rapport föreslog han bl.a. att linjen skulle förlängas med ytterligare 20 poäng, dvs. en termins studier, och inom denna utformas en s.k. särskild gren för prästutbildningens behov. De nyss nämnda förslagen från Uppsala och Lund ansåg han resursmässigtorealistiska och onödigt fördyrande för studenterna. Medan den äldre, allmänna grenen (med 80 poäng inom det differentierade ämnesstudiet) innehöll valfria ämnesstudier inom minst tre ämnesområden skulle den särskilda grenen, 100 poäng, också bestå av minst

¹¹⁸ UbD dnr 3684/75. Gellerstam 1981, s. 20.

tre ämnesområden, varav minst 40 poäng skulle vara bibelvetenskap med ett grundspråk. På så sätt tillskapades ett utrymme för det nödvändiga språkstudiet. Samtidigt skulle ett grundspråksfritt alternativ finnas för studenter med uppenbart bristande förutsättningar för sådana studier. Liksom tidigare kom för båda grenarna därutöver en tematermin om 20 poäng. En bestämmelse i högskoleförordningen gjorde den av Gellerstam föreslagna reformen förhållandevis okomplicerad.¹¹⁹

Förändringen genomfördes 1984. Den innebar att en alternativ »högskoleexamen på religionsvetenskaplig linje, särskild gren, 160 poäng» infördes. Denna innefattade kurser med minst 10 poäng i *religionshistoria och religionsfenomenologi*, 10 poäng i *religionsbeteendevetenskap*, 10 poäng i *tros- och livsåskådningsvetenskap*, 10 poäng i *kristendomens historia* samt 40 poäng i *bibelvetenskap*.¹²⁰ Som framgått hade frågan om grundspråkens ställning i exegetikämnen diskuterats sedan länge och det blev möjligt att med olika tyngdpunkt inrikta språkstudierna inom endast ett av testamentena och välja ett icke-språkligt alternativ i det andra.

Tematerminen gjordes 1990 fakultativ och den kunde därefter bytas mot enskilda fördjupade ämnesstudier i en omfattning, som, efter tillhoppa 40 poäng, skulle ge behörighet för forskarstudier. Genom en ny utbildningsplan som trädde i kraft vid halvårsskiftet 1993 blev tematerminen avskaffad. Den ersattes av ett enskilt examensarbete med tvärvetenskaplig inriktning, 20 poäng. En ny studieordning 1999 inskränkte baskursen till att omfatta endast en termin, varvid det differentierade ämnesstudiet kunde utökas med de på så sätt frigjorda 20 poängen inom linjen. Utbildningen avslutades då med ett examensarbete eller en forskarförberedande uppsats på D2-nivån, omfattande 10 poäng.

En konsekvens som från Svenska kyrkans sida drogs av de förändringar som på olika sätt skedde inom fakulteteten under 1980 talet var att man inom sin stiftelse för rikskyrklig verksamhet (SFRV) 1989–90 tillskapade ett eget forskningsråd med ett därtill hörande sekretariat. Man behövde en forskningsverksamhet som var relaterad till de egna förutsättningarna och de behov som kunde dyka upp.¹²¹ En rad forskare, utbildade vid fakulteteten, kom att under åren ha sin tjänst där. Någon motsvarande omprövning av förutsättningarna

¹¹⁹ 7 § 3 kap HF.

¹²⁰ En högskoleexamen på den religionsvetenskapliga linjens särskilda gren innefattade således, utöver de här uppräknade 80 poängen, av baskurs i religionskunskap 40 p samt ytterligare 20 p i valfritt ämne/ämnen inom det differentierade ämnesstudiet samt tematerminen 20 p, tillhoppa 160 p.

¹²¹ Härom Claesson 2020.

för eller innehållet i prästernas teoretiska yrkesutbildning blev det emellertid inte. Denna tillhörde inte vad som då kallades »kyrkliga utbildningar», där Svenska kyrkan tog ansvaret. Men den garanti för prästutbildningens kyrkligt motiverade innehåll, som fakulteten under seklens lopp utgjort förelåg inte längre.¹²²

Ett jämställdhetsarbete startar och institutionaliseras

Inom UHÄ:s utbildningsbyrå utarbetades våren 1975 skriften *Jämställdhet i högskolan*. Den fråga som universitetskanslern Hans Löwbeer ställde i förordet var hur man genom utbildning vid universitetet skulle kunna åstadkomma en verklig jämställdhet mellan kvinnor och män. Könrollsbundna studier identifierades såsom ett problem. Skriften var inte omfattande, knappt femtio sidor, men den efterlyste ett handlingsprogram och dess inflytande skulle bli stort. Den skulle leda till att ett genomgripande förändringsarbete satte igång över hela fältet.

För den teologiska fakulteten och institutionen skulle den av UHÄ initierade debatten leda till stora attitydförändringar. Som ett led i förnyelsen av baskursen utgav docenterna Sigbert Axelson och Carl-Henric Grenholm samt teol.stud. Linda Fredriksson 1978 på uppdrag av avdelningskollegiet i religionskunskap ett nära 450-sidigt läromedel, *Religion, könsdiskriminering och kvinnokamp*. Bokens uttalade syfte var att »stödja kampen för kvinnans frigörelse och jämställdhet» och att ideologiskt »lyfta fram ett feministiskt perspektiv på tillvaron». Den blev obligatorisk litteratur på baskursen.¹²³ Samtidigt tillsatte institutionsstyrelsen en arbetsgrupp för jämställdhet mellan könen, länge kallad Jämnis, som konkret skulle bevaka att de perspektiv som boken presenterade blev implementerade i institutionens arbete på alla nivåer. Det skulle därvid stundom bli fråga om en normativt inriktad detaljgranskning av den verksamhet som pågick och en strävan till att i homogeniserande riktning förändra undervisningens innehåll i alla ämnen med hänsyn till de kvinno- och jämställdhetsaspekter, som präglade det offentliga samtalet och den politiska doktrinen. Begreppet kvinnoforskning skulle inte definieras utifrån sitt forskningsobjekt utan ifrån ett feministiskt tolkningsperspektiv.¹²⁴ En konsensuskultur kan sägas ha tagit form och någon reflexion om huruvida den grundläggande och övergripande akademiska friheten begränsades genom

¹²² Härtill Ahrén 1997.

¹²³ *Religion, könsdiskriminering och kvinnokamp*. 1978, s. 7f. I en senare tryckning förkortades titeln till *Religion och kvinnokamp*.

¹²⁴ TIP 17.3 1993 § 60.

dessa åtgärder förekom inte.¹²⁵ I enlighet med det statliga regelverkets krav fastställde institutionsstyrelsen 1987 en formaliserad jämställdhetsplan, som sedan successivt skulle bearbetas.¹²⁶ Arbetet inom Jämnis kom genom åren att bedrivas med varierande intensitet.

Konsistoriet konstaterade 1987 att fakulteten i relation till det stora antalet kvinnliga studenter hade för få kvinnliga lärare och ålade institutionen att vidta åtgärder.¹²⁷ När vid denna tid ungefär lika många kvinnor som män sökte sig till fakultetens grundutbildning inriktade Jämnis arbetet på att rekrytera fler kvinnor till forskarutbildningen, där de alltjämt var underrepresenterade. Spontant anordnade s.k. »tjejräffar» formaliserades 1989 till en regelbunden »samtalsgrupp för kvinnliga teologer» och Jämnis tog initiativet till att institutionsgemensamma seminarieserier i feministisk vetenskapsteori anordnades. Jämställdhetsarbetet kom med tiden att orienteras också mot de anställdas, inte minst doktorandernas situation.¹²⁸ Det kom således att vara inriktat såväl på rent arbetsrättsliga förhållanden, som på undervisningens och forskningens innehållsliga karaktär. Som i avsnittet om etikämnet skall visas blev professorn i detta ämne Ragnar Holte en drivande kraft när det feministiska forskningsperspektivet kom i fokus vid fakulteten. Redan 1978 hade han som bifogad skrift till universitets promotionsprogram utgivit boken *Etik och jämställdhet*.¹²⁹

År 1994 definierade fakultetsnämnden uppdraget för en jämställdhetskommitté såsom att »biträda fakultetsnämnden i det löpande jämställdhetsarbetet» och bevaka att jämställdhetsaspekten beaktades i alla ärenden rörande enskilda personer, alltifrån tjänstetillsättningar, utseende av ledningsorgan och betygsnämnder till prisutdelningar och liknande. I kommittén skulle nu ingå representanter för alla avdelningarna, baskursen, den tekniskt-administrativa personalen, samt studie- och doktorandråden.¹³⁰ Dess ställning vid institutionen blev stark och ordföranden fick närvaro- och yttranderätt vid fakultetsnämndens sammanträden.

¹²⁵ Bråkenhielm 1997, s. 222–223. Om Jämnis-gruppen, UNT 8.5 1979. Dess innehållsförändringar: Minnesanteckningar från Jämnis-sammanträde 6.9 1988, TIA.

¹²⁶ Jämställdhetsplanen antogs av TIS 12.11 1987 och av TFstyr 17.11 1987. Jämställdhetsarbetet reglerades av jämställdhetslagen (SFS 1979:1118), jämställdhetsförordningen (SFS 1984:803) samt jämställdhetsavtalet för det statliga området (MBA-S).

¹²⁷ Uppsala universitets jämställdhetsplan läsåret 1987/88, fastställt av konsistoriet 9.6 1987.

¹²⁸ Jämnis skrivelse 16.5 1989, TIA.

¹²⁹ Holte 1978.

¹³⁰ TFnP 2.6 1994.

Exkurs: Efter 2000

När den nya informationsteknologin introducerades under 1900-talets sista år öppnades möjligheter för akademisk utbildning på distans. Vid teologiska institutionen såg man mycket tidigt vilka möjligheter detta medförde och en rad kurser började från läsåret 2001/02 ges både på campus och distans. Studenturvalet breddades. Studenterna kunde i det senare fallet befinna sig på hemorten eller var som helst i världen och bestämde själva när de skulle ta del av den förinspelade undervisningen. I regel, men inte alltid, behövde de infinna sig i Uppsala endast till någon enstaka »fysisk träff». På så sätt försvann emellertid universitetet, fakulteten och institutionen såsom en miljö och fysisk mötesplats för dem, med dess möjligheter till fritt intellektuellt utbyte och kreativt umgänge vid sidan av de rena undervisningstillfällena.

Genom den s.k. Bolognaprocessen infördes 2007 en för högskoleväsendet normerande sameuropeisk kursorganisation och examensstruktur. Som en konsekvens härav upphörde teologie kandidatexamen att vara reglerad som en s.k. yrkesexamen, utan definierades istället som en generell examen. Den omfattade 180 högskolepoäng. Samtidigt infördes en ny examensnivå, den s.k. avancerade nivån, som kunde leda till en teologie magister- eller teologie master-examen, 60 eller 120 högskolepoäng. De nya, nu internationellt integrerade s.k. högskolepoängen enligt ECTS-systemet (*European Credit Transfer and Accumulation System*) ersatte den tidigare svenska poängberäkningen, varvid en studievecka inte länge skulle motsvara 1 poäng utan 1 ½ högskolepoäng. Termen 'poäng' ersattes alltså för klarhetens skull med 'högskolepoäng'. Syftet med denna internationella standardisering av betyg och examina var att studenter utan byråkratiskt evalueringskrångel skulle kunna genomföra delar av sin utbildning vid något utländskt lärosäte.

Yrkesrelaterad religionsvetenskap introducerades nu som ett särskilt s.k. biområde, dit kurser med uttalad yrkesprägel sammanfördes, t.ex. »Svenska kyrkans tro och liv» för blivande präster och »religionsvetenskap för lärare» inom lärarutbildningen.

År 2018 fattade fakultetsnämnden beslut om att grundutbildningen skulle förändras och delas upp i två program, ett för blivande medarbetare i kyrkor och samfund och ett annat med bred inriktning på religioners och livsåskådningars roll i kultur och samhälle, benämnda teologiprogrammet respektive religionsvetarprogrammet. Detta genomfördes 2020.

B. Den teologiska institutionen i Uppsala och Stockholms teologiska institut

Efterkrigstidens behov både av en förstärkt prästrekrytering i det växande Stockholms stift och av ett tillskott av kristendomslärare i den snabbt expanderande huvudstadens skolor ledde 1958 till att Stiftelsen Stockholms teologiska institut grundades. Syftet var att ge teologisk akademisk utbildning i Stockholm, den enda europeiska huvudstaden utan teologisk fakultet. Stiftelsens ändamålsparagraf talade om »undervisning och utbildning i teologiska ämnen samt att främja vetenskaplig forskning och undervisning i teologiska ämnen».

För att här klarlägga den teologiska fakultetens engagemang i sammanhanget måste först såsom en exkurs något sammanfattande sägas om institutet och verksamheten där. Dess historia är ännu inte skriven.¹³¹

Stockholms teologiska institut blev känt under förkortningen ITH. När det tillkom var dess svenska initialer STI såsom akronym redan inarbetade genom det väletablerade Stockholms tekniska institut, som bedrev ingenjörsutbildning. Man valde därför bokstäverna ITH efter det latinska parallellnamnet *Institutio Theologica Holmiensis*. ITH skall dock inte förväxlas med den 1993 av några frikyrko-seminarier bildade Teologiska högskolan Stockholm, THS, sedan 2018 med namnet Enskilda Högskolan Stockholm, EHS.

När ITH skulle bildas informerades Uppsalafakulteten om vad som var i görningen. Redan på planeringsstadiet var man positiv till det nya initiativet. Tydligast i fakulteten var det exegeten Ivan Engnell som tog institutet under sina vingars skugga och han for dit ett par gånger i veckan. En del i ITH:s verksamhetsidé var att i Stockholm bosatta studenter skulle kunna bedriva förvärvsarbete parallellt med sina teologiska studier. All undervisning ägde därför rum under sen eftermiddag och på kvällstid. På så sätt kunde lärare från Uppsala universitet engageras, varigenom undervisningskvaliteten blev garanterad. Genom en resolution tillerkände Kungl. Maj:t redan vid starten teologiska fakulteten i Uppsala rätten att utöva tillsyn över verksamheten »och i övrigt taga [...] befattning med undervisningen».¹³² Men det var klart

¹³¹ ITH:s arkiv är inte samlat. Framställningen här bygger på dess tryckta årsredogörelser samt en otryckt utredning »Ombildning av Stockholms teologiska institut. Styrelsens förslag till huvudmännen 2009-03-09», bil. t. protokoll vid extra möte med huvudmännen i Stockholms teologiska institut 1.4 2009, ESBHA.

¹³² KRes 14.6 1958.

utsagt, att arrangemanget inte fick åsamka statsverket någon kostnad och att den undervisningsskyldighet som Uppsalalärarna hade vid fakulteten inte fick förläggas till institutet. För dem skulle det vara fråga om ett åtagande därutöver. Examinationen skulle dock formellt ske genom fakulteten.

Efter tio år, 1968, kunde ITH manifesteras sig på det konkreta planet när man förvärvade egna lokaler genom en villa i kvarteret Loviseberg på Stora Essingen, Aluddsvägen 7. Men också andra byggnader på ön kunde utnyttjas för undervisningen.

Drivande kraft vid tillkomsten var lektorn vid Nya elementarskolan Gösta Hög, som också var docent i Uppsala. Han utsågs till institutets förste direktor, en befattning, som han innehade på heltid från 1966 och fram till sin pensionering 1971.¹³³ Han efterträddes av en annan Uppsaladocent, Gösta Wrede, verksam som direktor fram till 1980.

Institutets organisation och planer på professorer

Institutet var i formell mening en stiftelse med understödjande medlemmar i en ideell förening. Den företräddes av sin styrelse jämte ett reglerat antal huvudmän. Biskopen i Stockholms stift var eforus. Ekonomiseringen skedde genom anslag, terminsavgifter, kollektor och eljest insamlade medel, varvid en betydande finansiär var Stockholms församlingsdelegerade. Verksamheten startade 1958 med tjugutre studenter vid den teologiska översiktskursen och därutöver några ytterligare kurser. Enligt 1955 års studieordning var deltagandet i översiktskursen inte obligatoriskt,¹³⁴ varför det var formellt möjligt att anordna kursen i annat sammanhang än vid universitetet. I samverkan med teologiska fakulteten i Lund erbjöd redan Hermods korrespondensinstitut självstudiekurser med översiktskursens stoff.¹³⁵ Avsikten var ursprungligen att studenterna sedan skulle övergå till ordinära universitetsstudier. Med tiden byggdes emellertid ITH:s kursmöjligheter successivt ut också med kandidatexamens andra del. Under 1970-talet hade studentantalet vuxit till över 300.

Redan efter några år ville institutet ersätta timlärarna från Uppsala med egna, fast anställda lärare. År 1962 tog man genom en skrivelse till Stockholms domkapitel initiativet till att fyra professorer – i de båda exegeterna, samt historisk och systematisk teologi – skulle inrättas vid ITH under församlingsdelegerades huvudmannaskap. Man markerade samtidigt att »Uppsalafakultetens goodwill och auktoritet» ändå inte kunde undvaras i sam-

¹³³ Om Hög: Gösta Wrede i *SvD* 22.10 1978. TFP 2.5 1961 § 6.

¹³⁴ SFS 1955:209, 3 §, 2 st.

¹³⁵ 1955 års studieordning 3 §, mom. 1. TFP 29.4 1958 § 15, bil.

manhanget.¹³⁶ Domkapitlet var med på idén och överlämnade förslaget till församlingsdelegerade. Under beredningsarbetet inskränkte man där dock antalet tillämnade professurer till två. Det stod klart att institutsstyrelsens avsikt var att såsom professor i exegetisk resp. systematisk teologi, kalla den vid Harvard verksamme stockholmare Krister Stendahl och ITH:s direktor Gösta Hök.¹³⁷ Tanken var att sakkunniga i tillsättningsärendena skulle utses av teologiska fakulteten i Uppsala och universitetskanslern.

Stockholms församlingsdelegerade beslöt 1963 att ingå till Kungl. Maj:t med en framställning om rätt att underställa utnämningarna dess prövning och stadfästande. Beslutet blev emellertid överklagat såsom i strid med 1961 års församlingsstyrelselag.¹³⁸ Det upphävdes av överståthållarämbetet och blev aldrig genomfört. Kyrkoskattemedel fick inte användas till professurer. När Stockholms stiftsting sedermera övertog det ekonomiska huvudansvaret för ITH kom man där att sätta ifråga om kyrkliga medel i längden borde bekosta en utbildning, som staten eljest bedrev. Undervisningen fortsatte på timplärbasis.

Institutionen får en sektion i Stockholm

En ny beräkningsgrund för Uppsalalärarnas undervisning inom sina fasta tjänster gjorde att Uppsala universitet under slutet av 1970-talet kom att kräva ökad ersättning av institutet. Dess framtid blev oviss. När tvisteämnena mellan de båda parterna inte enkelt kunde biläggas inbjöd institutet våren 1978 till en konferens med berörda statliga, kyrkliga och enskilda intressenter. Detta öppnade vägen för en radikal kompromisslösning och det nedläggningshot som funnits klingade av.

Utifrån nya ekonomiska förutsättningar trädde vid halvårsskiftet 1980 en organisationsförändring i kraft. Genom ett riksdagsbeslut samma år övergick högskolestudierna vid ITH i statlig regi och skulle anordnas av Uppsala universitet. Den teologiska institutionen tillfördes nya resurser. Av fakultetens 190 nybörjarplatser på utbildningslinjen skulle 60 hädanefter lokaliseras till Stockholm och bekostas av dess anvisade medel.¹³⁹

Efter ett avtal med rektorsämbetet vid Uppsala universitet fick alltså utbildningen vid ITH en ny juridisk form. Det som kom att få den prononcerade benämningen »Stockholmssektionen av teologiska institutionen vid Uppsala

¹³⁶ ITH t. Stockholm domkapitel 7.7 1962.

¹³⁷ Stockholms församlingsdelegerades protokoll 5.6 1964 § 9, AIA:2, och dess arbetsutskotts protokoll med bilagor 28.6 1963 § 1, A I B:14, SFdA, SSA. *SvD* 29.5, 16.6 1963, 29.6 1964.

¹³⁸ Lag om församlingsstyrelse, SFS 1961:436.

¹³⁹ Prop. 1979/80:100, bil. 12, s. 480.

universitet» tillskapades. Institutionen fick på så sätt två campus, ett i Uppsala med heltidsstudier på dagtid och ett annat i Stockholm med deltidsundervisning efter klockan 16. Den student i Stockholm, som ville bedriva heltidsstudier kunde kombinera två halvfartskurser. Stockholmsstudenter kom därefter att ingå i alla institutionens representativa organ och alla fakultetens lärare var skyldiga att underkasta sig ett schema med undervisning i Stockholm. Institutionens studentunderlag kunde genom det nya arrangemanget säkras. Sedan undervisningen under några år hade varit förlagd på olika tillfälliga ställen i Stockholm förhyrde institutionen egna lokaler i kvarteret Mimer i Vasastaden, Hagagatan 25. Att universitetets undervisning och administration ägde rum på annat håll än i ITH:s fastighet var en viktig markör av förändring och identitet.

Övergången – då alltså en enskild utbildningsanordnare skulle överlämna huvuddelen av sin verksamhet att inordnas under universitetets statliga regelverk – blev inte alldeles enkel. Stiftelsen Stockholms teologiska institut fortsatte att i sina lokaler på Stora Essingen tillhandahålla administrativ personal, lokaler, bibliotek och vissa kyrkliga pastoralkurser. Institutets nye direktor teol.dr Göran Agrell blev förordnad som timlärare vid institutionen i Uppsala och därefter från 1986 som halvtidsanställd högskolelektor för att sköta viss administration av sektionen och undervisa i sitt eget ämne, Nya testamentets exegetik.

Utifrån ekonomiska överväganden beslöt fakultetsnämnden 1997 att parallellverksamheten med en teologisk grundutbildning i Stockholm skulle upphöra. Efter att ha fungerat under sjutton år lades teologiska institutionens Stockholmssektion ned.

Ny samarbetspartner för ITH blev därefter den 1998 grundade Ersta Sköndals högskola. Verksamhet fortsatte utifrån nya förutsättningar fram till 2009. Efter mera än femtio år avvecklades då Stockholms teologiska institut; stiftelsen och den ideella föreningen upplöstes. ITH:s realiserade kapital, ca 12 milj. kronor, överfördes till den nybildade »Stiftelsen för teologisk utbildning och forskning i Stockholms stift». Dess stora boksamling med omkring 15 000 volymer integrerades med Ersta Sköndals högskolebibliotek.

Religionsvetenskapliga institut etableras

Från åren runt 1970 växte på olika håll i landet fram önskemål om en mera lokalt förlagd teologiutbildning också på andra orter än Stockholm. I stiftelseform startade Religionsvetenskapliga institut på flera håll i landet, så t.ex. i Linköping 1969 och Luleå 1972. Grundkursen AB 1 40 poäng gavs där i form av universitetscirkular under medverkan av fakultetens lärare. Ett samarbete

genomfördes också med teologisk grundutbildning vid Umeå universitet. I början var denna typ av geografiskt spridd grundutbildning rekryterande för studenttillströmningen till det differentierade studiet vid fakulteten. Men när man i Linköping och Umeå fick ett ökat studentunderlag och började genomföra hela programmet kom effekten snarast att bli den motsatta.

C. Fakultetens yttre förhållanden

Egna lokaler och ett gemensamt bibliotek

Långt in på 1900-talet hade teologiska fakulteten inga egna lokaler utöver fakultetsrummet i universitetshuset, där professorernas sammanträden och examinationer ägde rum. Undervisningen var också förlagd till universitetshuset och oftast till lärosal v i byggnadens nordvästra hörn, idag omgjord till sammanträdesrum. Någon egen, för teologistudenterna identitetsskapande miljö fanns inte. När seminarier infördes som undervisningsform förändrades lokalbehoven; det räckte inte längre med en föreläsningssal.

På 1920-talet hade de humanistiska seminarierna börjat flytta in i Ekermanska huset i Universitetsparken, S:t Larsgatan 2, det som då kom att kallas »Seminariebyggnaden vid S:t Larsgatan». En stor händelse i teologiska fakultetens sammanhang inträffade 1928, när även denna fick sig anvisad ett par egna rum i husets bottenvåning. Men redan från början konstaterade fakulteten att de var alltför små för de behov som faktiskt fanns. Det ena rummet användes som kombinerat seminarierum och bibliotek. Läsplats för studenterna fanns endast att tillgå i det andra utrymmet, bibliotekariens lilla tjänsterum. Sedan 1899 hade en arvodesbefattning som deltidsbibliotekarie varit inrättad, den innehades länge av någon doktorand.¹⁴⁰

Inför den tidigare diskuterade domkapitelsreformen 1936 kände Uppsala domkapitel och den blivande stiftsnämnden behov av större expeditionslokaler än de man hade på Domkyrkoplan. Man kastade sina blickar på det f.d. folkskoleseminariet, det gamla Julinskiöldska palatset från mitten av 1700-talet, beläget mellan Domkyrkan och Helga Trefaldighets kyrka. Genom ett kungligt beslut 1916 hade universitetet fått tillstånd att använda detta för sina ändamål. År 1935 hade huset blivit statligt byggnadsminnesmärke. Teologiska

¹⁴⁰ TFP 5.6 1946 § 9 bil.

Ekermanska huset i Universitetsparken, uppfört 1761. I bottenvåningen fanns 1928–36 teologiska fakultetens första seminarierum och ett gemensamt bibliotek.

fakulteten hörde av sig till Större akademiska konsistoriet och sade att den »hade sig bekant» att domkapitlet gjort en framställning om att få flytta dit – uttrycket var ett *understatement*, de båda organen var ju i personalunion – och anförde, att om denna lösning kom till stånd vore fakulteten intresserad av att för sina ändamål utnyttja den del av den f.d. seminariebyggnaden som domkapitlet inte tog i anspråk. Kyrkan och fakulteten skulle således hamna under samma tak.¹⁴¹ Med fyra hundra studenter var fakulteten minst sagt trångbodd. Domkapitlet hamnade aldrig i seminariebyggnaden, men 1936 uppläts lokaler där åt teologiska fakulteten. Genom anvisade medel som s.k. nödhjälsarbete under kristiden kunde huset byggas om efter ritningar av Uppsalaarkitekten Victor Holmgren. Det togs i bruk året därpå.¹⁴² Fakulteten kunde flytta in i ändamålsenliga seminarielokaler, där respektive ämnes boksamling ställdes upp i olika rum. In i byggnaden flyttade samtidigt Svenska ortnamnsarkivet och sedermera, för några år, Statistiska institutionen. När arkivet 1960 fick nya lokaler, kunde fakulteten disponera hela huset.

¹⁴¹ TFP 23.5 1933 § 1, bil. A. TFP 31.1 1934 § 5.

¹⁴² TFP 31.3 1936 § 10, bil. B.

Under ombyggnadsarbetena gjordes en grundlig arkeologisk undersökning och i husets källarvåning fann man de medeltida resterna av vad som på en karta kallats »*decani* fordna stenhus». På förslag av dåvarande dekanus Knut B. Westman beslöts att byta ut den trista benämningen »Gamla folkskoleseminariet» mot namnet »Dekanhuset». Den tidigare skolaulan omtalades därvid först som husets »solennitetssal», men började efter något decennium att kallas »Dekansalen».¹⁴³

När teologerna tog sin nya byggnad i anspråk blev utrymmena sådana, att de tidigare självständiga och ämnesbundna seminariebiblioteken medvetet kunde utvecklas till vetenskapliga institutionsbibliotek och integreras till en enhet, även om böckerna alltjämt var uppställda ämnesvis i de olika seminarierummen. Ansvarig för detta arbete var teol.lic. Nils Söderlind, bibliotekarie där under femton år och senare gymnasielektor i Örebro.¹⁴⁴ För detta arbete och för sina insatser som kyrkohistorisk forskare kring 1600-talets svenska äktenskapsrätt promoverade fakulteten honom 1969 till hedersdoktor. Ett betydande tillskott fick biblioteket 1939, då den tyske exegeten Adolf Deißmanns efterlämnade boksamling, 85 hyllmeter, testamenterades dit.¹⁴⁵ Denne hade flera gånger varit Olaus Petri-föreläsare vid fakulteten, och vid den stora Gustaf Adolfspromotionen 1932 blivit teologie hedersdoktor.

I anslutning till inflyttningen i den nya byggnaden skänkte fru Amelie Bratt-Fredlund, änka efter kyrkoherden Erik Fredlund i Järlåsa, till »teologiska seminariet» porträttserien *The Principal Reformers* med arton gravyrer i mezzotint, utförda 1759 av den irisk-engelske kopparstickaren Richard Houston.

Huset byggdes om på nytt 1946, varvid professorerna kunde ta egna tjänsterum i anspråk.¹⁴⁶ Intill dess hade de haft mottagning, handledning, tentamina och sin tjänsteverksamhet i övrigt hemma i bostaden och därutöver bedrivit sin forskning vid sina bord på Carolina Rediviva. När Herman Sundberg 1948 anställdes som institutionsvaktmästare fick denne och hans familj sin bostad i den södra delen av Dekanhusets bottenvåning.¹⁴⁷ Hans maka Eivor blev senare kansliskrivare vid fakulteten. Då detta arrangemang 1965 upphörde blev lägenheten ombyggd till tjänsterum och personalutrymmen med kök. Huset byggdes om ännu en gång 1983 efter ritningar från Carlbrings arkitektkontor.

¹⁴³ Carlsson 2010, s. 359–364. Sundquist 1936; Sundquist 1937.

¹⁴⁴ Om Söderlind i *SvD* 10.12 1971.

¹⁴⁵ TFP 15.9 1939 § 11. Om biblioteket: TFP 17.4 1969 § 2.

¹⁴⁶ TFP 25.4 1946 § 10.

¹⁴⁷ TFP 20.2 1947, 29.5 1947.

Dekanhuset blev teologiska fakultetens institutionsbyggnad 1936, från början delad med annan verksamhet. Det uppfördes på medeltida grund 1741–46 och är därefter ombyggt åtskilliga gånger. Successivt flyttade fakulteten därifrån under slutet av 1980-talet. Foto från Riddartorget 1936. Till vänster Helga Trefaldighets kyrka, till höger Ärkebiskopsgården. Diagonalt över bilden syns luftledningen för spårvägslinje 1.

Genom den stora tillströmningen av studenter under början av 1970-talet blev den teologiska institutionen återigen trångbodd. Man inrättade ett provisoriskt s.k. »annex» i en modern kontorsvåning i kvarteret Klostret, S:t Olofsgatan 9–11. Seminariebiblioteken, som fanns uppställda i sina skilda, ämnesvisa seminarierum, samordnades till ett gemensamt institutionsbibliotek i Dekanhusets nu ombyggda mellanvåning.

År 1982 kunde institutionen ta över f.d. fysiologiska institutionens hus, Regnellianum i kvarteret Fågelsången, Slottsgränd 3. Dit förlades en stor del av verksamheten, inte bara lärarnas tjänsterum och seminarielokaler, utan också den växande administrationen och sedermera också biblioteket.¹⁴⁸ Men inte heller detta stora hus räckte till. Tjänsterum och seminarielokal för de tre kristendomshistoriska ämnena förlades då till en för ändamålet ombyggd kontorsvåning en trappa upp i Akademiförvaltningens byggnad i kvarteret

¹⁴⁸ UNT 23.10 1982. Lindberg 2011.

Byggnaden Regnellianum, uppförd 1891–92, inrymde teologiska fakultetens institutionslokaler 1982–2003.

Kaniken, Drottninggatan 4. Teologiska institutionen fanns alltså alltjämt på flera ställen i staden. Successivt lämnade man Dekanhuset. Institutionen blev allt mera trångbodd. Under 1980-talet ökade antalet tjänster från ca 90 till över 120.¹⁴⁹

Exkurs: Efter 2000

När Campus Engelska parken 2003 togs i bruk som Humanistiskt centrum samlokaliseras institutionens hela verksamhet till kvarteret Kemikum och förlades till den för ändamålet ombyggda fastighet, som en gång uppförts såsom kemisk institution, Thunbergsvägen 3; detta stora hus kom också att inrymma Historiska institutionen. Det omfattande institutionsbiblioteket införlivades samtidigt med det nya Karin Boye-biblioteket. År 2017 omlokaliseras teologerna ytterligare. En del av verksamheten flyttade över i det nyuppförda hus som också inrymde Humanistiska teatern och som byggts samman med den fastighet och de lokaler där man funnits sedan 2003.

¹⁴⁹ TIP 21.11 1991 § 23. A I:4, TIA.

D. Internationella kontakter

Olaus Petri Stiftelsen

Genom förmedling av Nathan Söderblom – då professor i *teologiska prenotationer och teologisk encyklopedi* – mottog universitetet 1909 från en anonym person en donation, uppgående till 80 000 kronor, i den tidens penningvärde en betydande summa, år 2000 motsvarande 3,2 milj. kronor. Syftet var att bilda vad som skulle få namnet Olaus Petri Stiftelsen.¹⁵⁰ Dess ändamål skulle vara att »i andligt hänseende gagna Sverige närmast genom dess kyrkas prästerskap».

Söderblom hade ett par år tidigare blivit uppsökt av en för honom då okänd och i början också till namnet obekant dam, som på detta sätt ville göra en insats. På hennes anmodan hade han gjort upp stadgarna för en stiftelse med två syften. Den skulle ge resestipendier till teologie studerande och till mera begåvade, men mindre bemedlade präster i Svenska kyrkan som »visat blick och lefvande känsla för tidens och människors kraf» och om vilka man kunde hoppas att de skulle gagna det religiösa livet, bildningen och folkuppfostran. Resorna skulle ge »personliga intryck» och ägnas »studium af religiöst och kyrkligt lif och af vetenskapen om religionen hos dess märkesmän».

Stiftelsen skulle också anordna föreläsningar av »någon inom religionens värld betydande, svensk eller utländsk personlighet, vare sig han är präst eller teologisk vetenskapsman eller ej». Denne skulle inbjudas till Uppsala för att »hålla en serie föreläsningar öfver religionen, helst åtminstone åtta, och dessa ej hopade, utan fördelade på en tid af helst åtminstone tre veckor». Föreläsningarna skulle därefter utges i tryck på svenska och gärna också på något främmande språk.

Den förebild som föresvävade Söderblom var de prestigefyllda Gifford-föreläsningarna vid universiteten i Skottland, tillkomna 1888 efter testamente av juristen Lord Adam Gifford och anordnade på liknande sätt. Han tycks ha hämtat inspiration även från de s.k. Hibbert Lectures i England, vilka startat under 1840-talet.¹⁵¹ Båda föreläsningsserierna fortgår alltjämt under 2000-talet.

¹⁵⁰ Fogelklou 1931. A. Söderblom 1956, s. 82–109. Stadgarna i Olaus Petri Stiftelsens arkiv, kaps. 11, UUB. Intervju med Söderblom om stiftelsens intentioner i *Stockholms-Tidningen* 3.2 1921.

¹⁵¹ Om Gifford-föreläsningarna: Jaki 1986.

Till sist var i den nya stiftelsens stadgar insatt en klausul som sade att »om erfarenheterna ge sådant vid handen, må efter moget öfvervägande tillgängliga rättemedel kunna användas äfven till upptagande af någon annan verksamhet» med samma huvudsyfte. Enligt donators önskan vid sidan av stadgarna kunde inspektor enskilt använda vissa medel till hjälp för behövande; häröver fördes en särskild kassabok bredvid stiftelsens vanliga räkenskaper. Understödsverksamheten pågick under en tid varvid årligen avsattes 2 000 kronor för ändamålet.

Stadgarna förskrev att Söderblom under sin livstid skulle vara stiftelsens inspektor med rätt att ensam bestämma om medlens fördelning. Stiftelsen skulle efter honom ledas av en av teologiska fakultetens professorer såsom arvoderad inspektor. Denne skulle vid sin sida ha en nämnd, bestående av universitetets rektor och en student (jämte suppleant), vald av och bland nationernas förstekuratorer. Inspektorn skulle själv utse sin efterträdare. Urkunden bestämde att professorn i Söderbloms ämne, teologiska prenotioner och teologisk encyklopedi, i vissa lägen därvid skulle ha företräde.

År 1921 fick Olaus Petri Stiftelsen av en annan anonym givare ett tilläggsbe-
lopp om 100 000 kronor (år 2000 motsvarande 1,7 milj. kronor), att användas
företrädesvis till en föreläsningsserie om »Kyrkans Enhet». Donationshand-
lingen var undertecknad samma dag som den överlämnades i »Uppsala den 24
januari 1921. På tjuguariga minnesdagen». Därunder stod endast signaturen X.
Den minnesgode mecenaten ville således hugfästa vad som inträffat samma
datum 1901. Den dagen hade Söderbloms doktorspromotion i Paris ägt rum. På
så sätt, genom donationens uttalade syfte och av den undertecknande handstil-
len att döma kan vi fastställa att det är denne själv som dolde sig bakom ano-
nymiteten.¹⁵²

Genom Olaus Petri Stiftelsen fick Söderblom ett instrument för att förverk-
liga sina visioner. Fakultetens internationella kontakter breddades påtagligt ge-
nom ett rikt inflöde av mycket framstående utländska forskare. De kom till
Uppsala för att hålla föreläsningsserier under flera veckors tid – en del av dem
återkom flera gånger – och med god tid att umgås med teologerna. I en tid då –
som inledningsvis påpekats – fakulteten ännu inte fick rekrytera internationella
forskare till sina tjänster öppnade stiftelsen ändå en möjlighet till viss interna-
tionalisering. Föreläsningarna var öppna för allmänheten, bekantgjordes genom
annonsering och stora affischer; när så behövdes tolkades talaren till svenska.
För att ge en bild av bredden i fakultetens internationella kontaktnät till följd
av stiftelsen kan bland de många föreläsarna nämnas t.ex. religionshistorikern
Vilhelm Grønbech, judaisten och arkeologen Gustaf Dalman, islamologen
Ignác Goldziher, buddhologen Ryōtai Hatani, orientalisten Sir Thomas Arnold,

¹⁵² Olaus Petri Stiftelsens båda donationsbrev i UUA, Lilla arkivet, sign. C4:34 och C 4:53.

exegeterna Lyder Brun, Gustaf Adolf Deißmann, Rudolf Kittel och Albert Schweitzer, systematikerna Arthur C. Headlam, Wilhelm Herrmann, Ludwig Ihmels och Rudolf Otto, dogmhistorikern Adolf von Harnack, patristikern Hans Lietzmann, moralteologen Ignaz Seipel, filosofen Rudolf Eucken, kyrkohistorikerna Valdemar Ammundsen, Albert Hauck och Jens Nørregaard, misiologen John Mott, praktisk-teologen Emil Brunner, och ekumenerna George K.A. Bell och Jan Willebrands. När tidigt en lång rad biskopar och kyrkoledare också inbjöds att komma till Uppsala och hålla föreläsningsserier om sitt lands eller sin kyrkas plats och uppgift i den internationella kristenheten var detta helt klart ett sätt för Söderblom att i vårt land förbereda och förankra sin religiösa vidsynthet och ekumeniska enhetstanke. 1920- och 1930-talen kan sägas vara stiftelsens storhetstid.

Bland svenska Olaus Petri-föreläsare förekom sådana ledande forskare som Tor Andræ – av Söderblom utsedd att efterträda honom som stiftelsens inspektor – Gustaf Aulén, Yngve Brilioth, J.A. Eklund, Harald Hjärne, Edvard Lehmann, Emil Liedgren, Martin P. Nilsson, Vitalis Norström, Gunnar Rudberg och Knut B. Westman.

Under efterkrigstiden har Olaus Petri-föreläsningar i traditionell form förekommit alltmera mera sporadiskt och stiftelsens medel började användas till sådana ändamål som stadgarna benämnde »annan verksamhet» med samma huvudsyfte. Moderniserade stadgar med oförändrat sakinnehåll fastställdes av universitetets prorektor 2003. I de skriftserier där Olaus Petri-föreläsningarna genom åren trycktes har utkommit sammanlagt ett hundratal volymer.

Vem var den generösa, men anonyma ursprungliga donatorn? I sammanhanget var hon mycket tystlåten om sin bakgrund och för Söderblom nämnde hon heller inte omedelbart sitt namn, när de 1907 första gången möttes i ärendet. Hon hette Anna Lindblad och var gift med domänintendenten och riksdagsmannen Ernst Lindblad. På mödernet härstammade hon från den mycket förmögna släkten Grill, som sedan 1700-talet ägt bruken Söderfors i Uppland och Godegård i Östergötland. Söderfors hade ombildats till aktiebolag och såldes 1907 till Stora Kopparbergs Bergslags AB. Hon ville därvid diskret använda en del av sin på så sätt realiserade förmögenhet till ett gott och förblivande ändamål.¹⁵³ När Söderblom i ett första utkast till stadgar efter henne ville ge donationen namnet »Anna-stiftelsen i Upsala» motsatte hon sig den saken.

Olaus Petri Stiftelsens kapital uppgår 2018 till ca 18 milj. kronor. Den finansierar idag huvudsakligen vetenskapliga symposier, projekt, studie- och

¹⁵³ Olaus Petri Stiftelsens bakgrund: Anna Lindblad t. Nathan Söderblom 23.10 1907, NSS, UUB.

forskningsresor samt ger tryckningsbidrag till publikationer. En stor kulturinsats under slutet av 1900-talet gjorde stiftelsen, när den trädde in som ekonomisk garant när Adam av Bremens *Gesta Hammaburgensis* (1984) och Rimberts *Vita Anskarii* (1986) översattes till svenska. Vad som uttryckligen kallas »Olaus Petri-föreläsningar» äger idag mera sällan rum.

Forskningssamarbete och studentutbyten

Att ett universitet är insatt i ett internationellt sammanhang har en recentior märkt redan från början av sina akademiska studier. Dessa förutsatte vid 1900-talets början studentbetyg i engelska, tyska och franska. När den akademiska kurslitteraturen skulle spegla forskningsläget var den ofta på något av dessa stora världsspråk. Studenten förutsattes behärska dem alla. Sedan latinet övergivits som vetenskapens och den lärda kulturens *lingua franca* och därefter – så länge som tänkandet och förhållandena inom lutherdomen var prioriterade vid fakulteten – var kurslitteraturen om inte på svenska så huvudsakligen på tyska.¹⁵⁴ Under 2000-talet är det framför allt fråga om engelska språket. I det tidiga seklet var doktorsavhandlingar oftast skrivna på svenska. Mot slutet av seklet blev det närmast regel att de som inte rörde rent inhemska förhållanden publicerades på engelska.

UHÄ betonade i sin internationaliseringsutredning 1974 att universitetet borde ha som uppgift att verka för internationell solidaritet och genom sin utbildning skapa en världsmedborgaranda.¹⁵⁵ Särskilda medel för ändamålet ställdes till universitetens föfogande och Uppsala universitets konsistorium har sedan mitten av 1980-talet fastlagt femåriga *Policy Programme for Internationalization*.

En spjutspets i internationaliseringshänseende inom den teologiska fakulteten var ämnet missionsvetenskap, som definitionsmässigt arbetade med globala förhållanden och – som vi skall se nedan när detta ämne får sin skildring – från mitten av 1980-talet skulle sända studenter i grundutbildningen långt ut i världen för att bedriva fältstudier.

Fakultetens professorer och andra forskare har som en självklarhet haft aktivt pågående kontakter med kolleger och systerfakulteter utanför Sveriges gränser. Under seklets första decennier dominerade samarbetet med Norden och

¹⁵⁴ Om avvecklingen av latin såsom fungerande vetenskapligt språk i Sverige under 1800-talet, se Tengström 1973, s. 90–94.

¹⁵⁵ *Utbildningens internationalisering*, 1974. Cf Wallensten 1982. För en översikt över universitetets internationella kontakter vid denna tid, se Strömholm 1989.

den tyskspråkiga världen.¹⁵⁶ Olaus Petri Stiftelsens ändamål var ökad internationalisering och gav rika möjligheter att bjuda in utländska gästföreläsare. Sådana kom i en strid ström innan världskriget stängde gränserna. Kontakter etablerades, som resulterade i att Uppsalaprofessorerna på motsvarande sätt kunde bjudas in att föreläsa vid universitet utanför landets gränser. Bruket att kalla hedersdoktorer blev ett sätt för fakulteten att konkret markera sin hemhörighet i en internationell forskningsgemenskap.

De olika forskarämnena odlade sina egna internationella kontakter och nätverk byggdes upp, men här är inte platsen att redovisa dem alla. Efter andra världskriget inriktades fokus alltmera mot den anglosachsiska världen. Utbytet inte minst med teologer och religionsvetare i USA blev allt livligare. Gästföreläsare, fakultetsopponenter, anlitade sakkunniga och kallandet av hedersdoktorer därifrån blev allt vanligare.

Samverkan med de teologiska fakulteterna i Norden var naturligen det mest näraliggande. Efter krigsslutet anordnades 1945 en första nordisk fakultetskonferens i Uppsala och liknande möten om gemensamma frågor skulle sedan komma till stånd runt om i de nordiska länderna ungefär vart femte år. Man hade inte bara vetenskapligt utbyte, också andra gemensamma angelägenheter blev överläggningssämen. År 1969 var man åter i Uppsala och diskuterade då teologins ställning i ett föränderligt universitet och teologins och religionsvetenskapens plats i det samtida samhället. De nordiska fakulteternas samarbete omstrukturerades under 1970-talet till de dekanterkonferenser, som sedan dess regelbundet anordnas.¹⁵⁷

År 1961 – samma år som Berlinmuren byggdes – togs från de teologiska fakulteterna i Greifswald och Rostock initiativet till vad man då stillsamt kallade *Nordisch-deutsche Arbeitstage*, därefter institutionaliserade till *Konferens der Hochschultheologen der Ostseeländer*, enklare omtalade som de baltiska teologkonferenserna. Syftet var att för teologer från Östtyskland och Balticum etablera och underhålla vetenskapliga kontakter väster om järnridån. Trettio sådana konferenser genomfördes 1961–1991, huvudsakligen i Östtyskland.¹⁵⁸ År 1971 stod Uppsalafakulteten som värd varvid temat var *Tradition und Auktoritet*.¹⁵⁹ Denna form av formaliserad samverkan upphörde när det kalla kriget tog slut och Europas gränser åter öppnades.

¹⁵⁶ Det tyskspråkiga inflytandet har undersökts av Hammar 1972, s. 71–98.

¹⁵⁷ André 2001, s. 52ff.

¹⁵⁸ Brohed 2015, s. 79–87.

¹⁵⁹ Böttrich 2010, s. 10; Haendler 1982, s. 65. De politiska komplikationerna kring de baltiska teologkonferenserna, liksom sina egna kontakter med företrädare för Uppsalafakulteten

Genom initiativ utanför de teologiska fakulteterna under 1900-talets sista decennier institutionaliserades det internationella samarbetet och fick formella konstruktioner genom ömsesidiga avtal av olika slag.¹⁶⁰ År 1988 inrättade Nordiska ministerrådet ett s.k. *Nordiskt program för lärare, utbildningssökande och studerande* med akronymen NORDPLUS. Syftet var att genom ekonomiskt stöd närmare knyta samman de nordiska lärosätena för högre utbildning. Genom att etablera nätverk skulle det bli möjligt för dem, deras lärare, och studenter att utnyttja varandras kompetenser.¹⁶¹ Teologiska fakulteten deltog häri från början och vidgade sina forskningskontakter.

Ett stort forskningsprogram kallat »Norden och Europa» startades 1996, finansierat av Nordiska ministerrådet. Det resulterade i över femtio publikationer. Det bestod av 19 projekt varav fyra teologiska.¹⁶² »Luthersk predikan i nordisk evangelisk kristenhet» hade deltagande från i stort sett alla Nordens teologiska fakulteter, således också Uppsala. Det resulterade i en rapport med fyrtiotre bidrag i två volymer som ingående belyste förhållanden i hela regionen, inkl. de självstyrande provinserna och Estland.¹⁶³ Ett motsvarande internordiskt projekt om *Nordiske Folkekirker i opbrud* rörde kyrkornas nationella identitet och internationella nyorientering efter andra världskriget. Det samlade trettio forskare, varav fem med anknytning till den teologiska fakulteten i Uppsala.¹⁶⁴

Som ett inslag i det politiskt och kulturellt motiverade Europasamarbetet, startade universitetens s.k. ERASMUS-program 1987 med syftet att underlätta och utöka internationaliseringen av den akademiska grundutbildningen. Studenter skulle kunna bedriva delar av sina svenska studier vid något annat europeiskt universitet. Namnet erinrar om den store europeiske teologen och humanisten Erasmus av Rotterdam, men är också en akronym för vad det var fråga om, *European Region Action Scheme for the Mobility of University Students*. Även om Sverige inte var med i programmet från dess första begynnelse, skulle Uppsalafakulteten bli en mycket aktiv deltagare. När det fann

berör Haendler 2011, s. 237–247.

¹⁶⁰ För upplysningar om det följande tackar jag bitr. universitetsdirektören Kay Svensson, chef för universitetsförvaltningens avdelning för externa relationer.

¹⁶¹ Andræ & Nicolaou 2008, s. 4.

¹⁶² *The Nordic Countries and Europe*, 2001, s. 109–114.

¹⁶³ Projektet presenterades av Selander 2000. Den mer än 1 300 sidor omfattande forskningsrapporten, *Luthersk påskpredikan* 1–2, trycktes 2001 i en mycket begränsad upplaga, i stort sett endast motsvarande ministerrådets eget behov. För att göra resultaten tillgängliga i en vidare krets utgavs uppsatserna om den historiska utvecklingen i Sverige och Finland 2010 i boken *Svensk påskpredikan*, därvid kompletterad med ytterligare uppsatser om senmedeltiden och svensk frikyrklighet.

¹⁶⁴ *Nordiske Folkekirker i opbrud*, 2001.

sin form bland svenska lärosäten hade professor Carl Reinhold Bråkenhielm ett särskilt nationellt uppdrag vid implementeringen. Genom ERASMUS-samarbetet inledde och fördjupade fakulteten sina kontakter framför allt med *Rijksuniversiteit Groningen* i Nederländerna och *Universidad de Deusto* i Bilbao i Spanien, med vilka man utvecklade gemensamma masterprogram. Ett internationellt studentutbyte vid fakulteten hade tidigare på enskilt initiativ byggt upp kontakter med systerfakulteterna i Tübingen och Strasbourg och dessa införlivades nu i ERASMUS-samarbetet.

Inom programmet initierades bl.a. ett ämnesövergripande samarbete kring vikingatidsforskning. Religionshistoriker, arkeologer, språkvetare och allmänhistoriker samverkade med deltagande från universitet i Norden, England, Polen, Estland och Tyskland.

Teologiska fakulteten blev också en part i det s.k. *Euroculture*-konsortiet, där studenterna för sina studier i konst, humaniora (dit teologin räknades) eller samhällsvetenskap skulle tillbringa minst en termin vid något annat av de sju därvid deltagande universiteten.

År 1993 inrättades det multidisciplinära *Network on Humanitarian Action*, det s.k. NOHA-programmet. Det hade sin bakgrund i en växande oro över det ökande antalet katastrofer och konflikter i världen och dess komplexa konsekvenser för samhället. För att ta itu med dessa frågor behövdes en mer professionell inställning, som kombinerade akademisk högre utbildning och yrkeskompetens. NOHA kom att administreras av den teologiska institutionen i Uppsala. Det är tvärvetenskapligt och sker i samarbete med juridiska och kulturanthropologiska institutionerna och institutionerna för folkhälsa, vårdvetenskap och inte minst freds- och konfliktforskning. Programmet knöt samman åtta universitet i Europa med många partneruniversitet runt om i världen. När den första kursen startade 1997 deltog 20 studenter i Uppsala och samtidigt 120 vid andra europeiska lärosäten. Upplägget blev lyckat och stilbildande när ERASMUS-samarbetena efter sekelskiftet skulle vidareutvecklas till det som kom att kallas *Erasmus Mundus*.

De många initiativ som togs ledde alltså till att fakulteten och dess institution vid denna framställnings slutpunkt, millennieskiftet 2000, är väletablerad som en internationellt medveten och fungerande studiemiljö. De markerade hur fakulteten till sitt sätt att leva och fungera är insatt i ett internationellt sammanhang, där det vetenskapliga tankeutbytet inte känner några nationella gränser. Engagemanget har fortsatt och ytterligare utvecklats därefter.

Religionshistoria

På initiativ av den kalsenianske professorn i *teologiska prenotationer och kyrkohistoria* C.A. Cornelius hade en lärostol i *teologiska prenotationer och teologisk encyklopedi* inrättats 1878.¹ Till den encyklopediska delen räknades frågor rörande teologins uppgift och metod och sådana allmänna ting som gav en överblick över det teologiska arbetsfältet. De teologiska prenotationerna skulle »inleda och förbereda trosvetenskapen eller teologien» genom att studera »principiella begrepp»² och deras förutsättningar, till exempel religion, uppenbarelse eller teologi, det vill säga vad som idag hör hemma inom ämnena religionshistoria, religionspsykologi och religionsfilosofi. Ämnet avsåg således att utgöra ett förberedande studium av det, som man såg som den egentliga teologin. Det var först genom Nathan Söderblom, vilken hade utnämnts till professor i ämnet 1901, som ämnets tyngdpunkt gled över till att utgöra det, som senare kom att benämnas *religionshistoria*.³

Darwinismen inom religionsforskningen

Söderblom hade verkat för att det också inom den filosofiska fakulteten skulle vara möjligt att examineras i religionshistoria, främst för att tillgodose lärarutbildningens behov. Universitetskanslern hade 1903 medgivit detta för filosofie licentiatexamen och 1905 för filosofie kandidatexamen. Den förste som disputerade för filosofie doktorsgraden i religionshistoria var Söderbloms lärjunge Edgar Reuterskiöld.⁴ När Söderblom senare var tjänstledig från sin professur för att vara verksam i Leipzig, och även under vakansen sedan han blivit

¹ KBr 18.5 1878. TFP 15.1 1938 § 9 bil. B. Briem 1927, s. 45–76. Den kalsenianska professuren omfattade ursprungligen *teologiska prenotationer och teologisk encyklopedi*; till denna hörde 1806–1878 ämnet *kyrkohistoria*. Om denna, se vidare nedan s. 112.

² Cornelius 1872, s. 4ff.

³ Se t.ex. *The Relevance of Theology* 2002.

⁴ Om Reuterskiöld: Gunnar Samuelsson i *Växjö stifts hembygdskalender* 24 (1933); Ödquist 1934.

ärkebiskop, uppehölls befattningen av denne. Bland sex sökande utnämndes han den 31 mars 1916 till Söderbloms efterträdare.⁵

I sin gradualavhandling *Till frågan om sakramentala måltider med särskild hänsyn till totemismen* (1908) hade han diskuterat uppkomsten av den typ av sådana måltider, där han menade att »det medeltida mässoffret och dettas direkta föregångare inom den romerska kejsartidens mysterieväsen» skulle ha sina rötter. Vyerna var vida och utgångspunkten indiansk religion i Mexiko. Inom forskningen rörande samisk religion blev Reuterskiöld en banbrytare

Edgar Reuterskiöld, professor i teologiska pränotioner och teologisk encyklopedi 1916–28.

och han hade 1912 utgivit en undersökning om *De nordiska lapparnas mytologi*, där han bl.a. tolkat trummans ställning som religiöst föremål. Boken hade emellertid stött på skarp kritik från landets främste forskare rörande den samiska kulturen, professorn i finsk-ugriska språk K.B. Wiklund, för att framställa en religionsteori som var alltför svagt empiriskt grundad.⁶ Två år tidigare hade Reuterskiöld utgivit en samling samiska källskrifter, där Wiklund medarbetat. I ett vidare vetenskapshistoriskt sammanhang är han känd för att i *Musée d'Ethnographie du Trocadéro* i Paris ha återfunnit Carl von Linnés »lapptrumma», den med vilken denne avbildas på ett bekant

porträtt.⁷ Han problematiserade också frågan att Zarathustra var att uppfatta, inte såsom en »profet» i biblisk mening, utan snarare som en missionär, som hos nomadfolken ville sprida den »högre» kultur och religion, som var hans.

De svenska religionshistorikerna vid denna tid hade tagit starka intryck av den skolbildande engelske kulturantropologen E.B. Tylors tankar i darwinistisk anda om att all religion hade utvecklats från en ursprunglig animism till successivt högre stadier efter ett mer eller mindre givet mönster. Filologi och antropologi blev ämnets viktiga hjälpvetenskaper. Det var i denna anda

⁵ *Handlingar rörande återbesättandet af professuren i teologiska pränotioner och teologisk encyklopedi* [...] (1916).

⁶ Wiklunds kritik mot Reuterskiöld framfördes i *Ymer* 30 (1913), s. 94–101; deras samarbete genom »Linnés lappska trolltrumma»: *Fataburen* 7 (1912), s. 129–169.

⁷ *Fataburen* 5 (1910), s. 15f.

Reuterskiöld bedrivit sin forskning och också mött kritik, och det var typiskt för tiden att hans installationsföreläsning kom att handla om »Primitiv monoteism».⁸

Som professor var han mycket uppskattad av studenterna. Den personliga omsorg han visade dem rörde inte bara deras studier, också hans sociala och även ekonomiska hjälpsamhet var omtalad. Han lämnade sin professur 1928 för att bli biskop i Växjö. Åren 1918–1919 hade han varit inspektor för Smålands nation och därefter för Göteborgs nation.

Islam och mystik

Den lediga tjänsten efter Reuterskiöld lockade inte någon sökande. På förslag av kyrkohistorieprofessorn Emanuel Linderholm beslöt fakulteten då, att utan ansökan till ny innehavare kalla professorn i religionshistoria vid Stockholms högskola Tor Andræ.⁹ Efter sakkunnigprövning utnämndes denne den 1 mars 1929 till professor i *teologiska prenotationer och teologisk encyklopedi*.¹⁰ Det inträffade markerade å ena sidan ämnets litenhet, men å den andra det höga anseende Andræ åtnjöt som religionshistoriker. Också till professuren vid högskolan, där han efterträdde Torgny Segerstedt d.ä., hade han kallats. Sedan han utnämnts i Uppsala fortsatte han att under fyra år, t.o.m. vårterminen 1933, parallellt uppehålla ämnesundervisningen vid högskolan. Andræ's vetenskapliga inriktning gällde islam och han var en av Herman Almkvists sista elever i arabiska, och i religionshistoria Söderbloms lärjunge. Med grundliga filologiska kunskaper hade han 1917 disputerat för docentur vid den teologiska fakulteten på en avhandling med den nystavade titeln *Die person Muhammeds in lehre und glauben seiner gemeinde*.¹¹ Ämnet var Söderbloms idé. Som den förste bland västerländska forskare hade Andræ, mot bakgrund av ett brett arabiskt material, undersökt och förklarat Muhammeds religiösa roll inom islam. Avhandlingen blev snävt bedömd av fakulteten, men skulle placera Andræ's namn i främsta ledet bland västerlandets islamologer.¹²

⁸ Reuterskiölds installationsföreläsning trycktes i *SMT* 5 (1917), s. 96–107.

⁹ Om Andræ: Edsman 1947, s. 199–202; Wessén 1947; Widengren 1947. *Tor Andræ in memoriam*, 1947; häri ingår bl.a. uppsatserna av Geo Widengren, »Den vetenskapliga gärningen», och Åke V. Ström, »Tor Andræ som lärare vid Stockholms högskola».

¹⁰ TFP 9.11 1928 § 1.

¹¹ Avhandlingen publicerades i den ortografiskt radikale slavistikprofessorn J.A. Lundells serie *Archives d'études orientales*. Andræ ovetande hade denne före tryckningen i enlighet med sina principer ändrat de tyska substantivens initial från versal till gemen. Andræ utgav en korrigerad upplaga året därpå.

¹² Härtill Kahle 1991, s. 93

När han sedan hade ansökt om docentur hade hans ansökan emellertid blivit avstyrkt av fakulteten. Han var inte, som statuterna föreskrev, bosatt i Uppsala utan på landet, i Gamla Uppsala, där han var komminister. Större akademiska konsistoriet var dock mindre formalistiskt och tog hänsyn till vad den sökande anfört – att det med järnvägståg endast tog sju minuter för honom att ta sig in till staden – och tillstyrkte ansökan. Docentutnämningar skedde vid denna tid, och länge än, av universitetskanslern, som i ärendet gick på konsistoriets linje.

Tor Andrae hade efter sin disputation utgivit ännu ett standardverk inom islamforskningen, *Der Ursprung des Islams und das Christentum* (först tryckt i *Kyrkohistorisk årsskrift* 1923–25), där han diskuterade hur Muhammed i sin domsförkunnelse kunde ha varit påverkad av kristna kyrkofäder. I sin diskus-

Tor Andrae, professor i teologiska prenotioner och teologisk encyklopedi 1929–36.

sion om profetens erfarenheter hade detta fört Andrae in på det religionspsykologiska fältet. Samma infallsvinkel har hans inkännande biografi *Muhammed, hans liv och hans tro* (1930), som raskt blev översatt till alla de stora västerländska språken. I ytterligare ett antal uppsatser med religionspsykologisk inriktning diskuterade han det allmänna religionsbegreppets grundläggande problem. När han i *Kristendomen den fullkomliga religionen?* (1922) hade kommit in på det som senare skulle kallas religionsteologiska frågor markerade han sin ambition att söka förstå varje religion, inte minst islam, inifrån, och från dess egna

förutsättningar. Hur religionspsykologin var av vikt för religionshistorien visade han genom boken *Mystikens psykologi* (1926) och han bröt genom den upp från den tylorska skolan. Begreppet 'religion' gick inte att förklara och förstå genom enbart ett historiskt-evolutionistiskt förhållningssätt. Religiösa uttryck måste också ses som psykologiskt beskrivbara fenomen.

Islam och mystik var således Andraes båda vetenskapliga huvudspår och religionspsykologin började nu formeras som ett eget akademiskt ämne. Samtidigt höll han på ämnets bredd, det var fråga om både teologiska prenotioner och teologisk encyklopedi, och han föreläste om alltifrån »det religiösa anlaget» till att under flera terminen behandla svensk teologi under förra hälften

av 1700-talet. Ofrånklig nybörjarbok var Tiele & Söderbloms berömda, men för många studenter inte alldeles lättillgängliga *Kompendium der Religionsgeschichte* (1903; 6 upplagan 1931 omfattade 392 sidor), där kursplanen påpekade att studenterna skulle till punkt och pricka behärska »det med grof stil tryckta».¹³ Som föreläsare har Andræ beskrivits som fascinerande. Han kunde ta sin utgångspunkt i något svärgenomskådligt exempel från en lärd hinduisk tradition, som han ingående lade ut, och därifrån dra centrala allmänmänskliga konklusioner.¹⁴ Sådant lockade lyssnare.

Andræ utnämndes 1935 till biskop i Linköpings stift och kom som ecklesiastikminister att ingå i Pehrsson-Bramstorps sommarregering året därpå. Han deltog bland annat i slutredigeringen av 1937 års psalmbok och i förberedelserna till 1942 års kyrkohandbok. År 1932 blev han Söderbloms efterträdare i Svenska Akademien och utgav redan före sitt inträdestal, en utförlig biografi över denne.¹⁵ År 1945 var Andræ inbjuden att hålla Olaus Petri-föreläsningar vid sin gamla fakultet. Han valde då att tala om den islamska mystiken. De trycktes senare i den populärt hållna boken *I myrträdgården* (1947), som mötte stort intresse och som utgavs i flera upplagor. Under sina sista år som professor hade han varit inspektor för Östgöta nation.

Bland Tor Andræ's tidigare lärjungar fanns Torsten Ysander, som 1933 disputerade om den b'eštiska chassidismen, en extatisk och messiansk väckelserörelse inom polsk ortodox judendom under 1700-talet.¹⁶ Han var direktor vid Fjellstedtska skolan, docent 1933–1935 och blev senare biskop, först i Visby och därefter i Linköping.¹⁷

Religionshistoria blir ämnesbenämning

Det stod klart att professurens innehåll utifrån ämnets benämning – *teologiska prenotationer och teologisk encyklopedi* – var alltför vittfamnande, inte motsvarade en senare tids innehållsliga krav och till sin ordalydelse inte var omedelbart begriplig. Benämningen markerade en alltmera övergiven uppfattning, att studiet av de icke-kristna religionerna vid en teologisk fakultet var motiverat endast som en förberedelse för kristendomsstudierna. Men en sådan forskning fick under 1900-talets första decennier en självständig vetenskaplig motivering.

¹³ *Studieplan rörande studierna inom teologiska fakulteten* [...] 1904, s. 1.

¹⁴ Härom Bengt Sundkler, ms. i kaps. 267, fasc. 2, BSS, UUB.

¹⁵ Andræ 1931.

¹⁶ Ysander 1933.

¹⁷ Om Ysander: Jarlert 2010, s. 77–81; Rosenberg 1992, s. 181–194.

1933 års universitetsberedning hade diskuterat inriktningen och benämningen av ämnets båda lärostolar i Uppsala och Lund och föreslagit att de skulle ombenämnas till *religionshistoria med religionspsykologi* och att ansvaret för religionsfilosofin skulle överföras till professuren i systematisk teologi.¹⁸ Genom det mycket medvetna valet av ordet »med» i den nya ämnesbenämningen markerades att de båda ämnena inte var likställda, utan att huvudvikten skulle ligga på religionshistorien.

När den nya benämningen och inriktningen fastställdes av riksdagen 1938 blev detta en markering av den teologiska fakultetens allmänt religionsvetenskapliga uppgift. Innehavaren av professuren skulle vara verksam inte bara inom den teologiska fakulteten, utan också inom den filosofiska fakultetens humanistiska sektion. Denna skulle därför ha visst medinflytande vid tillsättningen. Licentiatexamen skulle vid denna tid alltjämt avläggas i flera ämnen innan man disputerade och det var förhållandevis vanligt att en doktorand då ville fakultetsövergripande få kombinera ett humanistiskt ämne med religionshistoria. Många studenter hade därför ansökt om dispens för att låta ämnet religionshistoria ingå i sin filosofiska examen. Genom professurens dubbla fakultetstillhörighet kunde den saken hädanefter ordnas utan extra formaliteter.

Emilia Fogelklou och professurens inriktning

När professuren efter Andræ ledigförklarades blev det fyra sökande: docenterna Erland Ehnmark, Kasten Rönnow och Geo Widengren samt den tidigare seminarielektorn Emilia Fogelklou-Norlind. Till sakkunniga utsågs Tor Andræ samt ytterligare tre professorer, orientalisterna Efraim Briem, Lund, indologen Ernst Arbman, Stockholm, och klassikern Gunnar Rudberg, Uppsala.

Bland de sökande fanns alltså den i svensk kvinnohistoria kända författarinnan Emilia Fogelklou. Hon var, som nämnts, den första kvinna i vårt land, som hade avlagt teologie kandidatexamen. Därefter hade hon varit verksam som seminarielärare och sedan som fri författare. Bakom sig hade hon en omfattande litterär produktion och var utan tvekan den av de sökande som för bedömning hade inlämnat störst antal arbeten. Hon hade emellertid aldrig varit akademiskt verksam och heller inte disputerat. De arbeten hon återopade var främst inriktade mot biämnet religionspsykologi. På detta område bemöttes hon välvilligt och uppskattande av alla de sakkunniga, med undantag av Efraim Briem, som var kritisk. När de hade att ta ställning till hennes kompetens för den professur hon sökt måste de emellertid vidhålla, att tjänstens inriktning

¹⁸ SOU 1937:36, s. 54.

gällde de icke-kristna religionerna och på detta område hade hon inte arbetat. Fogelklou hade uppenbarligen missuppfattat professurens beskrivning. I sin ansökan hade hon skrivit »religionshistoria och religionspsykologi» och förbisåg således att det i den av Kungl. Maj:t fastställda benämningen istället användes den inskränkande prepositionen »med». Detta bindeord var, som de sakkunniga noterade, av avgörande betydelse för tjänstens inriktning. 1933 års universitetsberedning hade lagt fast att i ett på så sätt markerat biämne, fordrades – till skillnad från i huvudämnet – inte professorskompetens, utan endast »sådana kunskaper som äro av nöden för att meddela undervisning och förrätta examination däri».¹⁹

De arbeten Fogelklou i sin ansökan hade grupperat under beteckningen »religionshistoria» rörde därtill alla kristendomen, en religion, som föll utanför professurens ansvarsområde. På den allmänna religionshistoriens område, där ämnets tunga meritering skulle ligga, hade hon inte inlämnat några specimina. Med all reverens för hennes religionspsykologiska arbeten fick de sakkunniga konstatera att hon inte var kompetent för den tjänst hon sökt. I samtiden uppfattades denna bedömning av hennes meriter såsom föga anmärkningsvärd, och sakkunniggranskningen såsom »saklig och rent av gentlemannamässig».²⁰ Ämnet religionspsykologi hade ännu ingen självständig vetenskaplig ställning vid fakulteten och det var detta faktum som kom att drabba Fogelklou.

Några år senare, vid den promotion som ägde rum 1941 med anledning av 400-årsminnet av den första svenska bibelöversättningen beslöt fakulteten att kalla henne till hedersdoktor. Som hon uttryckte det i sin tackskrivelse hade denna kallelse »en vida betydelsefullare räckvidd än den rent personliga».²¹ Också då var hon en pionjär, när hon, som den första kvinnan i vårt land promoverades till teologie doktor.

Widengren och den religionshistoriska Uppsalaskolan

Emilia Fogelklou var inte den ende inkompetensförklarade bland de sökande till professuren. Efraim Briem menade att det endast var Geo Widengren, som uppfyllde de fordringar som måste ställas på den blivande professorn. Han avvisade därför alla andra sökande. Ernst Arbman fann inte sin indologikollega Kasten Rönnow kompetent och hade, trots sin kompetensförklaring av Widengren, utförligt kritiska invändningar även mot dennes forskning. Liksom Rudberg satte han därför antikhistorikern Ehnmark främst och Widengren

¹⁹ SOU 1937:36, s. 19.

²⁰ TFP 2.10 1939 § 2; Edsman 1990.

²¹ TFP 1.10 1941 § 10 bil. 4.

som tvåa. Ehnmark, som 1935 hade disputerat om gudsbilden hos Homeros, var verksam som docent i religionshistoria 1937–41. Den sakkunnige Andrae rangordnade sina kandidater Widengren, Rönnow, Ehnmark.²²

Vid tillsättningen av denna professur skulle den humanistiska sektionens professorer adjungeras till den teologiska fakulteten. Det gjorde bl.a. att professorn i semitiska språk H.S. Nyberg hade att yttra sig över de sakkunnigas utlåtanden. Han var så skarpt kritisk mot Arbmans och Rudbergs sätt att bedöma Widengren, att han – som han uttryckte det – »nödgedes göra en självständig bedömning» och skrev ett eget utförligt utlåtande istället för att förlita sig på de av konsistoriet tillsatta sakkunniga. I detalj och med polemisk skärpa nagelför han dessa båda sakkunnigas och framför allt Arbmans utlåtande. Visst släktskap – Arbman var kusin till Nybergs hustru – hindrade inte att hans ton blev mycket skarp. Han betonade hur den endast 32-årige Widengren hade de grundliga kunskaper i syriska, arabiska, nypersiska och pehlevi, som gjorde honom rustad för professuren. Därtill behärskade han arameiska och etiopiska.²³ Hans ungdom och höga forskningstempo fick inte läggas honom till last. Widengrens doktorsavhandling om förhållandet mellan de babylonisk-akkadiska och israelitiska klagopsalmerna såg Nyberg som ett besinningsfullt inlägg i den pågående vetenskapliga Babel–Bibel-striden om huruvida Babylonien var all främreorientalisk religions vagg. Arbmans kritik mot Widengren beskrevs av Nyberg som »en blodig orätt mot en av de mest begåvade, bäst utrustade och verksamma av våra svenska religionshistoriker».

Vid sina omröstningar var både fakulteten och konsistoriet delade. Hälften av fakultetsledamöterna förordade i första hand Widengren, medan den andra hälften ville ge detta förslagsrum åt Ehnmark. I större akademiska konstoriet satte fjorton ledamöter Widengren i första rummet och tio förordade Ehnmark.²⁴ Ingen hade funnit att Fogelklou styrkt sin kompetens till tjänsten. Den 12 april 1940 utnämndes Widengren. Ehnmark övergick till ett lektorat i Skara och fick 1949 den motsvarande professuren i Lund. Deras medsökande Kasten Rönnow fortsatte som docent och avled några år senare.²⁵ Widengren skulle inneha sin tjänst i trettiofyra år och blev emeritus 1973; som dekanus skulle han tjänstgöra i tre perioder, 1944–45, 1950–51 och 1965–71. När han

²² TFP 2.10 1939 § 2.

²³ Kahle 1991, s. 195.

²⁴ StKP 18.11 1939 § 13.

²⁵ Om Rönnow: Geo Widengren i *RoB* 1943; Stig Wikander i *RoB* 1944.

kom att fungera som promotor inte mindre än fem gånger torde detta ha varit ett rekord i universitetets historia.²⁶

Geo Widengren var stockholmare och hade börjat sina studier vid Stockholms högskola för Tor Andræ, men flyttat över dem till Uppsala, när denne blev professor där.²⁷ Andræ förblev den beundrade läraren och store mentorn. Efter dennes död utgav han Andræ's föreläsningar om islamisk mystik i tryck och i ny upplaga hans Muhammed-biografi.²⁸ Han skrev en omfattande levnadsteckning över sin lärare, där han själv kom tydligt till tals med många personliga minnen och eget patos. Inte utan visst fog hade recensenten i studenttidningen *Ergo* uppfattat boken såsom till stora delar Widengrens »maskerade självbiografi» och publicerade sin anmälan under den fyndiga rubriken »Geocentriskt om Tor Andræ».²⁹

Geo Widengren, professor i religionshistoria med religionspsykologi 1940–73.

Men som lärjunge var han inte okritisk. Hans egen forskning rörde Mellanösterns religion i äldre tid, främst och mest hängivet vad gäller det gamla Iran och zoroastrismen, och framför allt gnosticismen och dess ursprung. Han kunde själv säga att, även om Andræ stod honom närmare som människa, hade ingen lärare betytt mera för honom än Nyberg.³⁰

Som tidigare visats i diskussionen om upplösningen av fakultetens formella band till Svenska kyrkan var hans förståelse av ämnet uttalat icke-apologetisk och konfessionellt neutral. Han rörde sig lätt på alltifrån språkvetenskapens till kulturlivets eller den politiska historiens fält. För professuren hade han speciminerat med en skrift om den iranska höggudstron, där han, i den banbrytande italienske religionshistorikern Raffaele Pettazzonis anda, ville tol-

²⁶ Nevéus 2000, s. 20.

²⁷ Om Widengren: Jan Bergman i *SvD* 2.2 1996 och i *SRÅ* 6 (1997), s. 243–246; Nanny Fröman i *VSUÅ* 1996, s. 9–11; Gherardo Gnoli i *EaW* 46 (1996), s. 494–497; Jan Hjärpe i *KVHAAA* 1996, s. 38–41; Anders Hultgård i *OrSuec* 43–44 (1994–95), s. 7–9; Kahle 1991, s. 195 och *passim*; Knight 1975, s. 303–316; Helmer Ringgren i *SEÅ* 62 (1997), s. 6–7; Per-Olof Widell i *SvD* 24.4 1992.

²⁸ Andræ 1950, Andræ 1981.

²⁹ *Ergo* 25 (1948), s. 98.

³⁰ Kahle 1977, s. 24.

ka himmelen eller t.o.m. atmosfären som en höggud och som upphovet till gudstron.³¹ Widengren tog ett medvetet steg fullt ut, bort från den evolutionistiskt tolkade religionshistorien.

En tydlig markör av detta blev hans 1945 utgivna lärobok *Religionens värld*, med dess breda fenomenologiska genomgång av snart sagt alla världens religioner. Den blev under decennierna obligatorisk kursbok i ämnet, utkom i många upplagor och översattes till flera europeiska kulturspråk. Om det sakrala kungadömet hade han föreläst redan som tillförordnad professor och presenterade nu sina teorier i bokform. Han ville visa hur ett sådant styrelseskick var utbyggt i många religioner – inte minst i egyptiska och främreorientaliska högkulturer, men också t.ex. i afrikanska statsbildningar – varvid monarken också var präst och stod i en unik relation till högguden. Religionsfenomenologin uppfattade Widengren som religionshistoriens »systematiska komplement» och »syntes», men var själv framför allt historiker och filolog.³² Rejåla kunskaper i de olika religionernas källspråk var för honom en oundgänglig förutsättning för religionshistorisk vetenskap.

I fråga om det sakrala kungadömet kom Geo Widengren att utöva inflytande på den sedermera professorn i exegetik, Ivan Engnell, som programmatiskt skulle driva denna tanke i sitt studium av de gammaltestamentliga texterna. Också Widengren kom att befinna sig på fält som traditionellt ansågs tillhöra den gammaltestamentliga exegetiken. Inspirerad såväl av den brittiske antropologen A.M. Hocarts bok *Kingship* (1927), som av den engelske filologen och exegeten S.H. Hookes forskning kring myt och rit, kom han tillsammans med Engnell att vidareutveckla deras tankar med inriktning på de främreorientaliska religionerna och därvid forma en religionshistorisk Uppsalaskola med högt, men långt ifrån oomstritt internationellt anseende. I det andra bandet av Hookes stora samlingsverk *Myth, Ritual, and Kingship* (1958) skrev Widengren kapitlet om »Early Hebrew Myths and Their Interpretation». I sina böcker *The King and the Tree of Life in Ancient Near Eastern Religion* (1951) och *Sakrales Königtum im Alten Testament und Judentum* (1955) hade han dessförinnan markerat sin position. Hooke blev fakultetens hedersdoktor 1957. En programförklaring för sin antievolutionism hade Widengren utgivit i den lilla boken *Religionens ursprung* (1945), som skulle läsas av alla teologistuderanter i Uppsala. Den markerade klar distans till den religionshistoriska forskning som bedrevs i Lund, liksom till den store antikhistorikern där Martin P:son Nilsson och andra utforskare av »primitiv religion».

³¹ Widengren 1945 a, s. 57–96. Widengren 1945 b, s. 555–564.

³² Widengren 1942, s. 21.

Widengren, som var officer i trängtruppernas reserv, hade tagit emot sin professorsutnämning när han, som löjtnant i finska armén, under vinterkriget tjänstgjorde vid fronten. Han var aktiv idrottsman i olika grenar och höll sig med egen ridhäst – dess namn Attila var bekant för alla hans studenter. Han red dagligen och kunde, utan att byta om från sin ryttarmundering, okonventionellt infinna sig till morgonföreläsningarna direkt från ritten och med ridpiskan i handen. Redan detta kunde verka skräckinjagande på studenter och intrycket förstärktes när studieordningen medförde, att han var den förste professor studenterna mötte vid fakulteten. Då han några och trettio år gammal tillträdde sågs han som en modern professor, annorlunda och mera lättäm än de äldre. När han avgick hade tiderna förändrats och hans uppfattades då som en företrädare för en äldre professorsroll med påtaglig distans till studenterna och som med barskhet kunde markera att kraven på kunskaper och intellektuell stringens var oförändrat höga. I fakulteten intog han med åren en allt mera dominant hållning.

Widengren tog 1953 initiativet till det för ämnena religionshistoria, religionspsykologi och religionssociologi gemensamma Svenska religionshistoriska samfundet (sedan 1975 med namnet Svenska Samfundet för Religionshistorisk Forskning). Han var 1960–1970 preses i *International Association for History of Religions* och en av dem som startade dess tidskrift *Numen*. Ett tjugotal doktorander kom han att följa till disputation. På sina breda områden var han en världskänd auktoritet och den festskrift han fick i anslutning till sin 65-årsdag, *Ex orbe religionum* (1972), omfattade två volymer och innehöll bidrag av nära nittio religionshistoriker från hela världen. Boken överlämnades vid ett symposium till hans ära vid University of California, Santa Barbara. In i det sista var han, trots synproblem vetenskapligt verksam. Vid sin bortgång 1996 arbetade han med en vittgående framställning av persernas historia fram till 600-talet e.Kr.

Som extraordinarie docent i religionshistoria fungerade 1938–1950 Helge Ljungberg, specialist på fornnordisk religion och trosskiftet under vikingatiden, och sist biskop i Stockholm. Vid den tid han disputerade var detta fornnordiska ämne särskilt uppmärksammat i Tredje rikets Tyskland. Tor Andræ markerade i sitt betygsförslag hur det var »ett av de bästa bevisen på författarens metodiska säkerhet att han icke låtit detta förhållande leda framställningen in i en onyttig och ofruktbar polemik mot värderingar och synpunkter, som ha föga att skaffa med vetenskapligt betraktelsesätt».³³ Ragnar Eklund blev 1942 docent efter en avhandling om uppfattningen inom

³³ Tor Andræ t. teol. fak., 10.5 1938. TFP 13.5 1938 § 1, bil. A.

islam om mellantillståndet efter döden; han blev lektor vid lärarhögskolan i Karlstad.³⁴ Nils Thune, som blev lektor vid Lundellska läroverket i Uppsala, utnämndes till docent 1951 sedan han disputerat om engelsk mystik under 1600- och 1700-talen.³⁵ Docentbefattningen innehades 1952–55 av den senare exegetikprofessorn Helmer Ringgren, som 1955–59 var forskardocent. Sven S. Hartman blev en internationellt uppburen specialist på synkretismen i Iran. Han var ämnesdocent 1954–1960 och blev, efter ett mellanspel som lektor i Haparanda, professor, först i Åbo och därefter i Lund.³⁶ Åren 1960–1968 innehades docenturen av Eric Segelberg, som inriktat sig mot gnosticismen, särskilt mandeismen och dess ursprung. Vi skall möta honom nedan som en av de sökande till en forskardocentur 1967–1968 i förspelet till att ämnet religionsfilosofi etablerades. Sin avhandling, *Mašbūtā* (1958), hade han ägnat det mandeiska dopet och dess förhållande till det kristna, och därefter bl.a. gått vidare med en motsvarande studie om det mandeiska prästvigningsritualet. Patristik och tidigkristen liturgik var andra forskningsintressen och genom en donation från honom grundades 1997 Segelbergska stiftelsen för liturgivetenskaplig forskning. Han var efter sin docentperiod och fram till pensioneringen 1990 professor i Kanada, i *Classics* vid Dalhousie University i Halifax, Nova Scotia.³⁷

Under olika perioder tjänstgjorde också Åke V. Ström som docent. Han hade disputerat i exegetik på en sociologiskt inriktad och omdebatterad avhandling, *Vetekornet* (1944), om ecklesiologin i Johannesevangeliet, insatt i ett brett religionshistoriskt sammanhang. Som religionshistoriker kom han att ägna sig åt indoeuropeisk religion och var med sin regionalt komparativa metod inspirerad av den franske religionshistorikern Georges Dumézil. Efter tjugو år som kyrkoherde i Österhaninge blev han gymnasielektor i Handen och var på 1960-talet docent i Lund.³⁸

Bland Widengrens elever fanns även Berta Millroth. När hon 1965 lade fram sin avhandling om Sukumafolkets religion i Tanganyika, blev hon den första kvinna som vid fakulteten disputerade för teologie doktorsgraden och den andra i landet; hon var då och därefter verksam som gymnasielektor i Sundbyberg.³⁹

³⁴ Eklund 1941. Om honom: Flemberg 2007, s. 617–619; R. Lindskog i *NWT* 4.1 1975.

³⁵ Thune 1948. Om honom: *SvD* 4.8 1977.

³⁶ Om Hartman: Jan Bergman i *SRÅ* 3 (1988), s. 194–107 och i *VSLÅ* 1989, s. 181–187; Jan Bergman & Peter Schalk i *UNT* 11.4 1988; Tord Olsson i *STK* 64 (1988), s. 143–144.

³⁷ Om Segelberg: Jan Hjärpe i *SvD* 26.10 2001.

³⁸ Om Ström: Tord Olsson i *DN* 2.9 1994 och i *SRÅ* 11 (1995), s. 172–173; Helmer Ringgren i *SvD* 26.8 1994.

³⁹ Millroth 1965. Om henne: Arne Sundström i *SvD* 14.2 1976.

Som första kvinna vid fakulteten disputerade teol. och fil.lic. Berta Millroth för teologie doktorsgraden 1965. T.v., vid bordet nedanför podiet i universitetshusets lärosal IV, syns den frackkläddade fakultetsopponenten professor Sture Lagercrantz och tredjeopponenten Ingrid-Marie von Post. T.v. om dem på första bänkraden ämnesläraren professor Geo Widengren. Millroth hade avstått från att inkalla en egen andrepoponent.

Jan Hjärpe gjorde 1972 en litterärkritisk analys av traditionsbildningen kring de i Koranen omtalade s.k. haranska sabierna, en nyplatonisk religiös grupp som räknade Hermes som sin profet, varvid han lokaliserade denna till kalifhövets i Bagdad på 800-talet.⁴⁰ Efter en period som universitetslektor kom Hjärpe till Lund och blev där den förste professorn i islamologi i vårt land. Han kom att göra en betydande insats för att sprida saklig kunskap om islam och hur muslimer tolkar sina traditioner, när företrädare för denna religion från slutet av 1900-talet var indragna i starka politiska konflikter med åtföljande uppmärksamhet i svenska massmedia.

Som grundläggande lärobok med en sammanfattning av forskningsläget kring alla världens religioner användes från 1957 och under flera decennier den av Helmer Ringgren och Åke V. Ström författade *Religionerna i historia och nutid*. Namnkombinationen »Ringgren Ström» var ett begrepp för teologistudenterna; boken kom i många upplagor och översattes till engelska, tyska, franska, finska och nederländska.

⁴⁰ Hjärpe 1972.

Västasiens religioner och en komplicerad affär

Genom ett kungl. brev 1974 beslöts att den kalsenienska professuren skulle ombenämnas till *religionshistoria, särskilt främre orientens religioner*. Därmed avsågs de religioner som »bildar bakgrund till de bibliska religionerna, t.ex. assyrisk-babylonisk och egyptisk religion, hellenistisk synkretism, gnosticism m.m., dels ock islam och efterkanonisk judendom». ⁴¹ Ämnet blev alltså nu för första gången specialiserat. Religionspsykologiämnet frigjordes och blev inte längre ett bihang till religionshistoria.

Till Widengrens efterträdare som kalseniensk professor utsågs 1975 efter enhälligt förord ämnesdocenten Jan Bergman; medsökande var hans kollega Eric Segelberg. Som forskare var Bergman inriktad mot egyptisk religion och hade efter sin teologiska disputation licentierat i egyptologi. ⁴² Han hade i sin avhandling och i ytterligare en undersökning behandlat den egyptiska bakgrunden till den hellenistisk-romerska Isis-kulten. ⁴³ Därefter hade han arbetat också med den senantika synkretismen och gnosticismen. Genom sitt vetenskapliga intresse för kultiska frågor hörde han hemma i Widengrens Uppsalaskola och hade knutit an till filologen Richard Reitzensteins forskningar kring de hellenistiska mysteriereligionerna och till dennes religionshistoriska skolbildning i Göttingen. Sedan han tillträtt professuren kom Bergman dock endast i marginell utsträckning att samla sig till fortsatt forskning inom den egyptiska religionshistorien. ⁴⁴

Han var till sin person påtagligt intensiv i allt han företog sig, mycket flitig och därtill mångfrestande, ivrig och talträngd. En stor del av sitt kreativa engagemang under professorsåren kom han länge att ägna åt övergripande fakultets- och institutionspolitiska frågor och han var under flera år den religionsvetenskapliga linjenämndens ordförande. Tidigt var han engagerad i jämställdhetsfrågorna och kom som engagerad handledare medvetet att se till att kvinnor rekryterades som doktorander till hans forskarseminarium.

I sitt vetenskapliga intresse vände han sig med tiden mot nya fält. Varje månad ledde han ett öppet s.k. »Religionshistoriskt forum» med inbjudna talare och debatter. Inspirerad av den tysk-amerikanske konsthistorikern Erwin Panofsky kom han att intressera sig för religionernas ikonologiska och ikonografiska frågor och detta kom på många sätt att prägla hans undervisning. Men

⁴¹ UKÄ t. teol. fak. 5.2 1974, TFP 18.2 1972 bil. A.

⁴² Om Bergman: Anders Hultgård i *SvD* 8.9 1999; Staffan Anér och ytterligare tretton studenter och doktorander i religionshistoria, *UNT* 24.9 1999; René Kieffer i *SEÅ* 2001, s. 5–6.

⁴³ Bergman 1968. Bergman 1970.

⁴⁴ Installationsföreläsningen: Bergman 1976, s. 29–39 1977 a, s. 19–30, och förkortad Bergman 1977, s. 29–39.

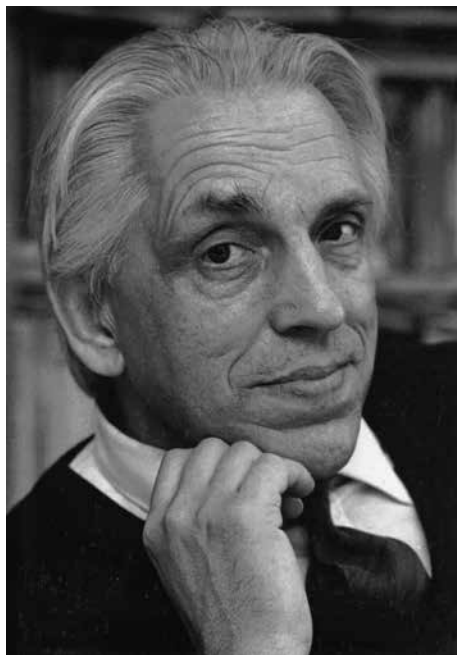
det var den samtida och politiskt aktiva islam som allt mer kom i hans fokus och upptog hans tid. I slutet av 1970-talet initierade han det tvärvetenskapliga s.k. Västasienprojektet, där han tillsammans med doktorander och studenter, också på plats i det politiskt infekterade Israel och Palestina, ville studera relationerna mellan samtidens tre abrahamitiska religioner, judendomen, kristendomen och islam.⁴⁵

Dock inte alltid omdömesgill, och utan förmåga att överblicka de vidare konsekvenserna av vad han sade och gjorde, kom Bergman att försätta sig själv, fakulteten och universitetet i en rad alltmer invecklade situationer, kopplade till de politiska och religiösa spänningarna i denna region.

Inför universitetets femhundraårsjubileum 1977 tog han initiativet till att fakulteten utsåg den framstående religionsvetaren Seyyed Hossein Nasr från Teheran till en av sina sju hedersdoktorer. När Bergman framförde sitt förslag hade han dock inte tillräckligt reflekterat över att

Nasr i Iran uppfattades som en politiskt kontroversiell person. Doktoratet ledde till kraftiga och högljudda demonstrationer från iranska studenter. Universitetets promotionsplaner fick ändras och för att undvika incidenter inne i aulan måste högtidligheterna äga rum i ett polisbevakat universitetshus omgivet av kravallstaket. Nasrs promotionsföreläsning några dagar tidigare hade inte kunnat genomföras offentligt.⁴⁶ Omständigheterna liknade dem, som av andra skäl inträffat, när universitetet i Lund hade celebrerat sitt 300-årsjubileum 1968.

Bergmans agerande kom gång efter annan att leda till starka mediedrev mot hans person och i förlängningen också såväl mot fakulteten och dess ledning, som mot universitetet. Kulmen kom med vad som kom att kallas Bergman-

Jan Bergman, professor i religionshistoria, särskilt Främre Orientens religioner 1975–99.

⁴⁵ Bergman 1981, s. 24–27, Bergman, 1987, s. 18–26.

⁴⁶ Bergman 1977 b; Nilsson 1994, s. 100–104, 123–125, 154–169; UNT 22.9, 23.9, 29.9, 1.10 1977.

affären, ett uppmärksammat och alltmera infekterat händelseförlopp under 1990-talets förra del, där också internationella aktörer var aktiva. Av detta utdragna och komplicerade skeende – med universitetsförvaltningens mera strikta språkbruk kallat »ärendet rörande professor Bergman» – skall här endast de yttre konturerna markeras.

Saken rörde vad Jan Bergman våren 1989, såsom ett av de tillkallade sakkunnigvittnena, sagt vid en rättegång i ett yttrandefrihetsmål mot ägaren till en muslimsk närradiokanal. Om hur han då uttryckt sig, bland annat om innebörden i en utsaga i Gamla testamentet, den hebreiska Bibeln, (5 Mos. 25:19) kom tvistiga meningar att råda. En stark och allt intensivare kritikerstorm hävdade att vad han därvid gjort gällande måste beskrivas såsom antisemitism, medan en sådan tolkning avvisades av honom själv och dem som kommit honom nära. I skrivelser till rektor ifrågasatte Judiska församlingarnas i Sverige centralråd och en australisk religionshistoriker Bergmans sätt att sköta sin professur och begärde att han skulle frikopplas från undervisning i judaistik. Efter en utredning om hans tjänsteutövning avvisade rektor en sådan åtgärd såsom oförenlig med högskolelagen.

Ärendet kom därefter att handläggas på fakultetsnivå och det fick med tiden två brännpunkter, som båda blev föremål för offentlig kritik: det gällde inte bara vad Bergman sagt vid rättegången, utan också de åtgärder som med anledning därav vidtagits eller inte vidtagits av dekanus, fakultetsledningen och inte minst av institutionens prefekt. I skarpa fördömanden med tillkommande aktörer från olika håll blev Bergman ifrågasatt och misstänkliggjord som person och vetenskapsman.

Våren 1993 var rabbinen Jacob Neusner, en internationellt välrenommerad professor i judendomens historia vid University of South Florida, gästprofessor vid Åbo akademi och dess *Institutum Iudaicum*. Han erbjöd sig att träda in som medlare för att få en förlikning mellan Bergman och den svenska judenheten till stånd och hans uppsåt lyckades. Sedan kontakt tagits med en av anmälarna, den svenske överrabbinen Morton H. Narrowe, medgav Bergman inför dem sakfel och tvetydigheter i det han sagt i vittnesmålet. Han tog tillbaka vissa egna uttalanden och tog också avstånd från annat som tillskrivits honom och explicit från påståenden om antisemitism och förintelseförnekande. Han bad den judiska gemenskapen om ursäkt för vad som kunnat uppfattas såsom kränkande. Ärendet kunde därmed ha kommit till sin slutpunkt.

Men stämningssläget hade i växande grad spänts under ärendets utdragna gång och affären kring Bergmans person blev alltmera svärbemästrad för fakultetsledningen. En av denna tillkallad extern utvärderare, rektorn för universitetet i Oslo Inge Lønning, kritiserade såväl Bergmans vittnesmål som fakultetens hantering av ärendet. Till följd därav och i dess slutfas sommaren

1994 konstaterade fakultetsnämnden att handläggningen varit behäftad med »allvarliga brister» och att förtroendet för dekanus Carl F. Hallencreutz och prefekten Sigbert Axelson därigenom lidit skada.⁴⁷ Fakultetens anseende hos allmänheten hade skamfilats och en tid för återhämtning behövdes. När han just blivit emeritus avled Jan Bergman 1999. Tjänsten efter honom kom inte att återbesättas och den professur som Nathan Söderblom en gång innehaft drogs således in.

Huvudansvaret för genomförandet av grundutbildningen i religionshistoria åvilade från 1977 och fram till hennes pensionering 2006 universitetslektorn Kaarina Drynjeva. Hennes forskning rörde gnosticismen och Hippolytos' s.k. Naassenertraktat, där hon gjort en textkritisk utgåva med översättning och kommentar.⁴⁸ Docenten Lilian Portefaix, var likaså lektor, och hade med ett feministiskt perspektiv forskat om icke-judiska kvinnors övergång till kristendomen under det första århundradet e.Kr.⁴⁹ Hon blev 1991 forskarassistent i religionsvetenskaplig kvinnoforskning och tog tillsammans med den dåvarande antikdoktoranden J. Peter Södergård initiativet till ett tvärvetenskapligt senantikseminarium för patristik och hellenismens religionshistoria. David Westerlund var universitetslektor 1997–2003 och blev därefter professor i religionsvetenskap vid Södertörns högskola. Hans forskning rörde inhemska afrikanska religioner, islam och sufism samt den kristna

⁴⁷ Om ärendet rörande Jan Bergman: dr Evan M. Zuesse vid South Australian College of Advanced Education t. rektor 24.2 1990; Judiska församlingarnas i Sverige centralråd t. rektorsämbetet m.fl. 2.3 1990; dekanus Ragnar Holte t. rektorsämbetet 18.4 1990; rektors beslut 4.5 1990, dnr 1896/90. Jan Bergman yttrade sig i *UNT* 21.3 1990 med artikeln »Kampanj mot min person»; dekanus Ragnar Holte med »Bergman och judendomen» i *UNT* 20.4 1990, samt en av anmälnarna, Morton H. Narrowe med »Förvrängd bild av judendomen» i *UNT* 18.5 1990. I institutionsstyrelsen förekom ärendet endast 9.4 1992 § 82, då prefekten Sigbert Axelson informerade om det han benämnde »den kampanj som bedrivs mot Jan Bergman från vissa judiska och sionistiska kretsar». Bergmans engelskspråkiga erkännanden och klarlägganden (*statements*) t. Morton H. Narrowe 4.6 1993 och dennes acceptans härav t. Bergman 6.6 1993. Rektors uttalande med anledning härav (*Reconciliation in the Controversy*) 4.10 1993 refererades i *UNT* 6.10 1993. Ärendets behandling i TFndP 12.4 1994 § 3, TFndP 17.5 1994 § 2 med dess slutliga ställningstagande i bilaga E, cit. s. 4 och 8. TFndP 2.6 1994 § 15; TFndP 6.9 1994 § 10. Inge Lönnings 88-sidiga utvärdering »Antisemitismen som juridisk, intellektuell og moralisk utfordring» 28.2 1994, dess behandling i TFndP 12.4 1994; därefter skrev prodekanus Carl Reinhold Bråkenhielm »Vi instämmer i kritiken mot oss» i *DN* 18.4 1994. Ett mycket stort antal inlägg publicerades på *UNT*'s, *DN*'s, *SvD*'s och *Expressens* debattsidor, i andra tidningar och tidskrifter, liksom i radio- och TV-program. En sammanfattning av ärendets handläggning lämnade rektor Stig Strömholm i sina artiklar »En utdragen konflikt. Försök till en redogörelse», bilaga till universitetets personaltidning *Universen* 25 (1994), nr 4, »Mellan rättsstat och lynchjustis», *UNT* 29.3 1994, och »Total öppenhet har rätt i 'affären' Jan Bergman», *SvD* 27.3 1994; härtill även Strömholm 2014, s. 503–509. Om Bergmans agerande även: Holmdahl 2009, s. 356.

⁴⁸ Drynjeff 1971.

⁴⁹ Portefaix 1988.

pentekostalismen. Bl.a. ledde han forskningsprojekt om islam utanför arabvärlden och om religionernas funktion i den västerländska sekulära staten.⁵⁰ Westerlunds arbetsfält var ett inslag i den teologiska institutionens vid denna tid medvetna satsning på islamsforskning.

Den kalsenianska professuren avvecklas

Till följd av 1994 års stiftelselag kom 1998 från akademiräntmästaren en förfrågan till teologiska fakulteten angående den kalsenianska professurens framtid. Denna hade inrättats genom testamente efter biskop Andreas Kalsenius i Västerås, död 1750.⁵¹ De kungl. stadgarna angav att dess uppgift var att »vindicera *Præ Notiones Theologicas*» samt »willfarelsers grundeliga wederläggande» t.ex. av fritänkare, ateister, naturalister, deister, indifferentister och »*Anti Scripturariorum*». En förebild var ett testamente med likande innehåll till universitetet i Oxford från den banbrytande 1600-talskemisten Robert Boyle.⁵²

Sedan ordinarie statsanslag på 1920-talet började utgå till universitetets lönekostnader, hade den Kalsenianska stiftelsens avkastning istället redovisats bland fakultetsanslagets särskilda uppbördsmedel. Vid anslagsomläggningen under 1970-talet hade konstruktionerna med särskilda löneanslag för lärare emellertid försvunnit.

Frågan var hur fakulteten i det nya rättsläget för framtiden ville förfara med de inestående stiftelsemedlen, nu en ganska ringa summa.⁵³ Professurens inriktning förutsatte en konfessionell fakultet som inte längre fanns. Fakultetsnämndens arbetsutskott menade att det »med hänsyn till utvecklingen inom fakulteten under de senaste 30–40 åren» föreföll »svårt att se hur det ursprungliga ändamålet kan tillgodoses inom Uppsala universitet». Utskottet framförde kortfattat till akademiförvaltningen att den Kalsenianska stiftelsen borde avvecklas och dess återstående tillgångar förbrukas.⁵⁴ Ärendet tycks i sammanhanget endast ha blivit föremål för en mera översiktlig behandling inom fakulteten och det anmälde i fakultetsnämnden först i efterhand. Under sin 250-åriga historia hade den kalsenianska professuren växlat

⁵⁰ Westerlund 1994. Westerlund 1996.

⁵¹ Jägerskiöld 1973–75, s. 601–603.

⁵² Urkunder och författningar, 1902, s. 216–221; Annerstedt, 1913, s. 299f.; Edsman 1964–65, s. 18–21.

⁵³ Lars Pousette t. teol. fak. 24.8 1998.

⁵⁴ TFndAU t. Uppsala Akademiförvaltning 16.12 1998. Uppsala Akademiförvaltning styr. prot. 10.2 1999 § 10.

mellan olika discipliner. Nu var dess saga all. Den kunde inte längre främja sitt ändamål.

Religionshistoria även inom den filosofiska fakulteten

Som nämnts hade Nathan Söderblom aktivt medverkat till att det skulle vara möjligt att examineras i ämnet religionshistoria även inom den filosofiska fakulteten. Hans efterträdare Edgar Reuterskiöld hade varit förordnad för denna uppgift. År 1926 anmälde denne till kanslern för rikets universitet, att han inte längre var villig att tjänstgöra i båda fakulteterna, varvid docenten Ernst Arbman förordnades som examinator i den filosofiska fakulteten. Denne var indolog och specialist på den vediska religionen. Möjligheten permanentades inte, utan knöts till Arbmans person, och skulle gälla endast så länge han innehade sin tjänst.⁵⁵

1933 års universitetsberedning hade i sitt betänkande 1937 föreslagit att religionshistoria skulle bli ett ordinarie examensämne inom den humanistiska sektionen av den filosofiska fakulteten. Någon ny lärostol behövde inte inrättas där, utan professorn vid teologiska fakulteten borde få sin verksamhet utsträckt över fakultetsgränsen. Vid handläggning av ärenden, som berörde religionshistorien skulle denne få säte och stämma också inom den filosofiska fakulteten.⁵⁶ Vid teologiska fakultetens remissvar på beredningens förslag hade professorerna i systematisk teologi Arvid Runestam och Hjalmar Lindroth anfört att religionshistorieprofessuren fullt ut borde göras gemensam med den filosofiska fakulteten och den teologiska encyklopedien behållas i ämnesnamnet såsom en markering av funktionen som allmän lärdomshistorisk inledningsvetenskap. Exegeten Anton Fridrichsen anknöt till detta när han menade att det för teologin var fråga om studiet av en bestämd historisk religion, kristendomen. Den teologiska fakulteten var inte »en religionshistorisk sektion med ett löst konglomerat av discipliner», de hörde alla organiskt samman. Religionshistorien var därför visserligen jämbördig med de andra ämnena, men ur denna aspekt ändå en hjälpvetenskap till de teologiska disciplinerna.⁵⁷

Sedan Arbman 1937 utnämns till professor vid Stockholms högskola stod ämnet vid den filosofiska uppsalafakulteten åter utan examinator. Sex stu-

⁵⁵ Om Arbman: Dag Strömbäck i *SvD* 19.11 1959; Bernhard Karlgren i *KVHAAA* 1960, s. 64–66; Ivar Paulson i *Ethnos* 24 (1959), s. 213–221.

⁵⁶ *SOU* 1937:36, s. 54.

⁵⁷ *TFP* 15.1 1938 § 9.

denter vände sig då till universitetskanslern och påtalade den situation som uppstått. Efter att noga ha övervägt ämnesorganisationen förordnade denne 1938 docenten Erland Ehnmark att fullgöra examinationen under de förutsättningar som nu etablerats.⁵⁸ Sedan Widengren 1940 utnämns till professor i *religionshistoria med religionspsykologi* vid den teologiska fakulteten föreskrev Kungl. Maj:t att denne skulle vars skyldig att examinera i båda fakulteterna. Det innebar att hans arbetsbörda avsevärt utökades i jämförelse med företrädarens.

År 1945 disputerade Alfred Haldar vid den filosofiska fakulteten på avhandlingen *Associations of the cult prophets among the ancient Semites* och blev docent i religionshistoria. Hans forskning var inriktad mot främreorientalisk religion och bl.a. publicerade han 1952 en kommenterad översättning av det babyloniska skapelseeposet *Enūma eliš*. Han övergick samma år till en docentur i assyriologi och blev sedermera lektor vid Norra latinläroverket i Stockholm.⁵⁹

1945 års universitetsberedning hade föreslagit att den biträdande lärarbefattningen i religionshistoria vid den filosofiska fakulteten skulle ombildas till en professur. Detta hade tillstyrkts av teologiska fakulteten, men inte biträtts av departementschefen. Enligt dennes mening kunde behoven uppfyllas genom en resursmässigt inte fullt så krävande tjänst som preceptor.⁶⁰ Detta fastställdes genom ett kungl. brev 1947.⁶¹ Preceptorat hade på förslag av universitetsberedningen inrättats i undervisningskrävande ämnen såsom ersättning för de tidigare s.k. biträdande lärarbefattningarna, vilka ofta innehades av doktorander. En preceptor skulle ha »god docentkompetens» och vara framstående både som aktiv forskare och pedagog. Uppgiften var att ta över en »avsevärd del av professorernas undervisningsbörda» liksom examination i enlighet med vad fakulteten bestämde. De eo. docenterna undervisade huvudsakligen på den propedeutiska nivån.⁶²

Som sökande till precepturen i religionshistoria anmälde sig docenterna Carl-Martin Edsman, Alfred Haldar, Helmer Ringgren och Stig Wikander. Edsman var då tf. professor i Lund. Tillsättningsprocessen blev utdragen och präglad av skarpa motsättningar inom ämnet. Som sakkunniga förordnades professorerna Ernst Arbman samt Uno Harva från Helsingfors och upsalien-

⁵⁸ Detaljerad framställning om utredningen m.m. i rektors *Inbjudan till de offentliga högtidligheter vid vilka professorn [...] Carl-Martin Edsman [...] installeras*, 1959, s. 86ff.

⁵⁹ Om Haldar: Knight 1975, s. 296–300.

⁶⁰ Prop. 1947:272, s. 71. Statsutskottets betänkande RD 1947:247 s. 35.

⁶¹ Cf. Widengren: »PM ang. religionshistoriens ställning vid statsuniversiteten», TFP 12.11 1947 § 6, bil. KBr 26.7 1947.

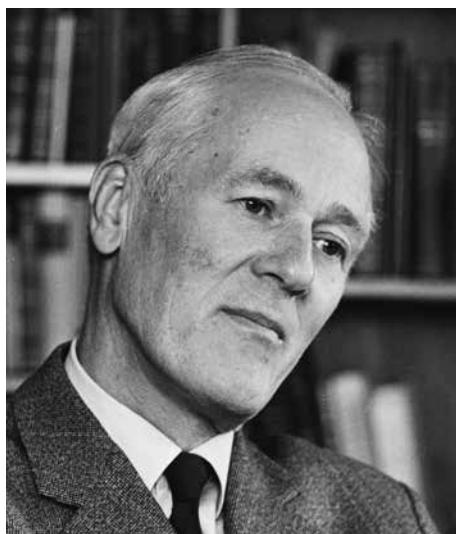
⁶² SOU 1946:81, s. 22.

sarna H.S. Nyberg och Geo Widengren. Ärendet komplicerades redan i initialskedet, då Harva avled innan han hunnit färdigställa sitt utlåtande. Eftersom både Edsman och Wikander knappt ett år tidigare båda hade sökt professuren i religionshistoria i Lund och Harva och även Arbman varit sakkunnig där, beslöt fakulteten att i den uppkomna situationen inte inkalla något ytterligare sakkunnig, utan istället, vad gäller rangordningen mellan dessa båda, ta hänsyn till det utlåtande Harva avgivit i Lund. Men redan det faktum att Arbman blev sakkunnig också i Uppsala är anmärkningsvärt: Wikander hade i sin avhandling ägnat åtskilligt utrymme åt att vederlägga huvudtesen i dennes doktorsavhandling *Rudra* (1922) och under tillsättningsproceduren i Lund i en tryckt klagoskrift gått till häftigt angrepp mot honom.⁶³ Stämningen var därigenom infekterad redan från början.

I Uppsala var det mellan Edsman och Wikander som striden kom att stå i ett tillsättningsärende, som professorn Robin Fähræus sedermera i konsistoriet skulle beskriva som »groteskt» och få honom att sätta ordningen för det akademiska befordringsväsendet ifråga.

Av de sakkunniga satte Nyberg och Widengren inte oväntat Wikander i första rummet och Edsman i andra, medan Arbman lika väntat givit förstaplatsen åt Edsman. Vid jämförelse med lundautlåtandet visade det sig att inte endast Harva, utan alla de fyra sakkunniga där, hade uppfört Edsman i andra rummet och Wikander i tredje. Utnämnd i Lund blev förstanamnet Erland Ehnmark, som varit Widengrens främste medtävlare om uppsalaprofessuren 1939–40.

Wikanders forskning var med betydande spännvidd inriktad mot indoiransk religion, kultur och myt och han hade disputerat om de ariska manaförbunden, dvs. ungdomliga krigarförband inom hela det indoeuropeiska området omkring 1600 f.Kr.⁶⁴ Han var en av de svenska forskare som stod

Carl-Martin Edsman, professor i religionshistoria vid den historisk-filosofiska fakulteten 1959–78.

⁶³ Wikander 1948.

⁶⁴ Wikander 1938.

den världsberömda religionshistorikern Georges Dumézil nära och de kom ömsesidigt att påverka varandra.⁶⁵

Carl-Martin Edsman hade disputerat såväl i exegetik som i nordisk och jämförande folklivsforskning. I sina båda avhandlingar, båda på franska, hade han ägnat sig åt olika aspekter av ljusets och eldens religiösa och rituella betydelse i senantik gnosticism.⁶⁶ Geo Widengren hade vid den första disputationen karaktäriserat avhandlingen som en förtjänstfull och omsorgsfull analys med även stora filologiska och lärdomshistoriska förtjänster.⁶⁷ I sin senare avhandling hade Edsman emellertid tydligt markerat ett annat perspektiv än den *myth-and-ritual*-inriktade Uppsalaskola, som i Widengren nu fått sin ledande och stridbare företrädare. Detta föranledde denne att i sitt sakkunnigutlåtande i kraftigt negativa, stundom häftigt polemiska ordalag detaljkritisera Edsmans forskning, medan Wikanders produktion och kapacitet på motsvarande sätt berömdes. Framställningen formades till en uppgörelse mellan två vetenskapliga skolor. Widengrens och även Nybergs negativa bedömning föranledde Edsman att i en 54-sidig skrift, *Res aut verba* (1949) gå i svaromål.

När den humanistiska sektionen inom den filosofiska fakultetens behandlade ärendet kom fem ledamöter att göra en markering mot Widengrens sakkunnigutlåtande. Som saken formulerades av t.ex. filosofen Konrad Marc-Wogau, var detta »så polemiskt hållet att det inte kan ge den objektiva ledning man där söker». Statsvetaren Carl Arvid Hessler anmälde kort och gott att han misstroget lagt det »definitivt åt sidan».⁶⁸ Omröstningen mellan de båda preceptorskandidaterna blev jämn. Sex ledamöter gav dem båda ett delat förstarum, varvid Wikander sammanlagt fick elva förstaplaceringar och Edsman åtta. I konsistoriet blev omröstningen jämn. Där fick de lika många röster till förstaplaceringen. I en sådan situation föreskrev universitetsstatuterna att det votum *rector magnificus* avgivit skulle fälla utslaget. Denne, Fredrik Berg, hade lagt sin röst på Edsman, varför han – efter ytterligare en skriftväxling mellan kandidaterna – föreslogs till tjänsten.⁶⁹ Han utnämndes till preceptor i religionshistoria den 22 juli 1950. Den medsökande Stig Wikander erhöll 1953 professuren i *sanskrit med jämförande indoeuropeisk språkforskning*.

Den nya religionshistoriska institution som nu etablerades, fick sina lokaler i Domtrapphuset, i den våning där ärkebiskopinnan Anna Söderblom bott som änka och där hennes makes bibliotek alltjämt stod uppställt. Precepturen omvandlades 1959 till en likabenenämnd professur inom den 1956 inrättade

⁶⁵ Om Wikander: Nils Simonsson i *UNT* 23.12 1983. Stig Y. Rydberg i *LVSA* 1986, s. 167–170.

⁶⁶ Edsman 1940. Edsman 1949.

⁶⁷ TFP 31.10 1940 § 4.

⁶⁸ FFhsP 22.11 1949 § 2.

⁶⁹ StKP 20.12 1949 § 14.

historisk-filosofiska fakulteten. Edsman innehade denna befattning fram till 1978, då han blev emeritus. Efter sin avgång var han under åren 1982–85 tf. professor i ämnet i Stavanger. Han var känd som en upp i hög ålder hängiven friluftsmänniska, orienterare, skidlöpare och skridskoåkare och satt i styrelsen för universitetets gymnastik- och idrottsinstitution. Under åren 1961–67 var han inspektor för Norrlands nation.⁷⁰

Också som emeritus och ännu i nittioårsåldern var han en flitig forskare. Förutom åt antiken ägnade han sig åt religionsetnologi och såväl nordisk folketro och samisk religion, som samtida fenomen i det moderna samhället. Som religionspsykologiskt intresserad mystikforskare blev han uppmärksam genom boken *Mystiker i Vällingby* (1968), och en rad följdstudier till den. Sitt ämne ville han driva med en »nutidstillvärd» inriktning.⁷¹ Han var en verklig folkbildare, livligt engagerad i universitetets tredje uppgift och förekom med sin breda inriktning inte bara som radioföreläsare i serien *Vårt att veta*, utan under flera decennier snart sagt dagligen i Sveriges Radios program *Svar idag*, dit allmänheten kunde skicka in frågor och snabbt få expertsvar från forskare. Sedan Nathan Söderblom-Sällskapet grundats 1941 blev han en av dess fyra först invalda ledamöter.

Med tanke på vad som förevarit vid preceptorstillsättningen, liksom Edsmans och Widengrens helt olikartade ämnesintressen, är det inte långsökt, att kontakten mellan universitetets båda lärostolar i religionshistoria kom att bli i stort sett obefintlig under den tid då de båda samtidigt innehade sina tjänster. År 1961, då skriftserien *Acta Universitatis Upsaliensis* på Edsmans initiativ startade en religionshistorisk underserie, *Historia Religionum*, och man från *Acta*-redaktionen påfordrade, att denna skulle vara gemensam för båda fakulteterna, etablerades dock en viss formell kontakt.

Docent i religionshistoria inom den humanistiska fakulteten var 1955–1969 Haralds Biezais. Han hade varit docent i systematisk teologi vid Lettlands universitet, kommit som flykting till Sverige och i Uppsala skrivit en avhandling i religionshistoria om huvudgudinnorna i den lettiska förkristna religionen.⁷² Han kallades senare till professuren i religionshistoria vid Åbo akademi.⁷³ Åren 1960–1972 tjänstgjorde Carl Gustav Diehl som docent. Med djupa kunskaper i tamil och sanskrit hade han disputerat i Lund om hinduiska riter och ritual i Sydindien och 1960 kommit till Uppsala som direktor för

⁷⁰ Om Edsman: Marianne Hamilton i *UNT* 21.7 2001. Anders Hultgård, Hans Mebius & François-Xavier Dillmann i *SvD* 7.2 2010. Lennart Elmevik i *Saga och sed* 2010, s. 10–12. Stig Strömholm & Tore Frängsmyr i *SvD* 23.2 2010.

⁷¹ Edsman 1969.

⁷² Biezais 1955.

⁷³ Om Biezais: Tore Ahlbäck i *SRÅ* 11 (1995), s. 176–177.

Svenska kyrkans mission. Under sina docentår analyserade han i boken *Church and Shrine* (1965) religionsmötet mellan hinduism och kristendom i Indien. Han blev senare biskop av Tranquebar i Tamil Evangelical-Lutheran Church i Sydindien och utgav en historik över denna kyrka.⁷⁴ Gunnar Carlstedt (tidigare Andersson) disputerade 1974 på avhandlingen *Studier i Kulārnavatantra* och utnämndes till docent i *religionshistoria särskilt indologisk*. Britt Marie Näsströms avhandling rörde den romerske kejsaren Julianus' diskussion om gudarnas moder.⁷⁵ Hon var forskarsassistent 1990–1994 och kom att inrikta sig också mot fornnordisk religion och blev professor i religionshistoria vid Göteborgs universitet. Erik af Edholms avhandling, *Jñānacakṣus* (1989), rörde frågan om vision och vetande i indiskt religiöst tänkande – boks titelns transkriberade ord på sanskrit kan översättas med 'visheten öga'. af Edholm blev docent och var universitetslektor 1989–1996, då han övergick till en motsvarande befattning vid Stockholms universitet.

Religionsmöten i Indien

Vid den historisk-filosofiska fakulteten skulle ämnets institutionsanknytning visa sig oklar och vid 1969 års nyordning med storinstitutioner, fick ämnesföreträdaren ställning såsom avdelningsföreståndare, men skulle inte längre vara prefekt. Detta komplicerade verksamheten, t.ex. vid antagning av doktorander, eftersom det var prefekten som därvid hade det administrativa ansvaret.⁷⁶

RUMO-utredningen hade, med sin sedermera inte genomförda idé om en religionsvetenskaplig fakultet, föreslagit, att de teologiska och humanistiska religionshistorieämnena skulle läggas samman, vilket hade tillstyrkts i den teologiska fakultetsremissen.⁷⁷ Av detta blev då ingenting av och i 1973 års statsverksproposition hade lakoniskt konstaterats att »det finns anledning att låta ämnet [religionshistoria] behålla sin plats vid humanistisk fakultet».⁷⁸

Vid Edsmans avgång ombenämndes professuren till *religionshistoria, särskilt indisk och ostasiatisk*. Den lockade sex sökande och till sakkunniga utsågs uppsalaprofessorn i sanskrit Nils Simonsson, professorn i religionshistoria vid universitetet i Oslo, buddhologen Per Kværne samt Edsman. De sakkunniga visade sig vara delade på så sätt, att Edsman och Simonsson endast kompetensförklarade en av de sökande, den engelske religionsforskaren Eric J. Sharpe, medan Kværne satte docenten Peter Schalk i första rummet och Sharpe i det

⁷⁴ Om Diehl: Gudmar Aneer i *SRÅ* 13 (1997), s. 246–247.

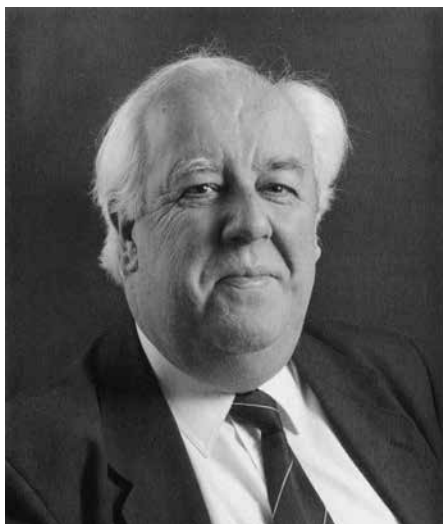
⁷⁵ Näsström 1986.

⁷⁶ Prefekten Ragnar Holte t. rektorsämbetet 25.1 1974, TFP 18.2 1974 § 4.

⁷⁷ TFP 6.3 1972 § 6, bil., s. 18.

⁷⁸ Prop. 1973:1, bil. 10, s. 332.

andra. Han motiverade detta med att Sharpe i formell mening huvudsakligen skulle vara missionshistoriker och med sitt tyngsta specimen ligga vid sidan av religionshistorieämnet. Schalks forskningsinriktning gällde framför allt buddhismen. Dennes klagomål i ärendet avvisades. Inte heller Kværnes disciplinmotiverade avgränsning vann gehör, såsom stående i strid med universitetsförordningen, då några formaliserade förkunskapskrav för en professur inte förelåg, istället skulle dessa prövas av de sakkunniga i varje särskilt fall. Sharpe utnämndes den 13 april 1978.⁷⁹

Eric J. Sharpe, professor i religionshistoria, särskilt indisk och ostasiatisk, vid den historisk-filosofiska fakulteten 1978–81.

Denne hade 1965 för Bengt Sundkler disputerat i missionshistoria i Uppsala på en avhandling om 1800-talets indiska religionsmöte mellan kristendom och hinduism, inte minst vad gäller den europeiskt orienterade nyhinduismen.⁸⁰ Den fråga som intresserade honom gällde bland annat hur kristna missionärer uppfattat denna religion: skulle den motarbetas eller »fullbordas»? Han hade också utgivit en bok om religionshistoriens framväxt och utveckling i ett globalt perspektiv, *Comparative Religion. A History* (1975, 2 uppl. 1986), som fått bred internationell användning. I hans senare författarskap märks även en analys av västerländska utgåvor av det hinduiska diktverket *Bhagavad-Gītā* och ett par undersökningar om Nathan Söderblom som religionshistoriker. Sharpe hade samma år, 1977, blivit professor vid The University of Sydney i Australien, och återvände dit redan 1981 efter endast en kort verksamhetstid i Uppsala. Hans anseende som religionshistoriker markerades när han 1995 kallades till hedersledamot av *International Association for the History of Religions*.

⁷⁹ Om Sharpe: Gary Trompf i *SMT* 89 (2001), s. 177–182.

⁸⁰ Sharpe 1965.

Buddhism och hinduism i fokus men inte längre ett ämne i två fakulteter

När professuren därefter skulle återbesättas 1984 lockade den två sökande: universitetslektorerna Peter Schalk från Göteborg, som anmält sig även förra gången, och Christian Lindtner från Köpenhamn.⁸¹ Schalk utnämndes den 8 december 1983.

Peter Schalk, professor i religionshistoria, särskilt indisk och ostasiatisk 1984–2011.

Efter språkstudier i sanskrit, pali, sinhala och tamil och under fältstudier hade han inriktat sig mot historiska studier av buddhistiska riter i Syd- och Sydostasien. Med en avhandling om *paritta*-kulten på Ceylon hade han disputerat 1972 och blivit docent vid den humanistiska fakulteten i Lund.⁸² Under 1980-talet ägnade han sin forskning åt buddhismen och hinduismen under maktutvecklingen i Angkor i Kambodja fram till den thailändska erövringen av khmerriket på 1300-talet. Hans forskning skulle också ägnas Sydindien och norra Sri Lanka, där det i den religiösa tamilska kulturen ingår en speciell form av hybrid shivaitisk buddhism; han skulle

ge ut omfattande undersökningar om *Buddhism among Tamils* (1–2, 2002). Schalk arbetade också med begreppen 'politisk buddhism' och 'martyrskap' vid väpnade konflikter i historia och nutid, men även mer generellt med frågan om religionskonfrontation.

Med denna professur följde att vara institutionens prefekt. Sedan Schalk i ett spänt läge våren 1993 av sagt sig detta uppdrag kunde ersättningsfrågan inte lösas. Inte heller lyckades man välja institutionsstyrelse. Därvid kom institutionen under någon tid att stå direkt under universitetets rektor. Efter att förhållandena utretts beslöt denne samma år att professuren och institutionens verksamhet skulle överföras till den teologiska fakulteten, varvid den religionshistoriska institutionen vid den humanistiska fakultetens historisk-

⁸¹ Som sakkunniga tillkallades ånyo Kvarne, samt den ovan nämnde professorn i religionshistoria i Lund Sven S. Hartman och den tyske indologen Georg von Simson, professor vid universitetet i Oslo.

⁸² Schalk 1972.

filosofiska sektion drogs in.⁸³ De förutsättningar som en gång motiverat två parallella institutioner vid olika fakulteter kunde inte längre sägas vara aktuella. Men samgåendet var inte friktionsfritt. Schalk var och förblev starkt kritisk mot vad som hände och förlikade sig aldrig med de nya förhållandena för sitt ämne. Sedan han blivit emeritus vid utgången av 2011 skulle han än mera tydligt markera sitt avstånd från den teologiska fakulteten.⁸⁴

Den upsaliensiska vetenskapstraditionen fullföljs med ny professur

Anders Hultgård hade varit docent och lektor i religionshistoria vid fakulteten från 1971, och blev hösten 1984 utnämnd till professor i religionsvetenskap vid universitetet i Bergen, en tjänst som han tillträdde året därpå. Han hade 1990 sökt sig tillbaka till Uppsala som lektor i *religionshistoria, särskilt främre orientens religioner*.⁸⁵ I verksamhetsplanen för läsåret 1993/94 föreslogs att en ny professur i religionshistoria skulle inrättas. Handledarresurserna borde differentieras och den teologiska fakulteten ville försäkra sig om att »också för framtiden tillfullo [kunna] utnyttja Anders Hultgårds kompetens även inom forskarhandledningen».⁸⁶ Dennes forskning var fokuserad på så skilda fält inom ämnet som den tidiga judendomen, zoroastrismen, fornarmenisk, grekisk och fornskandinavisk religion, där eskatologi och apokalyptik blev ett sammanhållande motiv.⁸⁷ Genom sitt breda studium av Irans forntida religioner fullföljde han vetenskapstraditionen från Nathan Söderblom, H.S. Nyberg och Geo Widengren. Mot denna bakgrund inrättade konsistoriet 1994 en ny professur

Anders Hultgård, professor i religionshistoria, särskilt indoeuropeiska religioner 1995–2001.

⁸³ Religionshistoriska institutionen, institutionsstyrelsens prot. 11.5 1993. Rektorsämbetets *Utredning beträffande religionshistoriska institutionen* 27.10 1993. RIA AI:1, UUA. KP 30.8 1993 § 6, PM av Roland Edwardsson, UUA.

⁸⁴ Schalk 2018; härtill nedan s. 266.

⁸⁵ TFtjnP 30.11 1990 § 3.

⁸⁶ En arbetsgrupp (Jan Bergman, David Westerlund, Carl F. Hallencreutz) till TFN 27.10 1993, prot. 9.11 1993 § 17.

⁸⁷ Så t.ex. i doktorsavhandlingen, Hultgård 1971.

i *religionshistoria*, särskilt *indoeuropeiska religioner*. Som ende sökande och efter samstämmda utlåtanden från de sakkunniga utnämndes Hultgård den 10 februari 1995.⁸⁸ Han blev emeritus 2001. Vid hans avgång värdjade bl.a. arton professorer inom det humanistisk-samhällsvetenskapliga vetenskapsområdet till fakultetsnämnden om professurens återbesättande. Fakultetsnämndens strävanden till externfinansiering lyckades dock inte, varför tjänsten drogs in.⁸⁹

Exkurs: Efter 2000

Ämnet hade således under en tid haft inte mindre än tre lärostolar med klart åtskilda profiler, som tillsammans täckte ett brett spektrum av det ämnesansvar som principiellt omfattar forskning och studium av världens alla religioner i historia och nutid med undantag av kristendomen. En mindre resurskrävande organisation infördes 2006, då fakulteten inrättade en ny, övergripande tänkt professur med benämningen *jämförande religionsvetenskap* – den tidigare historiska dimensionen var alltså inte längre närvarande i benämningen. På så sätt ville man markera ämnets förklarande och komparativa karaktär och religionernas plats i det moderna kultur- och samhällslivet. I anställningsprofilen lades fast att den sökande skulle ha bedrivit forskning inom minst två religionsområden i historia och nutid, varav ett skulle vara islam. Den tilltänkte innehavaren skulle ha arbetat med religion i förhållande till politik, kultur och värderingar i nutiden.

Som en slags honnör åt Söderblom, nydanaren av den religionshistoriska ämnesidentiteten vid fakulteten ett hundra år tidigare gjorde fakultetsnämnden en framställan om att en ny professur skulle inrättas och därvid särskiljas genom att formellt benämnas *Nathan Söderbloms professur i jämförande religionsvetenskap*. Taget efter bokstaven var det inte fråga om detta i samma mening som man i andra fakulteter med stolthet kunde tala om Linnés eller Geijers professorer in i nutiden och ju heller inte en s.k. »donationsprofessur». Lärostolssuccessionen till den professur Söderblom en gång innehaft hade några år tidigare brutits, då tjänsten efter Jan Bergman inte återbesattes och den kalsenianska professuren avvecklades. Till den nyinrättade professuren utnämndes 2006 universitetslektorn i religionshistoria vid Stockholms universitet Mattias Gardell. Han var i sin forskning inriktad mot politisk islam, religiöst motiverad rasism, nyhedendom och andra nutida företeelser och betonade sambandet mellan religiöst budskap och social relevans. Gardell lämnade 2017 institutionen för att på heltid tjänstgöra som vetenskaplig ledare för

⁸⁸ TFtjfnP 13.9 1994.

⁸⁹ TFP 23.5 2001 § 22.

universitetets nyinrättade Centrum för mångvetenskaplig forskning om rasism (CEMFOR).

År 2001 anställdes fil.dr Eva Hellman som universitetslektor och antogs därefter som docent; hon utnämndes 2012 till professor i *religionsvetenskap särskilt religionshistoria* och blev emerita 2016. Hennes forskningsfält rörde samtida politisk och feministisk hinduism och buddhism, främst i Indien. Avhandlingen handlade om den högnationalistiska och militanta *Viśva Hindū Pariṣad*-rörelsen, med dess nytolkning av den hinduiska traditionen.

Kyrkohistoria

Kyrkohistorien hade i 1655 års universitetskonstitutioner ett organiskt samband med de exegetiska ämnena; professorerna där skulle föreläsa också om kyrkans eftertestamentariska utveckling. Ämnets nydanare under 1800-talet var de båda professorerna Lars Anton Anjou och Henrik Reuterdahl.

Genom Herman Lundströms tillträde av professuren i *kyrkohistoria* 1898 hade en ytterligare förnyelse av ämnet inletts, både vad gäller dess identitet och metodmedvetenhet. Han var en utpräglad arkivforskare, som hade tagit starka intryck av Harald Hjærnes vetenskapsideal med uttömmande och källkritisk primärforskning av ett avgränsat material, som sattes in i sitt vidare sammanhang. En alltjämt bestående insats gjorde han genom att 1900 grunda Svenska Kyrkohistoriska Föreningen, dess publikation *Kyrkohistorisk årsskrift* och ytterligare skriftserier.¹

Bland hans lärjungar fanns Hjalmar Holmquist, som 1903 lagt fram sin avhandling för docentur om strängnäs-biskopen Johannes Matthiæ. Han hade efter sin disputation knutits till den arbetande stiftsstyrelsekommittén, där han gjort en historisk utredning och därefter gått vidare och utarbetat den grundläggande skildringen av *De svenska domkapitelns förvandling till lärarekapitel 1571–1687* (1908), dvs. tillkomsten av den ordning som skulle vara gällande ända till 1936 och även inbegripa de teologiska fakulteternas verksamhet. Stiftsstyrelsekommitténs verksamhet har

Herman Lundström, professor i kyrkohistoria 1898–1917.

¹ Om Lundström: Bexell 1982–84. Frängsmyr 2010 a, s. 344–346.

ovan skildrats i avsnittet om hur denna personalunion upplöstes. Holmquist hade 1909 lämnat Uppsala för den professur i Lund, som han skulle inneha i tre decennier.

Gammal eller ny teologi?

Efter Herman Lundström oväntade död 1917 vände sig fakulteten till Hjalmar Holmquist med frågan om han vore villig att låta sig kallas tillbaka till Uppsala och den ledigblivna professuren.² När han avböjt detta beslöts att tjänsten skulle lysas ut. Holmquist blev då istället sakkunnig tillsammans med historieprofessorn Ludvig Stavenow, som var *rector magnificus*, och kyrkohistorikern Andreas Brandrud från Kristiania. Som sökande anmälde sig docenterna i ämnet Emanuel Linderholm och Knut B. Westman samt docenten i symbolik i Lund Daniel Fehrman. Det var mellan de båda förstnämnda som avgörandet skulle stå.³

Westman och Linderholm var ganska olika både som forskartyper och människor. Westman hade innehaft docentstipendium sedan sin disputation och det hade efter periodens slut övergått till Linderholm. Denne var i sin forskning programmatiskt inriktad mot sådana personer eller grupper, som kunde uppfattas som dissidenter mot den officiella kyrkan. Han öppnade därmed nya perspektiv för svensk kyrkohistorisk forskning. Hans avhandling rörde ledaren för den första kända »friförsamlingen» i Sverige, den sedermera landsförvisade *Sven Rosén och hans insats i frihetstidens radikala pietism* (1911) och med fokus på dennes samvetsbundna övertygelse, eskatologiska förväntan och kamp för religionsfrihet. Boken gav inspiration till en rad liknande undersökningar under 1900-talet. I avhandlingen gjorde Linderholm också upp med sin samtids ensidigt negativa bild av 1600-talsortodoxin såsom stel och intellektualiserad. Redan före sin disputation hade han utgivit en edition av Roséns brev och skrifter. Ett annat forskningsfält gällde den folkliga religiositetens brokiga historia. Hans arbete om trolldomsväsende, häxprocesser och magi samt kyrkliga och folkliga besvärjelser från medeltid till modern tid resulterade i flera böcker. Han ville visa hur förkristen tro och kult bland de breda folklagen levt vidare genom århundradena ända till det att 1800-talets nyevangeliska väckelse blev en motkraft.⁴ »Folkets egna religiösa föreställningar» såg han alltså som en del av kyrkohistoriens forskningsfält och det förelåg för honom ingen klar ämnesgräns mot religionshistoria eller allmän kulturhistoria.⁵

² TFP 12.2 1917 § 3.

³ *Handlingar angående lediga professuren i kyrkohistoria*, 1918.

⁴ Westin 1937, s. 247.

⁵ Linderholm 1907, s. 409–446. Jarlert 1987, s. 56 och 58.

Den nio år yngre Westman hade 1911 – en månad före Linderholm – också disputerat för Lundström och han uppehöll professuren efter dennes bortgång. Avhandlingen rörde den heliga Birgitta, där han hade klarlagt förhållandet mellan henne och hennes medhjälpare och de olika editionerna av hennes uppenbarelser. Mot denna bakgrund hade han sedan med internationella jämförelser studerat hennes personlighetsutveckling och andliga kallelse. När han därvid framställde henne som en företrädare för en »profetisk religions-typ» blev inflytandet tydligt också från Söderblom, som i sin professur hade ansvaret för den nyetablerade religionspsykologin. Som medeltids- och reformationsforskare hade Westman fortsatt med stora historiska framställningar först om *Den svenska kyrkans utveckling från S:t Bernhards till Innocentius III:s tidevarv* (1915), där han visade på spänningen mellan det universella och nationella i den tidens kyrka. Mot bakgrund av förhållandena på kontinenten gav han i anslutning till reformationsjubileet 1917 ut en omfattande undersökning om *Reformationens genombrottsår i Sverige* (1918).

Av de sakkunniga sågs Linderholm som mångsidig och spekulativ och han hade därvid en större produktion än medtävlaren. Westman bedömdes som ämnesmässigt koncentrerad och samtidigt mera djupborrade och med betydande självständiga resultat. Utifrån detta uppfattades de såsom på det hela taget likvärdigt meriterade.⁶ De sakkunniga sade sig endast med stor tvekan kunna skilja dem åt. Med denna reservation satte de alla emellertid Westman före Linderholm och Fehrman i tredje rummet. Att huvudkandidaternas bedömdes som i stort sett jämspelta skulle inte vara utan fakultetshistorisk betydelse.

Vid omröstningen i fakulteten fick Westman fyra röster till första förslagsrummet och en – Staves – till andra, medan Linderholm omvänt fick en röst till förstarummet och fyra till andra. Fehrman erhöll samtligas röster för en tredjeplacering. Westman uppfördes därmed i första och Linderholm i andra förslagsrummet.⁷ Valet mellan dem var således svårt och som en markering fäste fakulteten Adolf Kolmodins tanke till protokollet, »det högeligen önskvärda» att båda sökande »bleve till den kyrkohistoriska forskningens fromma bundna till fakulteten».

I konsistoriet lyftes Linderholms namn engagerat fram av juristen Vilhelm Lundstedt och än utförligare av dennes lärofader filosofen Axel Hägerström, båda expressiva företrädare för filosofernas värdenihilistiska Uppsalaskola.⁸ Uppenbarligen påverkade deras yttranden beslutet och flera ledamöter anslöt

⁶ TFP 7.11 1918 § 1.

⁷ TFP 7.11 1918 § 1, s 44.

⁸ StKP 7.12 1918 § 3.

sig uttryckligen till vad de sagt. Vid omröstningen satte tolv ledamöter Linderholm i främsta rummet mot nio röster för Westman; mot beslutet anförde Westman besvär.

När fakulteten och konsistoriet kommit till olika ståndpunkt valde universitetskanslern att gå på fakultetens och de sakkunnigas linje och föreslog Westman till utnämning.⁹ Denne var en traditionellt arbetande kyrkohistoriker och därtill en ledande företrädare för den s.k. unglyrkörörelsen. Alternativet var en forskare med intresset mera riktat mot marginaliserade grupper och kritiker av den etablerade svenska kyrkan, än mot sådant som rörde den officiella kyrkoorganisationen.

Därtill kom att Linderholm, endast några månader före ärendets avgörande, publicerat sin över hela landet livligt uppmärksammade, starkt kontroversiella uppsats »Från dogmat till evangeliet!». Den skulle under några år tryckas i fem upplagor i över 23 000 exemplar. Idéerna i denna var dock inte nya. Linderholm gjorde upp med kristendomens grundläggande lärosatser och yrkade på att Svenska kyrkans bekännelse skulle skrivas om.¹⁰ För att visa sin samtidsrelevans, måste kyrkan i grund förändra sin trosåskådning, främst vad gällde de centrala frågorna om kristologin och frälsningsläran. När utvecklingstanken borde träda i uppenbarelsens ställe måste den kristna dogmatiken på dess centralaste punkter avvisas, så t.ex. läran om Guds treenighet, Jesu gudomliga anspråk, hans övernaturliga börd och uppståndelse, liksom den supranaturalistiska tanken att Gud aktivt kunde ingripa i historien. Enligt Linderholms mening var det istället vetenskapens förhandenvarande ståndpunkt och människors etiska sensorium som skulle vara de kriterier med vilka kyrkan skulle gå människor till mötes. Det var så som den, med hans uttryck, skulle »räddas». Dess förfall, menade han, hade börjat redan från första stund och det var nu dags att återföra den från det han beskrev som Paulus' kristologi till det han funnit vara evangeliet om »Jesu enkla lära». I koncentrat fanns denna uttryckt i det etiska förhållningssätt som präglade liknelsen om den förlorade sonen.¹¹ Linderholms skrift resulterade i en omfattande debatt i vida kretsar och kraftig gensägelse framför allt från kyrkans företrädare runt om i landet.¹² Det synes vara denna ståndpunkt som motiverade Lundstedts och Hägerströms engagemang i konsistoriet för Linderholms utnämning.

Ecklesiastikminister i Nils Edéns koalitionsministär var socialdemokraten Värner Rydén. Uppvaktningar skedde för båda professorskandidaterna och prokanslern Söderblom talade därvid för Westman. Utnämningens ärendet synes

⁹ Univ.kanslern Carl Swartz t. Konungen 14.2 1919. ED konseljakt 16.5 1919, EDA, RA.

¹⁰ Sandegård 1939.

¹¹ Linderholm 1919, s. 103, 110.

¹² Protestskrivelser tryckta i SKT 15 (1919), s. 339–340, 354–355, 376–377, 412–413, 437.

för statsrådet ha varit på en gång komplicerat och okomplicerat, men måste ses i ett vidare sammanhang.¹³

De båda sökande låg alltså i merithänseende mycket nära varandra. Vem skulle utnämnas? Av ett brev till lundensaren Martin P:son Nilsson kan vi se hur Rydén inför denne motiverade sina överväganden: de eniga sakkunnigutlåtandena föreföll honom vara »inbördes rent motsägande». Fakultetens så gott som enhälliga omröstning beskrev han som att den var »oense» samtidigt som han konstaterade att »konsistoriet med stor majoritet förordade Linderholm»; som vi nyss sett var röstsiffrorna 12–9. Hans beskrivning av verkligheten kan knappast uppfattas annat än som förvänd. Det var uppenbart hans partiprogram, inte de sökandes vetenskapliga kompetens som styrde hans handlande; på universitetets område gjorde staten åter en teologisk markering. Till Nilsson skrev Rydén sig ha varit »in i det sista ytterligt tveksam» och ansåg sig »t.o.m. pliktig att läsa deras arbeten för att ej ha underlåtit något i en samvetsgrann prövning». Utnämningen av Linderholm beskrev Rydén som »den ur *vetenskaplig* synpunkt riktigaste».¹⁴ Vad lade han i detta uttryck?

En tillkommande omständighet måste beaktas för att förklara ärendets utgång. Rydén hade sedan länge varit aktiv talesman för sitt partis mening, att Svenska kyrkans läromässiga inflytande över folkskolans kristendomsundervisning skulle brytas. Som ecklesiastikminister hade han samma år ingripit så att Luthers lilla katekes avfördes som lärobok i 1919 års undervisningsplan för folkskolan och ersattes av Jesu bergspredikan. Denna bibeltext menade han kunde vara en önskvärd konfessionslös sammanfattning av den kristna tron.¹⁵ Katekesens innehåll stod enligt Rydéns åsikt inte »i samklang med en upplyst kristen åskådning i våra dagar».¹⁶ Mot denna bakgrund kan han knappast ha varit okunnig om att Linderholm med energi drev ett liberalteologiskt reformprogram, som syftade till att kyrkan själv skulle bryta, inte bara med katekesen, utan i allt väsentligt med den gängse kristna dogmatiken.

Ett år tidigare hade Rydén aktivt medverkat till att Hägerströmlärjungens Arthur Engberg placerats som redaktör för tidningen *Arbetet* i Malmö.¹⁷ Som journalistisk aktör i akademiska utnämningssärenden och med avsikt att teologiskt radikaliserade fakulteten, skall Engberg nedan ytterligare diskuteras i samband med skildringen av den s.k. Wetterska striden om en av exegetik-

¹³ Rosenberg 1948, s. 210–217.

¹⁴ Rydén t. Martin P:son Nilsson 24.9 1920, MPNS, LUB (Rydéns kursiv.). Rydén hade kontaktat Nilsson då han känt sig »kränkt» av dennes offentliga kritik mot litteraturhistorikern Fredrik Bööks professorsutnämning i Lund. Därvid hade han tagit utnämningen av Linderholm som exempel på överväganden han gjort när han gått emot de sakkunniga.

¹⁵ Salqvist 1947, s. 200–204.

¹⁶ Rydén, cit. e. Salqvist 1947, s. 202.

¹⁷ Beltzén 1973, s. 44.

professurerna 1920–23. På ledarplats i sin tidning hade han någon månad före Linderholms professorsutnämning med gillande uppmärksammat det han kallade dennes »grundliga storstädning» bland kyrkans dogmer. Själv gick han längre än så, när hans ambition var att kyrkan som sådan skulle försvinna.¹⁸

Av specimina framgick det att Linderholm ägnat sin forskning åt rörelser som var kritiska mot den officiella kyrkan. Som ecklesiastikminister kunde Rydén på en för präst- och kristendomsläroutbildningen central position utnämna en man i sin och sitt partis smak och jämviktsläget mellan huvudkandidaterna gjorde detta möjligt. Han valde den som framför allt Hägerström, och efter honom Lundstedt önskat. Det var Linderholm, som utifrån deras ståndpunkt, framstod som den »ur *vetenskaplig* synpunkt mest lämplige». Westmans koppling till den unglyrkliga korstågrörelsen torde därtill för Rydén ha vägt över till dennes nackdel; denna hade varit på kollisionskurs med ungsocialismen om den kristna sanningsfrågan. Att Linderholm stod långt ut på den politiska högerkanten måste, i jämförelse med hans teologiska radikalism, ha varit mera ovidkommande, om den saken nu ens var känd för statsrådet. Emanuel Linderholm utnämndes den 16 maj 1919. Hans teologiska reformprogram sågs otvivelaktigt vara till gagn för den religiösa förändring i landet, som den socialdemokratiska kyrkopolitiken eftersträvade.

För Arthur Engberg – som drygt tio år senare själv blev ecklesiastikminister – framstod Westman såsom direkt olämplig som universitetslärare. Kritiken motiverades bl.a. av att denne offentligt motsagt Linderholms religionshistoriskt motiverade reformtankar. Inför risken att det i Uppsala skulle inrättas en ny professur för Westman – för den av de båda sökande som inte erhöll lärostolen hade ju fakulteten sagt att detta vore »högeligen önskvärt» – utsatte Engberg dennes mera modererade teologiska ståndpunkt för detaljkritik i en utförlig följetong i *Arbetet* november 1919, ett halvår efter Linderholms utnämning. I starkt polemiska ordalag jämfördes denna med Linderholms ny-tänkande.¹⁹

Vid det laget var Värner Rydéns avgång som ecklesiastikminister sedan en tid väntad. Artiklarnas egentlige adressat var alltså på väg till kanslihuset och det var han, som skulle få handlägga ett eventuellt Westmanärende. I samma vecka som den sista artikeln publicerades efterträdde Rydén av den stridbare socialdemokratiska skolpolitikern Olof Olsson. Som statsråd skulle Olsson ett par år senare återkomma i fakultetens historia när han fällde avgörandet i den Wetterska striden om den nytestamentliga professuren.

¹⁸ Engberg 1919 a. I »paulinismens» ställe ville Engberg sätta »sokratismen».

¹⁹ Westman 1919, s. 193–212. Engberg 1919 a.

Engbergs journalistiska intervenering i upsaliensiska professorsärenden var ett inslag i hans pågående politiska kampanj mot kyrkan, där han såg prästutbildningens förändring som ett viktigt verktyg för att förändra »statskyrkans» budskap. Den omdaning han eftersträvade borde ske genom nya professorer med andra vetenskapliga intressen, än sådana som dittills varit rådande. Vi skall nedan se hur han i efterdyningarna till Gillis Wetters utnämning i riksdagen talade klarspråk på denna punkt.

Redan 1920 utverkade man från teologiskt håll att Westman tillades professors namn och i Visby stift uppfördes han på förslag till biskop. Fakultetsprofessorernas tanke att tillskapa en tjänst för förloraren, Westman, rann nu ut i sanden. Som forskare och kyrkoman var han högt respekterad och i ärkebiskopsvalet efter Söderblom erhöll han första förslagsrummet. Hans namn skall nedan återkomma i framställningen om ämnet missionsvetenskap.

Att både utforska och vilja gripa in i kyrkohistorien

Med Emanuel Linderholm skulle den teologiska fakulteten få sin kanske mest egenartade företrädare under det tidiga 1900-talet, en i hög grad både stridbar och omstridd aktivist med kyrkopolitiska ambitioner.²⁰ Sitt ämne beskrev han med tvärvetenskapliga anspråk som »framställningen av evangeliets förverkligande i åskådning och liv inom människovärlden». Det gällde »kristendomens och den kristna kyrkans historia med hänsyn till dess världs- och religionshistoriska förutsättning och uppkomst och utveckling såsom religion och religionsamfund intill närvarande tid i samband med den allmänna kulturutveckling som den dels förutsätter, dels själv bidragit till att skapa». Mer näraliggande var det för honom viktigt, att svensk kyrkohistorisk forskning hade ett särskilt ansvar för »den svenska kyrkans historia och i allmänhet det svenska folkets religiösa och etiska utveckling från heden tid fram till våra dagar».²¹ Hjalmar Holmquist hade redan i sitt sakkunnigutlåtande kritiserat Linderholms inkluderande ämneskonception som så bred, att den »rent kyrkohistoriska uppgiften» inte kom till sin rätt.²²

Sin barndoms kristocentriska pietism hade Linderholm lämnat. Som ung student hade han anammat filosofen Rudolf Euckens kristendomskritik och etiska idealism²³ och av exegeten Adolf Jülichers skrifter övertygats om den

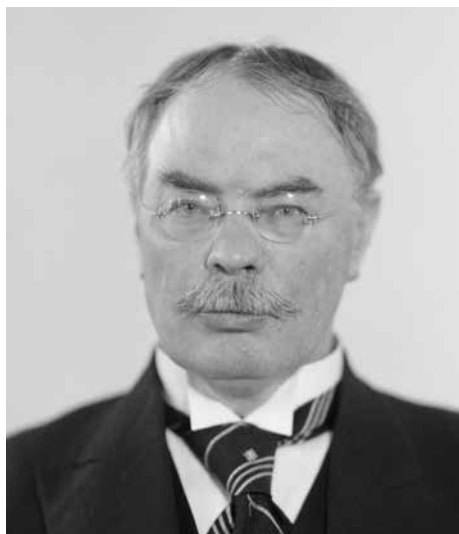
²⁰ Om Linderholm: Berggren 1980–81 (härtill dock Jarlert 1987 a, s. 13, not 3); Jarlert 1987 a–b. Göransson 1979, s. 11–13; Knut Lundmark i *RoK* 9 (1938), s. 5–10, Sandegård 1939; Westin i *NTT* 1937, s. 245–250; *RoK* 8 (1937), s. 105–157.

²¹ *Teologiska fakultetens studiehandbok* 1931, s. 54.

²² Holmquists utlåtande, s. 64. TFP 7.11 1918 § 1.

²³ Rengmyr 1986, s. 89–99.

nya bibelkritikens problemlösningar. Vi har tidigare nämnt hur han också hade influerats av den religionshistoriska skolan, som såg kristendomen som en orientalisk religion bland flera.²⁴ I denna anda hade han som docent i början på 1910-talet hållit föreläsningar om hellenism och judendom såsom kyrkohistoriens bakgrund. I darwinismens anda var det fråga om en utveckling bort från det han beskrev som Orientens »bisarra kultur», religiös primitivitet, fatalism och »urartad fromhet» till »urkristendomens andliga friskhet».²⁵ Föreläsningarna var programmatiskt kopplade till hans liberalteologiska reformprogram och syftade till att töja på ämnets gränser. De utvidgades och trycktes sedermera i boken *Evangeliets värld* (1918). Denna blev obligatorisk kurslitteratur på ettbetygsnivå i kyrkohistoria.²⁶ Dittills hade man använt den tidigare ämnesföreträdaren C.A. Cornelius' i många upplagor tryckta *Handbok i kyrkohistoria*

Emanuel Linderholm, professor i kyrkohistoria 1919–37.

(1867), och dennes *Det nittonde århundradets kyrkohistoria* (1879). Från Linderholms senare forskningsverksamhet skall nämnas hans undersökning om samtida svensk folkreligiositet, *Pingströrelsen* (1924–25), ett fullföljande av specimineringsårens intressen. Han hade där tagit intryck av Ernst Troeltschs sociologiska perspektiv.

Mot det han såg som fakultetskollegan Gillis Wetters »hyperkritiska» hållning var Linderholm eljest avvaktande. Den tyske liberalteologen Adolf von Harnack var hans lärofader framför andra, även om han inte heller var okritisk mot honom och hans betonande av Jesu historiska person såsom betydelsefull för kristendomens och kyrkans utveckling och inte bara av Jesu lära.²⁷ Med sitt program »Från dogmat till evangeliet!» ville Linderholm i flera avseenden ytterligare radikaliserat Harnacks ståndpunkt.

²⁴ Linderholm t. Tor Andræ 1.8 1934, T3aa:14, UUB. Linderholm t. Adolf Jülicher 27.6 1920, ELS, UUB.

²⁵ Sin religionsevolutionism presenterade Linderholm 1918, s. 120ff., 284, 292.

²⁶ Härtill Beijer 1988, s. 95.

²⁷ Jarlert 1987 a, s. 52.

Linderholm var övertygad om att en ny kyrkoreformation var nödvändig och att han själv var kallad att leda den. I detta var han mycket aktiv och hans mångfrestande iver på detta fält fyllde professorsären. Sett i backspeglarna är det märkbart hur t.ex. Svenska Kyrkohistoriska Föreningen och dess flaggskepp *Kyrkohistorisk årsskrift* under hans period på ordförande- och redaktörsposten fick uppleva en period av stagnation.

Hans uppfattning om ämnets identitet kom till uttryck när han öppnade årsskriften också för Tor Andræs i och för sig viktiga forskning om Muhammed och islam eller själv publicerade kyrkohistoriska studier i tidskriften *Bibelforskaren*. Det mesta av sin tid och sitt engagemang ägnade Linderholm åt att utarbeta olika förslag till de kyrkliga böckernas teologiska omgestaltning och att därefter debattera dessa. I detta sammanhang skall hans verksamhet som psalmöversättare ses. Där kom hans barndoms pietistiska fromhet ibland till tals och det är på så sätt hans namn är aktuellt ännu på 2000-talet.

Den historiskt-kritiska forskningsinriktningen hos kyrkohistorikern Linderholm hade alltså sin tydliga bas i hans grundläggande teologiska position och den fick sina konkreta konsekvenser i hans kyrkopolitiska aktivism. Han såg det som kyrkohistorikerns plikt att utifrån sin etisk-religiösa erfarenhet kritiskt värdera utvecklingen och bedöma vad som var framgång eller förfall. Det har om honom sagts, att han uppfattade sin uppgift som vetenskapsman, inte bara att utforska kyrkohistorien, utan också att ingripa i den.²⁸ Mellan akademisk och kyrklig verksamhet såg han ingen gräns. För källkritiska frågor var han föga intresserad och i metodiskt avseende har han beskrivits som präglad av omedvetenhet eller spontanitet.²⁹

Linderholms program för Svenska kyrkans förändring var inte unikt i samtiden. Som teologiska fakultetens ombud vid kyrkomötet 1934 deklarerade han att det var den avdogmatiserade nazistiska *Deutsche Christen*-rörelsens radikala sätt att »vilja svara på nutidens frågor [...] men icke med dess gamla formler», som var hans förebild och den framtidsväg han såg.³⁰

Fakultetens emancipation från kyrkan hade ännu inte mera än börjat och Linderholm kunde låta sitt professorsämbete ge auktoriteten åt sina idéer. I alla sammanhang där han var verksam ville han åstadkomma konkreta förändringar. Som ung teologistudent hade han varit en av dem som skapade opinion för de reformer, som blev 1903 års teologiska studieordning.³¹ När han skulle promoveras 1915 tog han initiativet till att en teologie doktorsring åter kom i bruk.

²⁸ Jarlert 1987 b.

²⁹ Jarlert 1987 a, s. 114.

³⁰ Allmänna kyrkomötets protokoll 1934, nr 7, s. 70. Lietzmann 1979, s. 771.

³¹ Härtill Frängsmyr 2010 a, s. 320.

I *Uppsala universitets årsskrift* publicerade han efter två år på professuren en liten bok med titeln *Problemställningar och arbetsuppgifter i nutida svensk teologi* (1921). Han diskuterade där sitt religiösa reformprograms nödvändighet, men lade också i Schleiermachers efterföljd fram ett utförligt förslag till den teologiska fakultetens omorganisation. Den borde indelas i tre ämnesgrupper: en historisk och en systematisk sektion samt en sektion för »den ecklesiastika eller s.k. praktiska teologiens discipliner». Antalet professorer ville han fördubbla, från sju till fjorton. Inom den historiska sektionen ville han att hans egen kyrkohistoriska lärostol skulle delas i två, i *Gamla och medeltidens kyrkohistoria*, dit patristiken skulle föras, och *Nya tidens kyrkohistoria jämte teologisk encyklopedi*. Därtill skulle professorer i *kyrkorätt* och i *kyrkokonst* inrättas. Fakultetens systematiska sektion skulle bestå av *religionsfilosofi* och *religionspsykologi*, *dogmatik* samt *etik*. Den ecklesiastika sektionen skulle också ha ansvaret för den praktiska prästutbildningen. Dess övningar skulle ske under ledning av fem professorer: i *homiletik* och *pastoralteologi*, i *liturgik*, i *hymnologi* och *kybernetik* (kommunikationsteori), i *kyrklig didaktik* samt i *kyrkomusik* och *kyrkosång*. Förslaget var på många sätt framsynt, men eftersom det knappast var förankrat ledde det inte till något resultat.

Mera vittsyftande var Linderholms förslag att inrätta en ny teologisk fakultet i Stockholm, bl.a. för att motsvara frikyrkornas behov av pastorsutbildning. För hans religiösa reformprogram skulle det vara en fördel, när lärarna där, som han formulerade det, inte behövde vara »den traderade kyrkolärans apologetiska vårdare». Huvudmannaskapet för en sådan utbildning – statligt, kommunalt eller enskilt – höll han öppet, men det var självklart att »rikets huvudstad icke [lär] kunna komma att i längden afvara en egen teologisk fakultet».³² Här blev han på sitt sätt sannspådd. Åren 1958–2009 fanns Stockholms teologiska institut, dit Uppsalafakulteten, som vi ovan sett, kom att förlägga en filialverksamhet. Ett embryo till en fakultet i Stockholm tillkom 1993 då tre frikyrkliga seminarier gick samman och bildade vad som nu heter Enskilda högskolan Stockholm.

Att Linderholm på olika sätt sökte bereda väg för kyrkopolitiskt likasinnade till befattningar i olika ämnen vid den teologiska fakulteten framgår vid flera professorstillsättningar. Liksom Arthur Engberg drömde han om att fakulteten skulle bli ett instrument för att genomföra den omdaning han ville åstadkomma. Bland sina kolleger mötte han dock inget gensvar. I fakulteten var han mestadels ensam om sina ståndpunkter och han har beskrivits som en enspånnare. Som krävande tentator var han fruktad av många.³³ Som

³² Linderholm 1921, s. 49 och 57f.

³³ Åke V. Ström i *SvD* 10.8 1937.

handledare var han mycket bestämd och hugade doktorander av annan fromhetstyp, än den han gillade, hade svårt att finna gehör hos honom. Det hände att upsaliensare därför sökte sig till Lund för att genomföra sitt kyrkohistoriska avhandlingsarbete. Ett uppmärksammat exempel var 1600-talsforskaren Hans Cnattingius, vilkens engagemang i Oxfordgrupprörelsen av Linderholm uppfattades som vetenskapligt demeriterande. Sin licentiatexamen avlade han så snart Linderholm pensionerats, och han hade då haft lundensaren Hjalmar Holmquist som reell handledare. Han disputerade sedan på en förvaltningshistorisk och idéhistorisk-kyrkorättslig avhandling om *Den centrala kyrkostyrelsen i Sverige* (1939).

Under sina arton professorsår kom Linderholm endast att följa tre doktorander till disputation och som kyrkohistoriker bildade han ingen skola. Med sin päls och höga cylinderhatt var han ett känt inslag i Uppsalas gatubild och det var inte långsökt att han av studenthumorn omtalades som Cylinderholm. Till börden var han smålänning och i den nationen var han inspektor åren 1933–1934, en kort och inte så harmonisk tid.

Hans fakultetskollega Tor Andrae yttrade i en understreckare i *Svenska Dagbladet* att Linderholm var »den minst toleranta människa» han träffat. »Han tålde icke motsägelser och gav sig ogärna tid att höra en motsägelse till slut. Han tillhörde det människoslag som hellre förkunnar och dekreterar än diskuterar.»³⁴ För sitt reformprogram blev han mycket motsagd från många håll, men hade inte desto mindre beundrande efterföljare, huvudsakligen bland lekfolk i de övre sociala skikten. I honom såg de en profet för en ny tid och i Viktor Rydbergs anda. De markerade sin sympati genom att skriva in sig som medlemmar i det Sveriges religiösa reformförbund som han bildat 1930. Det fick mellan två och tre hundra medlemmar, men lades ned 1980.³⁵ I dess tidskrift *Religion och kultur* fick Linderholm ett forum där han fritt kunde föra sina tankar till torgs; tidskriften hörde till dem, som fick tryckningsanslag från teologiska fakulteten. Något genomslag i hans samtids kyrka fick hans idéer aldrig och hans besviket desillusionerade slutord i avskedsföreläsningen 1937 blev uppmärksammade: »Jag har försökt hjälpa till att rädda kyrkan men har ej vunnit förståelse för mina strävanden. När jag nu går, går jag som en besegrad man.»³⁶

³⁴ Andrae 1937. När en annan minnestecknare, Pontén 1941, s. 40, lyfte fram dessa drag hos honom skedde med den osminkade kommentaren att han var »i allmänhet ansedd som en mindre sympatisk människa».

³⁵ Förbundets syfte var att »åt vårt folk bevara en etisk-religiös livsåskådning och ett av denna bestämt folk- och kulturliv». Utan »dogmatisk bundenhet» ville man verka för en »ansvarsmedveten etisk livsföring i samklang med tidens djupaste sedliga övertygelse och krav». Stadgarna § 1 tr. i RoK 1 (1930), s. 6. Medlemslistor i ELS, kaps. 146. UUB.

³⁶ UNT 8.5 1937.

Kyrkohistoriens andliga drivkraft måste beforeskas

Genom Linderholms utnämning 1919 hade docentstipendiet blivit ledigt. Fakulteten fick då Kungl. Maj:ts tillstånd att på nytt förordna Knut B. Westman under ett år, trots att dennes stipendietid gått ut. Han blev därtill biträdande lärare i symbolik. Tio dagar efter professorsutnämningen lämnade emellertid fil.dr Yngve Brilioth in sin ansökan om docentur i kyrkohistoria och utnämndes i september 1919.³⁷ När sedan Westman 1920 lämnade Uppsala för att bli missionär och skolledare i Kina kunde Brilioth gå in som eo. docent. Som nedan skildras skulle Westman sju år senare kallas tillbaka till fakulteten som professor i missionshistoria.

Brilioth var elev till Harald Hjärke, även om han efter dennes pensionering hade lagt fram sin avhandling för Nils Edén, som innehade den andra av universitetets båda historieprofessorer. Först efter sin disputation i historia hade Brilioth avlagt teol.kand.-examen. Avhandlingen var en förvaltnings- och kameralhistoriskt inriktad undersökning om *Den påfliga beskattningen af Sverige intill den stora schismen* (1915). Ämnet blev möjligt sedan Vatikanarkivet öppnats för forskning 1880. Sin docentföreläsning ägnade Brilioth åt »Anglikanska kyrkoproblem under de sista hundra åren». Avhandlingens och föreläsningens teman speglar två av dennes stora forskningsintressen: svensk medeltidshistoria och engelskt kyrkoliv med dess sakramentala fromhet. Under docentåren uppvisade han en oerhörd flit och hans bibliografi upptar under de åren ett femtiotal nummer. Därvid märks främst hans i tre årgångar av *Kyrkohistorisk årsskrift* publicerade viktiga 1800-talsstudie *Nyangelisk renässans* (1921–23; eng. övers. 1925) och den stora undersökningen *Svensk kyrka, kungadöme och påvemakt 1363–1414* (1925). Endast trettiofem år gammal kallades han 1927 av fakulteten till dess hedersdoktor. Som medeltidsforskare krönte han halvtannat decennium senare sin vetenskapliga bana med det magistrala, över åttahundrasidiga bandet om den senare medeltiden i bokverket *Svenska Kyrkans Historia* (1941), för vilken han tilldelades Svenska Akademiens stora pris.

Brilioths relationer till Linderholm blev under de sex docentåren alltmer ansträngda. Han var inte tillfreds varken med dennes eller Gillis Wetters religionshistoriska sätt att förstå vad kyrkan var och hur den utvecklats. Linderholms reduktiva och omskapande reformprogram var honom totalt främmande och kritiken var ömsesidig.³⁸ Det var inkarnationsteologin som Brilioth

³⁷ Om Brilioth: Eckerdal 2016. Hallencreutz 2007. Hansson 2014, s. 171–215. *Yngve Brilioth – historiker, teolog, kyrkoledare*, 1997, därvid särskilt uppsatsen av Sven Göransson, »Brilioth som kyrkohistoriker». Brilioth ur ett studentperspektiv skildras av Nyman 1959, s. 687–689.

³⁸ Eckerdal 2016, s. 183; om docentåren Jarlert 1987 a, s. 95–97.

såg som kristendomens grundmönster.³⁹ Han ville alltså inte bortse från de andliga drivkrafternas historieskapade betydelse. Brilioths historiefilosofi skilde sig tydligt från Linderholms och befann sig i traditionen från Hjärne och Geijer. Det var för båda parter en lättnad när Brilioth genom förmedling av den unga Åbofakultetens dekanus Johannes Lindblom 1925 kallades till den nyinrättade professuren i kyrkohistoria där. Under Åbotiden kom hans intressen alltmera att vända sig mot den praktiska teologin. Hans båda motivstudier om *Nattvardens i evangeliskt gudstjänstliv* (1926; eng. övers. 1930) och *Predikans historia* (1945; eng. övers. 1965) var i vårt land under åtskilliga decennier kurslitteratur i detta ämne och trycktes i många upplagor. Nattvardeboken kom att få ett vittgående inflytande i svenskt kyrkoliv och en bred internationell spridning. Den får samtidigt uppfattas som ett korrektiv till den avsakramentaliserade nattvardsteologi, som drevs av Linderholm. Brilioth blev efter Åbotiden professor i praktisk teologi i Lund 1928 och samtidigt domprost där, biskop i Växjö 1937 och ärkebiskop 1950.

Ämnet får ett uppsving och internationaliseras

Till Linderholms efterträdare som professor utnämndes docenten Gunnar Westin.⁴⁰ Ende medsökande var hans docentkollega i Lund Hilding Pleijel. Dennes ansökan torde nog mera ha varit motiverad av en önskan att få ett utlåtande att rätta in sig efter inför tillsättningen av den professur i Lund, som han erhöll ett år senare, då han blev Hjalmar Holmquists efterträdare. Sakkunniga i Uppsala var professorerna Linderholm, Holmquist, Westman och Martti Ruuth från Helsingfors. Arthur Engberg var nu ecklesiastikminister, men tillsättningen blev odramatisk med de sakkunnigas och fakultetens enhälliga förord för Westin. Då denne var medlem i Svenska Baptistsamfundet gällde det emellertid att avgöra hur 28 § regeringsformen skulle tolkas. Den föreskrev att endast den som bekände »den rena evangeliska läran» kunde utnämnas till en teolo-

Gunnar Westin, professor i kyrkohistoria 1937–56.

³⁹ Se t.ex. Brilioth 1924.

⁴⁰ Om Westin: Sven Göransson i *KÅ* 67 (1967), s. xvi–xx. Torsten Bergsten i *SvD* 26.10 1967.

gisk lärartjänst – det var, med 1809 års tanke, fråga om att omfatta Svenska kyrkans bekännelse. Det märkliga kyrkorättsliga läget vid denna tid hade emellertid gjort det omöjligt för Westin att utträda ur Svenska kyrkan, varför han alltså *de jure* var medlem också där.⁴¹ Den då gällande lagstiftningen medgav alltså att staten efterfrågade en persons religiösa åskådning.

I sina skriftliga vota antecknade professorerna Fridrichsen och Linder att de förutsatte att paragrafens lydelse inte hindrade Westins utnämning.⁴² Personalunionen mellan teologiska fakulteten och Uppsala domkapitel hade ju upplösts 1936. Med häpen harm hade Westin avvisat Linderholms franka förslag, att han för ärendets underlättande skulle utträda ur baptistsamfundet under den tid som tillsättningsprocessen pågick.⁴³ Men redan Linderholms mångåriga frondering mot syftet och meningen med regeringsformens bekännelseparagraf torde ha gjort den obsolet.

I konsistoriet var det enligt sedvanan den yngste professorn som först hade att yttra sig om utnämningen. Därvid inträffade den kuriositeten i universitetets historia, att det råkade bli en romersk-katolik, professorn i statistik Josua Linder, som hade att föreslå den förste frikyrkomannen, baptisten Westins utnämning till en teologiprofessur. Konsistoriets övriga ledamöter instämde med honom. Universitetskanslern konstaterade i sitt utlåtande till Kungl. Maj:t att bekännelsekravet var uppfyllt genom Westins formella tillhörighet till kyrkan.⁴⁴ Han utnämndes den 21 maj 1937 med tillträde en dryg vecka senare. Westins utnämning blev ett tecken på hur de formella förbindelserna mellan kyrkan och fakulteten nu gick ännu ett steg mot sin slutliga upplösning – även om den skulle dröja trettio år.

Gunnar Westin var en av Linderholms elever. Liksom denne hade han ägnat sig åt sådana religiösa rörelser, som på något sätt stött i motsättning till den lutherska enhetskyrkan. På den punkten hade de funnit varandra och Westin gick där i sin lärares spår. Dennes religiösa reformsträvanden var honom däremot alldeles främmande. Han övertog Linderholms ovan citerade ämnesbeskrivning, men avlägsnade med tiden därur talet om ämnets religionshistoriska beroende.⁴⁵ Hans kyrkohistoriska huvudintresse var de angloamerikanska väckelserörelsernas inflytande i svenskt fromhetsliv och deras aktiva aktörer. Doktorsavhandlingen, som av fakulteten åsattes det mycket sällsynta högsta betyget *laudatur*, gällde den engelske metodistpredikanten *George Scott och hans verksamhet i Sverige* (1929). Denne var en viktig gestalt

⁴¹ Om dissenterlagstiftningens regelverk, se Bexell 2003, s. 96–97.

⁴² TFP 17.2 1937 § 2.

⁴³ Westin 1968, s. 57.

⁴⁴ Univ.kanslern t. Kungl. Maj:t 4.5 1937. ED konseljakt nr 19, 21.5 1937, EDA, RA.

⁴⁵ *Teologiska fakultetens studiehandbok* 1947, s. 91 och 1942, s. 70.

i den nyevangeliska väckelsens historia. På ett 1600-talsmaterial hade Westin därefter forskat om den skotske presbyterianen Johannas Duræus' märkliga försök att med Gustaf II Adolfs och Axel Oxenstiernas hjälp ena protestantismen. Vad gäller medeltiden hade han skrivit om 1300-talsteologen John Wycliff i Oxford. Ett annat intresse var den svenska amerikaemigrationen; han publicerade dokument ur dess historia och forskade om protestantismen i USA. Westin bidrog på så sätt till att det svenska kyrkohistorieämnets ämnesval vidgades och internationaliserades. Flera av hans arbeten rörde den nordiska friförsamlingstankens och det Svenska baptistsamfundets historia. Under en period var han detta trossamfunds ordförande och under en annan ansvarig utgivare för den frikyrkliga dagstidningen *Svenska Morgonbladet*. Tidvis nästan dagligen på ledarplats, liksom även i essayform, kommenterade han där dagskeendet. På ett tydligt sätt markerade Westin i sin forskning att Sveriges kyrkohistoria inte bara var Svenska kyrkans. Hans närvaro i fakulteten bidrog till att dess funktion som uteslutande luthersk prästutbildningsanstalt började tonas ned.

Kyrkohistorieämnet fick ett uppsving under hans tid och det hade uppstått ett uppdämt behov av kyrkohistorisk forskning. Med sitt mot studenter och yngre forskare intresserade och inbjudande sätt tog Westin initiativet till att särskilda »högre seminarier» för licentiander kom till stånd. Det skulle dock dröja ungefär ett decennium innan avhandlingarna började komma – men då i tät följd. Han lade ned stort engagemang för den tidigare rätt tynande Svenska Kyrkohistoriska Föreningen och dess årsskrift. Föreningens medlemstal steg nu märkbart. Genom ökad internationalisering och en successivt utbyggd recensitionsavdelning stärktes årsskriftens värde för det vetenskapliga samtalet.⁴⁶ Under Westins tid tillskapades vad som kallades en »ny följd» av föreningens skriftserie, där doktorsavhandlingar och andra ämnesrelevanta skrifter av liknande slag publicerades. Westin blev emeritus 1956.

Bland docenterna fanns Gösta Kellerman, som hade disputerat under Linderholms tid och de båda hade tidvis stått varandra nära. Avhandlingen var den första delen av en närmast idéhistorisk undersökning om universitetets grundare *Jakob Ulvsson och den svenska kyrkan* (1937). Linderholm hade dock varit kritisk mot Kellermans bild av den medeltida ärkebiskopen, när han förutsatte att denne hade menat vad han sagt i källmaterialet; enligt Linderholm borde forskaren istället »utgå från att alla biskopar är ena rävar». Någon docentutnämning blev det alltså inte förrän 1939, då Westin tillträtt och på dennes tillskyndan. Kellerman blev senare lektor vid Södra Latinläroverket

⁴⁶ Westin 1968, s. 74.

i Stockholm.⁴⁷ Den ovan nämnde Hans Cnattingius disputerade 1939, och antogs samma år till docent och var eo. forskardocent 1952–55.⁴⁸ Under sina docentår skrev han bl.a. om Uppsala mötes historia (1943), ur ett kyrkorätts-historiskt perspektiv om 1600-talsbiskopen *Johannes Rudbeckius och hans europeiska bakgrund* (1946), och en historik över *Diakonat och venia concionandi i Sverige intill 1800-talets mitt* (1954). Flera senare arbeten rörde birgittin-ordens och Vadstena klostrets historia.

Innehavaren av docenttjänsten hade bl.a. att varje vårtermin två gånger i veckan hålla en tillgängliggörande kurs över Karl Heussis fakta-, namn- och årtalsfyllda *Kompendium der Kirchengeschichte* (1907, 16 uppl. 1981), en obligatorisk, men för många studenter svårtillgänglig grundbok. Som framgår av föreliggande framställning var Cnattingius en stark kandidat till flera professurer vid fakulteten. Han sökte dock förgäves och övergick till skoltjänst för att bli rektor för Statens normalskola i Stockholm. Sedermera antogs han till docent i historia vid Stockholms universitet. År 1966 tillades han professors namn.

Nils Karlström hade varit ärkebiskop Söderbloms sekreterare under dennes sista år. År 1947 disputerade han om Söderbloms ekumeniska program 1914–1918 och antogs därefter som docent.⁴⁹ Han fick då överta den viktiga uppgiften att undervisa över Heussis kompendium. Karlström blev sedermera domprost i Skara.⁵⁰ Sven Göransson, som skulle efterträda Westin på professuren, tjänstgjorde som eo. docent 1952–56.

Som forskardocent 1962–67 tjänstgjorde Arne Palmqvist. Hans forskningsområde gällde den romersk-katolska kyrkans återetablering i Sverige efter 1781. Doktorsavhandlingen 1954 rörde det apostoliska vikariatet fram till 1820, och i en andra volym behandlade han tiden fram till 1873. Sveriges gränser hade öppnats efter Andra världskrigets slut och han kunde bygga sin forskning på omfattande arkivstudier i Tyskland och i Vatikanarkivet. Han var under åren som forskardocent expert i 1958 års kyrka–stat-utredning – där han utgav flera kyrkohistoriska undersökningar – och i 1963 års forskarutredning. Han blev 1967 biskop i Härnösand och 1975 i Västerås. Som s.k. avnämningarrepresentant tillhörde han fakultetens religionsvetenskapliga linjenämnd 1977–80.⁵¹

⁴⁷ Om Kellerman: *SvD* 6.8 1972. Sina levnadsminnen har han skrivit i det omfattande manuskriptet »Jag råkade leva... Ett slags livskrönika», sign. X 268 bi, UUB, Linderholm-citatet s. 74.

⁴⁸ Om Cnattingius: Wiking 1973, s. 101–109. Alf Åberg i *SvD* 24.3 1971. Om relationen till Linderholm, Jarlert 1987 a, s. 148, om Holmquist som hans licentianhandledare, Cnattingius 1939, s. ix.

⁴⁹ Karlström 1947.

⁵⁰ Om Karlström: Helge Brattgård i *SvD* 21.12 1976, Edvardsson 1995, s. 16–19.

⁵¹ Om Palmqvist: Claes-Bertil Ytterberg i *SvD* 29.1 2003. Palmqvist utgav sina levnadsminnen 1990, om tiden som forskare, s. 44–54.

Socioreligiösa perspektiv för att förstå kyrkan i samtiden

När Westin blev emeritus fick kyrkohistorieprofessuren tre sökande: docenterna Hans Cnattingius och Sven Göransson från Uppsala samt Carl-Edvard Normann från Lund. Sakkunniga blev kyrkohistorikerna Pleijel och Bengt Sundkler samt fakultetens hedersdoktor allmänhistorikern Georg Landberg, rektor för Fjellstedtska skolan med professors namn. Alla satte Göransson i främsta rummet. Landberg och Sundkler rangordnade Cnattingius och Normann i andra och tredje rummet, medan Pleijel satte Normann före Cnattingius. Det var mellan Göransson och Cnattingius konkurrensen kom att stå och det är i sammanhanget att notera att Cnattingius varit fakultetsopponent vid Göranssons disputation. För Sundkler var sakkunniguppdraget en smula delikat eftersom han några år tidigare utnämnts till sin professur efter en utdragen konkurrens med Cnattingius. Han bedömde denne nu mycket välvilligt, men inte utan kritik. Sven Göranssons »banbrytande insatser på 1600-talsforskningens område» gjorde att det blev denne, som av Sundkler fick omdömet »utmärkt kompetent» medan de båda medsökande hade »mycket god kompetens».⁵² Landberg menade att Cnattingius och Göransson båda hade en »utmärkt kompetens» och fann skillnaden mellan dem subtil. Cnattingius lämnade in erinringar till fakulteten, främst och med skärpa riktade mot vad Sundkler skrivit. Av samtliga i fakulteten sattes dock Göransson i första, Cnattingius i andra och av alla utom en Normann i tredje rummet. Det var Åke Andrén, som därvid placerade Normann före Cnattingius.⁵³

Utgången var given. Den 29 juni 1956 utnämndes Sven Göransson, brorson till fakultetens förutvarande professor N.J. Göransson.⁵⁴ Han skulle vara

Sven Göransson, professor i kyrkohistoria 1956–77.

⁵² TFP 7.5 1956 § 2.

⁵³ TFP 7.5 1956 § 2.

⁵⁴ Om Göransson: Bexell 2011 b, s. 123–144; Christensen 1977, s. xv–xvii; Carl-Martin Edsman i *SvD* 28.11 1989; Harry Lenhammar i *UNT* 27.11 1989 och i *KÅ* 90 (1990), s. 10–12; Montgomery 1977, s. xviii–xx och i *NTT* 91 (1990), s. 115–118 samt i *STK* 66 (1990),

verksam såsom professor i mer än tjugo år, fram till hösten 1977 då han blev emeritus. Sin tidiga forskning hade han inriktat mot 1600-talets synkretistiska strider. År 1950 hade han disputerat på en inledande bakgrundsundersökning om *Ortodoxi och synkretism i Sverige 1647–1660*, som några år senare fullföljdes med en bok om den synkretistiska stridens huvudförlopp 1660–64. I raskt tempo publicerade han under sex år fem omfångsrika och grundlärdade, men inte alltid lättillgängliga böcker om 1600-talets kyrkopolitik. Göransson ville visa hur denna pekade fram emot 1700-talets upplysning och samhällets begynnande sekularisering och klarlägga den spänning som fanns mellan kyrka och kungamakt under enhetsstatens framväxt. När Hilding Pleijel satte Göransson främst i professorskonkurrensen markerade denne dock att de båda medsökande var honom överlägsna vad gäller »framställningens form, klarhet och akribi», framför allt i de tidigare arbetena. Göranssons böcker hade namn om sig att vara språkligt komplicerade.

I titeln på sin installationsföreläsning hade Göransson givit en signal till hur han ville uppfatta ämnets uppgift. Han hade därvid gått vidare i kronologin och talat om »Statsvälvningen 1809 som kyrkohistoriskt problem». Han diskuterade där den kristna kyrkan i dess förhållande till det omgivande samhället med historiens allmänna religiösa, kulturella och sociala faktorer. Det var förändringarnas stora linjer han ville komma åt och förklara. Han var härvid influerad av den franska religionssociologin och kanske främst Gabriel Le Bras. Göransson kom på så sätt att driva en egen linje med ett historiskt perspektiv, avvikande från den framväxande, eljest angloamerikanskt influerade nutidsinriktade religionssociologin i vårt land. »Socioreligiöst» var den term han lanserade för sitt sätt att se på kyrkohistorien. Han fronderade därmed mot Linderholms forskningsprofil, som varit ensidigt inriktad på konflikter kring kyrkohistoriens dogmatiska frågor och som sett bort ifrån kyrkan såsom sociologiskt observerbar gemenskapsform av människor med gemensam övertygelse.⁵⁵ Som ingen annan av ämnets företrädare återkom Göransson gång på gång med uppsatser om ämnets metod, teori och uppgifter. Det var noggranna empiriska studier och breda jämförelser, som han fann mera bidra till nya, bestående resultat, än teoretiskt experimenterande.

Ett sammanfattande storverk blev den handbok i allmän kyrkohistoria i tre band, som Sven Göransson utgav tillsammans med sin danske kollega Torben Christensen. Ensam författade han där det andra bandet, *Från påvens gudsstat till religionsfriheten* (1969) och de båda skrev tillsammans band tre, *Från västerns religion till världsreligion* (1973). Göransson gjorde tydligt att det

s. 45–47; Bror Walan i *SvD* 28.11 1989. Ett särskilt perspektiv har Svärd 2003.

⁵⁵ Göransson 1979, s. 11–15.

var franska revolutionen och upplysningen som var den stora brytpunkten i kyrkans historia, inte reformationen. De omfattrika böckerna – knappast dimensionerade för en ny studieordnings modestare krav – kom under en tid att användas som kurslitteratur i Uppsala, men aldrig i Lund. Några fakultetsövergripande ämneskontakter var det knappast fråga om vid denna tid.

Hur uppfattade Sven Göransson uppgiften och funktionen för en teologisk fakultet vid ett statsuniversitet i en religiöst neutral stat? Hade den alls någon plats? År 1960, då de teologiska fakulteternas närvaro vid universiteten utsattes för skarp kritik från Ingemar Hedenius och andra, och då 1958 års utredning om kyrka och stat fått i uppdrag att utreda frågan om de teologiska fakulteternas framtida ställning, höll han en föreläsning vid den fjärde nordiska teologiska fakultetskonferensen i Lund 1960.⁵⁶ Där gav han sitt svar på frågan – den aktuella kritiken mot fakulteterna berodde i mycket just på att dessa råkade åtnjuta förtroende bland sina avnämare, dvs. »kyrkligt-konfessionella kretsar i vårt land». Mot bakgrund av ett brett europeiskt perspektiv och med lång tidshistorisk överblick markerade han universitetsteologins legitimitet. En teologisk fakultet var nödvändig enligt universitetets idé om det fria sanningsökandet. Liksom för alla andra discipliner, var det universitetets grundläggande idé, som var förutsättningen för hur teologisk vetenskap skulle bedrivas. Universitetens uppgift var, menade han »att framställa vetandet såsom ett icke fullständigt löst problem». Ny kunskap ställde nya frågor. Det var endast genom »personlighetens fria insats» som mänsklighetens vetande kunde växa och kunskapsproduktionen gå vidare. Det gick heller inte att bedriva teologi om man blundade för kyrkorna såsom faktiskt fungerande storheter i historia och nutid. Men vetenskapens uppgift var inte att presentera en livsåskådning, utan forskningshypoteser. »Amputeras den teologiska fakulteten vid våra universitet, återverkar det ofelbart genom en snedvridning av *universitas scientiarum*, i grund och botten på kultur- och samhällsliv.» Men kyrkan kunde samtidigt inte lägga sin prästutbildning eller utforskandet av teologin i händerna på dem som var motståndare till henne själv, sade han, uppenbarligen med tanke på hur motsvarande förhållanden fungerade i samtidens Östeuropa. »Kyrkan måste äga förtroende för att den teologiska fakultetens forskning rör den religiösa verkligheten och att denna inte förfalskas.»⁵⁷

Sven Göransson såg alltså ingen motsättning mellan kyrka, teologi och ett statligt universitet. Universitetets uppgift var att beforska den mänskliga tillvarons alla förhållanden och dimensioner. Då gick det inte att bortse från det fält som utgjordes av religionen, de kristna kyrkorna och människors tros-

⁵⁶ Om de nordiska fakultetskonferenserna, se ovan s. 91f.

⁵⁷ Göransson 1960, s. 133–151.

övertygelser, med dess vittgående inflytande i hela samhället. Universitetens uppgift var oberoende av huruvida forskningsobjektet stod i organisatorisk förbindelse med statsmakten eller ej. En ämnesmässigt sammanhållen teologisk fakultet uppfattade han alltså som en funktionell enhet och den bästa akademiska organisationsformen för att på religionens mångfasetterade område tillgodose forskningens och utbildningens syfte.

En rad docenter antogs i kyrkohistorieämnet under Göranssons tid. Allan Sandewalls forskning hölls samman kring 1800-talsseparatismen i övre Norrland. År 1952 hade han disputerat om dess utveckling fram till 1855 och 1954 gav han ut en fortsättning om tiden därefter.⁵⁸ Han antogs samma år till docent. En annan undersökning gällde tillämpningen av konventikelplakatet och sakramentallagarna under 1800-talet. Sandewall efterträdde Göranson som eo. ämnesdocent och tjänstgjorde som sådan 1957–66 med undantag av en period 1960–61 då han var tf. professor vid Åbo akademi. Vid årsskiftet 1967 tvangs han av hälsoskäl att gå i förtida pension.⁵⁹ Docenternas otrygga arbetsförhållanden vid denna tid gjorde att ett särskilt beslut i riksdagen och av Kungl. Maj:t fordrades för att detta skulle bli möjligt.

Nedan skall särskilt nämnas Harry Lenhammar, som 1985 blev en av Sven Göranssons efterträdare, och Alf Tergel, som utnämndes till professor 1999. Torsten Bergstens intressen var inriktade mot frikyrkohistoria. Han disputerade 1961 om Balthasar Hubmaiers reformationshistoriska ställning och förhållande till döparväsendet under 1520-talet.⁶⁰ Han blev senare gymnasielektor i Örebro.⁶¹ Bror Walans forskning rörde en senare tids frikyrkorörelse. Avhandlingen handlade om *Församlingstanken i Svenska Missionsförbundet* (1964); han blev lektor i Hedemora.⁶²

Bertil Rehnbergs avhandling 1966 rörde förhållandet mellan upplysningsidéerna och kyrkolivet 1786–1800 och dess kyrkopolitiska konsekvenser i beroendet av kantianismen. Han antogs till docent vid fakulteten, men då han var lektor i Malmö begärde han efter en kort tid entledigande och erhöll motsvarande docentur i Lund.⁶³ År 1970 disputerade Bengt Wadensjö om de

⁵⁸ Sandewall 1952. Sandewall 1954.

⁵⁹ Om Sandewall i *UNT* 5.3 1987.

⁶⁰ Bergsten 1961.

⁶¹ Om Bergsten: Ulla Bardh m.fl. i *SvD* 4.9 2012.

⁶² Om Walan: Torsten Bergsten & Olle Engström i *SvD* 9.6 2002.

⁶³ Om Rehnberg: Anders Jarlert i *SvD* 29.8 2017 och *GP* 8.9 2017; Martin Lind i *SvD* 16.8 2017.

lutherska kyrkornas enhetssträvanden fr.a. inom det s.k. Lutherska världskonventet fram till 1929; han blev senare biskop Karlstad.⁶⁴

I traditionen från franska religionssociologer, Gabriel Le Bras och kretsen kring honom, upparbetade Ragnar Norrman ett nytt kyrkohistoriskt forskningsfält i vårt land när han ägnade sig åt prästdemografiska frågor och kyrkans socialhistoria.⁶⁵ Som utpräglad arkivforskare disputerade han 1970 på en undersökning om prästrekryteringen i ärkestiftet 1786–1965.⁶⁶ Ett längdperspektiv på denna problematik framstod som centralt, när det gällde att belysa kyrkans ställning i det moderna samhället. Därefter skrev han bl.a. om det prästerliga befordringssystemet, nådårsinstitutet och prästänkornas försörjningsfrågor. Han var på så sätt inriktad också mot kvinnohistoria. Som ett resultat från sin tid som tf. professor vid universitetet i Oslo under två år utgav han en undersökning om den norska s.k. *Quislingkyrkan* (1998) under den tyska ockupationen. En mångårig och betydelsefull insats kom han under femtiofem år – mellan 1962 och 2017 – att göra som ledare för det stora stiftshistoriska projektet i Uppsala, med huvuduppgiften att ge ut stiftets herdaminne. Där har hittills utkommit sjuvolymer, fördelade på olika under-serier. Han var eo. docent 1979–1986 och därefter universitetslektor fram till 2002, då han vid sin pensionering övergick till herdaminnesarbetet på heltid.

Också kyrka och skola var en brännpunkt när det gällde att förstå kyrkans roll i samhällslivet. Lennart Tegborg disputerade och blev docent 1969 på en avhandling om den svenska folkskolans sekularisering under decennierna kring sekelskiftet 1900.⁶⁷ Han blev eo. docent 1976, men lämnade denna tjänst 1978 för att bli kyrkoherde i Mariestad och sedan rektor för Svenska kyrkans pastoralinstitut i Uppsala. Ett viktigt arbete utförde han därefter som huvudredaktör för det av Samfundet Pro Fide et Christianismo initierade och ekonomiserade åttabandsverket *Sveriges kyrkohistoria* (1998–2005).

Det historiska växelspelet mellan kyrka, kultur och politik

När professuren vid Sven Göranssons pensionering utlystes benämndes den i enlighet med ett riksdagsbeslut 1974 *kyrkohistoria, särskilt nordisk* och ämnets innehåll beskrevs såsom »forskning kring kristendom som företeelse i sin historiska miljö och dess funktion i den dynamiska civilisationsprocessens växel-

⁶⁴ Wadensjö 1970.

⁶⁵ Om Norrman: Oloph Bexell i *Kyrkans Tidning* 37 (2019), nr 29–30 och *DN* 18.7 2019; Harry Lenhammar m.fl i *SvD* 9.8 2019 och dens. i *KÅ* 119 (2019); Svärd 2020.

⁶⁶ Norrman 1970.

⁶⁷ Tegborg 1969.

spel mellan religiösa, sociala, kulturella, politiska och ekonomiska faktorer. Uppgiften är bl.a. att undersöka kristendomens uttryck i fromhetsliv, traditioner, sedvänjor, socioreligiösa strukturer och institutioner samt kristendomens roll i den allmänna samhälls- och idéutvecklingen med särskild hänsyn till nordiska förhållanden.»⁶⁸

Sex sökande anmälde sig till den efter Göransson lediga professuren: docenterna Ingmar Brohed, Jan Arvid Hellström, Harry Lenhammar, Ingun Montgomery, Lennart Tegborg och Alf Tergel. Till sakkunniga utsågs Sven Göransson och hans kollega Torben Christensen i Köpenhamn samt Carl-Edvard Normann i Lund.

Göransson och Christensen samverkade i sin bedömning och menade i ett gemensamt yttrande att först Montgomery och därefter Tegborg hade ett klart försteg före de övriga sökande och satte endast dessa båda på förslag. Vid tjänsteförslagsnämndens sammanträde uppförde de sedan Lenhammar i

Ingun Montgomery, professor i kyrkohistoria, särskilt nordisk 1978–84.

tredje rummet. Normann var av annan mening och placerade Brohed främst, före Tegborg och Montgomery. Det är uppenbart att 1500- och 1600-talsforskaren Sven Göransson, till skillnad från Normann, var mycket tilltalad av Montgomerys undersökningar inom samma period. Tjänsteförslagsnämndens majoritet underströk hennes förmåga att se till stora sammanhang och »särskilt växelspelet mellan religiösa, kulturella och politiska faktorer i det historiska skeendet».⁶⁹

Det blev alltså Ingun Montgomery, universitetslektor i kristendoms-kunskap vid universitet i Bergen, som den 12 maj 1977 utnämndes till

Göranssons efterträdare. Hon blev därmed den första kvinna som blev professor i teologi vid ett nordiskt universitet. Sin syn på kyrkohistorieämnet som en bland övriga historievetenskaper viktig och välintegrerad disciplin framlade hon i sin installationsföreläsning med titeln »Kyrkohistoria, sakralhistoria eller

⁶⁸ UHÄ t. teol. fak. 19.9 1974, TFP 28.10 1974 § 17F.

⁶⁹ TFtjfnP 11–12.11 1976.

profanhistoria?».⁷⁰ Montgomery var dotter till professorn i rättshistoria K.G. Westman och elev till Göransson. Hon hade licentierat i Uppsala, men 1972, med Sven Göransson som försteopponent, disputerat och blivit dr phil. i Bergen. Avhandlingen med titeln *Värjostånd och lärostånd. Religion och politik i meningsutbytet mellan kungamakt och prästerskap i Sverige 1593–1608* (1972) ville lyfta fram hur olika grupperingar formulerade teologiska argument, som i debatt fick brytas mot varandra. Fokus var inriktat mot relationen mellan Sigismund och Karl IX, liksom den senares strävan till en förkonfessionalistisk kyrkobekännelse. År 1974 hade hon antagits som docent i Uppsala. Under sina professorsår kom hon att stå i ledningen för flera internordiska forskningsprojekt, bl.a. om reformationens konsolidering i Norden, om nationalism och skandinavism i de nordiska folkkyrkorna under 1800-talet, om kyrka och samhälle i Norden under 1930-talets mellankrigstid och om den Norska kyrkan efter 1945. Det svenska 1600-talets kyrkohistoria sammanfattade hon i bandet *Enhetskyrkans tid* (2002) i bokverket *Sveriges kyrkohistoria*.

Under Montgomerys tid infördes från 1978 i Svenska Kyrkohistoriska Föreningens regi en årlig s.k. Kyrkohistorisk dag med föreläsningar över något samlande tema. Som ett kyrkohistoriskt symposium vid fakulteten, hade föreningen för första gången arrangerat en sådan dag 1950. Därefter hade den tills nu återkommit med oregelbundna intervaller.

Bland hennes elever fanns Birgitta Rengmyr Lövgren som 1982 blev den första kvinna, som vid fakulteten disputerade i kyrkohistoria. Avhandlingen rörde kvinnosakspionjären Lydia Wahlströms tidiga författarskap och tänkande i religiösa och kyrkliga frågor. Rengmyr Lövgren blev senare komminister i Oscars församling i Stockholm.

Kyrkan som aktör i ett pluralistiskt samhälle

Ingun Montgomery lämnade Uppsala vid halvårsskiftet 1984 sedan hon kallats till kyrkohistorieprofessuren vid universitetet i Oslo. Bland sex sökande efter henne menade de sakkunniga att två docenter, kyrkohistorikern Harry Lenhammar och systematikern Aleksander Radler från Lund var huvudkandidaterna. Den sistnämnde var uppvuxen i Östtyskland med österrikiskt medborgarskap, men hade disputerat i etik i Lund. Lenhammar förordades av de sakkunniga Uppsalaprofessorerna Carl F. Hallencreutz och Sten Carlsson, medan lundensaren Ingmar Brohed förde fram Radler. Denne hade av Carlsson placerats sist bland de sökande, bl.a. med hänsyn till hans »bristande kännedom om den historiska källkritikens elementa» och om nordisk histo-

⁷⁰ Montgomery 1979, s. 97–105.

ria. Det var hans insatser som idé- och receptionshistoriker som av Brohed bedömdes som mycket förtjänstfulla.⁷¹ Långt senare och efter det att massmedial uppmärksamhet riktats mot hans person erkände Radler 2012 att han, ända sedan han 1968 kommit till Sverige, varit aktiv som underrättelseagent hos det östtyska ministeriet för stats säkerhet, Stasi.⁷²

I tjänsteförslagsnämnden röstade samtliga ledamöter för Lenhammar, utom Brohed, som vidhöll Radlers namn. Den 27 juli 1985 utnämndes Lenhammar

Harry Lenhammar, professor i kyrkohistoria, särskilt nordisk 1985–95.

till professor i *kyrkohistoria, särskilt nordisk*. Liksom Montgomery var han en av Sven Göranssons elever. År 1977 hade han, som den förste vid teologiska institutionen, bland fyra sökande utnämnts till universitetslektor; lektoratet benämndes *religionskunskap*.⁷³ Han hade dessförinnan innehaft docentförordnande 1967–76. Genom ett intresse för den svenska prästrollen i spänningen mellan stat och kyrka och mellan upplysning och romantik, kom han från början att specialisera sig på konflikten kring swedenborgianismen i det senare 1700-talets Sverige. Problemet klargjordes i doktorsavhandlingens titel: *Tolerans*

och bekännelse tvång (1966). Hans forskning hade också rört bl.a. religion och tryckfrihetslagstiftning i det tidiga 1800-talet och i ett vidare perspektiv svenska religionsperiodika under perioden därefter. Som kyrkohistoriker på pressforskningens område blev han en nydanare. Svenska kyrkans nationella nivå behandlade han i en bok om *Allmänna kyrklig mötet* (1977) och en bygds pastorallhistoria i en 1800-talsundersökning *Kyrkan i sockenstämman* (1994), där han undersökte kyrkans roll på lokalplanet under perioden omedelbart före införandet av 1862 års kommunallagar. För bokverket *Sveriges kyrkohistoria* tillhörde han redaktionen och utgav 1700-talsbandet om *Individualismens och upplysningens tid* (2000). Hans nybörjarlärobok i nordisk kyrkohistoria, *Genom tusen år* (1971), kom i flera upplagor.⁷⁴

⁷¹ TFtjfnP 20.5 1985 med sakkunnigutlåtanden.

⁷² Om Radler: Almgren 2011, Braw 2019.

⁷³ TFP 30.1 1978 § 13.

⁷⁴ Till det föregående: Lenhammars självbiografiska föreläsning 2011, s. 95–102.

Kvinnohistorisk kompetens

Vid Lenhammars frånträde av professuren som emeritus 1995 kom dess benämning att återgå till endast *kyrkohistoria*, varvid vid utlysningen någon närmare bestämning av ämnesinnehållet inte gjordes. Den ledigförklarade tjänsten lockade sju sökande: assistenten i kyrkohistoria och allmän teologi vid Helsingfors universitet, teol.dr Ruth Franzén, kyrkohistoriedocenterna Anders Jarlert, Lund och Aila Lauha, Helsingfors, samt från Uppsala ämnets docenter Ragnar Norrman och Alf Tergel jämte docenterna i kyrko- och samfundsvetenskap Bertil Nilsson och i historia Ann-Sofie Ohlander. Till sakkunniga utsågs ämnesprofessorerna Ingmar Brohed i Lund och Bill Widén i Åbo, samt riksarkivarien Sven Lundkvist, tidigare professor i historia i Umeå.

Något krav på kvinnohistorisk kompetens fanns inte i utlysningkungörelsen, men det blev bl.a. kring den saken, som de många turerna i detta utdragna tillsättningsärendet skulle röra sig.⁷⁵ Sedan proceduren startat uppfattade fakultetsledningen nämligen en sådan granskning som angelägen. Som specialsakkunnig för bedömning av de sökandes kvinnohistoriska forskning tillkallades då professorn i detta ämne i Göteborg, Gunhild Kyhle.⁷⁶ De sakkunniga beslöt att tillsammans skilja ut en tätgrupp, varvid övriga sökande inte skulle rangordnas.

Alla sökande utom Lauha, Norrman och Tergel hade i sina ansökningshandlingar särskilt pekat på sin kvinnohistoriska forskning.⁷⁷ Norrman hade som specimen dock lämnat in en monografi och en uppsats med detta perspektiv. När de sakkunniga konstaterat, att den väletablerade kvinnohistorikern Ohlander saknade kyrkohistorisk kompetens och att Lauhas produktion ämnesmässigt var alltför snäv och utan kvinnohistorisk inriktning kom två av de tre kvinnliga sökandena att ställas vid sidan av slutdiskussionen. Den tätgrupp som de sakkunniga etablerade kom att bestå av Franzén och Jarlert, en kvinna och en man.⁷⁸ Tjänsteförslagsnämndens doktorandrepresentant anmälde till det slutliga beslutet härom i ett särskilt yttrande, att hon ansåg att ämnet kyrkohistoria hade »tolkats alltför snävt och traditionellt» eftersom »på så vis två intressanta sökande, Bertil Nilsson och Ann-Sofie Ohlander, på ett alltför tidigt stadium hamnat utanför konkurrensen». Hävdvunna ämnesgränser borde inte befästas, utan ifrågasättas.⁷⁹ Vissa krafter hade önskat en

⁷⁵ Kungörelse 24.2 1994.

⁷⁶ Kyhles sakkunnigutlåtande åberopas i TFtjfnP 31.1 1995 § 2, men återfinns ej ibland protokollets bilagor.

⁷⁷ TFtjfnP 13.9 1994, skr. från Brohed 14.8 1994.

⁷⁸ TFtjfnP 31.1 1995 § 2, bil. A.

⁷⁹ Maria Södling till TFtjfnP. 31.1 1995 § 2 bil. E.

kvinnor och kvinnohistoriker som professor och därvid drivit Ohlanders namn. Genom det särskilda yttrandet fästes detta på pränt.

Franzéns forskning var med ett kvinnohistoriskt perspektiv inriktad mot den finländska evangeliska studentekumeniken under mitten av 1900-talet; om detta handlade hennes avhandling 1987. En internationell förgrundsgestalt i sammanhanget var den engelska missionären och KFUK-ledaren Ruth Rouse, om vilken Franzén även författat en biografi. Denna inlämnades som specimen i manuskript och publicerades 2008. Jarlerts avhandling 1984 rörde den kyrkliga debatten i Göteborgs stift under brytningskedet under slutet av 1800-talet. Hans huvudarbeten därutöver var en vetenskapsteoretiskt inriktad bok om *Emanuel Linderholm som kyrkohistoriker* (1987), en omfattande studie om Oxfordgrupprörelsen och de nordiska och tyska kyrkorna under mitten av 1900-talet samt en kommenterad utgåva av det kvinnohistoriska dokumentet *Hilma Christenssons suckböcker* (1987).

Kyrkohistorikerna bland de sakkunniga uppförde Jarlert i första rummet. Hans försteg bedömdes av Brohed såsom på alla punkter »mycket tydligt». Widén uttalade sig i samma riktning. Allmänhistorikern Lundkvist förde fram Franzén på den främsta platsen, när han konstaterade att hon visserligen hade en smalare produktion än Jarlert, men att mot detta måste ställas hennes kvinnohistoriska resultat, som han inte fann ha någon motsvarighet hos denne och som inte kunde uppvägas av hans mera omfattande forskning.⁸⁰

Redan innan sakkunnigutlåtandena inkommit hade tjänsteförslagsnämnden kallat till intervjuer med de båda sökande som inte var »Uppsalabaserade», dvs. Franzén och Jarlert.⁸¹ I sitt av dekanus Carl F. Hallencreutz i förväg formulerade yttrande uttalade därefter nämnden kortfattat om Jarlert, att han hade en större och mera varierad produktion än Franzén.⁸² Hon var å andra sidan väl förtrogen med kvinnohistoriska metoder, behärskade internationella sammanhang och visade en stigande utvecklingskurva. Därför konstaterades hon vara den vetenskapligt mest meriterade och föreslogs således till utnämning. Också jämställdhetsaspekten skulle väga över till hennes förmån.⁸³ Yttrandet hade Hallencreutz dagen före tjänsteförslagsnämndens sammanträde presenterat i fakultetens jämställdhetskommitté. Tjänsteförslagsnämnden frångick alltså de ämnessakkunnigas rangordning, varvid dessa, Brohed och Widén, reserverade sig. Jarlert, Nilsson, Norrman och Ohlander ingav därefter

⁸⁰ TFtjfnP 31.1 1995 § 2 bil.

⁸¹ TFtjfnP 12.1 1995 § 2.

⁸² Hallencreutz yttrandekoncept 30.1 1995, Teologiska institutionens jämställdhetskommittés arkiv, kaps. 2, flik 4, TIA.

⁸³ TFtjfnP 31.1 1995 § 2.

erinringar till rektor. Denne bedömde beslutsunderlaget vara alltför knapphändigt för att ärendet skulle kunna avgöras och återremitterade det för klargöranden. Det var inte, sade han, möjligt att, som skett, »fästa demeriterande vikt vid att några sökande *inte* ägnat sig åt kvinnohistoria». Detta skulle i så fall »leda till orimliga konsekvenser». Krav på kvinnohistorisk meritering hade ju aldrig uppställts vid utlysningen.⁸⁴ Det var närmast Kyhles och, efter henne, Lundkvists utlåtanden som på så sätt kritiserades.

I sina erinringar och sedermera i sitt överklagande refererade Jarlert till vad som förevarit vid den intervju som han varit med om. Han sade sig därvid ha »fullt rimliga skäl att anta», att vad som då ägt rum »i hög grad inverkat på nämndens slutliga ställningstagande» och att detta inte stod i överensstämmelse med de befodringsgrunder som nämndes i den andra paragrafen i högskolelagens tredje kapitel och t.o.m. stred mot svensk grundlag.⁸⁵ Som den ende av de båda intervjuade hade han av nämndens doktorandrepresentant fått frågor om huruvida han var prästvigd och därefter om sin inställning till kvinnliga präster. Sakkunnigledamoten Brohed, som var dekanus i Lund, hade därvid uttryckligen »tagit avstånd från att frågan över huvud taget ställdes», eftersom den stred mot gällande regelverk. Att så skedde hade dock inte förhindrats av dekanus, nämndens ordförande. Jarlert påpekade i sina erinringar med ett *understatement* att det av ledigkungörelsen om professuren inte framgick »att tjänsten skulle avse tjänstgöring vid en konfessionellt bestämd fakultet, eller att vikt skulle fästas vid de sökandets religiösa eller kyrkopolitiska uppfattningar».⁸⁶

Under hänvisning till överklagningsmöjligheten och ärendets särskilda förhållanden gjorde rektor Stig Strömholm vid Franzéns utnämning den 30 juni 1995 ett undantag från den gängse regeln, att i ett utnämningssärende inte motivera sitt ställningstagande. Eftersom tjänsteförslagsnämnden utförligt

Ruth Franzén, professor i kyrkohistoria 1996–2008.

⁸⁴ Rektors beslut 24.3 1995. UNT 1.4 1995.

⁸⁵ 2 kap. 2 § RF.

⁸⁶ Ingmar Brohed t. C.F. Hallencreutz 25.4 1995. TFtjfnP 16.5 1995 bil.

besvarat de frågor som han ställt i sin återremiss, men därvid vidhållit sitt förslag, fann han ärendet nu vara så långt gånget att det för honom inte fanns »någon annan möjlighet än att – bl.a. med beaktande av jämställdhetsaspekten – följa detta förslag». Därvid inträffade det ovanliga, att en närvarande tjänsteman, bitr. förvaltningschefen Roland Edwardsson, till protokollet anmälde avvikande mening. Hans uppfattning var att tjänsteförslagsnämnden vid återremissen inte lämnat en övertygande redogörelse för sina ställningstaganden. Det var därför »omöjligt att inse på vilka grunder» de sakkunniga inskränkt den närmare granskningen till endast två av de sökande. Och även om man »tvingas acceptera nämndens uppfattning att det står mellan två toppkandidater» var det, enligt Edwardsson, ovedersägligt att Jarlert var »klart mer meriterad» och att avståndet mellan kandidaterna så stort att jämställdhetsaspekten inte kunde åberopas.⁸⁷

Jarlert och Norrman överklagade utnämningsbeslutet till Överklagandenämnden för högskolan. Denna uttalade i sitt avgörande, att tjänsteförslagsnämndens intervjufrågor till Jarlert inte var förenliga med regeringsformens förbud för statlig myndighet att efterhöra en persons religiösa åskådning och inte heller med de krav på saklighet och opartiskhet som gäller vid myndighetsutövning. När Norrman kritiserat de sakkunnigas uppdelning av de sökande i två grupper konstaterade nämnden dock att detta varit i överensstämmelse med 1990 års förenklade professorstillsättningsförfarande. Den fann sig inte ha skäl att undanröja rektors beslut att till professor i kyrkohistoria utnämna Ruth Franzén.

Hennes medsökande Anders Jarlert blev 1999 professor i kyrkohistoria i Lund. Som internationellt verksam kyrkohistoriker utsågs han 2015 till president i den kyrkohistorievetenskapliga organisationen *Commission Internationale d'Histoire et d'Etudes du Christianisme*.

I sin forskning hade universitetslektorn Alf Tergel ursprungligen intresserat sig för den svenska ungkyrko- och korstågsrörelsens historia.⁸⁸ I sin doktorsavhandling 1969 och i ytterligare en monografi hade han ägnat sig åt dess utveckling fram till 1917. Han vände sig därefter mot kyrkornas internationella förhållanden i spänningsfältet mellan socialism och kapitalism. I flera undersökningar analyserade han i ett historiskt perspektiv frågor kring romersk-katolsk och protestantisk-ekumenisk socialetik. Genom sin lärobok

⁸⁷ Rektors beslut jämte avvikande mening 30.6 1995. Kansliets arkiv, diarieförda handl. 1994. E4:1416, UUA.

⁸⁸ Om Tergel: Oloph Bexell i *KÅ* 108 (2008), s. 18–21; Oloph Bexell & Kajsa Ahlstrand i *DN* 5.11 2007 och Gunnar Weman i *Kyrkans tidning* 26 (2007), nr 45. Installationsföreläsningen »Kristendom och politisk ekonomi» publicerade Tergel 2001, s. 105–109.

Alf Tergel, professor i kyrkohistoria
1999–2003.

flerårigt vikariat på den vakanta professuren i missionsvetenskap. Han blev emeritus 2003.

i allmän kyrkohistoria för grundutbildningen, *Från Jesus till Mao* (1973), blev han ett känt namn för ämnets alla studenter i vårt land. Boken skildrade kyrkohistoriens förlopp som en kulturkonfrontationens historia. Den gick inte fri från kritik,⁸⁹ men utgavs genom åren i många alltmera utökade upplagor; från den femte upplagan hade den titeln *Från Jesus till moder Teresa* (1988). Tergel blev docent och lektor 1969 och förordnades samma år som studierektor vid den nyinrättade Teologiska storinstitutionen. Den 16 november 1999 utnämndes han till professor i *kyrkohistoria*, men kom som sådan inte att verka inom ämnet. Sin sista tid i tjänst ägnade han åt ett

Exkurs: Efter 2000

Ruth Franzén avgick som emerita 2008. Hon avslutade sin anställning med en period av forskningsledighet och begärde redan 2006 entledigande som ämnesföreläsare. Fakultetsnämnden förordnade då professorn i kyrkovetenskap Oloph Bexell att överta ämnesföreläsarskapet och sedan efterträda henne. Han hade efter sin disputation i liturgihistoria, ägnat sin forskning bl. a. åt homiletikens och kyrkorättens historia utifrån det regionala och lokala perspektivet. Därmed hade han markerat pastoralhistoria såsom en viktig del av kyrkohistorieämnet. Han hade också ägnat sig åt biografiskt inriktad kyrko- och vetenskapshistorisk forskning. Vid utgivningen av bokverket *Sveriges kyrkohistoria* (1995–2005) tillhörde han redaktionen och utgav bandet om det senare 1800-talet, *Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid* (2003). År 2021 skulle han publicera den här föreliggande skildringen av den teologiska fakultetens historia 1916–2000.

Docenten i kyrkohistoria Cecilia Wejryd utsågs 2008 till universitetslektor i *kyrko- och missionsstudier med pastoralteologi*; benämningen ändrades 2014 till *kyrkohistoria*. Hon blev professor i ämnet 2020. Hennes

⁸⁹ T.ex. Christensens skarpa sakkunnigutlåtande, TFtjfnP 11–12.11 1976.

doktorsavhandling behandlade 1800-talets kyrkokritiska erikjansarrörelse. Därefter har hon med pastoral- och kvinnohistoriska infallsvinklar bl.a. skrivit de kyrkliga sällskapernas historia under 160 år och arbetat med antinomismen i svensk frikyrklighet under 1800-talet. Hon har också tillsammans med Bertil Nilsson och Martin Berntson ingått i den författargrupp som skrev den lärobok som kom att användas i den grundläggande utbildningen, *Kyrka i Sverige. Introduktion till svensk kyrkohistoria* (2012). Wejryd var 2017–20 universitetets rektorsråd för lika villkor. Som första kvinna blev hon 2020 fakultetens dekanus.

Bland de sökande när professuren ledigförklarades inför Bexells pensionering 2014 utnämndes samma år docenten vid Umeå universitet Carola Nordbäck till innehavare av tjänsten. Hon tillträdde vid årsskiftet 2015, men blev inte installerad. Efter sex månader begärde hon avsked och återgick till sitt lektorat i Umeå. Professuren hölls därefter vakant under den utdragna period, då grundutbildningens uppdelning i två program diskuterades. Professorn i kyrko- och missionsstudier Magnus Lundberg var då 2016–20 tf. ämnesföreträdare, varvid han 2017 tog initiativet till den digitalt publicerade skriftserien *Uppsala studies in Church history*.

När tjänsten utlystes 2018 lockade den fjorton sökande, varvid den Uppsaladisputerade professorn i *historia med särskild inriktning mot kyrkohistoria* vid Högskolan Dalarna Urban Claesson utnämndes 2020. Hans forskning var inriktad främst mot svenskt 1600-tal och 1900-tal. Avhandlingen gällde hur och varför den svenska socialdemokratin under 1900-talets första decennier växlade från stark kristendoms- och kyrkokritik till att programmatiskt vilja forma Svenska kyrkan till en folkhemmets demokratiskt fostrande folkkyrka. Därefter hade han bl.a. analyserat den svenska pietismens reformprogram under sent 1600-tal och dess pastorala praxis på lokalplanet.

Missionsvetenskap

Den akademiska disciplinen *missionsvetenskap* studerar kristendomens utveckling som missionerande världsreligion. Forskningen rör främst förhållandena inom kyrkorna i Afrika, Asien och Latinamerika, deras teologi och möten med kulturer, politiska system och med andra religioner.¹

Förväntan på akademisk missionärsutbildning

Ämnet har sin bakgrund i 1800-talets geografiska upptäckter och ett därav följande folkligt förankrat engagemang för kristen mission. Intresset för förhållandena främst i Asien och Afrika blev stort.² I detta sammanhang togs initiativet till de informella s.k. skandinaviska kyrkomötena, som anordnades vid fyra tillfällen 1857–1871. År 1861 ägde ett sådant rum i Kristiania, varifrån en skrivelse sändes till de nordiska universiteten med begäran om att de skulle behandla missionshistoria med den utförlighet som man menade att missionens vikt krävde.³ Många uppsalastudenter skulle komma att kanalisera sitt intresse för saken genom den 1884 bildade Studentmissionsföreningen. Intresset för kristen mission var i det senare 1800-talet och långt in på 1900-talet en bred och djupt förankrad folkrörelse i Sverige.

Frågan om mission stod också på den 1862 bildade Teologiska föreningens program.⁴ År 1888 disputerade Adolf Kolmodin för docentur i exegetik på den missionsorienterade avhandlingen *Laò Tsè – en profet bland hedningarna med ett försök till kortfattad biblisk grundläggning för hans system*. Några år senare utgav docenten i kyrkohistoria Henry Tottie som specimen för professuren i pastoralteologi boken *Evangelistik* (1892), med en utvecklad missionsvetenskaplig teori, den första i sitt slag i vårt land. Tottie och Kolmodin bedrev gemensamt viss missionskunskapsundervisning vid fakulteten under

¹ Hallencreutz 1989, s. 3–27.

² K.B. Westman, ms. "Missionsundervisningen vid rikets universitet", dat. 15.11 1942. Bil. t. TFP 19.2 1944 § 6.

³ Om de skandinaviska kyrkomötena: Franzén 1998.

⁴ Frängsmyr 2010 b, s. 540–544.

början av 1890-talet och båda var mycket aktiva missionsmän. Parallellt med sina akademiska tjänster stod Kolmodin från 1890-talets början och under flera decennier i ledningen för Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens missionsverksamhet. Hans engagemang blev drivkraften för ämnets etablering vid fakulteten.⁵ Tottie var 1883–1893 sekreterare, det som senare skulle kallas direktor för Svenska Kyrkans Missionsstyrelse, ett organ som tillskapades genom en kungl. stadga 1874. Kolmodin var från 1915 till sin död ledamot av denna styrelse

En inspirerande faktor för missionsvetenskapens akademiska utveckling var den stora Världsmissionskonferensen i Edinburgh 1910, där förväntningar på en akademisk missionsutbildning kom till uttryck.⁶ I den teologiska fakultetens studieplan omnämndes ämnet för första gången 1911. Inom ämnet praktisk teologi gavs då, såsom ett alternativ för betyget Med beröm godkänd i teol.kand.-examen, en kort kurs i »missionslära». För högsta betyget i ämnet var kursen obligatorisk.

Vid den allmänna svenska missionskonferensen i Stockholm 1912 föreläste docenten i kyrkohistoria Knut B. Westman om »Missionens studium vid universiteten» och konferensen uttalade önskemålet om en lärostol i missionskunskap. I anslutning till reformationsjubileet 1917 anordnades en liknande konferens i Uppsala under ledning av Adolf Kolmodin, som nu hunnit bli professor och teologiska fakultetens dekanus. Även där gjordes en framställning om akademisk missionsundervisning. Fakulteten uttalade då att den hyste ett stort intresse för att en sådan lärostol inrättades.⁷

I den några år tidigare grundade *Svensk Missionstidskrift* hade Kolmodin 1918 utförligt argumenterat för att professorer i ämnet skulle inrättas i Uppsala och Lund och att en insamling för ändamålet skulle startas. För Uppsalas del skulle denna regionaliseras till fakultetens upptagningsområde i Mellansverige och Norrland, medan insamlingen till en tjänst i Lund skulle ske i södra och västra Sverige.

Den store inspiratören för missionshistorisk forskning var den tyske professorn i ämnet Gustav Warneck i Halle. Hans grundläggande arbete *Abriß einer Geschichte der protestantischen Missionen von der Reformation bis auf die Gegenwart* (1882) hade i sin sjunde upplaga 1903 översatts till svenska med ett av Kolmodin författat tillägg om svensk 1800-talsmission.⁸

⁵ Hedquist 1955, s. 140–155.

⁶ En kort översikt och forskningsämnet internationella sammanhang se Myklebust 1957, om Sverige s. 145–155, 278–282.

⁷ TFP 13.11 1917.

⁸ Warneck 1903. Om honom: Kasdorf 1990.

För att främja rekrytering och utbildning av missionärer togs samtidigt ett konkret initiativ av Svenska Kyrkans Missionsstyrelse. Kolmodin var nu ledamot där och Nathan Söderblom såsom ärkebiskop ordförande. I en skrivelse till fakulteten påpekade man att missionsperspektivet hörde hemma i alla de teologiska disciplinerna, men föreslog inte desto mindre, att en självständig lärostol i missionsvetenskap efter utländsk förebild borde tillskapas. Det borde således anordnas »ingående vetenskaplig undervisning» i ämnet. För att en sammanhängande kurs i missionsvetenskap skulle kunna komma igång så snart som möjligt utlovade missionsstyrelsen att årligen ställa 1 500 kronor till fakultetens förfogande. Intill dess att en docentur i ämnet fanns inrättad gav man dessutom löfte om ett stipendium om 3 500 kronor årligen, som ersättning åt en undervisande lärare. Med ett sådant arrangemang ville man från Svenska kyrkans sida alltså bereda vägen för en professur i ämnet.⁹

Som ett resultat av detta erbjudande inleddes en regelmässig missionsvetenskaplig undervisning läsåret 1918/19, då professorerna Kolmodin och Reuterskiöld samt docenten Westman föreläste under 12–18 veckotimmar. Så fortgick det några år. Under en period i mitten på 1920-talet undervisade som biträdande lärare teol.lic. Harald Frykholm, som varit prästutbildare i Sydindien, och teol.lic. Gunnar Dahlquist, missionsstyrelsens andresekreterare.¹⁰ De hade samtidigt andra uppgifter att sköta och från 1925 och intill det att en professur tillkom måste undervisningen inställas på grund av brist på kompetenta lärare.

Personlig professur inkluderar ostasiatisk religionshistoria

Inför den tidigare diskuterade utnämningen, då Emanuel Linderholm blev professor i kyrkohistoria 1919, hade fakulteten menat att han och hans medsökande Knut B. Westman hade i stort sett lika meritering och önskat att, när så bleve möjligt, få dem båda knutna till sig. Westman fick inte tjänsten, men hade raskt tillagts professors namn. Han hade därefter farit till Kina 1923 för att bygga upp den bl.a. av Svenska Kyrkans Mission understödda utbildningsanstalten i Taohualun, nära staden Yiyang i provinsen Hunan.¹¹ När arbetet med detta efter sju år gick mot sin avslutning och Westman skulle återvända till Sverige väckte dekanus Sven Linder i fakulteten förslaget att en personlig professur i *missionshistoria och ostasiatisk religionshistoria* skulle inrättas för

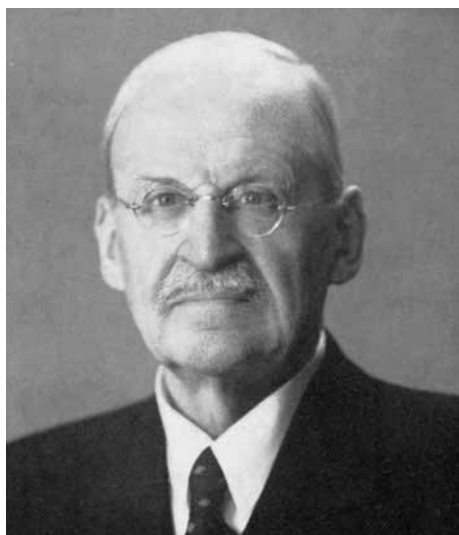
⁹ SKM:s protokoll 18.4 1918 § 20 mom. 3. SKMA, SvKAU. SKM t. teol. fak. 2.5 1918. TFP 21.5 1918 § 5. N Söderblom t. teol. fak. 2.5 1918, ibm bil. p.

¹⁰ Om Frykholm: *Harald Frykholm*, 1937. Om Dahlquist: Dahlquist 1971.

¹¹ Om Westmans tjänst i Kina: Österlin 2005, s. 269–279.

honom. Inom det sistnämnda området hade han förvärvat ingående kunskaper under sin vistelse i Kina.

Den ovan nämnda penninginsamlingen hade givit resultat. På fakultetens förslag deponerade Svenska Kyrkans Missionsstyrelse hos universitetet värdepapper motsvarande det insamlade beloppet, 274 000 kronor. Så länge Westman skulle inneha den tilltänkta tjänsten förband sig styrelsen att varje år komplettera med det kontanta belopp varmed kapitalets avkastning understeg dennes stadgade löneförmåner. På så sätt behövde inga statsmedel tas i anspråk för professurens finansiering och den kunde alltså inrättas utan riksdagsbeslut. Efter sakkunnigyttranden av professorerna Linderholm och Andrae samt ärkebiskop Söderblom utnämndes den hemvändande Westman av Kungl. Maj:t den 21 februari 1930.¹² Linderholm markerade i sitt yttrande att missions-

Knut B. Westman, professor i missionshistoria och ostasiatisk religionshistoria 1930–48.

historia var en kyrkohistorisk disciplin, som borde inriktas på nutidens förhållanden och på »det undan för undan förändrade missionsläget».

En bidragande orsak till att den nya professuren i missionshistoria inrättades 1930 var alltså omständigheterna kring professorskonkurrensen i kyrkohistoria och Westmans person drygt ett decennium tidigare. En förutsättning för att det hela blev möjligt att genomföra var de externa medel som ställdes till fakultetens förfogande för att bestrida kostnaderna.

Westman var en av Nathan Söderbloms lärjungar och hade under lång tid i realiteten fungerat som dennes

internationelle sekreterare. Efter Söderbloms död skulle han uppföras på första förslagsrummet till ny ärkebiskop. Som kyrkohistoriker hade hans forskning varit inriktad mot medeltiden. Redan från mycket unga år var han internationellt intresserad och hade redan som trettonåring givit ut en liten, men detaljerad bok med titeln *Geografi öfver södra och mellersta Amerika* (1894). Tillsammans med Einar Billing och Manfred Björkquist hade han varit en av

¹² Om Westman: Sven Göransson i *KA* 67 (1967), s. xi–xv; Hallencreutz 1981; Dag Strömbäck i *KVHAAA* 1968, s. 93–94. Bengt Sundkler i *RoB* 27 (1968), s. 68–69; Sundkler 1970, s. 45–77, omtryckt i Sundkler 1975, s. 110–134.

ledarna i uppsalastudenternas korstågsrörelse och i förordet till sin avhandling tackade han utförligt, och mer än vad sedvanan krävde, både dem och rörelsen. Som historiker var han elev till Harald Hjärne; det synes vara dennes Japanhistoriska forskning som kommit att öppna hans ögon för Ostasien. När han, hemma från Kina 1927, höll fakultetens Olaus Petri-föreläsningar hade han valt att tala om den kinesiska kulturens huvudepoker. På detta område etablerade han sig genom självsyn som en stor kännare och det var även dessa kunskaper fakulteten ville ta till vara med honom som professor. Men också frågan om Sveriges kristnande fanns på hans forskningsagenda. I *Svensk Missionstidskrift* var han en flitig bidragsgivare, men några mera omfattande missionsvetenskapliga undersökningar publicerade han knappast. Ett undantag är boken *Den kristna missionens historia* (1960), som han arbetat på under lång tid; utifrån hans manuskript gavs den ut på svenska och tyska av eleven Harald von Sicard. Därvid kompletterade denne framställningen om den senaste perioden. I centrum för intresset stod missionsinitiativens historia.

Den Uppsalafakultet, där Westman efter sju år i Kina inträdde var inte densamma, som den han lämnat och det medeltidshistoriska forskningsläget nu ett annat. En ny typ av historisk källkritik hade vuxit fram och det blev en intressemotsättning mellan honom och den källkritiske lundensaren Lauritz Weibull. Måhända var det detta som skulle hämma Westmans fortsatta forskning och leda till att han fick lösas från sitt förlagskontrakt att författa det inledande bandet om missionstiden i det stora, av lundensarna Hjalmar Holmquist och Hilding Pleijel startade, men aldrig fullbordade verket *Svenska Kyrkans Historia* (1933–1946). Likaså var tiden i mycket passerad för den kyrkosyn, där Westman kände sig hemma och som präglat den s.k. unglyrkörörelsen. Den Fridrichsenska skolans nytestamentligt baserade och närmast sakramentalt uppfattade ecklesiologi hade i dess ställe vunnit bred anklang både i den exegetiska och den systematiska teologin och i kyrkolivet. Samtidigt blev denna en positiv utmaning för ett nytt missionstänkande, som kunde knyta an till Henry Totties *Evangelistik* från 1892.

I den studieplan som fastställdes 1932 föreskrevs att så länge Westman kvarstod i tjänst skulle för betyg i kyrkohistoria fordras ett intyg från honom om godkänd tentamen i missionshistoria. Under samma förutsättningar fick missionshistoria medtas som tredje ämne i teol.lic.-examen. Detta fick till följd att grundutbildningsstudenterna läste missionshistoria före det bredare ämnet kyrkohistoria. Denna ordning skulle Linderholm efter några år finna otillfredsställande och i fakulteten hävda, att Westmans fordringar var alltför höga och tröttande för kyrkohistoriestudenterna. Bland dessa hade denne namn om

sig att på en gång vara föga inspirerande föreläsare och en fruktad tentator, som inget slarv tålde.¹³ Tvärtemot vad Linderholm tidigare hävdade om missionsvetenskapens kyrkohistoriska hemhörighet genomdrev denne 1933 att dess ämnesmässiga koppling överfördes till praktisk teologi; detta ämne var enligt studieplanen teol.kand.-studiets sista.¹⁴

»Tredje världens» kyrkohistoria

1945 års universitetsberedning föreslog att en ordinarie professur i *kyrkohistoria med missionshistoria* skulle inrättas vid Uppsala universitet vid Westmans avgång. Ämnet skulle alltså inte längre kopplat till praktisk teologi utan åter knytas till kyrkohistorien. Som teologisk disciplin kunde missionshistorien enligt beredningen karaktäriseras som

vetenskapen om kristendomens expansion bland icke-kristna folk. Den har alltså till sin uppgift att ge en framställning om den kristna kyrkans mission under olika tider och av de framväxande missionskyrkornas [dvs. kyrkorna i Afrika, Asien och Latinamerika] historia med särskilt aktgivande, dels på de religionspsykologiska problem som brytningen mellan kristendomen och de främmande religionerna innebär, dels på dessa kyrkors sociologiska struktur, kult och fromhetsliv.¹⁵

I nära kontakt med religionshistorieämnet skulle missionshistorien också »ägna en ingående uppmärksamhet åt de religioner missionen möter i sin verksamhet».

Denna beskrivning intogs i Kungl. Maj:ts proposition till 1947 års riksdag, där ecklesiastikministern Josef Weijne – med en förutseende tanke på akademiska tillsättningsprocedurers tendens att dra ut på tiden – menade att befattningen skulle inrättas med tillträde först fr.o.m. budgetåret 1948/49.¹⁶ Genom en motion i vardera kammaren föreslogs vid samma riksdag, att professuren skulle benämnas *kyrkohistoria, särskilt missionshistoria*. Motionärerna ville genom adverbet få garantier för att missionshistorieämnet inte kom på undantag inom den nya professuren. När utskottet avstyrkte detta, uttalade det samtidigt, att »vid tillsättandet av denna professur iakttagas att av den blivande innehavaren kräves jämväl fullgod kompetens i missionshistoria». Så blev det också formulerat i det kungl. brevet i ärendet samma år.¹⁷

¹³ Sundkler i *SMT* 58 (1970), s. 45–76.

¹⁴ Fastställd av univ.kanslern 15.3 1932. Linderholm om missionshistorieämnet: TFP 14.12 1933 § 10.

¹⁵ SOU 1946:81, s. 39.

¹⁶ Prop. 1947:272, s. 72–74.

¹⁷ KBr 26.7 1947.

Uttalandet är av principiell vikt. Det uppfattades av de sakkunniga innebära en förändring av det administrativa språkbrukets etablerade innebörd av ordet »med» i en professurbenämning, nämligen en uppdelning i huvudämne och biämne. De menade att de båda ämnena i kompetenshänseende i detta fall istället skulle tillmätas samma vikt. I ett längre perspektiv såg man fram framför sig en lärostol inrättad enbart i missionshistoria.

Missionsvetenskap var i Sverige en ung, men internationellt etablerad vetenskap. Inför det att Westman 1946 skulle bli emeritus hade frågan om ämnets framtid stått öppen. Professurens ekonomiska bas ingav nämligen dubier och fakulteten hade därför föreslagit Svenska Kyrkans Missionsstyrelse och Svenska Missionsrådet att de skulle starta ännu en insamling för att lämna en behövlig garanti för lönenivån.¹⁸ Kungl. Maj:t biföll fakultetens framställning om att Westman skulle få kvarstå i tjänst till det att insamlingen var avslutad.¹⁹ Den inbringade på kort tid nära 51 000 kronor.²⁰ I förvisningen om en i yttre avseende någorlunda tryggad framtid för professuren, lämnade Westman sin befattning 1948. 1945 års universitetsberedning hade markerat att ett nytt missionshistorieämne inte bara skulle ägna sig åt det som ämnesnamnet verbaliter uttryckte, utan också åt »de religioner som missionärerna möter i sin verksamhet».²¹ Ändamålet var alltså att understödja kyrkans verksamhet.

Innan tjänsten var utlyst lade fakulteten fast, att den nya professurens ämneskoppling skulle återföras från praktisk teologi till kyrkohistoria, så att för 1 betyg i detta ämne fordrades intyg om godkänd tentamen i missionshistoria. Förutom all examination i missionshistoria skulle den nye professorn ansvara för en fjärdedel av undervisningen i kyrkohistoria.²²

Två sökande anmälde sig, Hans Cnattingius och Bengt Sundkler. Cnattingius, som var docent i kyrkohistoria, hade sin forskning inriktad mot 1600-talets Sverige. Endast genom ett ännu ej tryckt manuskript om spänningen mellan episkopat och sällskapsmission i anglikansk missionshistoria från 1698 till 1830-talets slut, hade han varit inne på missionshistoriska frågor. Framställningen tycktes av de sakkunniga vara utarbetad »i hast» och de påpekade bl.a. att en problemlösande sammanfattning ännu saknades; när arbetet utgavs i England 1952 hade författaren hunnit överarbeta sin text.²³ Samtliga sakkun-

¹⁸ TFP 17.3 1944 § 1. TFP 26.5 1944 § 24. SKM:s prot. 8.2 1945 § 19, SKMA, SvKAU.

¹⁹ TFP 28.3 1945 § 7.

²⁰ TFP 29.5 1945.

²¹ SOU 1946:81, s. 39.

²² TFP 26.9 1947 § 3.

²³ Cnattingius 1952.

niga – professorerna Westin och Westman samt lundensaren Hilding Pleijel – menade att han inte var kompetent för den missionshistoriskt inriktade professuren. De båda ämnena i professurens benämning skulle enligt deras mening till följd av det kungl. brevet i meriteringshänseende bedömas lika.²⁴

Den andre sökanden, Bengt Sundkler, hade från tidiga studentår haft Anton Fridrichsen som sin faderlige vän och mentor, och även hyrt sitt studentrum hos denne.²⁵ Genom honom mötte Sundkler det som kallades den nya kyrkosynen och fick på så sätt en ecklesiologisk bas för sin missionsteologi. Ännu inte 28 år gammal hade han disputerat för Westman på en över 600-sidig avhandling om *Svenska Missionssällskapet 1835–1846* (1937). För dess uppläggning var han tvärvetenskapligt inspirerad också av den pågående forskningen inom Axel Brusewitz' statsvetenskapliga skola, där man ville förena historisk metod med ett genetiskt betraktelsesätt och där det ur arkiven mödosamt framletade och bearbetade empiriska materialet stod i centrum och gav resultat.²⁶ I sin treämnas licentiatexamen hade Sundkler också exegetik. Tillsammans med Fridrichsen hade han strax efter disputationen givit ut en bok på franska om missionstanken i Nya testamentet.

Omedelbart efter sin disputation hade Sundkler under åtta år varit missionär i Sydafrika och Tanganyika och talade sedan dess obehindrat bantuspråken zulu, swahili och luhaya. Efter sin återkomst till Sverige hade han utnämnts till docent i *missionskunskap*. Under ett par år som sekreterare i *International Missionary Council* i London i slutet på 1940-talet hade han byggt upp ett globalt forskarnätverk, som han ständigt skulle vidareutveckla och som blev en bas i hans vetenskapliga verksamhet.

Den fältforskning han bedrivit under afrikaåren hade resulterat i ett par omfattande professorsspecimina. Hans grundläggande arbete, *Bantu Prophets in South Africa* (1948), var en sociologiskt och antropologiskt orienterad undersökning om ledarrollen i separatistiska nationalistisk-kristna sekter, insatt i ett vidare kulturellt och religiöst sammanhang. Ett annat arbete, inriktat på ekumenik, rörde det halvsekelånga förarbetet till den 1947 av olika konfessioner bildade *Church of South India*. I boken *Ung kyrka i Tanganyika* (1948), gav han en framställning om den lutherska Hayakyrkans eget inre liv, byggd på framför allt afrikanska prästers självbiografier på luhaya eller swahili. Den förstnämnda boken – som under professorstillsättningen skulle komma under debatt – ställde enligt Westin författaren i främsta rummet bland nutida

²⁴ Härtill och för det följande TFP 2.11 1948 § 6.

²⁵ Om Sundkler: »*Daring in order to know*» 1984; Furberg 1997, s. 9–13; Gray 1996, s. 343–346; Carl F. Hallencreutz & Sigbert Axelson i UNT 11.4 1995; Carl Johan Hellberg i SMT 84 (1996), s. 5–16; Jonson 2013–19, s. 279–285; Sharpe 2001; Swantz 2002 a–b.

²⁶ Sundkler, ms. kaps. 267 fasc. 2, BSS, UUB.

afrikanister. Sedan de således avfört Cnattingius föreslog samtliga sakkunniga Sundkler till professuren.²⁷

I fakulteten blev det därefter inte oväntat en strid om ord. Hur skulle ämnesnamnets preposition »med» tolkas efter den explikation det fått i det kungl. brevet 1947? Och vad var innebörden i uttrycket »fullgod kompetens»? De ofta samarbetande professorerna Engnell och Widengren menade att brevet misstolkats av de sakkunniga: missionshistoria skulle alltjämt uppfattas endast som ett biämne med lägre dignitet än kyrkohistoria. Det innebar att de uppvärderade Cnattingius' 1600-talsforskning och i meriteringshänseende fäste mindre vikt vid dennes missionshistoriska manuskript. Samtidigt konstaterade de att Sundklers meritering endast låg inom biämnet. Widengren påpekade att han för sin del »ägnat mångårigt arbete åt de flesta företeelser i afrikansk religion» och att han på detta område hade betydligt större kompetens, än de utsedda sakkunniga. Mot bakgrund av detta framförde han en utförlig och skarpt formulerad kritik mot Sundklers fältforskning om bantuprofetismen. Bland mycket menade han att framställningen var subjektivt präglad av missionärens perspektiv. Den stördes också av »oklara begrepp om det sakrala kungadömet», Widengrens egen tolkningsnyckel till religionshistorien.²⁸ På Cnattingius' arbete gick han inte mycket in. Denne placerade han i första förslagsrummet, medan han endast »med markerad tvekan» såg sig kunna kompetensförklara Sundkler och ge honom ett andrarum.

Fakulteten var alltså oenig och resultatet av omröstningen blev oavgjord mellan kandidaterna. Båda fick tre röster till första förslagsrummet och därutöver avgavs en röst för en delad förstaplacering. Också i Större akademiska konstoriet väckte professurens benämning diskussion. Liksom tidigare Widengren markerade nu också exegeten Engnell »i all blygsamhet» att han i sin »egenskap av religionshistoriker [tilltrorde sig ha] större kompetens att bedöma» Sundklers bok om bantuprofetismen, än de sakkunniga. Även han förklarade denne »endast med tvekan kompetent med hänsyn till hans svaga ställning inom professurens huvudområde».²⁹ Det var alltså de båda företrädarna för den religionshistoriska Uppsalaskolan som lade ut sitt raster och artikulerade sin kritik.

I Större akademiska konsistoriet erhöll Cnattingius 12 och Sundkler 9 röster till första förslagsrummet. Dick Helander, som i fakulteten givit de sökande det delade förslagsrummet, röstade nu på Sundkler. Alltjämt ville sex ledamöter inte kompetensförklara Cnattingius.³⁰ Utgången ledde till att Sund-

²⁷ Sundkler 1949, Cnattingius 1949.

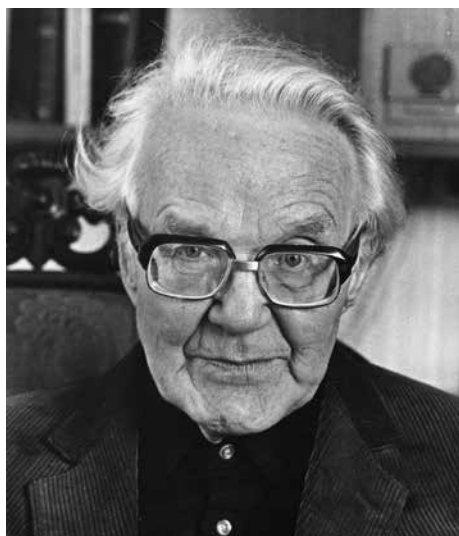
²⁸ Widengrens sakkunnigutlåtande, TFP 2.11 1948 § 6, bil. s. 3.

²⁹ Ivan Engnell i StKP 4.12 1948 § 16 bil. P, s. 3.

³⁰ StKP 4.12 1948 § 16.

kler anförde besvär och till en förnyad utförlig behandling i konsistoriet, där dessa avvisades. Cnattingius föreslogs till utnämning.

Universitetskanslern Thore Engströmer, fann det i sin hemställan till Kungl. Maj:t inte möjligt att frångå den allmänna praxis som genom ämnesbenämningens ord »med» markerade att kyrkohistoria var huvudämne och missionshistoria biämne. »Med» kunde omöjligen tolkas såsom »och». Å andra sidan gick det inte att förbise det starka framhävande av missionshistorien, som gjorts av riksdagen och som återgivits i Kungl. Maj:ts brev 1947, där det talades om »stora krav» på meriteringen i detta ämne. Den kravnivå som det därmed skulle vara fråga om gick enligt Engströmers mening inte att lägga lägre än

Bengt Sundkler, professor i kyrkohistoria med missionshistoria 1949–74.

motsvarande docentkompetens. Efter detta klarläggande konstaterade han att flera av de sakkunniga hade uttalat, att Cnattingius' missionsvetenskapliga specimen inte motsvarade sådana fordringar. Om Sundklers meritering till befattningen var det däremot ingen tvekan. Härav följde att kanslern frångick konsistoriets förslag och föreslog denne till professuren.³¹ Bengt Sundkler utnämndes den 22 april 1949.

Som internationellt arbetande afrikanist skulle Sundkler bli den främste kännaren av den stora kontinentens kyrkohistoria. Hans bok om bantuprophetismen var ett pionjärarbete, som blev grundläggande

för all den senare stora forskningen på detta vida område. Den utkom i fem upplagor och översattes också till tyska.³² En uppföljare blev *Zulu Zion and some Zwasi Zionists* (1976). Efter en bred produktion på många missionsvetenskapliga områden blev Sundklers *magnum opus* en över 1 200 sidor omfattande historik över Afrikas hela kyrkohistoria från fornkyrkan till våra dagar, tillkommen i samarbete med en lång rad afrikanska forskare. *A History of the Church in Africa* utgavs posthumt 2000. Ett annat av hans forskningsintressen gällde Nathan Söderblom och dennes ekumeniska insats. Den missions-

³¹ Univ.kanslern Th. Engströmer t. Kungl. Maj:t 29.3 1949. ED:s konseljakt nr 1, 22.4 1949, EDA, RA.

³² Hallencreutz 1998, s. 581–600. Sundkler noterade i sina levnadsminnen, ms. »Mina sextio år i kyrkohistoria»(kaps. 267 fasc. 2, BSS, UUB), att det fanns 2000 skrifter på temat.

historiska lärobok han skrev för grundutbildningen, *Missionens värld* (1963), kom i flera upplagor. Genom översättningar till engelska och finska fick den internationell spridning. Några år dessförinnan hade han som ett nytt studentpedagogiskt grepp utgivit en *Svensk missionsatlas* (1957).

Sundkler gick medvetet in för att bygga upp ämnets identitet. Vid sin installation föreläste han om »Den teologiska forskningen och de unga kyrkorna».³³ Sitt program, *Missionsforskningens arbetsuppgifter*, presenterade han i en särskild skrift 1952. Det snäva europeiska perspektivet inom teologin måste vidgas och nytt erfarenhetsmaterial komma till. Missionshistorieämnets tyngdpunkt flyttades från de västerländska missionsorganisationernas verksamhet till de unga kyrkornas historia i Afrika, Asien och Latinamerika, det som Sundkler gärna kallade »Tredje världens kyrkohistoria».³⁴ Han knöt här an till de missiologiska tankar som den holländske missionsteoretikern Hendrik Kraemers fört fram på 1930-talet.³⁵ Med ett uttryck som markerade sambandet med Fridrichsens exegetiska program, pekade han på hur missionens drivkrafter motiverades av en »biblisk realism» och han tog – med en knappast dold kritik mot sina kritiker inom Uppsalaskolan – avstånd från »någon förment allmän religionshistorisk ståndpunkt mellan religionerna eller ovan religionerna».³⁶

Samma år grundade han Svenska institutet för missionsforskning, som en brygga mellan den akademiska verksamheten och dess avnämare i Svenska missionsrådet och i kyrkor och samfund.³⁷ Institutet övertog utgivningen av den 1913 – i svallvågorna efter världsmissionskonferensen i Edinburgh 1910 – startade *Svensk Missionstidskrift*, som 1992 med bibehållande av sina etablerade initialer SMT omvandlades till den mera tydligt akademiskt präglade och internationellt inriktade *Swedish Missiological Themes*.³⁸ I den skriftserie Sundkler grundade 1956, *Studia missionalia Upsaliensia*, hade det vid hans pensionering hunnit komma tjugutre volymer, huvudsakligen doktorsavhandlingar.

Åren 1961–1964 var han tjänstledig från sin professur för att under tre och ett halvt år återvända till Tanzania, där han i den lutherska Hayakyrkan enhälligt valts till den förste biskopen av Bukoba. På tjänsten vikarierade då

³³ Sin installationsföreläsning »Teologi och de unga kyrkorna», tryckte Sundkler i SMT 38 (1950), s. 1–10 och i *Svenska Kyrkans Missionsstyrelsens årsbok* 8 (1950), s. 35–44. Den dubbla publiceringen markerade hur han såg ett ämnesansvar både gentemot den akademiska världen och kyrkan.

³⁴ Sundkler, ms. »Mina sextio år [...]», BSS, UUB. Swantz 2002 b, s. 301–321.

³⁵ Kraemer 1938.

³⁶ Sundkler 1952, s. 30.

³⁷ Sundkler 1951.

³⁸ Björck 2002, s. 295–300.

docenten i kyrkohistoria Allan Sandewall. Bengt Sundklers arbete ledde till att Uppsala blev ett centrum för afrikanistisk forskning och när Nordiska Afrikainstitutet 1962 placerades i staden var detta i hög grad beroende av hans starka position inom området.

Även utanför seminarierummen umgicks Bengt Sundkler gärna med studenter och var känd både som en charmfull, intensiv och smått excentrisk professor och som en inspirerande polyglott internationalist vid fakulteten. När han byggde upp ett dynamiskt forskarseminarium kring sig och sitt ämne skall man ha i minnet att det var han som utvalde forskarna, inte de honom. Ett inträdeskrav var ett etablerat internationellt nätverk. I ett globalt perspektiv var han utan tvekan den mest kände och aktade Uppsalateologen i sin generation och hans internationella kontaktnät har beskrivits som enormt. Han blev emeritus 1974.

Tore Furberg fullföljde 1962 Sundklers missionsorganisationshistoriska linje när han skrev sin avhandling om *Kyrka och mission i Sverige 1868–1901. Svenska kyrkans missions tillkomst och första verksamhetstid* (1962); han blev docent i ämnet, direktor för Svenska Kyrkans Mission och därefter biskop i Visby. Marja-Liisa Swantz, den första kvinnliga doktorn i missionshistoria, blev efter sin docentur i Uppsala professor i kulturanthropologi i Helsingfors. Avhandlingen kom 1970 och rörde förändringen av de kvinnliga riterna vid övergången från ett traditionellt afrikanskt till modernt europeiskt präglad lokalsamhälle i Tanzania.³⁹ Därutöver skrev hon bl.a. en omfattande biografi över sin ämneslärare, *Beyond the Forestlines. Life and letters of Bengt Sundkler* (2002).

Bland Sundklers doktorander fanns också den ovan nämnde Eric J. Sharpe, som 1965 disputerat om 1800-talets indiska religionsmöte mellan kristendom och hinduism och som några år runt 1980 var professor i religionshistoria vid den humanistiska fakulteten.⁴⁰

Efter fältstudier på plats disputerade Sigbert Axelson 1970 på en avhandling om mission såsom kulturmöte och kulturkonfrontation i Nedre Kongo under 1800-talets två sista decennier.⁴¹ Han antogs som docent och verkade som universitetslektor under Sundklers och Hallencreutz' professorstid. I sin forskning ägnade han sig också åt amerikanskt missionsinflytande i Västasien

³⁹ Swantz 1970.

⁴⁰ Sharpe 1965.

⁴¹ Axelson 1970.

och generellt om relationen mellan mission och politik. En politisk drivkraft var påtaglig i hans forskning, inte minst när han skrev om ämnen kopplade till konflikten mellan Israel och Palestina. Hans starka ställningstaganden och debattlusta kom till uttryck i boken *Missionens ansikte* (1976), som genom sitt långt drivna tolkningsperspektiv utifrån maktbegreppet blev mycket omdebatterad, men kom att ingå i den missionsvetenskapliga kurslitteraturen. Under det tidigare omtalade, massmedialt uppmärksammade ärendet rörande religionshistorikern Jan Bergmans agerande under början av 1990-talet var Axelson teologiska institutionens prefekt och uppträdde som engagerad aktör till dennes försvar, men hans aktivism i ärendet mötte kritik. I RUMO-reformens pedagogiska experimentet med en tematermin blev hans lektorat 1975 knutet dit och han blev en drivande kraft i verksamheten.

År 1970 lade också David Lagergren fram sin avhandling om Kongofristaten under ungefär samma period som den Axelson arbetat med.⁴² Den rörde hur den protestantiska missionens företrädare konfronterades med kolonialmyndighetens företrädare och handgångne män, när landet var brutalt styrt såsom Belgiernas kung Léopold II:s privata egendom, men då den s.k. anti-kongolesiska kampanjen tvingade denne att ge upp sitt grepp. Strax efter sin disputation antogs Lagergren som docent. Han blev missionsföreståndare i Svenska Baptistsamfundet och skulle i en rad arbeten framträda som samfundshistoriker. Om hur brittiska missionsorganisationen samspelade med politiska intressen för att stävja slavhandeln och slaveriet i Västindien handlade Stiv Jakobssons avhandling 1972.⁴³ Efter en period som lektor vid Beskowska skolan i Stockholm blev han domkyrkoadjunkt i Uppsala. Han blev 1973 docent i missionshistoria.

Jonas Jonsons avhandling 1972 rörde luthersk mission i Kina under Mao Zedongs revolutionsår 1944–51.⁴⁴ Utifrån förhållandena där och då diskuterade han hur kyrkorna kunde förhålla sig till det nya samhälle som skapats och om det var dags för en kristen omprövning av kommunismen. Han antogs som docent 1976, vikarierade en period på ämnesprofessuren, blev biträdande generalsekreterare i Lutherska världsförbundet och slutligen biskop i Strängnäs.

⁴² Lagergren 1970.

⁴³ Jakobsson 1972.

⁴⁴ Jonson 1972.

Ett testamente tryggar ämnets fortbestånd

År 1961 kom de ekonomiska förutsättningarna för missionsvetenskapsämnet att drastiskt förändras. Nämndemannen och kyrkvärden Gustav Leander i Riala i Roslagen hade genom testamente utsett universitetet till sin universalarvinge.⁴⁵ Avkastningen av hans efterlämnade förmögenhet skulle gå »till uppehållande av en missionsprofessur vid Uppsala universitet» och, om medel därutöver fanns, även till »en förtjänt missionsstuderande». Det var fråga om tre fastigheter omfattande 278 hektar, huvudsakligen skog. Huvudgården hade gått i arv inom testators släkt sedan 1600-talet och rymde inventarier av betydande kulturhistoriskt värde. Efter permutation 1972 försålde såväl fastigheter som lösegendom. Kammarkollegiet fastställde 2001 att stiftelsens avkastning skall utgå »i första hand till en professur i missionsvetenskap vid universitetet, om sådan saknas till annan lärarbefattning som trätt i professurens ställe och därefter i mån av tillgång till stipendier för forskare och forskarstuderande i detta ämne».⁴⁶ En önskan från fakultetens sida att vidga stiftelsens ändamål till en vidare missionsvetenskaplig verksamhet hade därmed avvisats. Stiftelseurkunden reglerar att professurens innehåll skall röra 'mission' i Leanders förstäelse av ordet. Sedan 2006 bestrider stiftelsen hela löne-kostnaden för den befattning som sedan dess heter *Gustav Leanders professur i missionsvetenskap*. Stiftelsen är idag en av de största som Uppsala universitet förvaltar; dess förmögenhet uppgick 2018 till ca 102 milj. kronor.⁴⁷ Stiftelsens existens är en tydlig exponent för det stora intresse för och den kraftfulla inriktning på mission som fanns i svensk kristenhet under 1900-talet.

Forskning om religionsmöten och fältstudier för studenter

Genom regleringsbrev 1974 föreskrevs att den professur som blev ledig vid Sundklers pensionering skulle återbesättas och benämnas *missionsvetenskap*. De strävanden som funnits under hela 1900-talet om en särskild och självständig missionsprofessur hade på så sätt nått sitt mål. Uppgiften beskrevs nu såsom studiet av

mötet mellan kristendom och andra religioner. Därvid beaktas såväl de religiösa, kulturella och politiska förutsättningarna vid denna konfrontation, som de

⁴⁵ Gustav Leanders testamente är tryckt i *Urkunder och författningar*. 4, 1990, s. 100f. Gustaf Leanders stiftelses arkiv i UUA, Lilla arkivet C4:121.

⁴⁶ Kammarkollegiets permutationsbeslut 8.3 2001.

⁴⁷ Om Leander: *Norrtelje Tidning* 3.12 1961. Akademi- och lärarentmästare Jan Harald Löfberg uttryckte det i *Norrtelje Tidning* 6.12 1961 så, att »Gustav Leanders namn blir aktat och hedrat så länge universitetet finns».

tros- och gemenskapsformer som framgår av mötet. Forskningsområdet gäller framför allt Afrika, Asien och Latinamerika under nyare tid.⁴⁸

När det i den inledande meningen inte längre talades om »brytningen mellan kristendomen och de främmande religionerna» utan på ett värdeneutralt sätt om »mötet mellan kristendom och andra religioner» speglar detta en påtaglig förändring av ämnets inriktning. En religionshistorisk infallsvinkel var fullt möjlig och de kontakter det var fråga om skulle vetenskapligt kunna belysas utifrån båda sidors förutsättningar och inte bara ur kristen eller västerländsk aspekt.⁴⁹ Genom den teologiska fakultetens förändrade relationer till kyrkan efter 1950-talets upsalienska religionsdebatt och också med en framväxande dialogisk religionsteologi i åtanke var den tidigare ämnesbeskrivningens formulering inte längre möjlig och heller inte önskvärd.

Professuren efter Bengt Sundkler söktes av docenterna Sigbert Axelson och Carl F. Hallencreutz, som då var prodirektor i Svenska Kyrkans Mission. Sak-kunniggruppen bestod av två framstående norska missionsvetare, Nils Bloch-Hoell och O.G. Myklebust i Oslo, samt kyrkohistorikern Torben Christensen i Köpenhamn. De uppförde enhälligt Hallencreutz i första rummet. I fakulteten instämde alla i detta, förutom religionshistorikern Jan Bergman, som i ett utförligt yttrande pläderade för Axelson, bl.a. under hänvisning till dennes Västasienforskning. Hallencreutz utnämndes den 11 december 1975.

Carl F. Hallencreutz, professor i missionsvetenskap 1976–96.

Carl F. Hallencreutz var missionshistoriker med närmast idéhistorisk inriktning och hade med fokus på religionsmötesfrågor disputerat för Sundkler. I sin doktorsavhandling behandlade han den av denne aktualiserade inflytelserike missiologen Hendrik Kraemer såsom ekumenisk teolog i mellankrigstidens muslimska

⁴⁸ Regleringsbrevet: UKÄ t. teol. fak. 15.2 1974, TFP 1.4.75 § 19 bil. C.

⁴⁹ Dekanus Ragnar Holte i TFP 21.4 1975 § 17H.

miljö.⁵⁰ Kraemers dialogtanke hade varit en utgångspunkt i Sundklers ämneskonception. Därefter hade Hallencreutz ägnat sig åt frågor om världens religionsdialog, ekumenik och samhällsansvar i Afrika, Asien och Latinamerika och kyrkornas situation i den politiska miljön där, liksom västerlandets missionsförståelse utifrån dagens situation. Hans tvärvetenskapliga inriktning var mycket påtaglig. När han efter nära två decennier på professuren publicerade första delen av en planerad översikt över *Tredje världens kyrkohistoria* (1993) fick den undertiteln *Från Jesus till det latinamerikanska befrielsekriget*.

Ett annat missionsvetenskapligt område, som Hallencreutz mutade in gällde det nordiska kristningsskedet, där han bl.a. stod i ledningen för det projekt som för första gången på svenska gav ut Adam av Bremens *Gesta Hammaburgensis* (1984). Inom projektet »Sveriges kristnande» skrev han om vikingatida mission i det småländska Möre och satte in kristnandet av sin jämtländska hemprovins i ett vidare europeiskt perspektiv. Han kom också att ägna sig åt Sápmi och religionsskiftet i övre Norrland.

Åren 1992–1995 var Hallencreutz fakultetens dekanus och blev därmed den, som hade att ta ansvaret för handläggningen av det ovan refererade komplicerade ärendet rörande professorskollegan Jan Bergmans spektakulära agerande, den s.k. Bergmanaffären. Han gick därefter i pension. Under mitten av 1980-talet hade han varit gästprofessor vid University of Zimbabwe i Harare och återvände nu dit 1996–1997 som gästprofessor i *Religious Studies*. Ett resultat av hans tid där blev boken *Religion and politics in Harare 1890–1980* (1998) numera ett standardverk i afrikansk kyrkohistoria. Återkommen till Uppsala skrev han en biografi om *Yngve Brilioth, svensk medeltidsforskare och internationell kyrkoledare* (2002).

Som forskare och lärare hade Hallencreutz förmågan att göra vida överblickar över mycket stora sammanhang, något som studenterna upplevde som stimulerande och intresseväckande. Liksom sin företrädare var han både en i hög grad globalt orienterad och en flitigt resande person med många förbindelser över hela världen. Detta låg i ämnets natur och präglade det på alla nivåer.⁵¹

Ett nytt initiativ från 1985 och under en tioårsperiod var de fältstudiearbeten i Asien, Mellanöstern, Afrika och Syd- och Mellanamerika, som studenter på grundutbildningsnivån kunde genomföra.⁵² Efter grundlig förberedelse för de

⁵⁰ Hallencreutz 1966.

⁵¹ Om Hallencreutz: Åke Andrén i *KVHAAA* 2002, s. 26–32; Axelson 2001, s. 151–175; Oloph Bexell i *UNT* 29.3 2001; Sven-Erik Brodd & Alf Tergel i *UNT* 24.3 2001 och *SMT* 89 (2001), s. 147–150; Adrian Hasting i *JRA* 31 (2001), s. 135–137.

⁵² Axelson 1988, s. 29–49; Hallencreutz 1997, s. 54–66.

i väg för att på nära håll studera avlägsna miljöer på främmande kontinenter, och sedan skriftligt och muntligt examineras vid hemkomsten. Det var fråga om både egentliga fältstudier, ibland med antropologisk inriktning, och lokala arkivundersökningar på plats. Jämte Hallencreutz var ämnesdocenten Sigbert Axelson drivande kraft i arbetet. Tillsammans bidrog de på så sätt till ämnets uppsving, inte bara inom grundutbildningen; fältstudierna visade sig vara i hög grad rekryterande till forskarnivån. Deras projekt var styrda av studenternas globala intressen och initiativ. Verksamheten resulterade i en rad studentrapporter, publicerade bl.a. i missionsforskningsinstitutets skriftserie *Missio*. Resorna finansierades från olika håll, främst av Svenska Missionsrådet och den statliga biståndsmyndigheten SIDA. Det upsaliensiska fältstudieprogrammet kom att inspirera till motsvarande initiativ vid en rad andra universitet och högskolor i landet.

1986 års fakultetsprogram kunde alltså konstatera att ämnet hade »vidgats till att innefatta studiet av lokal kyrkohistorisk utveckling i tredje världen med hänsyn till samtida religiös och politisk utveckling».

Efter Hallencreutz' pensionering stod professuren vakant under tio år. Dess ekonomiska bas behövde tryggas och den Leanderska stiftelsens krav och möjligheter klarläggas. Från 1997 och fram till sin pensionering vid utgången av 2003 var docenten, sedermera professorn i kyrkohistoria Alf Tergel förordnad som vikarie och ämnesföreträdare. Därefter hade professorn i kyrko- och samfundsvetenskap Sven-Erik Brodd samma uppgift fram till 2006. Genom sin ordförande Jonas Jonson hörde Nämnden för Svenska kyrkans mission i likhet med sin föregångare Svenska Kyrkans Missionstyrelse därvid av sig till fakulteten och framförde att det var »av vitalt intresse för kyrka och teologi» att professuren fanns kvar och att den upsaliensiska forskningstraditionen kunde fortsätta.⁵³

Det är i ämnet missionsvetenskap således inte längre – som Söderblom en gång motiverade inrättandet av en professur – fråga om att ge en akademisk yrkesutbildning åt kristna missionärer. Det gäller istället förutsättningslös forskning om förhållandena i Afrika, Asien och Latinamerika och kristendomens expansion i konfrontation eller samverkan. På den grunden har missionsprofessuren finansierats genom insamlade medel, garantier från Svenska kyrkan och slutligen genom en from kyrkvärds stora testamente. Denna inriktning har lett till en mycket påtaglig tvärvetenskaplighet och nära kontakter med annan u-landsforskning, t.ex. kulturanthropologi, etnologi eller olika social- eller språkvetenskaper. Ämnet har också utvecklats mot ett allt mera markant

⁵³ Jonas Jonson t. TFN 19.12 1997, TFnP 17.3 1998.

nutidsfokus. Inte desto mindre har det genom sina gängse metoder i fakultetsorganisationen haft kvar sin samhörighet inom ämnesområdet kristendomens historia/kyrko- och missionsstudier. Vikariefrågans lösning under vakansen runt sekelskiftet är ett uttryck för detta.

Många av ämnets doktorander har själva haft lång erfarenhet av arbete i syd, utanför Europas gränser, innan de påbörjat sina forskarstudier. Åtskilliga av dem har även haft sitt ursprung där. Det senare 1900-talets påtagliga intresse för internationella och utomeuropeiska förhållanden och för sociala rättvisefrågor blev för yngre studenter också en rekryteringsfaktor till högre missionsvetenskapliga studier.

Exkurs: Efter 2000

När professuren utlystes 2004 markerades att studium av »kristen missionsteologi och kristna kyrkors dialog med omgivande samhällen, religioner och kulturer» skulle ses som särskilt meriterande vid tillsättningen. År 2006 utnämndes forskaren vid kyrkokansliet i Svenska kyrkan, teol.dr Kajsa Ahlstrand till innehavare av *Gustav Leanders professur i missionsvetenskap*. I sin forskning var hon inriktad mot frågor om interreligiös dialog och religionsteologi. Hennes avhandling rörde den katalansk-indiske religionsfilosofen Raimundo Panikkars ställningstaganden i gränsområdet mellan kristendom, hinduism och buddhism. Såsom hon i den engelska översättningen av ämnesnamnet *missionsvetenskap* beskrivit inriktningen av denna »missionsprofessur» blev det genom henne huvudsakligen fråga om »*World Christianity and Interreligious Studies*».

Efter att innehaft tidsbegränsade anställningar sedan 2004 erhöll teol.dr Magnus Lundberg 2009 fast tjänst som universitetslektor i missionsvetenskap och antogs 2010 som docent. Han hade disputerat i Lund på en avhandling om romersk-katolsk mission i Mexiko på 1500-talet. Därefter hade han utgivit flera undersökningar om det koloniala Latinamerikas missionshistoria. Han har också intresserat sig för de marginella grupper som under 1900-talet brutit med eller exkommunicerats av den romersk-katolska kyrkan, t.ex. den s.k. Palmarianska kyrkan i Spanien, med egen påve. Lundberg utnämndes 2016 till professor i *kyrko- och missionsstudier* och är sedan 2020 ämnesföreträdare i den då inrättade ämneskonstruktionen *kyrko- och missionshistoria*.

Exegetik – vetenskapen om Bibeln

Teologiska fakultetens professorer i exegetik (av grek. ἐξηγήσω, 'förklara') hör till universitetets äldsta och leder sin historia tillbaka till dess återupprättande 1593. Parallellt fanns vid den filosofiska fakulteten från 1605 respektive 1620 professorer i Bibelns grundspråk. Från 1790 fanns bara en exegetisk professur med ansvar för forskning och undervisning inriktad på Bibelns båda testamenter. Genom ett kungl. brev 1877 hade inrättats även en eo. professur i ämnet. Tjänsterna hade länge samma ansvar, men något olika examinationsskyldighet. När 1909 båda professorerna blev ordinarie formaliserades den uppdelning av ansvaret dem emellan på Gamla respektive Nya testamentet, som man under hand kommit överens om 1903. Själva ämnesnamnet skulle dock för dem båda ännu i sjuttio år kvarstå som rätt och slätt *exegetik*. Underdisciplinerna omtalades oftast av lärare och studenter med de latinska adjektiven *vetus* och *novum*, dvs. 'gamla' och 'nya'. Samarbetet mellan ämnena har varit livligt och genom de med början 1947 upptäckta omfattande skriftfynden i Qumran på Västbanken, de s.k. Dödahavsrollarna, har man fått ett disciplinövergripande hebreiskspråkigt källmaterial, ca 1000 år äldre än vad som tidigare funnits att tillgå. Ämnenas historia presenteras här i ett integrerat sammanhang.

Den Wetterska striden – exegetik som religionshistoria

När de nya universitetsstatuterna trädde i kraft 1916 innehades den nytestamentligt inriktade exegetikprofessuren av Adolf Kolmodin, som tillträtt som extra ordinarie professor 1903 och blivit ordinarie 1909. Han blev emeritus 1920. Kolmodin levde i en brytningstid, där han framstod som en konservativ bibelteolog inspirerad av Theodor von Zahn i Erlangen. Den framflyttande bibelkritiken ville han stävja och det är symptomatiskt att han på Emerik Stenbergs stora gruppporträtt föreställande teologiska fakulteten 1911 sitter energiskt framåtlutad och tydligt pekar på den på sammanträdesbordet liggande bibelboken.¹ Som framgått av föregående kapitel är hans bestående insats i

¹ Bexell 1995 b, s. 156f. Porträttet syns i bakgrunden till bilden nedan s. 313.

fakultetens historia knuten till etableringen av ämnet missionshistoria och parallellt med sin professur var han internationellt aktiv i missionsledande uppgifter.² Den tillsättning som ägde rum efter hans avgång utvecklades till en offentligt uppmärksammas kraftmätning mellan två vetenskapliga förhållningssätt.

Tillsättningsärendet – omtalat som »den Wetterska striden» – har med rätt eller orätt karaktäriserats som en av de hårdaste striderna i universitetets annaler.³ Två personer fullföljde sina ansökningar: ämnesdocenten Johannes Lind-

Adolf Kolmodin, professor i exegetik
1903–20.

blom, som uppehöll professuren under vakansen, och den fem år yngre tillförordnade läraren i religionshistoria vid Stockholms högskola, docenten Gillis P:son Wetter. Det var dock inte så mycket de båda professorspretendenterna, som deras omvärld som var stridens aktörer.⁴

Lindblom hade låtit tala om sig i den intensiva debatt som uppstått efter det att den strax blivande kyrkohistorieprofessorn Emanuel Linderholm 1919 givit ut sin liberalteologiska reformationsskrift *Från dogmat till evangeliet!* Denna var riktad bland annat mot den konservativa bibelforskning som företrädades av Kolmodin. Lindblom hade sökt

bringa ordning i samtalet genom sin bok *Jesu religion och historisk kristendom* (1919). Som kritiker av Linderholms idéer kom han därigenom att i massmedias svart-vita dramaturgi oförskyllt få namn om sig att vara en gammaldags och exegetiskt konservativ teolog. Så var det knappast.

Också Gillis Wetter var ett för den intresserade allmänheten bekant namn. Han var en ung, internationellt arbetande forskare, med flera perioder vid tyska och engelska universitet bakom sig. År 1915 hade han sökt professuren i *teologiska prenotationer och teologisk encyklopedi*, men därvid fått möta tung

² Om Kolmodin: Frängsmyr 2010 a, s. 336–342 som utförligt skildrar honom ur ett fakultetshistoriskt perspektiv; Sundkler 1975–1977, s. 477–479.

³ Geo Widengren i KVHAAA 1975, s. 47.

⁴ *Handlingar angående professuren i exegetik* [...] 1922. Wetter 1922; Lindblom 1922; Wetter 1923 a; Palmqvist 1967, s. 24f.; Hessler, 1964, s. 209ff. – Om Wetter: Fridrichsen, Linton & Lindskog 1937; Olsson 1999; s. 85–90; Skogar 1993, s. 85–98.

kritik, och av tre av de sakkunniga förklarats icke kompetent och inte uppförts på fakultetens förslag. Inför den konkurrensen hade han samma år utgivit en religionsfilosofisk skrift med titeln *Tro och vetande* (1915). I Kierkegaards anda hade han där kritiserat den av Henri Bergson och Vitalis Norström företrädna s.k. intuitionsfilosofin, liksom också bl.a. Ernst Troeltschs och Nathan Söderbloms religionsteori. Han menade att det vore »orimligt att tänka sig någon form av kompromiss mellan religionen och vetenskapen. [...] Frågan om det religiösa föreställningsinnehållets verklighet [är] meningslös». Någon annan verklighet än den vetenskapligt bevisbara existerade inte för Wetter. Religion, och i synnerhet kristendomen, kunde därför varken bygga på någon uppenbarelse, på ett slags beroende eller på allmän tillit, utan var för honom endast en »negation», ett sätt att protestera mot människans givna omständigheter.⁵

Wetter var en utpräglad religionshistoriker, som i hellenismen, inte i judendomen, såg det han kallade »kristendomens moderjord».⁶ Från kyrkan var han distanserad och stod främmande för den teologiska fakultetens uppgift att utbilda präster. Kristendomen uppfattade han i den inflytelserike tyske exegeten Hermann Gunkels anda som en synkretistisk hellenistisk religion med tillflöden från olika håll. Året efter sin tidigare professorsansökan, 1916, hade han ansökt om docentur också i exegetik och antagits som sådan, trots det anmärkningsvärda att fakultetens båda exegetikprofessorer hade avstyrkt detta och därefter reserverat sig mot beslutet. Det var, menade de, inte möjligt att arbeta med Nya testamentet på det sätt som Wetter gjorde med ett programmatiskt »undanskjutande av den för dess förståelse nödvändiga förutsättningen Gamla testamentet».⁷

Den teologiska vetenskapen i vårt land befann sig vid denna tid i en period av starka meningsskiljaktigheter och tillsättningen av den efter Kolmodin lediga exegetikprofessuren tilldrog sig allmänhetens intresse. Tidningarnas etiketterande polarisering mellan de båda sökande var snabbt etablerad.

Som sakkunniga nominerade fakulteten exegetikprofessorerna Erik Aurelius i Lund och Lyder Brun i Kristiania, uppsalafilologen Otto Lagercrantz och den tyske hellenistiskt orienterade religionshistorikern och filologen Richard Reitzenstein i Göttingen, samt – på förslag av Erik Stave, vilket kan vara värt att notera – den avgående Kolmodin. I konsistoriet tillsattes de tre första med acklamation, medan det blev votering mellan de båda andra namnen, således mellan en utpräglad religionshistoriker och en traditionellt arbetande och

⁵ Wetter 1915, s. 119f.

⁶ Wetter 1923 b, kap. 2.

⁷ TFP 1.5 1918 § 7, bil. Y.

konservativ exeget. Med 18 röster mot 14 utsågs Reitzenstein som sakkunnig.⁸ Spänningen mellan två diametrala skolbildningar var alltså tydlig från redan början.

När sakkunnigyttrenderna öppnades visade det sig att Aurelius och Lagercrantz satt Lindblom i första rummet och Wetter i det andra, medan Reitzenstein föga förvånande gjort tvärt om och i första rummet förordat Wetter, för vilken han varit en inflytelserik lärare vid dennes vistelse i Göttingen. Brun hade inte tagit ställning, utan givit de båda sökande ett delat förstarum. Sakkunnigförfarandet gav alltså ingen vägledning i utnämningsärendet. Utlåtandena gjorde klart att det var fråga om två mycket skickliga forskare, men av olika typ och med skilda forskningsintressen.

Wetter var alltså en utpräglad företrädare för den religionshistoriska skola, som nu stod på sin höjdpunkt. Han var intresserad av den hellenistiska epokens religiösa strömningar och den tidigaste kristendomens förhållande till dem. I centrum för hans forskning stod frågor rörande kristendomens historiska framväxt i den grekiska mysteriereligionens och judendomens miljö. I ett i tidskriften *Kristendomen och vår tid* 1916 publicerat forskningsprogram hade han tydligt markerat sin uppfattning att det var det hellenistiska inflytandet på urkristendomen, som var avgörande. Endast genom ett fördjupat religionshistoriskt-filologiskt studium fann han det möjligt att förstå kristendomens uppkomst. Det var »senjudendomen och hellenismen [...] som för den nytestamentlige exegeten äga intresse, icke Gamla Testamentet i och för sig».⁹ Exegetikämnets gräns mot religionshistorien och filologin uppfattade han endast som en fakultetsadministrativ formalitet.¹⁰

Lindblom tecknade i sin vetenskap stora idéhistoriska linjer och drev speciella textproblem och språkliga frågor. Hans exegetiska fokus var inriktat mot bibeltexterna och det religiösa liv som kommit till uttryck där, och han hade också behandlat kanonhistoriska frågor om Bibelns eller enskilda bibelböckers tillkomst. Sådant låg fjärran från det Wetter ägnade sig åt. Men med sitt intresse också för utomkanoniska skrifter knöt han an till den religionshistoriska skolan.

Det är inte långsökt, att man från kyrkligt håll med oro såg den framtid an, där Wetter under decennier skulle ha ansvaret för prästernas exegetiska utbildning och därtill i sin egenskap av teologiprofessor vara självskriven ledamot av Uppsala domkapitel. Det var, menade man, av de sökande endast Lindblom, som kunde bli till nytta i den prästutbildning som var fakultetens

⁸ StKP 29.1 1921 § 6, s. 4.

⁹ Wetter 1916, s. 214f.

¹⁰ Wetter 1916, s. 206.

uppgift. Wetters forskning uppfattades i det sammanhanget som destruktiv och alldeles främmande för avnämarna inom det fungerande kyrkolivet.

Den s.k. Wetterska striden blåste upp till full storm och valet mellan de båda sökande tolkades som ett vägskäl, inte bara för exegetikämnet, utan också för fakulteten som sådan. Men vad som hände blir begripligt endast om man beaktar att fakulteten vid denna tid alltjämt hade en uttalat dubbel uppgift, både att bedriva fri akademisk forskning och att yrkesutbilda lutherska präster för tjänst i Svenska kyrkan. Fakulteten och kyrkan var nära knutna till varandra och i personalunion i domkapitlet. Kyrkan ställde förväntningar på utbildningen.

Mot bakgrund av sakkunnigutlåtandena röstade i fakulteten samtliga ledamöter utom en för Lindbloms utnämning. Att Emanuel Linderholm därvid avvek och ville ha Wetter förvånade ingen. Den radikala pressen, främst *Upsala Nya Tidning* och *Social-Demokraten* bearbetade under tiden Uppsalas professorskår till Wetters förmån.¹¹ Alla professorer hade att ta ställning i konsistoriet. Å andra sidan hade det frikyrkliga *Svenska Morgonbladet* häftigt konstaterat att det vore fullkomligt ödesdigert för Svenska kyrkan om dess präster utbildades i en wettersk exegetik, som inskränkte kristendomen till en religion bland andra.¹²

När ärendet kom till konsistoriet skärpte Linderholm tonen genom att göra gällande att valet mellan kandidaterna rörde forskningens frihet. Han understöddes av den värdenihilistiske filosofen Axel Hägerström, som i Lindblom närmast såg en kulturfara. Hägerströms yttrande föranledde den sakkunnige filologen Otto Lagercrantz att i ett utförligt och spetsigt »Öppet brev» i tidningen *Upsala* bemöta dennes argument. Det upptog halva förstasidan och ytterligare en helsidas utrymme i tidningen och startade ännu en tidningsdebatt i ärendet med en rad deltagare.¹³ Stämningen blev allt mera agitatorisk och uppjagad. Lagercrantz hade dock redan i sitt sakkunnigytrande påpekat att båda sökande »gentemot den bibliska traditionen stå på den moderna forskningens grund» och de hade om Johannesevangeliet uppvisat en principiellt likartad exegetisk uppfattning.

Konsistoriets votering utföll jämnt mellan de båda kandidaterna. Med utslagsrösten från *rector magnificus* Ludvig Stavenow föreslogs att Lindblom skulle utnämnas till tjänsten. Efter universitetskanslern Carl Swartz' motiverade förord för denne gick ärendet till departementet. Ecklesiastikministern i Brantings ministär hette vid denna tid Olof Olsson. På grund av sin uttalat

¹¹ Om *UNT*'s engagemang i detta och andra professorstillsättningsärenden: Hirschfeldt 1988, s. 22–23.

¹² *SvM* 11.11, 14.11, 21.11, 30.11 1922. Hessler 1964, s. 209.

¹³ Lagercrantz 1922.

ateistiska och kyrkokritiska profil hade hans utnämning till statsråd med ansvar för kyrkofrågorna ansetts utmanande för kyrkan. Inom partiet gick han under namnet »Hedna-Olle».¹⁴ Det var han som fick det utnämningensärende på sitt bord, där samtliga instanser hade föreslagit Johannes Lindblom.

Den strid Olsson dittills iakttagit på avstånd uppfattade han som en kamp mellan en föråldrad kyrka och det moderna samhälle han ville bygga. Arthur Engberg, som i sin tidning *Arbetet* i Malmö några år tidigare agerat för Emanuel Linderholms utnämning till professor i kyrkohistoria, engagerade

Gillis P:son Wetter, professor i exegetik 1923–26.

sig nu för den teologiskt än mer radikale Wetter: »Utan räddhåga» hade denne förtjänstfullt »dragit ut konsekvenserna av den hägerströmska kunskapsteorin».¹⁵ Det fanns för statsrådet Olsson ingen tvekan om att det var Gillis Wetter som borde bli professor i exegetik. Utnämningen skedde den 16 februari 1923. Den uppfattades allmänt som en markering emot kyrkan och den låter sig kyrkopolitiskt förklaras.

För Arthur Engberg var det nödvändigt att staten använde sig av sin utnämningmakt för att »radikaliserade teologiska fakulteterna och »genom sin rekrytering lägga grunden till en helt ny prästutbildning i

landet». I en riksdagsdebatt tog han Gillis Wetter som föredömligt exempel på den nya typ av professorer som nu behövdes, ja »icke en enda Wetter, utan kanske många Wettrar».¹⁶

Engberg hade länge drivit kravet att de teologiska fakulteterna borde upphöra att vara »prästm seminarier», som utbildade »propagandister för en viss lära».¹⁷ I riksdagen hade han sagt ifrån att statsmakten måste utnyttja sina möjligheter att påverka rekryteringen till de teologiska fakulteterna. Det var på så sätt som det han beskrev som en tolerantare och vidsyntare folk-

¹⁴ Gidlöf 1992–1994, s. 332.

¹⁵ Engberg i *Arbetet* 13.11 1922. Om Engberg och teologin: Beltzén 1973; Gustafsson 1962, s. 99–121.

¹⁶ AK prot. 1923, nr 29, s. 78f.

¹⁷ *Arbetet* 13.11 1922.

förkunnelse skulle främjas.¹⁸ Den Wetterska striden var alltså inte ett isolerat fakultetsärende.

Svenska Morgonbladet karakteriserade Wetters utnämning som en »våldshandling» mot kristendom och kyrka. »Det måste bli ett slut på ett system som gav världslig myndighet makt att tillsätta lärare i kyrkan» menade man. De teologiska fakulteterna och Svenska kyrkan borde nu gå skilda vägar och kyrkan skiljas från staten.¹⁹

Den tidigare dogmatikprofessorn Einar Billing, nu biskop i Västerås, tog upp utnämningen i ett därefter tryckt och spritt föredrag om *Universitet och kyrka* (1923) vid det stora Allmänna Kyrkliga Mötet några veckor senare. Han pekade på att man som en konsekvens av ett likande utnämningsärende i Oslo 1907 grundat *Det teologiske menighetsfakultet* (numera *MF vitenskapelig høyskole for teologi, religion og samfunn*) som ett från staten fristående alternativ. Krafter hade varit igång för något liknande i Sverige, men man borde nu istället välja att inom det etablerade fakultetssystemet söka inrätta specialdestinerade donationsprofessorer. En sådan skulle, sade Billing, vara en kyrkans gåva till universitetet.

Endast en månad efter Wetters utnämning 1923 bildades för detta ändamål Svenska kyrkans Rudbeckiusstiftelse.²⁰ Dess syfte var att »stödja den vetenskapliga teologien i synnerhet i dess arbete på utforskandet av de bibliska religionernas och den kristna kyrkans historia samt på klarläggandet av den kristna trons väsen», det vill säga de vetenskapliga disciplinerna exegetik, kyrkohistoria och systematisk teologi. Stadgarna sade att ändamålet skulle uppfyllas genom att en personlig professur tillskapades åt någon sökande, som på vanligt sätt kompetensförklarats till en teologisk lärostol. Utan namns nämnande kunde det inte tydligare sägas, att det var Johannes Lindblom som var den tilltänkte innehavaren. Förslaget diskuterades med positivt gillande i en utförlig ledare i kyrkans veckotidskrift *Församlingsbladet*.²¹ Tidningen beklagade att man vid professorsutnämningen »lätit sig imponeras av argumenteringen från en högröstad, föga nogräknad och agitatorisk opinion». Men ireniskt – eller ironiskt? – ville man inte tänka sig att »någon önskan att skada kyrkan» gjort sig gällande, när den för tjänstens göromål »mindre lämplige» utnämndes.

Förutom den inlaga han hade haft att författa under ärendets gång, hade den förbigångne Johannes Lindblom förhållit sig passiv. I sina levnadsminnen no-

¹⁸ AK prot. 1923 nr 29, s. 76f. *Arbetet* 24.8, 13.9, 28.9, 6.10, 20.12 1923.

¹⁹ *SvM* 7.2 1923.

²⁰ Lenhammar 1977, s. 54–63.

²¹ Jonzon 1923.

terade han att han för illa av debatten kring sin person och inte kände igen sig i den bild av honom som målades upp. »Jag var konservativare än Linderholm men långt liberalare än hopen av mina vänner.» När han fick veta att en ny tjänst destinerad för honom planerades, deklarerade han att han inte ville komma ifråga för en sådan befattning. Som »ett slags motprofessor» ville han inte verka.²² På frågan om någon orättvisa var begången genom utnämningen av Wetter svarade han nej: »Ju närmare två konkurrenter i ett akademiskt befordringsmål står varandra i kompetens, desto mindre har man anledning att tala om orättvisa i det slutliga avgörandet.»²³

Lindblom kallades 1924 till den första ordinarie professuren vid den nygrundade teologiska fakulteten vid Åbo akademi och blev 1930 professor i gammaltestamentlig exegetik i Lund. Där blev han till sist universitetets rektor.

Den professur, till vilken den forskningsmässigt mycket produktive Wetter utnämns under så uppmärksammade former, kom han emellertid att inneha endast under tre år. Efter en kort tids sjukdom avled Gillis Wetter i september 1926, endast 39 år gammal. Hans omfattande utländska bibliotek överlämnades därefter som gåva till det teologiska seminariebiblioteket att under femtio år där hållas samman som en sluten enhet.²⁴

Det var alltså urkristendomens folkliga fromhet och kult som stod i centrum för Wetters intresse. Det manifesterades i hans stora verk *Altchristliche Liturgien* (1–2, 1921–22), där han i religionshistoriskt perspektiv behandlade framväxten av mysterie- och offertanken i nattvarden. Om »Det urkristna gudstjänstfirandet och Nya Testamentet» talade han i sin installationsföreläsning.²⁵ Enligt hans mening var därvid frågor kopplade till den historiske Jesus och hans apostlar för kyrkans och urkristendomens uppkomst ovidkommande.²⁶ Han understöddes på den punkten av kyrkohistorikern Emanuel Linderholm, men ville inte identifiera sig med dennes liberalteologiska reformprogram för Svenska kyrkan. Vi har tidigare i sitt sammanhang sett hur Linderholm under sina docentår drivit samma tankar i en föreläsningsserie om antik religion och judendomen: också för honom var »religionen» uttryckligen reglerad av evolutionens lagar.

Bland den kurslitteratur på kandidatnivå, som Wetter brukade tentera på fanns Rudolf Knopfs *Einführung in das Neue Testament* (1919), den uppmärksammade franske modernisteologen Alfred Loisy's sexhundra sidiga kommentar.

²² Bexell 2011 a, s. 29–32.

²³ Lindblom 2011, s. 168.

²⁴ TFP 28.5 1927 § 11, TFP 3.7 1929 § 9, TFP 10.12 1928 § 9.

²⁵ Sin installationsföreläsning utgav han som en särskild skrift, Wetter 1923 c.

²⁶ Fridrichsen m.fl. 1937, s. 3.

tar *L'Évangile selon Luc* (1924), liksom den religionshistoriskt inriktade filologen Paul Wendlands båda arbeten *Die urchristliche Literaturformen* (1907) och *Die hellenistisch-römische Kultur in ihrem Beziehungen zu Judentum und Christentum* (1912).²⁷

Men Wetters teorier skulle bli motsagda av hans efterträdare och av en stor forskningstradition. Vid sin död var han sysselsatt med ett större arbete om aposteln Paulus; dennes insatser i urkristendomen menade han vara alldeles överdrivna av den konventionella forskningen och han ville nu söka omvärdera dem.

På sitt sätt kan Wetters verksamhet inom fakulteten beskrivas som ett slags brytpunkt, ett fullföljande av det nytänkande som hade inletts med Nathan Söderblom, Erik Stave och S.A. Fries. Den nytestamentliga exegetiken öppnades för en tradition som vid denna tid hade präglat mycken europeisk forskning. Hans teser var vida och spekulativa, men några lärjungar som följde honom i spåren fick han aldrig, även om en sentida efterträdare medvetet skulle knyta an till hans forskning. I sitt sätt att driva de icke-teologiska frågorna i exegetiken var han radikalare än andra.

Som docent under Kolmodins sista år och under början av Wetters tid tjänstgjorde Johannes Lundberg. Han hade disputerat på en avhandling om *Kristusmystiken hos Paulus* (1916) och var tillförordnad professor i vakansen 1922–1923. Sedermera övergick han till skoltjänst och blev rektor vid Östra realläroverket i Stockholm. En för lång tid bestående insats gjorde han genom att tillsammans med Erling Eidem och Johannes Lindblom utarbeta den allmänt brukade konkordansen till 1917 års översättning av Nya testamentet (1921, 3 uppl. 1964).²⁸

Ett långt interregnum i Gamla testamentet

Med undervisningsskyldighet i Gamla testamentet hade Erik Stave 1899 utnämnts till extraordinarie professor i exegetik, varefter han 1900 blivit innehavare av den ordinarie lärostolen. Mitt under det att den Wetterska striden pågick blev han emeritus sommaren 1922. Han var och förblev dalkarl; med sitt dalanamn hade han ursprungligen hetat Lekatt Erik Ersson. Nu var han en av landets mest uppmärksammade exegeter och hade varit en av portalgestalterna vid den historisk-kritiska bibeltolkningens genombrott i Sverige.²⁹

²⁷ Tentamenslitteraturen enl. Kellerman, a.a. »Jag råkade leva...», sign. X 268 bi, UUB s. 44.

²⁸ Om Lundberg: Erik O. Löfgren i *SvD* 24.11 1948.

²⁹ Hidal 1972; Hidal 2007–2011.

Genom inflytande från professorkollegan Einar Billing hade han under 1910-talet emellertid nyanserat sitt uppenbarelsbegrepp och talade nu om en sådan kontinuitet i »den levande Gudens stora gärningar i Israels historia», som gick vidare genom Nya testamentet och kyrkan fram till nutidens församlings-

Erik Stave, professor i exegetik 1900–22, domprost och förste teologie professor 1917–22.

liv. Wetters religionshistoriska skola fick aldrig en tillskyndare i honom.³⁰

Utan förändring av sina professionella ämbetsåligganden hade Stave 1917 utnämnts till förste teologie professor och domprost.

Fakulteten beslöt 1937 att inköpa en bronsplakett med Staves porträtt, utförd av konstnären Karl Berglind. Avsedd att placeras bredvid denna medaljong skänkte Uppsala exegetiska sällskap fem år senare en av Arvid Backlund utförd motsvarande bild, föreställande den 1914 avlidne Stockholmskyrkoherden, teol.dr S.A. Fries.³¹ Den överlämnades vid ett minnessymposium i mars 1942, när denne skulle ha fyllt 75 år. Detta i

fakultetens historia märkliga förfarande utgjorde förvisso ett slags posthum *Ehrenrettung* av en radikal exeget, men rörde en forskare som aldrig kom att inneha tjänst vid fakulteten. Kring sekelskiftet hade han flera gånger förgäves sökt sig dit, men då även av Erik Stave uppfattats som alltför extrem i sina teorier. Plaketten utfördes också som en »S.A. Fries-medalj», att av föreningen utdelas som (en idag inte längre utnyttjad) belöning för förtjänstfull exegetisk forskning. Vid Uppsala exegetiska sällskaps högtidsdag i september samma år överlämnade Gillis Wetters änka som gåva till fakulteten en motsvarande medaljong med makens porträtt, utförd av Nils Möllerberg.³² Medaljongerna – tillkomna som en märklig kedjereaktion – var ursprungligen placerade i Dekansalen.

Också återbesättandet av professuren efter Stave blev en utdragen historia. Vid ansökningstidens utgång hade fem sökande anmält sig. Till sakkunniga

³⁰ Om Stave: Frängsmyr 2010 b, s. 332–339 samt Ericsson 2006, s. 35–39; Hidal 1979; Hidal 2007–2011, s. 164–168; Idestrom 2000; Lindblom 1932; Sven Linder i *SEA* 5 (1940), s. 224–268.

³¹ TFP 15.9 1942 § 8.

³² Medaljongen överlämnas vid Exegetiska sällskapets årsmöte den 22 september 1942.

utsågs förutom Stave själv exegeterna Sven Herner i Lund, och Sigmund Mowinckel i Kristiania samt orientalisten och filologen Johannes Pedersen i Köpenhamn. Resultatet av deras granskning blev att fakulteten inte fann sig kunna kompetensförklara någon av de sökande. Endast Mowinckel hade, dock »med stor tveksamhet», menat att ämnesdocenten Sven Linder kunde anses kompetent; denne tjänstgjorde som tillförordnad professor under vakansen. »Med ännu större tveksamhet» gjorde han även en kompetensmarkering av en av de andra sökandena, teol.dr Emanuel Ring, komminister i Johannes församling i Stockholm. Denne hade specialiserat sig på frågor rörande gammaltestamentlig och talmudisk sociallagstiftning och etik.³³ Men fakulteten beslöt alltså att inte kompetensförklara någon av de sökande.

Alla fann sig i detta utom den exegetiske enspännaren Jonas Walles, lektor vid Nya elementarskolan i Stockholm. Han hade disputerat för docentur i exegetik med avhandlingen *Studier öfver den judiska församlingens uppkomst under det persiska världsrikets tid* (1900).³⁴ Nathan Söderblom hade i en recension emellertid sammanfattat denna så, att »*ce problème obscur par M. Walles est expliqué par une hypothèse encore plus obscure et encore plus énigmatique*», några vetenskapliga problem hade Walles inte löst genom sina oklara hypoteser, tvärtom.³⁵ I tillsättningsärendet publicerade Walles nu en skrift med det han kallade en »vidräkning med professorerna Mowinckel, Stave och Linderholm m.fl.»³⁶ I en vetenskapshistorisk översikt i *Svensk Exegetisk Årsbok* trettio år senare skulle han karaktäriseras som »skarpsinnig, beläst och uppslagsrik, men bisarr och ofta omdömeslös».³⁷

Under rubriken »Hur står det egentligen till bland Uppsala universitets teologer?» kom emellertid Arthur Engberg i sin tidning *Social-Demokraten* att utförligt agera för Walles' sak. De övriga sökande vidrörde han inte, men beskrev den kyrkokritiske Walles inkompetensförklaring som ett »småpåvegodycke» från fakultetens sida. Dem han eljest brukade godkänna där, Wetter och Linderholm, hade i det här fallet »låtit majoriteten förleda sig».³⁸ Wallesärendet får ge ännu en belysning av Engbergs vid denna tid pågående journalistiska aktivism för fakultetens kursändring.

På förslag av dogmatikprofessorn Arvid Runestam beslöt fakulteten i den uppkomna situationen att under hand höra sig för hos Johannes Lindblom i

³³ Om Ring: Nystedt 1937, s. 13–15. Om Walles: Ericsson 2006, s. 10–15; Parikh 1991; E. Walles 1981, om denna professorskonkurrens, s. 161–176.

³⁴ Till begreppet 'disputation för docentur', se ovan s. 39.

³⁵ Söderblom i *RHR* 45 (1902), s. 267.

³⁶ *Sakkunnigeutlåtande angående sökandena till professuren i exegetik*, 1925. Walles 1925 a–b.

³⁷ Lindhagen 1954, s. 41.

³⁸ Engberg 1924.

Åbo, om han vore villig att låta sig kallas till tjänsten och då också bli dekanus. Att det var Gillis Wetter, som nu var dekanus och därmed hade uppdraget att kontakta Lindblom, var kanske inte den optimala förhandlingspositionen i sammanhanget. Lindblom hade i varje fall snabbt meddelat att han inte ville ta emot en professorskallelse tillbaka till Uppsala.³⁹ Fakulteten fick då tillstånd att anstå med ledigförklarandet ett år.⁴⁰

Mitt under denna procedur väckte Gillis Wetter år 1925 förslag om att fakulteten skulle begära att kanslersresolutionen av år 1909 skulle fullföljas genom att de båda exegetikprofessorerna formellt blev uppdelade fullt ut och ombenämndes till *Gamla resp. Nya testamentets exegetik*. Den dittillsvarande gemensamma benämningen – enbart *exegetik* menade han skulle spegla en förlegad, dogmatiskt bestämd uppfattning om Bibelns religiösa enhetlighet. Det vore därtill för *en* person närmast omöjligt att behärska det växande forskningsläget och samtidigt vara fullt kompetent i båda bibelvetenskaperna. Av traditionella skäl ville han dock inte byta ut ordet »exegetik», även om forskningsuppgifterna enligt hans mening gällde israelitisk resp. urkristen religionshistoria.⁴¹ Förslaget som sådant uppfattades positivt av fakulteten, men den motivering Wetter anfört motsades emfatiskt av dogmatikprofessorn N.J. Göransson. Denne uppfattade Wetters hållning som ett angrepp mot fakultetens gemensamma teologiska uppgift att också stå i kyrkans tjänst. Med sitt förslag skulle Wetter endast gagna »en forskning som trodde sig vara till för sitt eget ändamål». När universitetsstatuterna talade om »vetenskaplig skicklighet» måste detta »för de teologiska professorsämbetenas vidkommande syfta på teologisk vetenskaplig skicklighet. Får detta icke vara fallet har man upphävt den Teologiska fakultetens existensrätt» menade Göransson.⁴² Fakulteten gick Wetter halvvägs till mötes och beslöt föreslå att professorernas benämning skulle kvalificeras till *exegetik med undervisnings- och examinationsskyldighet i respektive testamente*. Konsistoriet återremitterade emellertid ärendet till fakulteten och menade att frågan borde anstå tills professuren efter Stave var återbesatt. När tjänsterna därefter blev lediga kunde ärendet tas under övervägande.⁴³ Universitetsstatuterna hindrade en förändring mitt under ledigheten.⁴⁴ Den av Wetter initierade framställningen avslogs av Kungl. Maj:t.⁴⁵ Förändringen skulle genomföras först ett halvsekel senare.

³⁹ Wetter t. Lindblom 10.12 1924. Lindblom t. fakulteten 16.12 1924. TFP 22.12 1924.

⁴⁰ TFP 23.1 1925.

⁴¹ TFP 23.1 1925.

⁴² Göransson i TFP 4.2 1925 § 2.

⁴³ StKP 4.5 1925. TFP 5.5 1925 § 4.

⁴⁴ 101 § Kungl. Maj:ts nådiga statuter 1916.

⁴⁵ KM:ts utslag 11.9 1925. TFP 19.9 1925 § 2.

Sedan Runestam konstaterat att ingen av de sökande till den gammaltestamentligt inriktade tjänsten uppnådde professorskompetens väckte han på nytt förslag om att Johannes Lindblom skulle kallas till professuren. När fakulteten ställde sig bakom detta fick det till följd, att den emot Lindblom kritiske Emanuel Linderholm snabbt lade fram ett motförslag. Av dem som sökt förra gången fanns docenten i arabiska Emanuel Morbeck (tidigare Mattsson), som skrivit sin avhandling om fonologin i den folkliga arabiska dialekten i Beirut.⁴⁶ Därefter hade han bl.a. varit lärare i hebreiska i teol.fil.-kursen och utgivit en grammatik i detta språk. Han hade stått på andra förslagsrummet till professuren i semitiska språk i Göteborg när hebraisten Pontus Leander utnämns några år tidigare. Dessförinnan hade han på 1910-talet som nybliven docent deltagit i en av akterna i den infekterade så kallade Myhrmanska saken i semitiska språk, där han slutligen avgått med segern och fått ett docentstipendium.

Morbeck var alltså filolog och inte teolog.⁴⁷ Både vid Tor Andræs och H.S. Nybergs disputationer hade han varit fakultetsopponent. Enligt Linderholm hade han emellertid nu utökat sin exegetiska kompetens och borde kallas till professuren.

Samma sakkunniga hade på nytt att uttala sig om de båda föreslagna, varvid de alla tillstyrkte Lindbloms kallelse till professuren. Ingen utom Mowinckel fann Morbeck kompetent. När Lindblom genom tidningarna fått veta att han på nytt var aktuell för kallelse till Uppsala hörde han skyndsamt av sig till fakulteten för att meddela att han fortfarande inte önskade komma i fråga.⁴⁸ I ett långt yttrande vidhöll Linderholm sin uppfattning att Morbeck skulle erhålla tjänsten. Om den meningen var han ensam i fakulteten.⁴⁹

Hela frågan om kallelse var nu överspelad. Tjänsten fick stå vakant under ett par år och ledigförklarades först 1927. De tre som då granskades hade anmält sig även förra gången: Linder, Morbeck och Ring. De hade nu haft tid att speciminera ytterligare och skulle på nytt prövas av samma sakkunniga. Morbeck hade nu utgivit en bok där han, under inflytande av de radikala exegeterna Hermann Gunkel och Hugo Gressmann, genom studier av vad han såg som en profetisk stil i Jesajaboken ville besvara frågor om vissa omstridda textställens »äkthet».

Utgången av de sakkunnigas bedömning blev emellertid att alla satte upp Linder på förslag, medan Morbeck, med sin huvudsakligen filologiska inrikt-

⁴⁶ Morbeck 1910.

⁴⁷ Om Morbeck: Ericsson, 2006, s. 40–42; Alf Norberg i *Till Hembygden. En julhälsning till [...] Strängnäs stift* 55 (1958), s. 166–170; Rosén 1962, s. 179–181; Rönnegård 1961, s. 75–77. Om Myhrmanska saken: Morbeck 1912; Eskhult 2013, s. 28ff; Frängsmyr 2010 b, s. 168–171.

⁴⁸ Lindblom t. dekanus Göransson 3.10 1925. TFP 22.10 1925.

⁴⁹ TFP 22.10 1925 § 2.

ning, alltjämt inte ansågs kompetent till en exegetisk professur. Mowinckel förde upp Ring i sitt andra förslagsrum.⁵⁰ Linderholm förblev i fakulteten ensam om uppfattning om att Morbeck skulle sättas i första rummet.⁵¹ Mot Linder var han skarpt negativ. I kontakt med Morbeck hade han under flera år aktivt arbetat för dennes sak. Inom Linderholms sammanslutning Sveriges religiösa reformförbund skulle

Sven Linder, professor i exegetik 1927–47.

de båda sedermera få en gemensam plattform.⁵² Efter en utförlig diskussion i större akademiska konsistoriet blev det emellertid Morbeck som – trots de sakkunnigas negativa värdering – med 15 röster mot 12 sattes i första förslagsrummet, varvid Linder hamnade på andra plats.⁵³

Det var alltså ett komplicerat och infekterat befordringsärende, som översändes till universitetskanslern. Morbeck hade på varje nivå lämnat in skarpa skrivelser. Den första trycktes som ett häfte med titeln *Öppet brev till Domprostén, Prof. Erik Stave* (1927), där han lät sin indignation

mot dennes sakkunnigutlåtande komma på pränt.⁵⁴ Därefter följde ytterligare att antal klagoskrifter med en beryktad kulmen i den åttiosidiga *Ett akademiskt pekoral* (1927) med kritik mot Linder. Kanslern fann emellertid ingen anledning att frångå de sakkunnigas tydliga förslag.⁵⁵ Den 26 juli 1927 utnämndes Sven Linder till innehavare av den professur, som han uppehållit under de fem år den varit vakant. Hans medsökande Morbeck övergick i kyrklig tjänst och blev till sist kyrkoherde i Katrineholm. Som tidigare nämnts promoverades han 1933, efter särskilt medgivande av Kungl. Maj:t, till teologie doktor »såsom efter avlagda prov». Initiativet härtill hade tagits av Sven Linder.

⁵⁰ Ring 1927.

⁵¹ TFP 31.1 1927.

⁵² Cf. Morbeck t. Linderholm 31.12 1923, 27.7 1925, 18.9 1925, 13.7 1926, 30.12 1927. ELS, UUB.

⁵³ StKP 26.2 1927 § 6.

⁵⁴ Morbeck 1927 a–d. Om Morbecks i tonen anmärkningsvärt skarpa skrift *Ett akademiskt pekoral* och dess genre, se Hidal 2000, s. 101.

⁵⁵ Univ.kanslerns skr. 20.6 1927. ED konseljakt 26.7 1927, EDA, RA.

Palestinensisk realia och biblisk tidshistoria

Linder var till sin vetenskapliga profil inriktad mot Palestinas arkeologi liksom dess topografi, etnologi, fauna och flora.⁵⁶ Hans doktorsavhandling var en på arkeologiska undersökningar gjord geografisk lokalisering av kung Sauls residensstad Giva, som omtalas i Första Samuelsboken.⁵⁷ Med stipendium från Olaus Petri Stiftelsen och därefter under ytterligare en sejour hade han vistats i Jerusalem vid *Das Deutsche Evangelische Institut für Altertumswissenschaft des Heiligen Landes* och då haft den berömde orientalisten Gustaf Dalman som sin lärare. Vid Linders disputation hade denne varit försteopponent och den också då starkt kritiske Morbeck andreopponent. Då professuren förra gången var utlyst hade det lagts Linder till last, att han i sin forskning varit alltför realiainriktad och inte ägnat sig åt något som kunde räknas till de religiösa idéernas utveckling i Israel. Nu hade han haft tid att författa en sådan studie och i Johannes Pedersens första band om *Sjæleliv og Samfundsliv* i det banbrytande verket *Israel* (1920) hittat inspirationen för en undersökning kring den gammaltestamentliga föreställningen om Anden.⁵⁸ Av de sakkunniga blev den välvilligt bedömd, men konkurrenten Morbeck hade polemiserat mot den i sin nyss nämnda klagoskrift.⁵⁹

Från unga år och under hela livet ägnade sig Linder outtröttligt åt att i Sverige sprida kännedom om det, som var hans stora intresse: palestinensiska förhållanden och biblisk tidshistoria. Längre arbetade han på att utge ett supplement till sin lärare Dalmans *Palästinischer Diwan* (1901), men detta arbete, med på palestinaarabisk dialekt gjorda uppteckningar av *Palästinische Volksgesänge* utgavs av Helmer Ringgren först efter hans död.⁶⁰ På Linders initiativ inköpte fakulteten 1929 ett exemplar av en av arkeologen och kartografen Robert Köppel SJ i samarbete med Gustaf Dalman framställd större topografisk reliefkarta över Palestina. Den fick först sin plats i teologernas vanliga lärosal v i universitetshuset, därefter i Dekansalen.⁶¹ I fakultetens sammanhang har kartan således ett betydande vetenskapshistoriskt intresse. Linder var en omtyckt lärare och vid hans bortgång 1947 karaktäriserade

⁵⁶ Om Linder: Björkman 1953, s. 16–22; Dahlberg 1953, s. 16–22; Gustaf Adolf Danell i *STK* 23 (1947), s. 275–276; Ivan Engnell i *RoB* 6 (1947), s. 40–42; Bo Reicke i *Svenska Jerusalemsföreningens tidskrift* 46 (1947), s. 65–67 samt denna tidskrifts »Minnesnummer för Sven Linder» 46 (1947), s. 89–124; Ringgren 1980–81, s. 382f.

⁵⁷ Linder 1922.

⁵⁸ Linder 1926.

⁵⁹ Morbeck 1927 a.

⁶⁰ Linder 1952–55.

⁶¹ TFP 14.6 1929 § 1.

dekanus hans insats i fakultetens arbete såsom »dess samvete. Taktik och politik vid ärendenas handläggning voro honom okända.»⁶²

Vad gäller det gammaltestamentliga textstudiet för 1 betyg fordrades vid denna tid, och alltsedan 1903 års studieordning trädde i kraft, att studenterna skulle kunna från hebreiska översätta och kommentera Första Moseboken, tjugufem av de religionshistoriskt viktigaste psaltarpsalmerna och tjugukapitel, valda ur de profetiska böckerna främst Jesaja.⁶³ Studierna förutsatte de hebreiska språkkunskaper som teol.fil.-examen gav.

Som docent i Gamla testamentet under åren 1932–1939 tjänstgjorde Ivar Hylander, som disputerat på en närmast litterärkritisk undersökning av Första Samuelsboken.⁶⁴ Han övergick därefter till kyrklig tjänst och blev till sist biskop i Luleå.⁶⁵ Gunnar Östborn ventilerade 1945 en filologisk undersökning av ordet *tōrā* ('lag') i Gamla testamentet. Han blev eo. docent 1952, tjänstgjorde som tf. professor i Åbo 1957–60 och blev därefter lektor vid läroverket i Katrineholm.⁶⁶ En motsvarande undersökning av namnet *Israel* lade Gustaf Adolf Danell fram 1946. Han innehade 1947–51 den nyinrättade befattningen som förste assistent i exegetik och antogs som docent 1948. I ett par perioder var han anställd som studentpräst och blev sist domprost i Växjö.⁶⁷

Fridrichsen och hans realistiska bibelutläggning

Som tillförordnad professor i Nya testamentet under vakansperioden efter Wetters död tjänstgjorde först under ett år docenten i exegetik i Lund Erling Eidem. Han återvände till Lund hösten 1927 för att strax bli professor där, men skulle några år senare utnännas till ärkebiskop och därmed återkomma i Uppsala universitetets historia såsom dess siste prokansler.

När den nytestamentliga professuren ledigförklarades 1927 kom tillsättningen att bli en stillsam procedur. Den lockade två sökande: exegetikdocenten i Oslo Anton Fridrichsen och den i London disputerade kyrkoherden i Björklinge Hugo Odeberg. Denne övertygades av Fridrichsen att utnämningen var given och återkallade sin ansökan; han hade fått löfte av honom att i så

⁶² Hjalmar Lindroth i *UNT* 4.8 1947.

⁶³ *Studieplan rörande studier inom teologiska fakulteten vid universitetet i Uppsala* (1904), s. 3.

⁶⁴ Hylander 1932.

⁶⁵ Om Hylander: Olaus Brännström i *SvD* 21.12 1982; Stig Hellsten, »Luleå stifts tredje biskop». *Från bygd och vildmark, Luleå stifts årsbok* 74 (1983), s. 122–125.

⁶⁶ Östborn 1945. Om honom: John Tuneld i *GAAM* 1957–1972, 2 (1981), s. 429–432; Dag Strömbäck i *Saga och sed* 31 (1963), s. 8–9.

⁶⁷ Danell 1946. Om honom: Bexell 2002, s. 22–50.

fall anställas som docent. Odeberg motiverade sitt återtagande med orden att »därigenom professurens tillsättning måtte påskyndas». När Fridrichsen ensam stod kvar hade de tre sakkunniga endast att uttala sig om hans kompetens och därom rådde ingen tvekan. Sedan Eidem entledigats blev Fridrichsen från nyåret 1928 tillförordnad professor och fick fullmakt på tjänsten den 27 april samma år.⁶⁸ Odeberg utnämndes i mars 1928 till docent i exegetik, licentierade i ämnet 1929 och disputerade ännu en gång 1932. Redan innan han hunnit promoveras i Uppsala blev han tillförordnad professor i *exegetisk teologi* i Lund och utnämndes knappt ett år senare som ensam sökande till denna tjänst.⁶⁹

*Anton Fridrichsen, professor i exegetik
1928–53.*

Fridrichsen var norrman och hade fått sin grundutbildning hos Lyder Brun i Oslo, som var sakkunnig vid tillsättningen. Han hade emellertid intagit en självständig position i förhållande till denne och studerat vid olika tyska universitet, bland annat hos Ernst von Dobschütz i Breslau (nu Wrocław).⁷⁰ År 1926 hade han disputerat vid den protestantiska teologiska fakulteten i Strasbourg på en avhandling om underberättelserna i Nya testamentet i relation till den urkristna traditionens Jesusbild.⁷¹ Redan året därpå hade han på Rudolf Bultmanns initiativ kallats till hedersdoktor i Marburg.⁷² Uppsalafakulteten gav honom samma utmärkelse 1932. Sitt norska ursprung

⁶⁸ Om Fridrichsen: Aulén 1975, s. 143–147; Beijer 1988, s. 88–109; Edsman 2003, s. 155–182; Gerhardsson 2005, s. 292–295; Birger Gerhardsson 1994, s. 9–83; Heen 1989; Johansson 1988; Lindeskog 1953; Riesenfeld 1964–66, s. 513–514; Riesenfeld i *SEÅ* 18–19 (1953–54); Smith 1976, härtill Birger Gerhardssons recension i *STK* 54 (1978), s. 35–37. En översikt är Baasland 1995, s. 146–166.

⁶⁹ Om Odeberg: Birger Gerhardsson i *STK* 50 (1974), s. 95–96; Gerhardsson 1994, s. 85–135, om Fridrichsen och Odeberg vid tjänsteansökan, a.a., s. 93; W. Bauer i *ZNW* 45 (1954), s. 123–129; Kronholm 1992–94, s. 1–5; Lövestam 1969, s. 43–44; Harald Riesenfeld i *SvD* 31.12 1973, dens. i *SEÅ* 39 (1974), s. 161–165.

⁷⁰ Sin reverens för lärofadern Ernst von Dobschütz markerade Fridrichsen i *Norsk Kirkeblad* 18 (1921), s. 474–475. Denne blev teologiska fakulteten hedersdoktor 1932, samtidigt med bl.a. Lyder Brun och Fridrichsen själv.

⁷¹ Fridrichsen 1925. Avhandlingen utgavs 1972 i engelsk översättning i USA med förord av Krister Stendahl.

⁷² Gerhardsson 1994, s. 53.

skulle han markera genom att ibland i akademiska sammanhang som högtidsdräkt bära hemlandets fotsida prästdräkt med pipkrage. Det gjorde honom uppmärksammasad.

Som vetenskapsman var Fridrichsen eftertraktad. Den teologiska fakulteten i Oslo hade efter hans disputation gjort upprepade försök att återbörda honom hem genom att söka tillskapa en personlig professur för hans räkning. När det blev bekant att han sökt professuren i Uppsala kom ett nytt erbjudande från Norges regering, som han också avböjde.⁷³ Sedan han varit några år i Uppsala gjorde också lundateologerna Gustaf Aulén, Efraim Briem och Anders Nygren energiska övertalningsförsök för att kalla honom till exegetikprofessuren i Lund efter Eidem. Sedan Lyder Brun blivit emeritus 1940 återkom man med ännu en förfrågan från universitetet i Oslo. Allt detta stod han emot.⁷⁴ Det var i Uppsala han ville

fostre en ny generasjon av eksegeter, som med en stram filologisk skolering og et vidt religionshistorisk utsyn forener sans for kristendomens historiske egenart og helst et personlig forhold til den i kirken levende fromhet.⁷⁵

Fridrichsens ankomst till Uppsala innebar en nystart och ett uppsving för exegetikämnet och också att den isolering började brytas upp, som på många sätt hade präglat fakultetens liv. I yngre dagar hade han framstått som den religionshistoriska skolans man, men hans utveckling blev en annan. Emanuel Linderholm, som uppmanat honom att söka tjänsten, tänkte sig i honom få en liberalteologisk bundsförvant i fakulteten, men blev besviken.⁷⁶

På ett för många förbryllande sätt utgjorde de fallor, där de senaste ämnesföreträdarna funnits, inte några alternativ, där Fridrichsen kände sig hemma eller lät sig stängas inne. Han gick vidare och ut på egna vida fält, som skulle visa sig fruktbara och där många skulle samlas. Den historisk-kritiska bibelforskningen var ofrånkomlig och nödvändig, men den liberala exegetik som i yngre dagar inspirerat honom, fann han vända sig endast till en intellektuell elit och bortse från de bibliska texternas funktion och förmåga att överleva såsom övertygande budskap. Den hade ett subjektivt sätt att söka modernisera texternas innehåll och den presenterade därtill en till oigenkännlighet inskränkt Jesusbild, formad av det personlighetsideal som präglat det wilhelminska Tyskland. Det han kallade den äldre, ytliga, rationalistiska religionshistorien gav »upphov till fruktansvärda vrångbilder» av vad kristendom och kyrka var. Å andra sidan var den biblicistiska skola som i fakulteten tidigare

⁷³ Gerhardsson 1994, s. 20, not 29.

⁷⁴ Gerhardsson 1994, s. 21f.

⁷⁵ Fridrichsen t. Gustaf Aulén 15.1 1928, GAS, LUB.

⁷⁶ Gerhardsson 1994, s. 30.

representerats av Otto Myrberg, omöjlig och ohistorisk, eftersom den inte tog hänsyn till Bibelns faktiska karaktär av litterär och religiös mångfald. Inte heller Kolmodins teologiska förhållningssätt var möjligt. Allt detta såg Fridrichsen således som vetenskapliga återvändsgränder. När modern forsknings patos var att »lyssna till hjärtslaget i varje religion» måste detta få konsekvenser också för den exegetiska vetenskapen. Den skulle utforskas utifrån sina egna förutsättningar och inom sin egen horisont.⁷⁷

Sitt hermeneutiska program kallade Fridrichsen »realistisk bibelutläggning». En sådan innefattade såväl hur Bibeln skulle vetenskapligt beforskas, som hur dess budskap skulle förklaras och han gjorde en klar åtskillnad mellan dessa båda uppgifter.⁷⁸ En av hans inspiratörer härvidlag var hans ovan nämnde lärare Ernst von Dobschütz' exegetiska arbeten.⁷⁹ Sitt bibelteologiska program lade han formellt fram som en uppgift för det av honom grundade Uppsala exegetiska sällskap och tryckte det i första årgången av dess årsbok.⁸⁰ Det gällde att klarlägga de intentioner som fanns hos Jesus och hans apostlar, att söka ställa sig samtidigt med den givna texten och få fatt på det liv som där mötte.⁸¹ »Guds rike» och Jesu Messiasmedvetande, liksom den nytestamentliga apokalyptiken blev viktiga forskningsuppgifter, varvid grundliga filologiska kunskaper var nödvändiga.

En markering av de ofrånkomliga språkraven blev på sitt sätt den av den finlandssvenske filologen Ivar Heikel och Fridrichsen utgivna *Grekisk-svensk ordbok till Nya testamentet och de apostoliska fäderna* (1934). Den har sedan dess i flera upplagor, den senaste från 2013, använts av många studentgenerationer.

En förutsättning för att tillgodogöra sig nybörjarundervisningen i ämnet var alltså studentbetyg i latin och grekiska och därutöver ytterligare studier i klassisk grekiska i den förberedande teol.fil.-examen. Studenterna hade således försvarliga språkkunskaper med sig när deras exegetiska studier började. Men sedan därutöver ytterligare en propedeutisk kurs i grekiska uppenbarligen varit av nöden, gjorde över hundra studenter 1939 en framställning till fakulteten om att en sådan kurs för framtiden skulle återkomma varje termin.⁸² Fridrichsen hade med kursivstil i fakultetens studiehandbok poängterat att det för 1 betyg krävdes att kunna översätta *hela* Nya testamentet och

⁷⁷ Gerhardsson 2000, s. 22.

⁷⁸ Hartman 1977, s. 54ff; Sundberg 1985, s. 24–32.

⁷⁹ Fridrichsens inspiration från von Dobschütz' arbete *Probleme des apostolischen Zeitalters* (1904) påpekas av Riesenfeld 1987, s. 3.

⁸⁰ Fridrichsen 1936.

⁸¹ Sundberg 1985, s. 27.

⁸² TFP 15.12 1939 §18.

att detta skulle ske på sådant sätt »att man språkligt och sakligt begriper» vad det står.

Nya testamentets värld blev enligt Anton Fridrichsens mening inte förståelig mot en isolerad bakgrund av hellenism. Den måste istället ses i sin palestinsiskt-judiska miljö. Han markerade därvid emot Wetters forsknings-tradition och mot mycket av det som presenterades av Emanuel Linderholm i kursboken *Evangeliets värld* (1918). Genom textfynden i Qumran skulle Fridrichsens grundinställning få sin bekräftelse.⁸³ Det han kallade »vetenskaplig realism» fordrade, med ett efter honom ofta citerat uttryck, lånat och överfört från fysiken, att Nya Testamentets urkristendom skulle utforskas »i hela sin massiva troskraft» och att denna skulle bli utlagd »i hela sin nytestamentliga massivitet», inte bara för en skara intellektuella, utan för hela den stora »hopen» av människor.⁸⁴ Den betydelse han lade i ordet 'massivitet' skulle därvid närmast uppfattas som 'täthet' eller 'tyngd'.⁸⁵

Den av Fridrichsen grundade forskningstraditionen bidrog verksamt till att Rudolf Bultmanns av existentiellfilosofin påverkade avmytologiserings-teologi knappast fick genomslag i svensk teologi. Inte desto mindre bjöd Fridrichsen in Bultmann efter kriget att under höstterminen 1947 vistas i det lugna Uppsala och delta i det nytestamentliga seminariet.⁸⁶ Denne intog då sina dagliga måltider hos familjen Fridrichsen, men det fanns mellan de båda vännerna den överenskommelsen, att aldrig låta samtalen störas av meningsutbyte kring Bultmanns av Fridrichsen skarpt kritiserade avmytologiseringsidéer. De visste ändå var de hade varandra.

Med sitt intresse för relationen mellan individ och kollektiv kunde Fridrichsen i sin forskning också visa hur kyrkan inte skulle uppfattas som en sekundärt tillskapad organisation, utan var en vital del av Jesu budskap om gudsfolket. »Urkyrkans Kristus» och den historiska kyrkan måste hållas samman.

Han var en uppburen exeget med ett brett internationellt kontaktnät, som han gärna delade med sig av. Så länge inte kriget lade hinder i vägen bjöds utländska forskare flitigt in till Uppsala och hans doktorander skickades ut i världen. I Berlin hade han i ett studenthem en gratisplats till sitt förfogande för gäststudenter från Uppsala.⁸⁷

⁸³ Gerhardsson & Hartman 1982, s. 112.

⁸⁴ Fridrichsen 1936, s. 28f. En tillbakablick: Fridrichsen 1948, s. 116–123.

⁸⁵ Riesenfeld 1987, s. 2.

⁸⁶ Om Bultmann i Uppsala: Hammann 2012, s. 413; Lilie 1999, s. 146f.

⁸⁷ Edsman 2003, s. 168.

En statlig utredning hade 1950 föreslagit att prästämbetet i Svenska kyrkan skulle öppnas för kvinnor.⁸⁸ Trots den nära förbindelsen mellan kyrkan och de teologiska fakulteterna hade ingen exeget därifrån ingått i den stora utredningsgruppen; ett förslag att sådan expertis skulle tillkallas hade avvisats. I utredningen representerades ämnet av stockholmslektorn Erik Sjöberg, tidigare docent i Lund.⁸⁹ De systematiska och historiska disciplinerna företrädades av två upsaliensare, ordföranden, den tidigare professorn i dogmatik och moralteologi Torsten Bohlin, nu biskop i Härnösand, samt professorn i praktisk teologi Dick Helander, en av reservanterna. Utredningen var inte enig och minoritetens reservation hade i förväg tillställts Fridrichsen för sakgranskning.

Det exegetiska avsnitt som utredningsförslaget vilade på föranledde Fridrichsen och hans professorskollega i Lund, Hugo Odeberg, att tillsammans med samtliga docenter inom ämnet (utom en, Gösta Lindeskog) ge sin avvikande mening till känna. I ett kort offentligt uttalande – det som kom att kallas »exegetdeklarationen» – markerade de sin »bestämda och på noggrann forskning vilande mening» att det framlagda utredningsförslaget stötte på »allvarliga exegetiska hinder», eftersom det var »oförenligt med nytestamentlig åskådning». Bibelutsagorna »äga principiell innebörd och äro oberoende av tidsbetingade förhållanden och åsikter».⁹⁰ Förslag om ett uttalande hade väckts av docenten Åke V. Ström och det var denne som utarbetat texten.⁹¹ Deklarationen åstadkom en upprörd och långdragen debatt. Men skillnaden mellan debattörerna visade sig röra inte så mycket den rent exegetiska frågan, som dess hermeneutiska konsekvenser. I ett fakultetshistoriskt sammanhang hör deklarationen hemma, eftersom det väckte kritik när akademiska teologer på ett självständigt och normativt sätt uttalade sig i en inomkyrklig fråga. De båda professorerna som undertecknade var samtidigt av sina fakulteter valda ledamöter av domkapitlet. Men angick exegetisk vetenskap nutidens kyrka och hur skulle den så fall tolkas?

⁸⁸ SOU 1950:48.

⁸⁹ Om Sjöberg: Gösta Lindeskog i *StD* 27.12 1963.

⁹⁰ Hartman 1979, s. 337. Exegetdeklarationen trycktes bl.a. i *SKT* 47 (1951), s. 678. SOU-ledamoten Erik Sjöberg utgav motskriften *Exegeterna om kvinnliga präster* (1953). Krister Stendahl bemötte deklarationen och Fridrichsens exegetiska program i boken *Kvinnan samhället kyrkan* (1958). Deras inlägg besvarades långt senare av en av deklarationens undertecknare, Harald Riesenfeld i *STK* 63 (1987). En vetenskapshistorisk kommentar hade han gjort i uppsatsen »Tabuerad forskning. Ett exempel» i boken *Vetenskapsmannen i samhället* (1977). För en kritisk granskning av debatten: Borg 2004, s. 96f. och Sandahl 1993, s. 16–23. En sammanfattande historisk framställning av debatten har Ingmar Brohed givit i *Sveriges kyrkohistoria. 8. Religionsfrihetens och ekumenikens tid* (2005), s. 158–159 och 208–215.

⁹¹ Harald Riesenfeld t. Dag Sandahl 18.2 1982, brev 36:3, HRS, UUB.

Fridrichsens namn stod först bland dem som skrivit under deklARATIONEN. Han motiverade därefter i en artikel i *Svensk kyrkotidning* sitt undertecknande med att det för honom var nödvändigt att i sin profession markera, att betänkandets exegetiska utredning var »helt undermålig» och förlegad.⁹²

Banden mellan kyrka och universitet var ännu inte upplösta, men bibelargumenten i exegeternas deklARATION visade sig sakna en sådan relevans bland en majoritet av kyrkans ansvariga, som de akademiska undertecknarna uppenbarligen hade föreställt sig.

När teologiska fakulteten 1951 skulle avge remissutlåtande om utredningen tillsattes en kommitté för att utarbeta en sådan skrivelse. Där ingick religionshistorikern Widengren, som var dekanus, samt exegeten Fridrichsen och systematiken Hjalmar Lindroth. Helt tydligt kunde dessa inte enas, arbetet gick i varje fall i stå. Ärendet diskuterades, men bordlades vid tre ytterligare sammanträden. Därefter grep den nye dekanen Ivan Engnell initiativet och presenterade ett av honom själv utarbetat utlåtande, som utan diskussion och med hans utslagsröst antogs efter lika röstetal vid fakultetsammansammanträdet. Där sades att »från principiell kristen synvinkel» inga hinder förelåg för kvinnliga präster; »vissa nytestamentliga utsagor» kunde inte vara normerande och en motsatt uppfattning »kan fakulteten icke dela». Med tanke på den oenighet som faktiskt förelåg var Engnells formuleringar påfallande nyanslösa – fakulteten var ju delad i frågan. Mot beslutet reserverade sig minoriteten, inte bara utredningsmannen Helander. Till missionshistorikern Bengt Sundklers reservation anslöt sig de tidigare kommittéledamöterna Fridrichsen och Lindroth. De menade att utredningen »icke i något hänseende undanröjt de skäl» som talade mot förslaget; prästämbetet tillhörde »kyrkans reguljära ordning» och kunde inte förändras med hänvisning till tidens förändrade omständigheter.⁹³ Genom tillfälligheternas spel – ärendet drog ut på tiden och Engnell hade endast någon månad tidigare efterträtt reservanten Helander som dekanus – blev fakultetsbeslutet på så sätt en markering emot exegetdeklARATIONEN.⁹⁴

Även om Fridrichsen som vetenskaplig forskare och populärvetenskaplig skribent var mycket flitig blev doktorsavhandlingen den enda bok han själv publicerade – det övriga trycktes som uppsatser i böcker och tidskrifter. Fridrichsens mycket spridda bok *Fyrahanda sädesåker* (1958, 5 uppl. 1980) sammanställdes posthumt ur olika tidskrifter.⁹⁵ Den var enligt sin undertitel

⁹² Fridrichsen 1951, s. 772.

⁹³ Remissomröstningen i fakulteten: TFP 9.10 1952 § 24. Engnell biträdades av professorerna Widengren, Westin och von Engeström.

⁹⁴ TFP 9.10 1952 § 24.

⁹⁵ Härom se Gerhardsson 1999, s. 141–148.

En kommentar till Evangeliebokens högmässotexter och innehöll homiletiskt orienterade exegetiska utredningar till Svenska kyrkans gällande högmässoperikoper. Boken inleddes med ett omtryck av hans programmatiska artikel »Realistisk bibelutläggning» från 1936 jämte ytterligare några uppsatser av honom. En omfattande samling av hans uppsatser, *Exegetical Writings*, utgavs på engelska och tyska i Tübingen 1994. Grundläggande för honom var att exegetisk vetenskap inte kunde fungera isolerad från sin kyrkliga omvärld och vice versa. Hans syfte med den realistiska bibelutläggningen var således inte att presentera en metod, utan ett hermeneutiskt förhållningssätt och han föregrep här en senare utveckling.⁹⁶ Den systematiska teologin såg han som exegetikens samarbetspartner.⁹⁷ Hans exegetiska program var tydligt avnämrorienterat, visade sig fungera pastoralt och kom att präglade flera prästgenerationer.

Som föreläsare var Fridrichsen pedagogiskt konkret och fängslande, kvick och dråplig med en särskild förmåga att få folk att lyssna.⁹⁸ Gustaf Aulén har sammanfattat det med orden att han därvid var »helt enkelt lysande, hart när oöverträffad i konsten att väcka intresse och fascinera» och som forskarhandledare »uppslagsrik, inspirerande och frodigt generös».⁹⁹ Föreläsningar hölls alltid i fakultetens vanliga lärosal v i universitetshuset och denna var då överfylld av åhörare, långt utanför kretsen av betygsbehövande studenter. Hans skarpt kritiska hållning mot nazismen observerades.¹⁰⁰ Som privatmänniska var Fridrichsen jovialisk och sällskaplig och han var inspektor för Gotlands nation 1932–1938. Allmänt kallades han endast »Fridrich» och till vänner skrev han sig själv så. Bengt Sundkler, som licentierade för honom och kom honom nära, har beskrivit honom som »en rund, cyklotym personlighet, full av skojiga historier berättade i oavbruten följd».¹⁰¹

År 1936 tog Fridrichsen initiativet till Uppsala exegetiska sällskap (sedan 2007 Svenska exegetiska sällskapet) och därmed till *Svensk exegetisk årsbok* (1936–) med dess supplement på något av de stora kulturspråken, *Symbolæ Biblicæ Upsalienses* (1943–67). Han blev på så sätt en föregångsman för universitets »tredje uppgift». Det var i årsbokens första årgång han hade publicerat sitt program om den realistiska bibelutläggningen.

⁹⁶ Riesenfeld 1987, s. 2.

⁹⁷ Fridrichsen 1948, s. 121.

⁹⁸ Gerhardson 1994, s. 60. Lindeskog 1953, s. 106f.

⁹⁹ Aulén 1975, s. 145.

¹⁰⁰ Gerhardsson 2000, s. 23–26.

¹⁰¹ Ms Sundklers saml., kaps. 267, fasc. 2.

Efter en idé av filologen Gunnar Rudberg, var Fridrichsen också den som 1941 bjudit in till bildandet av Nathan Söderblom-Sällskapet, som ett vetenskapligt samfund för religionshistorisk och bibelvetenskaplig forskning, med dess årsbok *Religion och bibel* (1941–).¹⁰² En uppgift för detta sällskap var Fridrichsens initiativ till utgivningen av det mycket spridda *Svenskt Bibliskt Uppslagsverk* (1948–1952) i två band. Där var professorn i semitiska språk H.S. Nyberg ursprungligen hans redaktörspartner. Under utgivningsarbetets gång ersattes denne med Ivan Engnell. Som nedan berättas om denne kom han successivt att ta en allt större och också dominerande del av ansvaret för uppslagsverket.

Förutom dessa initiativ hade en rad ytterligare publikationsserier Fridrichsen som upphovsman: de båda för doktorsavhandlingar avsedda *Acta Seminarii neotestamentici Upsaliensia* (1940–1965) och *Nytestamentliga avhandlingar* (1941–1950), samt *Coniectanea neotestamentica* (1936–1964) för filologiska och *Symbolæ biblicæ Upsalienses* (1943–1967) för bibelteologiska undersökningar, liksom *Arbeiten und Mitteilungen aus dem neutestamentlichen Seminar zu Uppsala* (1936–1938). Hans tysk- och engelskspråkiga lilla blad *Nuntius sodalicii neotestamentici Upsaliensis* (1949–1952) var ett dialogforum med ett utvalt och begränsat antal utländska kolleger.¹⁰³ Ett syfte med allt detta till synes impulsiva seriestartande var att genom Universitetsbibliotekets omfattande internationella bytesförbindelser få den upsaliensiska exegetiken spridd i den internationella forskarvärlden och hålla den vetenskapliga dialogen levande.¹⁰⁴ Fridrichsen hade alltsedan han kom till Uppsala syftat till att, som han uttryckte det, »rycka exegetiken upp ur provinsialismens träsk och sätta den på internationell grund».¹⁰⁵ Till detta skall nämnas också hans initiativ till de nordiska fakulteternas internationella tidskrift *Studia Theologica* (1948–). *Coniectanea*-serien ombildades 1966/67 till en för Uppsala och Lund gemensam avhandlingsserie, *Coniectanea Biblica*, med underserier för vardera testamentet.

¹⁰² Riesenfeld 1953. Om Rudbergs idé: Nathan Söderblom-Sällskapets första protokoll, cit. av Ottosson 2017.

¹⁰³ Om *Nuntius sodalicii*: Edsman 2003, s. 158.

¹⁰⁴ Härtill Bring 1921, särsk. s. 454–458.

¹⁰⁵ Anton Fridrichsen t. C.-M. Edsman 5.1 1948, tr. i Edsman 2003, s. 163.

Åren 1932–1939 tjänstgjorde Olof Linton som eo. docent, senare skulle han bli exegetikprofessor i Köpenhamn.¹⁰⁶ I kontakt med kontinental forskning hade han 1932 disputerat på den internationellt banbrytande avhandlingen *Das Problem der Urkirche in der neueren Forschung*.¹⁰⁷ I egentlig mening kan han dock knappast sägas ha varit elev till Fridrichsen. Sin licentiatavhandling hade han koncipierat innan denne 1928 tillträtt som professor. Inte heller var han lärjunge till Gillis Wetter. Han berättade själv att det istället var något som denne utifrån sin religionshistoriska skolbildning hade sagt under en föreläsning, som hade väckt hans tvivel och vilja att självständigt undersöka om det verkligen kunde förhålla sig så. Avhandlingen var en bred, idéhistoriskt upplagd granskning av den under det senaste halvsekleet etablerade uppfattningen om urkyrkan och dess författning, framför allt så, som den skildrats av auktoriteter som Edwin Hatsch, Adolf von Harnack och Rudolf Sohm. Linton visade genom sin metod- och källkritik steg för steg hur de förutsatte protestantiska idéer med rötter i upplysningstiden och drev ett slags »reformiert-kongregationalistisk, politisch-demokratisch, idealistisch-individualistisch» kyrkobegrepp, en för den bibliska världen främmande och profan organisationsmodell och människosyn.¹⁰⁸ Hans slutsats var, att det, utifrån urkyrkans eskatologiskt och kultiskt bestämda identitet, inte var möjligt att beskriva kyrkans tillkomst som ett socialt kontrakt, då människor med gemensamma erfarenheter vid ett »*Urdatum*», fattat beslut om att gå samman, och heller inte att se ämbetet såsom ett sekundärt arrangemang för administrativa ändamål. Avhandlingen visade hur kyrka och ämbete i de nytestamentliga och patristiska texterna uppfattades såsom instiftade i ett Guds omedelbara handlande av Jesus själv och hade sin motivering genom detta. Rent historiskt måste kyrkans grundläggning därmed förläggas tidigare, än vad man dittills gjort. Avhandlingen fick stort internationellt genomslag, blev en milstolpe på sitt område och kom att bidra till att en konfessionellt bestämd exegetik började överges. I Uppsala blev den startpunkten för en rad undersökningar där kyrkotanken belystes, och, som nedan i avsnittet om dogmatikämnet skall visas, att en »ny kyrkosyn» fick genomslag.

Som ett resultat av en nationell teologkonferens kring kyrkobegreppet utkom 1942 det stora disciplinövergripande samlingsverket *En bok om kyrkan av svenska teologer*, där Fridrichsen och hans kollega i dogmatik Hjalmar Lindroth var redaktionskommitténs upsaliensiska medlemmar och Linton en av de över tjugu författarna. Boken, som översattes till engelska och tyska fick

¹⁰⁶ Om Linton: Bent Noack i *KUÅ* 1980, s. 530–535; Harald Riesenfeld i *SEÅ* 46 (1981), s. 128–129 och i *STK* 57 (1981), s. 94–96.

¹⁰⁷ En svensk sammanfattning av avhandlingen publicerade Linton 1941, s. 115–127.

¹⁰⁸ Linton 1932, s. 9.

en uppföljare i föredragssamlingen *Den nya kyrkosynen* (1945). Båda böckerna fick en stor läsekrets och kom länge att påtagligt influera svensk ecklesiologi.¹⁰⁹

Då han blev emeritus 1953 hade Fridrichsen fört arton doktorander till disputation. Sex av dessa blev professorer runt om i världen – ett unikt rekord i fakulteten. Som docenter under hans tid verkade förutom de nämnda Odeberg, Linton och efterträdaren Harald Riesenfeld även Gösta Lindeskog. Denne hade 1938 disputerat om den judiska synen på Jesu person fram till 1800-talet och lämnade sedan flera bidrag till den judisk-kristna dialogen. Efter sina docentår var han läroverkslektor i Uppsala och direktor för Sigtunastiftelsen innan han 1964 kallades till den nytestamentliga professuren vid Åbo akademi. Ett år senare grundade han där ett *Institutum Judaicum Aboense* för att främja judaistisk forskning.¹¹⁰ Tillsammans med kyrkohistorikern Hans Cnattingius hade han varit en av de båda teologer som 1954 ingick bland grundarna av Kungl. Vetenskapssamhället i Uppsala.

Docenter under denna tid var också Bo Reicke och Krister Stendahl. Reicke hade i sin avhandling 1946 givit en tolkning av den exegetiskt omtvistade bibelversen i Första Petrusbrevet om Kristi predikan för »de fängslade andarna».¹¹¹ På initiativ av den berömde exegeten Oscar Cullmann i Basel kallades han sedermera till en exegetikprofessur där, en parallell till dennes egen, och blev därmed också fakultetskollega till en av 1900-talets mest namnkunniga teologer, Karl Barth.¹¹² Hans 1964 utgivna *Neutestamentliche Zeitgeschichte* utkom också på engelska och 1967 i svensk översättning med titeln *Kristendomens historiska bakgrund*. Den var länge kursbok i den exegetiska grundutbildningen. För att hedra honom inrättades i Basel 1988 *Bo Reicke Stiftung*, som stipendierar utländska studenter till årslånga teologiska studier där.¹¹³ Stendahl disputerade 1954 om bruket av Gamla testamentet i Matteusevangeliet och med koppling till vad som då publicerats av texterna från Qumran.¹¹⁴ Han skulle bli en internationellt ledande företrädare för den judisk-kristna dialogen. Under sin licentiand- och doktorandtid var han studentpräst under några år och blev professor vid *Harvard Divinity School* och senare biskop i Stockholm.

¹⁰⁹ Persenius 1987, s. 31–33 och *passim*.

¹¹⁰ Om Lindeskog: Harald Riesenfeld i *SEÅ* 49 (1984), 7–10; Stig Strömholm i *SvD* 13.6 1984; Carl-Martin Edsman i *UNT* 9.6 1984.

¹¹¹ Reicke 1946.

¹¹² Om Reicke: Bruce N. Kaye i *ThZ* 50 (1994), s. 295–301; Harald Riesenfeld i *SvD* 18.6 1987.

¹¹³ von Ungern-Sternberg 2015.

¹¹⁴ Stendahl 1954. Om honom: *Krister among the Jews and Gentiles*, 2018 (boktiteln alluderar på en bok av Stendahl, *Paul among Jews and Gentiles*, 1976) Olsson 1999, s. 113–116.

Uppsalafakultetens rykte som ett excellent nytestamentligt centrum blev grundmurat. Som vetenskaplig skolbildare i en dynamisk seminariemiljö för blivande präster blev Fridrichsens inflytande stort och i exegetikens historia har man sett hans plats bredvid de parallellt verksamma Karl Barth och Rudolf Bultmann.

Bland hans elever skall också Erik Beijer nämnas. Han var verksam som kyrkoherde i Vänge på Gotland och avlade teol.lic.-examen i Nya testamentets exegetik och teologisk etik med religionsfilosofi 1953. När fakulteten 1972 kallade honom till hedersdoktor motiverades det av hans omfattande författarskap, där han »gjort mer än någon annan för att i vår tid förmedla den nytestamentliga forskningens resultat till vårt lands prästerskap och bibelläsande allmänhet» – det som senare skulle kallas universitetets tredje uppgift – och av hans akademiskt upplagda prästmötesavhandling om *Kristologi och etik i Jesu bergspredikan* (1960). Som emeritus vikarierade Beijer 1973 och 1977 på professuren och under 1976 på docenttjänsten i nytestamentlig exegetik.¹¹⁵

Med syftet att underlätta arbetsbördan för fakultetens ämneslärare inrättades 1947 en befattning som förste assistent i exegetik. Denne skulle undervisa fyra veckotimmar, biträda i seminarieundervisningen och i sin verksamhet ha särskild inriktning mot fördjupade kunskaper i de bibliska grundspråken. Huvudtjänstgöringen skulle vara förlagd till Nya testamentet, men om assistenten hade förutsättningar för saken kunde han fullgöra en del av sin undervisningskyldighet även i Gamla testamentet.¹¹⁶ På Fridrichsens förslag utsåg universitetskanslern 1947 en gammaltestamentlig exeget, den tidigare nämnde G.A. Danell, till den förste innehavaren av denna befattning. Han efterträddes tre år senare av Krister Stendahl.¹¹⁷ Efter honom anställdes den nedan nämnde Gösta W. Ahlström och därefter den blivande Uppsalaprofessorn Lars Hartman. Assistenttjänsten växlade således mellan de exegetiska ämnena.

Myt, rit och sakralt kungadöme

När Sven Linder, ännu icke 60 år gammal, avled i augusti 1947 blev den gammaltestamentligt inriktade exegetikprofessuren oväntat ledig. Ämnesdocenten, den tidigare nämnde Ivan Engnell, hade i juni samma år utnämnts till professor i Lund, där han efterträdde Johannes Lindblom. Han hann dock aldrig flytta dit, utan stannade i Uppsala för att vikariera på den vakanta

¹¹⁵ Om Beijer: Biörn Fjärstedt i *SvD* 22.1 1993.

¹¹⁶ TFP 15.9 1947 § 20.

¹¹⁷ TFP 12.2 1947 § 5.

professuren. När denna sedan utlystes blev han ensam sökande. Situationen var närmast unik och efter fakultetens framställan beslöt konsistoriet att någon ny sakkunnigprövning av Engnell inte skulle genomföras, eftersom en sådan vore »uppenbart obehövlig»¹¹⁸. Han hade ju nyss granskats i Lund. Engnell utnämndes raskt till professuren den 28 november 1947.¹¹⁹

Det var Geo Widengren som genom sina föreläsningar fört Engnell in på det som blev hans forskningsområde och denne, till åldern ett halvår yngre,

Ivan Engnell, professor i exegetik 1947–64.

blev hans lärare framför andra. Med Widengren som fakultetsopponent hade Engnell disputerat på avhandlingen *Studies in the Divine Kingship in the Ancient Near East* (1943) om kungaideologin i egyptiska, hettitiska, sumeriska, akkadiska, ugartiska och andra västsemitiska texter. En aviserad fortsättning om förhållandena i Israel publicerade han sedermera som artiklar i sitt stora bibliska uppslagsverk. Med avhandlingen steg han fram som en mycket prononcerad och energisk företrädare för den teori och metod som den tidigare nämnde religionshistorikern S.H. Hooke tagit upp och

lanserat i samlingsverket *Myth and Ritual* (1933). Den hade paralleller i den franske religionshistorikern Georges Dumézils komparativa studier i *Mythes et dieux des Germains* (1939). Begreppet *pattern* spelade en avgörande roll. Hooke hade tyckt sig kunna iakttaga ett i de främreorientaliska religionerna gemensamt mytiskt-rituellt mönster, där kungens sakrala funktion med en Messias-ideologi stod i centrum.¹²⁰ Dessa idéer skulle Engnell fördjupa och utveckla. Avhandlingen rörde sig alltså på den främreorientaliska religionshistoriens fält med de vid denna tid nyupptäckta ugartiska textfynden från Ras Shamra i norra Syrien. En bärande linje såg Engnell löpa i den israelitiska reli-

¹¹⁸ TFP 26.9 1947, 7.10 1947.

¹¹⁹ Om Engnell: Ericsson 2006, s. 78–93; Birger Gerhardsson i *UNT* 13.1 1964; Hidal 2016 (en slags förstudie härtill är Hidal 1997); Knight 1975, s. 260–291; Laato 2013, s. 350–356; Nielsen 1984, s. 15–21; North 1967, s. xvii–xxi; Riesenfeld i *SvD* 12.1 1964, i *STK* 40 (1964), s. 63–64, och i *SEÅ* 28–29 (1963–64), s. 5–8; Ringgren 1970; Thure Stenström i *UNT* 15.1 1964.

¹²⁰ Ringgren i *RoB* 23–24 (1964–65).

gionshistorien, från den gamla kungaideologin till tanken på den kommande Messias såsom den sakrale kungen i egentlig mening.¹²¹ Engnells installationsföreläsning hade den för kyrkans teologi utmanande titeln »Kung David som människa, politiker och Messias».¹²²

Som professorer kom Engnell och Widengren att i fakultetspolitiken troget stå vid varandra sida med samma intressen och samma ambition att aktivt påverka skeendet. Samtidigt skulle Widengren inte undgå viss vetenskaplig kritik från den metodiskt allt strängare Engnell. För Engnell var det en ren organisations- och traditionsfråga huruvida den gammaltestamentliga exegetiken skulle höra hemma i en teologisk eller humanistisk fakultet, men han fann inte tro-och-vetande-debatten ge anledning till en ändring härvidlag.¹²³

Med inspiration från orientalisterna H.S. Nyberg kom han att intressera sig för den muntliga traditionens betydelse, eftersom denna, kopplad till myten och kulten, bidragit till de bibliska texternas gestaltning. I den under doctortåren utgivna boken *Gamla testamentet – en traditionshistorisk inledning* (1; 1945) hade han utförligt presenterat sitt program och eftertryckligt gjort upp med litterärkritik och källsöndringshypoteser. Programmet skulle han förbli obrottsligt trogen och med obändig konsekvens och slagkraft driva det i sitt ämne och i fakulteten. I *Svensk exegetisk årsbok* 10 (1945) framträdde en rad uppsalateologer med uppsatser i samma anda.

För åtskilliga teologistudenter var Engnell ingen obekant person, när de började sina studier. I femton år hade han varit lärare i hebreiska för gymnasisterna på Fjellstedtska skolan. Som sådan var han betydligt lättsammare att möta, än företrädaren i den uppgiften, den mycket krävande Nyberg. År 1960 utgav han en *Grammatik i gammaltestamentlig hebreiska*, anpassad till det texturval som gällde i 1955 års studieordning, men ställvis inte oomstridd bland filologer.¹²⁴

I jämförelse med företrädaren reducerade Engnell det hebreiska textomfånget en smula på ettbetygsnivån, och sedan drastiskt genom 1955 års studieordning, till blott ca 20 sidor hebreisk text, vald ur Jesaja och Psaltaren. I översiktskursen ingick då dels en 90 timmars nybörjarkurs i hebreiska med läsning av tjugusidor text, dels en exegetiska textkurs med ytterligare tjugusidor. Resignerat sade han i studieplanen att »även de tämligen elementära

¹²¹ Gerhardsson i *UNT* 13.1 1964.

¹²² *UNT* 1.3 1948.

¹²³ Engnell 1960, s. 13–30.

¹²⁴ Engnell menade i § 74, s. 154–156, i anslutning till den danske filologen Johs Pedersen och i kritik mot andra filologer, att det vid översättning av tempusformerna perfekt och imperfekt behövdes en »värdeaspekt», »ej endast formalfilologiska kunskaper utan även en riktig psykologisk aspekt och sist men inte minst exegetiska insikter». Jag tackar professor Mats Eskhult för detta påpekande.

språkliga insikter som de teologie studerande i allmänhet få åtnöjas med äro oundgängligen nödvändiga». Utöver textstudium och interpretation skulle studenterna tentera i isagogik, dvs. exegetisk inledningsvetenskap om bibelkanons och bibelböckernas uppkomst, författarskap, datering osv., i Gamla testamentets religionshistoria samt på en bred kurs i Israels omvärld. Grundbok ända fram till 1960-talet var Johs Pedersens *Israel* (1920) kompletterad med alternativlitteratur och därutöver lästes tematisk speciallitteratur. För 2 betyg fordrades ytterligare fyrtyo textsidor jämte speciallitteratur.

Ett monument har Ivan Engnell efterlämnat genom *Svenskt Bibliskt Uppslagsverk*, som i de gammaltestamentliga och religionshistoriska avsnitten präglades av Uppsalaskolans program. Han sammanfattade detta i sin långa artikel »Traditionshistorisk metod». Den handlade om ett arbetssätt som han menade »dels ha trätt vid sidan av, dels vill ersätta föregående metoder».¹²⁵ Artikeln ingick i kurslitteraturen för godkänt betyg i ämnet. De flesta svenska exegeter, dock inte alla, kom att medverka med artiklar i uppslagsverket, inte sällan grundade på originalforskning.¹²⁶ Men det var Engnells aktiva penna och vakande öga, som präglade arbetet. Det är dock inte alltid enkelt att avgöra vad som är den signerande författarens text och vad som är Engnells.¹²⁷ Själv skrev han över fyra hundra egna artiklar inom alla exegetikens fält, alltifrån detaljstudier till stora syntetiska översikter. Utgivningen hade startats av Anton Fridrichsen och H.S. Nyberg, och Engnells engagemang för projektet hade inte blivit gnisselfritt. I den andra omarbetade upplagan (1962–1963) stod hans namn ensamt på titelbladet. Den kom av trycket endast några månader före hans oväntade bortgång vid endast 57 års ålder.¹²⁸

Mot forskare av annan mening än sin egen, var Engnell mycket kritisk, inte sällan polemisk. Vid den internationella gammaltestamentliga organisationens kongress i Oxford 1959 dekreterade han frankt inför sina kolleger från hela världen

that the break with the literary-critical method must be radical; no compromise is possible. The old method must be replaced with a new one. And the only possible alternative is [...] what is in Scandinavia called the traditio-historical method.¹²⁹

¹²⁵ Engnell 1963, sp. 1254.

¹²⁶ Gerhardsson, 1998, s. 7–18.

¹²⁷ Kahle 1991, s. 331.

¹²⁸ Gerhardsson 1998, s. 7–18.

¹²⁹ Engnell 1960, s. 21.

Sina programmatiska slutledningar i seminarier och föreläsningar avslutade han ofta med de sammanfattande och definitiva orden »Detta är alldeles evident!»

En minnestecknare beskriver Ivan Engnells kollegiala samtal som en blandning av bitande ironi och godmodig humor.¹³⁰ Han var en uppslagsrik och spekulativ teoribygare, som blev centralgestalten i det som i Sverige kom att kallas Uppsalaskolan. Utanför landets gränser omtalades den som *the Scandinavian School*¹³¹ och det förekom att utländska forskare lärde sig svenska för att kunna ta del av vad han skrev och delta i hans seminarier.¹³² På initiativ av exegeten G.W. Anderson i Edinburgh utgavs hans avhandling i nyupplaga i England 1967. Den dock en smula distanserade eleven och efterträdaren Magnus Ottosson skulle pregnant uttrycka hans ställning med orden att »Ivan Engnell var Uppsalaskolan».¹³³ Men han mötte kritik när han lät sin traditionshistoria och sitt myt-och-rit-mönster bli den enda, allt omfattande tolkningsmodellen. Redan ämnesföreträdaren Sven Linder hade i sitt eljest positiva yttrande efter disputationen markerat att avhandlingens teckning av det sakrala kungadömet föreföll honom »något konstruktiv».¹³⁴ Det kan finnas skäl att instämma i H.S. Nybergs sakkunnigutlåtande vid professorstillsättningen i Lund, att Engnells vetenskapliga förhållningssätt kunde »slå över i dogmatism».¹³⁵

Efter två år som professor valdes Engnell till inspektor för Gotlands nation och när det nya nationshuset i kvarteret Kloster senare skulle byggas blev han en drivande kraft; han innehade detta uppdrag fram till sin död 1964.

Endast två disputationer i ämnet ägde rum under Engnells sexton professorsår. Hans idé om ämnet vidarefördes huvudsakligen av ett par elever.¹³⁶ Den ovan nämnde Gösta W. Ahlström höll sig tätt till Uppsalaskolans linje, när han 1959 disputerade om Psaltaren 89 såsom en psalm om den rituellt lidande kungen. Ahlström innehade docenturen 1960–64 och blev därefter professor vid University of Chicago.¹³⁷ Också den finlandssvenske docenten Agge Carlson – som forskare signerade han sina arbeten R.A. Carlson – följde Engnell nära i spåren, men disputerade först under efterträdarens tid. I sin avhandling 1964 behandlade han i en kompositionsanalys kungagestalten David

¹³⁰ Ringgren i *RoB* 23–24, s. 105.

¹³¹ Ottosson 2005; Ringgren 1985, s. 11–20.

¹³² North 1967, s. xvii.

¹³³ Ottosson 2005, s. 50.

¹³⁴ TFP 17.2 1943 § 1.

¹³⁵ TFP LU 26.4 1947 § 72.

¹³⁶ Ottosson 2011 ger både illustrativa och roande exempel både på Engnells vilja att stå oemotsagd och hur hans skolbildning kunde utmana studentspexare till muntra skämt.

¹³⁷ Ahlström 1959. Om honom: Knight 1975, s. 322–338.

i Andra Samuelsen. Han var under en period eo. docent, därefter *første amanuensis* vid universitetet i Trondheim, men återvände till Uppsala som universitetslektor i tematiska studier. Han var bl.a. under åren 1983–85 tillförordnad ämnesprofessor.¹³⁸

Arvet efter Fridrichsen

Efter Anton Fridrichsens pensionering 1952 anmälde sig sex docenter till den lediga nytestamentliga professuren: upsaliensarna Gösta Lindeskog, Bo Reicke, Harald Riesenfeld och Harald Sahlin samt lundensarna Ernst Percy och Erik Sjöberg. Till sakkunniga, utsågs professorerna Hugo Odeberg från Lund, Nils Alstrup Dahl från Oslo, Olof Linton från Köpenhamn och Rafael Gyllenberg från Helsingfors. Den nyss nämnda Uppsalaskolans aktiva män,

Harald Riesenfeld, professor i exegetik 1953–79.

Engnell och Widengren, lät till protokollet anteckna att de endast med stor tveksamhet kunde biträda att Odeberg skulle utses till sakkunnig; ett par år senare skulle de avge liknande reservation i ett sakkunnigärende i etik.¹³⁹

Alla sakkunniga satte Riesenfeld i första rummet. Efter honom placerade Linton och Odeberg Reicke och Percy, medan Dahl där satte Sjöberg före Reicke. Gyllenberg gav likaså Sjöberg andra rummet, men lät Percy och Lindeskog dela på tredjeplaceringen. I fakulteten förde alla upp Riesenfeld som etta, förutom Gunnar Westin och Sigfrid von Engeström som på den platsen

föredrog Erik Sjöberg, sannolikt en svallvåg från fakultetsdiskussionen om den tidigare nämnda 1951 års exegetdeklaration. Där hade denne varit den exegetiskt skolade ledamoten. Av sin lärare Odeberg hade han nu placerats på femte plats och av Linton inte alls.

¹³⁸ Carlson 1964. Om honom: Magnus Ottosson i *SEÅ* 66 (2001), s. 11–12; Helmer Ringgren & Magnus Ottosson & Stig Norin i *UNT* 3.3 2001.

¹³⁹ TFP 21.3 1952.

Harald Riesenfeld utnämndes den 10 april 1953 till professor i *exegetik*, som befattningens officiella namn alltså var.¹⁴⁰ Han var en känd gestalt i det akademiska Uppsala och hade 1944–45 varit studentkårens ordförande. Han blev sedermera, under åren 1966–81, inspektor för Västmanlands-Dala nation. Åren 1955–59 skulle han bli den förste dekanus i fakulteten som valdes för en längre mandatperiod; före honom hade uppdraget läsårsvis cirkulerat mellan professorerna. Som reservofficer var han intresserad ryttare och vid universitetets ridinstitution 1955–66 *inspector equitandi*.

Riesenfelds bakgrund var genuint akademisk: hans far, morbror och svärfar hade alla varit professorer i naturvetenskapliga ämnen, en moster var gift med nobelpristagaren Svante Arrhenius och Albert Einstein umgicks i hans föräldrahem. Själv kunde han i sina föreläsningar gärna dra naturvetenskapliga paralleller.

I ett tysk-svenskt blandäktenskap var han född och uppvuxen i Tyskland och familjen hade flyttat till Sverige i början på 1930-talet. Han var lärjunge till Fridrichsen och denne hade under hans licentiandår sänt honom för att studera i Paris, där han tog många intryck. Hemma i Uppsala hade han 1947 disputerat på en motivanalys av det eskatologiska sambandet mellan perikopen om Kristi förklaring och den judiska lövhyddohögtiden.¹⁴¹

För Riesenfeld var exegetikens uppgift inte bara att skildra ett historiskt förlopp, utan också att se hur det kristna kerygmat gav möjligheter att tränga vidare i förståelsen av texten. I sin avhandling rörde han sig längs gränsen mellan dessa fält och förverkligade på så sätt den realistiska bibelutläggningens program att på en gång, men utan sammanblandning, vara både strikt vetenskaplig och homiletiskt brukbar.

Den s.k. patternismen (av Engnell på svenska kallad 'mönsterism'), som genom religionshistoriska paralleller ville upptäcka de mytiska och kultiska mönstren, och tanken om det sakrala kungadömet, utgjorde ett slags ram för framställningen. Inspirationen kom från den religionshistoriska Uppsalskolan. Därefter hade han arbetat med symboliken och metaforen såsom uttrycksmedel i evangelierna. Efter den litterärkritiska och formhistoriska perioden var det, menade han, dags för ett nytt skede inom den exegetiska vetenskapen, präglad av fördjupad formanalys.¹⁴²

¹⁴⁰ Om Riesenfeld: Balducci 1960, s. 416–421; Fornberg 2010; Hartman 1993 b, s 51–58; Hartman i *SEÅ* 74 (2009); Larsson 1993, s. 59–69; Christer Åsberg i *SvD* 4.8 2008; Riesenfeld 1967, s. 77–84; »Teologisk vetenskapsman värjer sig mot påverkan från kyrkliga åsikter», intervju i *SvD* 4.1 1963.

¹⁴¹ Riesenfeld 1947.

¹⁴² Riesenfeld 1967, s. 79.

Riesenfeld blev en internationellt välkänd exeget och var under ett år preses i det internationella forskarsällskapet *Studiorum Novi Testamenti Societas*.

Uppsalafakultetens teologiska miljö kom han dock att uppfatta som alltför snävt nordeuropeiskt-protestantiskt begränsad. Den systematiska teologins nedan diskuterade förändring efter filosofiämnets regelverk uppfattade han närmast som ett svek mot teologisk vetenskap.¹⁴³ Han kände sig djupt främmande inför det han åsåg.¹⁴⁴

I Kungl. Vetenskaps-samhällets i Uppsala bredare och fakultetsövergripande sammanhang kände Riesenfeld sig hemma. När Ingemar Hedenius' och andras angrepp på de teologiska fakulteterna och dess professorer pågick som intensivast valde han 1959 att inför denna akademi presentera och sedan i dess *Annales* trycka en omfattande diskussion kring den internationella nytestamentliga forskningens vetenskapliga läge. Adolf von Harnacks teorier kring Jesu person hade påverkat de breda lagren, men var, framhöll han, en ofruktbar och av vetenskapen övergiven önskedröm. Inte heller Rudolf Bultmanns välkända teser höll, eftersom de var präglade av en ohistorisk reduktionism. Komparativ forskning var nödvändig och de 1947 återupptäckta judiska handskriftsfynden i Qumran hade därvid kastat nytt ljus över förhållandena i Jesu samtid – och därmed kring dennes person – och den urkristna kyrkotanken. Också den nyare gammaltestamentliga forskningen hade bidragit till fördjupad förståelse av Jesu förkunnelse. Inom modern exegetik var det alltså, framhöll han, fråga om centrala och historievetenskapligt källkritiska frågeställningar och inga marginella skenproblem.¹⁴⁵ Exegeterna hade förfinade hjälpmedel till hands vid sin analys, de arbetade med ett brett och jämförande material och hade en viktig uppgift vid universiteten.

Tro-och-vetande-debattens kritik av den akademiska teologin fick till följd att Riesenfeld starkt markerade kravet på forskarens nödvändiga strävan till objektivitet och på att resultaten skulle vara intersubjektivt prövbara, oberoende av dennes religiösa, filosofiska eller samhällspolitiska övertygelse. Han gav träning i ett sådant förhållningssätt redan under grundutbildningen och införde på ettbetygsnivån skriftliga interpretationsövningar, där varje student, efter ett givet schema och på högst fem sidor skulle analysera en perikop och dra egna konklusioner. I den lärobok för grundutbildningen som utarbetades i enlighet med 1969 års studieordning, *En bok om Nya testamentet* (1969), skrev han det långa bibelteologiska kapitlet, där han visade hur det var möjligt att vetenskapligt adekvat strukturera de i Nya testamentet framträdande

¹⁴³ Riesenfeld i *DN* 15.1 1958.

¹⁴⁴ För upplysningar rörande Riesenfelds personliga överväganden tackar jag dr Vendela Riesenfeld Källskog.

¹⁴⁵ Riesenfeld 1959, s. 51–64.

trosföreställningarna för att ge en bild av urkristendomens trosinnehåll. I Riesenfelds ämnesval för det han skrev, märktes att han blev allt mera orienterad mot sådana områden som också var tillämpliga för fakultetens avnämare i kyrka och skola.

Tillsammans med Fridrichsen och Gösta Lindeskog utgav Riesenfeld en länge använd lärobok för exegetikstudiet, *Inledning till Nya testamentet* (1951, 3 uppl. 1964). Den användes på översiktskursen tillsammans med bl.a. delar av *En bok om Bibeln* (1947) och en rad artiklar i *Svenskt Bibliskt Uppslagsverk*. I kursen ingick att kunna från grekiska översätta och kommentera Matteus- eller Lukasevangeliet samt tio utvalda kapitel ur Johannesevangeliet och nio kapitel ur breven.¹⁴⁶ Enligt 1955 års studieordning – den sjösattes under Riesenfelds dekanperiod – gällde på kandidatnivån för 1 betyg att kunna översätta hela Nya testamentets grekiska text, och exegetiskt interpretera främst Matteus- eller Lukasevangelierna samt Korinthierbrevet. All exegetisk undervisning utgick från grundtexten. Därutöver skulle studenterna ha kunskaper i isagogik, urkristendomens historia och nytestamentlig teologi, samt därtill i en tentamen kunna redogöra för hela Nya testamentets innehåll, kapitel efter kapitel. Kraven var inte oöverstigliga; de nödvändiga förkunskaperna var grekiska i studentexamen och därefter ytterligare språklig fördjupning genom teol.-fil.-examen eller sedermera översiktskursen. Riesenfeld markerade i studieplanen att

den nödiga förtrogenheten med Nya Testamentets språk och innehåll kan ej vinnas annat än genom träget arbete med texten. Det är därför att rekommendera att man låter lektyren av Nya Testamentet på grundspråket bli en daglig vana. [...] Eftertryckligt varnas för utvägen att mekaniskt söka plugga in en översättning.

Förmågan att översätta grundtexten var alltså en förutsättning för »den egentliga exegesen av denna text».¹⁴⁷

Som tidigare visats var Riesenfeld starkt kritisk mot den utveckling som fick sina konsekvenser i UKAS-utredningen och som för teologernas del skulle leda fram till 1969 års studieordning. De språkliga kunskapskrav som han såg såsom en förutsättning för exegetiskt arbete, skulle då komma att kraftigt inskränkas. Men över dessa förhållanden rådde varken han eller fakulteten; de var en effekt av både skolans och universitetsvärldens drastiska omställningar på 1960-talet. Själv hade han haft sin skolgång i mellankrigstidens tyska

¹⁴⁶ *Teologiska fakultetens studiehandbok* 1957, s 38f.

¹⁴⁷ TFP 6.10 1955 § 7, bil.

gymnasium, med dess höga fordringar i klassiska språk, och som grund för exegetikstudiet hade han därutöver 3 betyg både i grekiska och latin i sin fil. mag.-examen.¹⁴⁸ När han sedan flera gånger under årens lopp varit gästprofessor på kontinenten och som emeritus även vikarierat på en av de exegetiska lärostolarna vid universitetet i Tübingen, fann han inte jämförelserna utfalla till Sveriges fördel.

Senhösten 1968 fick han en fråga från den teologiska fakulteten vid *Christian-Albrechts-Universität zu Kiel* om det fanns några lämpliga nordiska kandidater att föreslå till en ledig exegetikprofessur där. Han nämnde först några yngre namn, men återkom efter några dagar även med sitt eget. Detta skedde inte oövertänt. Den utlösande faktorn var en överläggning, som Uppsalafakulteten inte långt tidigare haft med UKÄ:s expertgrupp för omläggning av teologiutbildningen utifrån UKAS-utredningens riktlinjer. Som vi sett hade han i fakulteten tydligt markerat mot de radikalt nya förutsättningar som skulle komma att drabba hans exegetikämne. Öppenhjärtigt förklarade han nu för de tyska kollegerna varför han ville lämna Uppsala: han såg sig inte ha reella möjligheter att bedriva vetenskapligt grundad undervisning utifrån de begränsade förutsättningar, som den kommande 1969 års studieordning skulle medföra. Sina sista år i tjänst önskade han »mit anderem als elementarem Unterricht und bureaukratischen Verwaltungspflichten zu verbringen».¹⁴⁹

I Kiel togs Riesenfelds oväntade erbjudande emot med glad överraskning. Ärendet gick vidare, och han for efter någon tid dit, för att tillsammans med de välkomnande kollegerna på plats informera sig närmare om tjänsten och diskutera framtiden.¹⁵⁰ Det var studentrevoltens tid och Kieluniversitetet präglat av studentstrejk och andra oroligheter. Detta avskräckte honom inte, utan både han och familjen ställde in sig på ett uppbrott från Uppsala. Det blev dock inte så. Kielfakulteten fann till sist, att hans tid där fram till pensionen skulle bli alltför kort. Men som vi strax skall se, dök en ny möjlighet samtidigt upp.

Anton Fridrichsen hade 1939 föreslagit att teologiska fakulteten skulle manifesteras fyrahundraårsminnet av 1541 års bibelöversättning med en nyöversättning av Nya testamentet och var beredd att själv engagera sig i ett sådant arbete. Projektet hade tillstyrkts av ärkebiskop Eidem, som varit en av dem som

¹⁴⁸ Filosofiska fakultetens matrikel 1931–33, s. 6088, D I:20, FFA, UUA.

¹⁴⁹ Riesenfeld t. G. Friedrich 23.11 1968, HRS, UUB.

¹⁵⁰ G. Friedrich t. Riesenfeld 15.11 1968, 2.12 1968, 8.1 1969, 10.2 1969, Riesenfeld t. G. Friedrich 19.11 1968, 23.11 1968, 10.12 1968, 29.3 1969. Riesenfelds brevsaml. 15:1 och 16:1, HRS, UUB.

ansvarat för den översättning som stadfästes 1917.¹⁵¹ Förberedelsearbetet blev dock aldrig fullföljt. Istället utgav fakulteten 1941 i serien *Uppsala universitets årsskrift* en omfattande och ämnesövergripande *Festskrift till 400-årsminnet av bibelns utgivande på svenska 1541*. Redaktörer var professorerna Knut B. Westman, Sven Linder och Hjalmar Lindroth.

Därefter hade kyrkomötet 1951 till Kungl. Maj:t förgäves framfört önskemål om en ny bibelöversättning.¹⁵² Genom en motion vid 1961 års riksdag togs frågan upp på nytt och riksdagen begärde en utredning.¹⁵³ När åter ingenting hände väckte andrakammarledamoten Thorvald Källstad i kontakt med Riesenfeld frågan på nytt genom en interpellation året därpå.¹⁵⁴ Nu lossnade det och efter ett par månader tillsattes en statlig utredning med namnet 1963 års bibelkommitté, där Riesenfeld blev en av ledamöterna. Riktningen mot det som skulle bli Bibelkommissionen, 1981 års översättning av Nya testamentet och *Bibel 2000* stakades på så sätt ut.¹⁵⁵ Remissutvallet på bibelkommitténs betänkande visade våren 1969 att en ny svensk bibelöversättning i statlig regi var politiskt möjlig. När Riesenfelds väg till Kiel hade stängts öppnades på så sätt en annan utväg för honom: att såsom sakkunnig inom Bibelkommissionen på heltid få ägna sig åt bibelöversättningsarbete. Beredvilligt gick han in i den uppgiften. På så sätt kunde han komma bort från fakulteten, men utan att behöva flytta från Uppsala. År 1971 beviljades han tjänstledighet från sin professur och denna skulle fortsätta fram till hans pensionering 1979. Arbetet med den nya bibelöversättningen kom Harald Riesenfeld att se som sin stora livsuppgift. Han var där huvudansvarig för Nya testamentet, »NT 81».

En viktig fråga för den exegetiska forskningen vid denna tid var att reda ut hur evangelietexterna formats. Hade det skett i en folklig berättartradition eller i den urkristna gudstjänstgemenskapen?¹⁵⁶ Problemet togs upp av Birger Gerhardsson. I kritik mot den starka formhistoriska skolbildningen och under inflytande av Uppsalaskolan – han stod på flera sätt Ivan Engnell nära – visade han i sin avhandling *Memory and Manuscript. Oral tradition and written*

¹⁵¹ TFP 15.9 1939. Cf. Fridrichsen 1938.

¹⁵² AKM 1951, motion 50, av biskop Elis Malmström m.fl. Kyrkomötet anhöll om Kungl. Maj:ts åtgärder för att åstadkomma en provöversättning av Nya testamentet och Psaltaren. Kungl. Maj:t anmälde till kyrkomötet 1958 att kyrkans önskemål inte föranledde någon åtgärd. – En detaljerad skildring av det här antydda händelseförloppets olika turer ges av Gustafsson 1990, s. 98–100.

¹⁵³ AK prot. 1961, motion 112 av Manne Ståhl. De teol. fak. i Uppsala och Lund hade vid en remiss från andra beredningsutskottet (bihang till RD:s prot. 1961, 11 saml., nr 28) framfört det angelägna i en ny bibelöversättning.

¹⁵⁴ AK prot. 4.12 1962, nr 86, s. 11–15.

¹⁵⁵ Härtill Pleijel 2018, s. 100–123.

¹⁵⁶ Riesenfeld 1957.

transmission in Rabbinic Judaism and early Christianity (1961) hur evangelietraditionen hade sitt ursprung i Jesu liv och inte i ett senare skede vuxit fram i gruppen av Jesustroende. Detta blev begripligt genom den rabbiniska litteraturens skildringar av hur muntlig och skriftlig tradition inpräntades genom noggrann memorering av lärarens undervisning.¹⁵⁷ Efter en tid av internationellt oförstående vann Gerhardssons resultat ett brett genomslag bland världens exegeter. Den gamla formkritiken övergavs. Avhandlingen utgavs i USA i en ny upplaga 1998 tillsammans med hans 1964 utgivna försvarsskrift mot kritikerna *Tradition and Transmission in Early Christianity*. Förordet var skrivet av hans en gång kanske skarpaste kritiker, den världsberömda judaisten Jacob Neusner, som nu övertygats och ändrat ståndpunkt. Neusners namn har vi ovan mött som medlare i den s.k. Bergmanaffären 1994. Några år efter disputationen utgav Gerhardsson en bok om perikopen om Jesu frestelser i Matteusevangeliet. Sina tidiga forskarårs anslutning till Fridrichsens uppfattning i den s.k. exegetdeklarationen kom Gerhardsson sedermera under sitt arbete i Biskopsmötets bibelkommission att ompröva. Han innehade docentbefattningen 1961–65 och blev därefter professor i Lund.

Året efter Gerhardsson disputerade Edvin Larsson om den kristologiska dopteologin hos Paulus i perspektivet hur Kristi efterföljare skulle ha denne som förebild.¹⁵⁸ Han tjänstgjorde under några år som eo. docent vid fakulteten och var 1966–92 professor vid *Det teologiske menighetsfakultet* i Oslo.

Före dem hade Bertil E. Gärtner disputerat och utnämnts till docent 1955. Han var utbildad av Fridrichsen, men lade fram sin avhandling först sedan efterträdaren tillträtt; han blev professor vid *Princeton Theological Seminary* i New Jersey och senare biskop i Göteborg. Gärtner visade i sin avhandling hur ett judiskt material haft större inflytande på Paulus' Areopagtal, än den hellenistiskt-grekisk-stoiska påverkan, som man dittills ansett vara dominerande.¹⁵⁹ Hans bok om det koptiska *Thomasevangeliets hemliga Jesusord* (1960) översattes snabbt till engelska och utgavs både i Storbritannien och USA. Han skrev en rad kommentarer till nytestamentliga skrifter, och hans tolkning av *Markus evangelium* (1967, 3 uppl. 1982) kom att under lång tid vara lärobok i kommentarexeges.

¹⁵⁷ Fridrichsen hade varit inne på denna tanke redan 1941 i en recension av Friedrich Büchseles bok *Die Hauptfrage der Synopterkritik* i *ThLZ* 66 (1941), sp. 84. Om Gerhardsson: Samuel Byrskog i *SEÅ* 79 (2014), s. 141–146; Byrskog 2017, s. 155–156; Carl-Gustaf Andrén & Samuel Byrskog i *FSLÅ* 2013–2014, s. 134–136.

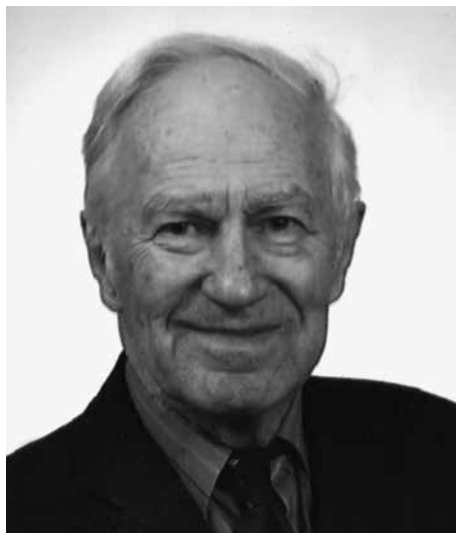
¹⁵⁸ Larsson 1962. Om honom: Birger Gerhardsson i *SEÅ* 74 (2009), s. 187–188.

¹⁵⁹ Gärtner 1955. Om honom: Holmberg 2010, s. 17–23.

Komparativ religionshistoria och filologi

När den gammaltestamentligt inriktade exegetikprofessuren efter Ivan Engnells oväntade död 1964 ledigförklarades lockade den två sökande. Den ene var den ovan nämnde fullföljaren av dennes skola, Gösta W. Ahlström, verksam i USA, den andre en lundensare, docenten Gösta Rignell, exeget och filolog, lektor vid flickläroverket i Göteborg. På förslag av Harald Riesenfeld beslöt fakulteten emellertid att utan ansökan till ny innehavare kalla professorn i religionshistoria vid Åbo akademi Helmer Ringgren. Efter sakkunnigprövning utnämndes han den 6 november 1964.¹⁶⁰

Ringgrens produktion omfattade religionshistoria, traditionshistoria och filologi i ett tidsmässigt spann från äldsta tid till Andra templets judendom. Han hade disputerat i religionshistoria i Uppsala med en bred religionsfenomenologisk undersökning, *Word and Wisdom* (1947). Den rörde förekomsten av hypostatering eller avspjälkning i nya gudomliga egenskaper och funktioner (till exempel vishet, sanning, frid eller vrede) inom egyptisk, sumero-ackadisk och västsemitisk religion samt

*Helmer Ringgren, professor i exegetik
1964–83.*

i Gamla testamentet och senare judendom. Redan där hade han ägnat sig åt alla de viktigaste religionerna i det gamla Främre orienten. Han ville visa hur polyteismen utvecklats ur en primär höggudstro, inte tvärtom, som en gängse forskningstradition menat. Tanken hade präglat religionshistorieämnet under Edgar Reuterskiölds tid. Avhandlingen var, och från sin första mening, ett klart ställningstagande i en pågående vetenskaplig debatt.

Ringgrens forskningsintressen hade väckts när han, som färsk teologistudent 1938, hade hört Sven Linder föreläsa om den förisraelitiska kanaaneiska religion, som blivit känd genom de nya ugaritiska textfynden. Han räknade sig som elev inte bara till ämnesläraren Widengren, utan också till orientalisterna H.S. Nyberg och exegeten Linder. Till Engnells forskning hade han ett

¹⁶⁰ Om Ringgren: Ericsson, 2006, s. 114–116; Sten Hidal i *SEÅ* 77 (2012), s. 255–258; Knight 1975, s. 317–322; Tryggve Mettinger i *SvD* 12.5 2012.

mera distanserat förhållande. För Nyberg hade han tagit 3 betyg i semitiska språk, lärt sig etiopiska, mandeiska, nyopersiska och pehlevi och annat som var nödvändigt för avhandlingsarbetet.¹⁶¹ I början på 1950-talet hade han avlagt licentiatexamen i arabiska.

Omedelbart efter sin disputation hade Ringgren tackat ja till att uppehålla den nyinrättade professuren i gammaltestamentlig exegetik vid Åbo akademi, där man samtidigt fått ekonomiska förutsättningar för att klyva exegetikämnet i två delar; samtidigt blev han förordnad att undervisa i religionshistoria. Han stannade där ända fram till 1956. Efter ett par år fick han dock nedsättning i sin undervisningsskyldighet för att fungera som eo. docent och forskardocent vid Uppsalafakulteten. Därefter hade han under halvtannat år varit professor i *Old Testament interpretation* vid *Garrett Biblical Institute* i Evanston, Illinois, innan han kallats tillbaka till Åbo och den genom Donnerska institutet där nyinrättade professuren i religionshistoria.¹⁶²

Ringgren var en forskare på bred front och många av hans svenskspråkiga böcker översattes till de europeiska språken. Sedan de s.k. Dödahavsrurollarna upptäckts 1947 översatte han texter därifrån och forskade kring Qumranförsamlingens organisation, kult och teologi. Han gjorde sig i vårt land också känd som popularisator och läroboksförfattare. Den internationellt spridda översikt över *Religionerna i historia och nutid* (1957), som han skrev tillsammans med Åke V. Ström, har tidigare nämnts. En annan av hans läroböcker var *Religionens form och funktion* (1968). Tillsammans med professorskollegan i Åbo Bertil Albrektson utgav han *En bok om Gamla testamentet* (1969), som likaså under decennier blev en i grundutbildningen använd nybörjarlärobok. På Ringgrens tillskyndan antog fakulteten den i Lund disputerade Albrektson som docent i ämnet, sedan denne 1975 knutits till den gammaltestamentliga enheten inom Bibelkommissionen.¹⁶³

Som filolog var Ringgren medredaktör för det stora uppslagsverket i nio band *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament* (1973–2000; eng. övers. 1974–). Samtidigt utgav han 1969 en lärobok i hebreiska för svenska nybörjare, anpassad till 1969 års studieordnings nivå. En sådan bok var en pedagogisk nyhet. Tidigare hade det exegetiska studiet börjat direkt med en bibelkommentar, en grammatik och de hebreiska texterna i Första Mosebok. De grundläggande språkkunskaperna hade studenterna inhämtat i teol.-fil.-examen eller under översiktskursen. Ringgren utformade sin lärobok efter det successiva

¹⁶¹ Ringgren 1974, s. 51–57.

¹⁶² Nordström 1968, s. 407, 492.

¹⁶³ TFP 29.9 1975 § 11.

sätt att bedriva undervisning i klassiska språk, som tillämpades i gymnasiet. Detta var teologistudenterna vana vid.¹⁶⁴

Hans intresse hade tidigt riktats mot Psaltaren, där hans bok *Psaltarens fromhet* (1957) blev mycket spridd i flera upplagor. Inom Bibelkommissionen gjorde han grundöversättningen av Psaltaren i *Bibel 2000*, bl.a. tillsammans med författaren Tomas Tranströmer. Denna översättning kom att i olika grad av slutlighet ingå i hans psaltarkommentar i tre band (1987–1997), den första i sitt slag av en svensk exeget.¹⁶⁵

Från att i yngre dagar – och ännu i boken *Israelitische Religion* (1963, förkortad sv. övers. 1965) – ha varit influerad av Engnells Uppsalaskola kom Ringgren alltså att tydligt distanserat sig från dess strikta miljö.¹⁶⁶ Denna skolbildning kom heller knappast att prägla ämnet under hans tid. Kallelsen av honom till Ivan Engnells efterträdare får istället ses som fakultetens önskan att öppna det gammaltestamentliga exegetikämnet också för andra inflytelser, än de som gällt under dennes egid. I sin installationsföreläsning med rubriken »Litterärkritik, formhistoria, traditionshistoria – eller vad?» markerade Ringgren att det var i en syntes av olika metoder, där ingen av dem uteslöt den andra, som man vetenskapligt skulle närma sig texterna: »Det finns ingen metod som är den allena saliggörande, ingen nyckel som öppnar alla lås.»¹⁶⁷ Engnells definitiva »no compromise is possible» var definitivt passerad. Dennes övergripande term »traditionshistoria» fann Ringgren ofta oklar och förvirrande och ville många gånger hellre se arbetet som »religionshistorisk motifforskning». Att han ville bekantgöra en upsaliensisk förändring markerade han genom att på tyska och med det internationella forskarsamhället som adressat trycka installationsföreläsningen i den ansedda och spridda *Theologische Literaturzeitung*.

Under Ringgrens tid krävdes under mitten av 1970-talet för 1 betyg att studenterna skulle kunna översätta och kommentera ett urval av ca 30 sidor hebreisk text ur Gamla testamentet.

Helmer Ringgren hade vuxit upp i Ala på östra Gotland och där skulle han också få sin grav. Han hade tagit studentexamen som privatist, varit förste-kurator på Gotlands nation och under åren 1974–83 inspektor där. Som den språkbegåvning han var ledde han då kurser i gutamål för studenterna. Han var fakultetens dekanus 1971–77.

¹⁶⁴ Ringgren 1969 a, s. 5.

¹⁶⁵ Christer Åsberg t. förf. 26.11 2016.

¹⁶⁶ Hidal i *SEA* 77 (2012), s. 255–258.

¹⁶⁷ Ringgren 1966 a–b. Ett försök till ett balanserat betraktelsesätt hade han presenterat redan i en översiktlig uppsats 1949.

En inflytelserik roll hade Ringgren som ordförande i RUMO-utredningen om den religionsvetenskapliga utbildningens mål och organisation som lade grunden till 1973 års studieordning. En effekt av utredningen var att alternativa exegetiska kurser inom det differentierade ämnesstudiet började genomföras också utan att studenterna behövde ha kunskaper i Bibelns båda grundspråk. Som förslagsställare intog Ringgren här således en helt annan ståndpunkt än kollegan Riesenfeld. När kursomfånget mättes i poäng (motsvarande studieveckor inom linjesystemet) blev det rent språkliga nybörjarstudiet så tidskrävande, att det egentliga arbetet med bibeltexterna fick kraftigt inskränkas för att inte kursernas tidsramar skulle sprängas.

Under Ringgrens tid på professuren tjänstgjorde Agge Carlsson som universitetslektor och från 1970 docenten Sven Tengström. I sin avhandling hade denne ifrågasatt flerkällsteorierna och drivit tesen att hexateuken, det vill säga Bibelns fem Moseböcker jämte Josuaboken, frånsett olika redaktionella inskott, innehöll en sammanhängande episk ramberättelse från domartiden, tillkommen i trakten kring Sikem, nära Näblus på Västbanken.¹⁶⁸

Traditionshistoria och textanalys

Då Harald Riesenfeld övergick till att bli bibelöversättare på heltid beslöt Kungl. Maj:t 1971 att ämnesdocenten Lars Hartman genom långtidsvikariat på professuren skulle företräda ämnet Nya testamentet. När Riesenfeld sedermera anmälde att han inte avsåg att återinträda i sin tjänst före sin pensionering fördes denna över stat från årsskiftet 1977–78.¹⁶⁹ Enligt ett regleringsbrev 1976 skulle den ordinarie professur som nu utlystes, för första gången uttryckligen benämnas *Nya testamentets exegetik*.¹⁷⁰

Två sökande anmälde sig och sakkunnigprövades, varefter Hartman den 1 december 1977 utnämndes att från kommande årsskifte vara ordinarie innehavare av lärostolen. Han hade tjänstgjort vid fakulteten sedan 1960, först som assistent och därefter som extraordinarie docent och tillförordnad professor.¹⁷¹ Hans tidiga forskning rörde främst redaktions- och traditionshistoriska frågor och hade i avhandlingen *Prophecy Interpreted* (1966) handlat om apokalyptiken i senjudiska och intertestamentala texter och i de synoptiska evangelierna. Den metod han utarbetat för att i Nya testamentet spåra gammaltestamentliga ställen och judiska motiv hade gjort att han då han till-

¹⁶⁸ Tengström 1976.

¹⁶⁹ Reg. beslut 8.12 1977, TFP 30.1 1978 § 13.

¹⁷⁰ Regleringsbrev 3.6 1976, s. 48.

¹⁷¹ Om Hartman: Tord Fornberg m.fl. i *SEÅ* 85 (2020).

trädde 1978 sedan länge var en internationellt uppmärksammat exeget. Ett annat tema i hans forskning gällde det urkristna dopet och dess kristologiska motiv.¹⁷² Hans kommentarer till Kolosserbrevet (1985) och Markusevangeliet (1–2; 2004–05), utkom i flera upplagor. Den senare även på engelska, utgiven i USA. Han var brorson till den ovan nämnde religionshistorikern Sven S. Hartman.

Flera som började sina doktorandstudier för Riesenfeld fick Lars Hartman som handledare när han övertog ansvaret för ämnet 1971. Birger Olsson blev 1978 eo. docent och senare, efter en period som missionsföreståndare för Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen, Birger Gerhardssons efterträdare som professor i Lund. Han hade varit sekreterare i 1963 års bibelkommitté och 1967 licentierat om de svenska bibelöversättningarnas historia. Influerad av amerikanska och tyska lingvister skrev han en textlingvistisk avhandling, *Structure and Meaning in the Fourth Gospel* (1974), som inledde en period av mer text- och metodorienterade studier. I motsats till den dåtida exegetiska metoden inriktade han sig på texten som den faktiskt föreligger och inte på hur den kommit till och använde det vi allmänt vet om texter, deras strukturer och typer. Det kommentarverk Olsson var med om att starta, *Kommentar till Nya testamentet* (1982–), fokuserar också texten som en kommunikationshandling. Lars Hartman övergick senare till mer textorienterade analyser. I sin kommentar till Markusevangeliet (1–2; 2004–05) utlade han inte textens förhistoria utan inriktade sig på dess läsare/åhörare och på det som texten förmedlade till en bestämd tids människor i en bestämd kultur. Utöver Olsson och Hartman medverkade en rad av fakultetens exegeter i detta omfattande bokverk: Tord Fornberg, Bertil E. Gärtner, René Kieffer och Edvin Larsson. Hittills har 22 band utkommit.

Lars Hartman, professor i Nya testamentets exegetik 1978–95.

Till Olssons efterträdare som universitetslektor utsågs 1988 bland två sökande Per Block från Göteborg. Han var teol.lic. från Lund och hade gjort ett vetenskapshistoriskt studium av den moderna liknelseutläggningens metodik

¹⁷² Hartman 1992; Hartman 1993 a.

med utgångspunkt i Marburgexegeten Adolf Jülichers teorier. Dessa utsatte han för vad som i sakkunnigutlåtandet kallades »förödande kritik». För sitt arbete inom bibelkommissionen hade han 1982 blivit hedersdoktor i Lund.

Hartman lämnade vid val av avhandlingsämne stor frihet åt sina doktorander. Det metodiska greppet med en kombination av litteraturteori och textlingvistik kom emellertid att innebära en ämnesmässig accentförskjutning under hans tid. Flera elever gick vidare i den riktning som inletts av Birger Olsson.

Som universitetslektorer tjänstgjorde under Hartmans tid också docenterna Cæsarius Cavallin och Tord Fornberg. Cavallin disputerade 1974 om den judiska bakgrunden till Paulus' argumentation för de dödas uppståndelse i Första Korinthierbrevet.¹⁷³ Han lämnade efter några år akademien för ett liv som benediktinmunk. Fornberg hade ägnat sin avhandling 1977 åt Andra Petrusbrevets skildring av den framväxande kyrkans identitetsfrågor i en hel-lenistisk miljö.¹⁷⁴ Därefter utgav han bland annat en kommentar till Matteusevangeliet och arbetade med Bibelns ställning i den s.k. religionsteologin. Som en nybörjarintroduktion till de nytestamentliga texterna utgav Fornberg boken *Det trovärdiga vittnet* (2004). År 2017 publicerade han den första svenska översättningen av ett urval av Dionysios Areopagitas texter från början av 500-talet.

Anders Ekenberg hade i många år varit lärare i nytestamentlig exegetik. Med en studie rörande uppståndelseperikopen i Johannesevangeliet hade han licentierat där 1984, men året därpå disputerat i kyrko- och samfundsvetenskap med avhandlingen *Cur cantatur?* (1985) om hur den liturgiska sångens funktion uppfattades under 700- och 800-talen. Han blev docent i detta ämne, men återvände därefter till exegetiken som universitetslektor i religionsvetenskap och blev slutligen professor i teologi vid Newmaninstitutet. Eskil Franck disputerade 1985 med avhandlingen *Revelation taught*¹⁷⁵. Han var universitetslektor 1986–89 och därefter rektor för Svenska kyrkans pastoralinstitut i Uppsala och för lärarhögskolan i Stockholm och sist överintendent och chef för myndigheten Forum för levande historia. Universitetsadjunkten Agneta Enermalm, var den första kvinna som disputerade i ämnet; hon blev professor i exegetik vid Lutheran Theological Seminary, Columbia, South Carolina. Hennes doktorsavhandling 1986 rörde det grekiska, judiska bönespråket i Mackabeerböckerna.¹⁷⁶

¹⁷³ Cavallin 1974.

¹⁷⁴ Fornberg 1977.

¹⁷⁵ Franck 1985.

¹⁷⁶ Enermalm-Ogawa 1986.

Som högskolelektor efter Franck utsågs bland tre sökande dr theol. och phil. Jan Henning Ulrichsen från Oslo, som skrivit sin avhandling om den judisk-apokalyptiska skriften *De tolv patriarkernas testamenten* och därefter arbetat med eskatologin i Uppenbarelseboken. Han blev senare professor i Nya testamentet och dess omvärld vid Norges teknisk-naturvetenskapliga universitet i Trondheim.

År 1975 hade Hartman formulerat den ämnesbeskrivning som med endast smärre retuscher alltså är gällande vid fakulteten. Uppgiften var att vetenskapligt

tolka Nya testamentets skrifter och ge en historiskt grundad förståelse av Jesu person och förkunnelse samt urkristendomens historiska tillblivelse och religiösa egenart. Inom ämnet faller även forskning rörande urkristendomens judiska och hellenistiska bakgrund och omvärld samt den äldre fornkyrkans litteratur och idéhistoria, i synnerhet den språkliga förståelsen av fornkyrkliga texter.¹⁷⁷

I läroboken *En bok om Nya testamentet* (1969), författade han det grundläggande isagogiska kapitlet om kanon- och texthistorien. För ett betyg krävdes att man på grekiska kunde läsa och översätta hela Markusevangeliet, Efesierbrevet (eller Kolosserbrevet), Filipperbrevet och Första Thessalonikerbrevet. Övriga delar av Nya testamentets böcker samt Gamla testamentets apokryfer lästes i översättning.

Arkeologi, textkritik och fransk strukturalism

När Magnus Ottosson bland fem sökande den 19 maj 1983 utnämndes att efterträda Ringgren som professor i Gamla testamentet blev det återigen en arkeologiskt verksam exeget som kom att företräda ämnet.¹⁷⁸ För första gången benämndes detta nu formellt *Gamla testamentets exegetik*. Samtliga sakkunniga – Karl Johan Illman, Åbo, och Magne Sæbø, Oslo samt Ringgren – hade enhälligt placerat Ottosson i första rummet, Lundaexegeten Bo Johnson i andra och upsaliensaren Sven Tengström i tredje rummet.

Magnus Ottosson hade varit eo. docent vid fakulteten sedan 1972 och tillträtt en av de exegetiska professurerna vid universitetet i Oslo 1982. Året därpå utnämndes han till professuren i Uppsala, men valde att vara verksam i Oslo fram till 1986. När han således var tjänstledig från Uppsalaprofessuren under sina tre första år kunde Agge Carlsson fortsätta som tillförordnad professor.

¹⁷⁷ TFP 7.2 1975 § 8.

¹⁷⁸ Om Ottosson: Folke Freund i *SvD* 20.4 2016; Stig Norin & Göran Eidevall i *SvD* 8.5 2016.

Också Ottosson var en av Engnells elever, men han hade tidigt och på ett självständigt sätt inriktat sig mot palestinaarkeologin och vunnit högt anseende som fältarkeolog och han kunde knyta an till företrädaren Sven Linders realiaintresse. Hans handgripliga kunskaper härvidlag manifesterades i boken *Palestinas arkeologi* (1977). Det var för honom viktigt att exegetiken inte reducerades till endast »en abstrakt disciplin utan eller med en diffus markkontakt».¹⁷⁹ I sin avhandling hade han gjort en stilhistorisk och arkeologisk analys av de gammaltestamentliga texter som rörde området Gilead öster om Jordan.¹⁸⁰ När han gav ut en bok om *Temples and Cult Places in Palestine* (1980) byggde resultaten på en kombination av grävningssrapporter och självsyn. Ett särskilt intresse under lång tid ägnade han Josuaboken. I en 1991 utgiven undersökning ville han förena arkeologin med en redaktionshistorisk litteräranalys och visa hur denna bibelbok skulle uppfattas som en deutonomistisk programskrift för en återupprättande restaurering av det davidiska riket.

Magnus Ottosson, professor i Gamla testamentets exegetik 1983–94.

litteräranalys och visa hur denna bibelbok skulle uppfattas som en deutonomistisk programskrift för en återupprättande restaurering av det davidiska riket.

Som lektorer i Gamla testamentets exegetik under Ottossons tid tjänstgjorde docenterna Inger Ljung och Gunnel André.¹⁸¹ Ljung blev 1978 den första kvinna som i Sverige disputerade i ämnet. Efter olika förordnanden från mitten av 1970-talet som universitetsadjunkt och som docent sedan 1984 tillträdde hon sitt lektorat 1986. Hon hade i sin avhandling undersökt och avvisat Engnells uppfattning, att det bland Psaltarens s.k. *Ebed JHWH*-psalmer om »Herrens tjänare» skulle finnas en särskild grupp, som genom formelspråket kunde kopplas till den sakrale kungens lidande i den judiska nyårsfesten.¹⁸² Senare inriktade hon sig mot exegetisk kvinnoforskning i ett feministiskt perspektiv och arbetade i en bok med titeln *Silence or suppression?* (1989) med manscentrerade attityder mot kvinnor i Israel och Gamla testamentet. Hon

¹⁷⁹ Ottosson, cit. e. *Nya professorer* [...] 1995, 1995, s. 57.

¹⁸⁰ Ottosson 1969.

¹⁸¹ TFP 4.6 1984 § 103.

¹⁸² Ljung 1978. Den svenska 1900-talsforskningen kring Jesajabokens s.k. tjänarsånger har undersökts av Ericsson 2006.

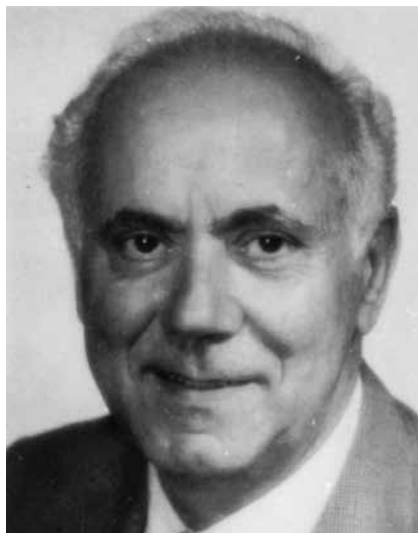
stod också i ledningen för forskningsprojektet »Kriterier vid bibeltolkning», stött av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet.

Andrés avhandling 1980 var semantiskt-lexikografiskt orienterad och rörde förekomsten av den omdiskuterade hebreiska verbroten PQD i Gamla testamentet.¹⁸³ Hon blev docent 1982, var lektor 1987–2001 och därvid under många år lärare i hebreiska.¹⁸⁴

Redaktionskritik och texthistoria

År 1990 inrättade Svenska kyrkan ett eget forskningsråd varvid Lars Hartman utsågs till dess förste chef. Både från fakultetens och kyrkans sida sågs det som angeläget, att denna tjänst besattes med en professor.¹⁸⁵ Hartman beviljades tjänstledighet fram till sin pensionering 1995, varvid rektorsämbetet inrättade en extra professur att företräda ämnet.

Denna befattning lockade endast en sökande, docenten René Kieffer från Lund, som utnämndes den 1 juli 1990.¹⁸⁶ Han hade varit sökande även förra gången och blev nu den förste romersk-katolik efter reformationen, som blivit teologiprofessor vid ett svenskt universitet. Han var född i Lorraine och uppvuxen i Luxemburg, där han blivit dr phil. i teologi. Han hade därefter disputerat för Riesenfeld på en textkritisk avhandling där han jämförde en perikop i Johannesevangeliet med bevarade papyrer, antika översättningar och patristiska paralleller.¹⁸⁷ Syftet var att klarlägga hur originaltexten hanterades i bibelmanuskripten före år 300. Kieffer hade också deltagit i arbetet på den franska bibelöversättningen *Traduction œcuménique de la Bible* (TOB; 1975–76). Sin forskning publicerade han på franska, men redan 1977 hade han, som sin första bok på svenska, utgivit en lärobok i *Nytestamentlig teologi*, som också var den första större och sam-

René Kieffer, professor i Nya Testaments exegetik 1990–95.

¹⁸³ André 1980.

¹⁸⁴ TFP 28.5 2001 § 2.

¹⁸⁵ TFP 11.12 1989 § 60.

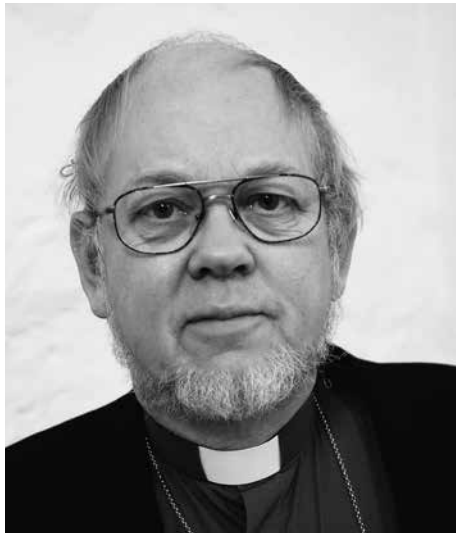
¹⁸⁶ Om »Min egen utveckling som människa och exeget» skrev Kieffer en essaysamling 2001.

¹⁸⁷ Kieffer 1968.

manfattande framställningen i ämnet på vårt språk. Boken bygger på Kieffers programmatiska lingvistiska tankar om synkront och diakront och textens korpus, struktur och tematik.¹⁸⁸ Den översattes till tyska och blev en länge använd lärobok vid de teologiska fakulteternas grundutbildning.¹⁸⁹ Kieffer innehade professuren endast fem år och blev emeritus 1995.

Den bibliska miljön och dess omvärld

Sedan Ottosson blivit emeritus 1993 anmälde sig inte mindre än nio sökande till den tjänst han lämnade, åtta män och en kvinna, Inger Ljung. Sakkunniga blev professorerna Hans M. Barstad i Edinburgh, Tryggve N.D. Mettinger i Lund och dr Helga Weippert i Heidelberg. De satte enhälligt docenten Stig Norin från Lund i första förslagsrummet och den finske docenten Antti

Stig Norin, professor i Gamla testamentets exegetik 1994–2014.

Laato, verksam Cambridge, i andra. I tredje hand föreslog Baarstad och Weippert Sven Tengström medan Mettinger där satte lundadocenten Fredrik Lindström.

Genusfrågornas känsliga och dominantanta ställning i den akademiska världen vid denna tid kom till uttryck vid ärendets slutbehandling. Doktorandernas ledamot i tjänsteförslagsnämnden reserverade sig till protokollet med den anmärkningsvärda motiveringen att även om Norin tvivelsutan var den vetenskapligt mest kvalificerade av de sökande, var det ändå Ljung som av jämställdhetsskäl borde erhålla tjänsten, eftersom hon hade blivit

kompetensförklarad av en av de sakkunniga. Hon hade emellertid inte rangordnats av någon av dem och tjänsteförslagsnämndens majoritet hade heller inte funnit att jämställdhetsaspekten kunde ändra dess förord för Norin.¹⁹⁰ Reservationens yrkande stod i strid med vad regeringsformen stadgade om sakliga grunder för statlig anställning.¹⁹¹

¹⁸⁸ Kieffer 1982, s. 146.

¹⁸⁹ Om Kieffer: Bengt Holmberg i *SEÅ* 78 (2013), s.189-191.

¹⁹⁰ Reservation av Tuulikki Koivunen Bylund till TFtjfnP 17.11 1993 § 2.

¹⁹¹ 12 kap. 5 § 2 st. RF.

Ljung anförde besvär över förslaget, och högre seminariet i religionsvetenskaplig kvinnoforskning och styrelsen för fakultetens doktorandråd inlämnade skrivelser där de sakkunnigas kompetens sattes ifråga.¹⁹² Att det var en kvinna som skulle utnämnas ansåg dessa opinioner vara ställt utom diskussion. De olika aktionerna föranledde ingen åtgärd och Norin utnämndes den 22 september 1994.

Stig Norin hade i sin doktorsavhandling med titeln *Er spaltete das Meer* (1977) tagit upp frågan om hur Israels tradition om »havsundret» i 2 Mos. 14:21–31 poetiskt behandlats i Gamla testamentet. Han hade satt denna i relation till prosatraditionen i Gamla testamentet och till främreorientalisk mytologi, främst i ugaritisk och egyptisk miljö, liksom till kulttraditionen om ett minnesfirande av uttåget ur Egypten. Som en föregångare på ett nytt fält ägnade han sig därefter åt främreorientalisk onomastik och analyserade suffixformer av gudsnamnet *JHWH* i teofora personnamn i Gamla testamentet och förekomsten av de motsvarande *El* och *Ba'al* på t.ex. ostraka. Härigenom bidrog han till klarläggandet av den israelitiska religionens utveckling under kungatiden. Norin var tvärvetenskapligt orienterad också mot orientalistik och egyptologi.

Studiet av Gamla testamentet på hebreiska förekom nu först på C-nivå varvid studenterna skulle kunna läsa, översätta och analysera ca 15 sidor text ur Psaltaren och lika många ur Jesajaboken.

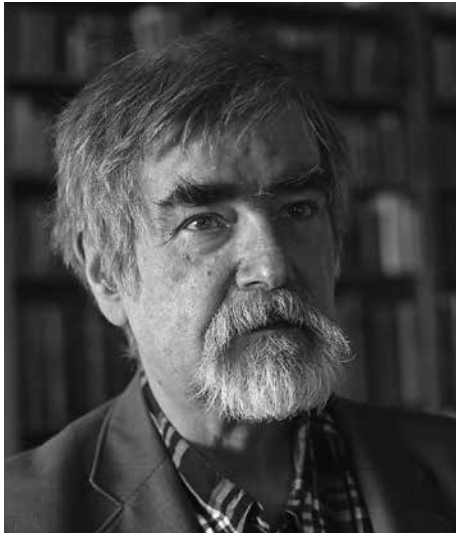
Redaktionskritik och lingvistik

De jämnåriga Lars Hartman och René Kieffer blev emeriti samtidigt, varvid Kieffers tjänst drogs in. Till Hartmans efterträdare på lärostolen utnämndes den 30 juni 1995 bland fem sökande docenten i Nya testamentets hermeneutik vid Helsingfors universitet Kari Syreeni till lärostolens innehavare. Sakkunniga var professorerna Birger Olsson i Lund och Halvor Moxnes i Oslo samt Lars Aejmelæus i Helsingfors, vilken för de andra hade fått referera Syreenis finskspråkiga produktion. Alla hade enhälligt satt denne i första förslagsrummet. Som tvåa och trea placerade Aejmelæus lundadocenterna Bengt Holmberg resp. Samuel Byrskog, medan Moxnes lät dem få ett delat andrum. Olsson uppförde endast Syreeni på sitt förslag.

I sin doktorsavhandling om Bergspredikans redaktion hade Syreeni kombinerat en äldre formkritik med textlingvistik.¹⁹³ Programmatiskt ville han

¹⁹² Ljungs överklagande, kvinnoforskningsseminariets och doktorandrådets skrivelser: TFtjfnP 25.1 1994.

¹⁹³ Syreeni 1987.

Kari Syreeni, professor i Nya testamentets exegetik 1996–2007.

två sökande. Han hade skrivit sin avhandling om de språkliga företeelser i Första Thessalonikerbrevet, Filipperbrevet och Galaterbrevet, som hade betydelse för textstrukturen och därmed för hur brevens syfte och sammanhang skulle förstås.

Nu var det på B2-nivån som studiet av Nya testamentet på grundspråket började med en nybörjarkurs i grekiska som inkluderade fjorton sidor ur Första Johannesbrevet. På C1 och C2-nivån arbetade studenterna därefter med 180 sidor grekisk text ur evangelierna och breven.

1900-talets Uppsalaexegetik

Från att tidigare ha utgjort ett enda ämne har vi sett hur de båda exegetikämnen skilts åt och under 1900-talet utvecklats parallellt. De juridiska banden med Svenska kyrkan löstes upp och exegetikämnen ser vid seklets slut inte längre som sin uppgift att utbilda de blivande präster för pastoral och homiletisk verksamhet. Det är ett vetenskapligt deskriptivt och texttolkande förhållningssätt som präglar dem.

Det har ovan framgått att två från varandra skilda vetenskapliga skolbildningar gjorde Uppsalaexegetiken känd över världen. Ivan Engnells tankar om myt, rit och ett sakralt kungadöme såsom inte bara den gammaltestamentliga religionens raster blev hans tolkningsnyckel till förståelsen av varje

se den nytestamentliga exegetiken såsom forskning kring den tidigaste kristendomens hermeneutik och knöt, enligt vad hans själv sade, an till företrädaren Gillis Wetters forskning. Han arbetade ofta utifrån en tolkningsmodell, där han fokuserade på det han såg som den textliga världen, den symboliserade världen och den historiska situationen och drog slutsatser från den ena världen till den andra. Efter ett drygt decennium som ämnesföreträdare återvände han 2007 till Finland som professor vid Åbo akademi.

Som universitetslektor tillträdde 1999 Jonas Holmstrand, som en av

religion. På det nytestamentliga området ville Anton Fridrichsen samtidigt med sitt program om en realistisk bibelutläggning kombinera exegetiska och hermeneutiska frågeställningar. När han ansträngde sig för att göra den exegetiska vetenskapen användbar för fakultetens avnämare i kyrkan var detta ingenting som Engnell ägnade sig åt. Man kan notera att några gammaltestamentliga perikoper vid denna tid knappast alls ingick i Svenska kyrkans evangeliebok.

Exkurs: Efter 2000

Som universitetslektor i Gamla testamentet utsågs 2005 teol.dr Göran Eidevall, utbildad i Lund. Han blev docent 2009, utnämndes 2011 till professor i *bibelvetenskap, särskilt Gamla testamentets exegetik* och blev 2012 Norins efterträdare som ämnesföreträdare. Sin forskning har han bl.a. ägnat en metafor-teoretisk analys av de poetiska texternas bildspråk, retorisk analys av politiska fiendebilder i Jesajaboken samt studier av profetlitteraturens synsätt på offerkulten. Som bibelkommentator har Eidevall behandlat Amos- och Hoseaböckerna. Liksom Stig Norin är han en av medarbetarna i boken *Gud och det utvalda folket*, vilken 2009 utgavs som grundläggande lärobok i ämnet. Under hans tid började en dubbel ämnesbenämning informellt att användas: »Gamla testamentets/Hebreiska Bibelns exegetik».

Till innehavare av den lediga nytestamentliga professuren efter Syreenis avgång 2007 utnämndes 2010 den amerikanske exegeten James A. Kelhoffer. Han var doktor från *University of Chicago* och vid sitt tillträde i Uppsala verksam vid *Alexander von Humboldt-Stiftung* i München. I sin avhandling hade han analyserat slutet på Markusevangeliet och i en annan monografi de nytestamentliga underverken såsom källa för legitimitet och kristen identitet. Han hade också behandlat flera av de nytestamentliga texterna rörande beredvilligheten att förföljas för Kristi skull och visat hur de tycks ha en liknande funktion. I en bok hade han också undersökt betydelsen av mat och askes vid utformningen av den kristna identiteten i fornkyrkan. Sin forskning har han också ägnat en kommentar till Andra Klemensbrevet.

Patristik – vetenskapen om fornkyrkan

Patristik är benämningen på den teologiska vetenskap som ägnar sig åt forskning kring de s.k. kyrkofädernas (lat. *patres*) skrifter, det vill säga den tidigkristna litteratur, som växte fram efter det att den nytestamentliga kanonbildningen avslutats. Den rör perioden från ca år 100 fram till tidig medeltid. Ämnet befinner sig i det tvärvetenskapliga gränslandet mellan exegetik, filologi, dogmatik, kyrkohistoria och kyrkovetenskap (praktisk teologi). Vid många teologiska fakulteter har det en egen lärostol, men så har det ännu inte blivit i Sverige, där patristisk forskning kom till stånd först under 1900-talet. Men vid de teologiska fakulteterna i Uppsala och Lund har det sedan dess förekommit en aktiv patristisk verksamhet.¹ Forskningen har därvid formellt varit förlagd till olika discipliner.

De tidigaste patristiska avhandlingarna vid Uppsalafakulteten framlades i Nya testamentets exegetik. Olof Linton arbetade i sin ovan omnämnda studie 1932 om urkyrkans ecklesiologi och författningsfrågor med patristiska texter. År 1938 hade sedermera professorn i religionshistoria Carl-Martin Edsman disputerat med bl.a. ett källmaterial från *Apophthegmata Patrum*, de egyptiska s.k. ökenfädernas tänkespråk från 300–400-talen. Under de följande decennierna kom en rad avhandlingar i olika ämnen, baserade på patristiskt material. Men när den världsberömde patristikern och sedermera kardinalen Jean Daniélou 1948 varit på besök i Sverige och studentföreningen *Academicum Catholicum* gjort en framställning till fakulteten om att han skulle få hålla en fakultetsföreläsning, hade detta avslagits.²

År 1962 disputerade Per Beskow i kyrkohistoria om Kristus-konungemotivet i postkonstantinsk tid med den ikonografiskt-idéhistoriskt inriktade avhandlingen *Rex gloriæ*.³ Han var inspirerad av Daniélou, men influenserna från den religionshistoriska Uppsalaskolans betoning av kungarollen var också

¹ För en översikt se Rubenson 2009, s. 13–22 och Beskow 2015, s. 37–43.

² TFP 2.9 1948 § 3.

³ Om Beskow: Per Olof Widell i *SvD* 23.12 1986; Anders Piltz i *SvD* 21.3 2016 och *SDS* 27.3 2016.

märkbara, även om han här intog en självständig ställning.Handledare hade kyrko- och missionshistorikern Bengt Sundkler varit. Vid disputationen var denne dock tjänstledig för att under några år vara biskop i Tanzania. I den debatt som följde fanns han därför inte på plats i fakulteten. Som biträdande handledare förordnades vid hans utresa exegeten Harald Riesenfeld. Handledarnas ämnestillhörigheter speglar patristikämnets bredd.

Twisten om en patristikdocentur

När Beskow – i sina tidigaste vetenskapliga publikationer med efternamnet Janzon –ansökte om docentur i ämnet *patristik* visade sig detta vara kontroversiellt. Ärendets handläggning blev både långdragen och uppmärksammasad. Om avhandlingens resultat och kvaliteter var det ingen diskussion.⁴ Det var vad ämnet patristik skulle anses innefatta, som inom fakulteten sattes under debatt. Var det ens fråga om ett akademiskt ämne? Ärendet diskuterades och blev bordlagt vid fem sammanträden under ett och ett halvt års tid. Benämningens innebörd behövde till att börja med utredas och fakulteten uppdrog åt ämnesföreträdaren Sven Göransson och dekanus Axel Gyllenkrok att göra detta⁵. Därtill anmodades tre professorer från Lund att yttra sig.

I en kort skrivelse framhöll lundensarna att patristik var att definiera som »vetenskapligt arbete med kyrkofädernas skrifter och andra litterärt traderade fornkyrkliga texter», men det var inte fråga om en vetenskapsgren, parallell med konsthistoria, indoeuropeisk språkvetenskap eller botanik. Det var istället en kombination av flera vetenskaper, med arbetsfält inom den period »som bakåt anknyter till den nytestamentliga tiden och på andra hållet har sin gräns ett stycke hitom den gränssten som profanhistorien kallar för medeltidens början». Kopplingen till de exegetiska vetenskaperna fann de vara tydlig, men en fast lärarbefattning i patristik borde ha en fri ställning i förhållande till de redan existerade professurerna.

Göransson och Gyllenkrok hade utifrån ett antal framför allt tyska uppslagsverk och handböcker gjort en utförlig genomgång av begreppets förekomst och användning. Efter konfessionella jämförelser menade de att ämnet *patristik* hörde hemma »i en annan vetenskapstradition är vår», nämligen i den romersk-katolska, där det skulle ha en närmast apologetisk funktion att normativt »klarlägga den kyrkliga traditionens giltighet». Med ett emot Beskow riktat *argumentum ad hominem* gjorde de därtill gällande att de »protestantiska teologer, som nuförtiden konverterar till Rom, torde på motsvarande sätt

⁴ Beskow 1962.

⁵ TFP 9.4 1985.

ofta vara bestämda av ett dylikt ohistoriskt sätt att betrakta patristiken». För sin del ville de inte »betrakta den moderna patristiken som ett särskilt ämne», utan istället se den som ett tvärvetenskapligt forskningsområde. För forskning kring kyrkans äldsta historia var gränserna mellan de nuvarande vetenskapliga disciplinerna flytande. Därför borde en docentur – tvärt emot vad lundensarna hävdade – knytas till något redan existerande ämne, inte till ett »till sin innebörd så obestämt ämne som patristiken är».⁶

I ett utförligt yttrande kritiserade Harald Riesenfeld deras utredning: De hade förbisett den utveckling som patristikämnet efter Andra världskriget haft i engelsk, tysk, fransk och holländsk forskning. Detta kunde heller inte normativt »definieras abstrakt och aprioriskt, utan borde bestämmas empiriskt och deskriptivt» utifrån faktiskt förekommande forskning. Det vore, menade han, lika orimligt att avföra patristik såsom nytt forskningsämne, som att avvisa den nyetablerade ämnesövergripande kliniska fysiologin eller socialmedicinen. Och att binda vetenskapens och fakultetens utveckling vid vad man kallade dess vetenskapstradition stred mot vetenskapens väsen. Tvärtom vore inmutning av nya ämnesområden med egna lärarbefattningar ett tecken på vetenskaplig livaktighet.⁷ *Patristik* var en vedertagen benämning på ett teologiskt forskningsområde, som lät sig empiriskt beskrivas och där nu en intensiv aktivitet rådde, framhöll han. Skulle fakulteten låta sig vägledas av Göransson och Gyllenkroks synpunkter fruktade Riesenfeld att dess »vetenskapliga anseende kan komma att utsättas för icke önskvärda risker». Ärendet bordlades ytterligare en gång och vid nästa sammanträde föreslog Gyllenkrok som en kompromiss, att docenturen skulle benämnas *exegetisk patristik* för att på så sätt antyda de frågeställningar och den metod som präglade Beskows avhandling.⁸ Måhända var det faktum att Riesenfeld blev inkopplad som biträdande handledare, som gav idén till hans konstruktion.

Beskow återtog då sin ansökan. I en ny skrivelse ansökte han istället om att antas som docent i det ämne där han disputerat, dvs. *kyrkohistoria*, eller i den deldisciplin inom kyrkohistoria som fakulteten fann lämplig. Som kunde förutses avstyrkte kyrkohistorieprofessorn Göransson en sådan begäran i ett utförligt yrkande, där han diskuterade avhandlingens innehåll. Den rörde ett kristologiskt problem av exegetisk-dogmatisk natur och ur sitt ämnes aspekt fann han den inte tillfredsställande. Den problematik som Beskows avhandling behandlade hade därtill aldrig förekommit inom kyrkohistorieämnet; därför vore istället den föreslagna docenturbenämningen *exegetisk patristik* att

⁶ Sven Göransson & Axel Gyllenkrok t. teol. fak. »i oktober 1962», TFP 29.10 1962 § 6 bil.

⁷ Riesenfeld hänvisade till Nordberg 1960, s. 126–140, och till Aland 1961, s. 119–136.

⁸ Beskow t. teol. fak., TFP 28.5 1962 § 35, TFP 29.10 1962 § 6 med bil. 6A–6D, TFP 10.2 1962 § 3, TFP 28.1 1963 § 17, TFP 27.5 1963 § 8, TFP 27.5 1963 § 8, TFP 9.9 1963 mom. 19.

föredra. Efter votering blev det fakultetens beslut att hos universitetskanslern hemställa att Beskow förordnades till docent i ett så formulerat ämne och så blev det. Den nyskapade ämnesbenämningen blev alltså av fakulteten tilldelad Beskow. Själv hade han aldrig ansökt om den och fann det exegetiska epitetet besynnerligt.⁹ Det var helt klart Sven Göransson som drivit saken i denna riktning, bort från sitt eget ämne. Någon tjänst kopplad till den föreslagna benämningen fanns inte. Gyllenkrok kom senare att inför Beskow erkänna sitt medagerande i ärendet som ett stort misstag.¹⁰

Frågan måste ställas varför detta ärende blev så kontroversiellt. Svaret går att finna i det som ovan kallades *argumentum ad hominem*. Beskow hade tidigare varit präst i Svenska kyrkan, men inte långt före sin disputation lämnat denna för att upptagas i den romersk-katolska kyrkan. Någon disputand eller någon lärare med en sådan konfessionell hemhörighet hade fakulteten inte haft efter reformationen. Baptisten Gunnar Westin, som ett kvartssekel tidigare blivit professor i kyrkohistoria 1937, hade aldrig varit lutheran, men enligt då gällande dissenterlagstiftning varit skyldig att formellt stå kvar som medlem i Svenska kyrkan, varigenom hans ärende löstes. Per Beskow hade visserligen utträtt, men, som ovan visats, förelåg det efter 1951 års ändring i regeringsformen inte några konfessionellt motiverade legala hinder för hans utnämning.¹¹ Det var hans oväld såsom akademisk lärare, som på konfessionella grunder blev satt ifråga. Uppsalaprofessorernas avsikt var tydlig: katoliken Beskow hade visserligen skrivit en god avhandling, men borde inte komma i fråga för en akademisk tjänst. Det är välkänt att Sven Göransson, som själv på sin mors sida hade en sådan bakgrund, hade en påtagligt negativ inställning till den romerska katolicismen.¹² Det torde ha förefallit honom otänkbart att fakulteten skulle knyta en katolik till sin lärarkår och därtill i ett ämne där man – som han uttryckligen gjorde gällande, men blev motsagd – ägnade sig åt romersk-katolsk apologetik. Även om dess formella relationer till Svenska kyrkan nu var under upplösning var fakultetens uppgift ju alltjämt luthersk prästutbildning. Också när Göransson gjorde en mera neutral hänvisning till upsaliensisk vetenskapstradition, hade han bemötts av Riesenfeld. Men en ren patristikdocentur framstod i den uppkomna situationen således av några som en fakultetspolitisk omöjlighet.

Vad som hände har sitt intresse i fakultetens historia och kan kallas den gamla enhetskonfessionalismens sista strid där. Sett i ett vidare sammanhang uppfattade många knappast Göranssons antikatolska ståndpunkt som särskilt

⁹ Beskow t. Sundkler 28.5 1965, BSS, UUB.

¹⁰ Beskow 2014, s. 145.

¹¹ Ändringen i 28 § RF: SFS 1953:131.

¹² Bexell 2011 b, s. 123–124.

anmärkningsvärd. Sådana stämningar var i många kretsar gängse i Sverige och hade bara ett par år tidigare utförligt kommit till tals i riksdagen, när den 1961 debatterat frågan om klosterförbud. Men ett par år senare skulle en annan konvertit, Alf Härdelin, utan tillstötande hinder på vägen antas som extraordinarie docent i *praktisk teologi med kyrkorätt*.¹³ Patristikdebatten var då helt överspelad, liksom när René Kieffer några decennier senare fick sin exegetikprofessur. De anställdas konfessionella tillhörighet hade då blivit en ickefråga vid fakulteten, samtidigt som ställningstaganden i Svenska kyrkans interna frågor skulle visa sig ännu mer än trettio år senare kunna spela in i rekryteringsärenden.

Per Beskow kom att vikariera som docent i exegetik vid fakulteten 1965–66 och 1973–74 och antogs 1966 även som docent i religionshistoria vid den humanistiska fakulteten och 1974 i Lund. Där var han sist universitetslektor i *kyrkohistoria med inriktning mot patristik*. År 1979 grundade han *Collegium Patristicum Lundense* med medlemmar från hela Norden. Han var outtröttligt verksam både som vetenskaplig och populärvetenskaplig författare och debattör inom breda teologiska och kulturhistoriska fält, och därtill också flitig som översättare.¹⁴ Tillsammans med flera andra kom han på så sätt att bidra till att ett patristiskt studium blev möjligt i vårt land, även för de studenter som inte behärskade grundtexten. Från kyrkovetenskapens område gjorde Alf Härdelin en liknande insats genom sina antologier med översättningar av latinska patristiska texter, *Kyrka gudstjänst sakrament* (1976) och *Vägledning* (1978).

Ett eget seminarium – men inte eget ämne

Ännu en patristisk avhandling lades fram genom Lars Thunbergs undersökning i ämnet exegetik, *Microcosm and Mediator* (1965, 2 uppl. 1995) om antropologin hos den grekiske 600-talsteologen Maximos bekännaren.¹⁵ Thunberg blev docent i Nya testamentets exegetik 1965 och i dogmatik med symbolik 1970, där han var eo. docent under sex år; han tillträdde därefter en forskartjänst i patristik. Som direktor för Nordiska ekumeniska institutet gjorde han, ofta i samverkan med sin hustru, teol.dr h.c. Anne-Marie Thunberg, en betydelsefull teologisk insats som översättare och introduktör av ett stort antal centrala ekumeniska dokument. Sist var han under många år universitetslektor

¹³ Sina egna reflexioner kring sitt docenturärende framförde Härdelin i sina levnadsminnen 2010, s. 112.

¹⁴ Om Beskow: Brohed 2001, s 138f.; Anders Piltz i *Signum* 42 (2016), nr 3, s. 54–55; Beskow 2014.

¹⁵ Thunberg 1965.

i *missionsteologi och ekumenisk teologi* vid Aarhus universitet. Lars Thunberg var för en bredare allmänhet också känd som poet och psalmförfattare.¹⁶

Sedan hon knutits till det av etikprofessorn Ragnar Holte ledda forskningsprojektet »Kvinnligt, manligt, mänskligt i kristendomens ursprungsmiljö» antogs lundafilologen Kerstin Aspegren 1985 som docent i patristik. Av den ämnesteoretiska kontrovers som präglat Beskows utnämning ett par decennier tidigare fanns nu ingenting kvar och denne var sakkunnig i ärendet.¹⁷ Hennes grekiska forskningsfält gällde gudsmetaforer hos 300-talsteologen Gregorius av Nyssa och människosynen hos den hundra år äldre Methodius av Olympos. Den i förtid bortgångna Aspegren skulle bli en av pionjärerna inom svensk feministteologisk forskning.¹⁸

År 1985 beslöt fakulteten att inrätta en forskartjänst i *patristik alternativt judaistik*.¹⁹ Till innehavare utsågs patristikern Ezra Gebremedhin. År 1990 blev han bland två sökande universitetslektor i *tros- och livsåskådningsvetenskap särskilt patristik*. Detta blev därmed fakultetens första och hittills enda fasta tjänst i ämnet.²⁰ Hans avhandling 1977 rörde nattvardsteologin hos 300-talsteologen Kyrillos av Jerusalem i dess relation till kristologin.²¹ Genom Gebremedhin och hans forskning fick ämnet en tydlig etablering vid fakulteten. Han byggde upp ett livaktigt forskarseminarium och utarbetade i boken *Arvet från kyrkofäderna* (1992) ett fylligt läromedel i patristik, det första i sitt slag på svenska. Som eritreasvensk och kunnig i det endast i ortodoxa liturgier i Etiopien kvarlevande *ge'ez*-språket har han också studerat den koptiska kyrkans monofysitism och dess relation till de ortodoxa kyrkorna.

Exkurs: Efter 2000

Vid Gebremedhins pensionering 2001 upphörde den seminarieverksamhet som han startat sexton år tidigare. I samverkan mellan teologiska fakulteten och Newmaninstitutet etablerades 2009 av sedermera professorn där Anders Ekenberg ett nytt patristiskt seminarium, som kom att samla forskare, doktorander och studenter från olika institutioner i Mellansverige. Efter dennes pensionering övertogs ansvaret för verksamheten 2016 av docenten i *byzantinsk grekiska* Barbara Crostini.

¹⁶ Om Thunberg: Alchin 1988; Lars Persson i *SvD* 27.12 2007; Gunnar Weman i *SvD* 23.12 2007; Weman 2015, s. 23–64 och *passim*.

¹⁷ TFP 9.4 1985 § 97.

¹⁸ Om Aspegren: *SvD* 11.11 1987.

¹⁹ TFP 20.5 1985.

²⁰ TFP 1.11 1990, TFstyrP 25.4 1995.

²¹ Gebremedhin 1977.

Från dogmatik till tros- och livsåskådningsvetenskap

Det fanns vid Uppsala universitet sedan 1879 två professurer i ämnet *dogmatik och moralteologi*, en ordinarie och en extra ordinarie. Den ordinarie befattningen stod i successionen från den 1593 inrättade lärostolen i *articuli doctrinae christianae et controversiae religionis*. Efter en omreglering 1909 blev båda tjänsterna likvärdiga varvid innehavarna emellan en fördelning gjordes, så att den tidigare ordinarie professorn skulle undervisa och examinera i dogmatik och symbolik, medan innehavaren av den andra tjänsten skulle ansvara för moralteologin. När de nya universitetsstatuterna trädde i kraft 1916 innehades befattningarna av N.J. Göransson och Einar Billing.¹ Billing kom därmed att inleda den professorssuccession, som leder fram till det ämne som sedermera skulle benämnas *etik* och som nedan skildras i sitt eget sammanhang nedan.

Uppenbarelsevisshet och kulturell helhetsåskådning

Nils Johan Göransson hade utnämnts till professor 1911.² Från sin tid som ung student tillhörde han en teologiskt radikal krets med Nathan Söderblom som centralgestalt och var kanske dennes mest förtrogne vän och med tiden också kollega. Gemensamt hade de diskuterat och inspirerats av liberalteologen Albrecht Ritschl.

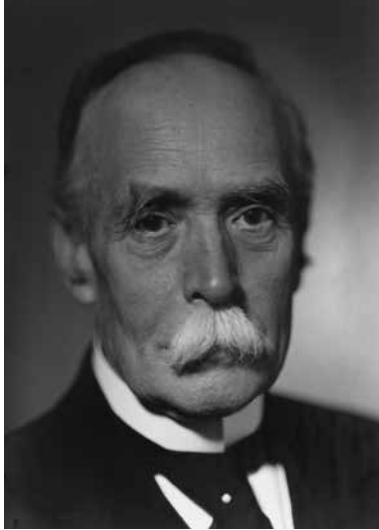
N.J. Göransson – allmänt omtalad oftast endast som »Göran» – hade disputerat 1899 och antagits som docent i *teologiska prenotationer*, det av teologiska fakultetens ämnen som skulle utvecklas till *religionsfilosofi*. Han hade tidigare studerat för filosofen Carl Yngve Sahlin, men ville i sin teologiska forskning gå vidare och över den gräns som den idealistiska filosofin ställde upp. Han skulle inta en i hög grad självständig teologisk position. Utgångspunkten tog han i Geijers och Boströms personlighetsfilosofi och såg samvetet som ett tecken på och ett uttryck för Guds liv i människan. Den kristna uppenbarelsen och

¹ Frängsmyr 2010 a, s. 372–376.

² Om Göransson: Lindroth 1928, s. 115–132; Lindroth 1928, s. 115–132; Lindroth 1940 a, s. 277–278; Lindroth i *UNT* 25.7 1940; Lindroth 1967–1969, s. 660–661; Elis Malmeström i *Karlstads stifts julbok* 29 (1940), s. 107–113; Pontén, 1941, s. 281–283; Radler 1977.

personlighetens erfarenhet härav såg han som nödvändiga för att förstå det djupast mänskliga.

Om han, genom sitt bejakande av den historisk-kritiska bibelsynen, vid sin utnämning hade uppfattats som en radikal teolog, skulle detta omdöme med åren modifieras. För den religionshistoriska mera långtgående skolans program

N.J.Göransson, professor i dogmatik och moralteologi 1911–28.

hade han ingen förståelse och menade, att denna inte sysslade med frågor kring den kristna trons egenart. Dogmatikämnets uppgift var att teoretiskt klarlägga den kristna teologin. I sin *Evangelisk dogmatik* (1914–16) markerade han vad detta innebar. Ämnet skilde sig enligt honom från all annan vetenskap genom att det »i sitt system skall tillgodogöra sig den kombination av uppenbarelsevisshet och kulturell helhetsåskådning, som förefinnes i all utvecklad religiös inspiration».³ När Göransson i dogmatikämnets vetenskapliga metod alltså räknade med ett moment av andlig erfarenhet blev en intersubjektiv prövbarhet av resultatet inte möjlig. Hans *Dogmatik* utgavs i två band och hade »gudsriket» som sammanhållande struktur, uppdelad i

avsnitt om dess grundläggning, innehåll och tillägnelse. Den hade till dels en egenartad terminologi med ett abstrakt framställningssätt och ansågs av studenterna svår att tentera på. Det sades bland dem att del två kunde Göransson knappast själv förstå, medan »första delen kan dessvärre endast förstås av vår Herre».⁴

Som föreläsare och seminarieledare var han uppskattad. Han har vad gäller det muntliga framförandet karakteriserats som en av de bästa i fakulteten, redig, enkel och klar. Obunden av manuskriptet talade han med låg, men distinkt röst.⁵ Till sin person uppfattades han som blid och fridsam, lugn och eftertänksam. Åren 1914–25 var han inspektör för Värmlands nation.

För 1 betyg i dogmatik skulle studenterna vid denna tid översiktligt behärska den kristna dogmatikens utveckling. Sedan Göranssons *Dogmatik* utkommit blev den kurslitteratur, senare alternativt med bl.a. Gustaf Auléns

³ Göransson 1914, s. 38.

⁴ Aulén 1975, s. 57.

⁵ Malmeström 1940, s. 110.

Den allmänneliga kristna tron (1923) kompletterad med Otto Kirns i många upplagor spridda *Grundriß der evangelischen Dogmatik* (1905).⁶ Tidigare skulle man genom t.ex. den danske teologen Hans Lassen Martensens välkända *Den kristliga dogmatiken* (1849; sv. övers. 1876) eller Kirns *Grundriß* ha tillägnat sig »en sammanhängande framställning af alla till den evangeliska kristendomen hörande trosproblem».⁷ Auléns och Kirns böcker skulle finnas på kursplanerna ännu i flera decennier.

I fakultetens studiehandbok 1924 formulerade Göransson helt kort sin syn på dogmatikämnets uppgift. Det »avser att föra in vårt tänkande in i den kristna tron, sådan den är oss given genom profetisk och apostolisk inspiration och betydad av kyrkans erfarenheter». Man ska lägga märke till att han här, liksom i dogmatikens programförklaring, inte använde det eljest i teologihistorien gängse uttrycket »gudomlig inspiration», utan talade om dess erfarenhetsbaserade mänskliga resultat. Innehållet i profeternas och apostlarnas skrifter var insatt i kyrkans sammanhang och utvecklat i dess kristna trosåskådning; det var där Göransson fann dogmatikämnets forskningsföremål.

Vetenskapsbegreppet vidgas – både trosföreställning och erfarenhet

Sedan N.J. Göransson blivit emeritus 1928 lockade hans tjänst tre sökande: professorn i systematisk teologi vid Åbo akademi, den tidigare Uppsaladocenten i *teologisk etik* Torsten Bohlin, docenten i samma ämne Sigfrid von Engeström samt den nyutnämnde direktorn vid Fjellstedtska skolan Gustaf Ljunggren, som var docent i *dogmatik* och under vakansen uppehöll professuren. Det var mellan Bohlin och Ljunggren som avgörandet skulle stå. Jämte innehavaren av den andra dogmatikprofessuren Arvid Runestam⁸ utsågs professorerna Gustaf Aulén och Anders Nygren från Lund, och Christian Ihlen från universitetet i Oslo till sakkunniga.⁹

Bohlin och Ljunggren var två framstående forskare med olika inriktning och som representerade var sin del av ämnet, moralfilosofin resp. dogmhistorien. Också som personer var de varandra alldeles olika. När de jämförts har om Bohlin – han var f.ö. den strax dessförinnan bortgångne exegetikprofessorn Adolf Kolmodins systerson – sagts att han var »snabb i vändningarna, hans produktion synes ha flutit lekande lätt» medan Ljunggren var »lugn och trygg,

⁶ *Teologiska fakultetens studiehandbok* 1924, s. 53f.

⁷ Teologiska fakultetens studieplan 1911.

⁸ Om denne, se nedan kapitel om etikämnet.

⁹ *Handlingar angående professuren i dogmatik och moralteologi vid Uppsala universitetet* (1929).

en smula långsam. Han arbetade hårt och oförtrutet, envist och på djupet.»¹⁰ Nu var de tjänstetillsättningens huvudkonkurrenter.

Genom sin doktorsavhandling och därefter med en rad andra undersökningar i ett omfattande och flitigt författarskap var Torsten Bohlin en pionjär inom Kierkegaardforskningen.¹¹ Med Einar Billing som ämneslärare hade han disputerat om *Kierkegaards etiska åskådning* (1918) och sju år senare, som nyutnämnd Åboprofessor givit ut en åtskilligt omfångsrikare, men inför sitt studieobjekt inte okritisk fortsättning om *Kierkegaards dogmatiska åskådning* (1925). I sin installationsföreläsning i Uppsala lyfte han fram dennes »teologiska aktualitet».¹² Han hade i Kierkegaard funnit en teolog i det förflutna som brottades med samma problem som han själv och denne skulle, som sonen Torgny Bohlin uttryckte det, bli en »samtalspartner för hela livet».¹³ Närmast rastlöst hade han under de tio år som gått efter disputationen publicerat – förutom uppsatser i antologier och tidskrifter – inte mindre än sexton böcker med tillhoppa över 3 400 sidor. Mot bakgrund av Bohlins snabba flit var det inte förvånande, att Anton Fridrichsen i sitt votum i fakulteten markerade att dennes produktion trots allt var ojämn.

I en rad skrifter, främst i boken *Tro och uppenbarelse* (1926) hade han gått vidare från Kierkegaard och kritiserat den av denne beroende s.k. dialektiska teologin, som i den inflytelserike teologen Karl Barth i Basel hade sitt främsta namn. Mot dess reformerta förnekande av det skulle finnas ett samband mellan det evigt-himmelska och det jordiskt-konkreta var Bohlin skarpt avvisande. Huvudlinjen i hans produktion gällde stora religiösa tänkares åskådning, inte bara hos Kierkegaard, utan också hos Henri-Frédéric Amiel, Blaise Pascal och Pontus Wikner och han befann sig där på gränsområdet mellan teologi och filosofi. Senare skulle han gå vidare med renodlade biografier över företrädarna på biskopsstolen i Härnösand Eric Abraham Almqvist – dessförinnan professor i Uppsala – Frans Michael Franzén och Lars Landgren. Efter professorstiden fullföljde han också sina tidigare forskningar i biografien *Sören Kierkegaard – mannen och verket* (1939).

Dogmatikens uppgift såg Bohlin som att klarlägga de kristna trosföreställningarnas plats i upplevelsesammanhanget och återföra dem till den erfaren-

¹⁰ Dahlberg 1953, s. 8.

¹¹ Om Bohlin: *En bok om Torsten Bohlin*, 1950, vari bl.a. Sven Silén, »Dogmatikprofessorn», s. 245–249; *Torsten Bohlin. En minnes- och vänbok*, 1950, vari bl.a. Sigfrid von Engeström, »Det teologiska författarskapet», s. 61–86 och Ruben Josefson, »Den teologiske läraren», s. 51–58; G. Bexell, 1981, s. 48–69; Torgny Bohlin 1991, s. 29–45 och 1992, s. 29–53; Jeffner 1991, s. 21–28; Lindfelt 1996; Lindroth 1951, s. 33–52, Thorbjørnsen 1999.

¹² Bohlin 1930, s. 120–127.

¹³ Om Kierkegaard som Bohlins forskningsobjekt och »samtalspartner»: Torgny Bohlin 1991, s. 38–43.

het där de var grundade. Han var på denna punkt influerad av Rudolf Ottos religionspsykologi. Av den egentliga dogmhistorien med dess diskussion om olika *loci* tycks han inte ha varit särskilt intresserad.

Tidigare hade Bohlin i fakulteten 1922 sökt den andra dogmatikprofessuren tillsammans med Runestam och då uppförts i andra förslagsrummet. Efter professorsförslag också i Lund och Köpenhamn hade han 1925, när docentåren var passerade, kallats till den nyinrättade professuren i systematisk teologi vid Åbo akademi.

Hans medsökande Gustaf Ljunggren hade helt inriktat sin forskning på Luthers teologi och dess bakgrund i medeltiden. Ett stort arbete behandlade frälsningsvissheten från Augustinus till högskolastiken, ett annat syndamedvetandets historia från Nya testamentet och genom medeltiden. Dessa pekade fram mot Ljunggrens stora undersökning om synd- och skuldbegreppen hos Luther (1928), ett viktigt bidrag till den svenska lutherrenässansen.¹⁴ Som lutherforskare hade Ljunggren högt anseende. I sin tolkning av kristendomens egenart byggde han vidare på Einar Billings tankar om uppenbarelsehistorien.¹⁵

Av de sakkunniga uppförde Aulén, Ihlen och Runestam den mångsidige Bohlin i första rummet medan Nygren förordade Ljunggren. När Bohlin i likhet med Runestam ville se en basal enhet mellan det djupast mänskliga, givet i skapelsen, och den kristna etiken, grundad i frälsningen, var han på denna punkt oense med etikprofessorn Nygren. Det som för denne därtill gjorde det omöjligt att prioritera Bohlin var att han hade upptäckt att Bohlins enda mera principiella arbete inom moralteologin, den femhundraåriga *Das Grundproblem der Ethik* (1923), inte hade en vetenskaplig självständighet. Boken innehöll därtill kritik mot Nygrens egen ståndpunkt. Denne kritiserade att boken i anmärkningsvärd hög grad innehöll referat, som var alltför »närsynta och till stora partier ingenting annat än ett ordagrant återgivande av vad den behandlade författaren framställt i förkortad form». Materialet var inte tillräckligt bearbetat, det var ett »reproducerande av olika forskares tankegångar, oförmedlat hopfogade med varandra». Bohlins eget resultat föreföll Nygren därför »dunkelt och oklart».¹⁶ Däremot hade Aulén i sitt utlåtande funnit Bohlins bok »storstilad». Runestam karakteriserade den såsom präglad

¹⁴ Bring 1931; Lindroth 1941.

¹⁵ Om Ljunggren: *Biskop Gustaf Ljunggren in memoriam*, 1950; Dahlberg 1953, s. 4–15; Sven Danell i *SvD* 6.12 1950; Hellekant 1982–1984, s. 17–20; Ruben Josefson i *STK* 1951 s. 95f. – Tillsättningsärendet: Ljunggren 1929 a–b, Bohlin 1929.

¹⁶ *Handlingar angående professuren*, 1929, s. 67–73.

av »skarp sinne och omfattande beläsenhet» och lyfte i sin slutkläm fram den såsom avgörande för Bohlins försteg i konkurrensen.¹⁷

Inför konsistoriesammanträdet hade filosofen Adolf Phalén tagit sig före att granska Nygrens skarpa omdömen och gjort en egen utförlig genomgång av Bohlins specimen. Hur förhöll det sig? Phaléns slutsats blev den samma som Nygrens: utan källhänvisningar hade Bohlin framställt andras åsikter som sina egna. Slutsatsen blev att Phalén fann resultatet av de övriga sakkunnigutlåtandena »tvivelaktigt».¹⁸ Trots detta är denna bok central i Bohlins produktion, när denne i kritik mot t.ex. Kant och Hägerström drev tesen, att det inte var möjligt att tala om etiskt-moraliskt rätt och orätt, utan att förankra detta i en gudomlig vilja. När han därvid gjorde gällande att Guds krav på kärlek och rättfärdighet stod i överensstämmelse med människans eget väsen ledde detta till att han tog avstånd från den kristna arvsyndsläran.

Ljunggren hade däremot i flera arbeten dogmhistoriskt utrett frågan om arvsyndens och dess övervinnande, t.ex. i den ovan nämnda boken *Synd och skuld i Luthers teologi* (1928). Han hade därvid lyft fram denna såsom en grundläggande förutsättning för den kristna frälsningsläran.

Förutom den återkommande frågan om hur konjunktionen »och» i ämnesbenämningen *dogmatik och moralteologi* skulle tokas blev Nygrens och Phaléns iakttagelser det utförliga diskussionsämnet när Ljunggren anförde besvär över förslaget.

I fakulteten hade omröstningen om professorskonkurrenterna blivit oavgjord. Av de fem ledamöterna röstade två på var sin kandidat medan en, Gustaf Lizell, gav dem ett delat första rum. När ärendet hamnade i konsistoriet hade denne dock bestämt sig för att i första hand förorda endast Bohlin. Det ledde till att voteringen där, likaså med lika röstetal, avgjordes genom rektor Stavenows utslagsröst på Bohlin. Som universitetskansler tjänstgjorde under denna period prokanslern i Uppsala Nathan Söderblom. Det var alltså han som till sist hade att yttra sig i ärendet och inför Kungl. Maj:ts avgörande framlägga det slutliga förslaget om de båda kandidaterna. När han uppfattade Ljunggrens forskning, »med jämnt uppåtstigande stegring i tankens klarhet och kraft», såsom »koncentrerad och solid, gedigen och inträngande» i jämförelse med Bohlins »mångsidighet, [dennes] mer omfattande originalforskning och hans inriktning på flera områden af ämnet» vägde detta över till Bohlins fördel.¹⁹ Bohlin utnämndes den 23 augusti 1929 och tillträdde en vecka sena-

¹⁷ *Handlingar angående professuren*, 1929, s. 17, 51.

¹⁸ StKP 9.3 1929, bil. K.

¹⁹ ED konseljakt nr 17, 23.8 1929, EDA, RA.

re. Ljunggren blev strax därefter, vid ett uppmärksammat tillsättningsärende, av Kungl. Maj:t utnämnd till domprost i Göteborg – ett tydligt soulagemang för den uteblivna professuren.²⁰ Sex år senare, 1935, skulle de båda konkurrenterna sida vid sida vigas till biskopar, Bohlin i Härnösands och Ljunggren i Skara stift. De avled båda 1950, med blott tre månaders mellanrum.

I endast dryga fem år kom Torsten Bohlin alltså att inneha professuren. Den grundhållning han intagit redan som student och sedan höll fast vid var, att den kristna tron byggde på subjektiv och omedelbar erfarenhet av Gud och på individens trosavgörelse. För honom utgjorde detta en teologisk vetenskaplig auktoritet, trots att det inte med vetenskapliga metoder var möjligt att objektivt leda i bevis.²¹ Detta var också utgångspunkten i hans *Evangelisk troslära* (1937), som han utarbetade under professorsåren och successivt föreläste över under tre läsår.

En trosläras vetenskapliga uppgift var, menade han, en »metodisk reflexion över den kristna gudsgemenskapens innehåll utifrån den personliga övertygelsens ståndpunkt». Det blev därför nödvändigt för honom att vidga sitt vetenskapsbegrepp, så att däri också rymdes den teologiske forskarens »personlig[a] delaktighet i det liv han har att utforska», ja, för att fullgöra uppgiften var »forskarens bejakande av den kristusbestämda gudsgemenskapens verklighet» nödvändig.²² Han utvecklade på så sätt tankar som vi sett också hos Einar Billing och N.J. Göransson.

Detta lät sig med självklarhet sägas i kyrkans sammanhang, men var det fortfarande möjligt vid akademien? Bohlins kunskapsteoretiska förhållningsätt utgjorde en av de punkter, där filosofiprofessorn Ingemar Hedenius i boken *Tro och vetande* (1949) och i den därefter följande s.k. tro-och-vetande-debatten, utsatte honom för skarp och massmedialt uppmärksammas kritik.²³ Hedenius förutsatte att dikotomin tro och vetande innehöll varandra

Torsten Bohlin, professor i dogmatik och moralteologi 1929–35.

²⁰ Imberg 1991, s. 40–41; Jarlert 2010, s. 75–76.

²¹ Anteckning av Bohlin 1910, citerad av Torgny Bohlin 1950, s. 59. Härtill Lindroth 1951, s. 41, 48.

²² Bohlin 1937, s. 24–25.

²³ En grundläggande analys av debatten är Lundborg 2002.

uteslutande alternativ. Bohlin gick raskt i svaromål med sin bok *Modern religionskritik* (1949). Men någon konstruktiv, mera djupgående dialog kom aldrig till stånd. När debatten dem emellan utspelade sig mer än ett decennium efter det Bohlin lämnat sin professur ligger den därför vid sidan av den teologiska fakultetens historia. Det gör också Bohlins uppmärksammade debatt med kristendomskritikern Stellan Arvidson, publicerad i deras gemensamma bok *Kristendomen: mot-för* (1947).²⁴ Däremot skulle tro-och-vetande-debatten bli av stor betydelse för fakultetens senare utveckling och inte minst för dogmatikämnet.

Den troslära Bohlin utgav stod i beroende av Ritschl och var tydligt präglad av den liberalteologiska reduktionen, att endast det som den moderna människan kunde acceptera såsom ett kristet värde, också kunde framställas som kristen tro.²⁵ Tanken var inte ny. Inom fakulteten hade den i mera robust och explicit form varit en drivkraft i kyrkohistorikern Emanuel Linderholms omfattande reformprogram från 1919. Men hos Bohlin fanns samtidigt den positiva, apologetiska drivkraft som skulle vara återkommande i hans författarskap. Apologetik var för honom en religionsfilosofisk uppgift, där det gällde att för samtidens människa och på hennes språk presentera det för kristendomen konstitutiva och ställa detta i relation till det allmänmänskliga.²⁶ Som flitig apologetisk debattör var Bohlin ett känt namn bland Sveriges bildade allmänhet. Fyrtiofem år gammal utnämndes han 1934 till biskop och professuren blev åter ledig. I fyra år hade han då varit inspektor för Gästrik-Hälsingelands nation.

Harald Eklund disputerade 1932 om katolskt och evangeliskt i den romersk-katolske filosofen Max Schelers etik och var därefter docent i systematisk teologi till 1937. Han kallades då till professuren i samma ämne vid Åbo akademi. År 1946 lämnade han denna befattning för att återvända till Uppsala som lektor vid folkskoleseminariet och docent i teologisk etik med religionsfilosofi. Tre år senare erhöll han den nyinrättade professuren i religionsfilosofi i Lund. Sin forskning ägnade Eklund evidensfrågan och det religiösa sanningsanspråket. Det gick inte att ställa upp principiella skillnader mellan olika livssektors språkbruk, menade han i kritik mot Anders Nygrens mening att det religiösa språket skulle vara ateoretiskt till sin karaktär.²⁷

²⁴ Arvidsson 1950, s. 123–137.

²⁵ Bohlin 1937, s. 92–93; Lindroth 1951, s. 49.

²⁶ Bohlin 1922, s. 226f.

²⁷ Bejerholm 1964, s. 9–44; Lönnebo 1958, s. 43–48.

Strid om en professur: Uppsalateologi eller lundateologi?

Bohlins professur skulle enligt förslaget från 1933 års universitetsberedning ombenämnas till *dogmatik med symbolik* samtidigt som den andra tjänsten skulle få namnet *etik med religionsfilosofi*.²⁸ Ordet »med» markerade att benämningens förra led skulle tillmätas en större vikt än den senare.

Det anmälde sig endast två sökande till tjänsten i *dogmatik och moralteologi* efter Bohlin. De var båda tidigare docenter vid fakulteten: Sigfrid von Engeström, vilken sökt även förra gången, och Hjalmar Lindroth, som var kyrkoherde i det gamla prebendet Danmark, men sedan ett par år verksam i Finland som tf. professor i dogmatik i Åbo. Ärendet skulle dra ut på tiden och lyfta en teologisk meningsmotsättning till ytan

Inför sitt förslag till sakkunniga vädjade fakulteten förgäves till Bohlin att ställa sig till förfogande. När detta inte lyckades kom sakkunniggruppen att bestå av professorerna Ragnar Bring och ännu en gång Anders Nygren, alltså ett par av de ledande företrädarna för lundateologin, samt Eduard Geismar från Köpenhamn och Arvid Runestam. Eljest skulle Bohlin i sammanhanget ha blivit en motvikt mot det för ärendets utgång starka lundateologiska inflytandet.

För lundensarna var det angeläget att undvika von Engeström som dogmatikprofessor. Som lutherforskare hade han intagit en annan ställning än deras skolbildning och kritiserat det han såg som dess ensidigheter.²⁹ I sitt genomgående kritiska yttrande beskrev Nygren detta som att von Engeström inte i någon undersökning lyckats föra forskningen framåt. Den vetenskapliga skickligheten och självständigheten hämmades genom alltför försiktiga hypoteser. I Lindroths ovan nämnda typologiska metod och anknytning till lundateologins lutherforskning finner vi en förklaring till de sakkunniga Brings och Nygrens mera välvilliga bedömning av dennes produktion, liksom till den utförliga kritik han mötte från Arvid Runestam. Denne menade att Lindroth i sin forskning var osjälvständig och omständlig, medan von Engeström hade »lust och mod att käckt betvivla auktoriteternas resultat». Det fanns hos honom »en ingrodd lust», sade Runestam utan att nämna lundateologin vid namn, att ställa teologiska moderiktningar under debatt.³⁰ Alla sakkunniga utom Runestam satte Lindroth i första rummet. I fakulteten var meningarna mera delade och fem röster avgavs för von Engeström mot fyra för Lindroth. Att det var fråga om en kraftmätning mellan upsaliensisk och lundensisk teologi, två

²⁸ SOU 1937:36, s. 60.

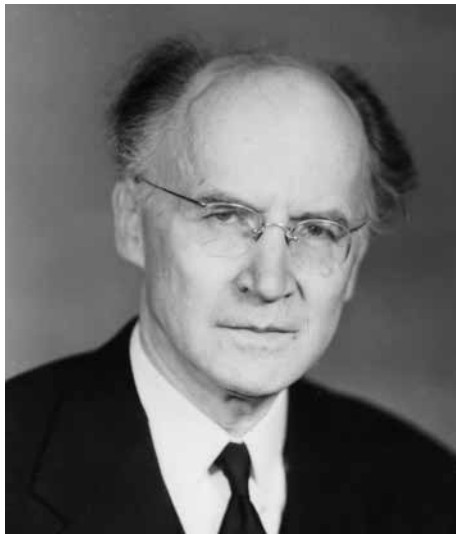
²⁹ Härtill Persenius 1987, s. 23, n. 20.

³⁰ Runestams utlåtande s. 43.

vetenskapliga skolor, var uppenbart och under ärendets gång skulle aktiviteterna från ömse håll göra detta än tydligare.

I konsistoriet blev resultatet det omvända, nio ledamöter röstade för Lindroth och sju för von Engeström, varvid den frånvarande Tor Andræ hade sänt in en skriftlig plädering för von Engeström.³¹ Sakens utgång var svår att förutse.

Men något överraskande och opåttänkt inträffade. När utnämningsärendet avancerat till beredning på högre ort gång bytte Andræ roll och inträdde i juni 1936 såsom ecklesiastikminister i Axel Pehrsson-Bramstorps regering.

Hjalmar Lindroth, professor i dogmatik och moralteologi 1936–38, i dogmatik med symbolik 1938–60.

Skulle han alltså få frågans slutliga avgörande i sin hand? von Engeströms utnämning var i så fall säkrad.

När ärendet på nytt behandlades i konsistoriet hade majoriteten svängt. Med 8 röster mot 7 bifölls von Engeströms ingivna besvär och han föreslogs till utnämning.³²

I sina inlagor i ärendet hade han inte bara riktat kritik mot konkurrenten Lindroths produktion, utan också mot lundensarna och i synnerhet Nygrens positiva värdering av denne. När Lindroth i sin tur tillbakavisade kritiken skedde det efter kontakt med både Nygren och Aulén. Nygren skickade honom en utförlig text att använda, utarbetad

i samverkan med Aulén och Bring. I sina till kanslern lämnade s.k. förklaringar följde Lindroth Nygrens förslag oförändrat, blott med några avslutande kompletteringar.³³

Efter andrakammarvalet i september samma år blev det regeringsskifte och Andræ's korta statsrådstitid var över. I den nya koalitionsregeringen återkom

³¹ StKP 23.5 1936 § 7. von Engeström 1936; Lindroth 1936.

³² StKP 19.9 1936 § 18.

³³ Nygren gav i brev t. Lindroth 22.9. 1936, HLS, UUB, råd om hur denne skulle bemöta von Engeströms kritik och lämnade ett förslag till hur slutpåminnelserna »kort och ampert» kunde utformas. Gustaf Aulén berättade i brev t. Lindroth 24. 9 1936 om sina kontakter med Nygren i ärendet. Nygrens brevtextr återges in extenso i Lindroths skrift t. universitetskanslern 25.9 1936 (i ED konseljakt nr 29, 27.11 1936, RA). Cf Lindroth t. Nygren 28.6, 28.9, 3.11 1936, ANS, LUB. Att Lindroth inte förblev okritisk mot sin välgörare Nygrens teologi markerade han t.ex. i en uppsats 1955.

Arthur Engberg som ecklesiastikminister. Professorsärendets utgång blev åter oviss.

En vecka efter regeringsskiftet vände sig Lindroth till Gustaf Aulén och bad denne göra ett uttalande om självständigheten i Lindroths av Runestam starkt kritiserade bok *Försoningen*, att infogas i de s.k. förklaringar i ärendet som Lindroth nu hade att lämna in.³⁴

Under höstens kyrkomöte tog Engberg under ett flera timmars samtal med Nygren upp den stundande utnämningen. Han hade grundligt satt sig in i ärendet och var ganska klar om sin egen uppfattning. Andrä hade emellertid gjort en framstöt till sin efterträdare om det lämpliga i att utse von Engeström. Nygren fick nu utförligt framlägga sin syn på saken.³⁵

I den intrikata situationen fann universitetskanslern Ernst Trygger i sin hemställan till Kungl. Maj:t emellertid inte skäl att frångå sakkunnigmajoritetens ursprungliga förslag.³⁶ Det blev Hjalmar Lindroth som några veckor senare, den 27 november 1936, utnämndes till professor i *dogmatik och moralteologi*.

Genom ett kungl. brev 1938 blev tjänstens benämning ändrad till *dogmatik med symbolik*, varvid den inledningsvetenskap som dittills kallats *teologisk encyklopedi* överfördes hit.³⁷ Begreppet *symbolik* (av lat. *symbola*, 'kännetecken' dvs. bekännelse-dokument) innebar därvid närmast konfessionsforskning om de kristna samfundens egenart. En betydande insats gjorde Lindroth genom att i den av Samfundet Pro Fide et Christianismo utgivna boken *Svenska kyrkans bekännelsekrifter* (1944) ha översatt merparten av de däri ingående dokumenten. Han skulle inneha professuren under nära ett kvartssekel, fram till 1960. von Engeström blev efter några år professor i *etik med religionsfilosofi*, det nya ämne, dit moralteologin fördes över.

³⁴ Lindroth t. Gustaf Aulén 25.6 1936. Cf Lindroth t. Aulén 24.4, 22.7, 22.9, 28.9 1936.

³⁵ Nygren t. Lindroth 6.11 och 3.12 1936, HLS, UUB. Cf Lindroth t. Nygren 9.11, 14.11 och 28.11 1936, ANS, LUB. Lindroth visste efter sin utnämning i brev t. Nygren 28.12 1936, ANS, LUB, att berätta att Arthur Engberg »omkring den 10 nov.» varit på »gås middag hos Fridrichsen [...] och] icke gjort någon hemlighet att han den 27 nov. skulle utnämna mig. Vid samma tillfälle var Andrä närvarande och hans säges ha varit mycket mörk. Skönt är att Andrä nu lämnar Upsala. F.ö. tror jag icke att 'motståndet' skall vara så farligt.»

³⁶ Universitetskanslern Ernst Trygger t. Konungen 31.10 1936, ED konseljakt nr 29, 27.11 1936, EDA, RA.

³⁷ KBr 30.6 1938.

Kyrkan – frälsningshistoria och eskatologi

Sina akademiska studier hade Lindroth inlett med filosofi för Axel Hägerström och av honom fått sin filosofiska och också metodiska skolning med krav på akribi och stringens.³⁸ Han hade därefter övergått till teologin och i sin doktorsavhandling 1926 och i ett efterföljande arbete gjort en genetisk undersökning av Schleiermachers religionsbegrepp och visat på kontinuiteten hos honom. Efter åtskilliga religionsfilosofiska distinktioner hade han funnit begreppets grund i människans »omedelbara självmedvetande» av den absoluta beroendekänslan, istället för att det hos honom skulle förstås utifrån metafysik eller moral.³⁹

Ett påtagligt inflytande på Lindroths utveckling hade de Olaus Petri-föreläsningar om den kristna försoningstanken haft, som Gustaf Aulén hållit vid fakulteten våren 1930.⁴⁰ Han kom därefter att närma sig den lundsiska s.k. motivforskningens sätt att arbeta, men skulle finna detta alltför styvt eller schematiskt. För sitt egen del använde han termen »typologisk» forskning.⁴¹ Liksom sin medsökande von Engeström skulle han ägna åtskilligt av sitt vetenskapliga studium åt Luther och den lutherska teologins dogmatik. Liksom lundateologins företrädare ville Lindroth visa att det i den lutherska kristendomstraditionen låg det han beskrev som »ätkristet»; människans trosakt var uteslutande ett Guds verk. För honom liksom för lundsarna var det därför främmande att beakta mänskligt psykologiska faktorer när Luthers gärning som reformator skulle klarläggas. Denna var »ett organiskt helt». Meningsmotsättningen mot företrädaren Runestam blev tydlig och i några tidskriftsartiklar 1940 tog han utförligt ställning. Dessa samlade han sedan i boken *Lutherrenässansen i nyare svensk teologi* (1941).⁴² Också från Torsten Bohlins personalistiska sätt att bedriva teologi distanserade han sig och de båda hade haft en långdragen vetenskapsteoretisk debatt med varandra i *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 1936–1938.

Det fanns i Hjalmar Lindroths vetenskapliga arbete en normativ drivkraft, men i detta avvek han inte från hur dogmatikämnets professorer genom seklen sett sin uppgift såsom i kyrkans tjänst. Regeringsformens förpliktelse till kyrkoläran var alltjämt gällande för fakultetens medlemmar. Han inspirerades

³⁸ Om Lindroth: Wrede 1980–1981, s. 575–478; Wrede i *SvD* 6.5 1979 och *UNT* 8.5 1979; Hampus Lyttkens i *STK* 57 (1980), s. 46–48.

³⁹ Lindroth 1930, s. 266ff.

⁴⁰ Lindroth 1941, s. 43, återkom till Auléns Olaus Petri-föreläsningar.

⁴¹ T.ex. Lindroth 1933 a, där han undersökte rättfärdiggörelseläran.

⁴² Lindroth 1941, s. 107; Lindroth 1940 b, s. 111–142 och 145–185.

av exegeten Olof Lintons ovan nämnda forskning om kyrkobegreppet. Redan i sin installationsföreläsning om »Kyrkan och dogmat» markerade han hur han här såg ett program.⁴³ 'Kyrkan' blev det genomgående temat i hans teologi. Vid den i svensk kyrkohistoria bekanta ecklesiologiska konferensen i Nyköping 1942 var han en av arrangörerna. Han föreläste då om »Dogmen om kyrkan» och var därefter en av utgivarna av den inflytelserika *En bok om kyrkan av svenska teologer* (1942), tio år senare översatt till engelska. I *Tankar om kyrkan och sakramenten* (1948) underströk han hur den empiriska kyrkan såsom ecklesiologisk och eskatologisk storhet var det mest unika för kristendomen och det som i sig kunde »inrymma hela det kristna trosinnehållet». Den blev inte begriplig om man bortsåg från dess gudomliga ursprung och dess framåtsyftande mot tidens slut. Det var kyrkans existens som förhindrade den »subjektivism och psykologism som [...] upphämtar trosutsagorna ur det individuella medvetandets djup» och att den kristna tron och kristendomen reducerades till antingen »abstrakta idéer» eller »historiska kuriositeter».⁴⁴

Under åren 1949–51 ägnade Lindroth de högre seminarierna åt en bred belysning av kyrkans ämbete. Deltagarna kom från olika teologiska discipliner och några av dem åtog sig uppgifter som resulterade i *En bok om kyrkans ämbete* (1951). Den innehöll bidrag från nio författare, bland dem inte bara Lindroth själv, utan också t.ex. Harald Riesenfeld, Ruben Josefson och Holsten Fagerberg.

I sin 1933 utgivna bok *Tron och vetandets gräns* hade Lindroth i kritik mot Hägerströms filosofi klarlagt hur han uppfattade den akademiska teologins uppgift.⁴⁵ Teologi var vetenskapen om tron och troslivet. Den skulle identifiera den kristna tron och det kristna troslivet såsom »något visst, bestämt, egenartat och från allt annat skilt», *sui generis*. Och det var, sade han, fråga om dess »egenart såsom en sådan tro som har transcendensens förtecken, som är uppenbarelsens korrelat och som är bestämd av *agape*-motivet», dvs. Guds självutgivande kärlek till människan. Men det var inte fråga om att framställa »ett teologiskt slutet system». Den akademiska systematiska teologin kunde inte »göra anspråk på att äga trons absoluthetskaraktär, utan [var] underkastad samma relativitetens villkor som all annan vetenskaplig forskning». Tron kunde därför, sade han, »aldrig restlöst reflekteras in på det objektiva vetandets» område.⁴⁶

⁴³ Lindroth 1937, s. 145–153. Installationsföreläsningen är därefter med titeln »Kyrkotanken och dogmatiken. Ett teologiskt program» omtryckt av Lindroth 1948, s. 9–19.

⁴⁴ Lindroth 1948, s. 7, 19.

⁴⁵ Lindroths kritik av Hägerström har granskats av Hemberg 1966, s. 72–80.

⁴⁶ Lindroth 1933 b, s. 134–142.

Den systematiska teologins uppgift var enligt Lindroths mening, att med den kyrkliga bekännelsens egenart såsom hypotes, klarlägga lärofrågor, inte bara rent historiskt, utan också på ett hermeneutiskt samtidsinriktat sätt, som gav svar till människor i nuet. Men det var därmed inte vetenskapen som uppställde regelverket för svaret, utan de dokument som var basen i den kyrkliga trosåskådningen.

Han ville alltså å ena sidan dra en gräns mellan tro och vetande, men uppfattade å den andra, att den kristna tron hade en »exklusiv egenart», närmast på det sätt som Ingemar Hedenius, utifrån den analytiska filosofins betraktelsesätt skulle kritisera med sitt s.k. religionspsykologiska postulat att den kristna tron innehåller föreställningar och antaganden som vetenskapen inte kan verifiera.⁴⁷

Ett av de felslut som Hägerström i sin teologikritik gjort var, menade Lindroth, att han inte nöjde sig med att låta den logiskt bestämbara verkligheten i tid och rum stå i *relation till* vetenskapen i egentlig mening, utan gjorde denna *identisk med* verkligheten i sig och förvandlade den till en egen universalåskådning.⁴⁸ Under kritik av den senare Uppsalafilosofins tal om normativiteten hos det relativa begreppet »förnuft» och hos en »vetenskaplig verklighetsuppfattning», kom han att utveckla dessa tankar i det inledande bandet av den stora dogmatik han utgav 1975.⁴⁹

Som det grundläggande draget i ecklesiologin uppfattade Lindroth alltså kyrkans framåtblickande eskatologi, dvs. tanken att en ny tidsålder skulle bryta in efter denna världens slut, men att Kristus genom kyrkan föregripit detta. Detta blev också den bärande tanken i hans *opus magnum*, den över 900-sidiga, i tre delar utgivna *Kyrklig dogmatik* (1975), med underrubriken *Den kristna trosåskådningen med särskild hänsyn till det eskatologiska motivet och den frälsningshistoriska grundsynen*. Med det han sammanfattade som »biblisk realism» fann han det alltså möjligt att på vetenskapliga grunder utarbeta en dogmatik. De i Bibeln föreliggande trosutsagorna var empiriskt givna och åtkomliga såsom forskningsobjekt, även om de var självevidenta och inte rationellt bevisbara. De hade utkristalliserats i det urkristna kerygmat, den fornkylrkliga bekännelserna och kyrkans dogmbildning. Alla kristna dogmer stod därvid i samband med »dogmat *par préférence*, det kristologiska». Lindroth såg hur den kristna idéhistorien visat hur främmande element – han exemplifierade med alltifrån gnosticism till existentialism – fördunklat framställningen och

⁴⁷ Sin ståndpunkt sammanfattar Lindroth 1975 b, s. 92–107. Hedenius 1949, s. 64–67.

⁴⁸ Lindroth 1933 b, s. 116f.

⁴⁹ Hedeniuskritiken t.ex. Lindroth 1965, s. 69; Lindroth 1975 b, s. 69ff.

förståelsen. Men varken forskaren eller den troende människan kunde enligt Lindroths mening göras till måttstock för vad kristen tro *de facto* var. Den var ett föreliggande objekt som skulle beforskas.⁵⁰ I sin strävan att på vetenskapliga grunder – det som han beskrev som med objektivitet och saklighet – skriva en dogmatik såg sig Lindroth inte stå i »kyrkans rum», men väl i dess »tid».

När dogmatiken utkom av trycket var Lindroth i åttioårsåldern och det hade då – som strax skall visas – vid fakulteten inträtt en förändrad teologisk situation och det som han förde fram kom där inte att möta gehör.⁵¹

För 1 betyg i dogmatik skulle studenterna enligt den nya 1955 års studieordning som huvudbok tentera på Gustaf Auléns *Den allmänneliga kristna tron* (3 uppl. 1931) och därutöver antingen på Torsten Bohlins troslära, Emil Brunners kristologiska bok *Der Mittler* (1927) eller Lindroths ovan nämnda *Tankar om kyrkan och sakramenten*. I symbolik lästes Einar Mollands *Konfessionskunnskap* (1953) och kursivt hela *Svenska kyrkans bekännelseskriterier*. För kännedom om teologins allmänna uppgift och karaktär skulle de också läsa Friedrich Schleiermachers klassiska *Kurzer Darstellung des Theologischen Studiums* i en utgåva från 1910 eller Nathan Söderbloms *Studiet av religionen* (1908).⁵² De hade dessförinnan i översiktskursen läst ett antal dogmhistoriska arbeten, som enligt den tidigare studieordningen ingått i teol.kand.-examens ettbetygsfordringar.

Åren 1947–60 var Lindroth inspektor för Östgöta nation. Under lång tid kom han att på ett fakultetsövergripande sätt stå i universitetets gemensamma tjänst, när han 1938–1977 var sekreterare och verkställande ledamot i redaktionen för *Uppsala universitets årsskrift* och därefter *Acta Universitatis Upsaliensis*, med dess utgivning av vetenskapliga skrifter inom den akademiska forskningens alla ämnesområden.⁵³ År 1964 utgav han ett för tillgängligheten av årsskriften oumbärligt register från 1861 och hundra år framåt, omfattande mer än 250 sidor.

Bland docenterna under hans professorsår fanns två av Bohlins elever Ruben Josefson och Sven Silén. Josefson hade disputerat på en avhandling om den inflytelserike, herrnhutiskt och württembergpietistiskt influerade domprosten i Skara *Andreas Knös teologiska åskådning med särskild hänsyn till försoningsläran* (1937). I sitt omfattande författarskap hade han därefter, med inspiration

⁵⁰ Lindroth 1975 b, s. 38ff. I ett debattinlägg, Lindroth 1977, s. 214–219, utvecklade han sin uppfattning.

⁵¹ Cf. Jeffner 1999, s. 171–173.

⁵² *Teologiska fakultetens studiehandbok* 1957, s. 70.

⁵³ Bexell 2012, s. 49.

från lundateologins sätt att arbeta, bl.a. ägnat sig åt lutherforskning och skrivit om både begreppen 'ödmjukhet' och 'tro', 'den naturliga lagen' och dopet i Luthers teologi. Josefson blev sedermera biskop i Härnösand och slutligen ärkebiskop.⁵⁴

Sven Silén skrev sin avhandling om *Den kristna människoupfattningen in- till Schleiermacher* (1938).⁵⁵ Han hade därefter ansökt om att bli antagen som docent i *teologisk lärdomshistoria*. Som tidigare nämnts hade ämnet *teologisk encyklopedi* samma år ombildats och uppgått i *dogmatik med symbolik*. Lindroth betonade i sitt tillstyrkande av Siléns framställning, att det var angeläget med en docent som kunde »ägna sig uteslutande åt den närmast under den teologiska encyklopedien fallande och dogmhistorien närstående teologiska lärdomshistorien».⁵⁶ Fakulteten menade att benämningen skulle markera en vidare anknytning till alla de systematisk-teologiska ämnena. Den hänvisade också till att det bredare ämnet *lärdomshistoria* några år tidigare etablerats som en vidareutveckling av *litteraturhistoria*. Den föreslagna nya benämningen accepterades dock inte av universitetskanslern – det var vid denna tid den senare som utrikesminister kände civilrättsprofessorn Östen Undén – vilken ville behålla den hävdvunna benämningen *dogmatik*. Fakulteten föreslog då som en kompromiss *dogmatik och teologisk lärdomshistoria*, som ändå ansågs bättre stå i överensstämmelse med Siléns forskningsområde, än endast benämningen *dogmatik*.⁵⁷ Det var till en docentur med denna längre benämning som han 1939 utnämndes. Sven Silén blev sedermera biskop i Västerås och var Lutherska världsförbundets officiella observatör vid Andra Vatikanconciliet 1962–65.

Gunnar Hultgren disputerade om *Det evangeliska kärleksbudet hos Augustinus* (1939) och blev docent i systematisk teologi; han var biskop i Visby och Härnösand innan han 1958 blev ärkebiskop. Gert Borgenstiernas avhandling med titeln *Kristi person och verk* (1942) rörde den svenska 1800-talsdebatten om kristologin; han blev docent 1948 och slutligen biskop i Karlstad.⁵⁸ År 1946 blev Harald Lindström docent efter en avhandling om metodisten John Wesleys frälsningsuppfattning; han blev senare rektor för läroverket i Borås.⁵⁹

⁵⁴ Om Josefson: Hansson 2014, s. 263–300; Holte 1976, s. 3–13; Rössborn 1970 och Rössborn 1973–1974, s. 414–417.

⁵⁵ Om Silén: Sune Garmo, i *Västerås stiftsbok 77* (1983–84), s. 144–151; Garmo 1993, s. 49–53; Gunnar Helander i *VLT* 18.1 198; Arne Palmqvist i *VLT* 18.1 1983 och i *SvD* 19.1 1983; Herman Seiler i *Signum* 9 (1983), nr 1, s. 4–5.

⁵⁶ TFP 15.12 1938 § 18.

⁵⁷ TFP 31.1 1939 § 3.

⁵⁸ Om Hultgren: Hansson 2014 s. 217–261; Olof Sundby i *SvD* 16.2 1991 och *UNT* 14.2 1991. Om Borgenstierna: Nyberg 2007, s. 16–42.

⁵⁹ Lindström 1946. Om honom: Arne-Jacob Kristoffersen i *Svenska sändebudet* 125 (1993), nr 2, s. 15.

Hampus Lyttkens lade 1952 fram sin avhandling om analogin mellan Gud och världen i Thomas av Aquinos filosofiska teologi.⁶⁰ Han tjänstgjorde därefter som docent fram till 1958, varefter han under en period hade tjänst som forskardocent och skrev då en bok om *Nythomismen* (1962). Han blev professor i religionsfilosofi i Lund och sedermera universitetets prorektor.⁶¹ År 1976 tog han initiativet till *European Society for Philosophy of Religion*. Holsten Fagerbergs avhandling rörde konfessionell lutherdom i 1800-talets Tyskland. Han utnämndes 1953 till docent i dogmatik, men övergick 1959 till etikämnet.

1960-talets omorientering – dogmatik såsom idéhistoria

Efter Hjalmar Lindroths pensionering 1959 lockade dogmatikprofessuren från början fyra sökande: docenten Axel Gyllenkrok, som efter ett par år som präst i Ångermanland nyss blivit gymnasielektor i Danderyd, samt docenterna Bengt Hägglund från Lund och den nyss nämnde Hampus Lyttkens. Också Harald Eklund, som nu var professor i Lund skickade in sin ansökan, men återtog den sedermera. Liksom vid tillsättningen av Lindroth ett kvartssekel tidigare tillkallades lundensaren Ragnar Bring som sakkunnig, nu tillsammans med de lokala ämnesföreträdarna Lindroth och Herbert Olsson.

Deras utlåtanden var inte samstämmiga. Bring och Olsson placerade de sökande i ordningen Gyllenkrok, Hägglund, Lyttkens, medan Lindroth satte Lyttkens främst, före Gyllenkrok och Hägglund. I fakulteten gav alla Gyllenkrok första rummet utom Lindroth. Axel Gyllenkrok utnämndes den 5 maj 1960.⁶²

Med honom började vid fakulteten en genomgripande förändring av dogmatikämnets profil. Det blev fråga om ett tydligt paradigmskifte, en radikal omorientering av forskningens och utbildningens grundinriktning. Några konfessionella förtecken skulle inte längre finnas.

I sin avhandling för Lindroth 1943 hade Gyllenkrok visat på den religionsfilosofiska och kunskapsteoretiska förutsättningen för den schweiziske nyhegelianen och Strauß-lärjungen A.E. Biedermanns dogmatiska åskådning. Redan då var han inne på ett område där han länge skulle vara sysselsatt: frågan om teologins vetenskaplighet. Därefter hade han publicerat en viktig undersökning om Luthers människosyn, *Rechtfertigung und Heiligung in der frühen evangelischen Theologie Luthers* (1952), där han medvetet distanserat sig från

⁶⁰ Lyttkens 1952.

⁶¹ Om Lyttkens: Tove Klette & Sverker Oredsson i *SvD* 9.5 2011, Catharina Stenqvist i *STK* (88) 2012, s. 192–193.

⁶² Om Gyllenkrok, G. Bexell 1981, s. 181–190; Anders Jeffner i *SvD* 3.1 2003. Till det följande: Sigurdsson 2005, s. 396–403.

den lundensiska lutherforskningen. Hans installationsföreläsning om »Lutherbilden och psykologin» skulle bygga vidare på de resultat han då kommit fram till och blev en markering inte bara mot lundensarnas utan också mot företrädaren Lindroths antipsykologiska luthertolkning.⁶³

År 1954 hade Gyllenkrok med högsta betyget på en avhandling om den emotiva värdeteorin hos Hägerström och Charles L. Stevenson, blivit licentiat i praktisk filosofi för Ingemar Hedenius.⁶⁴

Axel Gyllenkrok, professor i dogmatik med symbolik 1960–76.

Ett förarbete till denna hade han inlämnat som specimen när han 1953 sökte professuren i etik efter Sigfrid von Engeström och då av de sakkunniga fått goda vitsord.

Det mest inflytelserika men också mest omstridda arbetet av Gyllenkrok var en kort vetenskapsteoretisk principstudie, *Systematisk teologi och vetenskaplig metod med särskild hänsyn till etiken* (1959), som inte omfattade mer än drygt hundra sidor. Bokens syfte var främst inriktat mot ämnet etik, men inledningsvis – på endast lite mer än ett tryckark – diskuterade han också dogmatikämnet. Boken var när den utgavs inte alldeles nyskriven. Huvudavsnittet om etiken utgjorde till stora delar en förkortad utgåva av Gyllenkroks licentiatavhandling fem år tidigare.

De analytisk-filosofiskt motiverade konklusioner han drog för den systematiska teologins del, skulle inte bara förändra dogmatikämnets inriktning och sätt att arbeta vid fakulteten, utan också där initiera en övergripande diskussion om religionsvetenskap *contra* teologi.⁶⁵ Den anglosachsiskt inspirerade analytiska filosofin hade vid denna tid fått ett närmast hegemoniskt inflytande inom filosofiämnet i Uppsala och den skulle genom Gyllenkrok och hans efterträdare allt starkare komma att göra sig gällande också som den systematiska teologins intellektuella förutsättning. Dogmatikämnet kopplade loss från en av luthersk konfessionalism präglad teologi och det uppfattades inte längre som en vetenskaplig uppgift att skriva en normativ kristen troslära. I fakultetens benämning började nu 'teologi' i realiteten tolkas såsom 'religionsvetenskap'.

⁶³ Gyllenkroks installationsföreläsning refererades i *UNT* 10.10 1960.

⁶⁴ FFhsP 25.5 1954 § 14B. Axel Gyllenkrok, *Studier i modern etisk teori*. Otr. lic.avh. FIA, UU.

⁶⁵ Sandahl 1987, s. 44–46.

Gyllenkrok var influerad av Axel Hägerströms värdenihilism, men inte okritisk. Han hade också tagit djupa intryck av 1950-talets filosofiska diskussion om tro och vetande och därvid av Hedenius' kritik mot den akademiska teologin och dess sätt att arbeta. Likaså hade han påverkats av resonemanget i en uppmärksammas tidskriftsuppsats 1931 av den tyske religionsfilosofen i Münster Heinrich Scholz. Denne hade kritiserat s.k. kristna paradoxer och avvisat den gängse tanken att det skulle vara möjligt med en vetenskapligt grundad evangelisk teologi.⁶⁶

Influerad av Scholz och i uttalad och utförlig kritik mot lundateologin och Anders Nygrens motivforskningsprogram hävdade Gyllenkrok i *Systematisk teologi och vetenskaplig metod*, att det vid ett nutida universitet inte gick att med vetenskapliga anspråk och metoder arbeta fram en kristen dogmatik. Det förutsatte något som vetenskapen inte kunde uttala sig om, nämligen tron på Guds existens och gärning genom Kristus, dvs. om sanningshalten i trosutsagor, som inte var intersubjektivt prövbara. Gyllenkrok skilde sig därvid, inte bara från den akademiske stilbildaren Schleiermacher och en lång systematisk-teologisk tradition, utan också från sina företrädare N.J. Göransson, Arvid Runestam, Torsten Bohlin och Hjalmar Lindroth. Enligt honom skulle det således inte utifrån vetenskapliga förutsättningar vara möjligt att göra »ett verkligt koherent system [...] av Nya testamentets tankevärld», ett genomgående och bärande motiv hade han inte hittat.⁶⁷

Den senare uppfattningen var närmast inspirerad av den radikale tyske exegeten Ernst Käsemann, men gick stick i stäv mot gängse ståndpunkter bland exegeterna, inte minst vid Uppsalafakulteten.⁶⁸ För Gyllenkrok hörde bibeltexter inte hemma i en systematisk-teologisk argumentering och den tidigare tanken om exegetik och systematisk teologi såsom vetenskapliga samarbetspartner bröts. Kyrkan i ecklesiologisk mening och såsom teologisk aktör i historien fick av samma skäl inte någon plats, när han formulerade dogmatik-ämnets uppgift. Han kom på så sätt att underblåsa tidens tankar på religionen som en privatsak där var och en eklektiskt och på egen hand hade att forma sin religion.⁶⁹

Det som Scholz kallade *das Kontrollierbarkeitspostulat* – närmast motsvarande Hedenius' språkteoretiska postulat – framstod för Gyllenkrok som ousägligt.⁷⁰ Vetenskapliga utsagor måste vara språkligt begripliga och prövbara, oavsett om man accepterade innehållet eller ej. En akademisk teolog fick

⁶⁶ Scholz 1931, s. 8–53.

⁶⁷ Gyllenkrok 1959, s. 10.

⁶⁸ Jfr Jeffner 1999, s. 177.

⁶⁹ Konsekvenserna av Gyllenkroks ståndpunkt diskuteras av Girmalm 2006, s. 126–128.

⁷⁰ Gyllenkrok 1959, s. 2; Scholz 1931, s. 45.

därför i positivistisk anda »nöja sig med neutral deskription» av kyrkans och enskilda människors väletablerade eller nyformulerade trosåskådningar och religiösa förhållningssätt.

Med det han förde fram i *Systematisk teologi och vetenskaplig metod* bröt alltså Gyllenkrok radikalt med det etablerade sättet för hur systematisk-teologisk vetenskap skulle bedrivas. Ingen av de sakkunniga vid professorstillsättningen accepterade heller hans grundtes. Trots detta hade två av dem markerat att boken som specimen var en betydande merit för tjänsten.

Herbert Olsson menade att Gyllenkroks tankegångar å ena sidan var mycket diskutabla och hans syn på den kristna etiken »ohållbar», men att de samtidigt å den andra visade på förmågan till analys och att »gå problemen inpå livet». Också Ragnar Bring markerade att han inte delade Gyllenkroks slutsatser. Detta var emellertid för honom ovidkommande, när det gällde att bedöma det vetenskapliga värdet av dennes bok. På ett elegant sätt hade Gyllenkrok visserligen missförstått Nygren, men ändå visat »berömvärd filosofisk skolning, kunnighet och skarpsinnighet».⁷¹ Lindroth var mera kritisk. Han pekade på den förnävning av problemet det blivit fråga om, när Gyllenkrok mot varandra endast satte Nygren och Scholz. En vetenskapsteoretisk undersökning kunde inte vara konfessionellt begränsad. När framställningen alltså föreföll Lindroth alltför summarisk blev den också alltför kategorisk, varvid argumentering och slutsatser inte stod i proportion till varandra.⁷² Med de betänkligheter som boken gav anledning till kunde Lindroth inte föra upp Gyllenkrok i första förslagsrummet. Sakkunnigutlåtandena visar hur uppdraget inte uppfattades såsom en diskussion med de sökande om huruvida man var ense med dem eller ej – det var uppgiften i en tidskriftsrecension – utan skulle inriktas på problemens metodiska behandling.⁷³

När tillsättningsärendet diskuterades i fakulteten tog Harald Riesenfeld upp den omstridda position som den systematiska teologins ställning och uppgift fått i vårt land. Han knöt an till en tråd i Lindroths sakkunniguttrande och frågade sig om den pågående debatten inte vore ett uttryck för »en viss isolering från [...] de stora kulturländerna», eftersom han funnit att det inte bara hos Gyllenkrok, utan i alla de sökandes produktion saknades en »vidsyntare överblick [och] en bredare och öppnare orientering i nutida filosofisk problematik även utanför till sin verkningsgrad numera begränsade skolriktningar».⁷⁴ För Geo Widengren framstod det emellertid som om

⁷¹ TFP 7.3 1960 § 3. Brings sakkunnigutlåtande, s. 25.

⁷² TFP 7.3 1960 § 3. Lindroths sakkunnigutlåtande, s. 13.

⁷³ Nygren diskuterade sakkunniguppdragets principer i brev t. Lindroth 7.6 1934, UUB.

⁷⁴ Riesenfelds utl. s. 1, TFP 7.3 1960 § 6 bil. E.

Gyllenkrok i sitt vetenskapsteoretiska inlägg på ett »skarpsinnigt och oförskräckt sätt sökt en lösning på problemet» med metodfrågorna. Mot tanken att det var möjligt att driva en systematisk teologi utan ett historiskt underlag skulle Lindroth sedermera uttala sig skarpt kritiskt.⁷⁵

Axel Gyllenkrok ville alltså programmatiskt inskränka dogmatikämnets arbetsfält till ren idéhistoria, något som Hedenius tio år tidigare drivit i boken *Tro och vetande* (1949).⁷⁶ I 1968 års tidigare diskuterade preliminära utbyggnads- och omstruktureringsförslag skulle dogmatikämnet få namnet *kristendomens idéhistoria*. Det är tydligt hur Gyllenkrok stod bakom detta i viss dynamik med lundakollegan Gustaf Wingren, som där pekade på den bibelhermeneutiska ansatsens centrala roll.

När Gyllenkrok däremot inte såg några hinder för ett vetenskapligt, normativt argumenterande etikämne fanns det en spänning i hans tänkande. Inom etiken fann han det vara möjligt att uppställa logiskt sammanhängande regler för att finna en »grundnorm», som skulle reglera det kristna normsystemet. En sådan var det kristna kärleksbudet. Detta uppfattade han som så allmängiltigt, att det, fritt från sina religiösa inslag, kunde formuleras av en allmänmänsklig, etisk intuition. Till skillnad från vad han hävdade för dogmatiken menade Gyllenkrok alltså att det var möjligt att »redovisa Nya testamentets etik i dess faktiska sammanhang med kristusframställningen».⁷⁷

Det vägval som medvetet eller omedvetet skedde genom Gyllenkroks utnämning till professor innebar att dogmatikämnet vid fakulteten – utan något formellt beslut i själva sakfrågan, men genom den principståndpunkt som den nye ämnesföreträdaren intagit – inte längre kom att se som sin särskilda uppgift att till de blivande prästerna förmedla en sammanhållen bild av den kristna trons innehåll och ännu mindre av dess system i just luthersk tappning. Denna vetenskapligt motiverade reflexion om vad teologi var skilde sig nu tydligt från uppfattningen inom kyrkor och samfund. På längre sikt kom fakulteten på så sätt att innehållsligt påverka sin största avnämare Svenska kyrkan, utan att denna formellt kunde ha med saken att göra. Av de tidigare starka banden mellan fakulteten och kyrkan återstod vid det här laget bara två tunna och i detta avseende ovidkommande trådar, representationen i kyrkomötet och i domkapitlet. Det var ämnesföreträdaren som suveränt hade att avgöra inriktningen av sitt ämne och urvalet av kurslitteratur. Tros- och livså-

⁷⁵ Lindroth 1967, s. 255.

⁷⁶ Hedenius 1949, s. 69.

⁷⁷ Gyllenkrok 1959, s. 100.

skådningsvetenskapen i dess nya utformning skulle efter RUMO-utredningens förslag få en stark position i den studieordning som genomfördes 1973. Den nya benämningen hade sitt upphov i det »preliminära förslag» till fakultetsöversyn, som fakulteterna gemensamt avgivit till fakultetsberedningen 1968 och som ovan utförligt referats. Man ville där ämnesmässigt skilja mellan »kristen idéhistoria» och »tros- och livsåskådningsanalys». Någon reflexion kring den nya benämningens översättbarhet till andra språk tycks man inte ha gjort och fakulteten kom att fjärma sig från den systematiska teologin vid systerfakulteterna i Norden.

Genom grundutbildningens förändrade kursplan klargjorde Gyllenkrok konsekvenserna av sitt ställningstagande:

Examensämnet dogmatik sammanfaller inte med *dogmatik i trängre mening* som är en systematisk, efter olika läropunkter ordnad framställning av den kristna läran.

Det skulle vid universitetet inte vara fråga om »inlärande av en viss troslära, [utan om att] via ett källstudium presentera de viktigaste aktuella dogmatiska problemen».⁷⁸ Kurslitteraturen för 1 betyg kom följdriktigt länge att utgöras av Bengt Hägglunds internationella standardverk *Teologins historia. En dogmhistorisk översikt* (1956; 5 uppl. 7 tr. 2003), den engelske dogmhistorikern Alan Richardsons bok *Hur uppstod de klassiska dogmerna?* (1965), Philip S. Watsons introduktion till Luthers teologi *Let God be God* (1947), Sven Ingebrands nedan nämnda, av Gyllenkroks tänkande beroende bok om *Bibeltolkningens problematik* (1965) samt en introduktion i den inflytelserike reformerte teologen Karl Barths teologi.⁷⁹ I symbolik skulle man tentera till exempel på den välkände danske systematikern Leif Granes kommentar till den Augsburgska bekännelsen, *Confessio Augustana* (1967) och lundensaren Per Erik Perssons bok *Romerskt och evangeliskt* (1959). Einar Mollands *Konfesjonskunnskap* (1961; senare omarbetad med titeln *Kristenhetens kirker og trossamfunn* 1976) fortsatte länge som standardlitteratur i symbolik. För 2 betyg gällde det antingen en omfattande bok om luthersk eller calvinsk teologi samt att studenterna hade att välja mellan antingen Barths *Dogmatik i grunddrag* (1964) jämte Rudolf Bultmanns inflytelserika föreläsning »*Neues Testament und Mythologie*» eller några kapitel ur Cambridgeprofessorn John Burnabys *Christian Words and Christian Meanings* (1955) samt ett antal spridda uppsatser. Litteraturlistan var konsekvent omgestaltad.

⁷⁸ *Teologiska fakultetens studiehandbok* 1966, s. 12.

⁷⁹ Willems 1964.

Sitt vetenskapliga program kom Gyllenkrok aldrig att utveckla. Under sina sexton år som professor publicerade han ingenting.⁸⁰ Den lilla boken om *Systematisk teologi och vetenskaplig metod* blev hans offentliga slutord och med den lade han ned pennan. Inte ens gick han i svaromål när etikprofessorn Gustaf Wingren i Lund, efter mer än tjugu år, i boken *Tolken som tiger* (1981) explicit gjorde honom och hans ståndpunkt till måltavla för intensiv polemik och ensidig kritik.⁸¹ Från Uppsalafakulteten bemöttes denne istället bl.a. av de yngre ämnesprofessorerna Anders Jeffner och Ragnar Holte.⁸² Alltsedan Gyllenkroks tid har gestaltningen av dogmatikämnet och dess efterföljare på ett tydligt sätt kommit att skilja sig åt mellan universiteten i Uppsala och Lund.

Med den i stort sett jämnåriga Ingemar Hedenius hade Axel Gyllenkrok i huvudsak goda och hjärtliga vänskapsförbindelser. I samband med Jarl Hembergs nedan nämnda disputation i religionsfilosofi 1966 utsattes dessa dock under en tid för det han kallade »ett hårt prov».⁸³ Vad som hände är i och för sig av vetenskapshistoriskt intresse, men kan inte få dominera bilden av deras relation. Allt Hedenius genom åren publicerade skickade han med dedikation till vännen Gyllenkrok och det hände på äldre dagar, att han också i förväg sände honom manuskript för bibelteologisk granskning och kommentar innan det gick i tryck. Om än med viss oro för att bli beskylld för att vara feg kunde Gyllenkrok inför sin gamle filosofilärare med en bibelallusion beskriva sig som »en av Nikodemus-om-natten-vännerna» och en sådan ville han förbli, även om han påtagligt led av Hedenius' negativa generaliseringar av teologerna. När han läste sådant hade han »ofta längtat bort från Uppsala».⁸⁴ På äldre dagar kom han att, som han uttryckte det, känna sig »lite allergisk» mot »det teologiska».⁸⁵ Måhända har vi i detta dilemma en förklaring till att Axel Gyllenkroks vetenskapliga produktion efter 1959 stannade av och att han hamnade i en livslång teologisk tystnad. Han blev emeritus 1976 och hade varit fakultetens dekanus 1962–1965.

⁸⁰ Sitt då sedan decennier avstannade författarskap kommenterade Gyllenkrok t. Hedenius 3.10 1976. IHS, UUB. Det enda undantaget är den tillsammans med Anders Jeffner signerade och till universitetsjubileet 1977 publicerade ämnesöversikten.

⁸¹ Wingren 1971, *passim*.

⁸² Med utförliga inlägg av nio ledande svenska teologer ägnade tidskriften *Tro och liv* ett temanummer (6, 1981), åt kritik av Wingrens angrepp i *Tolken som tiger*. Inte heller här medverkade Axel Gyllenkrok.

⁸³ Gyllenkrok t. Hedenius 10.4 1966, 21.4 1966. Hedenius t. Gyllenkrok 2.4 1966, 18.4 1966. IHS, UUB. Gyllenkroks uttryck »Nikodemus-om-natten» syftar på en i Joh. 3 omnämnd rådsherre som, för att inte bli observerad, kom till Jesus för undervisning nattetid.

⁸⁴ Gyllenkrok t. Hedenius 3.10 1976, 16.9 1976. IHS, UUB.

⁸⁵ Gyllenkrok t. Hedenius 15.10 1978, 10.4 1966. IHS, UUB.

Som docent i *dogmatik med symbolik* antogs 1942 Gösta Hök, som tio år senare blev lektor vid Nya Elementarskolan i Stockholm. Han hade disputerat i etik i Lund redan 1933, men det var genom docentspecimineringen i Uppsala, med en genetisk studie över Albert Ritschls teologi, som han etablerade sig som fullödig forskare. Under sina docentår utgav han 1948 en bok om herrnhutaren N.L. von Zinzendorfs religionsbegrepp, som han ville karaktärisera som ett utflöde av katolsk spiritualism. När Stockholms teologiska institut grundades 1958 var han, som ovan nämnts i avsnittet härom, fram till 1971 dess drivande kraft och förste direktor. Som eo. docent tjänstgjorde 1970–1976 Lars Thunberg, som vi tidigare mött bland patristikerna.

Gyllenkroks doktorander gick in under hans program genom att huvudsakligen inrikta sig på idéhistorien kring olika teologers tänkande. Han ville samtidigt se en bredd i sitt seminarium och var välkomnande och uppmuntrande också för dem som inte hade samma förhållningssätt till teologin som han själv.

Sven Ingebrand disputerade om *Olavus Petris reformatoriska åskådning* (1964). Han blev omedelbart docent och publicerade året därpå en uppmärksammas historik över *Bibeltolkningens problematik* (1965). Dess historiskt deskriptiva framställning mynnade ut i en kritisk granskning av Anton Fridrichsens exegetiska program och därefter i en diskussion om samtidens hermeneutiska frågeställningar. Anslutningen till Gyllenkroks tankar om den systematiska teologins uppgift var modest, men tydligt märkbar. Ingebrand var eo. docent under det senare 1960-talet och sekreterare i Svenska kyrkans biskopsmötes bibelkommission. I dess sammanhang hade boken tillkommit, samtidigt som den var prästmötesavhandling i Karlstad. Den blev kursbok på ettbetygsnivån i dogmatik. Ingebrand blev slutligen biskop i Karlstad.⁸⁶

År 1966 blev lektorn vid läroverket i Ludvika Mabel Lundberg den första kvinna som vid fakulteten disputerade i dogmatik. Avhandlingen rörde den tidiga jesuitordens antropologi och uppfostringsmål.⁸⁷ Efter sin pensionering disputerade hon även i konstvetenskap. Samma år lade Gösta Wrede fram sin avhandling om *Kyrkosynen i Einar Billings teologi* (1966), där han visade på det systematiska sambandet mellan dennes ecklesiologi och hans av uppenbarelsebegreppet bestämda historieuppfattning. Wrede blev docent och efterträdde Hök som direktor för Stockholms teologiska institut. Senare blev han pastor primarius i Stockholm och sist kyrkosekreterare i Svenska kyrkan.⁸⁸

⁸⁶ Om Ingebrand: Bengt Wadensjö i *SvD* 30.7 2004.

⁸⁷ Lundberg 1966.

⁸⁸ Om Wrede: Leif Carlsson i *SvD* 6.8 1988, Barbro Ulfvarson i *Kyrkans Tidning* 23 (2018), nr 44, s. 17.

En mångårig insats som biträdande lärare i symbolik gjorde under denna tid teol.lic. Hugo Landin, av studenterna vänligt omnämnd som »Symbol-Hugo». Han ägnade sin forskning åt den upsaliensiske 1800-talsteologen Eric Johan Almquists teologi, men publicerade aldrig sina resultat.⁸⁹

Tro och vetande. En ny livsåskådningsforskning ger ett nytt språk

Efter förslag i 1974 års statsverksproposition och i linje med vad RUMO-utredningen förde fram beslöt riksdagen att professuren i *dogmatik med symbolik* vid återbesättandet efter Gyllenkroks pensionering skulle ändras till *tros- och livsåskådningsvetenskap*. Dess ämnesinriktning blev nu

att utforska den kristna tron i dess enskilda utgestaltningar och funktioner, i historia och nutid och i relation till andra i samhället framträdande livsåskådningsalternativ. Även direkta primärforskningar kring de icke-kristna livsåskådningsalternativen kan företas inom ämnets ram.⁹⁰

Med den nya benämningen kom det gamla dogmatikämnet att innehållsligt förändras högst väsentligt, också formellt. »Andra i samhället förekommande livsåskådningsalternativ» skulle beaktas utifrån den mänskliga erfarenhetens perspektiv.

Sökande till den lediga professuren blev fyra docenter vid fakulteten: i *dogmatik med symbolik* Holsten Fagerberg, Lars Thunberg och Gösta Wrede, samt i *teologisk etik med religionsfilosofi* Anders Jeffner. Som sakkunniga tillkallades företrädare för det nya ämnesområdets tre discipliner: lundensarna Hampus Lyttkens i religionsfilosofi och Per Erik Persson i dogmatik samt Ragnar Holte i teologisk etik.

Hur var beskrivningen av det nybenämnda ämnets innehåll tänkt? Hedenius hade några decennier tidigare förutspått att det skulle ta ett par professorsgenerationer för en teologisk vetenskapssyn på hans premisser att tränga igenom.⁹¹ Som lärostolens frånträdande innehavare redogjorde Gyllenkrok i fakulteten för sina överväganden. Bytet av benämning innebar för honom inte att det var något helt nytt som skulle introduceras. När det sades att »den kristna tron skall utforskas» uttryckte detta kontinuitet med den gamla ämnesinriktningen. Det var därvid fråga om »den kristna trosåskådnningen eller

⁸⁹ Om Landin: Bexell 1996, s. 312–315.

⁹⁰ UHÄ t. teol. fak. 19.9 1974, TFP 28.10 1974 § 17D.

⁹¹ Hedenius 1958, s. 14f.

läroåskådningen» i dess »skilda utgestaltningar och funktioner». Ordet »utgestaltningar» avsåg »både helheter, totaliteter och utformningar av [...] traditionella läropunkter och lärofrågor» i historia och nutid, inom samfund och hos enskilda teologer. De kunde utforskas på olika sätt, men forskningen fick inte »bindas vid någon viss teolog eller grupp av teologer eller någon viss konfession och inte heller vid någon bestämd lärouppfattning inom en sådan. [Den] måste vara öppen såväl för konfessionella som mera interna läromässiga motsättningar och nyansskillnader.» Med detta markerade han att lutherdomen eller Svenska kyrkan, dess förhållanden och företrädare, inte kunde ha kvar någon särställning såsom ämnets studie- och forskningsobjekt. Ämnesbeskrivningens tal om »funktioner» avsåg att öppna forskningen mot trons skilda former »i den individuella erfarenheten, i det offentliga gudstjänstlivet och i formerna för den kristna läromeddelelsen». Men »fundamentet» av forskning om den kristna trons utgestaltningar skulle alltså vara kyrkornas »lärofunktion». De kristna trosföreställningarna fungerade ju också »ute i det mänskliga livet som stimulans åt det vetenskapliga sanningssökandet, åt de moraliska frågorna, ja, åt hela den mänskliga kulturen, t.ex. åt konsten och litteraturen». Också där fanns en uppgift för tros- och livsåskådningsvetenskaplig forskning. Gyllenkrok betonade tydligt att ämnet nu måste få en *tvärvetenskaplig* profil.⁹² Med detta ville han markera att Jeffners religionsfilosofiska forskning fullt ut skulle vara meriterande vid tillsättningen, även om dennes teologihistoriska meritering var begränsad.

De sakkunniga var eniga om att det var Anders Jeffners produktion, som bäst stämde in på professurens inriktning och gav honom första förslagsrummet. Lyttkens och Holte uppförde därefter Holsten Fagerberg medan Persson satte Lars Thunberg i andra rummet och Fagerberg i tredje. Thunberg fick Lyttkens' tredjeplacering, men fördes helt åt sidan av Holte, som istället där föreslog Gösta Wrede.

I fakulteten blev så gott som enhälligt rangordningen Jeffner, Fagerberg, Thunberg. Utgången av tillsättningen var given och Anders Jeffner utnämndes den 6 maj 1976.

Jeffner var alltså från början religionsfilosof och detta skulle nu komma att prägla det systematisk-teologiska ämnesområdet.⁹³ Den grundläggande drivkraften hos honom var att intellektuellt hålla samman och integrera tro och

⁹² TFP 24.3 1976 § 6, bil. 1.

⁹³ »Anders Jeffner och svensk teologi» var rubriken på det temanummer av *STK* 76 (2000), nr 1, som utgavs med anledning av hans pensionering. Där återfinns också en bearbetad version av hans på en gång retrospektiva och framåtblickande avskedsföreläsning »Teologi som vetenskap», s. 130–135. Jfr Kurtén 1987.

vetande, religion och vetenskap.⁹⁴ Han hade disputerat 1966 med Holte som fakultetsopponent. Avhandlingen var en idéhistorisk och analytiskt-filosofisk undersökning av de engelska 1700-talsfilosoferna Joseph Butlers och David Humes uppfattning om religionen och var början till en invändning mot vissa drag i Hedenius' filosofi. Jeffner hade granskat konfrontationen mellan två livsåskådningar under upplysningstiden, som utifrån samma filosofiska ståndpunkt, men med olika metafysiska antaganden kommit att gestalta sina sinneserfarenheter olika och hamnat i skilda resultat vad gäller religionens rimlighet.⁹⁵ De utgick från vad han kallade olika *fundamental patterns*, generella och existentiella grundmönster i livet. Detta blev en grundläggande idé i Jeffners religionsfilosofiska tänkande. Hans avhandlingskapitel härom återkom i sina centrala delar på svenska i den populärare boken *Filosofisk religionsdebatt* (1967).⁹⁶ Jeffners teologiska förhållningssätt skulle få ett dominerande inflytande på den upsaliensiska systematiska teologin och via den också på ledande nivå i Svenska kyrkan.

Anders Jeffner, professor i tros- och livsåskådningsvetenskap 1976–2000.

Hade Gyllenkrok inte i offentlighetens ljus velat framträda med sin vetenskapligt vänskapliga relation till Hedenius, var den saken ingenting som Jeffner för sin del dolde. Hans avhandlingsarbete hade skett i kontakt inte bara med ämnesläraren Herbert Olsson, utan också med Hedenius och dennes seminarium i praktisk filosofi. På Gyllenkroks tillskyndan hade Hedenius också suttit som adjungerad i betygsnämnden vid Jeffners disputation.⁹⁷ Vid upprepade tillfällen skulle Jeffner framhålla Hedenius som en inspirerande och inflytelserik lärare. När ett antal uppsalaprofessorer i en bok om *De lärdas bibliotek* (1993) skulle berätta om någon bok, som gjort dem till vad de nu var,

⁹⁴ Jeffner 1977 a, s. 139ff. Frågan om integration mellan teologi och vetenskap m.m. diskuteras ingående i hans bok *Vägar till teologi* (1981).

⁹⁵ Jeanrond 2000, s. 19–22.

⁹⁶ Om grundmönstren: Jeffner 1966, s. 239–246, Jeffner 1967, s. 68–81. Härtill Furberg 1968 och Jeffner 1968.

⁹⁷ Jeffners betygsnämnd: TFP 28.3 1966 § 25; TFP 25.4 1966 § 4. Gyllenkrok t. Hedenius 10.4 1966. IHS, UUB.

valde Jeffner att för sin del lyfta fram Hedenius' *Tro och vetande*. Han hade fängslats av den redan som gymnasist, men inte stannat vid det han då läste.⁹⁸

Efter sin avhandling hade han bl.a. utgivit en bok om det religiösa språket och de kristna trosföreställningarnas vetenskapsteoretiska status. Inom den nya livsåskådningsforskningen skulle han bli en nydanande centralgestalt och han kom där att leda flera stora forskningsprojekt.⁹⁹

Begreppet 'livsåskådning', som ingick i professurens nya benämning, hade ingen direkt motsvarighet på andra språk och behövde tolkas. Självständigt från Hedenius kom Jeffner att definiera detta som

de teoretiska och värderingsmässiga antaganden (1) som utgör eller har avgörande betydelse för en övergripande bild av människan och världen och (2) som bildar ett centralt värderingssystem och (3) som ger uttryck åt en grundhållning.¹⁰⁰

Det var alltså fråga om enskilda människors personliga uppfattningar, vilka som sådana inte behövde vara av gemenskapsbildande karaktär. Det gamla dogmatikämnets intresseperspektiv skulle vidgas mot flera fält, än endast det kristna. Den logiska begreppsanalysen kom i centrum, varvid teologihistorien kom att skjutas mot ämnets periferi. Inte heller dess utgångspunkt skulle befinna sig på kristendomens mark. Blickens fokus kom mindre att riktas mot kyrkor och andra religiösa kollektiv i det förflutna, än mot den enskilda människans reflexion och förhållningssätt i nutiden.

Först i en svensk kompendieverion för undervisningsändamål och därefter tryckt på tyska gav Jeffner som professorsspecimen ut en bok med titeln *Kriterien in christlicher Glaubenslehre* (1977). Det blev där tydligt att han inte stannat vid Gyllenkroks defensiva uppfattning om ämnets möjligheter.¹⁰¹ Han ville visa hur den vetenskapliga teologin utifrån givna kriterier och krav på intersubjektivitet kritiskt kunde granska en konfessionell troslära. Ett nytt och vetenskapligt baserat språk behövde utvecklas för att den moderna människan skulle kunna artikulera sin egen livsåskådning. En »positivt argumenterande troslära» kunde visserligen inte skrivas utifrån »kriterier och vetenskapsliknande principer», men väl som en »formulerad livstolkning», ungefär som ett slags konstnärligt skapande, menade han.¹⁰² Samma bild hade han använt i sin

⁹⁸ Om relationen till Hedenius: Jeffner 1993, s. 189–196, Sigurdsson, s. 14–18.

⁹⁹ Lindfelt 2003.

¹⁰⁰ Jeffner 1988, s. 7. Kriterierna upprepas t.ex. i Jeffners inledningskapitel till den i sin tid omdebatterade boken *Vad tror du på? Aktuella livsfrågor och kristen tro*, 1994, s. 14f., varom mera nedan.

¹⁰¹ Jeffner 1976; Jeffner 1977.

¹⁰² Jeffner 1977 a, s. 138.

installationsföreläsning för att beskriva kvinnors feministteologiska tolkning av sina erfarenheter, när de ur den kristna idétraditionen valde ut endast det som var bärkraftigt för dem personligen.¹⁰³ Hans ståndpunkter var inte oomstridda och vid ett nordiskt symposium under universitetets 500-årsfirande samlades de systematiska teologerna till en generaldebatt, avläsbar i en bok med konferensens rubrik, *Livsåskådningsforskning* (1977).¹⁰⁴

Det kunskapsbegrepp som var rådande inom naturvetenskaperna och den empiristiska filosofin kom Jeffner att uppfatta som alltför snävt. Hans syn på tros- och livsåskådningsämnets uppgift såsom akademisk vetenskap stannade således inte inom idéhistoriens immanenta begränsning. Genom en metodutveckling utifrån den analytiska filosofin ville han vidga begreppet 'erfarenhet', så att inom detta kunde rymmas också sådant som var av transcendent karaktär. Detta kunde ge en kunskap om verkligheten, utöver vad som var möjligt genom sinneserfarenheterna.¹⁰⁵ När den gick in under detta förhållningssätt menade sig den upsaliensiska systematiska teologin nu ha tagit sig ur den läsning som tro-och-vetande-debatten försatt den i. På så sätt kom Jeffner alltså att bemöta Hedenius' påstående att det förelåg en motsättning mellan religiös tro och ett vetenskapligt begrundat tänkande. Kristendomen behövde inte stå i konflikt med det som Hedenius kallade »vetandet».

Jeffner knöt an till Torsten Bohlins uppfattning om dogmatikämnets grund och uppdrag, som tillät resultaten att vara »beroende av forskarens personliga inställning och värderingsbakgrund».¹⁰⁶ Till skillnad från denne ville han dock inte definiera detta såsom en vetenskaplig verksamhet, utan såg det som en del av en personligt baserad konstruktiv teologi. Den akademiska tros- och livsåskådningsvetenskapens företrädare kunde alltså genom sin skolning bidra till den icke-akademiska uppgiften att formulera det, som de uppfattade vara en aktuell tolkning av den kristna tron. I denna senare verksamhet framträdde de med anspråket att vara normativa. Detta sätt att arbeta med dubbla roller blev nu accepterat inom ämnet.¹⁰⁷ Som vi nedan skall se lanserade Jeffners kollega i etik Ragnar Holte på svenskt område begreppen »teologi 1 och 2» för att markera vad det var fråga om. Ett subjektivt inslag kom därmed tillbaka, men nu inte som en övertygelse utifrån luthersk kyrkoteologi. Istället blev det reglerande förhållningssättet en filosofisk och vetenskaplig »rimlighet» och en

¹⁰³ Jeffner 1977 b, s. 28.

¹⁰⁴ *Livsåskådningsforskning*. 1977. Även t.ex. Lindhardt 1979, s. 113–122, med svar av Jeffner 1979 a, s. 255–261. En glimt från symposiet ger Collste 2010, s. 358.

¹⁰⁵ Jeffner 1981, s. 64. Jeffner 1999, s. 178, 180f.

¹⁰⁶ Jeffner 1981, s. 21–28.

¹⁰⁷ Jeffner 1970 a, s. 10f.; Jeffner 1970 b, s. 232.

integration av teologiska påståenden utifrån den nya skolbildningen. En ny, akademiskt konstruerad teologi började ta form. Teologiska utsagor skulle enligt Jeffners mening mycket väl kunna uppfattas som »meningsfulla och sanna trots att de hade en annan karaktär än den empiriska vetenskapens utsagor och inte kunde verifieras på samma sätt».¹⁰⁸ Hur skulle denna hållning i sitt sammanhang förstås?

De religionsfilosofiska kriterier som Jeffner formulerat fick nu reglera en trosåskådning som på principiella grunder stod fri från de faktiskt existerande kyrkornas sammanhang. Ja, 'kyrkan' såsom ett subjekt, en ecklesiologisk storhet och mänsklig gemenskap – något som för Lindroth varit det särpräglade för hela kristendomsbegreppet – hade ingen teologisk plats i detta system, inte heller konfessionerna.¹⁰⁹ Det nya i Jeffners position var att han utifrån en filosofisk reflexion ville konstruera en »utformning av den kristna läran», som byggde på sådana rationella skäl, som uppfattades såsom hållbara av det allmänmänniska förnuftet och som av detta därför kunde erkännas såsom »trovärdiga». För kristologin innebar det att beskrivningen av Jesu person och gärning frigjordes från det som sågs som senantik metafysik.

Utifrån sina nya förutsättningar fjärmade sig tros- och livsåskådningsvetenskapsämnet tydligt från ämnet dogmatik i traditionell mening och orienterade sig mot filosofisk analys. Samtidsfrågor kom i fokus med den analytiska filosofin som ett grundläggande redskap. I och med denna förskjutning kom kristendomens trossatser i fokus på så vis att ämnet diskuterade det förnuftiga i att hålla dem för sanna. Därmed blev det en förskjutning från det man såg som traditionens anspråk på autenticitet och till en reflexion över trossatsernas intellektuella status i samtiden. Något av en gudomlig uppenbarelse motiverat grundantagande kunde en akademisk religionsvetenskap inte ställa upp. Det var istället de av de kristna trossatserna, som det, med Jeffners formulering, idag fanns »förnuftiga skäl att hålla för sanna», som sågs som intressanta. I sin fundamentalteologiskt inriktade bok *Vägar till teologi* (1981) argumenterade han för detta.

Vid fakulteten var förhållningssättet i och för sig ingen nyhet, utan konsekvensen av den av Gyllenkrok påbörjade förändringen med rötterna i Immanuel Kants ståndpunkt, att det var filosofin som hade att bestämma vetenskapens gränser.¹¹⁰ I sina internationella kontakter lämnade ämnet den tyska dominansen och knöt an till en motsvarande anglosachsisk religionsvetenskaplig tradition.

¹⁰⁸ Jeffner 1979 b, s. 29.

¹⁰⁹ Jfr Jeffner 1999, s. 395.

¹¹⁰ Kant (1798) 1917, s. 67.

Hur detta förhållningssätt skulle genomföras i ett inomvetenskapligt sammanhang visade Jeffner konstruktivt tillsammans med professorskollegerna Ragnar Holte och Jarl Hemberg i boken *Människan och Gud. En kristen teologi* (1982). De gav ut den tillsammans, utan att markera vem som skrivit vad och ville pröva kombinationen av ett vetenskapligt framställningssätt med personliga ställningstaganden. Boken hade sin tyngdpunkt i det som i kristen teologi kallades första trosartikeln, på skapelseplanet och i gudsbilden och satte detta i relation till en naturvetenskaplig världsbild. Kopplingen till Jeffners fem år tidigare utgivna *Kriterien in christlicher Glaubenslehre* var tydlig och boken utgick ifrån de religionsfilosofiskt motiverade kraven på identitet, erfarenhet och integration.

Författarna stod varandra nära och hade ofta nämnts tillsammans. Jeffner och Hemberg hade setts som parhästar redan som studenter och under sina doktorandår utgivit den i sin tid uppmärksammade och brett upplagda antologin *Att välja ståndpunkt* (1965) med en rad programmatiska artiklar. Boktitelns koppling till Hedenius' bok *Att välja livsåskådning* (1951) låg nära till. Jeffner, Hemberg och Holte, ibland omtalade såsom Uppsalagruppen, kom att företräda en likartad teologisk tradition. År 1970 hade de utgivit den uttryckligen normativa läroboken *Etiska problem* (3 uppl., 2 tr. 1983). Boken *Människan och Gud* var, i likhet med *Etiska problem*, länge kurslitteratur vid fakulteten, men kom utanför den att från olika håll uppfattas som kontroversiell. I Lund gavs det ut en bok, som redan på titelbladet sade sig vara »ett alternativ och en kritisk kommentar till det i Uppsala utgivna arbetet». Titeln var den omvända, *Gud och människa* (1987). Författare var Ragnar Bring, som en gång varit sakkunnig och föreslagit Gyllenkrok, då denne mer än tjugufem år tidigare utnämndes till professor.¹¹¹

Anders Jeffners ämneestetiska ståndpunkt och skolbildningen efter honom kom att få en mycket stark ställning vid den teologiska fakulteten och i förlängningen utvecklas så att den av många uppfattades som självklar och basal för fakultetens självreflexion och för hur denna övergripande skulle fungera, organiseras och förändras.

Jeffner var teologiska fakultetens dekanus 1983–87. Under åren 1994–2001 var han med halvtidsledighet från sin professur huvudsekreterare i Statens humanistiskt-samhällsvetenskapliga forskningsråd och 2002–2006 preses i Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Han blev emeritus 2000.

¹¹¹ Hemberg & Holte & Jeffner 1981. Bring 1987.

Den systematiska teologin vid Uppsalafakulteten hade efter 1950-talets tro- och-vetande-debatt alltså gått en egen väg, som skilde den från hur ämnet eljest kunde bedrivas. Såväl genom det faktum att fakulteten utbildade blivande präster, som genom den dominerande forskningstradition som etablerades utifrån det nya ideologiproducerande paradigmet – den Jeffnerska skolbildningen – och som sedermera kom att prägla utbildningen vid kyrkans utbildningsinstitut, blev dess inflytande i Svenska kyrkan stort. Tros- och livsåskådningsvetenskapsämnet arbetade medvetet på det sekulära samhällets villkor och utifrån dess grund.¹¹²

Som vi sett hade Jeffner redan i sin installationsföreläsning 1977 om »Den nya kvinnorörelsen och livsåskådningarna» pekat på feminismens utmaning mot den traditionella teologin.¹¹³ En rad avhandlingar lades fram med sådana förutsättningar. Under sina professorsår kom Jeffner att handleda trettiofyra doktorander fram till disputation. Många av dem skulle få viktiga befattning inom universitet, skola och kyrkor. Bland dem fanns Johan Lundborg, som skrev om den tro-och-vetande-debatt, som så tydligt kom att prägla ämnets förändringar; han antogs som docent 2002 och blev chef för universitetets områdeskansli för humaniora och samhällsvetenskap.

Cristina Grenholm disputerade 1990 på en avhandling på gränsen mellan systematisk och exegetisk teologi. Hon gjorde där en jämförelse mellan ett antal betydande protestantiska romarbrevskommentarer, som skilde sig åt i sin historiskt rekonstruktiva respektive aktuellt konstruktiva tolkning.¹¹⁴ År 1994 anställdes hon bland fem sökande som universitetslektor i *tros- och livsåskådningsvetenskap särskilt kristen trosåskådning*.

I samarbete mellan den teologiska fakulteten, utbildningsradion och några studieförbund utgavs 1994 boken *Vad tror du på? Aktuella livsfrågor och kristen tro*, där flera av fakultetens lärare medverkade och Cristina Grenholm var huvudförfattare. Den var kopplad till en programserie i radio och television och till en akademisk distanskurs om 5 poäng i tros- och livsåskådningsvetenskap. Boken sade sig inte vara »en kristen troslära», men väl livstolkande och trostolkande. Framställningen utgick enligt Jeffners skolbildning från de »frågor som vi ansett vara angelägna för vår tid». Med det nya tros- och livsåskådningsvetenskapliga arbetssättet, räckte det då inte med författarnas akademiskt objektiva saklighet, även deras icke-akademiskt subjektiva bedömningar och förslag var av betydelse. Genom sin målgrupp i en bred allmänhet

¹¹² Ekstrand 2001, s. 93.

¹¹³ Jeffner 1977 b, s. 25–30.

¹¹⁴ Grenholm 1990.

nådde boken långt utanför de akademiskt initierades krets. Människor kände emellertid ofta inte igen den beskrivning av kristen tro som gavs och boken ställdes under massmedial debatt om hur den kristna tron skulle förstås.¹¹⁵ En diskrepans mellan akademisk religionsvetenskap och det levande trosmedvetande som fanns i kyrkor och samfund blev på så sätt tydlig.

Efter en bok med fokus på exegeten Gerhard von Rads teologi och utmaningarna mot den, rörande kriterierna för en kristen tolkning av Gamla testamentet i en pluralistisk värld, utnämndes Grenholm 1995 till docent i tros- och livsåskådningsvetenskap och blev högskolelektor i samma ämne vid Karlstads universitet och 2003 professor där. Hon lämnade senare denna befattning för att bli kyrkosekreterare i Svenska kyrkan.

Thomas Ekstrand gjorde i sin avhandling 1999 en teologisk analys av den tyske filosofen och sociologen Max Webers tänkande. Problemfältet hade aktualiserats av Jeffner och rörde hur kristen tro och sekulärt tänkande kunde integreras. För att möta Webers kristendomskritik menade Ekstrand, att en kristen teologi inte borde ägna sig åt det han kallade metafysisk spekulering, utan istället åt konkreta praktiker. Genom att tolka begreppet »Guds rike» såsom ett sätt att formulera en kristen utopisk realism föreslog avhandlingen ett sådant teologiskt förhållningssätt. Ekstrand blev 2000 bland tre sökande utnämnd till universitetslektor i *tros- och livsåskådningsvetenskap särskilt nutida kristen trosåskådning*. Han utgav därefter bl.a. en undersökning om tolkningen av begreppet 'folkkyrka' i den diskussion som föregick relationsförändringen mellan Svenska kyrkan och staten år 2000. Ekstrand antogs som docent 2006.

Nutida livsåskådningar – filosofi och empiri

Sedan Jeffner år 2000 blivit emeritus förordnades professorn i *empirisk livsåskådningsforskning* Carl Reinhold Bråkenhielm att efterträda honom som ämnesföreträdare i tros- och livsåskådningsvetenskap. Den professur han innehade hade inrättats lokalt 1990. Förslag härom hade ett år tidigare väckts i avdelningskollegierna i tros- och livsåskådningsvetenskap och religionsbetendevetenskap. Bråkenhielm hade sökt flera professurer i tros- och livsåskådningsvetenskap och religionsfilosofi och fått välvilliga sakkunnigutlåtanden. Hans forskningsprofil hade dock bedömts ligga vid sidan av dessa ämnens huvudinriktning. Vid den nedan diskuterade, uppmärksammade tillsättningen av den nya lärostolen i religionsfilosofi 1988 hade han varit en av huvudkandidaterna.

¹¹⁵ C. Grenholm 1994. Härtill Persson 1999, s. 64–70. Om debatten, t.ex. nyhetsartiklar i *AB* 14.7 1994, *SvD* 15.7 1994, ledare i *SvD* 19.7 1994 med svar från Grenholm i *SvD* 27.7 1994 och *AB* 4.8 1994.

Bråkenhielms vetenskapliga intresse rörde främst religiösa verklighetstolkningars sanningsanspråk. Doktorsavhandlingen i religionsfilosofi 1975 var inriktad mot semantik och kunskapsteori och han hade vid disputationen haft den lärde och legendariske Uppsalafilosofen Thorild Dahlquist som fakultetsopponent. På ett sätt som liknade Jeffners avhandlingsarbete hade han jämfört tre framstående teologer, som utifrån olika filosofisk grundsyn och

Carl Reinhold Bråkenhielm, professor i empirisk livsåskådningsforskning 1990–2012.

med skilda kriterier kommit att inta en positiv ställning till den kristna tron. Han hade därtill fogat de kriterier han såg som en förutsättning för det han fann vara en acceptabel religionsteori. Bland nio sökande blev Bråkenhielm 1976 forskarsassistent och samma år docent i religionsfilosofi. Därefter hade han i en annan bok behandlat den religiösa erfarenheten såsom religionsfilosofiskt problem. Här, liksom i flera arbeten, hade han en fenomenologisk, empirisk utgångspunkt. Det var fråga om en kunskapsteoretisk bedömning av människors stora existentiella frågor, när de vid upplevelser med anspråk på objektiv sanning refererade

till en transcendent verklighet. Bråkenhielm var inspirerad av och gick vidare i den analytisk-filosofiska forskningstradition, där inte bara Jeffner utan också den sydafrikansk-holländske religionsfilosofen Vincent Brümmer var centrala gestalter; Brümmer blev 1994 fakultetens hedersdoktor. I ett par arbeten hade Bråkenhielm med filosofisk och teologisk utgångspunkt behandlat 'förlåtelse' såsom allmänmänskligt fenomen, inte bara kristet eller religiöst, utan också satt in det i ett etiskt och politiskt sammanhang.¹¹⁶

Sedan Bråkenhielm efter 1988 fått lockande erbjudanden om tjänst i USA hade fakultetsnämnden således föreslagit att en professur i *empirisk livsåskådningsforskning* raskt skulle inrättas för honom. Dess beskrivning fastställdes som »studium av nutida livsåskådningar med empiriska och filosofiskt-analytiska metoder i samverkan. Därvid skall relationerna mellan aktuella

¹¹⁶ Bråkenhielm 2018.

livsåskådningar och den kristna lärotraditionen beaktas».¹¹⁷ Ämnet kom att gränsa till *religionssociologi*. Till sakkunniga utsågs professorerna Jeffner och Thorleif Pettersson. Eftersom Bråkenhielm var ensam sökande till tjänsten behövde de endast uttala sig om själva professorskompetensen. De pekade i ett gemensamt yttrande på den dubbla förankring och den samsyn av kristen och icke-kristen aktuell livsåskådning som enligt deras mening utmärkte det nya ämnet. Inte minst genom en bred studie om teologi, filosofi och etik i de förskjutningar som skett inom den moderna människans världsbild hade Bråkenhielm lyft fram sådant, som traditionellt inte uppmärksammades vid en teologisk fakultet.¹¹⁸ Han blev den 4 september 1990 utsedd till professor i *empirisk livsåskådningsforskning*.

Från 2000 och fram till sin pensionering 2012 kom Carl Reinhold Bråkenhielm att ensam företräda tros- och livsåskådningsvetenskapsämnet; dessförinnan var han 1995–99 fakultetens dekanus.¹¹⁹ Åren 1998–2007 var han inspektor för Smålands nation. Den för honom inrättade professuren återbesattes inte när han blev emeritus.

Exkurs: Efter 2000

Ämnets benämning skulle visa sig vara formellt otydlig. Det bredare ämnesrådets namn *tros- och livsåskådningsvetenskap* sammanföll med ett av forskarutbildningsämnenas benämning och i området ingick även ämnena *etik* och *religionsfilosofi*. Detta ledde till oklarheter. Fakultetsnämnden beslöt därför 2005 att forskarutbildningsämnets namn skulle ändras till *systematisk teologi med livsåskådningsforskning*.

Dessförinnan hade teol.dr Mattias Martinson 2002 utnämnts till universitetslektor i *tros- och livsåskådningsvetenskap*. I en strävan att vidga Jeffners modell för ett integrerat teologibegrepp hade han 2000 lagt fram sin avhandling om den tyske socialfilosofen Theodor W. Adornos tänkande kring den akademiska teologins villkor i ett sekulärt samhälle. Martinson argumenterade för ett dialektiskt teologibegrepp, som syftade till en förståelse av det mänskliga sanningssökandet bortom religionerna. Han antogs 2006 till docent i *systematisk teologi med livsåskådningsforskning* och blev 2009 professor i samma ämne. Vid Bråkenhielms pensionering förordnades han 2012 som ämnesföreträdare och var 2014–2020 fakultetens dekanus.

¹¹⁷ TFP 11.12 1989 § 50, bil. A och B.

¹¹⁸ Bråkenhielm 1992.

¹¹⁹ En översikt över fakultetens forskningsinriktning under Bråkenhielms dekanat gav denne i festskriften till Stig Strömholm 1997, s. 213–228.

I en samtidigt på tyska och ytterligare sju språk – dock inte svenska – utgiven debattbok, *Schwedische Theologie im Kreuzfeuer* (2018), skulle professorn i religionshistoria Peter Schalk inte bara markera sin frustration över det humanistiska religionshistorieämnets överförande till den teologiska fakulteten 1993 utan också kritisera den systematiska teologin, så som den bedrivits i Uppsala sedan 1960-talet. Han inriktade sig därvid främst mot Anders Jeffners skolbildning och dennes bok *Kriterier i kristen troslära* (1976). Det gick, menade Schalk, inte att likställa teologi med religionsvetenskap. Att vara »*ein Prüfungsinstanz für das Christentum*» var inte något som vetenskapen kunde äta sig. Teologi var enligt honom en konfessionell angelägenhet som skulle bedrivas av kyrkorna; en statsfakultet hade att renodla sin religionsvetenskapliga uppgift.

I linje med den ämnesutveckling som nu skildrats, tillskapades 2012 ett nytt, ämnesövergripande profilmråde, *islamisk teologi och filosofi*, som knöts till ämnesområdet *tros- och livsåskådningsvetenskap*. När en professur i detta nya ämne inrättades utnämndes till innehavare professorn i idéhistoria vid Umeå universitet Mohammad Fazlhashemi. Hans avhandling i idéhistoria rörde den politiska omsvängningen hos den persiske teologen Mohammad Al-Ghazâlî under 1000- och 1100-talen. Därefter hade han ägnat sig åt receptionen av europeiskt tankegods och konstruktionen av det europeiska bland moderna muslimska tänkare, liksom åt den politiska idétraditionen i nutida islam med de teoretiska debatterna om religion och politik.

Från moralteologi till etik

Då fördelningen av den teologiska fakultetens läroämnen fastställdes i ett kungl. brev 1790 skulle en av professorerna ansvara för *historia ecclesiastica* samt *theologia morali et pastoralis*. När pastoralseminariet därefter tillkom 1806 inrättades där en professur i *theologia pastoralis*, varvid moralteologin, som vi ovan sett, sammanfördes med dogmatikämnet. Därefter inrättades 1879 också en eo. professur i *dogmatik och moralteologi* som 1909 blev ordinarie med ansvaret för moralteologin. Därifrån skulle lärostolen utvecklas till att 1938 benämnas *teologisk etik med religionsfilosofi*, 1976 *etik särskilt socialetik* och från 1992 *etik*.

Att beforska den kristna uppenbarelsen och dess etik

Einar Billing hade tillträtt som eo. professor i *dogmatik och moralteologi* 1908, sedan företrädaren Hjalmar Danell utnämnts till biskop i Skara. Ett halvår senare, vid årsskiftet 1909 blev befattningen ordinarie. Med hans docentavhandling, den teologihistoriska studien om *Luthers lära om staten* (1,1900; 2, posthumt 1971) kan den svenska s.k. lutherrenässansen sägas ha inletts.¹ Luthers teologi kom nu i forskningens centrum och fick inte förväxlas med lutherdomens. Billing gick därefter vidare med sitt inflytelserika arbete om *De etiska tankarna i urkristendomen* (1907, 1936). Det publicerades ursprungligen per tryckark i häften och utgivningen avbröts bokstavligen mitt i ett ord; först bortåt trettio år senare kom en andra, fullbordad upplaga. Influerad av den frälsningshistoriska teologi som drevs t.ex. av Martin Kähler i Halle, var Billings grundtanke att Gud handlat och alltjämt handlar i historien och genom kyrkan. Med Jesu försoningsgärning såsom »mittpunkten» var detta

¹ Om Billing: Beijer 1939, s. 119–136; *Einar Billing In Memoriam* 1940, med bl.a. uppsatser av Gustaf Aulén, »Einar Billings teologi», s. 38–78, och Olle Nystedt, »Under Einar Billings kateder», s. 79–85; G. Billing 1950; G. Billing 1955; Brohed 1997; Deppe 1975; Ehnevid 1969; Fritsche 1981; Krook 1936, s. 191–243; Maurer 1962; Montan 1943; Runestam 1940, s. 82–88; Wingren 1968; Wrede 1966.

skildrat i Gamla och Nya testamentet och det gick därefter vidare i det kyrkohistoriska skeendet.

Till skillnad från fakultetskollegan Emanuel Linderholms liberalteologi markerade Billing således hur den kristna tron inte kunde reduceras till endast

Einar Billing, professor i dogmatik och moralteologi 1908–20.

ett etiskt program. Ur detta tänkande och inspirerad av sin lärare Harald Hjärnes historieuppfattning växte sedan hans stora tanke om »den religiöst motiverade folkkyrkan» fram. Denna har kommit att få ett närmast oöverskådligt inflytande i Svenska kyrkan och på dess självuppfattning under 1900-talet. Programmet lades fram i en rad tidskriftsuppsatser med början 1912 och därefter under 1920-talet, således i huvudsak efter det att han lämnat sin professur. Uppsatserna samlade han sedan i boken *Den svenska folkkyrkan* (1930). Utanför Sveriges gränser har Billing förblivit ett förhållandevis okänt namn. I

Sverige skulle begreppet 'folkkyrka' från 1950-talet dock komma att användas med sådana politiska förtecken, som stod Billings tankar mycket fjärran.²

Som efterträdaren Arvid Runestam sammanfattat det, var för Einar Billing teologi något »som krävde personlig avgörelse för sanningen». Denna bestod ytterst inte i logisk följdriktighet och gick inte att finna i

en tankens logik, där sats fogar sig till sats i en från livet och verkligheten själv isolerad tankeverksamhet. [...] Den som skall skildra sanningen måste leva i den. Annars kan han inte se den.³

Någon sammanfattande och färdig framställning av den kristna tron eller etiken utgav Billing dock aldrig. Frågan om det var möjligt för en akademisk teolog att skriva en kristen dogmatik med vetenskapliga anspråk skulle, som vi sett av föregående kapitel, ständigt återkomma inom ämnet under det fortsatta seklet.

² Bexell 1993, s. 131–132 och 134–135; Bexell 1997, s. 78–93; Brohed 1997; Brohed 2005, s. 203 f.

³ Runestam 1940, s. 82.

Den teologiska vetenskapens uppgift såg Einar Billing som att beforska den kristna uppenbarelsen. Med anledning av striden kring Torgny Segerstedt d.ä. hade han 1912 i tidskriften *Vår Lösen* skrivit en utförlig programmatisk artikel om »Den teologiska fakultetens ställning vid universiteten». Teologisk vetenskap beskrev han såsom

en historia i hvilken Guds väsen och sinnelag mot människorna stegvis för dem afslöjas. Det är historia i, liksom bakom, den yttre historien; den låter sig ej så omedelbart gripas som denna, blott för en personligt fördjupad erfarenhet upplåter den sig.

Att arbeta med dess innehåll och pröva dess sanningshalt såg han såsom hörande till dogmatikämnets uppgift. Den forskare som bejakade uppenbarelsen i den nämnda meningen ställdes inför den, såsom inför all annan verklighet. Att dogmatiken alltså förutsatte sitt objekt var för Billing inte märkligare än att alla andra vetenskaper förutsatte sina. Det var Guds uppenbarelse i Kristus som Billing uppfattade som teologins sammanhållande faktor. Kyrkan var uppenbarelsens bärare.⁴

Einar Billings person och gärning har i den svenska kyrkohistorien blivit närmast legendarisk. I sin ungdom hade han varit en av ledarna i den unglyrkliga korstågrörelsen och dessförinnan varit Uppsala studentkårs ordförande läsåret 1898/99. Som professor gjorde han på sina studenter ett outplånligt och på många av dem ett starkt präglade intryck. Många präster räknade sig uttryckligen och med stolthet såsom hans lärjungar. Men hans sätt att föreläsa var inte enkelt och han ansträngde sig inte heller för att vara lättfattlig för dem som var mera otränade i teologins materier. På Uppsalas mellansvenska och norrländska studenter föreföll redan hans skånska dialekt exotisk. Åhörarna kunde märka den tankens möda och kamp, som låg bakom varje ord. »Man häpnade över hans oerhörda grundlighet, när det gäller att tränga in i ett problem, hur han synade och vände det på alla kanter, han grävde och grävde för att komma till botten, hur hänsynslöst ärligt han gick fram», beskrev en av lärjungarna det.⁵ När några studenter efter någon av hans föreläsningar – kanske under hans termin efter termin pågående serie om etikens system – sökte reda ut var dagens inte lättolkade begreppsdistinktion hamnade, sammanfattade de detta uppgivet med orden att det nog var fråga om »både både–och och/eller antingen–eller».⁶ Billing har beskrivits som en tillbakadragen intellektuell aristokrat, men som samtidigt gav sig tid för sina studenter och mötte

⁴ Billing 1912, s. 308–311.

⁵ Nystedt 1940, s. 80f; Nystedt 1963, s. 42–47.

⁶ Prosten Torsten Lind muntl. t. förf.

dem med öppenhet och ett oväntat förtroende.⁷ De undgick dock inte att märka hur i hans temperament fanns starka växlingar mellan energisk inspiration och uttröttad arbetsförmåga.⁸ Efter drygt ett decennium som professor utnämndes han 1920 till biskop i Västerås. Fakulteten markerade hans anseende, när den 1937 inköpte en porträttbyst föreställande honom, utförd av Arvid Backlund. Den stod tidigare i Dekansalen, men är därefter placerad i dekanus' tjänsterum.⁹

Från reformationens teologihistoria till aktuell moralteologi

När docenten i systematisk teologi Arvid Runestam bland fem sökande den 19 januari 1923 utnämndes till professor efter Billing inträffade för första gången i fakultetens historia att en teologiprofessor inte var prästvigd. Runestam hade visserligen avlagt praktisk-teologiska prov redan 1910, men prästvigdes inte förrän 1932. Av de sakkunniga hade han av Billing blivit uppförd i första rummet före kyrkoherden i Brännkyrka John Lindskog och docenten Torsten Bohlin. N.J. Göransson hade som sakkunnig givit Runestam och Lindskog ett delat förstarum, medan lundensaren Magnus Pfannenstill satte John Lindskog främst, före Runestam och Bohlin. Sakkunnigutlåtandena gav alltså ingen entydig vägledning i utnämningsfrågan.¹⁰

Lindskog hade aldrig varit verksam som akademisk teolog och heller inte disputerat. Vid sidan av sin tjänst som församlingspräst ägnade han sig åt teologiskt författarskap i liberalteologisk anda och utgav bl.a. studier om *Schleiermachers lära om synden* (1912) och om bödens teologi. Det är anmärkningsvärt att han så starkt kunde hävda sig och få förslagsrum före två aktiva docenter i karriären.¹¹ Han hade tidigare stått på andra förslagsrummet efter Gustaf Aulén, när professuren i systematisk teologi tillsattes i Lund 1913. Den sakkunnige Pfannenstill och han var samsynta i sina teologiska ställningstaganden.¹²

Arvid Runestam var Billings lärjunge. Inspirerad av denne hade han börjat som lutherforskare och disputerat på en undersökning av begreppet *Den*

⁷ Krook 1940, s. 193.

⁸ Montan 1962, s. 12.

⁹ TFP 15.12. 1937.

¹⁰ *Handlingar angående professuren i dogmatik* 1922.

¹¹ Om Lindskog: Bexell 1980–1981 a, s. 601–604.

¹² Om Runestam: Alsterlind 1965, s. 7–16; Alsterlind, 1975, s. 145–151; G. Bexell 1980, s. 105–116; G. Bexell 1981, s. 18–47; Manfred Björkquist i *SvD* 12.10 1962; Gunnarsson 1998–2000, s. 735–741; Jarlert, 1989, s. 133–148; Georg Landberg i *UNT* 12.10 1962; Lindroth 1975 a, s. 140–145; Alvar Nilsson, *Arvid Runestams förkunngärning och forskningsinsatser belysta och analyserade ur ett kyrkohistoriskt perspektiv*, otr. lic.avh. UU 1994.

kristliga friheten hos Luther och Melanchton (1917) och sedan utvecklat detta i ytterligare en lutherbok, *Viljans frihet och den kristliga friheten* (1921). Det var frågan om Luther och determinismen som sysselsatte honom och han var kritisk mot vissa inslag i dennes teologi om »den trålbundna viljan». För att förstå Luther tog Runestam hjälp av psykologi. Under namnet Arvid Runerbergh hade han tidigare utgivit en mindre skrift om *Luthers inre utveckling till reformator* (1916). Genom en kombinerat systematisk och historisk metod ville han visa hur Luthers reformatoriska teologi successivt vuxit fram. Som lutherforskare karaktäriserades han av den sakkunnige Aulén – också han elev till Billing – såsom i besittning av »en mindre vanlig förmåga av djupt inträngande och minutiös, stundom kanske väl skrupulöst avvägande begreppsanalys».¹³

Från mitten av 1920-talet hade Runestams intressen emellertid växlat spår och det billingska inflytandet tonats ned. Men liksom Billing var han kritisk till Hägerströms värdenihilism och accepterade inte dennes tanke om att etiken kunde vara förutsättningslös, värderingsfri och objektiv. Han skrev t.ex. om *Kristendomen och den materiella nutidskulturen* (1924) och »Bergspredikans etiska problem» (1926).¹⁴ Flera arbeten ägnade han åt socialetiska frågor, liksom åt äktenskaps- och sexualetik, men behandlade också *Psykoanalys och kristendom* (1928). Sina resultat från lutherforskningen ville han tillämpa på sin samtid genom att visa hur samma reformatoriska motiv återfanns i den inflytelserike Ritschllärjungen *Wilhelm Herrmanns teologi* (1921).

Sedan han utnämnts till professor hade Runestam i en utförlig debattartikel 1926 ingående kritiserat Gustaf Auléns ovan nämnda stora arbete *Den allmänneliga kristna tron* (1923). Recensionen ledde till en utdragen debatt dem emellan om dogmatikens vetenskaplighet. De båda teologiska skolbildningarnas positioner blev på så sätt tydliga. I sina memoarer förmodar Aulén att det var denna debatt som gjorde att man från Uppsalas horisont började tala

Arvid Runestam, professor i dogmatik och moralteologi 1923–38.

¹³ Aulén i sakkunnigutlåtande, s. 51, TFP 22.11 1922 § 1.

¹⁴ Uppsatsen om bergspredikan trycktes i *STK 2* (1926).

om en »lundateologi», en dock inte alldeles entydig term.¹⁵ Visserligen hade Runestam såsom sakkunnig när Nygren blev professor i Lund 1924 prioriterat denne. Men också mellan dem blev det en djupgående teologisk oenighet om etikens uppgift och metod. För Runestam hade etiken en normativ funktion och var motiverad utifrån en grundläggande samsyn mellan det kristna, olika livsåskådningar och »det naturliga människolivets eget väsen». Nygren drog där en tydlig gräns, etikvetenskapen fick inte blandas samman med tros- och livsåskådningar. Därtill hade han – som Runestam uttryckte det i en recension 1926 – »alltför litet *psykologiska* grepp på de religiös-etiska problemen».¹⁶ Motsättningen skulle bli tydlig vid tillsättningen av den dogmatikprofessur som 1936 tillföll Hjalmar Lindroth.

Svenska kyrkan och den teologiska fakulteten levde alltjämt i ett symbiotiskt förhållande och i sitt sätt att bedriva teologi var Runestam i likhet med sin samtids fakultet – exegeten Wetter undantagen – uttalat konfessionell. Han såg sig ha en normativ uppgift och kunde t.ex. i festskriften till sin svärfar Nathan Söderblom 1926 i en mot lundateologins lutherbild kritisk artikel markera att »den evangeliska teologin» måste »mot katolska angrepp gå att hävda den psykologiska sanningen i Luthers frälsningsuppfattning».¹⁷ Det var just om detta som en av meningsbrytningarna med lundensarna kom att gälla. I kritik mot filosofen Axel Hägerströms programmatiska värdenihilism ville Runestam hävda sambandet mellan empirisk verklighet och moraliska utsagor. I sin 1931 utgivna bok *Kärlek, tro, efterföljd* inskräppte han hur tjänandets och »ett enkelhetens livsideal» hörde till ett liv i Jesu efterföljd.¹⁸ En accentförskjutning i hans teologiska position ägde rum 1933, då han, efter kontakt med kyrkohistorikern Hans Cnattingius, engagerade sig i Oxfordgrupprörelsen.¹⁹ Sedan makarna Myrdal utgivit sin socialpolitiska programskrift *Kris i befolkningsfrågan* (1934) publicerade Runestam, närmast som ett genmäle och i öppen polemik också mot Bertrand Russells inflytelserika *Marriage and morals* (1929), den grundligt utredande boken *Äktenskapets etik* (1935; 3 utökade uppl. med titeln *Kärlekslivets och äktenskapets etik*, 1948). Han utvecklade där den teologiska tanken om äktenskapet mellan man och kvinna såsom en av

¹⁵ Runestam 1925, s. 355–360 och Runestam 1926 a, s. 90–98, med svar av Aulén 1925, s. 360–371 och Aulén 1926, s. 98–104. Auléns förmodanden om ursprunget till begreppet 'lundateologi': Aulén 1975, s. 101. Hur detta dock inte är entydigt visar G. Bexell 1980. Om denna skolbildning se t.ex. den korta historiska översikten av Rasmusson 2007, s. 132–138.

¹⁶ Om förhållandet Runestam–Nygren: G. Bexell 1981, s. 99f.; Runestam 1927, s. 286, dennes kursiv.

¹⁷ Runestam 1926 b, s. 440.

¹⁸ »Enkelhetens livsideal» diskuterade Runestam 1931, s. 189.

¹⁹ Jarlert 1989, s. 135.

Gud i skapelsen given ordning för såväl samlivet som rättsordningen. Samma år kom den mindre skriften *Statsmaktens gränser* (1935).

Sedan han valts till biskop i Karlstad lämnade Runestam professuren 1938 och återvände till sin värmländska hemprovins. Under ett par år dessförinnan hade han varit inspektor för Värmlands nation. Han tog sedermera initiativet till det år 1948 bildade Geijersamfundet, som enligt sina stagar »i Geijers anda söker främja på en gång akademisk och folklig kultur», alltså fungera som ett kontaktforum mellan den akademiska vetenskapen och det omgivande samhället. Geijerskolan i Ransäter ville han utveckla till ett centrum för detta.

År 1937 hade Arvid Sjöstrand, som elev ursprungligen till Bohlin och därefter till Runestam, disputerat på avhandlingen *Satisfactio Christi*, en historisk-systematisk undersökning av den ortodoxa försoningslärans historia, så som den gestaltade sig hos ett par inflytelserika svenska 1600-talsteologer. Boken kom att ge en ny och klarare bild av vad ortodox lutherdom var och stod för. Den gav författaren docentkompetens i *teologisk etik* och han var verksam som sådan fram till 1941. Slutligen blev han lektor vid lärarhögskolan i Göteborg.

Jag–du-filosofi eller lutherskt formad etik?

Efter förslag från 1933 års universitetsberedning skulle religionsfilosofifämnet överföras från lärostolen i *teologiska prenotationer och teologisk encyklopedi* till den av professorerna i *dogmatik* som var kopplad till moralteologin, och som samtidigt skulle ombenämnas till *teologisk etik med religionsfilosofi*. Med förändringen klövs alltså det gamla dogmatikämnet definitivt i två från varandra självständiga ämnen.²⁰

Sedan Runestam 1938 lämnat sin lärostol i dogmatik och moralteologi utlystes denna alltså med den nya benämningen *teologisk etik med religionsfilosofi*. Då anmälde sig två uppsaladocenter, John Cullberg, som nu var kyrkoherde i Balingsta, och den tidigare nämnde läroverkslektorn Sigfrid von Engeström, samt från Lund docenterna Folke Holmström och Herbert Olsson. Den sistnämnde, som var relativt nydisputerad, fullföljde inte sin ansökan. Till sakkunniga utsågs professorerna Anders Nygren och Hjalmar Lindroth samt Harald Eklund från Åbo och Christian Ihlen från Oslo. Det blev tredje gången vid fakulteten som von Engeström skulle granskas av sin kritiker Nygren. De sakkunniga bedömde de sökande relativt snävt. Men när de skulle rangordnas satte Eklund, Ihlen och Lindroth von Engeström i första rummet och Cullberg i andra. Som sakkunnig vid professorstillsättningen i *dogmatik med symbolik*

²⁰ SOU 1937:36, s. 57.

1935–36 hade Nygren givit argumenten för att han inte kunde prioritera von Engeström. Han förde nu upp Cullberg i sitt förstarum. Att Lindroth var kritisk mot von Engeström har vi tidigare sett och han hade i flera artiklar även kritiserat Cullbergs religionsfilosofiska ståndpunkt. Hans rangordning av de båda skedde med uttalad tvekan. Holmström sattes av samtliga i tredje förslagsrummet.

Sigfrid von Engeström hade tidigare två gånger sökt professuren i *dogmatik med symbolik*. Han hade disputerat 1920 och då genast erhållit docentkompetens i *teologisk etik*. Hans avhandling rörde ritschlianen Wilhelm Herrmanns etik, där han visade hur dennes moralfilosofi förhöll sig till Kants tänkande.²¹ Samtliga sakkunniga bedömde boken *Luthers trosbegrepp* (1933), som hans mest betydande arbete. Med omfattande argumentering visade han där hur försanthållandet var centralt för Luther. Han kritiserade en äldre lutherforskning, som menat att det medeltida trosbegreppet, som man uppfattade såsom intellektualistiskt, skilde sig från Luthers, där det istället vore fråga om viljans hängivelse och förtröstan på Guds nåd. von Engeström ville visa hur försanthållandet inte kunde skiljas från förtröstan; det gick alltså inte att utesluta det intellektuella momentet ur Luthers trosbegrepp.

Huvudinriktningen för den medsökande John Cullbergs forskning låg inom religionsfilosofin.²² Han hade 1926 disputerat för filosofie doktorsgraden på ett 1800-talsämne om Uppsalaprofessorn Samuel Grubbes transcendental-filosofiska system.²³ Därefter hade han antagits som docent i religionsfilosofi och sedan i flera omgångar uppehållit professuren i *teologiska prenotationer och teologisk encyklopedi*, dit ämnet då hörde.

Ett viktigt kunskapsteoretiskt arbete hos Cullberg var hans systembyggande programskrift om *Religion och vetenskap* (1930). Där ville han visa hur en systematisk teologi kunde vetenskapligt motiveras. Han argumenterade för att den därvid måste tillåtas förutsätta den Guds realitet som var den religiösa, troende människans erfarenhet. Eljest vore »systematisk teologi en vetenskapligt orimlig uppgift». Utifrån Geijers personlighetsprincip markerade han hur det religiösa verklighetanspråket alltså kunde ha vetenskaplig grund eftersom varje objekt, det vill säga ett 'jag', måste vara relaterat till ett 'du' och inget 'du' fanns utan Gud. Gudsmedvetandet var verklighetsmedvetandets aprioriska förutsättning.²⁴ Cullberg ville föra fram logiska argument för detta, eftersom han menade att en forskare inte hade »den religiöses rätt att utan logiska grun-

²¹ von Engeström 1920.

²² Om Cullberg: Ahlberg, 1963, s. 129–143; Bråkenhielm 2018, s. 97–102; Lemberg 2000; Harald Riesenfeld i *SvD* 15.8 1983; Svensson 1963, s. 62–67; Gösta Wrede i *DN* 14.8 1983.

²³ Cullberg 1926.

²⁴ Cullberg 1930, s. 269.

der räkna med Guds realitet».²⁵ Då det emellertid inte gick att hävda annat än att det endast fanns en enda verklighet konstaterade Cullberg att naturvetenskaperna inte förmådde befatta sig med denna verklighet i dess totalitet.²⁶ De måste kompletteras med humaniora. Men inte heller dessa vetenskaper kunde ge svar på det »gemenskapslivets kategoriska imperativ», som var 'du'-medvetandets förutsättning.²⁷ Han menade därför att det var det teologiskt beskrivbara gudsmedvetandet som kunde ge svaret på verklighetens yttersta frågor. Cullberg räknade således med tre vetenskapstyper som sysslade med var sina problem: med naturen, människan och Gud.²⁸ Uttryckligen betonade han att dessa inte sammanföll med det som var arbetsområden för universitetens fakulteter. Hans bok väckte debatt och behandlades i två utförliga recensioner i *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 1930 och 1931 med efterföljande diskussioner om vetenskap och religion. Gustaf Aulén menade t.ex. att Cullbergs logikresonemang och dess resultat vore »ur trons aspekt anstötligt» eftersom det ledde bort från uppenbarelsens Gud till endast ett allmänt »metafysiskt orienterat 'gudsbegrepp'».²⁹

År 1933 hade Cullberg gått vidare med boken *Das Du und die Wirklichkeit*, ett ämne som alltså länge skulle sysselsätta honom. Han var inspirerad av Geijers personlighetsfilosofi och ville reda ut det för etiken grundläggande gemenskapsproblemet. Det var således först i relationen mellan 'jag' och 'du' som etiken fick sin verkliga innebörd. I ett ytterligare arbete hade han undersökt etiken hos den dialektiska teologins företrädare Karl Barth, Friedrich Gogarten och Emil Brunner och satt den i relation till ett reformatoriskt tänkande. Han var en flitig forskare och på förslag av Torsten Bohlin och efter framställan från fakulteten hade Kungl. Maj:t samma år medgivit, att Cullberg fick promoveras till teologie doktor »såsom efter avlagda prov» – alltså utan disputation, men utan att därför bli *doctor honoris causa*.³⁰

Sedan teologiska fakultetens enhälligt uppfört professurens sökande i ordningen von Engeström, Cullberg, Holmström försökte docenten i filosofi i Lund Elof Åkesson gripa in i ärendet. Han hörde av sig till Större akademiska konsistoriet med ett öppet brev med titeln *Skall Kungl. Maj:t negligeras?* (1939).³¹ Brevet trycktes som en över femtiosidig skrift. Åkesson gjorde utförligt gäl-

²⁵ Cullberg 1930, s. 15.

²⁶ Cullberg 1930, s. 137.

²⁷ Cullberg 1930, s. 263f.

²⁸ Cullberg 1930, s. 136.

²⁹ Aulén 1931, s. 111.

³⁰ TFP 1.4 1933 § 4.

³¹ Åkesson 1939. StKP 28.10 1939 §§ 6–7.

lande att de sakkunniga inte tagit hänsyn till den nyligen fastställda ämnesbenämningen, utan resonerat som om det alltså vore fråga om en professur i dogmatik. Han menade att det var därför de prioriterat von Engeström före Cullberg. Fakultetens ledamöter var enligt honom helt enkelt »vilsledda» av de sakkunniga. Något gehör för sina synpunkter fick Åkesson inte.

Som den förste innehavaren av den nya professuren i *teologisk etik med religionsfilosofi* utnämndes Sigfrid von Engeström den 24 november 1939. John

Sigfrid von Engeström, professor i teologisk etik med religionsfilosofi 1939–54.

Cullberg blev några månader senare biskop i Västerås.

Professorsinstallationen 1940 ägde rum två dagar efter Tysklands ockupation av Danmark och Norge och samma dag som allmän mobiliseringsorder utfärdades i Sverige. von Engeströms föreläsning rörde pliktmoralen och dess förutsättningar. Han tog sin utgångspunkt i några ord från en »med fyra blesyrrer genomskjuten björneborgsk soldat» som efter freden 1809 inte ville befrias från plikten att marschera hem. Det enda rätta var att gå till fots, och det med »Ära, skyldighet, vilja». Orden hade blivit bevingade och var föreläsningens dagsaktuella

rubrik. En människas ära hängde på att hon offrade sin viljas yttersta kraft för att inte svika sin skyldighet. von Engeström talade sedan om det vetenskapliga sanningskravet och forskningens frihet. I den yttre situation som rådde vände han sig direkt till den icke-akademiska delen av auditoriet i universitetsaulan:

Hos alla vetenskapens gynnare och vänner i denna församling vågar jag förut-sätta enighet på en punkt: vi begära obeskuren *rätt* för forskningen att fritt söka sanningen samt uttala den, och vi erkänna forskarens ovillkorliga *skyldighet* att icke eftersträva något annat än sanningen.

När lögnaktiga statsledningar inte tålde sanningen om sig själva var det en moralisk plikt att omutligt tillse att universiteten inte underordnades propagandaministerierna. Detta gällde även om det skulle leda till konflikt med forskarnas personliga intressen eller med »mäktiga klassintressen, nationella fördomar och politiska system». Oppportunitetshänsyn och liknande förhållningssätt hotade att »förvandla forskarens arbete rent ut till humbug». När

han därefter kom in på etikännets uppgift och möjligheter utvecklade von Engeström utan namns nämnande sin kritik mot Nygrens teologi – också denne en profilerad antinazist – och underströk hur plikt och moral inte kunde decimeras till subjektiva och därmed skiftande värderingar. I så fall upphävdes den moraliska skillnaden mellan ont och gott och förvandlade avgörandet till en fråga om tycke och smak. I »en ansvarsmättad tid» hade konsekvenserna av ett sådant förhållningssätt tydligt visat sig.³² Genom en tillfällighet kom Sigfrid von Engeström att installeras på en ödestyngd dag i vårt lands 1900-talshistoria och han tog otvetydig ställning i de frågor som brände. I flera uppsatser utvecklade han sedan sin syn på makt, rätt och det totalitära samhället. Sett i ett längre perspektiv blev hans föreläsning en motvikt till det budskap den tyske teologen Emanuel Hirsch såsom Olaus Petri-föreläsare vid fakulteten 1934 givit om det som med ett nazistiskt språkbruk kallade *die deutsche Wende*. Filosofins och teologins aktuella uppgift skulle enligt honom vara att ge en ideologisk grund för nationalsocialismen.³³ Sitt samhällsengagemang hade von Engeström tidigare – liksom den medsökande Cullberg och före dem Einar Billing – markerat som ordförande i den konservativa studentföreningen Heimdal.

von Engeström såg sig som lärjunge till Billing och stod denne personligen nära. Efter avhandlingen hade han i dennes efterföljd inriktat sig mot Luther och den lutherska teologin. År 1930 hade han utgivit en översättning av *Confessio Augustana*, den Augsburgska bekännelsen, som sedan intogs i den ovan nämnda, idag gängse utgåvan av *Svenska kyrkans bekännelseskriter* (1944, 6 uppl. 2005). Han var en historisk-kritisk forskare, ägnade sig inte åt teologiskt systembyggande och var kritisk mot dem som så gjorde. Till sin forskartyp var han en utpräglad empiriker. I flera arbeten hade han vänt sig emot sekelskiftets liberalteologer och sett som sin uppgift att visa hur Herrmanns, Ritschls och andras tendentiösa lutherbild inte höll måttet inför källorna. Hans böcker om *Förlåtelse tanken hos Luther och i nyare evangelisk teologi* (1938) och om trosbegreppet ingick i detta program. Lundateologins motivforskning föreföll honom ensidig och han hade funnit det nödvändigt att kritisera dess resultat. Motsättningarna till dess företrädare hade blivit tydliga och spelat in vid tillsättningen av dogmatikprofessuren några år tidigare, då Nygren under kritik mot von Engeström hade varit mycket aktiv för den till sist utnämnde Hjalmar Lindroths sak. Inte heller vid den nu aktuella professorskonkurrensen gav Nygren von Engeström sitt förstarum.

³² von Engeström 1940, s. 340–348, dennes kursiv. Den följdes av en uppsats om makt och rätt, 1941 och en skrift om plikt-moral 1944.

³³ Emanuel Hirschs Olaus Petri föreläsningar trycktes i Göttingen 1934.

Mot denna bakgrund blir det begripligt att Sigfrid von Engeström på många sätt kom att stå ensam och kritiserad av sin tids svenska systematiker. Det gällde också hemmafronten i Uppsala. Även om Lindroth medverkade till att han fick sin professur förblev relationerna mellan kollegerna avmätta och reserverade.³⁴ I sina tidigare nämnda artiklar om lutherrenässansen och i sin därefter utgivna bok hade Lindroth framfört utförlig kritik mot von Engeströms sätt att tolka Luther.³⁵

Sigfrid von Engeström blev emeritus 1954 och flyttade då till 1700-tals-herrgården Heby i Södermanland, där han tillträtt som fideikommissarie redan 1943. Som vi strax skall se fann han det säkert skönt att lämna fakulteten och Uppsala.

Som tentamenslitteratur för 1 betyg skulle man på hans tid utöver arbeten om etikens historia läsa N.H. Søes *Kristelig etik* (1946), Torsten Bohllins *Naturligt moral och kristen etik* (1930) och Runestams *Jagiskhet och saklighet* (1944). Därtill ett par allmänna arbeten om karaktärskunskap och socialpolitik samt Runestams *Äktenskapets etik* (1935) och Billings bok om *Vår kallelse* (1909). Som grundbok i religionsfilosofi kunde man välja mellan Söderbloms *Uppenbarelsereligion* (1930), Anders Nygrens *Det bestående i kristendomen* (1922) eller Tor Andræs *Kristendomen, den fullkomliga religionen* (1922).³⁶

Under von Engeströms första professorsår fortsatte Arvid Sjöstrand som ämnesdocent. Han efterträddes av Hjalmar Brenel, som disputerat på ett för teologiska avhandlingar vid denna tid ovanligt och tvärvetenskapligt ämne, *Etiska motiv i Henrik Ibsens dramatiska diktning* (1941). Efter sina år som docent i *teologisk etik med religionsfilosofi* 1941–45 blev han lektor vid Hvitfeldtska läroverket i Göteborg.³⁷ Som docent i ämnet fanns också Olle Herrlin, som hade disputerat för teologie doktorsgraden i Lund 1942 om det upplysnings-tida religionstänkandet hos gustavianerna Kjellgren, Leopold och Thorild. Avhandlingen hade titeln *Sensus communis* och gick i spåren efter Torgny T. Segerstedts undersökning om *morale sense*-skolan. Fem år senare hade Herrlin i Uppsala utvecklat frågan om *Religionsproblemet hos Thorild* (1947) till ytterligare en avhandling, nu i praktisk filosofi med Segerstedt som ämneslärare. Han antogs samma år som docent i religionsfilosofi, blev domprost i Uppsala 1951 och biskop i Visby 1962.

³⁴ Härtill Holte 1992, s. 111f.

³⁵ Lindroth 1941, s. 82–91.

³⁶ *Teologiska fakultetens studiehandbok* 1947.

³⁷ Om Brenel: Hans Cnattingius i *SvD* 28.1 1965.

Uppbrott från konfessionalismen och markering av kristen troskontinuitet

När professuren efter Sigfrid von Engeström var ledig söktes den av docenterna Axel Gyllenkrok, Gösta Hök och Ruben Josefson från Uppsala samt Herbert Olsson från Lund. I enlighet med universitetsstatuterna inkom teologiska fakulteten i Lund med förslag till sakkunniga. Enhälligt föreslog man därifrån von Engeström samt därefter med olika röstsiffror Hjalmar Lindroth och Harald Eklund. Några år tidigare hade von Engeström varit sakkunnig i Lund vid tillsättningen av professuren i religionsfilosofi. Han hade då ensam förordat den till sist utnämnde Eklund, dvs. en uttalad kritiker mot den i Lund dominante Nygrens teologi.

När frågan om sakkunniga behandlades vid ett fakultetssammanträde motsatte sig emellertid den religionshistoriska Uppsalaskolans systembyggare Geo Widengren understödd av exegeten Ivan Engnell, att den avgående von Engeström skulle anförtros uppdraget. Istället föreslog de etikprofessorn i Köpenhamn N.H. Søe. Argumentet var i förstone att det nu vore dags att bryta upp ämnets provinsialism. Diskussionen bland de sex närvarande professorskollegerna blev sådan att ärendet bordlades. När det återupptogs vid nästa sammanträde hade Widengren förberett ett utförligt yttrande. I ett snävt hållet men detaljerat yttrande gjorde han i spetsiga ordalag gällande, att den närvarande (men i röstningen om sitt namn givetvis jävige) von Engeström inte kunde »sagas ha bevarat den [vid sin utnämning] 1939 innehavda kompetensen». Därför skulle han nu inte ens vara mäktig att fullgöra uppdraget som sakkunnig rörande sin efterträdare. När fakulteten avvisade Widengrens argument och förslag till en utländsk sakkunnig hade denne istället fört fram Ragnar Brings namn, fastän lundafakulteten redan från början anmält att denne förklarar sig inte vilja komma ifråga. Widengren fick instämmande av Ivan Engnell, men blev motsagd av kyrkohistorikern Gunnar Westin, som talade för det lagda lundaförslaget. Ärendet gick till flera voteringar, där Hjalmar Lindroths utslagsröst såsom dekanus fick komma till användning, när det till sist ändå beslöts om de tre namn, som lundensarna förslagit. Men Widengren och Engnell drev sin sak till vägs ände och lämnade utförliga reservationer till protokollet.³⁸ De lyckades inte i sitt uppsåt. Sigfrid von Engeström – som till sin person eljest var lättsam och spirituell – kunde ha fått ett avsked från fakulteten under mera värdiga former.

De sakkunniga vid professorstillsättningen var eniga om att sätta Herbert Olsson i första förslagsrummet. Eklund och von Engeström rangordnade där-

³⁸ TFP 15.9 1953 § 5; TFP 24.9 1953 § 2.

efter de sökande Gyllenkrok, Josefson och Hök, medan Lindroth placerade Josefson och Hök på ett delat andrarum och gav Gyllenkrok sin tredjeplacering. Herbert Olsson utnämndes den 30 juni 1954. Med historien i backspegeln

Herbert Olsson, professor i teologisk etik med religionsfilosofi 1954–66.

kan man fråga sig om utgången verkligen skulle blivit en annan om Ivan Engnell och Geo Widengren fått sin vilja igenom.

Med honom fick fakulteten en ledamot från en annan miljö, än den som så starkt var präglad av den pågående tro-och-vetande-debatten.³⁹ Han var en lärd forskare med inte bara breda och djupa teologi- och idéhistoriska insikter om reformationstiden och dess europeiska bakgrund, utan också om dess litteratur, konst och sociala förhållanden. Sin forskning hade han främst ägnat Luther och Calvin, men även Thomas ab Aquino. År 1951 hade han varit med i den utdragna konkur-

rensen i Lund om att bli Anders Nygrens efterträdare på lärostolen i etik. I ärendets slutfas hade han av universitetskanslern förslagits till utnämning. Så hade det dock inte blivit, när han, efter Nygrens agerande inför Kungl. Maj:ts avgörande, förlorade mot den yngre Gustaf Wingren. Ehuru lundensare hörde Herbert Olsson till dem som satte Nygrens lundateologi ifråga.

Den reformatoriska idébildningens historia och systematisk-teologiska problem stod i fokus för Olssons forskningsintressen och han ville sätta detta i samband med samhällsstrukturen. Den inflytelserika doktorsavhandlingen om *Grundproblemet i Luthers socialetik* (1934) rörde förhållandet mellan *lex naturæ*, den »naturliga lagen» i varje människa, och den specifikt kristna etiken. I sitt historisk-genetiska sätt att arbeta markerade han kontinuiteten i den kristna traditionen och bröt därmed med tidigare forskargenerationers ofta förenklat konfessionalistiska agenda, där man ville markera motsättningen mellan den medeltida teologin och reformationens. I sin bok om *Calvin och reformationens teologi* (1945) jämförde Olsson denne reformerte teolog med inte bara Luthers och Melanchthons, utan också med Thomas ab Aquinos och Ockhams ståndpunkter.

³⁹ Om Olsson: Fagerberg i *STK* 1970, s. 144; Hedin, under utg.

Herbert Olssons författarskap var varken särskilt omfattande eller lättläst. Posthumt utgavs hans bok *Schöpfung, Vernunft und Gesetz in Luthers Theologie* (1971), som gjorde hans resultat ytterligare kända i den internationella forskarvärlden. Han analyserade där Luthers skapelsetanke och förståelse av lagen liksom dennes bekanta dialektik mellan lag och evangelium. Hans främsta medium var det muntliga, där han bäst kom till sin rätt i samtal och dialog. Umgängelsen på postseminarierna fyllde en för honom viktig funktion då han – som det uttrycktes i en minnesruna – »generöst delade med sig både av sitt lekamliga och andliga goda».⁴⁰

I kurslitteraturen för 1 betyg i etik ingick på Herbert Olssons tid bl.a. första bandet av Anders Nygrens *Den kristna kärlekstanken genom tiderna* (1930) och Karl Holls *Luthers etiska åskådning* (1928). Studenterna kunde sedan välja mellan Søes *Kristelig etik* (1942) eller Dietrich Bonhoeffers *Ethik* (1949). Man läste också Einar Billings *Vår kallelse* (1909; 5 uppl. 1956) tillsammans med Gustaf Wingrens uppsats »Kyrkan och kallelsen» i den tidigare nämnda *En bok om kyrkan* (1942). Grundbok var också Emil Brunners *Religionsphilosophie der evangelische Theologie* (1927, 2 uppl. 1948).⁴¹

Som docenter i ämnet fortsatte Axel Gyllenkrok och Olle Herrlin att tjänstgöra. Därtill kom 1955 Lauri Haikola, som hade gjort sin grundutbildning i Helsingfors. Han hade disputerat i Lund om lag och evangelium hos den stridbare reformationsteologen Matthias Flacius Illyricus.⁴² Därefter hade han varit docent i dogmatik och i etik i Lund innan han kom till Uppsala. Han flyttade efter några år tillbaka till Helsingfors som professor i *teologisk etik med religionsfilosofi*.

Haikola efterträddes av Holsten Fagerberg. Dennes avhandling i dogmatik 1952 rörde synen på bekännelsen och kyrko- och ämbetsteologin i den tyska konfessionella lutherdomen under 1800-talet.⁴³ Han utgav därefter en undersökning om de lutherska bekännelseskriteriernas teologi med en analys av Luthers och Melanchthons reformatoriska tänkande.⁴⁴ Efter några år som docent i dogmatik ändrade han forskningsinriktning och övergick till den teologiska etiken, där han antogs som docent 1959. Han arbetade därvid främst med medicinsk etik, bl.a. rörande eutanasi och fosterdiagnostik. Som utredare av frågan om *De homosexuella och kyrkan* (1974) gjorde han en insats som kom att få stort inflytande. Efter docentåren var han från 1963 läroverkslek-

⁴⁰ Fagerberg i *STK* 1970, s.144.

⁴¹ *Teologiska fakultetens studiehandbok* 1957, s. 73.

⁴² Haikola 1952.

⁴³ Fagerberg 1952. Om denne: Ragnar Holte m.fl. i *SvD* 15.5 2016. Sina levnadsminnen publicerade Fagerberg 2007.

⁴⁴ Fagerberg 1965. Eng. övers. 1972.

tor och under 1970-talet verksam vid Katedralskolan i Uppsala. Han tillades 1977 professors namn och blev samma år universitetslektor i religionskunskap. Under dess sista tid var han ledare för fakultetens praktisk-teologiska övningsinstitut. När Svenska kyrkan under eget huvudmannaskap tog över den praktiska prästutbildningen 1980 blev han den förste rektorn för det pastoralinstitut som då inrättades i Uppsala.

Hans Hof som disputerat teoretisk filosofi i Lund hade i Uppsala utnämnts till docent i *religionsfilosofi* 1961 och blev 1979 fakultetens förste professor i detta självständiga ämne. Hans insats skildras nedan i ämnets eget sammanhang.

Bland Herbert Olssons doktorander fanns Martin Lönnebo, som skrev sin avhandling om *Albert Schweitzers etisk-religiösa ideal* (1964). Han blev sedermera docent, tjänstgjorde under sin tid som domkyrkokaplan också som lärare vid det praktisk-teologiska övningsinstitutet och blev sist biskop i Linköping.⁴⁵

En kraftmätning med Ingemar Hedenius

Ett par år efter Lönnebo ventilerade Herbert Olssons sista doktorand Jarl Hemberg sin religionsfilosofiskt inriktade avhandling *Religion och metafysik* (1966). Den rörde religionsteorierna hos Axel Hägerström och Anders Nygren, och deras influens på sin samtids religionsdebatt.⁴⁶ Boken var ett inlägg rakt in i den alltjämt pågående tro-och-vetande-debatten. Den speglade dess historiska bakgrund och pekade på metafysikbegreppets mångtydighet. Vad som hände i samband med disputationen är – också såsom tidsspegel – inte utan vetenskapshistoriskt intresse. Denna blev mycket uppmärksamman när det blev känt att den teologiske disputanden inte var okritisk mot Ingemar Hedenius' filosofi. Fakultetsopponent var ämnesdocenten Hans Hof.⁴⁷ Hedenius hade i sammanhanget räknat med att adjungeras till betygsnämnden, men fakulteten valde istället hans kollega, Hägerströmspecialisten Konrad Marc-Wogau, som i sin egenskap av andreopponent utförligt och värtaligt framförde skarp kritik mot Hembergs Hägerströmtolkning.⁴⁸

När det ryktades att Hedenius avsåg att extraopponera blev det sådan tillströmning av åhörare vid disputationen, att den i sista stund fick flyttas från

⁴⁵ Om Lönnebo: Lerner 2015.

⁴⁶ Om Hemberg: Göran Bexell i *VSLÅ* 1987, s. 169–176; Ragnar Holte, i *SvD* 5.6 1987; dens. i *SEAR* 1987, s. 99–101; Hampus Lyttkens i *HVSUÅ* 1987, s. 26–33. Om disputationen: Lundborg 2002, s. 110–131.

⁴⁷ Filosofen Thorild Dahlquist noterade i sin dagbok 1.4 1966: »Jarl Hembergs disp. Hans Hof hård p. gr. av sin nervösa iver och spändhet rent av otrevlig.» AM&ThDS, UUB.

⁴⁸ TFP 28.3 1966 § 26.

lärosal IV i universitetshuset till aulan. Det var Hembergs Nygrentolkning som väckte Hedenius skarpa ogillande.

Den eljest goda relationen mellan den timide Axel Gyllenkrok – som alltså inte var Hembergs ämneslärare – och den expressive Hedenius blev påtagligt störd genom att Gyllenkrok i fakulteten inte velat verka för dennes sak. Av korrespondensen dem emellan framgår att Hedenius efter disputationen hade ringt upp Gyllenkrok på telefon och på ett högröstat och burdust sätt framfört att han kände sig förfördelad. I ett brev till honom förklarade Gyllenkrok utan omsvep varför han inte velat medverka till att engagera honom i Hembergs disputationsärende. En disputation var för unga människor kanske livets »största kraftinsats» och de skulle då inte behöva frukta att bli betyg-satta av »en mot dem på förhand negativt inställd person». En sådan oro hade Gyllenkrok märkt hos Hemberg och han ville inte att denne skulle drabbas av Hedenius' »generaliserande, ofta starkt affektladdade, negativa uttalanden om teologerna och deras vetenskapliga arbete». Därvid blev det. Gyllenkrok fann helt enkelt Hedenius »inte särskilt lämplig» i sammanhanget.⁴⁹ Dennes vana att med starka ord polemisera mot den som tänkte annorlunda än han själv var välkänd och hade redan femton år tidigare föranlett en markering i Större akademiska konsistoriets protokoll.⁵⁰

Gyllenkroks föraningar hade besannats. Från auditoriet gjorde Hedenius med åtskilliga exempel och kraftiga omdömen gällande att Hemberg »inte förstått» och således misstecknat Nygrens ståndpunkt, varför avhandlingen skulle vara »vetenskapligt resultatlös». Sin extraopposition ingav han på anmodan av dekanus Geo Widengren som en skrivelse till fakulteten. Vid fakultetssammanträdet kände Gyllenkrok sig föranlåten att kritisera vad Hedenius gjort gällande, både dess sakinnehåll och det sätt på vilket det framförts.⁵¹ Av betygsnämnden och fakulteten fick avhandlingen inte desto mindre betyget Med beröm godkänd. Innan årets utgång hade Hemberg inlämnat några ytterligare skrifter till granskning och därefter blivit antagen till docent i *teologisk etik med religionsfilosofi*. Under tiden hade Ragnar Holte hunnit tillträda som

⁴⁹ Gyllenkrok t. Hedenius 10.4 1966. IHS, UUB. Lundborg 2002, s. 110–131; Nordenfelt 2015, s. 272–273; Nordin 2004, s. 327–329.

⁵⁰ Kritiken mot Hedenius sätt att med »nedsättande och kränkande omdömen» polemisera och »offentligt förfölja meningsmotståndare» framfördes av professorn i patologi Robin Fähræus till StKP 24.11 1951 § 37. Cf. Hessler 1965. I brev t. Hedenius 10.4 1966, IHS, UUB, säger Gyllenkrok apropå dennes relation till Anders Jeffner dock att de båda vet att Hedenius' »offentliga attityd mot teologerna i särskilda fall förenas med både personlig välvilja och viss uppskattning av den vetenskapliga verksamheten».

⁵¹ TFP 25.5 1966 § 10.

professor i ämnet. Denne markerade i sitt tillstyrkande av docenturansökan att Hedenius' kritik visserligen var motiverad, men »rätt kraftigt överdriven».⁵²

Den systematiska teologin vid fakulteten hade alltså under åren tagit allt starkare intryck av tro-och-vetande-debatten. Samtidigt blev Hembergs disputation en kraftmätning med Hedenius' person, där denne inte fick sin vilja igenom. Vad som hände skall ses också i ett vidare sammanhang. Inom fakulteten och i synnerhet etikämnet utvecklades och underbyggdes en ingående kritik mot flera av Hedenius filosofiska grundpositioner, hans värdenihilism, hans hedonistiska utilitarism och hans uppfattning om religion och moral.

Jarl Hemberg hade läst filosofi för Hedenius och ovedersägligen tagit starka intryck av dennes analytiska filosofi. Efter sin disputation gick han alltmera över till etiken. Han medverkade i de redan nämnda böckerna *Etiska problem* (1970) och *Människan och Gud* (1982). I sin bok *Etik och lagstiftning* (1975) ville han visa hur den gamla motsättningen mellan rättspositivism och naturrätt var överspelad och hur lagstiftning också hade en etisk dimension. Hans bok om *Djuretik* (1976) blev mycket uppmärksammad. Åren 1970–77 delade Hemberg sin tid mellan ett halvtids universitetslektorat i religionskunskap vid fakulteten och en forskartjänst vid Svenska kyrkans kulturinstitut. Därefter var han fram till sin bortgång blott femtioett år gammal under tio år professor i etik i Lund.⁵³

Normativ socialetik och medveten jämställdhetsforskning

När tjänsten efter Herbert Olssons pensionering blev ledig 1966 sakkunniggranskades tre sökande – docenterna Fagerberg, Hof och Holte – av uppsalaprofessorerna Gyllenkrok och Olsson samt av etikstolens innehavare i Lund Gustaf Wingren. Därutöver var professorn i teoretisk filosofi i Lund Gunnar Aspelin specialsakkunnig.

Någon oenighet kring de sökande rådde inte, tvärtom. De sakkunniga uppförde dem alla i ordningen Holte, Hof, Fagerberg, även om Gyllenkrok inför Fagerbergs namn markerade viss tveksamhet. Utgången var given och Ragnar Holte utnämndes den 3 juni 1966 till professor i *teologisk etik med religionsfilosofi*. Han hade disputerat i dogmatik för Lindroth på en uppmärksammad, närmast etikhistorisk undersökning med titeln *Beatitudo och sapientia* (1958).⁵⁴ Utifrån en bred genomgång av spekulationen kring begreppet τέλος ('livsmål') hos de antika filosofskolorna hade han visat på kyrkofadern Augustinus' strä-

⁵² Holte t. teol. fak. i TFP 28.11 1966 § 9 bil., s. 6.

⁵³ Sin ämnesuppfattning sammanfattade Hemberg 1978, s. 40–49.

⁵⁴ Sitt ämnesval diskuterade Holte 1992, s. 114f.

van till syntes mellan teologi och filosofi, kultur och vetenskap. Denne såg människans livsmål ligga utanför hennes eget jag. I ett syntetiskt förhållnings-sätt fann också Holte själv sitt eget övergripande vetenskapliga intresse, där han i en samsyn skulle möta den yngre kollegan Anders Jeffner. Den integration han funnit hos Augustinus skulle senare prägla hans sätt att se på etik-ämnets uppgift. Avhandlingen innehöll ett kritiskt avvisande av Karl Holls, Gunnar Hultgrens och främst Anders Nygrens augustinustolkningar och hade åsatts det inom fakulteterna ytterligt ovanliga högsta betyget Berömlig – det hade tidigare givits endast till kyrkohistorikern Gunnar Westin 1929. Sedan avhandlingen översatts till franska fick den snabb internationell spridning. Holte hade därefter meriterat sig på ett annat fält, genom en dogmhistorisk undersökning av den tyska s.k. förmedlingsteologin. Denna hade nybildats under 1800-talet för att presentera teologiska argument för den av den preussiske kungen framtvungade kyrkounionen mellan lutheraner och reformerta.⁵⁵

Strax efter det att denna bok publicerats och ungefär samtidigt som han tillträdde professuren offentliggjorde Holte en förändring i sin vetenskapliga inriktning. Han lämnade det idéhistoriska fältet och omprövade den konservativa teologiska positionen han dittills intagit, för att nu och i Gyllenkroks anda orientera sig mot den analytiska moralfilofin, den normativa etiken och socialietiken.⁵⁶ Sitt studium av den socialietiska verksamheten inom Kyrkornas världsråd och hans eget pågående arbete inom Biskopsmötets bibelkommission uppfattade han själv såsom bidragande till förändringen.⁵⁷ Tidigare hade han utförligt och skarpt kritiserat t.ex. den exegetik och den hermeneutik Krister Stendahl fört fram såsom grund för prästämbetets öppnande för kvinnor.⁵⁸ Den positionen hade han nu lämnat bakom sig. När kommissionens rapport *Bibelsyn och bibelbruk* (1970) bl.a. innehöll en uppgörelse

Ragnar Holte, professor i teologisk etik med religionsfilosofi 1966–76, i etik 1976–92.

⁵⁵ Holte 1964.

⁵⁶ Holte 1967, Holte 1978 a. Sin självbiografiskt utformade avskedsföreläsning publicerade Holte 1992, s. 109–122.

⁵⁷ Holte 1992, s. 116f.

⁵⁸ Holte 1959, Stendahl 1958.

med Fridrichsens teologi i motsvarande avseenden, var den författad av Holte och exegeten Birger Gerhardsson.⁵⁹ Rapporten blev genast kurslitteratur på grundnivån i dogmatik.

Under inflytande av den amerikanske filosofen William K. Frankenas metaetiska resonemang utgav Holte, Hemberg, Hans Hof och Anders Jeffner samma år läroboken *Etiska problem* (1970). Men boken handlade inte bara om detta. Holte framträdde där med sin uppfattning om etikämnets gestaltning; intrycken från hans Augustinusforskning blev tydliga. I anslutning till den amerikanske teologen Reinhold Niebuhr argumenterade han för det han kallade en »teologisk påbyggnadsetik» utifrån både förnuftet och den kristna uppenbarelsen. Det var en tydlig positionering emot såväl Karl Barths uppenbarelsepositivism som lundensaren Gustaf Wingrens mening att någon specifikt kristen etik inte skulle existera. Genom sitt ställningstagande till den upsaliensiska analytiska filosofin i relation till den teologiska etiken blev denna bok närmast en ämnets programförklaring för lång tid. *Etiska problem* liksom Frankenas *Ethics* (1963, sv. övers. 1968) blev kursbok på ettbetygsnivån i ämnet.

Tillsammans med Hemberg och Jeffner skulle Holte ytterligare positionera sig genom den tidigare nämnda trostolkande boken *Människan och Gud* (1982). I sitt vetenskapsteoretiska arbete *Människa, livstolkning, gudstro* (1984) utvecklade han Axel Gyllenkroks program genom att utifrån två huvudspår göra en distinktion i teologin. I »teologi 1» var det fråga om en reflexion utifrån den religiösa trons egna och ofta konfessionella utgångspunkter medan »teologi 2» innebar det distanserade och kritiskt vetenskapliga studiet av olika utformningar av religiös tro, som var den teologiska fakultetens uppgift.⁶⁰ Det var detta senare arbetsätt som numera brukade kallas religionsvetenskap. »Teologi 2» hade ofta »teologi 1» som sitt forskningsföremål och ville utifrån sina egna förutsättningar påverka denna. När de menade att även inom »teologi 2» uppgiften utifrån vetenskapens förutsättningar kunde vara kritisk och konstruktiv markerade Holte och även Anders Jeffner distans till Gyllenkroks program.

Etikämnet är inriktat mot de allmänmänskliga frågorna. Intrycken från den socialetiska diskussionen inom Kyrkorna världsråd vid en konferens i Genève 1966 och dess generalförsamling i Uppsala 1968 blev tydligt märkbara i ämneskonceptionen. Som en konsekvens härav ombenämndes professuren 1976 till *etik särskilt socialetik*, varvid den teologiska distinktionen således avlägs-

⁵⁹ Sin medverkan kommenterade Holte bl.a. 1992, s. 113, n. 12.

⁶⁰ Holte 1984, s. 38ff. och 133–154.

nades och en precisering av inriktningen istället gjordes genom en 'särskilt'-skrivning. I fakultetsprogrammet 1989 formulerade Holte ämnets position såsom stående »i skärningspunkten mellan religionsforskningen och den allmänna moralanalysen», om än med växlande tonvikt på ena eller andra området. Ämnet skulle bidra med »analyser, kritisk granskning och konstruktiva lösningsförslag till sådana etiska frågor som idag ter sig angelägna». Dess »viktigaste bidrag till religionsvetenskapen ligger i att kartlägga och kritiskt granska» sambandet mellan etiska värderingar och normer å ena sidan och livsåskådning å den andra »och att uppställa generella teorier om deras innebörd [...]».

Holte hade också ett liturgi- och gregorianikvetenskapligt intresse. Han utgav flera nya bearbetade upplagor av *Den svenska tidegården* (1971–2020) och *Det svenska antifonalet* (1973–82) med text och musik och var engagerad i 1980-talets förnyelse av *Den svenska psalmboken*. År 1987 efterträdde han Anders Jeffner som fakultetens dekanus och blev emeritus 1992.

För den teologiska kvinnoforskningen blev Ragnar Holte en av de svenska pionjärerna. Som tidigare nämnts publicerade han 1978 en bok om *Etik och jämställdhet*, där han lade fram sitt program, fogat till universitetets promotionsinbjudan. I en understreckare i *Svenska Dagbladet* hade han tidigare samma år framhållit hur det nu vore dags att i teologisk vetenskap och kyrklig förkunelse ta den då i vårt land ännu ganska okända amerikanska radikalfeministen Mary Dalys tankar på allvar.⁶¹ Påverkad av den norska teologen Kari Elisabeth Børresen initierade han under 1980-talet forskningsprojektet »Kvinnligt, manligt, mänskligt i kristendomens ursprungsmiljö», som resulterade i ett antal monografier i olika discipliner. Själv skrev han boken *Guds avbild. Kvinna och man i kristen belysning* (1990). Børresen kallades till hedersdoktor 1992.

Till följd av riksdagens satsning på jämställdhetsforskning tillskapades vid HSFR 1989 en forskartjänst i *religionsvetenskaplig kvinnoforskning*, förlagd till teologiska institutionen i Uppsala. Holte var här den drivande kraften. Efter sakkunnigranskning av religionshistorikern Jan Bergman och kvinnohistorikern Gunhild Kyhle utsågs dr art. Eva Lundgren från Bergen till den nya tjänstens innehavare.⁶² Ett år tidigare hade hon varit en av två sökande till den nyinrättade professuren i religionssociologi. Tjänsteförslagsnämnden hade då konstaterat att hon var en »intressant och uppslagsrik forskare», medan sakkunnigranskningen av hennes skrifter resulterat i delvis mycket påtaglig

⁶¹ Holte 1978 a–b.

⁶² Lundgren 1989, s. 47–71.

kritik av ämnesteoretisk och metodisk art.⁶³ Hon antogs nu som docent i den nya tjänstens ämne och tog strax initiativet till det livaktiga högre seminarium i *feministisk religionsvetenskap*, som hon under sin tid vid fakulteten skulle leda.⁶⁴ Seminariet fick således inte samma benämning som den inrättade tjänsten. Hennes forskning var inriktad mot en feministisk, konstruktivistisk könsteori utifrån en bestämd skolbildning och var därvid präglad av en tydlig ideologisk aktivism. Genom ämnesvalet kvinnomisshandel och sexualiserat våld mot kvinnor skulle Lundgrens forskning bli massmedialt uppmärksammas. År 1994 övergick hon till den samhällsvetenskapliga fakulteten, där en professur i *sociologi, särskilt kvinnoforskning* inrättades och en särskild tvärvetenskaplig avdelning för *samhällsvetenskaplig kvinnoforskning* konstituerades 2003. Ledningen för seminariet i feministisk religionsvetenskap övertogs då av exegeten Inger Ljung, religionspsykologen Valerie DeMarinis och systematikern Cristina Grenholm. Vid genusvetenskapens etablering i Sverige kom det som Lundgren stod för att få en i långa stycken dominerande ställning vid den teologiska fakulteten.

Redan 1973 hade den första kvinnan disputerat i etikämnet. Ellen Larson hade gjort en argumentanalys av den svenska freds- och försvarsdebatten under 1950- och 60-talen; hon var sist gymnasielektor i Sala.⁶⁵ Bland Holtes doktorander fanns också Robert Heeger, som 1975 lagt fram sin avhandling om den fängslade italienske filosofen Antonio Gramscis inflytelserika tänkande.⁶⁶ Heeger antogs som docent i etik 1976. Han återvände till sitt hemland Nederländerna, dit han kallats till professuren i etik vid universitetet i Utrecht.

Göran Lantz disputerade 1977 med Ingemar Hedenius som fakultetsopponent. Avhandlingen rörde de etiska argumenten för privategendom alltifrån Aristoteles till de moderna romersk-katolska socialencyklikorna.⁶⁷ Han var högskolektor 1986–89 och därefter, med anställning vid Ersta Sköndal högskola i Stockholm, adjungerad professor i vårdetik vid fakulteten 1994–2006. Göran Möller, var civilingenjör och hade under fem år arbetat vid Statens vägverk. Han blev teologie doktor med avhandlingen *Risker och människolivets värde* (1986), där han diskuterade olika riskbedömningar av huruvida och i vilken omfattning människoliv kan gå till spillo vid val mellan olika tekniska alternativ i trafik- och samhällsplaneringen. Han utnämndes till docent

⁶³ TFtjfnP 6.5 1988 § 1.

⁶⁴ Bråkenhielm 1997, s. 222–223.

⁶⁵ Larson 1973.

⁶⁶ Heeger 1975.

⁶⁷ Lantz 1977.

1994, var universitetslektor 1990–2004 och därefter teologisk sekreterare vid Svenska kyrkans nationella kansli.

Protestantisk socialetik och inriktning mot arbetsetik

Då professuren i *etik särskilt socialetik* skulle tillsättas efter Holtes pensionering 1992 blev ämnesbeskrivningen föremål för ingående överläggningar. UHÄ fastlade slutligen att ämnet »med utgångspunkt i historiskt och nutida material» skulle studera »etiska problem och teorier med anknytning till religiös tro och andra livsåskådningar». ⁶⁸ Man menade att etikämnet vid en teologisk fakultet på så sätt behöll en sådan egen profil i förhållande till ämnet praktisk filosofi, att den motiverade dess funktion i ett religionsvetenskapligt sammanhang. Som sakkunniga utsågs professorerna Ivar Asheim och Knut Erik Tranøy från Oslo samt Göran Bexell från Lund. De fann emellertid ämnesbeskrivningen oklar och menade att uttrycket »historiskt och nutida material» måste tolkas såsom alternativ. Vidare skulle forskning med anknytning till religiös tro ges ett försteg före forskning utan sådan anknytning. ⁶⁹

Till ny innehavare utnämndes den 15 april 1992 bland fem sökande docenten i *teologisk etik med religionsfilosofi* Carl-Henric Grenholm, som varit universitetslektor i religionsvetenskap och tematiska studier sedan 1977. ⁷⁰ I andra rummet uppfördes docenten Göran Lantz.

Sina socialietiska intresseområden hade Grenholm format i det teologiska förhållningssätt och dess förutsättningar i samtiden, som bland många studenter konsoliderades under Kyrkornas Världsråds ovan nämnda ekumenisk-sociala världskonferens i Genève 1966 och vid dess generalförsamling i Uppsala 1968. ⁷¹ Hans doktorsavhandling, *Christian social ethics in a revolutionary age* (1973), rörde brytningen inom världsrådet mellan den vid dess generalförsamling 1946 etablerade »det ansvariga samhällets» etik och etiken inom en nyare »revolutionsteologi». ⁷² Boken byggde på de begrepp som några år tidigare formulerats i den skolbildande boken *Etiska problem* (1970).

⁶⁸ TFtjfnP 10.6 1991 § 2.

⁶⁹ TFtjfnP 16.12 1991 § 2.

⁷⁰ Allmänt om etikämnet: G. Bexell 1981; Hemberg 1977, s. 241–256; Hemberg 1978, s. 40–49; Collste 2010, s. 357–376. I en intervju i UNT 11.2 1993 presenterade Grenholm ämnets forskningsprofil.

⁷¹ Grenholm i intervju i *Dagen* 4.3 2016; Sundeen 2017, s. 139ff.

⁷² Grenholm 1973.

Det var en kritisk teologisk analys av olika aktuella ståndpunkter främst hos tre till världsrådet knutna socialietiker. bl.a. den nordamerikanske teologen Richard Shaull. Därutöver hade Grenholm utvecklat ett eget förslag till socialietisk teori. Vad var kristendomens bidrag till den politiska etiken? Av-

Carl-Henric Grenholm, professor i etik
1992–2013.

handlingen mynnade ut i frågan om det utifrån kristen socialetik kunde riktas invändningar mot »det ansvariga samhällets» ideal och istället argumentera för ett sådant demokratiskt socialistiskt samhällssystem som Shaull utifrån latinamerikanska erfarenheter förespråkade. Avhandlingen förordade en humant förankrad och konsekvensetisk socialetik och visade hur det fanns grundläggande egenvärden som var gemensamma för kristna och icke-kristna. Bokens upplägg med komparativ metod jämte en egen alternativ modell skulle Grenholm konsekvent genomföra i ett antal följande undersökningar och detta kom också

att bli stilbildande för hur de flesta av hans elever kom att disponera sina avhandlingar.⁷³ Det specialområde han utvecklade var den protestantiska socialietiken under 1900-talet i ett systematiskt idéhistoriskt perspektiv, där han argumenterade för en humant orienterad socialetik.

Under sina professorsår stod Grenholm i ledningen för en rad stora forskningsprojekt med många deltagare och där ett stort antal doktorsavhandlingar publicerades. Forskningen inom ämnet organiserades i tematiska grupper, relaterade till ämnets utarbetade forskningsprogram. Projekten kunde t.ex. röra hur den ekonomiska samhällsmoralen var utformad med inriktning mot ekonomisk etik. Ett annat område var arbetslivets etik, där Grenholm i boken *Arbetets mål och värde* (1987) analyserade ståndpunkter hos den svenska arbetsmarknadens parter och i *Arbetets mening* (1988) jämförde Aristoteles, Luther och Marx.

Tillsammans med ämneskollegan i Lund Göran Bexell gav Grenholm ut boken *Teologisk etik. En introduktion* (1997), avsedd för det grundläggande ämnesstudiet. Den blev närmast en symbol för att de gamla, ofta rätt intensiva

⁷³ En metod för idéanalys presenterade Grenholm 2010. Härtill Collste 2010, s. 367f.

meningsmotsättningarna mellan de båda teologiska fakulteternas ämnesuppfattningar var passerade. Hans ämnesövergripande metodintroduktion *Metoder för teologer* (1981) blev en länge använd kursbok.⁷⁴ I sitt författarskap kom Grenholm även att arbeta med frågor kopplade till t.ex. begreppet mänskliga rättigheter, feministisk etik eller till de etiska teoriernas övergripande principiella problem. Han kritiserade bl.a. Hägerströms och Hedenius' värdenihilism och diskuterade teologins och den kristna etikens bidrag till reflexionen kring metaetiska teorier.

Grenholm blev emeritus 2013. Den allmänna samhällsutvecklingen, liksom naturvetenskapernas och teknikens landvinningar gjorde alltså att etikämnets inriktning inom utbildning och forskning under hans tid alltmera kommit att vändas mot samtiden. Därvid behandlades kristen etik, etisk teori, sociaetik, feministisk etik och några områden inom tillämpad etik. Frågan om mänskliga rättigheter kom att bli ett centralt tema.

I syfte att främja tvärvetenskaplig forskning kring etiska problem, initiera utbildning i forskningsetik m.m. och utgöra ett nätverk mellan skilda discipliner hade 1992 *Forskningsetiskt forum* bildats som ett gemensamt organ för Uppsala universitet och Sverige lantbruksuniversitet.

Ett tydligt utslag av ämnets närmande till de humanistiska filosofiämnena var Grenholms och professorn i praktisk filosofi Sven Danielssons idé, att fakultetens tros- och livåskådningsavdelning skulle brytas loss från den teologiska institutionen och föras samman med de tre filosofiämnena vid den humanistiska fakulteten »till en gemensam institution, med dubbel fakultetsanknytning». På så sätt ville de formalisera sitt samarbete inom forskning, forskarutbildning och grundutbildning. De begärde 1998 att områdeskansliet och fakultetsnämnden skulle utreda frågan. Idén hade inte diskuterats i avdelningsnämnden och hos fakultetsnämnden väckte förslaget inget gehör. Frågan fick falla.⁷⁵

Utifrån ett teologiskt motiverad perspektiv hade åtskilliga av Grenholms doktorander ägnat sig åt tillämpad etik efter den av honom utbildade metoden. Per Sundman blev universitetslektor i ämnet och antogs 2012 som docent. Hans avhandling 1996 rörde den kristna etikens inverkan på begreppet 'mänskliga rättigheter'.⁷⁶

⁷⁴ Denna bok utvecklades senare till *Att förstå religion. Metoder för teologisk forskning* (2006).

⁷⁵ Grenholm t. TFnd, prefekten och dekanus 27.2 1998; Sven Danielsson & Grenholm t. kansliet för humanistiska och teologiska fakulteterna 3.3 1998, TFndP 17.3 1998 § 25, bil. Ett tidigare spänningsförhållande mellan etikämnet och den praktiska filosofin diskuteras av Collste 2010, s. 357.

⁷⁶ Sundman 1996.

Exkurs: Efter 2000

I det under 2000-talet av Vetenskapsrådet finansierade projektet »Luthersk teologi och etik i ett efterkristet samhälle» kunde man med nya perspektiv knyta an till den lutherforskningstradition som inleddes vid fakulteten i det tidiga 1900-talet och Grenholm utgav boken *Tro, moral och uddlös politik* (2014).

Bland Grenholms doktorander fanns Elena Namli, som efter en masterexamen i Moskva disputerat 2000 om den ryske 1900-talsfilosofen Lev Karsavins personalism. Hennes forskning rörde också den praktiska rationaliteten, dvs. hur människors etiska resonemang skiljer sig från ett teoretiskt vetenskapligt ståndpunktstagande. Ett särskilt intresse har hon ägnat skillnaden mellan rysk-ortodoxt kristet, rysk-nationellt och västerländskt tänkande, liksom frågan om mänskliga rättigheter. I sin bok *Och på en enda kyrka* (2003) diskuterade hon det teologiska begreppet 'tradition' i den ortodoxa kristenheten och dess ekumeniska implikationer. Hon blev antagen som docent i etik vid fakulteten 2008 och 2010 universitetslektor i *teologisk etik* med placering vid universitetets Centrum för Rysslandsstudier. Hon utnämndes till professor i *etik* 2011, och efterträdde sin make Carl-Henric Grenholm som ämnesföreträdare 2013. Ämnet fick tre huvudspår: etisk teori, praktisk etik samt politisk etik. Stor vikt lades vid studier av skilda sociala teorier inom de abrahamitiska religionerna.

Religionsfilosofi

Av det föregående har framgått hur ämnet religionsfilosofi utvecklats ur det gamla ämnet *teologiska prenotioner och teologisk encyklopedi*, där prenotionerna skulle ägna sig åt religionens principiella begrepp. Fakultetens studiehandbok 1904 hade kort förklarat att ämnet syftade till att ge »kännedom om kristendomens förhållande till religionshistoriens viktigaste moment». Som nybörjarlitteratur lästes då t.ex. den som gammaltestamentlig exeget mera bekante Hermann Schultz' *Grundriss der Christliche Apologetik* (2 uppl. 1902) eller Auguste Sabatiers internationellt mycket uppmärksammande *Utkast till en religionsfilosofi efter psykologin och historien* (1898) i Nathan Söderboms översättning.¹ Redan titeln på Hermanns bok markerade hur ämnet uppfattades. En svensk grundbok var C.A. Cornelius' *Theologiska prænotioner* (1872).

Med eget namn framträdde ämnet vid den förändring av disciplinernas benämningar, som genomfördes i början på 1930-talet och då professuren i *teologisk etik med religionsfilosofi* tillskapades. Prepositionen »med» markerade att ämnet i meriteringshänseende skulle beaktas först i andra hand.

1945 års universitetsberedning menade att religionsfilosofin »skulle vara förtjänt av en mera självständig och framskjuten ställning».² Uppsalaprofessorerna Sigfrid von Engeström och Hjalmar Lindroth och lundensaren Anders Nygren hade föreslagit att en självständig professur i religionsfilosofi skulle inrättas. På beredningens förslag kom en sådan till stånd i Lund, närmast avsedd för Nygren, som ansågs såsom landets ledande religionsfilosof. När denne 1948 emellertid utnämndes till biskop i Lund kom upsaliensaren Harald Eklund att i Lund bli landets förste professor i ämnet.

I Uppsala fortsatte ämnesorganisationen som tidigare. I mitten på 1960-talet hade teologiska fakultetens studieråd i Lund föreslagit att religionsfilosofin skulle ges en självständig ställning som ett eget ämne inom teol.kand.-examen. Fakulteten där hade på initiativ av etikprofessorn Gustaf Wingren gjort för-

¹ *Teologiska fakultetens studiehandbok* 1904, s. 2.

² SOU 1946:81, s. 37.

slaget till sitt och efter framställning till Kungl. Maj:t 1966 blev så beslutat. Teologiska fakulteten i Uppsala hade – som det skulle visa sig förgäves – i sin riksdagspetita för budgetåret 1967–68 och för långtidsplaneringen för 1971–72 hemställt om ett universitetslektorat i *moral- och religionsfilosofi* liksom om ett principbeslut om att inrätta en professur i *religionsfilosofi* också här. De stora icke-kristna religionernas religionsfilosofi menade man inte kunde tillgodoses inom ramen för ämnet *etik med religionsfilosofi*.³ Tanken var uttryckligen att fakulteten på så sätt skulle kunna knyta de oavlönade docenterna Anders Jeffner eller Jarl Hemberg närmare till sig.⁴

När religionsfilosofin i Uppsala från mitten av 1970-talet kom att stiga fram som ett i organisatorisk mening eget forskningsämne berodde detta emellertid inte på något aktivt beslut av fakulteten eller andra akademiska myndigheter, utan är istället resultatet av det akademiska befordringsväsendets tillfälligheter.

Konkurrensen om en forskardocentur

En icke ämnesspecificerad befattning såsom forskardocent utlystes hösten 1967. Därvid fullföljde två sökande sina ansökningar: docenterna Hans Hof i *religionsfilosofi* och Eric Segelberg i *religionshistoria med religionspsykologi*.

Det var alltså två olika forskarprofiler och därmed två olika forskningsdiscipliner som skulle jämföras och ärendets utgång avgöra befattningens ämnesinriktning. Särskilda ämnessakkunniga tillsattes för var och en av de sökande. Sedan yttrandena inkommit, där de båda förklarades väl kompetenta till tjänsten beslöt fakulteten, efter ett utförligt yttrande av Ragnar Holte, att ge religionsfilosofen Hof företräde. Med hänsyn till sin större bredd och sitt metodiska nydanande föreslogs han till utnämning.⁵ Mot detta anförde Segelberg besvär och pekade på – till skillnad från vad som gällde för Hof – det internationella erkännande hans egen forskning rönt. Den store liturgikern J.A. Jungmann hade t.ex. inarbetat hans forskningsresultat i de senare upplagorna av sitt internationella standardverk *Missarum sollemnia* (5 uppl. 1962). Segelbergs sakkunniga – religionshistorikern Helmer Ringgren och egyptologen Torgny Säve-Söderbergh – hade visserligen lyft fram hans internationella anseende, men uttryckligen avstått att beröra hans liturgivetenskapliga produktion. Av detta skäl hemställde han att ännu en sakkunnig skulle tillkallas.⁶

³ TFP 21.2 1966 § 3, bil, s. 2.

⁴ TFP 30.1 1967 § 5B.

⁵ TFP 27.11 1967 § 20.

⁶ TFP 29.1 1968 § 20 bil. B.

Vid förnyad fakultetsbehandling av ärendet blev det votering, varvid fakulteten med fyra röster mot tre ändrade sitt beslut och istället förordade Segelberg.⁷ I konsistoriet blev utgången densamma. Med nio röster mot tre, föreslogs att forskardocenturen skulle tillfalla Segelberg och därmed ämnet religionshistoria.⁸ Hof överklagade detta till universitetskanslersämbetet. Därifrån återförvisades ärendet till fakulteten för nytt yttrande. Denna beslöt nu, dels att från de sakkunniga begära kompletterande yttranden för bedömning av den skarpa kritik som av filosofdocenten Mats Furberg framförts mot ett av Hofs arbeten,⁹ dels hemställa hos professorerna Kauko Pirinen i Helsingfors om ett särskilt yttrande rörande Segelbergs praktisk-teologiska produktion. När fakulteten mot denna bakgrund återigen hade att ta ställning till ärendet beslöt med fem röster mot fyra att tillstyrka de besvär Hof anfört.¹⁰ I konsistoriet blev beslutet det omvända. Sju röster avgavs till förmån för Segelberg och fyra röster för Hof.¹¹ Besluten och dess voteringar i olika riktningar gav alltså knappast någon klar anvisning inför avgörandet. När Hans Hof 1968 slutligen utnämndes förklarade universitetskanslern att han inte funnit anledning att frångå fakultetens ursprungliga ståndpunkt och dess majoritetsbeslut vid den förnyade handläggningen.¹² Teologiska fakultetens mening vägde således tyngre än konsistoriets. Segelberg blev senare samma år professor i Canada.

*Hans Hof, professor i religionsfilosofi
1979–87.*

Ärendets böljegang med dess olika majoriteter har här redovisats eftersom den slutliga utgången skulle visa sig för framtiden vara av fakultetshistorisk betydelse. Forskardocenturens ämnesinriktning var inte självklar, men det beslut som till sist fattades fick till följd, att religionsfilosofiämnet nu fick en fast

⁷ TFP 29.1 1968 § 20. För Segelberg röstade professorerna Sundén, Ringgren, Sundkler och Widengren, för Hof röstade Holte, Gyllenkrok och Göransson.

⁸ KP 5.2 1968 § 13

⁹ Furberg 1969, s. 57–64; härtill Hof 1969, s. 205–207.

¹⁰ TFP 29.5 1968.

¹¹ KP 18.5 1968 § 15.

¹² UHÄ:s beslut 12.8 1968, dnr 1017/68A.

och självständig plats vid fakulteten och inte förblev ett biämne till etiken. Hof fick omedelbart ansvaret för undervisningen och forskarhandledningen i sitt ämne.

Våren 1969 ansökte tjugufem forskardocenter från olika lärosäten hos Kungl. Maj:t om att erhålla personlig tjänst som biträdande professor. Bland dem fanns tre teologer, Hans Hof, samt lundensarna Bengt Hägglund och Evald Lövestam. Ärendet hade beretts inom universitetskanslersämbetet och något särskilt sakkunnigförfarande ägde inte rum; utnämningen skedde från halvårsskiftet samma år.¹³ Tio år senare, 1979, beslöt riksdagen att bestämningen »biträdande» skulle utgå ur titeln.

Ett filosofiskt ämne utan konfessionella förutsättningar

Hans Hof hade 1952 disputerat i teoretisk filosofi i Lund för Gunnar Aspelin. Under sjutton år hade han varit präst i Tornedalen, sist kyrkoherde i Haparanda. Därefter hade han varit läroverkslektor i Enköping och en kort tid gymnasieinspektör och utgivit en rad läroböcker i religion och filosofi för gymnasiet. År 1961 hade fakulteten antagit honom som docent i religionsfilosofi med Aspelin och Axel Gyllenkrok som sakkunniga. Han hade ett par gånger stått på professorsförslag: i tredje rummet vid tillsättningen efter Harald Eklund i Lund 1961, och i andra rummet till den lediga professuren *teologisk etik med religionsfilosofi* i Uppsala 1966, då Holte utnämndes. Hans avhandling, *Scintilla animæ* (1952), rörde tänkandet hos 1200- och 1300-talsteologen »mäster Eckehardt» och dess relation till den en generation äldre Thomas av Aquino. Hof ville visa hur Eckehardt övertagit Thomas' begreppsliga analogilära och utvecklat denna till en ontologi. Detta var, enligt Hof, själva nyckeln för att förstå hans tänkande. I andra arbeten hade Hof ägnat sig åt begreppet 'Guds transcendens', gudsbegreppets referens, det religiösa symbolspråket och relationen mellan univoka och analoga gudsutsagor.

Hof hade också arbetat med samvetsbegreppets historia liksom med en senare tids problem, teologen Rudolf Bultmanns beroende av Martin Heideggers filosofi.¹⁴ Mystikernas tolkningar av sina erfarenheter blev ett med åren växande intresse. Tillsammans med Robert Heeger utgav Hof 1970 textsamlingen *Ismer. Humanism, existentialism, marxism* (1970), som blev ett under

¹³ TFP 6.10 1969 § 35D.

¹⁴ Hofs manuskript *Existential och dialektik. R. Bultmanns bestämningar av Heideggers filosofi* (88 sid.), inlämnades som specimen för professuren i etik 1966, men har förblivit otryckt. I en utförligare version hade det varit specimen i Lund 1961. Likaså har bl.a. arbetena *Ur samvetsbegreppets historia. 1. Begreppet 'syneidesis' i Nya testamentet* och *2. Begreppet 'conscientia' hos Augustinus* (196 + 196 sid.) samt *Metafor och modell. En studie till vissa typer av religiöst symbolspråk* (328 sid.) inte utgivits.

lång tid använt läromedel om icke-kristna livsåskådningar. Den endast i en preliminär upplaga utgivna *Gudsuppfattningar och människosyner* (1–3; 1982) gav en problemorienterande ämnesöversikt för studenter. Hof blev, som hans efterträdare uttryckte det i en nekrolog »mest intresserad av filosofiska frågor om mystik, bland annat kroppens betydelse som bärare av våra upplevelser och som metafor för vissa aspekter av dem».¹⁵ Hans inriktning kom att glida över från specifikt kristen mystik till mystik såsom ett interreligiöst fenomen. I vårt land blev han introduktören av s.k. zenmeditation.¹⁶ Sitt ämne uppfattade han som en filosofisk disciplin utan konfessionella förutsättningar.

Det är här till ämnets historia att erinra om att de tidigare nämnda Anders Jeffner och Jarl Hemberg båda disputerat i religionsfilosofi under den tid då detta ämne hörde hemma i lärostolen i *teologisk etik med religionsfilosofi*. Bland Hofs doktorander fanns fakultetens blivande professorer Carl Reinhold Bråkenhielm och Eberhard Herrmann, liksom António Barbosa da Silva, med rötter i Kap Verde. Han disputerade 1982 på en religionsfenomenologisk studie, främst av den välkände rumänsk-amerikanske religionshistorikern Mircea Eliades religionsbegrepp, insatt i ett brett filosofi- och lärdomshistoriskt sammanhang.¹⁷ Han antogs som docent och blev 1989 bland tre sökande, högskolelektor vid fakulteten. Därefter innehade han flera professurer i Norge, sist i *systematisk teologi och psykiskt hälsoarbete* vid Ansgar Teologiske Høgskole i Kristiansand. År 1987 lade Jari Ristiniemi fram sin avhandling *Experiential dialectics* om epistemologin i den store tysk-amerikanske teologen Paul Tillich systematiska teologi. Han var därefter 1988–1996 universitetslektor i tros- och livsåskådningsvetenskap och i religionsfilosofi och blev sedan professor i religionsvetenskap vid högskolan i Gävle.

Hur skall ämnet bestämmas?

Inför det att Hof 1987 skulle bli emeritus beslöt riksdagen efter förslag i 1986 års budgetproposition, att inrätta en fast professur i religionsfilosofi vid fakulteten. Universitets- och högskoleämbetet fastställde att den skulle utlysas utan särskild ämnesbeskrivning.¹⁸ Även om det inte var utsagt stod det klart att ämnets uppgift var att ta ansvaret för det som inte kunde anses falla in

¹⁵ Om Hof: António Barbosa da Silva m.fl. i UNT 6.3 2011, SvD 20.3 2011. Eberhard Herrmann och Mikael Stenmark i UNT 13.2 2011, SvD 10.3 2011.

¹⁶ På Hofs betydelse för zenmeditationsrörelsen i Sverige pekar flera artiklar i *Mystik och verklighet* (1987). Själv lade han fram sitt program t.ex. i *Bli mer människa* (1985).

¹⁷ Barbosa da Silva 1982.

¹⁸ TFstyrP 24.2 1986 § 93; Prop. 1986 bil. 10; TFtjfnP 24.3 1987.

under de båda andra professurerna inom ämnesområdet tros- och livsåskådningsvetenskap. Det var fråga om forskning kring religiösa sanning- och erfarenhetsanspråk och om arbete med och utveckling av generella teorier kring detta, tillämpliga över religionernas alla fält. Det gällde – detta är centralt för att förstå den systematiska teologins förändring vid fakulteten, som initierats av Axel Gyllenkrok och Anders Jeffner – att försöka framställa vissa religiösa läror med filosofisk metod, utan hjälp av någon uppenbarelse. Inom ämnet räknade man både Axel Hägerström och Ingemar Hedenius som analytiska religionsfilosofer. I förlängningen av detta låg religionsfilosofins självuppfattning som en teologins och religionsvetenskapens vetenskapsteori.¹⁹ Men någon ämnesbeskrivning av professuren gjordes alltså inte. Om detta senare skulle diskussionen stå.

Vid ansökningstidens utgång hade sju sökande anmält sig. Som sakkunniga tillkallades professorerna James M. Gustafson, Chicago, som ett par år tidigare blivit fakultetens hedersdoktor, samt Dick A.R. Haglund, ämnesprofessor från Lund, och Ragnar Holte. Av dem rankade Gustafson och Holte en tätgrupp i ordningen Carl Reinhold Bråkenhielm, Eberhard Herrmann och António Barbosa da Silva.

Eberhard Herrmann, professor i religionsfilosofi 1988–2011.

Haglund gjorde en bredare tolkning av hur religionsfilosofiämnet skulle uppfattas, och uppförde Herrmann i första förslagsrummet och bitr. professorn vid Åbo akademi Hans-Olof Kvist i det andra. På ett delat tredje rum placerade han docenten i teoretisk filosofi i Uppsala Sören Stenlund och Bråkenhielm. Haglund uppfattade religionsfilosofin som ett av specialområdena inom det breda filosofiämnet, »ett vetenskapligt filosofiskt ämne med särskild inriktning

på för religionen och religionsvetenskapen specifika eller eljest betydelsefulla frågor och problem». Till denna bestämning skulle tjänsteförslagsnämnden sedermera ansluta sig. För Gustafson och Holte hade det mera varit fråga om en från filosofiämnet autonom och rent religionsvetenskaplig disciplin.

¹⁹ Ragnar Holtes sakkunnigutlåtande, s. 3.

Vid tjänsteförslagsnämndens sammanträde gjorde suppleanten Hans Hof ett särskilt yttrande där han anslöt sig till Haglunds tolkning av ämnets innehåll och uppgift. Deras samsyn om ämneskonceptionen var inte långsökt, de hade båda sin utbildning vid filosofisk fakultet och hade disputerat i teoretisk filosofi. Hof konstaterade att samtliga sakkunniga menat att Herrmann såsom ren filosof hade ett försteg före Bråkenhielm, medan man, utifrån en annan ämnestolkning – Gustafsons och Holtes – menade att Bråkenhielms rent religionsfilosofiska skicklighet var större än Herrmanns och att han därför skulle ha förstaplaceringen. Det blev för tjänsteförslagsnämnden ett intrikat ställningstagande om hur ämnet skulle uppfattas. Med röstsiffrorna fem mot fyra föreslogs att Bråkenhielm skulle utnämnas. Vid jämförelse mellan de sökande hade nämnden funnit att denne hade en »större förmåga till övergripande konsekvent problembehandling».²⁰ Mot beslutet anförde Herrmann besvär.

När ärendet i sinom tid återkom till tjänsteförslagsnämnden gjorde den sakkunnige Holte ett längre »förtydligande» till sitt utlåtande, där han bemötte Herrmanns synpunkter. Argumenteringen i dennes besvärslaga kom emellertid att förändra majoritetsställningen inom nämnden. Vid den nya omröstning som vidtogs hade professorn i religionssociologi Thorleif Pettersson, som tidigare och efter röstförklaring lagt sitt votum för Bråkenhielm, ändrat ståndpunkt och röstade nu för Herrmann. Röstsiffrorna blev därmed omkastade: med fem röster för denne och fyra för Bråkenhielm, vilket alltså blev nämndens slutliga förslag till innehavare av professuren. Herrmann utnämndes den 14 april 1988. Som ovan framgått skulle några år senare en särskild professur i empirisk livsåskådningsforskning inrättas för Bråkenhielm.

Vetenskap och religion

Ett genomgående tema inom religionsfilosofiämnet under slutet av 1900-talet och in i det nya seklet blev frågan om förhållandet mellan vetenskap och religion. Eberhard Herrmanns avhandling 1977 rörde det tidiga 1800-talet och det religiösa kunskapsanspråket i den österrikiske religionsfilosofen Bernard Bolzanos konceptualistiskt präglade religionsfilosofi i dess relation till semantik, vetenskapsteori och moralfilosofi.²¹ Han kritiserade dennes religionsteori om människans strävan efter dygd och lycksalighet, som han fann stå i ett beroendeförhållande till moralteorin. I sitt tänkande knöt Herrmann an till Anders Jeffners livsåskådningsdefinition, men förhöll sig inte okritisk till dennes distinktion mellan vetenskapliga och icke-vetenskapliga förklaringar och

²⁰ TFtjfnP 24.3 1987 § 2, s. 3.

²¹ Herrmann 1977.

till hans vidgade kunskapsbegrepp. Som sin uppgift såg Herrmann att med strikt filosofisk metod på religionens område undersöka filosofiskt kvalificerbara problem.²² I sin bok *Erkenntnisanspruche* (1984) utvecklade han analysen av relationen mellan religion och vetenskap.²³ Hans forskning om realism och icke-realism kom att få stor betydelse för ämnets utveckling. Ett uttryck för detta var boken *Religion, Reality and a Good Life* (2004), där han lyfte fram den pragmatiska realismen under kritik mot såväl metafysisk som postmodern realism.

I ett semantiskt perspektiv arbetade Herrmann med distinktionen mellan insikt och kunskapsanspråk och därvid med koppling till ett i det naturvetenskapliga sammanhanget utvecklat strukturellt teoribegrepp. Även om de interagerade med varandra såg han en klar skillnad mellan å ena sidan de empiriska vetenskapernas arbete med objekt i tid och rum och å den andra religionernas och livsåskådningarnas inriktning mot människolivets normer, förebilder och eskatologiska förväntningar. Det var bara inom det senare området som människan kunde finna ideal att bygga sitt liv på. Fastän både vetenskap och religion var erfarenhetsbaserade gick det emellertid inte att tillämpa samma vetenskapliga regelverk inom båda områdena. Religiös övertygelse kunde inte behandlas såsom vore det en vetenskaplig utsaga om den översinnliga världen. Detta var, påpekade Herrmann, det dilemma där den moderna människan befann sig.²⁴

I flera forskningsprogram visade Herrmann hur han ville inrikta ämnesforskningen mot centralt filosofiska frågor i tiden. Det kunde vara fråga om förhållandet mellan religion och vetenskap, där det gällde att klargöra om det därvid förelåg en konflikt, om det var fråga om ett komplementärt förhållande eller om så helt skilda kategorier att en kollision var omöjlig. Ett annat tema gällde religion och verklighet. Talade filosofi, vetenskap och religion om 'verkligheten' i samma mening och hur spelade den mänskliga erfarenheten in i begreppsbildningen? Eller hur skulle troende eller icke-troende ställa sig till människor med en annan livsåskådning? Kunde en religion vara en konstruktiv kraft i samhällsdebatten eller hur kunde samhällsdebatten spela roll för religioner och livsåskådningar?

Under Hofs och Herrmanns tid användes som introducerande lärobok i ämnet den inflytelserike brittiske religionsfilosofen John Hicks *Philosophy of Religion* (1970) med en konfessionellt öppen och pluralistisk uppfattning om religio-

²² Herrmann t. regeringen 10.4 1987, TjfnP 2.6 1987.

²³ Herrmann 1984.

²⁴ Herrmann 1991 s. 223–238 presenterar sin syn på vetenskap och livsåskådning, det utvecklas av Herrmann 1995, cit. s. 101.

nen. Boken utgavs 1972 i svensk översättning av Herrmann. Senare användes en antologi med tretton författare, *Religionsfilosofisk introduktion. Existens och samhälle* (2010), med Herrmann och hans lundakollega Catharina Stenqvist som redaktörer. Herrmann blev emeritus 2011. Under en lång följd av år hade han då varit teologiska institutionens jämställdhetshandläggare och ordförande i dess jämställdhetskommitté.

Kritik mot scientismen

Utifrån olika synsätt hade Mikael Stenmark i sin doktorsavhandling 1994 analyserat vad det innebar att handla och tro på ett rationellt sätt: var det i dagens samhälle rimligt och rationellt att omfatta en religiös livsåskådning? Boken innehöll bl.a. en kritik mot den intellektuella moralens maxim hos Ingemar Hedenius.²⁵ Stenmarks forskning kom också t.ex. i boken *How to Relate Science and Religion* (2004) att kritiskt granska den naturvetenskapligt fokuserade s.k. scientismen med dess övertro på evidensbaserad vetenskap. När han diskuterade förhållandet mellan vetenskap och religion rörde det t.ex. hur en människa, som omfattar en viss religion kan och bör handskas med en situation, där hennes tro kommer i konflikt med vetenskapliga teorier. Därvid har han också diskuterat om huruvida det vore möjligt att vetenskapen inte bara kan förklara, utan också ersätta traditionella religioner. Med en religionsfilosofisk infallsvinkel bearbetade han den inom tros- och livsåskådningsvetenskapsämnet under hela 1900-talet aktuella frågan om det är möjligt att ideologiska eller religiösa överväganden kan eller får spela en roll i en forskares eller disciplins vetenskapliga verksamhetsområde. De krav för en godtagbar teologisk integration, som vi ovan sett Jeffner uppställa, var enligt Stenmark alltför stränga. Det skulle, menade han, för en integrerad hållning räcka med att »man accepterar det som möjligt och önskvärt att ens kristna tro kan bekräftas, modifieras eller förkastas på basis av skäl eller argument som är hämtade utanför denna tro».²⁶

År 1995 hade Stenmark bland åtta sökande och efter samstämmiga utlåtanden av de sakkunniga förordnats som universitetslektor. Han blev därefter docent i religionsfilosofi och utnämndes till professor i ämnet den 18 februari 2003. Sedan Herrmann blivit emeritus efterträdde han denne som ämnesföreträdare. Han var fakultetens dekanus 2008–14.

²⁵ Stenmark 1994; därefter utgavs boken i Paris 1995 i en för en internationell läsekrets avsedd upplaga.

²⁶ Stenmark 1996, s. 154.

Exkurs: Efter 2000

Religionsfilosofiämnet kom att definiera sig som det akademiska studiet av vad människor antar är sant, verkligt och gott när de engagerar sig i olika religiösa och sekulära livsåskådningspraktiker såsom kristendom, islam eller nyandlighet, eller såsom ateism, naturalism eller sekulär humanism. En lärobok med nitton författare om *Filosofiska metoder i praktiken* (2018) markerade ämnets bredd och mångfald. Dess uppgift var, sade Stenmark där, inte bara att beskriva, förklara och förstå olika religioner eller religiösa fenomen. En central uppgift var också att »*kritiskt granska, bedöma eller värdera* religiösa fenomen av olika slag som till exempel gudsuppfattningar, moraluppfattningar eller människosyner som återfinns inom skilda religioner eller omfattas av vissa religiösa grupper. [...] En filosof är inte bara intresserad av vad som är utan också av vad som borde vara fallet.» Ämnets uppgift uppfattade Stenmark således som i allmänfilosofisk mening normativt gentemot sitt forskningsföremål.

Från praktisk teologi till kyrkovetenskap – praktiska övningar och teoretisk vetenskap

1900-talets utveckling av forskarämnet *praktisk teologi*, sedermera benämnt *kyrkovetenskap*, måste för att förklaras ses parallellt med fakultetens åliggande att bedriva även en rent praktiskt inriktad prästutbildning. Denna skall därför här först få sin skildring. När detta uppdrag sedermera försvann skulle forskarämnets inriktning förändras.

Som i den inledande översikten nämndes var det först under 1800-talet som de teologiska fakulteterna i Sverige hade börjat ägna sig åt prästutbildning.¹ Intill 1810-talet hade denna ägt rum vid stiftsstädernas gymnasier och varit en fråga för biskop och domkapitel. De blivande präster som ville meritera sig extra kunde vid universitetens filosofiska fakulteter avlägga magistergraden. Fram till det tidiga 1800-talet var det därför långtifrån alla prästkandidater, som bedrev sina studier i teologi vid universiteten. Uppgiften för de teologie professorerna var att ägna sig åt sin vetenskap, inte åt utbildning. Men redan 1790 hade föreskrivits att kyrkohistorieprofessorn skulle föreläsa om pastorala frågor och hans kollega i dogmatik om homiletiska.

A. Den praktiska prästutbildningen

Med anknytning till den teologiska fakulteten i Uppsala hade 1806 inrättats ett fristående seminarium, där de blivande prästerna skulle få praktisk utbildning i homiletik inkl. predikoskrivning, samt kateketik, kyrkolagfarenhet och *ministerialia*, dvs. sådant som hade att göra med de kyrkliga ämbetshandlingarna, t.ex. dop, vigsel och jordfästning.² Liknande seminarier tillkom ungefär samtidigt i Åbo och Lund.

¹ Se ovan s. 13. Göransson 1955, s. 77–102.

² *Kungl. Maj:ts nådiga Instruction 1806*, art. 4 § 4 mom. 1. Om seminariet se Wijkmark 1923, s. 246–260, här s. 250f.

När gymnasiernas utbildning i grekiska genom 1807 års skolordning hade inskränkts och förkunskaperna ändrats, kom detta att slå hårt mot seminariernas undervisning. Från 1811 skulle seminarieutbildningen föregås av minst en termins universitetsstudier.³ Kritiken mot seminarierna växte emellertid och de avvecklades 1831. Prästutbildningen lades då om. För första gången skulle hädanefter alla blivande präster skrivas in vid den teologiska fakulteten, ägna sig åt regelrätta akademiska studier och examineras i teologins samtliga ämnen.⁴ Dessförinnan skulle man i den studentexamen som var under inrättande ha erhållit godkänt betyg i latin, grekiska, hebreiska, logik och historia eller, intill dess att denna trätt i funktion, vid filosofiska fakulteten avlagt filologisk-filosofisk examen. Denna 1831 inrättade s.k. dimissionsexamen, blev en förutsättning för att få avlägga prästexamen inför domkapitlet. Samtidigt infördes *praktisk teologi* som en ny disciplin vid fakulteten. Den vidareförde seminariets uppgift att utbilda blivande präster i pastoral yrkesskicklighet.⁵

En praktisk övningskurs inrättas

1903 års examensstadga föreskrev att den teologiska fakulteten varje termin som en sammanhållen utbildning skulle anordna en *praktisk övningskurs*. Tidigare skulle studenterna delta i de praktiska övningarna parallellt med annan kursläsning och någon särskild praktisk-teologisk examen hade inte funnits.⁶ Övningarna hade då varit utsträckta över två terminer, varvid första terminen huvudsakligen ägnades det man kallade »analys» och den andra åt praktik.⁷ Den nya övningskursen skulle omfatta en termin och innehålla kateketiska, liturgiska, homiletiska och kyrkorättsliga övningar. Dessa skulle syfta till studenternas »fostran till prästämbetets förvaltning inom svenska kyrkan».⁸ Kursen kom snart att allmänt omtalas endast som 'prakten', att genomgå den kallades 'att praktä', varvid dess studenter följaktligen benämndes 'praktäre'. Denna kurs – egenartad i universitetets vidare sammanhang – var en alltså del av den teologiska fakultetens verksamhet. Den var utifrån sina egna förutsättningar nära knuten till forskarämnet *praktisk teologi*.

Professorn i praktisk teologi, eller annan ledamot av fakulteten som universitetskanslern förordnade, skulle vara utbildningens föreståndare. Efter förslag

³ Konseljprot. 10.4 1811, RA.

⁴ *Kongl. Maj:ts Nådiga stadga* 1831.

⁵ Bexell 1994 a, s. 11–18; Göransson 1955.

⁶ *Kongl. Maj:ts förnyade nådiga statuter* 1876 § 133, tr. i *Kongl. Statuter* 1897 utg. av Johan von Bahr, 1897, s. 72.

⁷ *P.M. De praktiska öfningarna*, 1902.

⁸ KS 30.10 1903 ang. teologiska examina § 4, SFS 1903:112.

Österplans kyrksal, uppförd 1892, var länge övningslokal för det praktisk-teologiska övningsinstitutet. Kyrksalen avvecklades 1947 varefter huset revs 1955 för att ge plats åt ett tingshus.

i 1912 års statsverksproposition drogs den tidigare extraordinarie professuren i pastoralteologi in och i dess ställe nyinrättades en tjänst som direktor vid det övningsinstitut som etablerats vid fakulteten.⁹ Till befattningen skulle universitetskanslern på förslag av fakulteten utse »en i församlingstjänst högt förtjänt och i teologiska studier väl vitsordad prästman». Befattningen kunde innehas som längst i fem år. Vid sin sida skulle direktorn som assistent ha »en docent i praktisk teologi eller annan förtjänt prästman». Antalet biträdande lärare vid institutet utökades successivt. År 1936 förekom undervisning i homiletik och liturgik under sex veckotimmar, i kateketik fyra veckotimmar och kyrkorätt två veckotimmar.¹⁰

Förutom att genomföra sin egen undervisning i homiletik var direktorns uppgift att göra upp terminsplanering, ansvara för antagningen och genomförandet av examinationen m.m. Terminens undervisning ledde fram mot en formell examination i de olika ämnena. Ämnesprofessorns roll som föreståndare blev tydlig genom hans närvaro som ledare av slutproven. I homiletik var det först ett skriftligt och därefter ett muntligt prov med föreståndaren, direktorn och assistenten som åhörare. Dessa hade då att under flera dagar lyssna till en högmässopredikan i timmen och därefter bedöma och betygsätta den. Endast den som blivit godkänd i det skriftliga homiletiska provet ägde

⁹ KBr 10.7 1912.

¹⁰ TFP 31.3 1936 § 12 bil.

rätt att undergå fortsatta praktiska prov. För att godkännas i utbildningen fordrades godkänt betyg i samtliga ämnen.¹¹ Undervisningen i Uppsala ägde länge huvudsakligen rum i Österplans kyrksal i kvarteret Trudhem, hörnet av nuvarande St Olofsgatan och Storgatan.¹² Det muntliga homiletiska provet skedde ursprungligen i en av universitetets lärosalar, men flyttades senare till mera realistiska förhållanden i Trefaldighetskyrkan. Varje praktare skulle också som ett led i utbildningen genomföra en verklig gudstjänst i Uppsala eller dess närhet. Predikan var då i förväg granskad av och diskuterad med direktorn.¹³ Det var i undervisningen inte fråga om att likrikta alla efter samma homiletiska mall eller skolbildning, utan att var och en skulle utvecklas och fördjupas i sin egen kyrklighets predikotyp. Undervisningen i de olika ämnena bestod länge i de undervisande lärarnas muntliga undervisning kombinerad med studenternas praktiska övningar.

Till institutets förste direktor utsågs 1912 hovpredikanten Harald Örtenblad, kyrkoherde i Hedemora.¹⁴ Sedan denne ett år senare insjuknat och sedan avlidit var föreståndaren för Samariterhemmet Otto Centerwall direktor 1913–18.¹⁵ Han efterträddes då av Nils Widner, kyrkoherde i Saltsjöbaden och sedermera överhovpredikant. Sedan han utnämnts till pastor primarius i Stockholm begärde Widner entledigande från sitt uppdrag 1921.¹⁶

Som ny direktor förordnades då prostens i Ununge, teol. och fil.dr Edvard Leufvén,¹⁷ som några år tidigare blivit hedersdoktor vid fakulteten och som utnämndes till docent i praktisk teologi 1925. Han hade disputerat i teoretisk filosofi 1897 om Benjamin Höijer, men därefter övergått till praktisk teologi, där han publicerat en rad liturgi- och homiletikhistoriska monografier. I flera skrifter behandlade han den praktiska teologins systematik och några av delområdenas principfrågor. Ämnet uppfattade han som »teorin om ett kyrkligt handlande, som har till ändamål att vinna världen, såväl individuellt som socialt fattad, för kyrkan, hvilket handlande sker genom nådemedlen och den omkring dessa organiskt ordnade församlingen och ämbetet».¹⁸ Han såg således det akademiska ämnets uppgift som rent inomkyrklig och med det pastorala syfte som tydliggjordes genom övningsinstitutet. När han innehaft

¹¹ Bil. t. TFP 31.1 1934.

¹² Om kyrksalen: UNT 30.9 1955.

¹³ Rudberg 1962, s. 101.

¹⁴ Om Örtenblad: Axel Ihrmark i *Julbok för Västerås stift* 9 (1915), s. 26f. En bild av den första generationens praktarlärare ger Nystedt 1963, s. 97.

¹⁵ Om Centerwall: Rudberg 1962, s. 95–104.

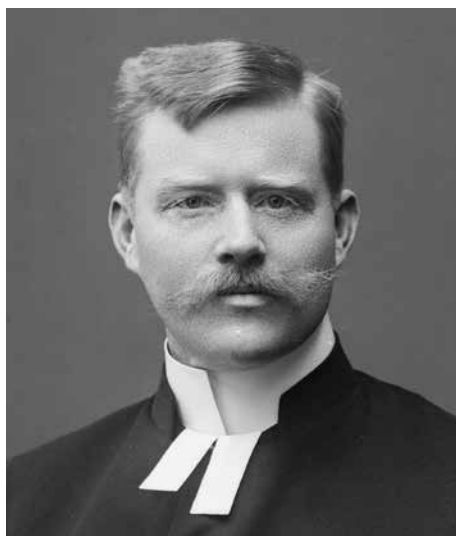
¹⁶ Om Widner: Nystedt 1945.

¹⁷ Om Leufvén: Franzén 1977–1979, s. 593–594; Nyström 1934, s. 17–19.

¹⁸ Leufvén 1914, s. 151.

direktorsbefattningen i de stipulerade fem åren uttalade fakulteten att den gärna också för framtiden ville nyttja hans »synnerligen skickliga lärarekraft». Man föreslog därvid konsistoriet att göra en framställning till riksdagen om att den 1912 indragna eo. professuren skulle återupprättas såsom en personlig tjänst för Leufvén.¹⁹ Mot beslutet reserverade sig emellertid professorerna Runestam och Wetter. De menade att istället för att nu kalla Leufvén till en sådan professur borde hela institutets ställning vid universitetet omprövas. För Wetter var det främmande att inrätta en professur där innehavaren inte skulle ägna sig åt vetenskaplig verksamhet, utan åt praktisk. När ärendets utveckling så småningom kom till Leufvéns kännedom framförde han, att han »i sakens nuvarande läge» inte stod till förfogande.²⁰ Säkert skedde det med sorg i hjärtat, han hade flera gånger stått på andra förslagsrummet till professurer, som han förgäves sökt. Förslaget rann ut i sanden. Hans förordnade som direktor förlängdes emellertid och han innehade det fram till sin död. När han 1928 tilllades professors namn mottog han beskedet härom blott någon vecka före sin bortgång.

Leufvén efterträddes som direktor av en av Uppsalas uppburna predikanter, domkyrkovicepastorn Algot Anderberg.²¹ Denne innehade uppdraget tills han 1936 flyttade till Kristianstad som kyrkoherde. Till Uppsala kallades han efter fem år tillbaka som domprost och blev senare biskop i Visby. Till ny direktor utsågs 1937 docenten Fredrik Dahlbom, men hans insats blev kort. Redan ett år senare fick han, i den vakans som då var, rycka in som tf. professor i praktisk teologi.²² Efter honom förordnades 1938 direktorn vid Fjellstedtska skolan Yngve Rudberg, som innehade uppdraget tills han 1945 blev domprost i Skara;

Edvard Leufvén, professor, direktor för det praktisk-teologiska övningsinstitutet 1921–28.

¹⁹ TFP 16.5 1923 § 10; TFP 3.10 1923 bil. A.

²⁰ Leufvén t. teol. fak. 25.10 1923.

²¹ Om Anderberg: Ragnar Fredberger i *UNT* 8.11 1963; Olle Herrlin i *SvD* 8.11 1963.

²² Om Dahlbom: Öyvind Sjöholm i *UNT* 19.1 1976 och i *En hälsning till församlingarna i Ärkestiftet* 62 (1976/77), s. 174f.

han blev senare biskop där.²³ Som en sammanfattning av sin undervisning utgav Rudberg 1944 en bok med homiletiska utkast med titeln *Kyrkoåret*. Vid övningsinstitutet efterträddes han av hovpredikanten Martin Zetterquist, kyrkoherde i Maria Magdalena församling i Stockholm. Inspirerad bl.a. av Anton Fridrichsens exegetiska program om en »realistisk bibelutläggning» hade denne några år tidigare skrivit en uppmärksammas prästmötesavhandling med den alluderande titeln *Realistisk kristen förkunnelse* (1942). Zetterquist blev institutets siste direktor efter den dittillsvarande ordningen och var verksam i tio år intill det att 1955 års studieordning trädde i kraft.²⁴

År 1918 hade fil.dr Oscar Hippel utnämnts till eo. docent i kyrkorätt. I sex år var han därefter lärare i detta ämne vid övningsinstitutet. De praktiska övningarna i kyrkobokföring ägde rum på domkyrkoförsamlingens pastorsexpedition i det gamla *Consistorium Ecclesiasticum*-huset vid Domkyrkoplan.²⁵ Hippel hade disputerat i historia och ägnat sin forskning åt frågor rörande kyrkolagsförslagen och kyrkliga förvaltningsförhållanden under 1800-talet. Han övergick till skoltjänst och blev lektor vid Hvitfeldtska läroverket i Göteborg. Med en avhandling om nyromantikens homiletikhistoria blev han senare teol.dr i Lund och sökte förgäves flera professurer. Från 1928 var han docent i svensk kyrkohistoria vid Göteborgs högskola. När Hippel 1924 lämnade övningsinstitutet gick läraruppgiften i kyrkolagfarenhet över till direktorn, först Edvard Leufvén och, efter dennes bortgång, Algot Anderberg. Därefter var universitetets akademisekreterare Carl Häggquist förordnad från 1938 fram till sin pensionering 1952, då han efterträddes av komministern David Svenungsson från Stockholm.²⁶

Som assistent och lärare i kateketik tjänstgjorde under övningsinstitutets första år prosten i Tegelsmora Jakob Högfors, som därefter lämnade uppdraget sedan han blivit kyrkoherde i Gävle.²⁷ Han efterträddes 1913 av docenten sedermera professorn Gustaf Lizell. Efter honom förordnades 1919 docenten Tor Andræ, som då var komminister i Gamla Uppsala, och därefter, 1924, den nedan nämnde docenten Gustaf Lindberg. År 1941 återkom Fredrik Dahlbom som lärare i detta ämne. Han efterträddes 1949 av docenten Stig Lindholm, som för många studenter skulle bli en inspirerande nydanare med stort inflytande på det pedagogiska området både vad gäller folkskolans och konfirmandundervisningens metodik.²⁸

²³ Om Rudberg: B. Rudberg 1999, om övningsinstitutet, s. 137–144.

²⁴ Om Zetterquist: Zetterquist 1997.

²⁵ Rodhe i PM, omnämnd i TFP 7.12 1937 § 1, bil. A, s. 4.

²⁶ Om Häggquist: UNT 20.12 1974. Om Svenungsson: Ingmar Ström i *SvD* 3.6 1976.

²⁷ Om Högfors: Humble 1953, s. 13–15.

²⁸ Om Lindholm: Axel Ivar Berglund i UNT 6.11 1985, Holsten Fagerberg i *SvD* och

Som lärare i liturgisk sång verkade först liturgikern Gustaf Lindberg under ett läsår och därefter, från 1912 och under trettio år, musikdirektören Fredrik Mellander, lärare vid Upsala enskilda läroverk.²⁹ År 1943 efterträddes han av domkyrkoorganisten Henry Weman, som innehade uppdraget fram till 1967; han blev fakultetens hedersdoktor 1963.³⁰ Han införde att praktarna varje dag under terminen samlades till gemensam sjungen morgonbön (laudes) i domkyrkans dåvarande Ansgarskapell, varvid de samtidigt intränades i liturgisk recitationssång, en självklar färdighet för en präst.

Den praktiska prästutbildningens behov, former, innehåll och tidsomfång skulle diskuteras under i stort sett hela övningsinstitutets tid. En återkommande kritik mot förhållandena var, att de blivande prästerna i sin utbildning fick för litet av ren samhällsorientering. Detta tillgodosågs med tiden genom föreläsningar om socialvård och olika studiebesök, kopplade t.ex. till samhällets kriminal- och nykterhetsvård, fackföreningsrörelsens olika nivåer samt kyrkliga diakoniinstitutioner. En föreläsningsserie i psykiatri lades också in i schemat.³¹

Övningskursen hade öppenhet mot de olika fromhetstraditioner som fanns i Svenska kyrkan och när man 1948 skulle anordna en kurs i själavårdslära – någon sådan fanns då ännu inte – diskuterades de välkända namnen Gustaf Törnvall, Olle Nystedt och Olov Hartman. När fakulteten delegerade till professor Helander att kalla lämplig föreläsare gick uppdraget slutligen till Gösta Nelson, kyrkoherde i Bokenäs i Bohuslän, teologie hedersdoktor i Lund och en ledande företrädare för den västsvenska gammalkyrkligheten. Hans föreläsningar utgavs sedermera i bokform under titeln *Själavårdens elementa* (1951).³²

Övningsinstitutet moderniseras

Det praktiskt-teologiska övningsinstitutet kom att äga bestånd ända fram till 1980. Genom den studieordning som infördes 1955 fick det en efterlängtat förnyelse. För behörighet till kursen krävdes nu inte bara att vara klar med sin teoretiska utbildning, utan också att under minst två månader ha deltagit i kyrklig eller social tjänst. Det vanliga blev att under de akademiska ferierna med biskoplig *venia concionandi* vara av domkapitlet förordnad som s.k. tjäns-

UNT 5.11 1985, Lars Rooth i *KKt* 60 (1985), nr 20, s. 21. Som ett utflöde av hans lärarbefattning vid övningskursen skulle hans böcker om konfirmandundervisningens metodik bli mycket spridda.

²⁹ Om Mellander: *SvD* 10.10 1946.

³⁰ Om Weman: Sjöholm 1992, s. 92–95; Weman 2015.

³¹ SOU 1944:67, s. 31f.

³² TFP 15.9 1948 § 11. Om Nelson: Bo Giertz resp. Knut Högberg i *SvD* 6.4 1958; Jarlert 1987–89, s. 489–492; Jarlert 2016, s. 630–635; Werkström 1966.

tebiträde under en erfaren församlingsprästs ledning. Pastoralpsykologi med själavårdslära infördes nu som ett nytt examensämne och det gavs även en orienteringskurs om olika kyrkliga arbetsformer. Förberedande kurser började anordnas parallellt med de teoretiska studierna; dessa s.k. »förpraktarkurser» gavs av specialister i talteknik, liturgisk sång, samhällskunskap, psykologi och psykiatri. För att avlägga praktisk-teologiska prov skulle alltså en examensavgift erläggas; enligt 1955 års stadga uppgick den till 5 kronor.

Genom 1973 års studieordning kom det att stå studenten fritt att välja vilka av fakultetens ämnesområden, som man önskade ta med i sin examen. Efter någon tid påpekades därvid från Svenska kyrkans biskopsmöte en lapsus med begäran om korrigerings. En blivande prästs examen kunde enligt dess mening inte se ut hur som helst. Som tidigare nämnts definierade regeringen därför 1975 de akademiska behörighetsbestämmelserna för tillträde till övningskursen i enlighet med biskopsmötets önskan i vad som kom att kallas »biskopspaketet». Det blev inte längre fråga om en teologie kandidatexamen i allmänhet, utan en som innefattande studiealternativen bibelvetenskap med språklig gammaltestamentlig eller nytestamentlig inriktning, tros- och livsåskådningsvetenskap samt kristendomens historia.³³

Övningsinstitutets föreståndare, dvs. professorn i praktisk teologi, gick visserligen inte in som lärare, men fick genom 1955 års stadga en mera aktiv roll i verksamheten. De praktiskt-administrativa göromålen sköttes av ämnesamanuensen i praktisk teologi. Även om saken för Uppsalas del inte ledde till några personella förändringar blev det formellt möjligt för fakulteten att inom sig till föreståndare utse den som bedömdes lämpligast. Övningskursen skulle på så sätt tydligare lösöras från examensämnet praktisk teologi. I sitt remissvar om den nya studieordningen hade fakulteten 1954 som sin enhälliga mening uttalat, att den praktiska prästutbildningen borde skiljas från universitetet och överlätas på ett särskilt kyrkligt institut.³⁴

Sedan utbildningen förändrats genom 1955 års studieordning förordnades kyrkoherden Eric Nilsson i Åtvid, som huvudlärare i homiletik.³⁵ Han efterträddes redan 1956 av direktorn vid Samariterhemmet Pehr Edwall.³⁶ En sammanfattning av sin undervisning gav denne sedermera i boken *Homiletiska anteckningar* (1965). När han 1960 flyttade till Kalmar som kyrkoherde kom

³³ Ärkebiskopen t. regeringen 7.2 1974, regeringens beslut genom förordning 20.11 1975, dnr 869/74 U.

³⁴ Remissvar på Anders Nygrens utredning ang. 1955 års studieordning: TFP 8.6 1954 § 2, s. 1.

³⁵ Om Nilsson: Nilsson 1965, s. 37–48.

³⁶ Om Edwall: Bexell 2002, s. 261–276

efter honom som lärare teol.dr Henrik Ivarsson. Denne hade 1956 disputerat på en systematisk-teologisk undersökning om *Predikans uppgift*.³⁷ Han var verksam vid institutet fram till 1967 då domkyrkokaplanen Martin Lönnebo, docent i etik, förordnades som homiletiklärare. Lönnebo utgav 1977 boken *Homiletik*, den första regelrätta läroboken i ämnet sedan Oscar Quensels bok med samma titel hade utgivits 1894. Huvudlärare i homiletik efter Lönnebo och fram till institutets nedläggning blev 1977 direktorn vid Sigtunastiftelsen Ulf Söderlind, senare kyrkoherde i Malmö S:t Petri.³⁸

Sedan den tidigare nämnde läraren i kyrkolagfarenhet David Svenungsson frånträtt sitt uppdrag förordnades 1957 sedermera docenten Carl Strandberg som hans efterträdare.³⁹ Han efterträddes 1970 av domprosten Clarence Nilsson, som hade disputerat i statsvetenskap, och 1978 av kyrkoherden i Veckholm Gunnar Palm, kyrkobokföringsinspektör i ärkestiftet.⁴⁰ Nilsson hade under 1960-talet varit lärare i kateketik. Uppdraget som självårslärare innehades från 1958 av direktorn vid Sigtunastiftelsen Olov Hartman, som var verksam i detta fram till 1973, då han efterträddes av domkyrkokomministern Eric Haglund. Deras undervisning var ganska olikartad.⁴¹ Medan Hartman främst ägnade den åt klassisk församlingssjälvård inriktade sig Haglund mot psykoterapeutiskt inriktad krissjälvård, dokumenterad i hans lärobok *Möte och dialog* (1970). Haglund blev fakultetens hedersdoktor 1981.⁴²

Till huvudlärare i kateketik förordnades 1956 komministern Tage Bentzer och efter honom rektorn för Fjellstedtska skolan, teol.lic. Allan Parkman. Från 1967 och fram till institutets nedläggning 1980 innehades uppdraget av metodiklektorn vid lärarhögskolan i Uppsala Stig Eklund.⁴³

Ansvar för undervisning i liturgisk sång efter Henry Weman åvilade 1967–70 tonsättaren Torsten Nilsson, organist i Oscarskyrkan i Stockholm.⁴⁴ Under institutets sista decennier var musikdirektören Judith Linder lärare i ämnet.⁴⁵ Lärare i logonomi och liturgisk läsning var då universitetets lärare i röst- och talvård fil.dr h.c. Margita Liljefors och därefter talpedagogen vid

³⁷ Om Ivarsson: Birger Tidström i *SvD* 4.7 1974.

³⁸ Om Söderlind: Braw 2001, s. 9–13.

³⁹ Om Strandberg: nedan, s. 326.

⁴⁰ Om Palm: von Ehrenheim 1998, s. 113f.

⁴¹ Om Hartman: bl.a. Björkgren 1999; Nyback 1990; Ytterberg 1986.

⁴² Om Haglund: Anna Bill i *UNT* 22.11 1993.

⁴³ Om Bentzer: Rydén 1987, s. 124–126. Om Parkman: Ragnar Persenius m.fl. i *UNT* 18.10 2012; Nils Johan Höglund & Leif Mutén i *UNT* 19.10 2012. Om Eklund: Allan Parkman & Gunnar Sundin i *UNT* 27.12 2005.

⁴⁴ Om Nilsson: Lars Hedblad i *SvD* 26.9 2009, Britt-Marie Aruhn i *SvD* 5.10 1999.

⁴⁵ Om Linder: Amelie Bosson i *SvD* 9.12 2011, Eva Gruber m.fl. i *SvD* 15.1 2012.

Statens scenskola Ruth Öslöf.⁴⁶ Med tiden kom ett ökande antal biträdande lärare i de olika ämnena att ingå i kollegiet.

Alla lärare vid övningsinstitutet innehade alltså sina uppdrag vid sidan av ordinarie tjänster och kopplingen till det vanliga kyrkolivet var stor. Fakultetens önskan 1967 att få till stånd en fast deltidstjänst vid institutet med undervisning i homiletik inkl. liturgisk aktion, pastoralpsykologi med självårdslära samt kyrkliga arbetsformer mötte ingen framgång. Den tilltänkta befattningen föreslogs återuppta benämningen direktor.⁴⁷

Övningsinstitutet avvecklas

Den teologiska fakultetens koppling till Svenska kyrkan kom under 1900-talet att successivt avvecklas. Från universitetets och fakultetens sida blev det därvid allt mera främmande att ge en konfessionell yrkesutbildning. Efter införandet av 1951 års religionsfrihetslag framstod detta i längden som en orimlighet. Från kyrkligt håll menade man samtidigt att den undervisning som gavs, både till innehåll och omfång var alltför begränsad. Saken diskuterades vid kyrkomöten under hela 1900-talet och en rad både statliga och kyrkliga utredningar lade under årens lopp fram olika förslag till förändringar.

År 1963 tillsatte Svenska kyrkans biskopsmöte en kommitté, som under ordförandeskap av biskopen Gert Borgenstierna skulle utreda frågor sammanhängande med prästbildningen och lämna förändringsförslag. I kommittén ingick bl.a. uppsalaprofessorn Åke Andrén, övningsinstitutets föreståndare. I sitt betänkande ett par år senare föreslog kommittén bl.a. att den praktiska prästbildningen skulle omfatta ett år och förläggas till från universiteten fristående s.k. pastoralinstitut.⁴⁸ Sådana hade redan Yngve Brilioth diskuterat i sin prästutbildningsutredning 1942 men samtidigt avvisat en sådan nyordning.⁴⁹

Ungefär samtidigt som RUMO-utredningen 1971 lade fram sitt betänkande om en genomgripande förändring av den religionsvetenskapliga grundutbildningen var professorn Carl-Gustaf Andrén i Lund – Åke Andréns yngre bror – färdig med en statlig enmansutredning, där han gick vidare med idén om utbildningens förlängning till två terminer och föreslog att denna skulle förläggas till två pastoralinstitut under kyrkligt huvudmannaskap.⁵⁰ Remissutfallet

⁴⁶ Om Liljefors: Torsten Föllinger i *SvD* 4.2 2000. Om Öslöf: Hans Wikner i *SDS* 7.4 2008.

⁴⁷ TFP 25.5 1967 § 2.

⁴⁸ *Betänkande med förslag angående [...] prästutbildningen*, 1965.

⁴⁹ SOU 1942:33.

⁵⁰ SOU 1971:89; sekreterare i utredningen var teol.lic. KG Hammar, senare rektor för pastoralinstitutet i Lund och sist ärkebiskop.

Lärarkollegiet jämte några av praktikhandledarna vid det praktisk-teologiska övningsinstitutets högtidliga nedläggning våren 1980. En rekordstor studentgrupp denna termin krävde ett betydande antal biträdande lärare och ytterligare handledare för färdighetsträningen. Fr.v. Bo S. Säfström, Roger Westin, Tore Littmarck (homiletik), Bryn Widmark (homiletik), Tomas Anderman, Kerstin Berglund (homiletik), Judith Linder (liturgisk sång), Ulf Söderlind (homiletik), Allan Parkman (kateketik), delvis skymd: Per Olof Lundberg, Holsten Fagerberg (föreståndare), Sven-Erik Brodd (kateketik), Eric Haglund (pastoralpsykologi), Gunnar Sundin (pastoralpsykologi), Else Orstadius, Gunnar Lundgren, Stig Eklund (kateketik), Gunnar Palm (kyrkorätt), Oloph Bexell (amanuens). På bilden saknas lärarna Lars Lindström (pastoralpsykologi), Sten Lundgren (pastoralpsykologi), Gunnar Weman (liturgik) och Ruth Öslöf (röst- och talvård). Foto från Teologiska fakultetsrummet i Universitetshuset. I bakgrunden Emerik Stenbergs gruppporträtt av teologiska fakulteten 1911.

på hans betänkande blev förhållandevis splittrat och en rad nya utredningar utifrån olika förutsättningar följde. Mot bakgrund av Andréns utredning och på förslag av Svenska kyrkans biskopsmöte prövade man under en tid tanken att dela upp utbildningen i en »konfessionellt öppen» del vid universitetet och en konfessionsbunden del, anordnad av Svenska kyrkan. Förslag till detta lämnades i två samtidiga utredningar inom utbildningsdepartementet och inom kyrkan. De hade arbetat i viss samverkan, men av förslagen blev intet.⁵¹

Genom högskolereformen 1977 blev övningskursen i formell mening ombildad till en påbyggnadslinje omfattande 20 poäng. Avdelningsdirektören i

⁵¹ Tillämpad religionsvetenskap, 1977; sakkunnig var professorn Jan Bergman. *Förslag till konfessionsbunden del av den praktisk-teologiska utbildningen*, 1977; i utredningsgruppen ingick direktorn Carl Henrik Martling, kontraktsprosten Pehr Edwall och konfirmandkonsulenten Jan E. Carlquist.

universitets- och högskoleämbetet Torsten Kälvemark fick ungefär samtidigt i uppdrag att på grundval av de tidigare utredningarna utarbeta det slutliga förslag till genomförande, som han kallade *En ny praktisk prästutbildning* och som presenterades senhösten 1978. Efter remissbehandling överarbetades detta till ett konkret beslutsunderlag av docenten i Lund KG Hammar. Genom ett riksdagsbeslut 1979 inrättades Svenska kyrkans pastoralinstitut från och med 1980 och uppdrogs åt Svenska kyrkans utbildningsnämnd att såsom huvudman fullgöra det som dittills varit de teologiska fakulteternas uppgift. När övningsinstitutet avvecklades vid utgången av vårterminen samma år var yrkesutbildning av präster därmed inte längre en rättsligt reglerad uppgift för universitetet.⁵²

Exkurs: Efter 2000

Den praktiska prästutbildningen försvann från fakulteten, men inte desto mindre infördes 2007 *yrkesrelaterad religionsvetenskap* som ett särskilt s.k. biområde inom det religionsvetenskapliga kandidatprogrammet. Här ingick inte bara kurser om »Religion, kultur och identitet i världen» och »Religionsdidaktik i teori och praktik» utan också, och i samverkan med Svenska kyrkans pastoralinstitut kursen »Svenska kyrkans tro och liv». Inom den uppmärksammades och problematiserades Svenska kyrkans historiskt framvuxna identitet som evangelisk-lutherskt samfund, dess tro och lära i historia och nutid. Kursen omfattade 15 högskolepoäng och kunde väljas som en B-kurs inom programmet. Den blev obligatorisk för kyrkans blivande präster, men hade som målgrupp även dem som skulle bli t.ex. lärare eller journalister.

⁵² Om övningsinstitutets högtidliga nedläggning: Lars Grafström i *UNT* 6.6 1980.

B. Den teoretiska utbildningen i praktisk teologi

Som framgått var ämnet praktisk teologi från början uteslutande praktiskt-tekniskt inriktat.⁵³ Genom Friedrich Schleiermachers och efter honom Gerhard von Zezschwitz' vetenskapsteoretiska reflexion om vad en teologisk fakultet var, skulle det emellertid successivt få en tydligare historisk-teoretisk inriktning såsom en normativ vetenskap om kyrkans praktiska verksamheter. Med en efter honom ofta använd bild av en teologisk fakultet beskrev Schleiermacher kyrkohistorien såsom teologins rot, systematiken såsom dess stam och den praktiska teologin såsom själva kronan. Det var där de teoretiska kunskaperna blommade ut och bar frukt i kyrkan.

Genom 1903 års examensstadga hade alltså de rena färdighetsträningarna lyfts bort från examensämnet *praktisk teologi* och förts samman till den praktisk-teologiska övningskursen. Praktiska prov skulle avläggas i homiletik, liturgik och kyrkorätt.⁵⁴ Dessa områden ingick också i det teoretiska ämnet – men man drog nu en klar gräns mellan teori och praktik. I 1904 års kursplaner delades examensfordringarna för 1 betyg i praktisk teologi in i två olika grupper. Den första knöt direkt an till de praktiska övningarna. Det var där fråga om »principiell didaktik, liturgik och kyrkoteori» med U.L. Ullman *Evangelisk-luthersk liturgik* (2 uppl. 1889–1896) och Carl Martins kateketiska och ecklesiologiska skrifter som läroböcker, de hade varit docent respektive professor i ämnet i Uppsala. Därefter fordrades i en sammanfattande beskrivning

känneedom om Sveriges kyrkolag, kyrkohandbok, perikopsystem, psalmbok, katekes, samt om sådana förhållanden inom den svenska kyrkan, hvaraf den kyrkliga ämbetsverksamheten är beroende, jämte förmågan att därur härleda passande teorier för utöfvandet af sådan verksamhet.⁵⁵

Ämnet skulle således ge den teoretiska grunden för praktisk pastoral prästverksamhet.

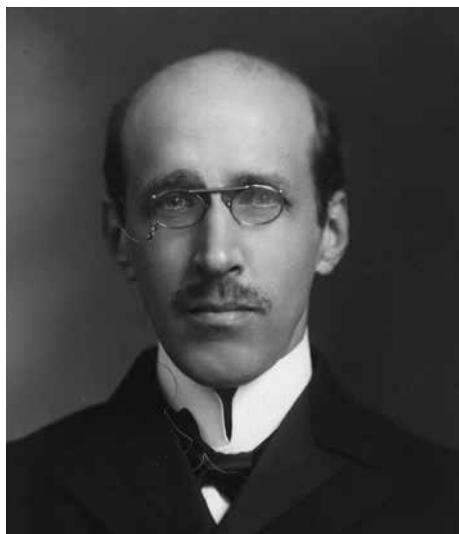
Genom Carl Martins, Henry Totties, och Oscar Quensels ämneskonception hade det teoretiska ämnet runt sekelskiftet 1900 börjat få en allt tydligare historisk inriktning. Praktisk teologi utvecklades till en icke-normativ historisk och teoretisk disciplin med en annan inriktning, än vad som gällde för

⁵³ Andrén 1996, s. 11–36.

⁵⁴ *Förslag till stadga angående [...] teologiska fakulteterna i Uppsala och Lund*, 1898, s. 45ff. KS 30.10 1903, ang. teologiska examina § 22, SFS 1903:112.

⁵⁵ *Studieplan rörande studier inom teologiska fakulteten vid universitetet i Uppsala*, 1904, s. 7.

ämnet kyrkohistoria.⁵⁶ Samtidigt förblev professorn i praktisk teologi ledare för de praktiska övningarna.⁵⁷ När denna ordning avskaffades 1955 blev det

Edvard Rodhe, professor i praktisk teologi 1912–19.

likafullt ämnesprofessorn Åke Andrén som förordnades till detta uppdrag, även om det inte längre formellt låg inom hans tjänst.

En nydanare inom forskningsämnet var Edvard Rodhe. Han hade disputerat i kyrkohistoria i Lund, som lärjunge till Otto Ahnfelt, och var tydligt influerad av historikern Martin Weibull. Han hade speciminerat med ett par historiska undersökningar kopplade till det svenska samhällets sekularisering. Epokgörande i sitt grepp på ämnet var hans liturgihistoriska studier om *Dopritualet i Svenska kyrkan efter reformationen* (1910), liksom hans i decennier som lärobok använda

Svenskt gudstjänstliv (1923). Denna var en stor, stundom synoptiskt upplagd framställning av den svenska kyrkohandbokens historia sedan reformationstiden. Liturgik och liturgihistoria utvecklades till ett centralt område inom den praktiska teologin. Rodhe hade tillträtt professuren 1912 och han kom då att ta säte i samma fakultet som sin svåger Einar Billing.⁵⁸

Hör kyrkorätten till den praktiska teologin?

Såsom vetenskapen om den kristna kyrkans praxis skulle ämnet föra samman områdena liturgik, homiletik, hymnologi samt den kyrkorättsligt inriktade konfessionskunskapen till en gemensam disciplin. Uppräkningen av ett antal från tid till tid skiftande delområden liksom frågan om och hur de skulle uppfattas tillsammans har präglat ämnesutvecklingen. Ämnet har alltså karaktäriserats utifrån ett antal delområden – vilka dessa varit har dock skiftat över tid.

⁵⁶ *Kyrkovetenskapliga forskningslinjer* 1996. *Kyrkovetenskap som forskningsdisciplin* 2001. Brodd 1995, s. 16–33.

⁵⁷ KBr 10.7 1912. RD 1912 1:2: III, s. 33f.

⁵⁸ Om Rodhe: Bexell 1998–2000, s. 267–276; Bexell 2004; Frängsmyr 2010 a, s. 380f.

En ämnesteoretisk kontrovers under början av seklet gällde kyrkorättens ställning. Den inflytelserike tyske juridikprofessorn Rudolph Sohm hade strax före sekelskiftet i en livlig och utdragen debatt hävdad att kyrkorättslig normgivning var principiellt oförenlig med kyrkans evangeliska väsen. På svensk mark skulle Uppsalaexegeten Olof Linton på 1930-talet i sin ovan nämnda undersökning om urkyrkans ecklesiologi visa att en sådan ståndpunkt inte höll måttet inför det exegetiska källmaterialet. Enligt Sohms mening borde kyrkorätten inte höra hemma i den teologiska fakulteten, utan i den juridiska. Den kyrkorättsliga forskningen var i Lund, men inte i Uppsala, från sekelskiftet och fram till 1940-talets början uttryckligen kopplat till den juridiska professuren i statsrätt. Därvid är att lägga märke till att det teologiska examensämnet i 1903 års stadga vid båda fakulteterna hette *praktisk teologi med kyrkorätt* och att professuren i Lund från 1919 benämndes så. En motsvarande förändring kom inte till stånd i Uppsala, där professuren rätt och slätt hette *praktisk teologi*.

Kyrkorätten skulle alltså till följd av den omdiskuterade prepositionen »med» uppfattas som ett biämne till den praktiska teologin, inte som en del därav. Rodhe hade diskuterat kyrkorättens ställning både i sin provföreläsning och i sin installationsföreläsning. För honom hörde frågorna om kyrkans rättsliga form ovedersägligen till den praktiska teologins ansvarsområde eftersom ingen kyrka kunde existera utan en rättsligt reglerad yttre organisation. Det var helt klart en fråga om kyrkans praktiska verksamhet. Rodhes tid i Uppsala blev emellertid kort. År 1919 kallades han till professuren i Lund och blev 1925 biskop där.

Kyrkans »evangeliska gestaltning»

Huvudkandidaterna, när tjänsten i Uppsala skulle tillsättas efter honom, var ämnesdocenterna Edvard Leufvén och Gustaf Lizell; en tredje sökande var kyrkohistorikern Otto Holmdahl.⁵⁹ Lizell hade sökt professuren även 1912, men då fått stå tillbaka för Rodhe. Till sakkunniga utsågs nu Rodhe och hans kollega i Lund Olof Holmström samt Lauri Ingman från Helsingfors. När de jämförde Leufvén och Lizell uppfattade de deras meritering som i stort sett jämn. Efter en utförlig vägning åt båda håll satte Holmström och Rodhe Lizell i första rummet, medan Ingman förordade Leufvén, främst med hänsyn till dennes principiella och systematiska arbeten. För Rodhe var det Lizells bredare grepp på ämnet och dess delområden och grundliga källforskning, som vägde över till hans förmån. Holmström menade att Lizells större »skicklighet

⁵⁹ *Handlingar angående professuren i praktisk teologi*, 1921.

att meddela vetenskaplig undervisning» skulle fälla utslaget. I fakulteten röstade samtliga ledamöter för Lizell, utom Emanuel Linderholm, som i ett långt yttrande talade för Leufvén.

Lizell utnämndes den 28 oktober 1921.⁶⁰ Sitt ämne beskrev han såsom »den vetenskapliga framställningen av kyrkolivet med hänsyn till dess ledande principer och evangeliska gestaltning sedda i deras historiska ut-

Gustaf Lizell, professor i praktisk teologi 1921–37 och domprost 1923–37.

veckling och sammanhang». Dess delområden var kyrkokännedom, liturgik med hymnologi, homiletik, kateketik, poimenik och kybernetik (dvs. själavård och kommunikationsteori) samt missionslära. Det empiriska studiet var helt inriktat mot Svenska kyrkans förhållanden. Till kybernetiken fogades sedermera även delområdet diakonik. Sedan missionshistoria blivit en egen disciplin tillkom inom den praktiska teologin istället delområdet ekumenik. I princip gällde en sådan ämnesförståelse under hela 1900-talet. På Lizells tid fordrades för 1 betyg basala kunskaper i alla dessa områden, medan för 2 betyg

fördjupning skulle ske i liturgik, kateketik och homiletik.⁶¹ Han betonade på så sätt var huvudvikten i ämnet skulle ligga. Samtidigt stod det fullt klart, att dessa teoretiska delområden utgjorde grunden för färdighetsträningen inom övningsinstitutet.

Lizell hade 1910 disputerat för docentur på en homiletikhistorisk jämförelse mellan Jesper Swedbergs och Anders Nohrborgs predikotyper.⁶² Som hans tungt vägande huvudspecimen räknades hans materialrika och systematiskt disponerade arbete om *Den kateketiska undervisningen i Sverige*, som i fem volymer utkom 1920. Tidsmässigt spände framställningen från reformations-tiden och fram till den då arbetande statliga katekeskommittén. Därutöver hade Lizell bl.a. givit ut en liturgi-historisk undersökning om kyrkohandboksarbetet 1614–1693. Han hade som assistent varit en uppskattad lärare vid

⁶⁰ Om Lizell: Bexell 1980–1981 b, s. 767–770.

⁶¹ *Teologiska fakultetens studiehandbok*, 1924, s. 65f.

⁶² Lizell 1910.

övningsinstitutet, där han som ämnesprofessor sedan blev föreståndare. Som ovan nämnts i avsnittet om prebendeinstitutionens avveckling blev han till följd av sin professur utan ansökan utnämnd till domprost 1923 och innehade båda tjänsterna parallellt fram till sin död 1937. Som ett kontaktorgan mellan den teologiska fakulteten och det praktiska kyrkolivet startade han 1931 *Ny kyrklig tidskrift*. Han var en utpräglad sällskapsmänniska, hederspresident i Orphei Drängar och i tio år inspektor för Värmlands nation, bl.a. under den tid då dess nationshus vid Riddartorget uppfördes.

Docenten Gustaf Lindberg hade efter en avhandling om svenska medeltidsmissalen blivit docent i praktisk teologi 1923.⁶³ Han hade sökt professuren efter Rodhe i Lund 1928 och uppförts i tredje rummet, efter Brilioth och Hippel.⁶⁴ Efter Lizells död uppehöll han Uppsalatjänsten fram till sin bortgång sommaren 1938. Han var då sedan fjorton år assistent vid det praktisk-teologiska övningsinstitutet, där han som skicklig pedagog undervisade i kateketik och liturgik. En stor forskningsinsats gjorde han genom sin grundläggande och omfattande bok *Kyrkans heliga år* (1937), med en bred framställning av det svenska kyrkoårets historia och teologi från medeltiden och framåt.

Efter Lindbergs död och under återstoden av den långa vakansen efter Lizell blev docenten Fredrik Dahlbom förordnad att uppehålla professuren och han lämnade då den befattning som direktor vid övningsinstitutet, vilken han kort dessförinnan tillträtt. Han hade disputerat 1923 på en homiletikhistorisk avhandling.⁶⁵ Som docentspecimen hade han skrivit om *Den svenska folkskolans kristendomsundervisning 1842–1919* (1927). Han var verksam i praktisk prästtjänst och från 1936 kyrkoherde i Helga Trefaldighets församling i Uppsala. När professuren utlystes sökte han den inte.

Arkivforskning om de kyrkliga böckernas historia

Efter den tidigare nämnda utdragna utredningen om upphävandet av domkyrkoförsamlingarnas prebendenatur ledigförklarades 1941 de båda professurerna i praktisk teologi i Uppsala och Lund samtidigt. Samma personer sökte båda tjänsterna. Genom att fakulteterna samrådde och utsåg gemensamma sakkunniga förenklades proceduren och det blev likalydande yttran-

⁶³ Om Lindberg: Tollin 1948, s. 619.

⁶⁴ Sedan Rodhe lämnat professuren i Lund 1925 förekom där en utdragen diskussion om ämnets benämning och inriktning. Utlysningen dröjde flera år, C.-G. Andrén 1996, s. 44–45.

⁶⁵ Dahlbom 1923.

den för båda tjänsterna. Av de fyra sökande återkallade två sedermera sina ansökningar.⁶⁶

I första förslagsrummet till båda befattningarna uppfördes docenten i kyrkohistoria i Lund Sven Kjällerström och i andra rummet teol.dr Dick Helander, som nu var föreståndare för Ersta diakonissanstalt, men dessförinnan i sex år varit docent i praktisk teologi i Lund. Kjällerström kunde därmed välja till vilken av befattningarna han önskade komma ifråga. Han markerade sitt val genom att återkalla sin ansökan till Uppsala, varefter Helander återkallade sin till Lund. Endast en sökande på vardera stället återstod. I samma konselj den 20 juni 1941 utnämndes Helander till professor i Uppsala och Kjällerström till tjänsten i Lund. Helander blev året därpå inspektor för Södermanland-Nerikes nation och var detta under hela sin professorstid.

Dick Helander, professor i praktisk teologi 1941–52.

Dick Helander var en respekterad arkivforskare. Hans första lärdomsprov, doktorsavhandlingen 1923, hade rört den tyske medeltidspredikanten Johannes Tauler.⁶⁷ Därefter hade han skrivit en licentiatavhandling i praktisk filosofi om Immanuel Kant. Det var emellertid på andra fält än dessa, som han skulle

finna sitt specialområde. Med början under 1930-talet utgav han i rask följd en rad mycket detaljerade undersökningar om Svenska kyrkans kyrkorättsliga, liturgiska och kateketiska böcker under 1800-talet. Hans forskningsprofil hamnade därmed i vad som uppfattades som den praktiska teologins centrum och han markerade med sin inriktning ämnets bas i historisk vetenskap. Hans installationsföreläsning om »Våra predikotexter förr och nu» gav både vad gäller temavalet och utifrån rubrikens pronomen en bild av hans syn på ämnet och dess sammanhang; ännu gick det att i en akademisk föreläsning ha ett »vi»-förhållande till kyrkan.

⁶⁶ Sedan tf. professorn i praktisk teologi i Lund Ernst Newman utnämnts till domprost där och medan ännu sakkunnigbedömningen pågick återkallade denne sin ansökan; han hade dessförinnan i tio år varit professor i kyrkohistoria vid Åbo akademi. Efter det att sakkunnigutlåtandena öppnats återkallade docenten Oscar Hippel sin ansökan; han hade erhållit två tredjeplaceringar av de sakkunniga Edvard Rodhe och G.O. Rosenqvist, men inkompetensförklarats av Yngve Brilioth.

⁶⁷ Helander 1923.

Helander skulle på sitt område etablera sig som en ledande kännare av 1800-talets svenska kyrka. I sina tjocka undersökningar om förarbetena till 1811 års och till 1894 års kyrkohandböcker – tillhoppa 1140 sidor i två volymer – arbetade han efter det, som Edvard Rodhe i sitt sakkunnigutlåtande kallade »den breda frontens metod». Han tycktes inte ha sparat någon möda för att ur arkiven dra fram nytt material till det svenska kyrkoskickets historia. En annan sakkunnig, Yngve Brilioth, menade att Helanders »forskarindividualitet» präglades »av ett övermått av exakthet». Hans ambition var att i detalj skildra förändringsarbetenas formella gång. Däremot ägnade han knappast någon uppmärksamhet åt de liturgiska formernas växelverkan med det andliga livet, de teologiska idéerna eller med de allmänna tidsströmningarna. Den sakkunnige åbopropessorn G.O. Rosenqvist yttrade om hans kyrkohandboks-historiker, att »all framtida forskning och vetenskapliga diskussion rörande 1800-talets liturgiska arbete finner här en ovärderlig samling fakta och dokument till belysning av utvecklingen».⁶⁸

Efter elva år som professor utnämndes Helander från årsskiftet 1953 till biskop i Strängnäs. Före biskopsvalet hade emellertid brev med smädliga uttalanden om hans medkandidater, bland dem en kollega i fakulteten, spritts anonymt bland valmännen. Avsikten var att till hans förmån påverka valutgången. Mot sitt enständiga nekande fälldes han efter en mycket uppmärksam rättsprocess för ärekränkning och dömdes till avsättning från tjänsten och biskopsämbetet. Brevaffären blev ett mörkt kapitel i 1900-talets svenska kyrkohistoria, som länge skulle låta tala om sig och som lade sig som en djup skugga över fakulteten. En känsla av mistroghet både inåt och utåt blev mycket påtaglig och Dekanhuset pekades ut som en brottsplats. Efter resning i målet 1964 gjordes ingen ändring i skuldfrågan, men påföljden lindrades genom att avsättningsstraffet hävdades och blev nedsatt till dagsböter.⁶⁹

Tragiken i Helanders livsöde skall emellertid inte överskugga de betydande insatser han gjorde som forskare. I en stor uppsats 1971 kunde han genom ett tillfällighetsfynd och efter ett intrikat och ihärdigt spårningsarbete över hela Norden rekonstruera en dittills endast ofullständigt bevarad dansk psalm- och evangeliebok från 1568.⁷⁰

⁶⁸ Helander 1934; Helander 1939; TFP 29.4 1941 § 2 bil. C, s. 7.

⁶⁹ Om Helander: Rosenberg 1992, s. 120–140; Johannisson 1973. Mer än tjuvu år efter Helanders död 1978 fastställdes genom DNA-analys att denne inte själv slickat igen de aktuella kuverten, Frigell & Allen 2002, s. 24–27.

⁷⁰ Helander 1971, s. 58–99. *NTBB* 1965 s. 128.

Diskussion om ämnets identitet

När professuren i praktisk teologi alltså blivit ledig 1953 lade professorerna Engnell, Lindroth, Westin och Widengren fram ett gemensamt förslag. De ville förändra dess benämning och omfattning. Detta ledde till en framställning till Kungl. Maj:t, där fakulteten föreslog att professuren skulle skiljas från övningsinstitutet; som föreståndare där skulle den som därtill ansågs lämpligast kunna utses. På så sätt ville fakulteten slå vakt om tjänstens vetenskaplighet och förtydliga en oklar gränsdragning mellan teori och praktik. Man ville också att ämnets historiska delar, kyrkorätten undantagen, skulle betraktas som deldiscipliner inom vad man kallade *kyrkokunskap*. Inom detta ämne borde – i belysning av den historiska utvecklingen från äldsta tid – studeras hela det aktuella kyrkolivet i alla dess funktioner och yttringar. Frågor rörande sociologi, kristen konst och arkeologi borde läggas till som nya delområden och kyrkorätten få en förstärkning. Professuren föreslogs bli ombenämnd till *kyrkokunskap med kyrkorätt*. Man markerade i sitt resonemang hur ämnets fokus tydligare borde riktas mot samtida förhållanden. Det är uppenbart att man ville komma bort från orden »praktisk teologi», som ju samtidigt, och mera egentligt, fanns i övningsinstitutets namn.

Fakulteten var emellertid inte enig och ett par ledamöter reserverade sig. Bengt Sundkler menade att uttrycket *praktisk teologi* var internationellt gångbart och välfungerande, medan ämnesnamnet *kyrkokunskap* i översättning skulle leda till missuppfattningar. Sigfrid von Engeström underströk i sin reservation att den föreslagna benämningen var allt för obestämd och hade en oskarp gränsdragning mot kyrkorätten.⁷¹ Fakultetens framställning föranledde ingen Kungl. Maj:ts åtgärd och professuren utlystes utan förändring.⁷² Vi mötte emellertid här för första gången ett förslag om att begreppet 'kyrka' skulle lyftas fram såsom ämnets samlande perspektiv och ingå i ämnesbenämningen.

Inte ett normativt och tillämpningsorienterat ämne

Den lediga professuren lockade sex docenter att söka: upsaliensaren Hans Cnattingius, samt de i Lund disputerade Åke André, Hilding Johansson, Sigurd Kroon, David Lindquist och Bengt Strömberg, vilken dock återkallade sin ansökan. Av dem hade André, Johansson och Strömberg sina docenturer i praktisk teologi, de övriga i kyrkohistoria. Till sakkunniga utsågs

⁷¹ TFP 12.2 1953 § 9, UNT 28.2 1953.

⁷² Kungl. Maj:ts beslut 10.4 1953.

två praktiska-teologer, Sven Kjällerström och G.O. Rosenqvist från Åbo, samt en kyrkohistoriker, Aarno Maliniemi från Helsingfors. Kjällerström och Maliniemi rangordnade de sökande Andrén, Johansson, Cnattingius, Lindquist, Kroon och så gjorde också fakulteten. Rosenqvists ordning var i huvudsak densamma, men gav Johansson och Cnattingius ett delat andrarum.

Den 30 juni 1954 utnämndes Andrén till lärostolens innehavare. Han var en av Kjällerströms elever, endast trettiosju år gammal och vid ansökningstidens utgång ännu inte promoverad teol.dr.⁷³ Tjänsten skulle han inneha i tre decennier.

Åke Andrén var reformationsforskare och hade redan före sin doktorsavhandling ederat och kommenterat en dittills okänd pastoralteologisk reformationsskrift, *Introductorium theologicum* (1950), som han oförmodat påträffat i Kungl. Biblioteket. Avhandlingen 1952, och en följdskrift till den 1954, tillsammans över 860 sidor, rörde den svenska reformations-tidens nattvardsliv: skriftermålet, fastan, konsekrationssuppfattningen och kommunionen. Tidsperspektivet följde han från fornkyrkan till 1600-talet.⁷⁴ Aarno Maliniemi hade i sitt utlåtande karakteriserat avhandlingen som det bästa, som i nyare tid skrivits om den svenska reformationen. Under sina professorsår skulle Andrén därefter i en rad uppsatser fortsätta att ur olika aspekter belysa den svenska reformationstiden, framför allt vad gäller liturgik och kyrkorätt. Han medverkade med flera bidrag i det under 1960- och 1970-talen pågående forskningsprojektet *Reformationen i Norden – kontinuitet och förnyelse*.⁷⁵ Efter ett halvsekels forskning tog han som emeritus ett samlat grepp på perioden genom att i bokverket *Sveriges kyrkohistoria* skriva bandet om reformationstiden, som utkom 1999.

Åke Andrén, professor i praktisk teologi 1954–83.

⁷³ Om Andrén: Åke Andrén 2008, däri bl.a. Brodd 2008, s. 42–74; Sven-Erik Brodd i *UNT* 26.10 2007. Ingmar Brohed i *KVHAAA* 2008, s. 35–42. Sven-Åke Selander i *KÅ* 108 (2008), s. 10–13.

⁷⁴ Andrén 1952. Andrén 1954.

⁷⁵ *Reformationen i Norden*, 1973. *Reformationens konsolidering*, 1990.

I nitton år tillhörde Andrén, sist som ordförande, den stora 1968 års kyrko-handboks-kommitté. Han skulle på så sätt komma att ägna sig också åt forskning kring det samtida kyrkolivets förhållanden. Kommittén hade i uppgift att såsom SOU-utredning utarbeta de gudstjänstordningar som Svenska kyrkan antog 1986–87 och han var under långa perioder tjänstledig för detta uppdrag. Inom utredningen hade han ett särskilt ansvar för vigsel- och kyrkoinvigningsordningarna och publicerade med ett internationellt perspektiv monografiska undersökningar härom. Han utgav senare en studie kring konfessionella blandäktenskap. I annat sammanhang utgav han en motsvarande studie kring diakonatet.

I sin installationsföreläsning om »Den praktiska teologien som universitetsdisciplin» hade Åke Andrén markerat hur ämnets nu åtta delområden tillsammans utgjorde den teoretiska vetenskapen om kyrkans praxis. Dess uppgift var inte längre normativt och tillämpningsorienterat riktad mot kyrkolivet, ämnet utgjorde »en självständig vetenskap med full allmängiltighet». Det gällde att klarlägga »hur kyrkan i olika tider omsatt sitt teologiska tänkande i praktiskt handlande». Ett idéhistoriskt perspektiv var nödvändigt för den teologiska analysen. Avgränsningen mot kyrkohistorieämnets frågeställningar var således markerad. Föreläsningen trycktes som inledning till läroboken *Praktisk teologi* (1959), som, med den ämnesprogrammatiska underrubriken *En handbok i kyrkans organisation och verksamhetsformer*, under många studentgenerationer var grundlärobok i ämnet.⁷⁶ Visst stoff överfördes därifrån till den nya, konfessionellt breddade läroboken, *Kyrkokunskap. Bekännelse struktur lära* (1971), som därefter kom att användas under nära två decennier.⁷⁷

När RUMO-reformen skulle introduceras 1974 underströk Andrén, tydligare än vid sitt tillträde tjugو år tidigare, hur ämnet hade en från kyrkorna fri och självständig ställning och också en kritisk uppgift.⁷⁸ Det hörde inte längre hemma bara inom prästutbildningen och kunde som vetenskap inte styras av dess behov.

Andréns eget forskningsfokus hade varit reformationstidevarvet, men med nya frågeställningar bland hans doktorander kom ämnets tyngdpunkt alltmera att förskjutas mot senare tid. Under hans professorsår skulle tjugufem disputationer äga rum i ämnet och därutöver femton licentiatexamen examineras. Tillsammans med Sven Kjällerström startade han 1957 en för båda lärosätena gemensam vetenskaplig skriftserie, *Bibliotheca Theologiae Practicae*.⁷⁹ Detta var

⁷⁶ Andrén 1959, cit. s. 16f.

⁷⁷ *Praktisk teologi* var redigerad av Sven Kjällerström och *Kyrkokunskap* av Carl-Gustaf Andrén.

⁷⁸ Andrén 1974.

⁷⁹ En historik över tillkomsten av skriftserien *Bibliotheca Theologiae Practicae* tryckte Carl-

något nytt när en serie gav en samlad bild av ämnets vetenskapliga utveckling i hela landet.

Andrén var teologiska fakultetens dekanus 1959–1962. Han var en mycket praktisk och mångsidig person, riksscoutchef och därefter ordförande i KFUK-KFUM:s scoutförbund. Han hade stora naturvetenskapliga intressen, främst vad gäller botanik och entomologi och hans välordnade samling av omkring 5 000 fjärilar, grundlagd redan under pojåkåren, överlämnades efter hans död till universitetets evolutionsmuseum.

Under Andréns långa professorat började ämnet *praktisk teologi* alltså att genomgå en betydande förändring, tydligast markerad i namnbytet till *kyrko- och samfundsvetenskap* 1973. Benämningen hade förekommit redan 1968 i det s.k. preliminära förslaget till de teologiska fakulteternas utbyggnad och omstrukturering, som de teologiska fakulteterna då gemensamt gjort upp.⁸⁰ RUMO-utredningens strävan att religionsvetenskapen tydligt skulle ha en samhällsanknytning innebar att den önskade innehållsligt förskjuta fakultetens forskningsämnen från historiska till aktuella förhållanden. Kyrko- och samfundsvetenskapens studie- och forskningsobjekt vidgades också, så att detta inte längre uteslutande skulle vara främst Svenska kyrkans förhållanden. Fakultetsprogrammet 1982 markerade en ny strävan till att den praktiska teologins delområde skulle få en tydligare ämnesmässig integrering. Den indelning i delområden, som hittills gällt, var överspelad, när fakulteten från och med 1980 inte bedrev någon praktisk prästutbildning.

Docentbefattningen innehades 1953–57 av den ovan nämnde Stig Lindholm, som 1949 disputerat om katekesundervisningen i den svenska kyrkan under det tidiga 1600-talet.⁸¹ Han uppehöll professuren i vakansen efter Helander och blev senare lektor vid lärarhögskolan i Uppsala. Som ovan nämnts skulle han genom sin undervisning vid det praktisk-teologiska övningsinstitutet få stort inflytande som religionspedagog. Som docent efterträddes han 1958 av Ulf Björkman, som året innan disputerat i Lund om Stilla veckans medeltida liturgihistoria; han blev sist kyrkoherde i Oskarshamn.⁸² År 1962 efterträddes han på docenturen av Carl Henrik Martling, en av Andréns första doktorander. Han hade disputerat om 1800-talets svenska nattvardskris och därefter fortsatt att skriva om kyrkans sekulariseringsproblematik.⁸³

Gustaf Andrén 2018, s. 18–20.

⁸⁰ Preliminärt förslag till utbyggnad och omstrukturering av de teologiska fakulteterna. TFP 11.3 1968 § 4, bil. A.

⁸¹ Lindholm 1949.

⁸² Om Björkman: Bexell 2002, s. 323–330.

⁸³ Martling 1958; Martling 1961.

I avhandlingen ville han visa hur sekulariseringen i Sverige inte hade sociala orsaker utan religiösa och han bröt därmed med en då allmänt accepterad uppfattning, framförd av kyrkohistorikern Hilding Pleijel i Lund.⁸⁴ Genom en mycket omfattande bokproduktion skulle Martling göra en betydande insats som populärvetenskaplig författare inom ämnesområdet. Han blev till sist kyrkosekreterare i Svenska kyrkan och överhovpredikant.⁸⁵ Som tidigare nämnts var han en av dem, som utredde frågan om den praktiska prästutbildningens förändrade former och dess nya huvudmannaskap.

Sven Helander, son till Andréns företrädare, disputerade 1957 om den medeltida liturgin i Linköpings stift, utnämndes till docent och blev med flera digra monografier en ledande kännare av den svenska medeltida liturgihistorien; han blev lektor vid lärarhögskolan i Falun.⁸⁶ Bengt Ingmar Kilströms avhandling 1958 gällde relationen mellan kyrkans pedagogiska program och kalkmålningarna i medeltida svenska kyrkor.⁸⁷ Han blev lektor vid gymnasiet i Strängnäs och utövade ett flitigt populärvetenskapligt författarskap. Åren 1984–88 vikarierade han på professuren i praktisk teologi vid Åbo akademi.⁸⁸ Carl Strandbergs avhandling i kyrkorätt 1967 rörde det medeltida s.k. abalienationsinstitutet, den kanoniska rättens bestämmelser om avyttring av kyrklig egendom, något som var grundläggande för att förstå den tidens kyrka–stat-relation.⁸⁹ Han blev omedelbart docent och var 1957–70 lärare i kyrkolagfarenhet vid det praktisk-teologiska övningsinstitutet och blev domprost i Strängnäs.⁹⁰

Sam Dahlgrens avhandling 1972 handlade om kyrka–stat-relationen i Östtyskland 1949–1958; han blev docent och europasekreterare vid Lutherska världsförbundet huvudkontor i Genève och därefter kyrkoherde i Björklinge.⁹¹ Vid vakansen 1991–93 uppehöll han ämnesprofessuren. Gunnar Smedberg disputerade 1973 och blev docent på en avhandling om den förvaltningsrättsligt baserade spänningen mellan biskop och lekfolk när *Nordens första kyrkor* byggdes; han var komminister i det gamla professorsprebendet Uppsala-Näs och gick under en termin in som tf. professor under Andréns tjänstledighet. När Gunnel Elmund 1973 lade fram sin avhandling om *Den kvinnliga diakonin i Sverige 1849–1861* blev hon den första kvinna som disputerade i prak-

⁸⁴ Härtill Martling 2015, s. 94–98.

⁸⁵ Om Martling: Oloph Bexell i *SvD* 1.10 2017. Johan Unger i *SvD* 27.9 2017. Sina levnadsminnen utgav Martling 2015, om docentåren s. 110–124.

⁸⁶ Hans avhandling: Helander 1957. Om honom: Sune Garmo & Ulf Callert i *SvD* 3.4 2013.

⁸⁷ Kilström 1958.

⁸⁸ Om Kilström: Oloph Bexell i *SvD* 6.3 2006. Per Ström i *UNT* 14.3 2006.

⁸⁹ Strandberg 1967.

⁹⁰ Om Strandberg: Oloph Bexell i *SPT* 55 (2013), s. 593–601.

⁹¹ Om Dahlgren: Sven-Erik Brodd i *SvD* 8.5 2016.

tisk teologi; hon var därefter bibliotekarie vid Ersta högskola i Stockholm.⁹² När domkyrkobibliotekarien i Strängnäs Carl-Gösta Frithz 1976 ventilerade sin undersökning *Till frågan om det s.k. Helgeandshusmissalets liturgihistoriska ställning* och blev han den siste vid fakulteten som disputerade för teologie doktorsgraden enligt den äldre ordningen.⁹³

Den ämnesbredd som fanns inom Andréns forskarseminarium markerades även genom Kurt Berglings religionspedagogiska avhandling 1974 i anslutning till Jean Piagets teorier om utvecklingen av barns logiska tänkande om religion, genom Sven-Erik Brodds studie 1982 av begreppet 'evangelisk katolicitet' och genom Anders Bäckströms religionssociologiska studie 1983 av svenska prästkandidaters rolluppfattning. Bergling disputerade senare även i psykologi och antogs som docent i *religionspedagogik*. För detta ämne var han en aktiv drivkraft och initierade forskarutbildning. Han blev professor i religionspsykologi Lund 1989.⁹⁴ Brodd kom med tiden att efterträda Andréns på lärostolen i kyrko- och samfundsvetenskap och Bäckström blev professor i religionssociologi i Uppsala.

Under 1968–1987 var Alf Härdelin docent och universitetslektor i ämnet.⁹⁵ Han hade börjat som 1800-talsforskare och 1965 disputerat för Andréns om den engelska Oxforldrörelsens nattvardsteologi. Från 1970-talet kom han alltmera att inrikta sig mot *medeltidens kultur och teologi* och var 1986–93 anställd som forskare i ett så benämnt ämne vid Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet. Han var alltjämt knuten till den teologiska institutionen. År 1990 tillades han professors namn. Såsom ämnesutvecklande introduktör i vårt land av det teologiska begreppet 'spiritualitet' såsom forskningsområde kom han att bli en skolbildare vad gäller relationen mellan teologi och praxis i olika tider.⁹⁶ I sin bok *Världen som yta och fönster* (2005) sammanfattade han sin medeltidsforskning i detta perspektiv. En omfattande insats gjorde han också som översättare från latin till svenska av medeltida teologiska texter, inte minst hymner. Under Andréns tjänstledigheter uppehöll Härdelin professuren under många terminer och handledde fram till sin pensionering en rad doktorander fram till disputation.

⁹² Om Elmund: Agneta Melin i *SvD* 29.1 2018.

⁹³ Om Frithz: Carl Strandberg i *SvD* 17.7 1995.

⁹⁴ Härtill Bergling 2001, s. 103–105; Källstad 1978, s. 59.

⁹⁵ Om Härdelin: Oloph Bexell i *KÅ* 115 (2015), s. 11–20. Oloph Bexell m.fl. i *DN* 2.9 2014. Olle Ferm i *SvD* 24.8 2014. Sina levnadsminnen publicerade Härdelin 2010, om docent- och forskaråren, s. 111–113 och 143–154.

⁹⁶ Härdelin 1996, s. 83–92.

Den teologiskt tolkade kyrkan och dess praxis

När professuren utlystes efter Andréns pensionering 1983 visade den ett par år tidigare fastlagda ämnesbeskrivningen hur ämnet skulle uppfattas vid denna tid. Det gällde

forskning med användning av olika metoder inom en rad delområden som förenas i sin inriktning på de kristna kyrkornas och samfundens praxis i historia och nutid: gudstjänst- och fromhetsliv, förkunnelse och undervisning, sjukevård och karitativ verksamhet, organisation och rättslig utgestaltning, estetiska och konstnärliga uttrycksformer samt inbördes relationer.

Trots att ämnet lämnat den kyrkligt normerande funktionen bakom sig och också blivit en uteslutande teoretisk vetenskap, och trots att fakulteten inte längre bedrev någon färdighetsträning för blivande präster, är det tydligt och historiskt förklarligt hur uppräkningsen av delområden hade sin bakgrund i den ämnesindelning som hade gällt inom det praktisk-teologiska övningsinstitutet. Delarna skulle nu hållas samman av ett gemensamt perspektiv. Frågan skulle bli om detta var en ämneskonstruktion som kunde bestå. Flera av delområdena, t.ex. liturgik och kyrkorätt, utgjorde vid utländska universitet självständiga discipliner med en eller flera professurer.

Professuren i kyrko- och samfundsvetenskap efter Andréns lockade sex sökande. Sakkunniga blev förutom Andréns professorn i kyrkohistoria i Helsingfors Martti Parvio och biskopen i Tammerfors Erkki Kansanaho, tidigare professor i praktisk teologi i Helsingfors. Av de sökande uppfördes på förslag eo. docenten i praktisk teologi Jan Arvid Hellström från Lund samt från Uppsala Alf Härdelin och Carl Henrik Martling. Andréns avgav sitt förslag i ordningen Hellström, Härdelin, Martling, Kansanaho Hellström, Martling, Härdelin och Parvio Hellström i första rummet och därefter utan rangordning Härdelin och Martling.

Huvudkandidaterna Hellström och Härdelin hade forskarprofiler som skilde sig tydligt åt, och båda markerade att ämnets forskningsfokus inte längre var begränsat till Svenska kyrkans förhållanden. Hellström hade i sin kyrkorättsliga doktorsavhandling velat svara på frågan om det vikingatida landskapssamhället varit av betydelse för utformandet av den kyrkliga stiftsorganisationen i Sverige.⁹⁷ Därefter hade han ägnat sig åt helt andra områden och bl.a. utgivit monografier om kyrkobyggnadens rättsliga ställning under reformations- och stormaktstiden, om kyrka, samfundsliv och ekumenik på

⁹⁷ Om Hellström: Sven-Erik Brodd i *KÅ* 106 (2006), s. 9–12; Bexell 1996, s. 25–43.

den karibiska ön S:t Barthélemy under den svenska kolonialperioden, om hur relationen mellan AB Radiotjänst och de kristna samfunden fungerade vid den kristna programverksamhetens medieanpassning samt om poeten Dan Anderssons religiösa diktning.

När de sakkunniga enhälligt gav Hellström förstaplaceringen blev det inom fakulteten en diskussion om hur avvägningen mellan »bredd» och »djup» i forskningen skulle ske. Bedömningen blev inte oomstridd och de båda andra professorerna inom ämnesområdet kristendomens historia, Ingun Montgomery och Carl F. Hallencreutz, inkom till tjänsteförslagsnämnden med var sitt utförligt motiverat yrkande om att huvudkandidaternas medeltidsforskning skulle bli föremål för ytterligare prövning med hänsyn till deras möjligheter att bedriva metodutveckling och forskarutbildning. Härdelins innovativa arbete i detta sammanhang skulle inte tillräckligt ha beaktats till förmån för »den lundensiskt inspirerade huvudlinjen av svensk 'praktisk teologi'». Också exegetikprofessorn Lars Hartman lämnade in en utförlig skrivelse, där han argumenterade till Härdelins fördel. Detta, liksom dennes eget överklagande, föranledde inga åtgärder.

Jan Arvid Hellström, professor i kyrko- och samhällsvetenskap 1984–91.

I utnämningssärendet uppstod nu en snarlik situation till vad som varit vid Dick Helanders utnämning 1941. Professuren i praktisk teologi i Lund hade sedan 1967 innehafts av Åke Andréns bror Carl-Gustaf. Under det att denne varit universitetets rektor och sedan han utnämnts till universitetskansler hade tjänsten uppehållits med vikarie. När han 1983 begärde avsked från professuren kom alltså ännu en gång de båda befattningarna att utlysas samtidigt och med likalydande ämnesbeskrivning. Hellström uppfördes i första förslagsrummet till båda tjänsterna. Han återkallade sin ansökan till Lund, och utnämndes därefter den 1 april 1984 till lärostolen i Uppsala.

En normativ prästutbildning såsom ämnets sammanhållande band existerade inte längre. För Hellström föreföll ämnet med dess olika delområden såsom disparat. Ja, menade han, det gick knappast att tala om ett »ämne», utan snarare om ett »forskningsfält». Ämnets mångfald, styrd av den adderande upp-

räkningen av delområden, liknade han närmast vid en »diversehandel».⁹⁸ Han ville verka för att ämnet kyrko- och samfundsvetenskap efter utländsk förebild skulle klyvas i sina två huvudfårar, med »kyrkokunskap/kyrkorätt» resp. »liturgik» såsom självständiga discipliner. Redan från början drog han konsekvenserna av sin uppfattning, när han föreslog att Alf Härdelin, så länge denne var i aktiv tjänst, skulle fortsätta som seminarieledare och handledare inom sina specialområden, liturgik och spiritualitet. Hellström kunde då koncentrera sig på andra områden inom ämnet. Det utvecklades snabbt en god arbetsgemenskap och också vänskap mellan de tidigare konkurrenterna om lärostolen.

I fakultetsprogrammet 1986 sade Hellström att kyrko- och samfundsvetenskapens forskningsinriktning skulle vara »den praktiska ecklesiologin» med särskild inriktning på hur »denna historiskt och i nutiden framträder i kristna kyrkor och samfund och gestaltas i en rad uttrycksformer – under samspel, spänningar och konflikter».⁹⁹ Förtecknandet av avgränsade delområden var inte längre motiverad av prästutbildningens krav, utan styrdes av det rent vetenskapliga intresset. Som utgångspunkt och ett sammanhållande band för det empiriska studiet formulerades därför ett övergripande perspektiv: det teologiskt tolkade kyrkobegreppet och dess realisation i praxis.

Som professor kom Jan Arvid Hellström att ägna sig åt ett nytt huvudspår, som i fakultetens sammanhang på sitt sätt kan sägas knyta an till traditionen från Emanuel Linderholms och Gunnar Westins tid. Hellström ville undersöka marginaliserade och/eller »heretiska» strömningar i kristendomens historia, men på ett internationellt plan. Han arbetade bl.a. med afrikansk Messiascult och *Rasta*-rörelsen på Jamaica liksom med kristen nyplatonism och nutida gnosticism. Detta ledde till att ämnets internationella kontaktnät breddades.

Som basal lärobok i ämnet infördes 1988 *Kyrkans liv. Introduktion till kyrkovetenskapen*, där ämnets lärare medverkade på sina specialområden.¹⁰⁰ I enlighet med dess nyorientering innehöll boken först en utförlig ecklesiologisk introduktion innan det var dags för den övergripande konfessionskunskapen och några av ämnets traditionella delområden. Boktitelns ord 'kyrka' i singularis var programmatisk. Det som behandlades var inte någon viss kyrka, utan »fenomenet kyrka» såsom sådant.

Med Hellström såsom drivande kraft, hade »Stiftelsen Internationella forskningsinstitutet för aktuell och historisk kyrkokunskap» grundats i Lund

⁹⁸ J.A. Hellström, otr. ms. »Från pastoralteologi till kyrkovetenskap. Föreläsning 28 maj 1991». Hos förf.

⁹⁹ *Teologisk forskning. Fakultetsprogram 1986*, s. 14.

¹⁰⁰ Läroboken *Kyrkans liv* var redigerad av upsaliensaren Stephan Borgehammar, senare ämnesprofessor i Lund.

1980, från året därpå med namnet »Stiftelsen Internationell kyrkovetenskap». När han kom till Uppsala som professor överflyttades verksamhetens tyngdpunkt dit och knöts nära till hans ämne. I samband därmed skedde 1984 ännu en namnändring, nu till »Stiftelsen Kyrkovetenskapliga institutet». Syftet var att få till stånd »ett konfessionellt obundet kontaktorgan mellan den etablerade kyrkovetenskapliga forskningen och dess viktigaste avnämargrupper». Man skulle t.ex. genom stipendier ekonomiskt stödja kyrkovetenskaplig verksamhet och ha bokutgivning i en egen skriftserie. Stiftelsen hade t.o.m. egna lokaler, där doktorander kunde ha arbetsplatser. Kyrkovetenskapliga institutet kom att bli en aktiv aktör på olika sätt, men dess idé och funktion var i hög grad knuten till Hellströms person och det avvecklades 1998.¹⁰¹

Efter endast sju år i Uppsala utnämndes Hellström 1991 till biskop i Växjö men kom inte länge att verka som sådan. Han omkom i en tragisk trafikolycka endast tre år senare. För eftervärlden är han, liksom Hårdelin, även känd som översättare, bearbetare och författare av psalmer. Men han skrev därtill också rena visor och som skönlitterär författare och skribent utgav han både romaner och detektivberättelser och var kolumnist i dagspressen.

Ecklesiologi som kyrkovetenskapens samlande perspektiv

Inför den utlysning av professuren som skedde i vakansen efter Hellström tolkades begreppet »praktisk ecklesiologi» såsom »studiet av den kristna kyrkan (i dess olika samfundsförgreningar) just som kyrka och med särskild inriktning på dess konkreta uttrycksformer».¹⁰² Den 17 juni 1993 utnämndes forskaren vid Svenska kyrkans forskningsråd, docenten Sven-Erik Brodd bland sju sökande till ny innehavare av professuren. Sakkunniga var professorerna Carl-Gustaf Andrén, Ragnar Holte och Ingun Montgomery, således en kyrkovetare, en systematisk teolog och en kyrkohistoriker. Brodd var en av Åke Andréns elever och hade, som nämnts,

Sven-Erik Brodd, professor i kyrko- och samhällsvetenskap 1993–2016.

¹⁰¹ Stiftelsens protokoll och handlingar i UUB. Cit. ur stadgar 1988.

¹⁰² Teol. fak. skr. t. regeringen 19.9 1991.

disputerat om formeln »evangelisk katolicitet» såsom ecklesiologisk identitetsmarkör i europeisk och nordamerikansk teologi. Ekumenik och ecklesiologi var hans huvudinriktning.¹⁰³

Det gamla ämnet *praktisk teologi* och *kyrko- och samfundsvetenskap* skulle nu påtagligt förändras. När Brodd uppfattade ämnesidentiteten såsom oklar ville han förtydliga den genom att, mera markerat än Hellström, låta ecklesiologin bli det som höll ämnet samman. Ämnets fokus blev en kyrkas (eller ett samfunds) förståelse av sig själv, både hur den uppfattade sig som mänsklig gemenskap och teologisk form och hur den lät detta komma till uttryck i praktisk verksamhet. De sju delområden, som Brodd i detta syfte identifierade var ecklesiologi, diakonik, liturgik, sakraments- och sakramentalteologi, ekumenik inkl. konfessionskunskap/symbolik, spiritualitetsforskning samt kyrkorätt/rättsteologi. Ansvar för flera av ämnets tidigare delområden överlät han till kyrkohistorieämnet och till de religionsbeteendevetenskapliga disciplinerna.

Ämnets tidigare historiska och praxisorienterade inriktningar kom på så sätt allt mer i skymundan, samtidigt som det medvetet utvecklades som en mera systematiskt-teologiskt arbetande disciplin rörande den kristna kyrkan. De av Brodd presenterade delområdena ville han inte se såsom från varandra isolerade solitärer, utan samspelande med varandra i ett sammanhållande perspektiv. Det ecklesiologiska delområdet förstärktes och kom att så tydligt identifieras med ämnet kyrkovetenskap, att det i Uppsala närmast blev en synonym. I detta perspektiv kom Brodd i sin forskning att ägna sig åt kyrkobegreppet ur dess olika aspekter och även åt kyrkornas teologi om biskops- och prästämbetet och diakonatet, liksom också åt mariologiska frågor. Det var ett konsekvent program som startat redan genom hans doktorsavhandling.

Den långa benämningen *kyrko- och samfundsvetenskap* visade sig vara både otymplig och oklar och dessutom i ett nordiskt perspektiv förvillande, eftersom ordet *samfund* på danska och norska betyder 'samhälle'. På Brodds initiativ förkortades namnet 1995 till *kyrkovetenskap*. Samtidigt ändrades den officiella engelska översättningen från *Studies in Churches and Denominations* till det ovedersägligen enklare, men teologiskt inte okomplicerade *Ecclesiology*.¹⁰⁴ Den svenska benämningen var inte ny. Den hade, om än förgäves, föreslagits redan 1973 av en arbetsgrupp inom fakultetsberedningen för humaniora och teologi, där Åke Andrén ingick. Genom »särskild»-benämningar ville man då också genomföra en nationell arbetsfördelning inom ämnet, varvid man i

¹⁰³ Om begreppet 'ecklesiologi': Brodd 1996, s. 105–125; Brodd 2000, s. 221–243; Brodd 2013; *Ecclesiology in the Trenches*, 2015.

¹⁰⁴ TFnP 12.12 1995.

Uppsala skulle ägna sig åt gudstjänstliv och kyrkokonst, och i Lund åt kyrkorätt och samfundsorganisation.¹⁰⁵

Ämnets delområden reviderades under Brodds tid och det blev, som det formulerades, fråga om att mot bakgrund av kyrkans och samfunds ecklesiologiska självförståelse studera deras gudstjänstliv och sakramentsförvaltning, förkunnelse och själavård, ämbetsstruktur, kyrkoorganisation och församlingsuppbyggnad, ekumeniska strävanden, konfessionella strukturer samt utformningen av gudstjänstrum och kyrkliga föremål. Brodd var fakultetens dekanus 2000–2008 och en av universitetets ställföreträdande vice-rektorer 2008–14. Han blev emeritus 2016. Tjänsten efter honom återbesattes inte.

Oloph Bexell hade 1988 disputerat för Hårdelin om U.L. Ullmans gudstjänstteologi och inflytelserika liturgiska förnyelsearbete under decennierna kring sekelskiftet 1900. Han blev 1990 docent och som en av fyra sökande 1992 utnämnd till universitetslektor. År 1995 tog han initiativ till skriftserien *Scripta ecclesiologica minora*, som ett publiceringsforum för ämnesrelevanta skrifter av smärre omfång eller preliminär karaktär. Året därpå utgav han den ämnesintroducerande läroboken *Kyrkovetenskapliga perspektiv*. Den 13 juni 2000 utnämndes han till professor i *kyrkovetenskap*, där han blev ämnesföreträdare.¹⁰⁶ Hans forskning var i stor utsträckning historiskt inriktad. Som ovan nämnts övergick han 2006 på fakultetsstyrelsens initiativ till ämnet *kyrkohistoria*.

Oloph Bexell, professor i kyrkovetenskap 2000–2008, i kyrkohistoria 2008–2014.

¹⁰⁵ »Professurernas inriktning vid de teologiska fakulteterna. Överväganden och förslag från en arbetsgrupp inom fakultetsberedningen för humaniora och teologi 1978-01-29», TFP 5.3 1973, § 9, bil.

¹⁰⁶ »Kyrkan som forskningsobjekt – om kyrkovetenskapens uppgift» talade Bexell 2001, s. 101–105 i sin installationsföreläsning, tryckt även i HPT 2002, s. 32–36. Ämne teorin diskuterade han också 2001, s. 7–12.

Exkurs: Efter 2000

En av Brodds elever var Ninna Edgardh. Hennes avhandling 2001 utgjordes av en ecklesiologisk studie av feminism och liturgi och hon har där-
efter bl.a. skrivit om liturgiska förändringar i Svenska kyrkan efter 1968.
I sin forskning har hon tydligt lyft fram det genusteoretiska perspektivet
inom kyrkovetenskapen. Som doktorand var hon sedan 1998 placerad vid
Diakonivetenskapliga institutet, där hon efter sin disputation blev före-
ståndare 2002. När detta institut – som nedan visas i avsnittet om ämnet
religionssociologi – omformades till en centrumbildning vid teologiska
institutionen inrättades 2007 ett universitetslektorat i *kyrkovetenskap
särskilt diakonivetenskap*, till vilken Edgardh som ensam sökande behö-
righetsförklarades och utnämndes. Hon blev därefter professor i detta
ämne 2011 och efterträdde Brodd som ämnesföreträdare i kyrkoveten-
skap vid dennes pensionering 2016.

Religionspsykologi

Som akademisk disciplin har *religionspsykologi* vuxit fram ur ämnet *religionshistoria*.¹ Banbrytare var professorn Tor Andræ, som i sina Muhammedstudier hade haft ett religionspsykologiskt betraktelsesätt och därtill också givit ut en monografi om *Mystikens psykologi* (1926). Förslaget från 1933 års universitetsberedning att den gamla professuren i *teologiska prenotioner och teologisk encyklopedi* borde ombenämnas till *religionshistoria med religionspsykologi* hade genomförts efter riksdagens beslut 1938.²

Men redan 1911 hade kyrkohistorikern Knut B. Westman i sin doktorsavhandling *Birgitta-studier* behandlat »Birgittas inre liv och mystiska erfarenheter» och också presenterat ett stort avsnitt med ett religionspsykologiskt orienterat jämförelsematerial. År 1934 hade fil.dr Sigurd Lindquist förordnats som docent i *religionspsykologi och religionshistoria*, en befattning han innehade parallellt med sin tjänst som prost i Tensta, strax norr om Uppsala. Via filologiska studier hade han kommit att arbeta med psykopatologi och mystikforskning. Han hade med den psykologiskt inriktade avhandlingen *Die Methoden des Yoga* (1932) disputerat i sanskrit för professorn Jarl Charpentier om den indiska yogans hypnotism och suggestion i relation till modern hypnos-teori. Därefter hade han gått vidare och som docentspecimen inlämnat manuskriptet till en studie av yogamirakler, *Siddhi und Abhiññā* (1935) d.v.s. 'den fullbordade och högre kunskapen'. Han uppehöll docentförordnandet fram till sin död 1943.³

Sundéns rollteori för att förstå fromhet

Bland sina anslagsäskanden till 1967 års riksdag begärde teologiska fakulteten att en personlig professur i *religionspsykologi* skulle inrättas för docenten Hjalmar Sundén, som var lektor vid Södermalms högre allmänna läroverk för

¹ Wikström 1993, s. 47–65; Wikström 2000, s. 29–59.

² SOU 1937:36, s. 54, RD prop. 1938:218.

³ Om Lindquist: Björkman 1947, s. 22–26.

flickor i Stockholm. Saken motiverades med att det inom den dittillsvarande ämneskonstruktionen *religionshistoria med religionspsykologi* inte vore möjligt att tillfredsställande täcka båda områdena. Ingen professor i religionshistoria sades ha lagt fram något specimen i religionspsykologi, som förde ämnet framåt. Det var därför nödvändigt att inrätta en särskild lärostol i religionspsykologi. Förslaget tillstyrktes av universitetskanslersämbetet, men det upptogs inte i statsverkspropositionen till årets riksdag. Genom en fyrpartimotion i andra kammaren, med folkpartisten Thorvald Källstad som första namn och en likalydande motion i första kammaren, väcktes emellertid förslag om inrättandet av en professur för Sundén.⁴ Sedan statsutskottet avstyrkt förslaget

Hjalmar Sundén, professor i religionspsykologi 1967–75.

avslogs motionen i första kammaren medan den bifölls i den andra, där den initierat försvarades av Källstad. Vid den gemensamma votering som därefter vidtogs bifölls förslaget med siffrorna 181–176. Professuren blev den första i sitt slag i Norden och inrättades fr.o.m. budgetåret 1967/68. Sundén utnämndes den 9 juni 1967 att vara professor i *religionspsykologi*. I sin nya tjänst skulle han inte bara examinera inom denna del av examensämnet *religionshistoria med religionspsykologi*, utan också inom den i den praktisk-teologiska övningskursen ingående psykologikursen. Enligt universitetskanslerns beslut skulle ursprungligen högst en fjärdedel av Sundéns undervisningsskyldighet vara

förlagd till Lunds universitet. När det emellertid visade sig att kompetenta lärarkrafter fanns att tillgå där upphörde detta arrangemang efter endast ett år.⁵

Under sin tid som professor vid Stockholms högskola hade Tor Andræ inresserat sin systerson Hjalmar Sundén för den religionspsykologiska forskningsinriktningen och när Andræ övergick till professuren i Uppsala hade denne hört till de lärjungar som flyttade med honom dit.⁶ Han disputerade på en undersökning kring den franske nobelpristagaren Henri Bergsons

⁴ FK, mot. 1967:266, AK, mot. 1967:344.

⁵ Teol. fak. LU t. UKÄ 21.10 1968; TFP UU 17.3 1969 § 9 bil. E; UKÄ:s beslut 17.4 1969; TFP 27.5 1969 § 33 bil. D.

⁶ Om Sundén: Carl-Gustaf Andrén i *KVHAAA* 1994; Owe Wikström i *UNT* 10.1 1993; Wikström 1987, s. 82–90; Wikström 2008; Wikström 2013–2019, s. 260–264.

religionsteori.⁷ Alltifrån sin licentiattid hade han under nära trettio år varit gymnasielektor, först i Gävle och sedan i Stockholm. Samtidigt hade han hela tiden varit sysselsatt med religionspsykologisk forskning. Denna hade inte bara resulterat i avhandlingen utan också i en rad ytterligare böcker, framför allt hans vittfamnande och epokgörande *magnum opus* om religion såsom upplevelse och beteende, *Religionen och rollerna. Ett psykologiskt studium av fromheten* (1959).⁸ Den skulle komma i fem upplagor och genom den tyska översättningen göra honom internationellt uppmärksam. Med utgångspunkt i perceptions- och socialpsykologi hade han på ett nyskapande sätt där lagt fram det som kommit att kallas hans »rollteori». Det var vad som i teologihistorien brukar kallas *fides qua* som intresserade honom. Det gällde att förklara varför människor upplevde tillvaron religiöst – att de stod i levande kontakt med en aktiv gudomlig verklighet – och inte bara såg livet som ett resultat av ren slump, tillfälligheternas spel eller något slags odefinierat ödes agerande. Sundén menade att den religiösa erfarenheten fann sin form och sina uttryckssätt genom att människan identifierade sig med någon aktör i en religiös text – en »roll» – varvid berättelsen om dennes gudsrelation väckte en fördjupande längtan efter en liknande erfarenhet hos en själv. Det blev fråga om såväl en handlingsberedskap som en varseblivningsberedskap och »rollen» utgjorde på så sätt en slags förvärvad referensram som tolkade verkligheten.⁹ Enligt Sundéns mening var den religiösa erfarenheten således möjlig att överföra från människa till människa och mellan generationer. Om hans stora intresse var att förstå och psykologiskt förklara hur det gick till att uppleva tillvaron religiöst måste det psykologiska rolltagandet därvid ses tillsammans med ett dogmatiskt system och religionspsykologin bedrivs med empiriska metoder. Religion var, menade han, ingenting »privat», utan något som utövades i gemenskap med andra.¹⁰ Vid tolkningen av i historiskt källmaterial dokumenterade religiösa fenomen kunde Sundén alltså utnyttja psykologiska förklaringsmodeller.

Genom en senare bok om *Den heliga Birgitta. Ormungens moder som blev Kristi brud* (1973) gav han, med koppling till Birgittas historiska livsutveckling, uppmärksammade nya bidrag till de psykosomatiska förutsättningarna för hennes uppenbarelser. Sundéns forskning kan sägas ha legat i skärningspunkten mellan religionsantropologi, religionsfenomenologi och psykologi.¹¹

⁷ Sundén 1940.

⁸ Sundén 1959.

⁹ Sundén 1959, s. 56.

¹⁰ Sundén 1959, s. 87.

¹¹ *Sundén's role theory*, 1995. Wikström 1993, s. 47–65. Wikström 2008.

Hjalmar Sundén blev den moderna religionspsykologins inflytelserike banbrytare i vårt land. Hans tänkande kom att utgöra basen för en lång rad doktorsavhandlingar både under och efter hans aktiva tid. Från 1975 var han den förste ordföranden i Svenska samfundet för religionshistorisk forskning.

Arvet efter Sundén: religion som upplevelse och beteende

Inför Sundéns pensionering 1975 gjorde fakulteten två år tidigare en framställning till universitetskanslersämbetet om den personliga professurens omvandling till en fast tjänst.¹² Den nationella fakultetsberedningen hade föreslagit flera religionsbeteendevetenskapliga professurer, varvid uppsalafakulteten av resursfördelningsskäl fann det rimligt att därvid ta ansvaret för religionspsykologin, medan befattningen i religionssociologi borde placeras i Lund.

Den tjänst i ämnet som utlystes vid Sundéns pensionering skulle, med hans allmänt hållna formulering, ägna sig åt »religionen som upplevelse och beteende» och studiet ske »i anslutning till psykologiska teorier med tillämpning av såväl historisk-hermeneutisk metod som beteendevetenskapliga metoder».¹³ Befattningen var fram till 1987 inrättad som en riksprofessur med undervisnings- och examinationsskyldighet även i Lund.

Ämnet var ungt. Tydligt för att markera att det fanns en tillväxt, skickade flera doktorander in sina ansökningshandlingar för att efter halvannan månad ta tillbaka dem.¹⁴ Den ende bland de sökande som disputerat var den ovan nämnde, för professurens inrättande och Sundéns utnämning aktive Thorvald Källstad. De sakkunniga förklarade alla, om än med varierande eftertryck, honom kompetent för den sökta tjänsten och föreslog därför hans utnämning, som skedde den 16 oktober 1975.

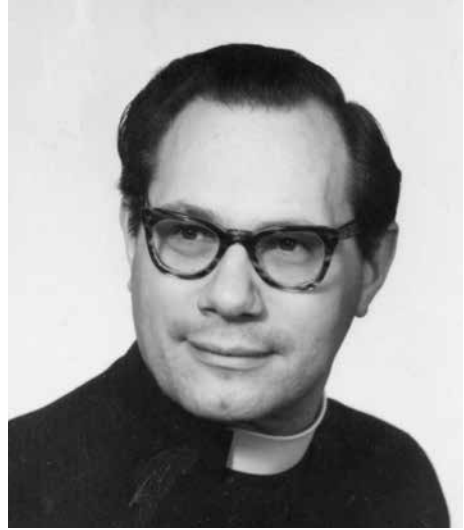
Källstads bakgrund som professor var annorlunda än den gängse. Han hade inte bara varit riksdagsman i tolv år, utan var också en ledande frikyrkoman, sedan 1945 lärare och i drygt tio år rektor vid Metodistkyrkans teologiska seminarium. I riksdagen hade han bl.a. varit ledamot av statsutskottets andra avdelning, med utbildning, forskning och kultur på agendan. Som politiker har vi tidigare mött honom också i exegetikkapitlet ovan, när han i riksdagen interpellerade i bibelöversättningsärendet. Efter att ha avlagt licentiatexamen i Lund 1959 hade han med Sundén som handledare disputerat i Uppsala 1974. Därefter hade han inte hunnit speciminera ytterligare i ämnet, men hade tidigare utgivit ett par undervisningspsykologiska skrifter kopplade till

¹² TFP 19.3 1973 § 4.

¹³ TFP 28.10 1974 §10.

¹⁴ Hans Åkerberg t. rektorsämbetet 19.3 1975, Thorleif Pettersson resp. Johan Unger t. rektorsämbetet 26.3 1975, TFP 1.9 1975 § 10.

den allmänna skolans religionsämne; detta vägdes in i hans docentkompetens. Avhandlingen var en religionspsykologisk studie av metodismens grundare John Wesleys agerande i sina yngre, formativa år och av dennes rolltagande såsom »evangelisk profet».¹⁵ Den hade vid disputationen mött kritik hos fakultetsopponenten, psykologidocenten Carl Erik Brattemo, vilket föranledde ämnesläraren Sundén, som var en av de sakkunniga för professuren, att forma sitt utlåtande som en polemik mot dennes »obekantskap med modern religionspsykologisk problemställning». Utlåtandet blev ett försvar för Källstads användande av rollteorin och dennes därav följande upptäckter av nytt källmaterial. Likaså hade denne nyanserat tidigare forskning kring Wesleys gärning i spänningen mellan anglikanism och herrnhutism. När ämnet hade såväl en historisk-empirisk del som en beteendevetenskaplig hade de sakkunniga konstaterat att Källstads kompetens framför allt låg på den förstnämnda av dessa båda delar.

Thorvald Källstad, professor i religionspsykologi 1975–84.

Såsom sakkunnig i ärendet kände Geo Widengren därvid till skillnad från psykologen Gudmund Smith – som endast inriktat sig på den psykologiska analysen – ingen tvekan att ge honom den oreserverade professorskompetens som gjorde hans utnämning möjlig. Källstads betydande erfarenhet i allmänna och administrativa värv sågs i fakulteten omedelbart som en tillgång och han valdes vid första mandatskifte 1977 till dess dekanus. Han blev emeritus 1984.

Religiös identitet i historia, nutid och litterär fiktion

Redan 1981 hade fastställts att ämnets forskningsområde skulle vara »religion som upplevelse och beteende i historia och nutid».¹⁶ År 1983 hade regeringen beslutat att tjänsten därefter, med ny innehavare skulle vara förenad med un-

¹⁵ Källstad 1974.

¹⁶ UHÄ:s beslut 30.11 1981. Handlingarna i TFtjfnP 4.10 1984.

dervisningsskyldighet även vid Lunds universitet och fakultetsstyrelsen beslöt 1985 att omfattningen därvid skulle vara 25 %.¹⁷

Sedan professuren efter Källstad utlysts under dessa förutsättningar utsågs denne samt hans tidigare elev Nils G. Holm, som nu var ämnesprofessor vid Åbo akademi, och psykologiprofessorn Lennart Sjöberg från Göteborg till sakkunniga. Kvarstående sökande under hela förfarandet var de tre uppsaladocenterna Kurt Bergling, Thorleif Pettersson och Owe Wikström. Bland dem föreslog religionspsykologerna Holm och Källstad Wikström medan allmänpsykologen Sjöberg förde fram Bergling. I tjänsteförslagsnämnden var meningarna delade. Majoriteten hade funnit att Wikströms forskningsprofil var den

Owe Wikström, professor i religionspsykologi 1985–2012.

enda som fullt ut stämde in på forskningsområdets definierade innehåll och relevansen i hans produktion var inte ifrågasatt av någon. Det var han som förordades. Berglings omfattande betendevetenskapliga forskning sågs knappast relaterad till religion och religionssociologi. Denne var därtill uttalat kritisk mot att religionspsykologisk forskning också kunde arbeta med det historiska material varom ämnesbeskrivningen talade. I tjänsteförslagsnämnden reserverade sig Anders Jeffner mot beslutet att förorda Wikström och menade att man inte genom en strikt ämnesdefinition fick bortse från meritvärdet i Berglings produktion och att det därför

var han som skulle utses; i andra hand ville Jeffner ha den religionssociologiskt inriktade Pettersson. Även en av suppleanterna i tjänsteförslagsnämnden, Ragnar Holte, lämnade in en skrivelse, där han med samma motivering pläderade för Bergling. Dennes besvär över förslaget föranledde emellertid ingen åtgärd. Men den systematisk-teologiska Uppsalagruppens företrädare ville således föra Wikström och dennes forskningsprofil i Sundéns anda åsido. Det är av fakultetshistoriskt intresse att se hur Anders Jeffner i sin argumentering ville vidga ämnesdefinitionen på ett liknande sätt som Axel Gyllenkrok ett par decennier tidigare med sin ämnestolkning öppnat det gamla dogmatikämnet för religionsfilosofin och därmed för en kursförändring.

¹⁷ TFstyrP 11.3 1985 § 90. Reg. beslut 21.4 1983.

Den 21 februari 1985 utnämndes Owe Wikström till Källstads efterträdare och lämnade därmed en tjänst som lärare i *pastoralteologi med inriktning mot själavård* vid Svenska kyrkans pastoralinstitut. I sin empiriskt inriktade doktorsavhandling hade han utvecklat Sundéns rollteori och kombinerat denna med gerontologisk metod och den tysk-amerikanske utvecklingspsykologen Erik H. Eriksons epigenetiska schema.¹⁸ På så sätt ville han vinna kunskap om förhållandet mellan ålderdom och religion och gamla människors identitetsmedvetande. I andra undersökningar hade han lyft samman psykiatri, psykologi och religionsvetenskap i ett studium av religionens roll i krissituationer och för att studera besatthetsfenomenet även med hypnoseori.¹⁹

Tillsammans med lundensaren Antoon Geels utgav Wikström strax efter sitt tillträde den ämnesintroducerande boken *Den religiösa människan* (1984, 4 uppl. 2017). I en bredare krets blev hans forskning uppmärksam, när han kombinerade religions- och litteraturpsykologi för att undersöka fiktiva litterära gestalter. Med C.G. Jungs teorier hade han granskat t.ex. Fjodor Dostojevskijs romangestalt Raskolnikov i boken *Brott och straff* (1866). I en rad undersökningar behandlade han nutida författare och klassiska kompositörer. Wikström skulle inneha professuren i tjuuguåta år och blev formellt emeritus 2012. Från 1997 var han partiellt tjänstledig för att fungera som fri författare och föreläsare. Han utvecklades till en mycket läst och flera gånger prisbelönad essäist, med sina böcker tryckta i stora upplagor och översatta till de europeiska kulturspråken.

År 1989 utnämndes bland två sökande teol.lic. Gustaf Ståhlberg till universitetslektor i *religionsbeteendevetenskap, särskilt religionspsykologi*, med undervisning främst i klinisk religionspsykologi. Han hade legitimation både som psykoterapeut och psykolog. Efter en undersökning om religiositet och psykiska störningar hade han blivit licentiat i religionspsykologi 1988. Han disputerade senare i psykologi vid den medicinska fakulteten i Umeå. Universitetslektor 1998–2009 var Petra Junus. Med feministisk infallsvinkel och docenten Eva Lundgren som handledare hade hon, som den första kvinnan i ämnet, disputerat 1995 med den intervjubaserade avhandlingen *Den levande gudinnan. Kvinnoidentitet och religiositet som förändringsprocess*. I ett jungianskt perspektiv rörde den religionsuppfattningen hos de kvinnogrupper som med nya referenssystem talade om »Gud moder» och anropade »den stora Gudinnan».

Under Wikströms tjänstledighet hade Valerie DeMarinis under några år varit förordnad som ämnesföreträdare. Hon hade 1994 bland tre sökande utsetts till universitetslektor. År 1997 tilldelades hon ställning som biträdande professor,

¹⁸ Wikström 1975.

¹⁹ Wikström 1980.

varefter hon utnämndes till professor i ämnet den 13 juni 2000. Med doktorsgrad från Harvard University i sitt hemland USA och *master of divinity*-examen

Valerie DeMarinis, professor i religionsbeteendevetenskap, särskilt religionspsykologi 2000–.

från Princeton hade hon arbetat som klinisk psykolog. Hennes forskningsinriktning var relaterad till en ny europeisk forskningstradition. Den gällde relationen religion, hälsa och kultur och befann sig i gränslandet mellan psykiatri, hälsovård, själavård och medicinsk antropologi. Hennes doktorsavhandling 1982 gällde inställningen till döden och dödsprocessen hos sjukvårdspersonal på hospicehem. I flera andra studier hade hon berört liknande problematik, bl.a. med tvärreligiös infallsvinkel och kristna, judiska, muslimska, buddhistiska och hinduiska aspekter på vård i livets slutskede. I samarbete mellan kolleger i Europa och USA hade den av henne och Owe Wikström redigerade bo-

ken *Clinical Psychology of Religion. Emerging cultural and multicultural questions from European and North American voices* utgivits 1996.

Ämnet religionspsykologi framstår alltså som uttalat mångvetenskapligt och ser sig som en subdisciplin till både religionsvetenskap och psykologi. Som den grundläggande uppgiften för religionspsykologisk forskning uppfattas att klarlägga vad religiös erfarenhet är och hur den fungerar. Det sker genom studium av psykologiska processer såväl hos individer och grupper som i samhället i stort.

Exkurs: Efter 2000

DeMarinis var aktiv inom ERASMUS-samarbetet och under 2000-talet etablerades ett nätverk mellan europeiska religionspsykologer. En särskild forskningsinriktning hos henne gällde studier av riter och ritualer. Hon medverkade också i det tidigare nämnda projektet *Från statskyrka till fri folkkyrka* där hon visade på betydelsen av kyrkans själavård för den psykiska folkhälsan i Sverige. DeMarinis var åren 1997–2002 också förestandare för universitetets Centrum för kvinnoforskning.

Religionssociologi

Forskningsfältet för ämnet *religionssociologi* kan översiktligt sammanfattas som empiriska studier av samspelet mellan religioners olika yttringar och samhället i övrigt och deras ömsesidiga påverkan på varandra. Det är efterkrigstidens och därvid samtidens samhälleliga, sociala, religiösa, och kulturella förändringsprocesser som står i fokus. Intresset riktas främst mot religiösa institutioner, deras uppkomst, konsolidering och tillbakagång, vilket sätts i samband med faktorer i det omgivande samhället. Samhällsföreteelser relateras till olika yttringar inom den religiösa kulturen och dess struktur. Ämnesforskningen vid fakulteten har i stor utsträckning kommit att ske inom eller med anknytning till stora nationella och internationella projekt inom livsstils- och värderingsområdena. Metoder och teorier hämtas såväl från samhällsvetenskap som från teologi, juridik och humaniora. På så sätt finns ämnet i skärningspunkten mellan teologi och religionsvetenskap å ena sidan och samhällsvetenskap och sociologi å den andra.

En riksprofessur inrättas med bas i Lund

Religionssociologin är en jämförelsevis ung vetenskap. Det var först mot mitten av 1900-talet som denna etablerades som ett särskilt ämne vid västerländska universitet. Centrum för forskningen i vårt land var länge det fristående Religionssociologiska institutet i Stockholm, grundat 1962 under ledning av ämnespionjären, den i Lund utbildade kyrkohistoriedocenten Berndt Gustafsson. Institutet ägnade sig i stor utsträckning åt kyrkosociologiska undersökningar och gav väsentliga bidrag till den teoretiska ämnesutvecklingen. I Uppsala betraktades religionssociologin ursprungligen som en akademisk hjälpvetenskap till religionshistorieämnet, men var också en del av den praktiska teologin.¹ I detta senare ämne var Gustafsson från läsåret 1968/69 anlitad som föreläsare vid fakulteten. Hans lärobok *Religionssociologi* (1965) var länge använd.²

¹ TFP 25.1 1965 § 17, bl.a. ms. 3.

² Om Gustafsson: *Berndt Gustafsson, Forskare och visionär*, 1976; Gustafsson & Skoog 1977.

RUMO-utredningen hade betonat att en nutidsinriktad och samhällsorienterad forskning borde äga rum vid de teologiska fakulteterna. I samklang med det samtida händelseförlopp som diskuterats i kapitlet om religionspsykologiämnet förslög Statens humanistiska forskningsråd i sin utredning om *Humanistisk och teologisk forskning* (1973) att de teologiska fakulteterna skulle inrätta religionssociologi, religionspsykologi och religionspedagogik såsom särskilda forskarutbildningsämnen.³ Detta ledde till att en så kallad riksföreläsning i religionssociologi inrättades från halvårsskiftet 1975. Den var förlagd till Lunds universitet med 25 % tjänstgöring i Uppsala.⁴ Ämnets banbrytare Berndt Gustafsson ansågs sedan länge självskriven för tjänsten och var vid dess utlysning ensam sökande, men avled innan tillsättningsproceduren var klar. Därefter utsågs 1975 universitetslektorn vid Socialhögskolan i Lund Göran Gustafsson till tjänstens innehavare.⁵ Till sin utbildning var han inte teolog, utan allmänsociolog med inriktning mot relationen religion–politik. Han blev nu även föreståndare för Religionssociologiska institutet och utgav 1981 läroboken *Religion i Sverige. Ett sociologiskt perspektiv* (nya uppl., från 1994 med titeln *Tro, samfund, samhälle*.)

Under hans tid i Uppsala disputerade Jørgen Straarup 1985 på en undersökning om folklig religiositet och människors åsikter om nybyggda kyrkor i städernas förorter. Straarup utnämndes 1989 till högskolelektor i *religionsbeteendevetenskap särskilt religionssociologi* och blev senare professor i *religionsvetenskap* vid Södertörns högskola. Han hade samtidigt, men i andra hand sökt ett vid samma tillfälle utlyst lektorat i *religionsbeteendevetenskap med undervisning i religionspsykologi och religionssociologi*. Medsökande till den befattningen var religionspsykologen teol.dr Karl Geyer, som utnämndes. Dennes avhandling, *Att dana människor* (1989), var en socialpsykologisk studie utifrån den amerikanske filosofen G.H. Meads tänkande. Boken var en del av projektet »Konfirmand 1990» inom Svenska kyrkans centralråd för evangelisation och församlingsarbete och rörde bl.a. relevansbegreppet. Geyer innehade sitt lektorat fram till 2002.

³ *Humanistisk och teologisk forskning i Sverige* 1973.

⁴ TFP 25.1 1965 § 17.

⁵ Gustafsson 2001, s. 95f.

En professur också i Uppsala

En professur i *religionssociologi* inrättades i Uppsala genom regeringens beslut 1987 varvid arrangementet med en riksprofessur upphävdes.⁶ Vid tjänsteutlysningen året därpå beslöts att någon preciserad ämnesbeskrivning inte skulle fastställas.

Det blev två sökande till den nya lärostolen: universitetslektorn i religionsvetenskap vid fakulteten Thorleif Pettersson och den tidigare nämnda dr art. Eva Lundgren från Bergen. Pettersson, som var docent såväl i religionssociologi som i religionspsykologi hade några år dessförinnan sökt professuren i religionspsykologi, men då fått stå tillbaka för Owe Wikström. Som sakkunniga tillkallades nu docenten Anne-Sofie Rosén, Stockholm, professorn Karl-Erik Rosengren, Lund, samt Göran Gustafsson. Samtliga tre sakkunniga markerade med varierande eftertryck att Pettersson var den överlägset meriterade och han uppfördes ensam på förslag.

Kommunikationssociologen Rosengren var skarpt kritisk och fann bl.a. att en skillnad mellan de sökande gällde objektivitet och normativitet. Lundgren saknade källkritisk distans och drog inte någon »skarp gräns mellan medborgar- och forskarrollen. Som forskare vill hon förändra samhället, religionen och teologin. Petterssons strävan tycks däremot vara att så långt som möjligt förhålla sig objektiv till det samhälle och de religionsyttringar han som religionssociolog ägnar sitt studium.»⁷

Thorleif Pettersson utnämndes den 28 juli 1988.⁸ Som tidigare nämnts rekryterades Lundgren något år senare till fakulteten när en forskartjänst i *religionsvetenskaplig kvinnoforskning* inrättades.

Thorleif Pettersson, professor i religionssociologi 1988–2007.

⁶ Regleringsbrev budgetåret 1987/88, beslut 11.6 1987, litt. D33A.

⁷ TFtjfnP 6.5 1988, bil. 3.

⁸ Bäckström 2008, s. 203–217.

I likhet med Göran Gustafsson hade Thorleif Pettersson inte sin grundexamen från den teologiska fakulteten. Hans doktorsavhandling i religionshistoria framlades vid den humanistiska fakulteten, med Carl-Martin Edsman som handledare och Berndt Gustafsson som fakultetsopponent. Den var en socialpsykologisk studie av den religiösa traditionens betydelse för kvarhållandet av en religiös upplevelse. Han hade därvid kopplat aspekter av Hjalmar Sundéns rollteori till den amerikanska socialpsykologen Leon Festingers teori om kognitiv dissonans och Charles E. Osgoods semantiska differentialteknik. En utgångspunkt var också den danske religionshistorikern Vilhelm Grønbechs studier av religiösa upplevelser. Efter sin disputation hade Pettersson varit knuten till Religionssociologiska institutet och hade forskat kring olika religiösa institutioner och roller, t.ex. prästrollen med dess motsättningar och anpassningsproblem, väckelsemötets attraktion och människans roll såsom kyrkomedlem. Han hade också studerat den samfundslösa s.k. anonyma religiositeten och sysslat med frågan om religion och massmedia. Hans bok *Utträdesbenägenheten och utträde ur Svenska kyrkan* (1979) uppfattades som hans steg från religionspsykologi till religionssociologi och markerade hans intresse för och kompetens vad gäller kvantitativa metoder. I detta fält låg också hans studie rörande mottagandet av översättningen *Bibel 2000*.

Jämförande värde- och livsåskådningsstudier

Mot bakgrund av en gemensam förståelse av beroendeförhållandet mellan religion och samhälle och i samverkan med religionspsykologiämnet kom religionssociologin mot slutet av 1900-talet att få flera huvudinriktningar:

Petterssons sociologiska forskningsinriktning vidgades till att omfatta värderingsfrågor i allmänhet och han skulle bli känd för sina studier inom det 1981 inrättade forskningsprogrammet *The European Values Study* (EVS), dit han knöts redan vid dess start. Inspirerad av den amerikanske statsvetaren Ronald Ingleharts teorier om värderingsförändringar såsom en tyst revolution utgav han 1988 på uppdrag av det statliga Institutet för framtidsstudier boken *Bakom dubbla lås*. Den skulle få stort inflytande för att förstå det västerländska samhällets postmaterialism.⁹

Pettersson kom också att bli en internationell centralgestalt genom sitt engagemang i det världsomspännande longitudinellt inriktade forskarnätverket *World Value Survey*, likaså knutet till Institutet för framtidsstudier. Där genomfördes stora enkätundersökningar av individuella livsåskådningar och värdesystem i omkring 70 länder. Det var inte fråga om endast religion och

⁹ Pettersson 1988.

moral utan också familj, könsroller, samhällsstruktur, politik, ekonomi och sociala rörelser och nätverk. Under 1990-talet tillhörde han ledningen för båda forskningsorganisationerna och därefter WVS:s exekutivkommitté.

Bland Petterssons doktorander fanns Eva M. Hamberg, som efter en avhandling om migrationsfrågor blivit fil.dr i ekonomisk historia, men därefter övergått till teologisk forskning. I ett uppmärksammat arbete, *Kristen på mitt eget sätt* (1989), undersökte hon privatreligiositeten. Som den första kvinnan i ämnet vid fakulteten disputerade hon 1990 om frågor rörande religiös tro och praxis i det samtida Sverige. Hon inriktade sig därefter mot demografisk rörlighet och var 1997–2011 professor i *migrationsforskning med särskild inriktning mot religion, samhällsvärderingar och kulturmöten* vid den teologiska fakulteten i Lund.

Media, religion och kultur

Tillsammans med professorn i kyrko- och samfundsvetenskap Jan Arvid Hellström och universitetslektorn i missionsvetenskap Sigbert Axelson tog Pettersson initiativet till forskning kring sambandet mellan media, religion och kultur. De menade att pluralismen i det sen- eller postmoderna samhället gjorde det svårt för människor att utveckla övergripande tolkningsmönster som var gemensamma för större grupper. När olika parallella perspektiv fanns i samhället blev medier en samlande kommunikativ arena för att skapa gemensam förståelse där åsiktsbrytningar kunde komma till uttryck. De tekniska landvinningarna bidrog därvid till att människor gjorde sig fria från tidigare sociala grupperingar, normer eller identiteter och kunde gå in i nya globala informations- och kommunikationsnätverk. Detta ökade betydelsen av deras egna val och tolkningar av religion och livsåskådning.

Också Alf Linderman disputerade med Pettersson som handledare. När han arbetade med frågor om religion och massmedia, särskilt receptionen av gudstjänster i television var han i sin avhandling 1995 inspirerad av teorier från den pragmatiska filosofen Charles S. Peirce och nyss nämnde socialpsykologen G.H. Mead.¹⁰ När Linderman 1993 vid fakulteten anordnade den första internationella konferensen på temat religion-media-kultur blev detta startpunkten för etableringen av ett internationellt forskningsområde och i förlängningen till bildandet av *International Society for Media, Religion and Culture* (ISMRC). Linderman innehade under några år en forskartjänst vid fakulteten, antogs till docent och var universitetslektor 1999–2006, varefter han blev direktor för Sigtunastiftelsen

¹⁰ Linderman 1995.

Kyrko- och kulturstudier

Docenten Anders Bäckström utnämndes 1994 bland tre kvarstående sökande till universitetslektor i *religionsbeteendevetenskap, särskilt religionssociologi* och den 29 februari 2000 till professor i *religionssociologi*, där han under åren 2007–2011 var ämnesföreträdare.¹¹ Med Åke Andrén och Göran Gustafsson som handledare hade han 1983 disputerat i *praktisk teologi* på en avhandling

Anders Bäckström, professor i religionssociologi 2000–11.

om bakgrunden och rolluppfattningen hos Svenska kyrkans prästkandidater.¹² Tre år senare hade han blivit docent. Han var därefter med olika forsknings- och utredningsuppdrag anställd vid universitetets pedagogiska utvecklingsenhet, hos universitetskanslern och högskoleverket samt som utredningssekreterare. Han ägnade sig bland annat åt forskning om de religionsvetenskapliga utbildningsfrågorna, bl.a. med undersökningen *Att förändras av utbildning? Om stabilitet och utveckling vid den religionsvetenskapliga linjen* (1991, 1993). Ett annat av hans forskningsfält rörde den kyrkliga seden och gudstjänstlivet.

År 1992 beslöt regeringen om ett särskilt program för Forskning om offentlig sektor (FOS), vilket 1996 ställde forskningsmedel till förfogande. Som ett komplement till den ämnesrelaterade forskningen vid teologiska fakulteten beslöt fakultetsnämnden samma år om inriktning på tre ämnesövergripande forskningsfält, nämligen religions- och kulturmöten, text och kontext samt Svenska kyrkans omvandling under 1900-talet. Dessa båda beslut kom att utgöra en samverkande bakgrund till projektet *Från statskyrka till fri folkkyrka*, som finansierades av Vetenskapsrådet och som skulle göra en religionssociologisk, tjänsteteoretisk och teologisk analys inför det att relationerna mellan Svenska kyrkan och staten skulle förändras år 2000. Forskare från tio discipliner vid sex universitet deltog.

¹¹ TFtjfnP 10.1 2000.

¹² Bäckström 1983.

Religion och välfärd

På Anders Bäckströms initiativ och utifrån hans vetenskapliga inriktning mot religionens funktion såsom välfärdsfaktor ingick Uppsala universitet och Diakonistiftelsen Samariterhemmet ett samarbetsavtal, som 1999 ledde till att Diakonivetenskapliga institutet konstituerades med en för de båda moderorganisationerna gemensam ledningsgrupp.¹³ Diakonistiftelsen gav ekonomiska garantier för verksamheten, som i övrigt skulle finansieras genom det ovan nämnda Stat–kyrka-projektet, men också genom Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond för projektet Välfärd och religion i ett europeiskt perspektiv (2002).

Åren 1998–2011 var docenten i socialantropologi Eva Evers Rosander såsom forskarasistent vid fakulteten placerad inom ämnet religionssociologi. Hennes forskning var inriktad mot religion, genus och samhällsförändringar med speciell inriktning på levd religion i Senegal och Marocko, där hon bedrev sin fältforskning.

Exkurs: Efter 2000

Samarbetet med Samariterhemmet upphörde 2007, då verksamheten under namnet Centrum för studier av religion och samhälle (CRS) omorganiserades till en formell centrumbildning vid universitetet. Den i kyrkovetenskap disputerade teol.dr Ninna Edgardh hade varit knuten till institutet som föreståndare. Till följd av omläggningen kom vid teologiska institutionen ett universitetslektorat att inrättas med benämningen *kyrkovetenskap särskilt diakonivetenskap*, dit hennes anställning fördes över 2006. Efter ett samarbete med Diakonhjemmet Høgskole (numera VID vitenskapelige høgskole) i Oslo blev den diakonivetenskapliga forskningen 2011 överflyttad dit. Den forskning som initierats vid Uppsala universitet kom alltså att inspirera likande verksamhet vid högskolor utanför Sveriges gränser.

Under 2000-talet har det inom religionssociologiämnet under Bäckströms ledning genomfört flera mycket stora projekt. Europeiska kommissionen finansierade 2006–2009 *Welfares and Values in Europe. Transitions related to religion, minorities and gender*. Forskningen fick stark internationell inriktning och ledde till samverkan mellan trettiofyra forskare i tolv länder och en fördjupad kontakt med den juridiska fakulteten.

¹³ Den grundläggande framställningen om Diakonivetenskapliga institutet är Bäckström 2020; även Bäckström 2010 a, s. 121–138; Bäckström 2010 b, s. 37–58.

År 2008 beviljade Vetenskapsrådet och Forskningsrådet för miljö, areella näringar och samhällsbyggande (Formas) genom ett s.k. Linnéstöd medel till det mångvetenskapliga projektet *The Impact of Religion. Challenges for Society, Law and Democracy* (2008–2018). Där studerade man inte bara religiösa, utan också ekonomiska, juridiska, sociala, medicinska och vetenskapsteoretiska förändringar som ägt rum i Sverige och internationellt. Detta resulterade i en särskilt stark forskningsmiljö med en nyskapande spetsforskning och ett fruktbart samarbete över disciplingränserna.

Sedan Bäckström blivit emeritus utsågs 2011 docenten Mia Lövheim till ny ämnesprofessor. Hon hade disputerat 2004 och blev fyra år senare universitetslektor. Unga människors religiösa identitetsskapande genom digitala medier stod i centrum för hennes forskningsintresse. Avhandlingen rörde religion och ungdomars internetanvändning. Med dagspressens ledarartiklar som tyfäll hade hon också intresserat sig för hur relationen mellan religion och modernitet förändrats över tid. Ett annat av Lövheims forskningsintressen gällde hur *public-service*-medier bevakade och påverkade religionens roll i offentligheten. Denna forskning ägde rum inom ramen för flera nordiska samarbetsprojekt. Den gjorde tydligt hur ökad migration och nya politiska skiljelinjer, givit religion en central roll i den offentliga debatten.

Förkortningar

a.a.	senast anförda arbete
AB	Aftonbladet
AGFU	Arbetsgruppen för forskarutbildning
AK	Riksdagens andra kammare
AKM	Allmänna kyrkomötet
AM&ThDS	Anne-Marie och Thorild Dahlquists samling
ANS	Anders Nygrens samling
ARAB	Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek
AUG	Acta Universitatis Gothoburgensis
AUU	Acta Universitatis Upsaliensis
bih.	bihang
bil.	bilaga
BMA	Svenska kyrkans biskopsmötes arkiv
BSS	Bengt Sundklers samling
BThZ	Berliner Theologische Zeitschrift
CBQ	Catholic Biblical Quarterly
cf.	conferatur, det kan (med instämmande) jämföras med
CRS	Centrum för studier av religion och samhälle
DN	Dagens Nyheter
dnr	diarienummer
DsU	Utbildningsdepartementets departementsserie
DTT	Dansk teologisk tidsskrift
EaW	East and West
ECTS	European Credit Transfer and Accumulation System
ED	Ecklesiastikdepartementet
EDA	Ecklesiastikdepartementets arkiv
ELS	Emanuel Linderholms samling
ERASMUS	European Region Action Scheme for the Mobility of University Students
ESBHA	Ersta Sköndal Bräcke högskolas arkiv
EVS	European Values Studyfascikel
fasc.	fascikel
FFA	Filosofiska fakultetens arkiv
FFhsP	Filosofiska fakultetens humanistiska sektionens protokoll
FIA	Filosofiska institutionens arkiv
FK	Riksdagens första kammare

TEOLOGISKA FAKULTETEN VID UPPSALA UNIVERSITET 1916–2000

FNYS	Försöksverksamhet med nya samarbetsformer mellan lärare och studenter
Formas	Forskningsrådet för miljö, areella näringar och samhällsbyggande
FOS	Forskning om offentlig sektor
FSLÅ	Kungl. Fysiografiska sällskapet i Lund årsbok
FTh	Forum Theologicum
FTT	[Finsk] Teologisk tidskrift / Teologinen Aikakauskirja
GAAM	Kungl. Gustaf Adolfs Akademiens minnesbok
GAS	Gustaf Auléns samling
GP	Göteborgs-Posten
h.c.	honoris causa
HF	Högskoleförordningen
HLS	Hjalmar Lindroths samling
HPT	Halvårsskrift for praktisk teologi. Tilleggshefte til Luthersk kirketidende
HRS	Harald Riesenfelds samling
HSFR	Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet
HVSUÅ	Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala. Årsbok.
ibm	ibidem, anført ställe
IBMR	International Bulletin of Missionary Research
IHS	Ingemar Hedenius samling
IJPR	International Journal for Psychology of Religion
ISMRC	International Society for Media, Religion and Culture
ITH	Institutio Theologica Holmiensis = Stockholms Teologiska Institut
JRA	Journal of Religion in Africa
JSSR	Journal for Scientific Study of Religion
kaps.	kapsel
KBr	Kungligt brev
KF	Kunglig förordning
KhS	Kirkehistoriske samlinger
KK	Kunglig kungörelse
KKt	Katolsk kyrkotidning
KP	Akademiska konsistoriets protokoll i UUA
KRes	Kunglig resolution
KS	Kunglig stadga
KUÅ	Københavns Universitets Årbog
KVHAA	Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien
KVHA AH	Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar
KVHAAÅ	Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Årsbok
KVT	Kristendomen och vår tid
KÅ	Kyrkohistorisk årsskrift
litt.	littera
LU	Lunds universitet
MPNS	Martin P:son Nilssons samling
mot.	motion
ms.	handskrift; otryckt manuskript

FÖRKORTNINGAR

NedThT	Nederlands Theologisch Tijdschrift
NJRS	Nordic Journal of Religion and Society
NKT	Ny Kyrklig Tidskrift
NOHA	Network on Humanitarian Action
NORDPLUS	Nordiskt program för lärare, utbildningssökande och studerande
NSS	Nathan Söderbloms samling
NTBB	Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen
NTT	Norsk teologisk tidsskrift
NWT	Nya Wermlands Tidningen
OoB	Ord och Bild
OrSuec	Orientalia Suecana
PM	promemoria
prop.	Kungl. Maj:ts/regeringens proposition
PrPr	Prästerskapets privilegier
RA	riksarkivet
RD	riksdagen(s protokoll)
RF	regeringsformen
RHR	Revue de l'Histoire des religions
RIA	Religionshistoriska institutionens (fil. fak.) arkiv
RLN	Religionsvetenskapliga linjenämnden vid Uppsala universitet
RLNP	Religionsvetenskapliga linjenämndens protokoll i UUA
RoB	Religion och bibel
RoK	Religion och kultur
RUMO	Utredningen angående den religionsvetenskapliga utbildningens mål och organisation
RUMO-utredningen	<i>Religionsvetenskaplig utbildning. Betänkande avgivet av [...] utredningen [...] RUMO</i>
SBL	Svenskt biografiskt lexikon
SBU	Svenskt bibliskt uppslagsverk
SDS	Sydsvenska Dagbladet–Snällposten
SEAR	Societas Ethica Annual Report
SEÅ	Svensk exegetisk årsbok
Sfda	Stockholms församlingsdelegerades arkiv
SFRV	Svenska kyrkans stiftelse för rikskyrklig verksamhet
SFS	Svensk författningssamling
SFS	Sveriges förenade studentkårer
SKM	Svenska kyrkans missionsstyrelse
SKT	Svensk kyrkotidning
SMoK	Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok
SMT	Svensk missionstidskrift / Swedish Missiological Themes
SocD	Social-Demokraten
SOU	Statens offentliga utredningar
SPT	Svensk pastoraltidskrift
SRÅ	Svensk religionshistorisk årsbok
SSA	Stockholms stadsarkiv
STK	Svensk Teologisk Kvartalskrift

TEOLOGISKA FAKULTETEN VID UPPSALA UNIVERSITET 1916–2000

StKP	Större akademiska konsistoriets protokoll i UUA
SvD	Svenska Dagbladet
SvKAU	Svenska kyrkans arkiv i Uppsala
SvM	Svenska Morgonbladet
t.	brev till
TEA	Tage Erlanders arkiv
TfB	Tidskrift för byggnadskonst
TFnd	Teologiska fakultetsnämnden vid Uppsala universitet
TFndP	Teologiska fakultetsnämndens protokoll i UUA
TFP	Teologiska fakultetens protokoll i UUA
TFrgrP	Teologiska fakultetens rekryteringsgrupps protokoll i UUA
TFstyr	Teologiska fakultetsstyrelsen vid Uppsala universitet
TFstyrP	Teologiska fakultetsstyrelsens protokoll i UUA
TFtjfnP	Teologiska fakultetens tjänsteförslagsnämnds protokoll i UUA
ThLZ	Theologische Literaturzeitung
ThZ	Theologische Zeitschrift hrsg. von der Theologischen Fakultät der Universität Basel
TIA	Teologiska institutionens arkiv i UUA
TIP	Teologiska institutionsstyrelsens protokoll i UUA
TOB	Traduction oecuménique de la Bible
ToL	Tro och liv.
TU	tidningen Upsala
U 68	1968 års utbildningsutredning
Ubd	Utbildningsdepartementet
UHÄ	Universitets- och högskoleämbetet
UKAS	Universitetskanslersämbetets arbetsgrupp för fasta studiegångar m.m.
UKÄ	Universitetskanslersämbetet
UNT	Upsala Nya Tidning
UNTJ	Upsala Nya Tidnings julnummer
UU	Uppsala universitet
UUA	Uppsala universitets arkiv
UUB	Uppsala universitetsbibliotek
UUÅ	Uppsala universitets årsskrift
VSLÅ	Vetenskaps societeten i Lund. Årsbok
WVS	World Value Survey
ZEE	Zeitschrift für evangelische Ethik
ÅKH	Årsbok för kristen humanism

Källor och litteratur

Periodica

Advokaten
Aftonbladet
Arbetet
Berliner Theologische Zeitschrift
Catholic Biblical Quarterly
Dagen
Dagens Nyheter
Dansk teologisk tidsskrift
East and West
Ergo
Ethnos
Evangeliskt veckoblad
Forum Theologicum
Församlingsbladet
Göteborgs-Posten
Halvårsskrift for praktisk teologi. Tilleggshefte til Luthersk kirketidende
International Bulletin of Missionary Research
International Journal for Psychology of Religion
Journal for Scientific Study of Religion
Journal of Religion in Africa
Katolsk kyrkotidning
Kirkehistoriske samlinger
Kristen gemenskap
Kungl. Fysiografiska sällskapets i Lund årsbok
Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala. Årsbok.
Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Årsbok
Kyrkans tidning
Kyrkohistorisk årsskrift
Københavns Universitets Årbog
Nederlands Theologisch Tijdschrift
Nordic Journal of Religion and Society
Nordisk tidsskrift för bok- och biblioteksväsen
Norrtele Tidning
Norsk teologisk tidsskrift
Ny Kyrklig Tidskrift

Nya Wermlands Tidningen
Ord och Bild
Orientalia Suecana
Religion och bibel
Religion och kultur
Revue de l'Histoire des religions
Socialdemokraten
Societas Ethica Annual Report
Svensk exegetisk årsbok
Svensk kyrkotidning
Svensk missionstidskrift / Swedish Missiological Themes
Svensk pastoraltidskrift
Svensk religionshistorisk årsbok
Svensk Teologisk Kvartalskrift
Svenska Dagbladet
Svenska Morgonbladet
Svenska sändebudet
Sydsvenska Dagbladet–Snällposten
Teologisk tidskrift / Teologinen aikakauskirja
Theologische Literaturzeitung
Theologische Zeitschrift hrsg. von der Theologischen Fakultät der Universität Basel
Tidskrift för byggnadskonst
Tro och liv. Kvartalsskrift
tidningen Upsala
Upsala Nya Tidning
Vetenskaps societeten i Lund. Årsbok
Vår Lösen
Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche
Zeitschrift für evangelische Ethik
Zwischen der Zeiten
Årsbok för kristen humanism

Otryckta källor

STOCKHOLM

Riksarkivet (RA)

Ecklesiastikdepartementets arkiv (EDA)

Konseljakter

Ersta Sköndal Bräcke högskolas arkiv (ESBHA)

Stockholms teologiska institut. Protokoll och handlingar

Nordiska museets arkiv (NMA)

Inventarieförteckning NM 0022637, NM 0080241

Stockholms stadsarkiv (SSA)

Stockholms församlingsdelegerades arkiv (SFdA)

Arbetsutskottets protokoll

Församlingsdelegerades protokoll

LUND

Lunds universitetsbibliotek (LUB)

Gustaf Auléns samling (GAS)

Brev från Anton Fridrichsen

Martin P:son Nilssons samling

Brev från Värner Rydén

Anders Nygrens samling

Brev från Hjalmar Lindroth

UPPSALA

Svenska kyrkans arkiv i Uppsala (SvKAU)

Biskopsmötets arkiv (BMA)

Biskopsmötets protokoll

Svenska kyrkans missionsstyrelsens arkiv (SKMA)

Missionsstyrelsens protokoll

Uppsala universitets arkiv (UUA)

Kansliets arkiv

Konsistorieprotokoll

Större akademiska konsistoriets protokoll

Diarieförda handlingar

Handlingar ang. ärendet rörande prof. Jan Bergman

Lilla arkivet

Handlingar rörande Gustav Leanders stiftelse

Filosofiska fakultetens arkiv

Filosofiska fakultetens matrikel 1931–33

Humanistiska sektionens protokoll

Teologiska fakultetens arkiv (TFA)

Teologiska fakultetens protokoll

Teologiska fakultetsnämndens protokoll

Teologiska fakultetsstyrelsens protokoll

Teologiska fakultetens rekryteringsgrupps protokoll

- Teologiska fakultetens tjänsteförslagsnämnds protokoll
- Teologiska institutionsstyrelsens protokoll
- Religionsvetenskapliga linjenämndens protokoll
- Teologiska institutionens arkiv (TIA)*
 - Licentiatavhandlingar
 - Alf Johansson, »Anton Fridrichsen. En exegetisk-homiletisk-hermeneutisk studie», otr. lic.avh.
 - Alvar Nilsson, »Arvid Runestams förkunnargärning och forskningsinsatser belysta och analyserade ur ett kyrkohistoriskt perspektiv», otr. lic.avh.
 - Jämställdhetskommitténs/Jämnis handlingar
 - Protokoll och minnesanteckningar
 - C.F. Hallencreutz yttrandekoncept 1995
 - Tematerminens handlingar
 - Protokoll från stormöten m.m.
- Religionshistoriska institutionens arkiv*
 - Institutionsstyrelsens protokoll
 - Rektorsämbetets Utredning beträffande religionshistoriska institutionen 1993
 - Promemoria ang. institutionens förhållanden 1993.

Filosofiska institutionens arkiv, Engelska parken

- Axel Gyllenkrok, »Studier i modern etisk teori», otr. lic.avh.

Uppsala akademiförvaltning

- Akademiförvaltningens protokoll

Uppsala studentkår

- Direktionens protokoll

Uppsala universitetsbibliotek

- U 2331 Teologiska föreningens arkiv
- X 268 bi Gösta Kellerman, »Jag råkade leva... Ett slags livskrönika» otr. ms.
- Anne-Marie och Thorild Dahlquists samling (AMoThDS)*
 - Thorild Dahlquists dagbok
- Ingemar Hedenius samling (IHS)*
 - Brev till och från Axel Gyllenkrok
- Emanuel Linderholms samling (ELS)*
 - Handlingar rörande Sveriges religiösa reformförbund
- Hjalmar Lindroths samling (HLS)*
 - Brev från Gustaf Aulén
 - Brev från Anders Nygren
- Harald Riesenfelds samling (HRS)*
 - Brev till och från G. Friedrich
 - Brev till Dag Sandahl

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Bengt Sundklers samling (BSS)

Brev från Per Beskow

Bengt Sundkler, »Mina sextio år i kyrkohistoria», otr. ms.

Strödda handlingar

Nathan Söderbloms samling (NSS)

Brev från Anna Lindblad

Stiftelsen Kyrkovetenskapliga institutets arkiv

Protokoll och handlingar

Olaus Petri Stiftelsens arkiv

Protokoll och handlingar

Hos förf.

Brev från Carl-Gustaf Andrén

Brev från Torsten Kälvmemark

Brev från Christer Åsberg

J.A. Hellström, »Från pastoralteologi till kyrkovetenskap. Föreläsning 28 maj 1991», otr. ms

Tryckta källor och i notapparaten anförd litteratur

Hänvisningar till minnesrunor i periodica särredovisas ej här.

- Ahlberg, Alf, 1963. »John Cullberg. Episcopus Arosiensis mcmxli–mcmclxii. Ett försök till karaktäristik», Västerås stiftsbok 57 (1963).
- Ahlström, Gösta W., 1959. *Psalm 89. Eine Liturgie aus dem Ritual des leidenden Königs*.
- Ahrén, Per-Olov, 1997. *Svenska kyrkans utbildningsorganisation 1959–1984. En kortfattad historik* (Svenska kyrkans utredningar 1997:2).
- Aland, Kurt, 1961. »Der gegenwärtige Stand der patristischen Arbeit in Deutschland», *Miscellanea Historiæ Ecclesiasticæ*. 1. *Congress de Stockholm aout 1960* (Bibliothèque de la Revue d'histoire ecclésiastique, 38).
- Alchin, A. M. m.fl., 1988. »Lars Thunberg. En mosaik», *På Åndens betingelser. Essays om språk och spiritualitet. Lars Thunberg på 60-årsdagen*.
- Allmänna kyrkomötet 1868. Förhandlingarne dervid, med ledning af förda anteckningar, tidningsreferater, samt inkomna meddelanden från åtskilliga af de resp. talarne samlade och ordnade af F.P. Hierta. 1868–71.*
- Allmänna kyrkomötets protokoll 1898, 1920, 1929, 1934.*
- Almgren, Birgitta, 2011. *Inte bara spioner. Stasi-infiltration i Sverige under kalla kriget*.
- Alsterlind, Frej, 1965. *Sådet glimmar. Minnesteckningar över bortgångna präster. Prästmötet i Karlstad 1965*.
- Alsterlind, Frej, 1975. »Arvid Runestam» i Anders Edestam, *Karlstads stifts herdaminne*. 1. *Superintendenten och biskopar Domprostar. Domkapitlet m.m.*
- André, Gunnel, 1980. *Determining the destiny. PQD in the Old Testament*. (Coniectanea biblica. Old Testament series 16).
- Andrén, Carl-Gustaf, 1996. »Kyrkovetenskap ur lundaperspektiv. En vetenskapshistorisk introduktion», *Kyrkovetenskapliga forskningslinjer. En vetenskapsteoretisk översikt* utg. av Oloph Bexell.
- Andrén, Carl-Gustaf, 2001. »1900-talet: Fakultet, universitet och samhälle», *Theologicum i Lund. Undervisning och forskning i tusen år*, red. av Birger Olsson m.fl.
- Andrén, Carl-Gustaf, 2018. »Bibliotheca Theologiæ Practicæ 1957–2018» i Arne Olsson, *Förnyelse – förbistring – försoning. En studie av vitaliseringsrörelser och ekumenisk utveckling på fem sydsvenska orter 1970–2015*. (Bibliotheca Theologiæ Practicæ 100).
- Andrén, Åke, 1952. *Nattvardsberedelsen i reformationstidens svenska kyrkoliv. Skriftermål och fasta*. (Samlingar och studier till Svenska Kyrkans Historia 27).
- Andrén, Åke, 1954. *Högmässa och nattvardsgång i reformationstidens svenska kyrkoliv*. (Samlingar och studier till Svenska Kyrkans Historia 32).
- Andrén, Åke, 1959. »Den praktiska teologiens funktion. En historisk översikt», *Praktisk teologi. En handbok i kyrkans organisation och verksamhetsformer* utg. av Sven Kjällerström.
- Andrén, Åke, 1974. »Kyrko- och samfundsvetenskap», *Religionsvetenskap. En introduktion* utg. av Teologiska institutionen vid Uppsala universitet.
- Andrén, Åke, 1996. »Kyrkovetenskap ur uppsalaperspektiv. En vetenskapshistorisk introduktion», *Kyrkovetenskapliga forskningslinjer. En vetenskapsteoretisk översikt* utg. av Oloph Bexell.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Andræ, Cecilia & Nicolaou, Helena, 2008. *Festskrift till Nordplus Högre utbildning 20 år 1988–2008*.
- Andræ, Tor, 1917. *Die Person Muhammeds in Lehre und Glauben seiner Gemeinde*.
- Andræ, Tor, 1937. »Kättarprocesser i svenska kyrkan», *SvD* 31.10 1937.
- Andræ, Tor, 1950. *Muhammed. Hans liv och hans tro*, utökad uppl., utg. av Geo Widingren.
- Andræ, Tor, 1981. *I myrträdgården. Studie i tidig islamisk mystik* (ny uppl.).
- Annerstedt, Claes, 1877. *Uppsala universitets historia*, bihang 1. *Handlingar 1477–1654*.
- Annerstedt, Claes, 1913. *Uppsala universitets historia*. 3. 1719–1792. 1 afd. *Universitetets öden*.
- Arvidsson, Stellan, 1950. »'Mot-för.' Insidan av en debatt.» *Torsten Bohlin. En minnes- och vänbok*.
- Aulén, Gustaf, 1925. »Troskenskap och vetenskap», *STK* 1 (1925).
- Aulén, Gustaf, 1926. »Ännu ett svar till professor Runestam», *STK* 2 (1926).
- Aulén, Gustaf, 1931. »Till frågan om den systematiska teologins vetenskapliga grundläggning. Svar.» *STK* 7 (1931).
- Aulén, Gustaf, 1975. *Från mina 96 år. Hänt och tänkt*.
- Axelsson, Sigbert & Ståhlberg, Gustaf, 1981. *Den tematiska studietidens utveckling*. (PUF-avdelningens rapport 65, Uppsala universitet).
- Axelsson, Sigbert, 1970. *Culture confrontation in the Lower Congo. From the old Congo kingdom to the Congo independent state with special reference to the Swedish missionaries in the 1880's and 1890's*. (Studia missionalia Upsaliensia 14).
- Axelsson, Sigbert, 1988. »Religious factors in the Palestinian Intifada – What Swedish students of Theology discovered», *Annual Report of Uppsala studies of Mission* 1 (1988).
- Axelsson, Sigbert, 2001. »Carl Fredrik Hallencreutz – An Outline of an Academic Life», *SMT* 80 (2001).
- Baasland, Ernst, 1995. »Neutestamentliche Forschung in Skandinavien und Finland», *BThZ* 12 (1995).
- Backman, E. Louis, 1927. *Doktorspromotioner i Uppsala förr och nu. Disputationer, insignier och privilegier 1477–1927*.
- Backman, E. Louis, 1964. *Doktorsdisputationens tredje opponent*. (AUU. Skrifter rörande Uppsala universitet. C. 7).
- Balducci, Roger, 1960. »Professor Riesenfeld on Synoptic Tradition», *CBQ* 22 (1960).
- Barbosa da Silva, António, 1982. *The phenomenology of religion as a philosophical problem. An analysis of the theoretical background of the phenomenology of religion, in general, and of M. Eliade's phenomenological approach, in particular*. (AUU. *Studia philosophiae religionis* 8).
- Beijer, Erik, 1939. »Einar Billings bibelteologi», *SEÅ* 4 (1939).
- Beijer, Erik, 1988. »Anton Fridrichsen som akademisk lärare till kyrkans tjänst», *SEÅ* 53 (1988).
- Bejerholm, Lars, 1964. »Harald Eklunds religionsfilosofi. En studie», *Harald Eklunds religionsfilosofi*. (Scripta minora Regiæ Societatis humaniorum litterarum Lundensis 1963/1964:2).
- Beltzén, Nils & Beltzén, Lars, 1973. *Arthur Engberg – publicist och politiker*. (Arbetsrörelsens årsbok 1973).

- Berggren, Erik, 1980–81. »Emanuel Linderholm», SBL 23.
- Bergling, Kurt, 2001. »Religionspsykologi», *Theologicum i Lund. Undervisning och forskning i tusen år*, red. av Birger Olsson m.fl.
- Bergman, Jan, 1968. *Ich bin Isis. Studien zum memphitischen Hintergrund der griechischen Isisaretalogien*. (AUU. Historia religionum 3).
- Bergman, Jan, 1970. *Isis-Seele und Osiris-Ei. Zwei ägyptologische Studien zu Diodorus Siculus I 24, 4–5*. (AUU. Historia religionum 4).
- Bergman, Jan, 1976. »Myt och historia. Historien om myten och myten om historien», *STK 52* (1976).
- Bergman, Jan, 1977 a. »Myt och historia. Historien om myten och myten om historien», *Uppsala universitet. Forskningsprofil '76* (1977).
- Bergman, Jan, 1977 b. »Vi belöna religionen, inte shahens politik», *Expressen* 23.9 1977.
- Bergman, Jan, 1981. »Rapport från det religionshistoriska arbetsfältet», *STK 57* (1981).
- Bergman, Jan, 1987. »Religion och politik i Västasien», *Religionen som samhällsfaktor i ett internationellt perspektiv. Material från en Harpsundskonferens med forskningsberedningen*.
- Bergman, Jan, 1990. »Kampanj mot min person», *UNT 21.3* 1990.
- Bergsten, Torsten, 1961. *Balthasar Hubmaier. Seine Stellung zu Reformation und Täufertum 1521–1528*, (AUU. Studia historico-ecclesiastica Upsaliensia 3).
- Berndt Gustafsson, *Forskare och visionär. Minnesskrift sammanställd av medarbetare inom Religionssociologiska institutet*, red. av Margareta Skoog. 1976.
- Berntsson, Martin, 2014. »Kyrkohistoria som en del av religionskunskapsämnets identitet – Reflektioner över läroplan och tillämpning», *14 röster kring samhällsstudier och didaktik*, red. av H.A. Larsson.
- Beskow, Per, 1962. *Rex gloriae. The Kingship of Christ in the Early Church*.
- Beskow, Per, 2014. *Möten och minnen*.
- Beskow, Per, 2015. »Patristikens uppsving i Sverige», *Ad fontes. Festskrift till Olof Andrén på 100-årsdagen*.
- Betänkande avgivet av universitetskanslersämbetets expertgrupp för översyn av 1955 års stadga angående teologiska examina. 19 december 1968*. 1968.
- Betänkande med förslag angående utformningen av prästutbildningen* avgivet av Biskopsmötets prästutbildningskommitté. 1965.
- Betänkande med förslag till upphävande av prebendeinstitutionen* avgivet av den av Kungl. Maj:t den 16 maj 1919 tillsatta Kommittén för utredning av frågan om förändrad kyrklig indelning och organisation i vissa delar av Lunds stift. 1920.
- Bexell, Göran, 1980. »Samsyn och renodling. Runestam, Bohlin och lundateologerna», *STK 56* (1980).
- Bexell, Göran, 1981. *Teologisk etik i Sverige sedan 1920-talet*.
- Bexell, Oloph, 1980–1981 a. »Hans Jonas (John) Lindskog», SBL 23.
- Bexell, Oloph, 1980–1981 b. »Gustaf Vilhelm Lizell», SBL 23.
- Bexell, Oloph, 1982–84. »Anders Herman Lundström», SBL 24.
- Bexell, Oloph, 1993. »Kyrkligheter i Svenska kyrkan», *Kyrkans liv. Introduktion till kyrkovetenskapen*, red. av Stephan Borgehammar, 2 uppl. (Kyrkovetenskapliga institutets skriftserie 1).

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Bexell, Oloph, 1995 a. »Prästutbildning, prästtjänster och prästerlig befördran i äldre tid. En kyrkorättslig översikt», *Strängnäs stifts herdaminne* 4.
- Bexell, Oloph, 1995 b. »Fakulteten sammanträder», *Universitetets bildvärld. Strövtåg genom historien, konsten och samlingarna*, red. av Torgny Nevéus m. fl.
- Bexell, Oloph, 1996. *Präster i S:t Sigfrids stift. 2. Minnesteckningar vid prästmötet i Växjö 1996*. (Växjö stiftshistoriska sällskap. Minnesteckningar 2).
- Bexell, Oloph, 1997. »Både pastoralmodell och samfundssynonym. Om folkkyrko-tanken hos Arne Palmqvist och Bengt Wadensjö» i Kajsa Ahlstrand m.fl., *Kyrkan – folket*. (Tro & tanke 1996:8).
- Bexell, Oloph, 1998–2000. »Edvard Magnus Rodhe», *SBL* 30.
- Bexell, Oloph, 2001 a. »Kyrkovetenskap som forskningsdisciplin», *Kyrkovetenskap som forskningsdisciplin. Ämneskonferens i Vitterhetsakademien 12–13 november 1998*. (KVHAA Konferenser 52).
- Bexell, Oloph, 2001 b. »Kyrkan som forskningsobjekt – om kyrkovetenskapens upp-gift», *KÅ* 101 (2001); även i *HPT* 19 (2002), nr 2.
- Bexell, Oloph, 2002. *Präster i S:t Sigfrids stift. 3. Minnesteckningar vid prästmötet i Växjö 2002*. (Växjö stiftshistoriska sällskap. Minnesteckningar 3).
- Bexell, Oloph, 2003. »Den teologiska examensordningens utveckling. Några noter-ningar med anledning av en 100-årig reform», *Promotionsfesten i Uppsala den 24 januari 2003*. (AUU. Skrifter rörande Uppsala universitet. B. 137).
- Bexell, Oloph, 2004. »Edvard Rodhe och den praktiska teologin», *RoB* 62–63 (2003–2004).
- Bexell, Oloph, 2011 a. »Inledning» i Joh. Lindblom, *Från Askeby till Uppsala. Minnen ur mitt liv* utg. med inledning och kommentar av Oloph Bexell. (Skrifter utg. av Svenska Kyrkohistoriska Föreningen. II:64).
- Bexell, Oloph, 2011 b. »Sven Göransson som kyrkohistoriker», *KÅ* 111 (2011).
- Bexell, Oloph, 2012 a. »Från unglyrkligheten till Moralisk upprustning. Siri Dahl-quist och hennes tillflöden», *Siri Dahlquist – psalmförfattare, prästfru och teolog*, red. av V.-A. Grönqvist. (Skrifter utg. av Stiftelsen Sverige och kristen tro 20).
- Bexell, Oloph, 2012 b. »Ad Acta – några anteckningar om Acta Universitatis Upsali-ensis», *I lag med böcker. Festskrift till Ulf Göransson*. (Acta Bibliothecæ R. Univer-sitatis Upsaliensis 46).
- Bexell, Oloph, 2014 a. »Från praktisk teologi till kyrkohistoria. Tillbakablick och re-flexioner», *STK* 90 (2014).
- Bexell, Oloph, 2014 b. »Prokanslersämbetets avveckling och frågan om Nathan Sö-derbloms utnämning 1914», *Nya professorer. Installation 2014*. (AUU. Skrifter rö-rande Uppsala universitet. B. 176).
- Bexell, Oloph, 2015. »Gudstjänstlivet under 150 år», *Uppsala domkyrka. 7. Från 1935 till idag*. (Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium 236).
- Bexell, Oloph, 2019. »När teologiprofessorerna fick religionsfrihet», *I samhällets tjänst. Festskrift till Sverker Gustavsson på ättioårsdagen den 1 januari 2020*. (Acta Academiae Regiæ Scientiarum Upsaliensis 27).
- Bexell, Oloph, 2020. »När teologiprofessorernas prebenden avskaffade i Uppsala är-kestift», *Stiftshistoria och prästshistoria. Kyrkohistoriska studier till minne av Ragnar Norrman*. (Skrifter utg. av Svenska Kyrkohistoriska Föreningen. II:78).
- Biezais, Haralds, 1955. *Die Hauptgöttinnen der Alten Letten*.

- Billing, Einar, 1912. »Den teologiska fakultetens ställning vid universiteten», *Vår Lösen* 3 (1912).
- Billing, Einar, 1923. *Universitet och kyrka. Föredrag hållet den 6 mars 1923 vid Allmänna kyrkliga mötet jämte meddelande om svenska kyrkans Rudbeckiusstiftelse.*
- Billing, Gerda, 1950. *Den oföglömliga prästgården. Några minnen från ett prebende.*
- Billing, Gerda, 1955. *Fjärran Upsalaår. Från Einar Billings professorstid.*
- Biskop Gustaf Ljunggren in memoriam.* (Julhälsningar till församlingarna i Skara stift 46, 1951).
- Björck, Gustaf, 2002. »From 'Kingdom Come' to International Mission Studies – SMT during Ninety Years», *SMT* 90 (2002).
- Björkgren, Märten, 1990. *Åhöraranknytningen i Olov Hartmans predikan* (1986).
- Björkgren, Märten, 1999. *Drama och dialog. Olov Hartman som homilet under åren som församlingspräst 1932–1948.*
- Björkman, Per Axel, 1947. *Minnesteckningar över präster i Uppsala ärkestift avlidna 1941–47.*
- Bohlin, Torgny, 1950. »Svärd och reseda. Min far i biografisk konturteckning», *En bok om Torsten Bohlin av 40 författare*, red. av Bo Bengtsson & Gunnar Åkerstedt.
- Bohlin, Torgny, 1991–1992. »Torsten Bohlin – konturer av en teologisk identitetsutveckling», *KÅ* 91 (1991) och 92 (1992).
- Bohlin, Torsten, 1922. *Nutidsmänniskan inför kristendomen. Föredrag och uppsatser.*
- Bohlin, Torsten, 1929. *Förklaring i anledning av docenten Gustaf Ljunggrens underdåniga besvär över Större akademiska konsistoriets förslag till den efter prof. N.J. Göransson lediga professuren i dogmatik och moralteologi vid Uppsala universitet.*
- Bohlin, Torsten, 1930. »Kierkegaards teologiska aktualitet», *FTT* 35 (1930).
- Bohlin, Torsten, 1937. *Evangelisk troslära.*
- Borg, Annika, 2004. *Kön och bibeltolkning. En undersökning av hur Nya testamentets brevtexter om kvinnors underordning tolkats i bibelvetenskapliga kommentarer under 1900-talet.*
- Braw, Christian, 2001. »Helighet och mänsklighet», *Helighet och mänsklighet. Lyrik, dramatik och prosa ur Ulf Söderlinds litterära kvarlåtenskap*, utg. av Christian Braw.
- Braw, Elisabeth, 2019. *God's Spies. The Stasi's Cold War Espionage Campaign inside the Church.*
- Briem, Efraim, 1927. »Religionshistoriens ställning vid våra universitet», *Religionshistoriska studier tillägnade Edvard Lehmann den 19 augusti 1927.*
- Brilioth, Yngve, 1924. *Tidernas konung. Betraktelser och föredrag.*
- Bring, Samuel E., 1921. »Uppsala universitetsbiblioteks bytesförbindelser. Några anteckningar om deras uppkomst och utveckling.» *Uppsala universitetsbiblioteks minneskrift 1621–1921 med bidrag av bibliotekets forna och nuvarande tjänstemän.* (Acta Bibliothecæ R. Universitatis Upsaliensis 1).
- Bring, Ragnar, 1931. »Den svenska Lutherforskningen under de senaste tre decennierna i samband med den systematiska teologien», *FTT* 36 (1931).
- Bring, Ragnar, 1987. *Gud och människa. Ett alternativ och en kritisk kommentar till det i Uppsala utgivna arbetet 'Människan och Gud. En kristen teologi'.*
- Brodd, Sven-Erik, 1995. »Kyrkovetenskap. Något om utvecklingen av praktisk teologi i Sverige», *HPT* 12 (1995).

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Brodd, Sven-Erik, 1996. »Ecklesiologi och ecklesialitet – kyrkovetenskap ur dagens uppsalaperspektiv», *Kyrkovetenskapliga forskningslinjer. En vetenskapsteoretisk översikt* utg. av Oloph Bexell.
- Brodd, Sven-Erik, 2000. »Ecklesiologi. Tankar kring en term på modet», *Kyrka – universitet – skola. Teologi och pedagogik i funktion. Festskrift till Sven-Åke Selander.* (Religio 52).
- Brodd, Sven-Erik, 2001. »Kyrkovetenskaplig forskning i Uppsala», *Kyrkovetenskap som forskningsdisciplin. Ämneskonferens i Vitterhetsakademien 12–13 november 1998.* (KVHAA Konferenser 52).
- Brodd, Sven-Erik, 2008. »Åke Andrén och den teologiska fakulteten», *Åke Andrén – ett mångsidigt professorsliv.* Red av S.A. Flodell & V.-A. Grönqvist. (Stiftelsen Sverige och kristen tro. Skriftserie 16).
- Brodd, Sven-Erik, 2013. »Ecclesiology», *Encyclopedia of Sciences and Religions.*
- Brohed, Ingmar, 1997. »Einar Billing och 'den religiöst motiverade folkkyrkan'» i Kajsa Ahlstrand m.fl., *Kyrkan – folket.* (Tro & tanke 1996:8).
- Brohed, Ingmar, 2001. »Kyrkohistoria», *Theologicum i Lund. Undervisning och forskning under tusen år.*
- Brohed, Ingmar, 2005. *Sveriges kyrkohistoria. 8. Religionsfrihetens och ekumenikens tid.*
- Brohed, Ingmar, 2015. »De baltiska teologkonferenserna 1961–1990», *Som i en spegel. Kyrka och teologi i möte med DDR,* red. av Erik Sidenvall. (Publikationer från Växjö stift 20).
- Bräkenhielm, Carl Reinhold, 1992. *Människan i världen. Om filosofi, teologi och etik i våra världsbilder.* (Uppsala studies in faiths and ideologies 1).
- Bräkenhielm, Carl Reinhold, 1994. »Vi instämmer i kritiken mot oss», *DN* 18.4 1994.
- Bräkenhielm, Carl Reinhold, 1997. »Teologi i tiden», *Uppsala universitet inför 2000-talet. Festskrift till Stig Strömholm.* (AUU. Skrifter rörande Uppsala universitet. C. 61).
- Bräkenhielm, Carl Reinhold, 2018. *The Study of Science and Religion. Sociological, Theological, and Philosophical Perspectives* (Church of Sweden research series 16).
- Bultmann, Rudolf, 1960. »Neues Testament und Mythologie. Das Problem der Entmythologisierung der neutestamentlichen Verkündigung», *Kerygma und Mythos. Ein theologisches Gespräch,* hrsg. v. Hans-Werner Bartsch.
- Byrskog, Samuel, 2017. »Birger Gerhardsson», *The Dictionary of the Bible and Ancient Media.*
- Bäckström, Anders, 1983. *Religion som yrke. En studie av de svenska prästkandidaternas bakgrund och rolluppfattning vid 1970-talets slut.* (Skrifter utg. av Svenska Kyrkohistoriska Föreningen. II:38).
- Bäckström, Anders, 2008. »On the Comparative Study of Religious and Cultural Change. Thorleif Pettersson as Sociologist of Religion», *NJRS* 21 (2008).
- Bäckström, Anders, 2010 a. »Diakoni – gör det någon skillnad?», *Vivi-Ann Grönqvist – ett liv i tjänst för kyrkan,* red av S.-A. Flodell. (Stiftelsen Sverige och kristen tro. Skriftserie 18).
- Bäckström, Anders, 2010 b. »Diakonivetenskaplig forskning vid Diakonistiftelsen Samariterhemmet», *Inga Bengtzon 90 år,* utg. av Diakonistiftelsen Samariterhemmet.

- Bäckström, Anders, 2020. *Forskning om religion och samhälle. Erfarenheter av en centrumbildnings framväxt och etablering vid Uppsala universitet 1997–2019*. (AUU. Studies in Religion and society 18).
- Böttlich, Christfried, 2010. »Die 'Ostsee-Konferenz für wissenschaftliche Theologie' – Geschichte und Perspektive», *Ökumene des Nordens. Theologie in Ostseeraum* hrsg. von Heinrich Asel u.a. (Greifswalder Theologische Forschungen 19).
- Carlson, Rolf August, 1964. *David, the chosen King. A traditio-historical approach to the Second book of Samuel*.
- Carlsson, Alfred Bernhard, 1936. *Teologie doktorspromotioner och doktorsutnämningar 1861–1935. Personförteckning upprättad*. [Bifogad skrift till Inbjudningar till doktorspromotionerna i Uppsala universitets aula den 30 maj 1936].
- Carlsson, Ronnie, 2010. »Nuvarande domkyrkans omgivningar», *Uppsala domkyrka. 2. Domkyrkan i Gamla Uppsala, Nuvarande domkyrkans omgivningar*. (Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium 228).
- Carlsson, Sten, 1978. »Fakulteter, utbildningsnämnder och institutioner», *Universitet i utveckling. Uppsala universitet under Torgny Segerstedts rektorat 1955–1978*. (AUU. Skrifter rörande Uppsala universitet. C. 37).
- Cavallin, Hans Clemens Cæsarius, 1974. *Life after death. Paul's argument for the resurrection of the dead in 1 Cor. 15. Part 1. An enquiry into the Jewish background*. (Coniectanea biblica. New Testament series, 7:1).
- Christensen, Torben, 1977. »Professor Sven Göransson som kirkehistoriker», *KÅ 77* (1977).
- Claesson, Urban, 2020. »Svenska kyrkans forsknings- och analysenhet – bakgrund och uppkomst», *På spaning för framtidens kyrka. Svenska kyrkans forskningsenhet 1990–2020*.
- Cnattingius, Hans, 1939. *Den centrala kyrkostyrelsen i Sverige 1611–1636*.
- Cnattingius, Hans, 1949. *Den nya professuren i kyrkohistoria med missionshistoria. Skrivelse till Konungen samt Förklaring i anledning av docenten Bengt Sundklers besvär över Större akademiska konsistoriets förslag*.
- Cnattingius, Hans, 1952. *Bishops and societies. A study of Anglican colonial and missionary expansion, 1698–1850*.
- Collste, Göran, 2010. »Svensk teologisk etik efter 2000», *Etiska undersökningar. Om samhällsmoral, etik och teologi*. (AUU. Uppsala studies in social ethics 40).
- »Concilium Upsaliense 1593», ed. Oloph Bexell. *Corpus Christianorum. Conciliorum Oecumenicorum Generaliumque Decreta. VI. Synods of the Reformation. 1. From Homberg (1526) to Westminster (1643–1652)*. Under utg.
- Cornelius, Carl Alfred, 1872. *Theologiska prænotioner*.
- Cronqvist, Maria, 1925. »Teologfrekvens i Sverige efter 1830», *KÅ 25* (1925).
- Cullberg, John, 1926. *Samuel Grubbe. En studie i transcendental religionsfilosofi*. (UUÅ, Filosofi etc. 5).
- Cullberg, John, 1930. *Religion och vetenskap. Till frågan om den systematiska teologiens vetenskapliga grundläggning*.
- Curman, Sigurd, 1927 a. *Vad har hänt? Några reflexioner med anledning av ärkestiftets senaste aktion i kyrkorestaureringsfrågan*.
- Curman, Sigurd, 1927 b. »Vandaliseringen av kyrkorna», *Tidskrift för byggnadskonst* 19 (1927), nr 15.

- Dahlberg Åke, 1953. *Västgötapräster. Minnesteckningar vid prästmötet i Skara år 1953.*
- Dahlbom, Fredrik, 1923. *Adolphe Monod som predikant. Homiletisk studie.*
- Dahlquist, Siri, 1971. *En arbetsdag i Guds rike. Några drag ur Gunnar Dahlquists liv och gärning.*
- Dalman, Gustaf H., 1901. *Palästinischer Diwan. Als Beitrag zur Volkskunde Palästinas gesammelt und mit Übersetzung und Melodien hrsg.*
- Danell, Gustaf Adolf, 1946. *Studies in the namn Israel in the Old Testament.*
- »Daring in order to know.» *Studies in Bengt Sundkler's contribution as Africanist and missionary Scholar*, red. by C. F. Hallencreutz & Jan Henningsson. (Studia missionalia Upsaliensia 39). 1984.
- Dekanalen.* [Stencilerad tidskrift utg. av studierådet vid Teologiska institutionen, Uppsala universitet] 1979–1995.
- Deppe, Hans Christoph, 1975. *Wächter und Späher. Studien zu Einar Billing von dem Hintergrund theologischer Strömungen auf dem Kontinent.*
- Det nya universitetet. Betänkande avgivet av arbetsgruppen SUKAS genom dess två delegationer*, 1967.
- Drynjeff, Kaarina, 1971. *Studier i Naassenertraktaten. Ecclesiology in the Trenches. Theory and Method under Construction.* (Church of Sweden Research series 10) utg. av Sune Fahlgren & Jonas Idestrom, 2015.
- Eckerdal, Maria, 2016. *En katolsk liturgi för en katolsk kyrka. Yngve Brilioths liturgiska reformsträvanden 1914–1942.* (Bibliotheca Theologiae Practicae 98).
- Edsman, Carl-Martin, 1937. »Teologiska Föreningen i Uppsala – ett 75-årsjubileum», *TU* 23.2 1937.
- Edsman, Carl-Martin, 1940. *Le baptême de feu.* (Acta Seminarii neotestamentici Upsaliensis 9).
- Edsman, Carl-Martin, 1947. »Tor Andræ som religionshistorisk forskare och lärare», *STK* 23 (1947).
- Edsman, Carl-Martin, 1949. *Ignis Divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité. Contes légendes mythes et rites.*
- Edsman, Carl-Martin, 1964–65. »Teologi eller religionsvetenskap?», *RoB* 23–24 (1964–65).
- Edsman, Carl-Martin, 1969. »'Nutidstillvänd' religionshistoria», *RoB* 48 (1969).
- Edsman, Carl-Martin, 1990. »Emilia Fogelklou och religionshistorien», *UNT* 23.10 1990.
- Edsman, Carl-Martin, 2003. »Anton Fridrichsen som inspiratör och handledare. En lärjunge berättar», *SEÅ* 68 (2003).
- Edvardsson, Bertil, 1995. *Västgötapräster. Minnesteckningar över präster i Skara stift 1972–1984.*
- Ehnevid, Tord, 1969. *Församlingsetik. Community ethics. Studier över Grundtvig, Morten Pontoppidan och Einar Billing.* (Studia theologica Lundensia 29).
- von Ehrenheim, Carl Gustaf, 1998. »Gunnar Palm», *Ordets tjänare. Präster tillhörande Uppsala stift avlidna 1980–1998. Minnesord och minnesbilder vid prästmötet i Uppsala 1998 skrivna av vänner och kolleger*, red. av Ragnar Norrman. (Uppsala stifts herdaminne. III. Matriklar I).
- Eidevall, Göran, 2017. »80 år senare. Exegetiska sällskapet, SEÅ och de exegetiska dagarna», *SEÅ* 82 (2017).

- Einar Billing in memoriam*, red. av Nils Bolander. 1940.
- Ekelund, Alexander, 2017. *Kampen om vetenskapen. Politisk och vetenskaplig formering under den svenska vänsterradikaliserings era.*
- Ekenberg, Anders, 1985. *Cur cantatur? Funktionen des liturgischen Gesanges nach Autoren der Karolingerzeit.* – Ny uppl.: *Cur cantatur? Die Funktionen des liturgischen Gesanges nach den Autoren der Karolingerzeit.* (Bibliotheca Theologiae Practicae 41). 1987.
- Eklund, Ragnar, 1941. *Life between death and resurrection according to Islam.*
- Ekstrand, Thomas, 2001. *Religionsvetenskap. En inledning*, utg. av Thomas Ekstrand & Gabriella Gustafsson & Petra Junus.
- En bok om Torsten Bohlin*, red. av Bo Bengtson & Gunnar Åkerstedt. 1950.
- Enermalm-Ogawa, Agneta, 1986. *Un langage de prière juif en grec. Le témoignage des deux premiers livres des Maccabées.*
- Engberg, Arthur, 1919 a. »Storstädnin», *Arbetet* 22.4 1919.
- Engberg, Arthur, 1919 b. »En modärn ståndpunkt i teologin» 1–4, *Arbetet* 15.11, 18.11, 20.11, 24.11 1919.
- Engberg, Arthur, 1924. »Hur står det egentligen till bland Uppsala universitets teologer?», *SocD* 8.12 1924.
- von Engeström, Sigfrid, 1920. *Studier till Wilhelm Herrmanns etik.*
- von Engeström, Sigfrid, 1936. *Besvär och efterskrift angående professuren i dogmatik och moralteologi vid Uppsala universitet* (1936).
- von Engeström, Sigfrid, 1940. »Ära, skyldighet vilja. En aktuell devis i belysning av nutida moralteori», *STK* 16 (1940).
- von Engeström, Sigfrid, 1944. *Ett problem i plikttotalen.* (UUÅ 1944, 5).
- von Engeström, Sigfrid, 1941. »Makt och rätt», *Kristen gemenskap* 12 (1941).
- Engnell, Ivan, 1960. »Methodological aspects of Old Testament Study», *Supplements to [tidskriften] Vetus Testamentum, 7. Congress volume Oxford 1959.*
- Engnell, Ivan, 1960. *Grammatik i gammaltestamentlig hebreiska.*
- Engnell, Ivan, 1963. »Traditionshistorisk metod», *Svenskt bibliskt uppslagsverk* utg. av Ivan Egnell, 2.
- Ericsson, Bengt, 2006. *Han var föraktad. Forskningen i Sverige under 1900-talet kring Jesajabokens s.k. tjänaresånger med utblick mot övriga Skandinavien.* (AUU. Studia Biblica Upsaliensia 2).
- Faculty of Theology at Uppsala University*, red. av Helmer Ringgren. (AUU. Uppsala University 500 Years). 1977.
- Fagerberg, Holsten, 1952. *Bekennntnis, Kirche und Amt in der deutschen konfessionellen Theologie des 19. Jahrhunderts.* (UUÅ 1952:9).
- Fagerberg, Holsten, 1965. *Die Theologie der lutherischen Bekenntnisschriften von 1529 bis 1537.*
- Fagerberg, Holsten, 2007. *En gång svarade jag ja. Så blev mitt liv. Festskrift utgiven av Teologiska fakulteten i Uppsala 1941 till 400-årsminnet av bibelns utgivande på svenska 1541.* (Uppsala universitets årsskrift 1941:7).
- Flemberg, Henrik, 2007. »Bertil Ragnar Eklund», *Karlstads stifts herdaminne från medeltiden till våra dagar.* 6. *Perioden 1960–1999*, utg. av Harry Nyberg.
- Fogelklou, Emilia, 1931. »Från Olaus Petris-stiftelsens grundläggning och tidigare arbetsår», *Hågkomster och livsintryck av svenska män och kvinnor* 12.

- Fornberg, Tord, 1960. »Harald Riesenfeld», *Signum* 36 (2010), nr 5.
- Fornberg, Tord, 1977. *An early church in a pluralistic society. A study of 2 Peter*. (Coniectanea biblica. New Testament series 9).
- Franck, Eskil, 1987. *Revelation taught. The Paraclete in the Gospel of John* (Coniectanea biblica. New Testament series 14).
- Franzén, Olle, 1977–1979. »Edvard Johansson Leufvén», *SBL* 22.
- Franzén, Ruth, 1998. »Draghjälp och/eller hinder? Skandinavism, nationalism och nordiska kristna möten», *Kyrka och nationalism i Norden. Nationalism och skandinavism i de nordiska folkkyrkorna under 1800-talet* utg. av Ingmar Brohed. (Bibliotheca historico-ecclesiastica Lundensis 39).
- Fridrichsen, Anton, & Linton, Olof & Lindeskog, Gösta, 1937. *Gillis Wetter in memoriam*. (Arbeiten und Mitteilungen aus dem neutestamentlichen Seminar zu Uppsala 5).
- Fridrichsen, Anton, 1925. *Problème du miracle dans le christianisme primitive*. (Études d'histoire et de philosophie religieuses 12).
- Fridrichsen, Anton, 1936. »Realistisk bibelutläggning. Ett vetenskapligt krav och ett praktiskt önskemål», *SEÅ* 1 (1936).
- Fridrichsen, Anton, 1938. »Reviderade bibelöversättningar», *SEÅ* 3 (1938).
- Fridrichsen, Anton, 1948. »Epilog», *SEÅ* 13 (1948).
- Fridrichsen, Anton, 1951. »Apropå diskussionen om kvinnliga präster», *SKT* 47 (1951).
- Frigell, Anders & Allen, Marie, 2002. »DNA kunde ha friat dömd biskop.» *Advokaten* 69 (2003), nr 8.
- Fritsche, Hans-Georg, 1981. *Einar Billing. Die Gottesreichsidee und das sociale Leben. Mit einer Einführung in E. Billings Leben und Werk*. (Aufsätze und Vorträge zur Theologie und Religionswissenschaft 75).
- Frängsmyr, Carl, 2010 a. *Uppsala universitet 1852–1916*. 1. (Uppsala universitets historia 1793–2000, 2:1. AUU. Skrifter rörande Uppsala universitet. C. 87:1).
- Frängsmyr, Carl, 2010 b. *Uppsala universitet 1852–1916*. 2. (Uppsala universitets historia 1793–2000, 2:2. AUU. Skrifter rörande Uppsala universitet. C. 87:2).
- Frängsmyr, Carl, 2013. *Universitetet som arena*. (AUU. Skrifter rörande Uppsala universitet. C. 97).
- Furberg, Mats, 1968. »Teologi och grundmönster», *DN* 19.7 1968.
- Furberg, Mats, 1969. »Den ädelblå parlören», *STK* 45 (1969).
- Furberg, Tore, 1997. »Bengt Sundkler, banbrytande upsaliensisk missionsforskare», *KÅ* 97 (1997).
- Förslag till konfessionsbunden del av den praktisk-teologiska utbildningen*, betänkande avgivet av ärkebiskopens utredningsgrupp. 1977.
- Förslag till stadga angående undervisnings-, studie- och examensväsendet inom de teologiska fakulteterna i Uppsala och Lund, jämte vissa i samband därmed stående förslag afgifna af den utaf Kongl. Maj:t den 21 maj 1897 i nåder förordnade kommitté*. 1898.
- Garmo, Sune, 1993. »Sven Silén», *Av nåd nådens tjänare. Minnesteckningar över präster i Västerås stift 1980–1992*, red. av Grund Bengt Andersson m.fl.
- Gebremedhin, Ezra, 1977. *Life-giving blessing. An Inquiry into the Eucharistic Doctrine of Cyril of Alexandria* (AUU. Studia doctrinae Christianae Upsaliensia 17).

- Gellerstam, Göran, 1981. *Översyn av den religionsvetenskapliga linjen*. (UHÄ-rapport 1981:27).
- Gerhardsson, Birger & Hartman, Lars, 1982. »Situationen inom den nytestamentliga exegetiken», *STK* 58 (1982).
- Gerhardsson, Birger, 1994. *Fridrichsen Odeberg Aulén Nygren. Fyra teologer*.
- Gerhardsson, Birger, 1998. »Hur Svenskt bibliskt uppslagsverk kom till», *SEÅ* 63 (1998).
- Gerhardsson, Birger, 1999. »Hur Fridrichsens 'Fyrahanda sädesåker' kom till», *SEÅ* 64 (1999).
- Gerhardsson, Birger, 2000. »Anton Fridrichsens bild av den judiska fromheten och dess företrädare», *SEÅ* 65 (2000).
- Gerhardsson, Birger, 2005. »Uppsalaexegetiken» i Ingmar Brohed, *Sveriges kyrkohistoria*. 8. *Religionsfrihetens och ekumenikens tid*.
- Gidlöf, Leif, 1992–1994. »Olof Olsson», *SBL* 28.
- Girmalm, Thomas, 2006. *Teologi och det moderna universitetet. Perspektiv på polariseringen mellan teologi och religionsvetenskap under svenskt 1900-tal*.
- Gray, Richard, 1996. »Bengt Sundkler's African Encounters», *JRA* 25 (1996).
- Grenholm, Carl-Henric, 1973. *Christian social ethics in a revolutionary age. An analysis of the social ethics of John C. Bennett, Heinz-Dietrich Wendland and Richard Shaull*. (AUU. Uppsala studies in social ethics 1).
- Grenholm, Carl-Henric, 2010. *Att förstå religion. Metoder för teologisk forskning*.
- Grenholm, Carl-Henric, 2017. »Politisk etik i luthersk teologi», *STK* 93 (2017).
- Grenholm, Cristina, 1990. *Romans interpreted. A comparative analysis of the commentaries of Barth, Nygren, Cranfield and Wilckens on Paul's Epistle to the Romans*. (AUU. Studia doctrinae Christianae Upsaliensia 30).
- Grenholm, Cristina (red.), 1994. *Vad tror du på? Aktuella livsfrågor och kristen tro*.
- Gunnarsson, Lars, 1998–2000. »Arvid Runestam», *SBL* 30.
- Gustafsson, Berndt, 1962. »Arthur Engberg och kyrkan», *En verklig folktidning. Arbetet 1887–1962. En festskrift till 75-årsjubileet*.
- Gustafsson, Göran & Skoog, Margareta, 1977. *Berndt Gustafsson* (Religionssociologiska institutet. Forskningsrapport 138).
- Gustafsson, Göran, 1990. »NT 81 – för gudstjänsten, bibelläsningen och bokhyllan», *STK* 66 (1990).
- Gustafsson, Göran, 2001. »Religionssociologi». *Theologicum i Lund. Undervisning och forskning i tusen år*, red. av Birger Olsson m.fl.
- Gyllenkrok, Axel & Jeffner, Anders, 1977. »Theological and ideological studies», *Faculty of Theology at Uppsala University*. (AUU. Uppsala University 500 years 1).
- Gyllenkrok, Axel, 1959. *Systematisk teologi och vetenskaplig metod med särskild hänsyn till etiken*. (UUÅ 1959:2).
- Gärtner, Bertil, 1955. *The Areopagus Speech and the and Natural Revelation*. (Acta Seminarii neotestamentici Upsaliensis 21).
- Göransson, N.J., 1914. *Evangelisk dogmatik* 1.
- Göransson, Sven, 1955. »Prästutbildningens omläggning under 1800-talet», *NKT* 24 (1955).
- Göransson, Sven, 1959. »Universitetsupprustningen och de teologiska fakulteterna», *DN* 14.5 1959.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Göransson, Sven, 1960. »De teologiska fakulteternas förhållande till universitet och kyrka», *STK* 36 (1960).
- Göransson, Sven, 1967. »Teologie doktorspromotionerna vid Uppsala universitet 1617–1967», *KÅ* 67 (1967).
- Göransson, Sven, 1979. »Kyrkohistorien och den samhällsreligiösa strukturomvandlingen», *KÅ* 79 (1979).
- Götegård, Bengt & Henningsson, Lars Åke, 1971. *Apparaten kyrkan. Intervjuer med några av dess makthavare*.
- Haendler, Gert, 1982. »Zur Bedeutung Martin Luthers auf den Konferenzen der Hochschultheologen der Ostseeländer von 1961 bis 1980», *Nordische und deutsche Kirchen im 20. Jahrhundert. Referate auf der internationale Arbeitstage in Sandbjerg/Dänemark 1981* hrsg. von Carten Nicolaisen. (Arbeiten zur Kirchengeschichte hrsg. im Auftrag der Evangelischer Arbeitsgemeinschaft für kirchliche Zeitgeschichte. B. 13).
- Haendler, Gert, 2011. *Erlebte Kirchengeschichte. Erinnerungen an Kirchen und Universitäten zwischen Sachsen und den Ostseeländern*. (Rostocker Studien zur Universitätsgeschichte 17).
- Haikola, Lauri, 1952. *Gesetz und Evangelium bei Matthias Flacius Illyricus. Eine Untersuchung zur lutherischen Theologie vor der Konkordienformel*. (Studia theologica Lundensia 1).
- Hallencreutz, Carl Fredrik, 1966. *Kraemer towards Tambaram. A study in Hendrik Kraemer's missionary approach*. (Studia missionalia Upsaliensia 7).
- Hallencreutz, Carl Fredrik, 1981. »K.B. Westman som missionsforskare», *KÅ* 81 (1981).
- Hallencreutz, Carl Fredrik, 1989. »The Uppsala School of Mission Studies», *Annual Report 1988 of Uppsala Studies of Mission*, ed. by C. F. Hallencreutz & S. Axelson.
- Hallencreutz, Carl Fredrik, 1997. »Field Study and Zimbabwean Church History», *Culture Confrontation and Local Mobilization. Studies in Honour of Sigbert Axelson*. (Studia missionalia Upsaliensia 68).
- Hallencreutz, Carl Fredrik, 1998. »Bantu Prophets' After Fifty Years», *SMT* 84 (1998).
- Hallencreutz, Carl Fredrik, 2007 *Yngve Brilioth. Svensk medeltidsforskare och internationell kyrkoledare*. (Studia missionalia Svecana 75).
- Hamman, Konrad, 2012. *Rudolf Bultmann. Eine Biographie*. (3 uppl.).
- Hammar, Karl Gustav, 1974. »Under inflytande från Tyskland. Tysk teologi i svenska teologiska tidskrifter vid 1900-talets början», *Nordisk lutherdom över gränserna. De nordiska kyrkorna i 1900-talets konfessionella samarbete*. (Skrifter utg. av Nordiskt institut för kyrkohistorisk forskning 2), red. av Lars Österlin.
- Handlingar angående lediga professuren i kyrkohistoria vid Uppsala universitet*. 1918.
- Handlingar angående professuren i dogmatik och moralteologi vid Uppsala universitet. Sökandenas meritförteckningar. Sakkunnigas utlåtanden. Teologiska fakultetens betänkande*. 1922.
- Handlingar angående professuren i dogmatik och moralteologi vid Uppsala universitet*. 1929.
- Handlingar angående professuren i exegetik vid Uppsala universitet. Sökandenas meritförteckningar. Sakkunnigas utlåtanden. Teologiska fakultetens betänkande*. 1922.

- Handlingar angående professuren i praktisk teologi vid Uppsala universitet. Sökandenas meritförteckningar. Sakkunniges utlåtanden. Teologiska fakultetens betänkande.* 1921.
- Handlingar rörande återbesättandet af professuren i teologiska prænotioner och teologisk encyklopedi vid Uppsala universitet 1915/16.* 1916.
- Hansson, Klas, 2014. *Svenska kyrkans primas. Ärkebiskopsämbetet i förändring 1914–1990.* (AUU. Studia historico-ecclesiastica Upsaliensia 47).
- Harald Frykholm. *Mannen och missionären. Självbiografiska anteckningar med tillägg av hans maka.* 1937.
- Hartman, Lars, 1977. »New Testament Exegesis», *Faculty of Theology at Uppsala University.* (AUU. Uppsala university 500 years 1).
- Hartman, Lars, 1986. »Att sammanföra de krafter som finns.» *Uppsala exegetiska sällskap 1936–1986.*
- Hartman, Lars, 1992. *Auf den Namen des Herrn Jesus. Die Taufe in den neutestamentlichen Schriften.* (Stuttgarter Bibelstudien 148).
- Hartman, Lars, 1993 a. *Till Herrens Jesu namn.* (Text & Tanke 1993:4).
- Hartman, Lars, 1993 b. »Från 'patternism' till bildspråk», *SEÅ* 58 (1993).
- Hartman, Olov, 1979. *Färdriktning.*
- Hedenius, Ingemar, 1949. *Tro och vetande.*
- Hedenius, Ingemar, 1958. »De teologiska fakulteternas framtid» i Ingemar Hedenius & Harald Eklund, *Om teologien och kyrkan.* (Kristen debatt 3).
- Hedin, Christer, under utg., »Herbert Olsson, framstående forskare från Färgelanda», *Hembygden. Dalslands fornminnes- och hembygdsförbund* 100 (2021).
- Hedquist, Johan, 1955. »Adolf Kolmodin som missionsman», *SMT* 43 (1955).
- Heeger, Robert, 1965. *Ideologie und Macht. Eine Analyse von Antonio Gramscis Quaderni.* (AUU. Uppsala studies in social ethics 3).
- Heen, Erik, 1989. *Anton Fridrichsen (1888–1953). An Introduction and an Author Bibliography.*
- Helander, Dick, 1923. *Johann Tauler als Prediger.*
- Helander, Dick, 1934. *Den liturgiska utvecklingen i Sverige under 1800-talet.* 1. *Tillkomsten av 1811 års kyrkohandbok.* (Lunds universitets årsskrift. NF. Avd. 1. 29:8).
- Helander, Dick, 1939. *Den liturgiska utvecklingen i Sverige.* [2.] 1811–1894.
- Helander, Dick, 1971. »Danskt pärmfynd från 1568. Hans Tausens Salmebog», *Kirkehistoriske samlinger* 1971.
- Helander, Sven, 1957. *Ordinarium Lincopensis c:a 1400 och dess liturgiska förebilder.* (Bibliotheca theologiae practicae 4).
- Hellberg, Carl Johan, 1996. »Biskop Bengt av Bukoba», *SMT* 84 (1996).
- Hellekant, Bengt, 1982–1984. »Gustaf Karl Ljunggren», *SBL* 24.
- Hellman, Eva, 1993. *Political hinduism. The challenge of the Viśva Hindū Pariṣad.*
- Hemberg, Jarl & Holte, Ragnar & Jeffner, Anders, 1981. *Människan och Gud. En kristen teologi.*
- Hemberg, Jarl, 1966. *Religion och metafysik. Axel Hägerströms och Anders Nygrens religionsteorier och deras inflytande i svensk religionsdebatt.* (AUU. Studia Doctrinae Christianae Upsaliensia 4).
- Hemberg, Jarl, 1977. »Ethik in Schweden. Die Diskussion der 70er Jahre», *ZEE* 21 (1977).

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Hemberg, Jarl, 1979. »Etikens plats vid svenska universitet», *Lundaforskare föreläser* 10.
- Henriksson, Gunnar, 2001. *Vision och verklighet. Sigtunastiftelsens humanistiska läroverk 1926–1980. Sigtunaskolan humanistiska läroverket 1980–2000. Historik.*
- Herrmann, Eberhard, 1977. *Der religionsphilosophische Standpunkt Bernard Bolzanos unter Berücksichtigung seiner Semantik, Wissenschaftstheorie und Moralphilosophie.* (AUU. Studia philosophiæ religionis 6).
- Herrmann, Eberhard, 1984. *Erkenntnisansprüche. Eine orientierende erkenntnistheoretische Untersuchung über Fragen zum Verhältnis zwischen Religion und Wissenschaft.* (AUU. Studia philosophiæ religionis 12).
- Herrmann, Eberhard, 1991. »The Rationality of Ideologies and Religion», *NedThT* 45 (1991).
- Herrmann, Eberhard, 1995. *Scientific Theory and Religious Belief. An Essay on the Rationality of Views of Life* (Studies in Philosophical Theology 15).
- Hessler, Carl Arvid, 1964. *Statskyrkodebatten.* (Skrifter utg. av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala 44).
- Hessler, Carl Arvid, 1965. »Brev till Ingemar Hedenius», *DN* 21.4 1965.
- Hidal, Sten, 1979. *Bibeltro och bibelkritik. Studier kring den historisk-kritiska bibelsynens genombrott i Sverige 1877–1910 med särskild hänsyn till Gamla testamentet.*
- Hidal, Sten, 1997. »Kristna tolkningar av Gamla testamentet hos uppsalateologer på 1950-talet», *Kristna tolkningar av Gamla testamentet. Bidrag från en Lundakonferens om kristen tolkning av Gamla testamentet, Stiftsgården Åkersberg, Höör, den 26–27 april 1996*, red. av Birger Olsson.
- Hidal, Sten, 2000. »Nu tystne de klagande breven. Ett bidrag till den akademiska klagoskriftens morfologi», *Språkets speglingar. Festskrift till Birger Bergh.*
- Hidal, Sten, 2007–11. »Erik Stave», *SBL* 33.
- Hidal, Sten, 2019, *Ivan Engnell. En bibelforskarens bana.* (KVHAAH 24).
- Hirsch, Emanuel, 1934. *Die gegenwärtige geistige Lage im Spiegel philosophischer und theologischer Besinnung. Akademische Vorlesungen zum Verständnis des deutschen Jahrs 1933.*
- Hirschfeldt, Lennart, 1988. *Upsala Nya Tidning. Nyhetsorgan och opinionsbildare 1890–1959. 2. För frihetens sak 1920–1959.*
- Hjärpe, Jan, 1972. *Analyse critique des traditions arabes sur les sabéens harraniens.*
- Hof, Hans, 1969. »Den ädelblå parlören. Ett genmäle», *STK* 45 (1969).
- Hof, Hans, 1985. *Bli mer människa.*
- Holmberg, Bengt, 2010. »Bertil Gärtner som exeget», *Biskop Bertil – herde och lärare*, red. av Björn Fyrlund m.fl. (SPT:s småskrifter 35).
- Holmdahl, Martin H:son, 2009. *Mitt liv i medicinens och universitetets tjänst.*
- Holmquist, Hjalmar & Aurelius, Erik, 1915. »Teologiska doktorspromotionen och doktorsringen», *UNT* 31.5 1915.
- Holmquist, Hjalmar, 1908. *De svenska domkapitelns förvandling till lärarekapitel 1571–1687. Ett bidrag till kyrkoorganisationens och kyrkolagstiftningens historia i Sverige.* (UUÅ 1908. Teologi 1).
- Holmquist, Hjalmar, 1916. »Herman Lundström», *KÅ* 17 (1916).
- Holmström, Lars-Gunnar, 1979. *Tematerminen vid Teologiska fakulteten i Uppsala höstterminen 1977. Ett försök till beskrivning och utvärdering.* (Arbetsrapporter från Pedagogiska institutionen Uppsala universitet 8).

- Holte, Ragnar, 1958. *Beatitudo och sapientia. Augustinus och de antika filosofskolornas diskussion om människans livsmål.*
- Holte, Ragnar, 1959. »Ett svenskt avmytologiseringsprogram», 1–2, *SPT* 1 (1959), nr 23–24 och 25–26.
- Holte, Ragnar, 1964. *Die Vermittlungstheologie. Ihre theologischen Grundbegriffe kritisch untersucht.* (AUU. Studia doctrinæ Christianæ Upsaliensia 3).
- Holte, Ragnar, 1967. »Förnyad kvinnoprästdebatt», *SvD* 30.11 1967.
- Holte, Ragnar, 1975. »Ruben Josefson», [Handlingar rörande] *Prästmötet i Uppsala 1974*. 2.
- Holte, Ragnar, 1978 a. »Kristendomens två ansikten », *SvD* 19.1 1978.
- Holte, Ragnar, 1978 b. *Etik och jämställdhet.* (AUU. Uppsala studies in Social Ethics 5).
- Holte, Ragnar, 1984. *Människa, livstolkning, gudstro. Teorier och metoder inom tros- och livsåskådningsvetenskapen.*
- Holte, Ragnar, 1990. »Bergman och judendomen», *UNT* 20.4 1990.
- Holte, Ragnar, 1992. »47 år som teologie studerande», *STK* 68 (1992).
- Hultgård, Anders, 1971. *Croyances messianiques des Test. XII Patr. Critique textuelle et commentaire des passages messianiques.*
- Humble, Nils C., 1953. *Präster från S:t Staffans och S:t Eriks stift. Minnesteckningar till prästmötet i Uppsala hösten 1953.*
- Hylander, Ivar, 1932. *Der literarische Samuel-Saul-Komplex traditionsgeschichtlich untersucht.*
- Härdelin, Alf, 1996. »Spiritualitetsvetenskapliga forskningslinjer», *Kyrkovetenskapliga forskningslinjer. En vetenskapsteoretisk översikt* utg. av Oloph Bexell.
- Härdelin, Alf, 2010. *Minnen från vägen.*
- Idestrom, Rebecca G.S., 2000. *From biblical theology to biblical criticism. Old testament scholarship in Uppsala 1866–1922.* (Coniectanea Biblica. Old Testament Series 47).
- Imberg, Rune, 1991. *Biskops- och domprostutnämningar i Svenska Kyrkan 1866–1989.* (Bibliotheca historico-ecclesiastica Lundensis 25).
- Inbjudan till de offentliga högtidligheter vid vilka professorn i romanska språk Bengt Hasselrot [...] professorn i religionshistoria Carl-Martin Edsman installeras i sina ämbeten av Torgny T. Segerstedt, Uppsala universitets rektor.* 1959.
- Interdisciplinarity. Problems of teaching and research in universities*, red. av Léo Apostel m fl., utg. av OECD och CERI. 1972.
- Jaki, Stanley L., 1986. *Lord Gifford and His Lectures, A Centenary Retrospect.*
- Jakobsson, Stiv, 1972. *Am I not a man and a brother? British missions and the abolition of the slave trade and slavery in West Africa and the West Indies 1786–1838.* (Studia missionalia Upsaliensia 17).
- Jarlert, Anders, 1987–1989. »Gösta Nelson», *SBL* 26.
- Jarlert, Anders, 1987 a. *Emanuel Linderholm som kyrkohistoriker.* (Bibliotheca historico-ecclesiastica Lundensis 15).
- Jarlert, Anders, 1987 b. »En kyrkans man i motvind», *UNT* 8.8 1987.
- Jarlert, Anders, 1989. »På väg mot en personalistisk ekumenik. Två teologiska program i aktiv arbetsgemenskap. Emil Brunner, Arvid Runestam och Oxfordgrupprörelsen», *KÅ* 89 (1989).

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Jarlert, Anders, 2010. *Göteborgs stifts herdaminne 1620–1999*. 1. *Domprosteriets kontrakt*.
- Jarlert, Anders, 2016. *Göteborgs stifts herdaminne 1620–1999*. 3. *Fässbergs, Älvsyssels södra och norra kontrakt*.
- Jeanrond, Werner, 2000. »Anders Jeffner och fundamentalteologins utveckling», *STK* 76 (2000).
- Jeffner, Anders, 1966. *Butler and Hume on Religion. A comparative Analysis*. (Studia doctrinæ Christian Upsaliensia 7).
- Jeffner, Anders, 1968. »Försvar för antilopskådare», *DN* 27.7 1968.
- Jeffner, Anders, 1970 a. »Studiet av etiken» i Ragnar Holte m.fl., *Etiska problem*.
- Jeffner, Anders, 1970 b. »Fred och social rättvisa» i Ragnar Holte m.fl., *Etiska problem*.
- Jeffner, Anders, 1976. *Kriterier i kristen troslära. En principiell undersökning av nutida protestantisk dogmatik inom tyskt språkområde*. (Studietexter i tros- och livsåskådningsvetenskap 1).
- Jeffner, Anders, 1977 a. *Kriterien christlicher Glaubenslehre. Eine prinzipielle Untersuchung heutiger protestantischer Dogmatik im deutschen Sprachbereich*. (AUU. Studia doctrinæ Christianæ Upsaliensia 15).
- Jeffner, Anders, 1977 b. »Den nya kvinnorörelsen och livsåskådningarna», *STK* 53 (1977).
- Jeffner, Anders, 1979 a. »Nej till teologisk isolering. Kommentar till Jan Lindhardts försök till frontalangrepp», *DTT* 42 (1979).
- Jeffner, Anders, 1979 b. »Några kommentarer till en debatt om teologisk metod», *ToL* 38 (1979), nr 2.
- Jeffner, Anders, 1988. *Livsåskådningar i Sverige. Inledande projektpresentation och översiktlig resultatredovisning* (1988).
- Jeffner, Anders, 1991. »Torsten Bohlin som teolog», *KÅ* 91 (1991).
- Jeffner, Anders, 1993. »Kanske inte vad författaren ville», *De lärdas bibliotek. Trettio uppsalaprofessorer om betydelsefulla böcker*.
- Jeffner, Anders, 1994. »Inledning», *Vad tror du på? Aktuella livsfrågor och kristen tro*, red. av Cristina Grenholm.
- Jeffner, Anders, 1999. »Teologin inför vetenskapens utmaningar», *Modern svensk teologi – strömningar och perspektiv under 1900-talet*, red av Håkan Eilert m.fl.
- Jeffner, Anders, 2000. »Teologi som vetenskap», *STK* 76 (2000).
- Johannisson, Ture, 1973. *Ett språkligt signalement* (AUG. Nordistica Gothoburgensia 6).
- Jonson, Jonas, 1972. *Lutheran missions in a time of revolution. The China experience 1944–1951*. (Studia missionalia Upsaliensia 18).
- Jonson, Jonas, 2013–19. »Bengt Gustaf Malcolm Sundkler», *SBL* 34.
- Jonzon, Bengt, 1923. »Den kristna församlingen och de teologiska fakulteterna.» Ledande artikel i *Församlingsbladet* 20 (1923), nr 9.
- Jägerskiöld, Olof, 1973–75. »Andreas Kalsenius», *SBL* 20.
- Kahle, Sigrid, 1977. »H.S. Nyberg. En kort bildningsroman», *Västmanlands-Dala nations skriftserie* 13 (1977).
- Kahle, Sigrid, 1991. *H.S. Nyberg. En vetenskapsmans biografi*. (Svenska Akademiens handlingar från år 1986 16).

- Kant, Immanuel, (1798) 1917. *Der Streit der Fakultäten*, 1798 (Kant's gesammelte Werke 7:1, 1917).
- Karlström, Nils, 1947. *Kristna samförståndssträvanden under världskriget 1914–1918 med särskild hänsyn till Nathan Söderbloms insats*.
- Karlström, Nils, 1950. »Ett sekels kristet studentliv», *Upsalastudenten genom tiderna. En skildring utgiven med anledning av Upsala Studentkårs hundraårsminne*.
- Kasdorf, Hans, 1990. *Gustav Warnecks missiologische Erbe. Eine biographisch-historische Untersuchung*.
- Kieffer, René, 1968. *Au delà des recensions? L'évolution de la tradition textuelle dans Jean vi*, 52–71. (Coniectanea biblica. New Testament series 3).
- Kieffer, René, 1982. »Lingvistik och Nya testamentet. En forskningsöversikt», *STK* 58 (1982).
- Kieffer, René, 2001. *Evangeliernas Jesus – myt och verklighet*.
- Kilström, Bengt Ingmar, 1958. *Den kateketiska undervisningen i Sverige under medeltiden*. (Bibliotheca theologiae practicae, 8).
- Knight, Douglas A., 1975. *Rediscovering the traditions of Israel. The development of the traditio-historical research of the Old Testament, with special consideration of Scandinavian contributions*. (Dissertation series Society of Biblical Literature 9).
- Kongl. Maj:ts Förordning, huru med Rättegång uti Dom-Capitlens skall förhållas gifwen på Stockholms slott, den 11 Februarii anno 1687.
- Kongl. Maj:ts nådiga Instruction för en Seminiarii Inrättning vid dess Academie uti Upsala Gifwen Beckaskog den 10 October 1806. 1807.
- Kongl. Maj:ts Nådiga stadga angående ändring uti hittills gällande Författning om blifwande Presters bildning. 1831.
- Kongl. Maj:ts nådiga statuter för universiteten i Uppsala och Lund; gifna Stockholms slott den 10 Januari 1876.
- Kongl. Statuter för universiteten i Upsala och Lund jemte vigtigare, särskildt Upsala universitet rörande Kongl. förordningar, kungörelser, stadgar och bref, kanslersskrifvelser, instruktioner och reglementen samt konsistorii-beslut m. m. samlade och utg. af Johan von Bahr. 1897.
- Kraemer, Hendrik, 1938. *Christian Message in a non-Christian World. Krister among the Jews and Gentiles. Essays in Appreciation of the Life and Work of Krister Stendahl*, red. av Paula Fredriksen & Jesper Svartvik. 2018.
- Kronholm, Tryggve, 1992–94. »Hugo Odeberg», *SBL* 28.
- Krook, Oscar, 1940. »Einar Billing som religiös personlighet», *Einar Billing in memoriam* red. av Nils Bolander.
- Krook, Oscar, 1936. *Studier i uppenbarelsbegreppets problematik i evangelisk-luthersk teologi med särskild hänsyn till brytningarna i Sverige omkring senaste sekelskifte, till Luthers reformatoriska genombrott och till begreppets bearbetning i E. Billings teologi*.
- Kungl. Maj:ts nådiga statuter för universiteten i Uppsala och Lund den 28 januari 1916. (SFS 1916:66).
- Kungl. Maj:ts universitetsstatuter gifna Stockholm den 6 april 1956. (UUA/AUU 1958:34).
- Kurtén, Tage, 1987. *Grunder för kontextuell teologi. Ett wittgensteinskt sätt att närma sig teologin i diskussion med Anders Jeffner*.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Kyrkovetenskapliga forskningslinjer. En vetenskapsteoretisk översikt* utg. av Oloph Bexell. 1996.
- Källstad, Thorvald, 1974. *John Wesley and the Bible. A psychological study.* (AUU. Psychologia religionum 1).
- Källstad, Thorvald, 1978. »Teologisk forskning», *Universitet i utveckling. Uppsala universitet under Torgny Segerstedts rektorat 1955–1978.* (AUU. Skrifter rörande Uppsala universitet. C. 37).
- Laato, Antti, 2013. »Biblical Scholarship in Northern Europe», *Hebrew Bible. Old Testament. The history of its interpretation.* 3:2. *The twentieth century – from modernism to post-modernism.* Ed. by Magne Sæbø.
- Lagercrantz, Otto, 1922. »Öppet brev till professorn Axel Hägerström, Upsala», *TU* 30.11 1922.
- Lagergren, David, 1970. *Mission and state in the Congo. A study of the relations between Protestant missions and the Congo independant state authorities with special reference to the Equator district, 1885–1903.* (Studia missionalia Upsaliensia 13).
- Landahl, Per-Axel, 1978. »Tillströmning, studiefinansiering och studentsociala frågor», *Universitet i utveckling. Uppsala universitet under Torgny Segerstedts rektorat 1955–1978.* (AUU. Skrifter rörande Uppsala universitet. C. 37).
- Lantz, Göran, 1977. *Eigentumsrecht – ein Recht oder ein Unrecht? Eine kritische Beurteilung der ethischen Argumente für das Privateigentum bei Aristoteles, Thomas von Aquino, Grotius, Locke, Hegel, Marx und in den modernen katholischen Sozialenzykliken.* (AUU. Uppsala studies in social ethics 4).
- Larson, Ellen, 1973. *Etiska argument i den svenska freds- och försvarsdebatten under åren 1957–1970.* (AUU. Uppsala studies in social ethics 2).
- Larsson, Edvin, 1962. *Christus als Vorbild. Eine Untersuchung zu den paulinischen Tauf- und Eikontexte.* (Acta Seminarii neotestamentici Upsaliensis 23).
- Larsson, Edvin, 1993. »Kristologiska spörsmål hos Harald Riesenfeld», *SEÅ* 58 (1993).
- Larsson, Ulf, 2003. *Olof Palme och utbildningspolitiken.*
- Lemberg, Robert, 2000. *Jag, du och verkligheten. Religiös kunskap och teologi som vetenskap i John Cullbergs religionsfilosofi.*
- Lenhammar, Harry, 1977. *Allmänna Kyrkliga Mötet 1908–1973. Målsättning och funktion.* (AUU. Studia historico-ecclesiastica Upsaliensia 33).
- Lenhammar, Harry, 2011. »Femtio år som forskare i kyrkohistoria», *Press, pietism och lokalkyrka. Kyrkohistoriska föreläsningar vid ett symposium med anledning av Harry Lenhammars 80-årsdag jämte dennes bibliografi* utg. av Oloph Bexell. (Skrifter utg. av Svenska Kyrkohistoriska Föreningen. II:65).
- Lerner, Thomas, 2015. *Martin Lönnebo. Biskopen från Storkågeträsk.*
- Leufvén, Edvard, 1914. *Studier till den praktiska teologiens systematik.*
- Lietzmann, Hans, 1979. *Glanz und Niedergang der deutschen Universität. 50 Jahre deutscher Wissenschaftsgeschichte in Briefen an und von Hans Lietzmann (1892–1942)* hrsg. von Kurt Aland.
- Lilie, Frank, 1999. »Rudolf Bultmann und Gerhard Krüger. Briefwechsel 1925–1971», hrsg. *ZNThG* 6 (1999).
- Lindberg, Bo S., 2011. *Anders Fredrik Regnell. Läkare, botanist och donator.* (AUU. Skrifter rörande universitetet. C:89).

- Lindberg, Bo, 2017. *Den akademiska läxan. Om föreläsningens historia*. (KVHAAH, hist. serien 36).
- Lindberg, Gustaf, 1923. *Die schwedischen Missalien des Mittelalters. Ein Beitrag zur vergleichenden Liturgik*. 1. *Kalendarium, Proprium de tempore, Proprium de sanctis, commune sanctorum*.
- Lindberg, Sten G., 1947. »Tredje opponent och *terræ filius*», *Ergo* 24 (1947).
- Lindberg, Sten G., 1950–51. »Tredje opponenten, *terræ filius* och *quodlibetarius*. Till det akademiska disputationsväsendets historia», *Lychnos* 1950–51.
- Lindblom, Johannes, 1922. *Förklaring i anledning av docenten Gillis P:son Wetters underdåniga besvär över Större akad. konsistoriets förslag till den efter professor J.A. Kolmodin lediga professuren i exegetik*.
- Lindblom, Johannes, 1932. »Erik Stave och hans plats inom svensk teologi», *STK* 8 (1932).
- Lindblom, Johannes, 2011. *Från Askeby till Uppsala. Minnen ur mitt liv* utg. med inledning och kommentar av Oloph Bexell. (Skrifter utg. av Svenska Kyrkohistoriska Föreningen. II:64).
- Linder, Sven, 1922. *Sauls Gibeä*.
- Linder, Sven, 1926. *Studier till Gamla testamentets föreställningar om anden*. (Arbeten utg. med understöd av Vilhelm Ekmans universitetsfond 32).
- Linder, Sven, 1952–55. *Palästinische Volksgesänge aufgezeichnet und gesammelt*. 1–2. *Aus dem Nachlaß hrsg. und mit Anmerkungen versehen* von Helmer Ringgren.
- Linderholm, Emanuel, 1902. »Det teologiska examensväsendet», av sign. E.L., *Svenska Dagbladet* 29.1, 31.1, 3.2, 19.2 och 22.2 1902.
- Linderholm, Emanuel, 1907. »Ur fädernas tros- och tankevärld. Studier till Olof Högborgs 'Den stora vreden'», *Bibelforskaren* 24 (1907).
- Linderholm, Emanuel, 1918. *Evangeliets värld. Historisk inledning till studiet av evangeliet och den äldsta kyrkan*.
- Linderholm, Emanuel, 1919. »Från dogmat till evangeliet!» *Det andliga nutidsläget och kyrkan. Några inlägg* [I].
- Linderholm, Emanuel, 1921. *Problemställningar och arbetsuppgifter i nutida svensk teologi*, (UUÅ 1921. Teologi I).
- Linderman, Alf, 1995. *The reception of religious television. Social semeiology applied to an empirical case study*. Ny utg. 1996: (AUU. Psychologia et sociologia religionum 12).
- Lindskog, Gösta, 1953. »Anton Fridrichsens vetenskapliga gärning», *NKT* 22 (1953).
- Lindfelt, Mikael, 1996. *Teologi och kristen humanism. Ett perspektiv på Torsten Bohllins teologiska tänkande*.
- Lindfelt, Mikael, 2003. *Att förstå livsåskådningar – en metateoretisk analys av teologisk livsåskådningsforskning med anknytning till Anders Jeffners ansatser*. (AUU. Uppsala Studies in Faiths and Ideologies 12).
- Lindfors, Marianne, 2008. »Engelska parken – en lyckad metamorfos», *En ny sits. Humaniora i förvandling. Vänbok till Margaretha Fahlgren*. (AUU. Skrifter rörande Uppsala universitet. C. 82).
- Lindhagen, Curt, 1954. »*Ebed Jahve*-problemet i svensk exegetik. En översikt», *SEÅ* 18–19 (1953–54).

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Lindhardt, Jan, 1979 »En videnskab uden forudsætninger og indhold. Svensk systematisk teologi efter Uppsala-opskriften», *DTT* 42 (1979).
- Lindholm, Stig, 1949. *Catechismi förfremielse. Studier till catechismus-undervisningen i Svenska kyrkan 1593–1646.*
- Lindroth, Hjalmar, 1928. »Några grundtankar i N.J. Göranssons teologi», *STK* 4 (1928).
- Lindroth, Hjalmar, 1930. *Schleiermachers religionsbegrepp. Förutsättningar och konsekvenser.* 2. (UUÅ 1930. Teologi 1).
- Lindroth, Hjalmar, 1933 a. *Katolsk och evangelisk kristendomssyn. En typologisk studie.* (UUÅ 1933. Teologi 4).
- Lindroth, Hjalmar, 1933 b, *Tron och vetandets gräns. Kritiska synpunkter på den moderna Upsalafilosofien.*
- Lindroth, Hjalmar, 1936. *Förklaring i anledning av docenten Sigfrid von Engeströms underdåniga besvär över Större akademiska konsistoriets förslag till den efter biskop T. Bohlin lediga professuren i dogmatik och moralteologi vid Uppsala universitet.*
- Lindroth, Hjalmar, 1937. »Kyrkan och dogmat», *STK* 13 (1937).
- Lindroth, Hjalmar, 1940 a. »Från den teologiska samtiden», *STK* 16 (1940).
- Lindroth, Hjalmar, 1940 b. »Fyra decenniers svensk Lutherforskning», *NKT* 9 (1940).
- Lindroth, Hjalmar, 1941. *Lutherrenässansen i nyare svensk teologi.*
- Lindroth, Hjalmar, 1948. *Tankar om kyrkans och sakramenten.*
- Lindroth, Hjalmar, 1951. »Torsten Bohlin som människa och teolog», *NKT* 20 (1951).
- Lindroth, Hjalmar, 1955. »Anders Nygrens kritik i förhållande till Kant och Schleiermacher», *Nordisk teologi. Idéer och män. Till Ragnar Bring den 10 juli 1955.*
- Lindroth, Hjalmar, 1965. *Filosofiska och teologiska essayer.*
- Lindroth, Hjalmar, 1967–1969. »Nils Johan Göransson», *SBL* 17.
- Lindroth, Hjalmar, 1967. Rec. av G. Wrede, Kyrkosynen i Einar Billings teologi, *STK* 43 (1967).
- Lindroth, Hjalmar, 1975 a. »Arvid Runestam» i Anders Edestam, *Karlstads stifts herdaminne.* 1. *Superintendenten och biskopar Domprostar. Domkapitlet m.m.*
- Lindroth, Hjalmar, 1975 b. *Kyrklig dogmatik. Den kristna trosåskådningen med särskild hänsyn till det eskatologiska motivet och den frälsningshistoriska grundsynen.* 1. *Dogmatikens principlära och inledande del. Tro, vetenskap, verklighet.* (AUU. *Studia doctrinae Christianae Upsaliensia* 12:1).
- Lindroth, Hjalmar, 1977. »Dogmatikens vetenskaplighet», *SPT* 19 (1977).
- Lindström, Harald, 1946. *Wesley and sanctification. A study in the doctrine of salvation.*
- Linton, Olof, 1932. *Das Problem der Urkirche in der neueren Forschung. Eine kritische Darstellung.* (UUÅ Teologi 1932. 2).
- Linton, Olof, 1941. »Nya testamentet och kyrkan», *NKT* 10 (1941).
- Livsåskådningsforskning Föreläsningar hållna vid nordiskt symposium anordnat av Teologiska fakulteten vid Uppsala universitet 7–10 januari 1977.* (AUU. *Symposia Universitatis Upsaliensis annum quingentesimum celebrantis* 4). 1977.
- Lizell, Gustaf, 1910. *Svedberg och Nohrborg. En homiletisk studie.*
- Ljung, Inger, 1978. *Tradition and interpretation. A study of the use and application of formulaic language in the so-called Ebed YHWH-psalms.* (Coniectanea biblica. Old Testament series 12).

- Ljunggren, Gustaf, 1929 a. *Besvär över Större akademiska konsistoriets förslag till den efter prof. N. J. Göransson lediga professuren i dogmatik och moralteologi vid Uppsala universitet.*
- Ljunggren, Gustaf, 1929 b. *Slutpåminnelser angående Större akademiska konsistoriets i Uppsala förslag till återbesättande av den efter prof. N. J. Göransson lediga professuren i dogmatik och moralteologi vid Uppsala universitet.*
- Lundberg, Johannes, 1917. *Kristusmystiken hos Paulus.* (UUÅ 1916. Teologi 1).
- Lundberg, Mabel, 1966. *Jesuitische Anthropologie und Erziehungslehre in der Frühzeit des Ordens (ca 1540-ca 1650).* (Studia doctrinae Christianae Upsaliensia 6).
- Lundborg, Johan, 2002. *När ateismen erövrade Sverige. Ingemar Hedenius och debatten om tro och vetande.*
- Lundgren, Eva, 1989. »Vitenskapsteoretiske spørsmål i forbindelse med feministteologi.» *Feministteologi idag. Sju föreläsningar till Kerstin Aspegrens minne.* (Religio 30).
- Luthersk påskpredikan i Norden.* 1. *Från reformation till nutid*; 2. *Traditioner och regioner.* (Forskningsprogrammet Norden och Europa. Nord 2001:6–7), red. av Sven-Åke Selander & Christer Pahlmblad. 2001.
- Lyttkens, Hampus, 1952. *The analogy between God and the world. An investigation of its background and interpretation of its use by Thomas of Aquino.*
- Lönnebo, Martin, 1958. »Harald Eklunds religionsfilosofi», *ÅKH* 20 (1958).
- Lövestam, Evald, 1969. »Hugo Odeberg, exeget», *SKT* 65 (1969).
- Malmgren, Robert, 1961. *Sveriges grundlagar*, 8 uppl., utg. av Gustaf Petrén & Halvar Sundberg.
- Malmström, Åke, 1976. *Juridiska fakultetens historia 1. Den medeltida fakulteten och dess historiska bakgrund.* (AUU. Skrifter rörande Uppsala universitet. C. 34).
- Martling, Carl Henrik, 1958. *Nattvardskrisen i Karlstads stift under 1800-talets senare hälft.* (Bibliotheca theologiae practicae 9).
- Martling, Carl Henrik, 1961. *Kyrkosed och sekularisering.* (Studentrörelsens småskrifter 24).
- Martling, Carl Henrik, 2015. *Biskops vederlike. Minnen och reaktioner.*
- Mattsson, Emanuel, se Morbeck.
- Maurer, Bernhard, 1962. *Offenbarung und Geschichte bei Einar Billing und in der neueren schwedischen systematische Theologie.* 1–2.
- Mickelsson, Kerstin, 2008. »Karin Boye-biblioteket – Engelska parkens nav», *En ny sits. Humaniora i förvandling. Vänbok till Margaretha Fahlgren.* (AUU. Skrifter rörande Uppsala universitet. C. 82).
- Millroth, Berta, 1965. *Lyuba. Traditional religion of the Sukuma.* (Studia ethnographica Upsaliensia 22).
- Montan, Erik, 1943. *Einar Billing. En konturteckning.*
- Montgomery, Ingun, 1977. »Professor Sven Göransson som forskarhandledare», *KÅ* 77 (1977), även i *NTT* 91 (1990).
- Montgomery, Ingun, 1979. »Kyrkohistoria, sakralhistoria eller profanhistoria?», *STK* 53 (1979).
- Morbeck, Emanuel, 1910. *Études phonologiques sur le dialecte arabe vulgaire de Beyrouth.* Af Emanuel Mattsson.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Morbeck, Emanuel, 1912. *Besvär öfver humanistiska sektionens förslag till docentstipendiet i semitiska språk anförda hos kanslersämbetet jämte handlingar i den Myhrmanska saken*. Af Emanuel Mattsson.
- Morbeck, Emanuel, 1927 a. *Ett akademiskt pekoral. Sven Linder: Studier till Gamla testamentets föreställningar om anden jämte bilagor. Yttranden av professorerna Hölscher, Marburg och Zetterstéen, Uppsala*.
- Morbeck, Emanuel, 1927 b. *Professuren i exegetik vid Uppsala universitet. Underdånig förklaring*.
- Morbeck, Emanuel, 1927 c. *Skrivelse till teologiska fakulteten i Upsala med anledning av de sakkunnigas utlåtande angående de sökande till professuren i exegetik*.
- Morbeck, Emanuel, 1927 d. *Öppet brev till Domprosten, Prof. Erik Stave (1927)*.
- Myklebust, Olav Guttrom, 1957. *The study of missions in theological education. An historical inquiry into the place of world evangelisation in western protestant ministerial training with particular reference to Alexander Duff's chair of evangelistic theology. 2. 1910–1950*. (Afhandlingar utgitt af Egede instituttet 7).
- Mystik och verklighet. En festskrift till Hans Hof*. 1987.
- Narrowe, Morton H., 1990. »Förvrängd bild av judendomen», *UNT* 18.5 1990.
- Nelson, Axel, 1927. »Om Uppsala universitet under medeltiden. Några anteckningar», *Symbola litteraria. Hyllningskrift till Uppsala universitet vid jubelfesten 1927* (Acta Bibliothecæ R. Universitatis Upsaliensis 2).
- Nevéus, Torgny, 1976. *Vägen till UHÄ. Ett nytt ämbetsverks föregångare*. (UKÄ-rapport 1976:7).
- Nevéus, Torgny, 1986. *En akademisk festsed och dess utveckling. Om promotioner vid Uppsala universitet*. (AUU. Skrifter rörande Uppsala universitet. C. 50).
- Nevéus, Torgny, 1992. *Hedersdoktorer och hedersmedlemmar. Uppsala universitet 1839–1992. Förteckningar uppgjorda och kommenterade*.
- Nevéus, Torgny, 2000. *Honoris causa. Promotioner, hedersdoktorer och hedersmedlemmar vid Uppsala universitet 1800–2000*. (AUU. Skrifter rörande Uppsala universitet. C. 67).
- Nielsen, Eduard, 1984. »The traditio-historical study of the Pentateuch since 1945, with special emphasis on Scandinavia», *The Productions of Time. Tradition History in Old Testament Scholarship. A symposium at Sandbjerg Manor, Denmark, May 1982*, ed. by Knud Jeppesen & Benedikt Otzen.
- Nilsson, Eric, 1965. »Ung präst på 30-talet», *Till Bo Giertz 31 augusti 1965*.
- Nilsson, Thaly, 1994. *Fest för tankens frihet. Uppsala universitet 500 år*.
- Nordberg, Henric, 1960. »Patristiken och de humanistiska vetenskaperna», *FTT* 65 (1960).
- Nordenfelt, Lennart, 2015. *Konrad Marc-Wogau. En livsresa från Moskva till Uppsala*.
- Nordin, Svante, 2004. *Ingemar Hedenius – en filosof och hans tid*.
- Nordiske Folkekirker i opbrud. National identitet og international nyorientering efter 1945*, red. av Jens Holger Schørring.
- Nordström, Werner Edvard, 1968. *Academia Aboensis rediviva 1918–1968*.
- Norrman, Ragnar, 1970. *Från prästöverflöd till prästbrist. Prästrekryteringen i Uppsala ärkestift 1786–1965*. (AUU. Studia historico-ecclesiastica Upsaliensia 17).
- Norrman, Ragnar, 1992. »Teologie doktorspromotioner vid Uppsala universitet 1968–1992. Förteckning», *KÅ* 92 (1992).

- North, Christopher R., 1967. »Ivan Engnell – an Appreciation» i Ivan Engnell, *Studies in the Divine Kingship* (2 uppl.).
- Nuläge och framtidsperspektiv. Utg. av Statens humanistiska forskningsråd. 1973.
- Nya professorer vid Uppsala universitet. Installationer våren 1995. (AUU. Skrifter rörande Uppsala universitet. B. 108). 1995.
- Nyback, Virva, 1990. *Människan i församlingen. Olov Hartmans kyrko- och församlingssyn* (otr. pro gradu-avh. ÅA).
- Nyberg, Harry, 2007. *Karlstads stifts herdaminne från medeltiden till våra dagar. 6. Perioden 1960–1999*.
- Nygren, Rolf, 2016. »Juridiska fakulteten och Amsterdamuppropet – ett titthål ner till 1930-talets flyktingpolitik.» *Arbetslinjer och långa linjer. Vänbok till Mats Kumlien*. (De lege. Juridiska fakulteten i Uppsala. Årsbok 2016).
- Nyman, Valdemar, 1959. »Doctor Seraphicus», *SKT* 55 (1959).
- Nystedt, Olle, 1937. *Stockholmspräster. Minnesteckningar vid prästmötet i Stockholm den 21–23 september 1937*.
- Nystedt, Olle, 1940. »Under Einar Billings kateder» i *Einar Billing in memoriam* red. av Nils Bolander.
- Nystedt, Olle, 1963. *Strövtåg i minnet och dagboken*.
- Nystedt, Olle, 1945. *Nils Widner. Minnesteckning vid Stockholms stifts prästmöte 1945*.
- Nyström, Harald, 1934. *Minnesteckningar vid prästmötet i Uppsala 1934*.
- Näsström, Britt-Mari, 1986. »O mother of the gods and men». *Some aspects of the religious thoughts in emperor Julian's discourse on the mother of the gods*. – Ny uppl. (Lund studies in African and Asian religions, 6). 1990.
- Ohlsson, Sven Håkan, 1980. *Statistisk matrikel över Svenska kyrkans prästerskap 35* (1980).
- Olsson, Birger, 1999. »Förändringar i svensk bibelforskning under 1900-talet», *Modern svensk teologi – strömningar och perspektivskiften under 1900-talet*, red. av Håkan Eilert m.fl.
- Ottosson, Magnus, 1969. *Gilead. Tradition and History*. (Coniectanea biblica. Old Testament series 3).
- Ottosson, Magnus, 2005. »Uppsalaskolan», *Till Österland vill jag fara. Professuren i semitiska språk vid Uppsala universitet 400 år*. (Uppsala universitetsbiblioteks utställningskataloger 44).
- Ottosson, Magnus, 2011. »Nathan Söderblom-Sällskapet 1941–2011», *RoB* 68–70 (2009–2011).
- Palmqvist, Arne, 1990. *Två kräklor. Minnen från tjänst i Kristi kyrka*.
- Parikh, Kristin, 1991. »Jonas Walles – en omstridd teolog», *Gnosis* 8 (1991).
- Persenius, Ragnar, 1987. *Kyrkans identitet. En studie i kyrkotänkandets profilering i Svenska kyrkan i ekumeniskt perspektiv 1937–1952*.
- Persson, Per Erik, 1999. »Livstolkning – något för teologi/religionsvetenskap?», *STK* 75 (1999).
- Pettersson, Thorleif, 1975. *The retention of religious experiences*. (AUU. Psychologia religionum 3).
- Pettersson, Thorleif, 1988. *Bakom dubbla lås. En studie av små och långsamma värdeförändringar*.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Pleijel, Richard, 2018. *Om Bibel 2000 och dess tillkomst. Konsensus och konflikt i översättningsprocessen inom Bibelkommissionens GT-enhet* (2018).
- Pontén, Gottfrid, 1941. *Minnesteckningar över präster i Uppsala ärkestift avlidna åren 1934–41*.
- Portefaix, Lilian, 1988. *Sisters rejoice. Paul's letter to the Philippians and Luke-Acts as seen by first-century Philippian women* (Coniectanea biblica. New Testament series 20). *Promemoria med förslag om avskaffande av de teologiska fakulteternas representation i kyrkomötet och i domkapitlen i Uppsala och Lund m.m., upprättad inom utbildningsdepartementet*. (U 1969:3), stencil.
- Prästerliga examina och befodringslagar jämte därmed sammanhängande bestämmelser* utg. av W. Beskow. 1890.
- Radler, Aleksander, 1977. *Religion und kirchliche Wirklichkeit. Eine rezeptionsgeschichtliche Untersuchung des Schleiermacherbildes in der schwedischen Theologie*. (Studia theologica Lundensia 36).
- Reformationen i Norden – kontinuitet och förnyelse*, red. av Carl-Gustaf Andréén. (Skrifter utg. av Nordiskt institut för kyrkohistorisk forskning 3). 1973.
- Reformationens fjärde jubileum i Uppsala den 31 oktober 1917 aftenen före Allhelgonadag*. 1917.
- Reformationens konsolidering i de nordiska länderna 1540–1610*, red. av Ingmar Brohed. (Skrifter utg. av Nordiskt institut för kyrkohistorisk forskning 6). 1990.
- Reicke, Bo, 1946. *The disobedient spirits and Christian baptism. A study of 1 Pet. III. 19 and its context*. (Acta Seminarii neotestamentici Upsaliensis 13).
- Religion, könsdiskriminering och kvinnokamp* utg. av Sigbert Axelson & Jan Bergman & Linda Fredriksson m.fl. 1978.
- Religionsvetenskap. En introduktion*, utg. av Teologiska institutionen vid Uppsala universitet, red. av Annagreta Dyring. 1975.
- Religionsvetenskap. En introduktion*, utg. av Teologiska institutionen vid Uppsala universitet 2 uppl., red. av Annagreta Dyring & Christina Bexell. 1978.
- Religionsvetenskaplig utbildning. Betänkande avgivet av utredningen angående den religionsvetenskapliga utbildningens mål och organisation (RUMO)*. (Universitetskanslersämbetets skriftserie 13; 1971). – [Förkortas: RUMO-utredningen.]
- Rengmyr, Birgitta, 1986. »Väckelsen på avstånd. Emanuel Linderholms religiösa utveckling intill 1911», *KÅ* 86 (1986).
- Reuterskiöld, Edgar & Wiklund, Karl Bernhard, 1912. »Linnés lappska trolltrumma», *Fataburen* 7 (1912).
- Reuterskiöld, Edgar, 1908. *Till frågan om sakramentala måltider med särskild hänsyn till totemismen*.
- Reuterskiöld, Edgar, 1922. »Kyrkan och universiteten», *Vår kyrka från början av tjugonde seklet periodvis skildrad*. 3. *Tiden* 1916–1920.
- de Ridder-Symoes, Hilde, 1996. »Management and resources», *A History of the University in Europe*. 2. *Universities in Early Modern Europe (1500–1800)*.
- Riesenfeld, Harald, 1947. *Jésus transfiguré. L'arrière-plan du récit évangélique de la transfiguration de Notre-Seigneur* (Acta Seminarii neotestamentici Upsaliensis 16).
- Riesenfeld, Harald, 1953. »Anton Fridrichsen in memoriam», *RoB* 12 (1953).
- Riesenfeld, Harald, 1957. *The Gospel Tradition and its beginnings. A Study of the Limits of 'Formgeschichte'. An Address delivered at the Opening Session of the Congress on*

- 'The Four Gospels in 1957' in the Examination Schools, Oxford, on 16 September, 1957.
- Riesenfeld, Harald, 1959. »Evangelieforskningen som historievetenskapligt problem», *Annales Academiæ Scientiarum Upsaliensis* 3.
- Riesenfeld, Harald, 1964–66. »Anton Johnsen Fridrichsen», *SBL* 16.
- Riesenfeld, Harald, 1977. »Tabuerad forskning. Ett exempel», *Vetenskapsmannen i samhället. Symposier vid Kungl. Vetenskapssamhället i Uppsala 1976–1977*. (Acta Academiæ Regiæ Scientiarum Upsaliensis 19).
- Riesenfeld, Harald, 1987. »En framtidssyn i backspegl. Realistisk bibelutläggning efter femtio år», *STK* 63 (1987).
- Riksdagens protokoll och handlingar* 1912, 1923, 1940, 1947, 1957, 1961, 1965, 1967, 1973, 1979/80, 1986.
- Ringgren, Helmer, 1949. »Aktuella problem i gammaltestamentlig forskning», *NKT* 18 (1949).
- Ringgren, Helmer, 1966 a. »Litterärkritik, formhistoria, traditionshistoria – eller vad?» *RoB* 25 (1966).
- Ringgren, Helmer, 1966 b. »Literarkritik, Formgeschichte, Überlieferungsgeschichte», *ThLZ* 91 (1966).
- Ringgren, Helmer, 1969 a. *Hebreisk nybörjarbok*.
- Ringgren, Helmer, 1969 b. »Pastorsutbildning och exegetik», *SKT* 65 (1969).
- Ringgren, Helmer, 1970. »Foreword» i Ivan Engnell, *Critical Essays on the Old Testament*.
- Ringgren, Helmer, 1974. »H.S. Nyberg som religions- och bibelforskare», *RoB* 33 (1974).
- Ringgren, Helmer, 1980–81. »Sven Wilhelm Linder», *SBL* 23.
- Ringgren, Helmer, 1985. »Vad blev det av Uppsalaskolan?» *Teologiska fakultetens [i Åbo] 60-årsjubileum den 1 oktober 1984*, red. av F. Cleve & H. Karjalainen.
- Rodhe, Edvard, 1930. *Svenska kyrkan omkring sekelskiftet*.
- Roos, Lena, 2003. »God Wants It!» *The Ideology of Martyrdom of the Hebrew Crusade Chronicles and Its Jewish and Christian Background*.
- Rosenberg, Sven-Åke, 1948. *Kyrkan och arbetarrörelsen*.
- Rosenberg, Sven-Åke, 1992. *Män med mitra. Episoder och erinringar*.
- Rubenson, Samuel, 2009. »Den tidiga kyrkan», *Kyrkohistoria. Perspektiv på ett forskningsämne*, red. av Anders Jarlert. (KVHAA Konferenser 70).
- Rudberg, Birgitta, 1999. *Yngve Rudberg. Ett liv som präst. (Kyrko)historia och historier*.
- Rudberg, Yngve, 1962. »Som förkunnare och praktarledare», *Diakoni som livsuppgift. En bok om Otto Centerwall*.
- Ruin, Hans, 1979. *Studentmakt och statsmakt. Tre studier i svensk politik*.
- Runestam, Arvid, 1925. »Troskenskap och vetenskap. En inledningsfråga i Auléns 'Den allmänneliga kristna tron'», *STK* 1 (1925).
- Runestam, Arvid, 1926 a. »Troskenskap och vetenskap. 'Den allmänneliga kristna tron' ännu en gång», *STK* 2 (1926).
- Runestam, Arvid, 1926 b. »Naturligt och kristligt», *Till ärkebiskop Söderbloms sextioårsdag 19 15/1 26*.
- Runestam, Arvid, 1926 c. »Bergspredikans etiska problem». *STK* 2 (1926).
- Runestam, Arvid, 1927. Rec. av Anders Nygren, *Etiska grundfrågor*, *STK* 3 (1927).

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Runestam, Arvid, 1931. *Kärlek, tro, efterföljd. Om moralens anpassning efter verkligheten.*
- Runestam, Arvid, 1940. »Einar Billing som teolog», *STK* 16 (1940).
- Rydén, Tord, 1987. *Pil på Guds båge. Minnesteckningar till prästmötet i Lunds stift 1987.*
- Rössborn, Sten, 1970. *En bok om Ruben Josefson.*
- Rössborn, Sten, 1973–1974. »Per Love Ruben Josefson», *SBL* 20.
- Salqvist, Bernhard, 1947. *Folkskolans kristendomsundervisning med särskild hänsyn till 1919 års undervisningsplan.*
- Sandahl, Dag, 1987. *Folk och kyrka. Debatten i Svenska kyrkan kring Socialetiska delegationen och dess evangelisationsmodell 1952–1972.*
- Sandahl, Dag, 1993. *Kyrklig splittring. Studier kring debatten om kvinnliga präster i Svenska kyrkan samt bibliografi 1905–juli 1990.*
- Sandegård, Karl, 1939. *Kring Emanuel Linderholm och hans gärning. En konturteckning.* (Stockholmskretsen av Sveriges religiösa reformförbund. Skriftserie 3–4).
- Sandewall, Allan, 1952. *Separatismen i övre Norrland 1820–1855.* (Skrifter utg. av Svenska Kyrkohistoriska Föreningen. II:4).
- Sandewall, Allan, 1954. *Separatismen i övre Norrland efter 1855.* (Skrifter utg. av Svenska Kyrkohistoriska Föreningen. II:7).
- Schalk, Peter, 1972. *Der Paritta-Dienst in Ceylon.*
- Schalk, Peter, 2018. *Schwedische Theologie im Kreuzfeuer.*
- Scholz, Heinrich, 1931. »Wie ist eine evangelische Theologie als Wissenschaft möglich?», *ZZ* 9 (1931).
- Segerstedt, Torgny, 1968. *Studentrevolt – vetenskap och framtid* (1968).
- Selander, Sven-Åke, 1979. *Momentet kristendom i gymnasieskolan. En analys av förut-sättningarna för stoffförståelse. Utvecklingsarbete och fältförsök.* (Lunds universitet. Lärarhögskolan i Malmö. Rapport 1979:17).
- Selander, Sven-Åke, 2000. »Luthersk predikotradition i nordisk evangelisk kristenhet», *Mångkulturalitet och folkligt samarbete*, red av Krister Ståhlberg. (Nord 2000:29).
- Sharpe, Eric J., 1965. *Not to destroy but to fulfil. The contribution of J.N. Farquhar to Protestant missionary thought in India before 1914.* (Studia missionalia Upsalien-sia 5).
- Sharpe, Eric J., 2001. »The legacy of Bengt Sundkler», *IBMR* 25 (2001), 2.
- Sigurdsson, Ola, 2000. »Att söka sanningen. Om Anders Jeffner och Ingemar Hedenius», *STK* 76 (2000).
- Sigurdsson, Ola, 2005 »Teologins uppgift. Traditionsbildningar inom svensk 1900-talsteologi» i Ingmar Brohed, *Sveriges kyrkohistoria. 8. Religionsfrihetens och ekumenikens tid.*
- Sjöberg, Erik, 1953. *Exegeterna om kvinnlig präster.*
- Sjöholm, Öyvind, 1992. »Epokmannen Henry Weman.» *En hälsning till församlingarna i Ärkestiftet* 78 (1992/93).
- Skogar, Björn, 1993. *Viva vox och den akademiska religionen. Ett bidrag till tidiga 1900-talets svenska teologihistoria.*
- Smith, Axel, 1976. *Anton Fridrichsens kristendomsförståelse. Kontinuitet og nytenkning.*

Stadgar för det teologiska seminariet vid Upsala universitet fastställda genom kanslersbref af den 28 December 1895, tr. 1896.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR:

- SOU 1935:31. *Betänkande med förslag till domkapitel m.m. avgivet den 25 juli 1935.*
- SOU 1937:36. *Universitetsberedningen. Utredning i fråga om universitetens verksamhet och organisation.*
- SOU 1942:33. *Betänkande med förslag rörande ändring av gällande bestämmelser i fråga om prästutbildningen avgivet av Yngve Brilioth.*
- SOU 1946:81. *1945 års universitetsberedning. II. Akademiska lärarbefattningar samt anslag till den vetenskapliga utbildningen m.m.*
- SOU 1949:20. *Betänkande med förslag till religionsfrihetslag m.m.*
- SOU 1950:48. *Kvinnas behörighet till kyrkliga ämbeten och tjänster. Betänkande av inom ecklesiastikdepartementet tillkallade sakkunniga.*
- SOU 1966:67. *Forskarutbildning och forskarkarriär. Betänkande avgivet av 1963 års forskarutredning.*
- SOU 1967:17. *De teologiska fakulteterna. (1958 års utredning kyrka–stat VIII).*
- SOU 1967:45. *Kyrklig organisation och förvaltning. (1958 års utredning kyrka–stat IX).*
- SOU 1971:89. *Praktisk prästutbildning. Betänkande avgivet av sakkunnig för utredning av frågan angående de praktisk-teologiska övningsinstitutens framtida ställning m.m.*
- SOU 1996:166. *Lärare för högskola i utveckling. Betänkande avgivet av Högskollärarytredningen.*

- Stendahl, Krister, 1954. *The school of St. Matthew and its use of the Old Testament.* (Acta Seminarii neotestamentici Upsaliensis 20).
- Stendahl, Krister, 1958. »Bibelsynen och kvinnan», *Kvinnan samhället kyrkan* av Karl Gustaf Hildebrand m.fl.
- Stendahl, Krister, 1976. *Paul among Jews and Gentiles and other Essays.*
- Stendahl, Krister, 1977. *Paulus bland judar och hedningar.* Sv. övers.
- Stenmark, Mikael, 1994. *Rationality in science, religion, and everyday life. A critical evaluation of four models of rationality.*
- Stenmark, Mikael, 1996. »Villkor för en godtagbar teologisk och filosofisk forskning», *STK 72* (1996).
- Stenmark, Mikael, 2018. »Att filosofiskt studera religioner och livsåskådningar», *Filosofiska metoder i praktiken*, red. av Mikael Stenmark m.fl. (AUU. Uppsala Studies in Philosophy of Religion 5).
- Stohlander Axelsson, Eva, 2001. *Ett brännglas för tidens strålar. Striden om Torgny Segerstedts docentur 1903.* (Bibliotheca Theologiæ Practicæ 66).
- Strandberg, Carl, 1967. *Zur Frage des Veräusserungsverbotes im kirchlichen und weltlichen Recht des Mittelalters.* (Skrifter utg. av Institutet för rättshistorisk forskning, grundat av Gustav och Carin Olin. 1. Rättshistoriskt bibliotek 11).
- Sträng, Arne, 1967. »Personförteckning över teologie doktorer [vid Uppsala universitet] 1936–1967», *KÅ 67* (1967).
- Ström, Per, 2018. »Symbolbruket i ceremonierna vid nordiska universitet», *Heraldisk Tidsskrift*, bind 12, nr 11.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Strömholm, Stig, 1989. »Den lärda republiken: Uppsala universitets kontakter med det internationella vetenskapsområdet», *Universitet och samhälle. Festskrift tillägnad Martin H:son Holmdahl*.
- Strömholm, Stig, 1994 a. »En utdragen konflikt. Försök till en redogörelse», *Universen* 25 (1994), nr 4, bilaga.
- Strömholm, Stig, 1994 b. »Mellan rättsstat och lynchjustis», *UNT* 29.3 1994.
- Strömholm, Stig, 1994 c. »Total öppenhet har rätt i 'affären' Jan Bergman», *SvD* 27.3 1994.
- Strömholm, Stig, 2014. *Resonerande katalog. Minnen 1958–2003. Studieplan rörande studier inom teologiska fakulteten vid universitet i Uppsala*. 1904–.
- Sundberg, Karl Josef, 1985. »Anton Fridrichsens bibelutläggning. En metodstudie», *STK* 61 (1985).
- Sundeen, Johan, 2017. *68-kyrkan. Svensk kristen vänsters möten med marxismen 1965–1989*.
- Sundén, Hjalmar, 1940. *La théorie bergsonienne de la religion*.
- Sundén, Hjalmar, 1959. *Religionen och rollerna. Ett psykologiskt studium av fromheten. Sundén's role theory. An impetus to contemporary psychology of religion*, red. av Nils G. Holm & J.A. van Belzen. (Religionsvetenskapliga skrifter [Åbo] 27). 1995.
- Sundkler, Bengt, 1949. *Besvär över Större Akademiska Konsistoriets i Uppsala förslag till besättande av den vid universitetet lediga professuren i kyrkohistoria med missionshistoria*.
- Sundkler, Bengt, 1950. »Teologi och de unga kyrkorna», *SMT* 38 (1950), även i *Svenska kyrkans missionsstyrelsens årsbok* 8 (1950).
- Sundkler, Bengt, 1951. »Svenskt institut för missionsforskning», *SMT* 39 (1951).
- Sundkler, Bengt, 1952. *Missionsforskningens arbetsuppgifter*. (Skrifter utg. av svenska institutet för missionsforskning 1).
- Sundkler, Bengt, 1970. »Svensk professor i Mittens rike», *SMT* 58 (1970).
- Sundkler, Bengt, 1975. *Nathan Söderblom och hans möten*.
- Sundman, Per, 1965. *Human rights, justification, and Christian ethics*. (AUU. Uppsala studies in social ethics 18).
- Sundquist, Nils, 1936. »Julinskiöldska huset i Uppsala», *UNTJ* 1936.
- Sundquist, Nils, 1937. »Medeltidsinslaget i Julinskiöldska palatset», *UNT* 20.2 1937. *Svensk författningssamling* 1883–.
- Svensk påskpredikan genom tiderna*, red. av Christer Pahlmblad & Sven-Åke Selander. 2010.
- Svensson, Inge, 1993. »John Cullberg», *Av nåd nådens tjänare. Minnesteckningar över präster i Västerås stift 1980–1992*, red. av Grund Bengt Andersson m.fl.
- Svärd, Björn, 2003. *Tron i ett kyrkohistoriskt författarskap. Exemplet Sven Göransson*. (Skrifter utg. av Svenska Kyrkohistoriska Föreningen. II:55).
- Svärd, Björn, 2020. »Ragnar Norrman som forskare», *Stiftshistoria och prästhistoria. Kyrkohistoriska studier till minnet av Ragnar Norrman*. (Skrifter utg. av Svenska Kyrkohistoriska Föreningen. II:78).
- Swantz, Marja-Liisa, 1970. *Ritual and symbol in transitional Zaramo society with special reference to women*. (Studia missionalia Upsaliensia 16).
- Swantz, Marja-Liisa, 2002 a. *Beyond the Forestline. The Life and Letters of Bengt Sundkler*. (Studia missionalia Svecana 84).

- Swantz, Marja-Liisa, 2002 b. »Mission History as Church History in the Light of Bengt Sundkler's Theology», *SMT* 90 (2002).
- Syreeni, Kari, 1987. *The making of the Sermon on the Mount. A procedural analysis of Matthew's redactorial activity*. (Annales Academiae scientiarum Fennicae. Dissertationes humanarum litterarum).
- Söderblom, Anna, 1956. *På livets trottoir. 2. Efterlämnade minnesanteckningar. Södermanlands-Nerikes nation 1947–1961*. Red. av Åke Holm m. fl. 1962.
- Tegborg, Lennart, 1969. *Folkskolans sekularisering 1895–1909. Upplösning av det administrativa sambandet mellan folkskola och kyrka i Sverige*. (AAU. Studia historico-ecclesiastica Upsaliensia 14).
- Tengström, Emin, 1973. *Latinet i Sverige. Om bruket av latin bland klerker och scholars, diplomater och poeter, lärdomsfolk och vältalare*.
- Tengström, Sven, 1976. *Die Hexateucherzählung. Eine literaturgeschichtliche Studie*. (Coniectanea biblica. Old Testament series 7).
- Teologiska fakultetens studiehandbok. Gällande föreskrifter och studieplaner för fakultetens examina*. 1904–.
- Teologisk forskning. Fakultetsprogram*. (UHÄ-rapport 1986:24). 1986.
- Tergel, Alf m.fl., 1975. *Slutrapport om det pedagogiska RUMO-projektet*. Utg. av UU, Enheten för pedagogiskt utvecklingsarbete.
- Tergel, Alf m.fl., 1979. *Förändrad pedagogik inom religionskunskapsämnet. Slutrapport 1979*. (UU. Enheten för pedagogiskt utvecklingsarbete, rapport 55).
- Tergel, Alf, 2001. »Kristendom och politisk ekonomi», *KÅ* 101 (2001).
- The Nordic Countries and Europe. III. Evaluations*, red. av Krister Ståhlberg. (Nord 2001:24). 2001.
- The Relevance of Theology. Nathan Söderblom and the Development of an Academic Discipline*. Ed by Carl Reinhold Bräkenhielm & Gunhild Winqvist Hollman. (AAU. Uppsala studies in Faith and Ideologies 11). 2002.
- Thorbjørnsen, Svein Olaf, 1999. *Autonomi, teonomi og heteronomi. En analyse av Torsten Bohlins teologiske etikk med vekt på den etiske autonomis betingelser*.
- Thunberg, Anne-Marie & Thunberg, Lars (red.), 1966. *Kyrka revolution struktur*.
- Thunberg, Lars, 1965. *Microcosm and mediator. The theological anthropology of Maximus the Confessor*. (Acta Seminarii neotestamentici Upsaliensis 25).
- Thune, Nils, 1948. *The Behmenists and the Philadelphians. A contribution to the study of English mysticism in the 17th and 18th centuries*.
- Tillämpad religionsvetenskap. Konfessionellt öppen praktisk-teologisk övningstermin. Betänkande avgivet av sakkunnig för utredning angående praktisk-teologisk utbildning*. Utbildningsdepartementet (DsU 1977:6).
- Tollin, Dag, 1948. »Nils Gustaf Lindberg», *SMoK* 4.
- Tor Andræ in memoriam*. Utg. av Ove Hassler & Robert Murray. 1947.
- Torsten Bohlin. En minnes- och vänbok*, red. av Gert Borgenstierna m.fl. 1950.
- von Ungern-Sternberg, Jürgen, 2015. *25 Jahre Bo Reicke Stiftung. Uppsala kyrkofullmäktiges tryck* 1937.
- Urkunder och författningar angående donationer vid Upsala Kongl. Universitet [1.]* Utg. av Th. Brandberg & Johan von Bahr, 1902.
- Urkunder och författningar angående donationer vid Upsala Kongl. universitet. 4.* Utg. av Ulla Johansson. 1990.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Utbildningen av präster och kristendoms lärare. Universitetskanslersämbetets utredning och förslag jämte utfärdade nya författningsbestämmelser.* 1955.
- Utbildningens internationalisering. Slutbetänkande från UKÄ:s internationaliseringsutredning.* (UKÄ-rapport 1974:21). 1974.
- Utbildningslinjer inom filosofisk fakultet. Universitetskanslersämbetets arbetsgrupp för fasta studiegångar, m.m. 1–2.* (Universitetskanslersämbetets skriftserie). 1968.
- Wadensjö, Bengt, 1970. *Toward a world Lutheran communion. Developments in Lutheran cooperation up to 1929.* (AUU. Studia historico-ecclesiastica Upsaliensia 18).
- Wallensten, Lena, 1982. *Att internationalisera högskolan – steg på vägen. Synpunkter, idéer och tips.*
- Wallis, Jonas, 1900. *Studier öfver den judiska församlingens uppkomst under det persiska världsrikets tid.*
- Wallis, Jonas, 1925 a. *Den primitiva religionens dogmatiker och deras bundsförvanter i kamp mot fri religionshistorisk forskning. En vidräkning med professorerna Mowinckel, Stave och Linderholm m.fl.*
- Wallis, Jonas, 1925 b. *Underdåniga påminnelser särskilt angående teologiska fakulteten i Uppsala.*
- Warneck, Gustav, 1903. *De protestantiska missionernas historia från reformationen till nuvarande tid. Ett bidrag till den nyare tidens kyrkohistoria.* 2 sv. uppl. jämte *Sverige och hednamissionen under nittonde seklet* af Adolf Kolmodin.
- Weman, Gunnar, 2015. »Anne-Marie Thunberg. Anteckningar om tiden mellan 1923 och 2005», *Anne-Marie Thunberg. Samhälls- och kulturdebatt under 1900-talets andra hälft*, red. av Lennart Sjöström. (Stiftelsen Sverige och kristen tro. Skriftserie 23).
- Weman, Gunnar, 2015. *Henry Weman – domkyrkoorganist och körledare i kyrkomusikaliskt spänningsfält.*
- Werkström, Bertil, 1966. »Schartauansk självårdstradition. En jämförande studie», *FTh* 23 (1966).
- Wessén, Elias, 1947. *Tor Andræ. Inträdestal i Svenska Akademien.*
- Westerlund, David (red.) 1994. *Majoritetens islam. Om muslimer utanför arabvärlden.*
- Westerlund, David (red.) 1996. *Questioning the Secular State. The Word-Wide Resurgence of Religion in Politics.*
- Westin, Gunnar, 1937. »Emanuel Linderholm som teolog och kyrkohistoriker», *NTT* 38 (1937).
- Westin, Gunnar, 1968. *Minnen och kommentarer. Åren 1936–1946.*
- Westman, Knut B., 1919. »Vad innebär en modern ståndpunkt i teologien?», *Det andliga nutidsläget och kyrkan. Några inlägg.* 3 (1919).
- Wetter, Gillis P:son, 1915. *Tro och vetande. Ett försök till problemets klarläggande.*
- Wetter, Gillis P:son, 1916. »Till frågan om den nytestamentliga vetenskapens närmaste uppgifter och metod.» *KVT* 11 (1916).
- Wetter, Gillis P:son, 1922. *Besvär över större akademiska konsistoriets förslag till den efter professor J.A. Kolmodin lediga professuren i exegetik.*
- Wetter, Gillis P:son, 1923 a. *Till Konungen.*
- Wetter, Gillis P:son, 1923 b. *Kristendomen och hellenismen. Spridda drag ur den äldsta kristna religionshistorien.*
- Wetter, Gillis P:son, 1923 c. *Det urkristna gudstjänstfirandet och Nya testamentet.*

- Widengren, Geo, 1942. »Religionshistoria och religionsfenomenologi», *RoB* 1 (1942).
- Widengren, Geo, 1945 a. »Evolutionism and the Problem of the Origin of Religion», *Ethnos* 10 (1945).
- Widengren, Geo, 1945 b. »Det senaste decenniets religionshistoriska forskning i Sverige», *Ord och bild* 54 (1945).
- Widengren, Geo, 1947. *Tor Andræ*.
- Widengren, Geo, 1975. »Johannes Lindblom», KVHAAÅ 1975.
- Wijkmark, Henning, 1923. *Samuel Ödmann*.
- Wikander, Stig, 1938. *Der arische Männerbund. Studien zur indo-iranischen Sprach- und Religionsgeschichte*.
- Wikander, Stig, 1948. *Erinringar med anledning av sakkunnigutlåtandena angående lediga professorsämbetet i religionshistoria med religionspsykologi vid Lunds universitet*.
- Wiking, Bo Sture, 1973. *De gävo honom alla sitt vittnesbörd. Minnesteckningar över ämbetsbröder vid prästmötet i Linköping 1973*.
- Wikström, Owe, 1975. *Guds ledning. En explorativ religionspsykologisk studie av fromheten hos ett antal västerbottenska åldringar, med särskild hänsyn tagen till upplevelsen av Guds ledning*. (AAU. Psychologia religionum 4).
- Wikström, Owe, 1980. *Stöd eller börda? Religionens roll i psykiatri och psykoterapi. En religionspsykologisk studie*.
- Wikström, Owe, 1987. »Roles, attributions and religion», *JSSR* 26 (1987).
- Wikström, Owe, 1993. »The Psychology of Religion in Scandinavia», *IJPR* 3 (1993).
- Wikström, Owe, 2000. »Scandinavian Psychology of Religion», *Religionspsychologie heute*. (Einblick 2.) Hrsg. von Christian Henning & Erich Nestler.
- Wikström, Owe, 2008. »Rollteorins religionspsykolog», *UNT* 23.11 2008.
- Wikström, Owe, 2013–2019. »Daniel Anders Hjalmar Sundén», *SBL* 34.
- Willems, B.A., 1964. *Karl Barth. Eine Einführung in sein Denken*. (Övers. fr. nederländska).
- Wingren, Gustaf, 1968. *Einar Billing. En studie i svensk teologi före 1920*.
- Wingren, Gustaf, 1971. *Tolken som tiger. Vad teologin är och vad den borde vara*.
- Wrede, Gösta, 1966. *Kyrkosynen i Einar Billings teologi*. (AAU. Studia doctrinae Christianae Upsaliensia 5).
- Wrede, Gösta, 1980–81. »Augustinus Hjalmar Johannes Lindroth», *SBL* 23.
- Yngve Brilioth – historiker, teolog, kyrkoledare. Texter, studier och minnen* utg. av Oloph Bexell. (Växjö stiftshistoriska sälls-kaps skrifter 5). 1997.
- Ysander, Torsten, 1933. *Studien zum b'ejtschen Hasidismus in seiner religionsgeschichtlichen Sonderart*. (UUÅ. 1933: Teologi; 2).
- Ytterberg, Claes-Bertil, 1986. *Olov Hartman och det kosmiska dramat. En studie av några centrala motiv i ett teologiskt författarskap*.
- Zetterquist, Martin, 1997. *Minnen (det var en gång)*.
- Åke Andréén – ett mångsidigt professorsliv*. Red. av S.A. Flodell & V.-A. Grönqvist. (Stiftelsen Sverige och kristen tro. Skriftserie 16). 2008.
- Åkerlund, Anders, 1993. *Av nåd nådens tjänare. Minnesteckningar vid prästmötet i Västerås 1992*.
- Åkesson, Elof, 1939. *Skall Kungl. Maj:t negligeras? Öppet brev till Större akademiska konsistoriet i Uppsala*.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Åman, Anders, 2008. *Sigurd Curman, Riksantikvarie – Ett porträtt*. (Svenska lärde).
- Ödquist, Oscar, 1934. *Biskop Edgar Reuterskiöld*.
- Östberg, Kjell, 2002. *1968 när allting var i rörelse. Sextiotalsradikaliseringen och de sociala rötterna*.
- Östborn, Gunnar, 1945. *Tōrā in the Old Testament. A semantic study*.
- Österlin, Lars, 2005. *Korstågen till Kina. Linjer i protestantisk Kinamission*.

Bildkällor

Hänvisning till resp. sida.

- 30 *Teologiska fakultetens sigill 1600*. Efter Backman 1927, s. 72.
- 35 *Studiehandbok 1924*. UUB.
- 40 *Fakultetens doktorsinsignier*. Foto: Magnus Hjalmarsson, UUB.
- 44 *Doktorspromotionen 1941*. Okänd fotograf, UUB.
- 43 *Doktorspromotionen 1933*. Okänd fotograf, UUB.
- 49 *Proseminarium*. Foto: Henrik Hammar 1972.
- 83 *Ekermanska huset*. Foto: Paul Sandberg 1942, Upplandsmuseet.
- 85 *Dekanhuset*. Foto: Paul Sandberg 1936, Upplandsmuseet.
- 86 *Regnellianum*. Foto: Alfred Dahlgren, Upplandsmuseet.
- 96 *Edgar Reuterskiöld*. Foto: Alfred Dahlgren, UUB.
- 98 *Tor Andræ*. Emil L:son Finn, UUB.
- 103 *Geo Widengren*. Foto: Gunnar Sundgren, UUB.
- 107 *Berta Millroths disputation*. Foto: Uppsalabild, Upplandsmuseet.
- 109 *Jan Bergman*. Privat foto.
- 115 *Carl-Martin Edsman*. Foto: Uppsalabild, Upplandsmuseet.
- 119 *Eric J. Sharpe*. Okänd fotograf, McGill University, Montreal, Kanada.
- 120 *Peter Schalk*. Foto: Håkan Lindholm, UUB.
- 121 *Anders Hultgård*. Privat foto.
- 125 *Herman Lundström*. Okänd fotograf, UUB.
- 132 *Emanuel Linderholm*. Foto: Gunnar Sundgren, UUB.
- 137 *Gunnar Westin*. Okänd fotograf. Efter KÅ 55 (1955).
- 141 *Sven Göransson*. Okänd fotograf, UUB.
- 146 *Ingun Montgomery*. Okänd fotograf, UUB.
- 148 *Harry Lenhammar*. Privat foto.
- 151 *Ruth Franzén*. Foto: Allan Franzén.
- 153 *Alf Tergel*. Okänd fotograf. Efter KÅ 108 (2008).
- 158 *Knut B. Westman*. Okänd fotograf. Efter KÅ 67 (1967).
- 164 *Bengt Sundkler*. Foto: Jim Elfström, SvKAU.
- 169 *Carl F. Hallencreutz*. Okänd fotograf, SvKAU.
- 174 *Adolf Kolmodin*. Foto: Heinrich Osti, UUB.
- 178 *Gillis P:son Wetter*. Foto: Emil Larsson Finn, UUB.
- 182 *Erik Stave*. Okänd fotograf, UUB.
- 186 *Sven Linder*. Foto: Emil Larsson Finn, UUB.
- 189 *Anton Fridrichsen*. Foto: Gunnar Sundgren, UUB.
- 200 *Ivan Engnell*. Okänd fotograf, UUB.

- 204 *Harald Riesenfeld*. Foto: Inga Larsson. Upplandsmuseet.
 211 *Helmer Ringgren*. Foto: Eje Nordh.
 215 *Lars Hartman*. Privat foto.
 218 *Magnus Ottosson*. Privat foto.
 219 *René Kieffer*. Okänd fotograf, UUB
 220 *Stig Norin*. Foto: Bror&Bror i Sverige AB.
 222 *Kari Syreeni*. Privat foto.
 232 *N.J. Göransson*. Foto: Per Kjellén 1935, UUB.
 237 *Torsten Bohlin*. Foto: Gunnar Sundgren 1930, UUB.
 240 *Hjalmar Lindroth*. Okänd fotograf, UUB
 248 *Axel Gyllenkrok*. Okänd fotograf, UUB.
 257 *Anders Jeffner*. Okänd fotograf. Efter *STK 76* (2000).
 264 *Carl Reinhold Bråkenhielm*. Foto: Anette Jansson-Boug, Fotonettan.
 268 *Einar Billing*. Okänd fotograf, UUB.
 271 *Arvid Runestam*. Foto: Emil Larsson Finn, UUB.
 276 *Sigfrid von Engeström*. Privat foto.
 280 *Herbert Olsson*. Okänd fotograf, Södra Valbo hembygdsförening, Färgelanda.
 285 *Ragnar Holte*. Privat foto.
 290 *Carl-Henric Grenholm*. Foto: Hans E. Ericson 2010, UNT.
 295 *Hans Hof*. Foto: Sturefoto.
 298 *Eberhard Herrmann*. Privat foto.
 307 *Edvard Leufvén*. Okänd fotograf, UUB.
 305 *Österplans kyrksal*. Foto: Alfred Dahlgren, Upplandsmuseet.
 313 *Övningsinstitutets lärarkollegium*. Okänd fotograf.
 316 *Edvard Rodhe*. Ljustryck efter foto, UUB.
 318 *Gustaf Lizell*. Oljemålning av Ivar Kamke 1934 (beskuren), Värmlands nation, Uppsala.
 320 *Dick Helander*. Okänd fotograf. Efter *Södermanland-Nerikes nation 1947–1961* (1962).
 323 *Åke Andrén*. Privat foto.
 329 *Jan Arvid Hellström*. Foto: Michael Normann, UUB.
 331 *Sven-Erik Brodd*. Privat foto
 333 *Oloph Bexell*. Foto: Vasilis Theodorou, UUB.
 336 *Hjalmar Sundén*. Foto: Svenskt pressarkiv.
 339 *Thorvald Källstad*. Privat foto.
 340 *Owe Wikström*. Privat foto.
 342 *Valerie DeMarinis*. Privat foto. .
 345 *Thorleif Pettersson*. Foto: Leif Kullberg.
 348 *Anders Bäckström*. Privat foto.

Personregister

- Adam av Bremen (d. 1081/85) 90, 170
Adorno, Theodor Wiesengrund
(1903–69) 266
Aejmelæus, Lars (f. 1945) 21
Agrell, Göran (f. 1941) 81
Ahlstrand, Karin (Kajsa) (f. 1959) 172
Ahlström, Gösta Werner (1918–92)
199, 203, 211
Ahnfelt, Otto (1854–1910) 315
Ahnlund, Nils (1889–1957) 44
Al-Ghazālī, Mohammad (1058–1111)
266
Albrektson, Bertil (f. 1929) 212
Almkvist, Herman (1839–1904) 97
Almquist, Eric Abraham (1767–1838)
234
Almquist, Eric Jonas (1729–1808) 255
Amiel, Henri-Frédéric (1821–81) 234
Ammundsen, Valdemar (1875–1936) 89
Anderberg, Algot (1893–1963) 307, 308
Anderman, Tomas (f. 1942) 313
Anderson, George Wishart (1913–2002)
203
Andersson, Dan (1888–1920) 329
André, Gunnel (f. 1946) 218–219
Andrén, Carl-Gustaf (1922–2018) 51,
55, 59, 312, 315, 325–326, 329, 331
Andrén, Åke (1917–2007) 67, 312, 316,
322, 323–325, 327, 328, 329, 348
Andræ, Tor (1885–1947) 89, 97–99,
100, 102, 103, 105, 133, 135, 158,
185, 240, 241, 278, 308, 335, 336
Ankar, Gustaf (1877–1968) 44
Arbman, Ernst (1891–1959) 100, 101,
102, 113, 114, 115
Aristoteles (384–322 f.Kr.) 288, 290
Arnold, Thomas Walker (1864–1930)
88
Arrhenius, Svante (1859–1927) 205
Arvidson, Stellan (1902–97) 238
Asheim, Ivar (1927–2020) 289
Askmark, Ragnar (1914–83) 59
Aspegren, Kerstin (1935–87) 230
Aspelin, Gunnar (1898–1977) 284, 296
Augustinus (354–430) 235, 246,
284–285
Aulén, Gustaf (1879–1977) 89, 175,
190, 195, 233, 235, 240, 242, 245,
270, 271, 275
Aurelius, Erik (1874–1935) 175, 176
Axelson, Sigbert (f. 1932) 64, 75, 111,
166–167, 169, 171, 347
Backlund, Arvid (1895–1985) 182
Barbosa da Silva, António (f. 1944) 297,
298
Barstad, Hans Magnus (f. 1947) 220
Barth, Karl (1886–1968) 198, 199, 234,
252, 275, 286
Beijer, Erik (1909–93) 199
Bell, George Kennedy Allen
(1883–1949) 89
Bentzer, Tage (1910–84) 311
Berg, Fredrik (1887–1974) 116
Berglind, Karl (1876–1941) 182
Bergling, Kurt (f. 1936) 327, 340
Berglund, Kerstin (f. 1930) 313
Bergman, Jan (1933–99) 108–111, 122,
167, 169, 287
Bergson, Henri (1859–1941) 175, 336
Bergsten, Torsten (1921–2012) 144
Berntson, Martin (f. 1972) 154
Beskow, Per (1926–2016) 225–229, 230

- Bexell, Göran (f. 1943) 289, 290
 Bexell, Oloph (f. 1947) 153, 313, 333
 Biedermann, Alois Emanuel (1819–85) 247
 Biezais, Haralds (1909–95) 117
 Billing, Einar (1871–1939) 22, 26, 158, 179, 182, 231, 234, 235, 237, 254, 267–270, 271, 277, 278, 281, 315
 Birgitta, den heliga (c. 1303–1373) 127, 335, 337
 Björkman, Ulf (1918–2001) 325
 Björkquist, Manfred (1884–1985) 158
 Bloch-Hoell, Nils Egede (1915–2002) 169
 Block, Per (f. 1935) 215–216
 Bohlin, Torsten (1889–1950) 42, 193, 233, 234, 235, 236–238, 239, 242, 245, 249, 259, 270, 278
 Bohlin, Torgny (1925–2006) 234
 Bolzano, Bernard (1781–1848) 299
 Bonhoeffer, Dietrich (1906–45) 281
 Borgenstierna, Gert (1911–89) 246, 312
 Boyle, Robert (1627–1691) 112
 Brandrud, Andreas (1868–1957) 126
 Branting, Hjalmar (1860–1925) 177
 Bratt-Fredlund, Amelie (1874–1962) 84
 Brattemo, Carl-Erik (1926–2003) 339
 Brenel, Hjalmar (1901–65) 278
 Briem, Efraim (1890–1946) 100, 101, 190
 Brilioth, Yngve (1891–1959) 19, 27, 89, 136–137, 170, 312, 320, 321
 Bring, Ragnar (1895–1988) 239, 240, 247, 250, 261, 279
 Brodd, Sven-Erik (f. 1949) 171, 313, 327, 331–332, 334
 Brohed, Ingmar (1940–2019) 146, 149, 150, 151
 Brun, Lyder (1870–1950) 89, 175, 189, 190
 Brundin, Gunnar (1872–1958) 44
 Brunner, Emil (1889–1966) 89, 245, 275, 281
 Bruno, Arvid (1881–1962) 42, 43
 Brusewitz, Axel (1881–1950) 162
 Brummer, Vincent (f. 1932) 264
 Bråkenhielm, Carl Reinhold (f. 1945) 93, 263–265, 297, 298, 299
 Bultmann, Rudolf (1884–1976) 190, 192, 199, 206, 252, 296
 Burnaby, John (1891–1978) 252
 Butler, Joseph (1692–1752) 257
 Byrskog, Samuel (f. 1957) 221
 Bäckström, Anders (f. 1944) 327, 348–350
 Børresen, Kari Elisabeth (1932–2016) 287
 Calvin, Jean (1509–1564) 280
 Carlquist, Jan Evert (1937–2015) 313
 Carlson, Rolf August (Agge) (1928–2001) 203–204, 214, 217
 Carlsson, Sten (1917–89) 147
 Carlstedt, Gunnar (1930–2011) 118
 Cavallin, Hans Clemens Cæsarius (f. 1938) 216
 Centerwall, Otto (1873–1958) 306
 Charpentier, Jarl (1884–1935) 335
 Christensen, Torben (1921–83) 142, 146, 169
 Christensson, Hilma (1862–1941) 150
 Claesson, Urban (f. 1969) 154
 Cnattingius, Hans (1906–71) 135, 140, 141, 161, 163, 164, 198, 271, 322
 Cornelius, Carl Alfred (1828–93) 95, 132, 293
 Crostini, Barbara (f. 1969) 230
 Cullberg, John (1895–1983) 42, 43, 273, 274–275, 276, 277
 Cullmann, Oscar (1902–99) 198
 Curman, Sigurd (1879–1966) 41
 Cöster, Henry (f. 1945) 59
 Dahl, Nils Alstrup (1911–2001) 204
 Dahlbom, Fredrik (1884–1976) 307, 308, 319
 Dahlgren, Sam (1928–2016) 326
 Dahlquist, Gunnar (1884–1945) 157
 Dahlquist, Siri (1889–1966) 32
 Dahlquist, Thorild (1920–2009) 264, 282
 Dalman, Gustaf (1855–1941) 88, 187

PERSONREGISTER

- Daly, Mary (1928–2010) 287
 Danell, Gustaf Adolf (1908–2000) 188, 199
 Danell, Hjalmar (1860–1938) 267
 Daniélou, Jean (1905–74) 225
 Danielsson, Anders Gustaf (1849–1926) 40
 Danielsson, Sven (f. 1939) 291
 Deißmann, Adolf (1866–1937) 84, 89
 DeMarinis, Valerie (f. 1954) 288, 341–342
 Diehl, Carl Gustav (1906–95) 117
 von Dobschütz, Ernst (1870–1934) 189, 191
 Dostojevskij, Fjodor (1821–81) 341
 Drynjeva, Kaarina (f. 1941) 111
 Dumézil, Georges (1898–1986) 116
 Duræus, Johannes (1595–1680) 139

 Eckhart från Hochheim (1260–1328) 296
 Edén, Nils (1871–1945) 127, 136
 Edgardh, Ninna (f. 1955) 334, 349
 af Edholm, Erik (f. 1945) 118
 Edsman, Carl-Martin (1911–2010) 114, 115, 116–117, 118, 225, 346
 Edwall, Pehr (1915–96) 310, 313
 Edwardsson, Roland (f. 1938) 152
 Ehnmark, Erland (1903–66) 100, 101, 102, 114, 115
 Eidem, Erling (1880–1972) 14, 181, 188, 208
 Eidevall, Göran (f. 1955) 223
 Einstein, Albert (1879–1955) 205
 Ekenberg, Anders (f. 1946) 216, 230
 Eklund, Harald (1901–60) 238, 247, 273, 279, 293
 Eklund, Johan Alfred (1863–1945) 89
 Eklund, Ragnar (1909–87) 105
 Eklund, Stig (1924–2005) 311, 313
 Ekstrand, Thomas (f. 1970) 263
 Eliade, Mircea (1907–86) 297
 Elmund, Gunnel (1931–2018) 326–327
 Enermalm Ogawa/Tsiparis, Agneta (f. 1941) 216
 Engberg, Arthur (1888–1944) 129–130, 134, 137, 177, 183, 241
 von Engeström, Sigfrid (1889–1984) 194, 204, 233, 239–240, 274, 275, 276–278, 279, 293, 322
 Engnell, Ivan (1906–64) 16, 78, 104, 163, 194, 196, 199–203, 204, 205, 209, 211, 213, 218, 222, 279, 280, 322
 Engströmer, Thore (1878–1957) 164, 199, 280
 Erasmus av Rotterdam (1466/69–1536) 92
 Ericus Olai (d. 1486) 13
 Erikson, Erik Homburger (1902–94) 341
 Eucken, Rudolf (1846–1926) 89, 131
 Evers-Rosander, Eva (f. 1941) 349

 Fagerberg, Holsten (1918–2016) 243, 247, 255, 256, 281, 284, 313
 Fazlhashemi, Mohammad (f. 1961) 266
 Fehrman, Daniel (1874–1941) 126, 127
 Festinger, Leon (1919–89) 346
 Flacius, Matthias, Illyricus (1520–75) 281
 Fogelklou-Norlind, Emilia (1878–1972) 32, 44, 100–101
 Fornberg, Tord (f. 1943) 215, 216
 Franck, Eskil (f. 1950) 216
 Frankena, William Klaas (1908–94) 286
 Franzén, Frans Michael (1772–1847) 234
 Franzén, Ruth (f. 1941) 149, 150, 151–152, 153
 Fredlund, Erik (1850–1927) 84
 Fredriksson, Linda (f. 1948) 75
 Fridrichsen, Anton (1888–1953) 43, 113, 138, 162, 165, 188–199, 204, 205, 207, 208, 223, 234, 241, 254, 308
 Fries, Samuel (1867–1914) 181, 182
 Frithz, Carl-Gösta (1932–95) 327
 Frykholm, Harald (1879–1937) 157
 Furberg, Mats (f. 1933) 295
 Furberg, Tore (1924–2019) 166
 Fähræus, Robin (1888–1968) 115, 283

- Gardell, Mattias (f. 1959) 123
 Garpe, Joakim (1905–1992) 51, 53
 Gebremedhin, Ezra (f. 1936) 230
 Geels, Antoon (1946–2020) 341
 Geijer, Erik Gustaf (1783–1847) 122, 137, 275
 Geismar, Eduard (1871–1939) 239
 Gellerstam, Göran (f. 1940) 73, 74
 Gerhardsson, Birger (1926–2013) 67, 209, 215, 286
 Geyer, Karl (f. 1955) 344
 Gifford, Adam (1820–87) 87
 Gogarten, Friedrich (1887–1967) 275
 Goldziher, Ignác (1850–1921) 88
 Gramsci, Antoni (1891–1937) 288
 Grane, Leif (1928–2000) 252
 Grenholm, Carl-Henric (f. 1945) 56, 75, 289–292, 297
 Grenholm, Cristina (f. 1959) 262, 288
 Gressmann, Hugo (1877–1927) 186
 Grubbe, Samuel (1786–1853) 274
 Grønbech, Vilhelm (1873–1948) 88, 346
 Gunkel, Hermann (1862–1932) 175, 186
 Gustaf II Adolf (1594–1632) 139
 Gustafsson, Berndt (1920–75) 343–344, 346
 Gustafsson, Göran (1936–2018) 344, 346, 348
 Gustafson, James Moody (1925–2021) 298
 Gyllenberg, Rafael (1893–1982) 204
 Gyllenkrok, Axel (1910–2002) 53, 69, 226, 227, 228, 247–253, 254, 257, 258, 260, 279, 280, 281, 283, 284, 285, 286, 296, 298
 Gärtner, Bertil Edgar (1924–2009) 210, 215
 Göransson, Nils Johan (1863–1940) 22, 25, 141, 231–233, 237, 249, 270
 Göransson, Sven (1910–89) 56, 69, 140, 141–145, 146, 148, 226, 227, 228
 Haglund, Dick Albert Reinhold (1939–2018) 298, 299
 Haglund, Eric (1913–2006) 311, 313
 Haikola, Lauri (1917–87) 281
 Haldar, Alfred (1907–86) 114
 Hallencreutz, Carl Fredrik (1934–2001) 111, 147, 150, 166, 168, 169–171, 329
 Hamberg, Eva Marit (f. 1944) 347–348
 Hammar, Karl Gustav (f. 1943) 312, 314
 von Harnack, Adolf (1851–1930) 89, 132, 197, 206
 Hartman, Lars (1930–2019) 46, 199, 214–217, 221, 329
 Hartman, Olov (1906–82) 308, 311
 Hartman, Sven Samuel (1917–88) 106, 215
 Harva, Uno (1882–1949) 114
 Hatani, Ryōtai (1883–1974) 88
 Hatsch, Edwin (1835–89) 197
 Hauck, Albert (1845–1918) 89
 Headlam, Arthur Cayley (1862–1947) 89
 Hedenius, Ingemar (1908–82) 66, 143, 206, 237, 244, 249, 251, 253, 257, 258, 261, 282–284, 292, 298
 Heeger, Robert (f. 1938) 288, 296
 Heidegger, Martin (1889–1976) 296
 Heikel, Ivar (1861–1952) 191
 Helander, Dick (1896–1978) 163, 193, 194, 320–321, 329
 Helander, Sven (1925–2013) 326
 Hellman, Eva (f. 1949) 123
 Hellström, Jan Arvid (1941–94) 146, 328–331, 347
 Hemberg, Jarl (1935–87) 261, 282–284, 294, 297
 Herner, Sven (1865–1949) 183
 Herrlin Olof (Olle) (1914–92) 278, 281
 Herrmann, Eberhard (f. 1946) 297, 298–301
 Herrmann, Wilhelm (1846–1922) 89, 274, 277
 Hessler, Carl Arvid (1907–91) 116
 Heussi, Karl (1877–1961) 140
 Hick, John (1922–2012) 300
 Hippel, Oscar (1881–1947) 308, 320
 Hirsch, Emanuel (1888–1972) 277
 Hjärne, Harald (1848–1922) 40, 89, 125, 159, 268

PERSONREGISTER

- Hjärpe, Jan (f. 1942) 107
Hocart, Arthur Maurice (1883–1939) 104
Hof, Hans (1922–2011) 282, 284, 286, 294–297, 299, 300
Holl, Karl (1866–1926) 281, 285
Holm, Nils Gustav (f. 1943) 340
Holmberg, Bengt (f. 1943) 221
Holmdahl, Otto (1881–1971) 317
Holmgren, Viktor (1882–1957) 83
Holmquist, Hjalmar (1873–1945) 68, 125, 135, 137, 159
Holmstrand, Jonas (f. 1959) 222
Holmström, Folke (1902–78) 273, 274, 275
Holmström, Olof (1854–1921) 317
Holte, Ragnar (f. 1927) 56, 230, 253, 255, 256, 261, 283, 284–287, 294, 296, 298, 299, 331, 340
Hooke, Samuel Henry (1874–1968) 104, 300
Houston, Richard (1721–75) 84
Hubmaier, Balthasar (1485–1528) 144
Hultgren, Gunnar (1902–91) 246, 285
Hultgård, Anders (f. 1936) 121–122
von Humboldt, Wilhelm (1767–1835) 48
Humes, David (1711–76) 257
Hylander, Ivar (1900–82) 188
Hägerström, Axel (1868–1939) 127, 129, 130, 177, 236, 243, 244, 249, 271, 282, 292, 298
Hägglund, Bengt (1920–2015) 247, 252, 296
Häggquist, Carl (1886–1974) 308
Härdelin, Alf (1927–2014) 229, 327, 328–329, 331, 333
Högfors, Jakob (1859–1949) 308
Höijer, Benjamin (1767–1812) 306
Hök, Gösta (1903–78) 79, 254, 279, 280
Ibsen, Henrik (1828–1906) 278
Ihlen, Christian (1868–1958) 233, 235, 273
Ihmels, Ludwig (1858–1933) 89
Illman, Karl Johan (1936–2002) 217
Ingebrand, Sven (1920–2004) 252, 254
Inglehart, Ronald (f. 1934) 346
Ingman, Lauri (1868–1934) 317
Ivarsson, Henrik (1923–74) 311
Jacob Ulvsson Örnfot (c 1440–1521) 139
Jaensson, Ellen (1885–1966) 32
Jakobsson, Stiv (1922–2006) 167
Jarlert, Anders (f. 1952) 149, 150, 151, 152
Jeffner, Anders (f. 1934) 56, 253, 255–261, 262, 263, 264, 265, 266, 285, 287, 294, 295, 297, 299, 340
Johannes Matthiæ Gothus (1592–1670) 125
Johansson, Hilding (1918–93) 322, 323
Jonson, Jonas (f. 1939) 167, 171
Josefson, Ruben (1907–72) 243, 245–246, 279, 280
Jung, Carl Gustav (1875–1961) 341
Jungmann, Josef Andreas (1889–1975) 294
Junus, Petra (f. 1960) 341
Jülicher, Adolf (1857–1938) 131, 216
Kaila, Erkki (1867–1944) 44
Kalsenius, Andreas (1688–1750) 112
Kamke, Ivar (1882–1936) 394
Kansanaho, Erkki (1915–2003) 328
Kant, Immanuel (1724–1804) 236, 260, 274, 320
Karl XI (1550–1611) 147
Karlström, Nils (1902–76) 140
Karsavin, Lev (1882–1952) 297
Kelhoffer, James Anthony (f. 1970) 224
Kellerman, Gösta (1898–1972) 139
Kellgren, Johan Henric (1751–95) 278
Kieffer, René (1930–2013) 215, 219–220, 221, 229
Kierkegaard, Søren (1813–55) 175, 234
Kilström, Bengt Ingmar (1922–2006) 326
Kirn, Otto (1857–1911) 233
Kittel, Rudolf (1853–1929) 89

- Kjällerström, Sven (1901–81) 51, 320, 323
 Knopf, Rudolf (1874–1920) 180
 Knös, Andreas (1721–99) 245
 Koivunen Bylund, Tuulikki (f. 1947) 220
 Kolmodin, Adolf (1855–1928) 22, 26, 127, 155, 156, 157, 173–174, 175, 191, 233
 Kraemer, Hendrik (1888–1965) 165, 170
 Kroon, Sigurd (1915–2001) 322, 323
 Kvist, Hans-Olof (f. 1941) 298
 Kvarne, Per (f. 1945) 118, 119
 Kyle, Gunhild (1921–2016) 149, 287
 Kyrillos av Jerusalem (313–387) 230
 Kähler, Martin (1835–1912) 267
 Kälde, Bengt Olof (1937–2014) 30
 Källstad, Thorvald (1918–1989) 209, 336, 338–339, 341
 Kälvemärk, Torsten (1942–2019) 56, 59, 67, 313
 Käsemann, Ernst (1906–98) 249
 Köppel, Robert (1882–1944) 187
- Laato, Antti (f. 1961) 220
 Lagercrantz, Otto (1868–1938) 175, 177
 Lagercrantz, Sture (1910–2001) 107
 Lagergren, David (1919–2013) 167
 Landberg, Georg (1897–1980) 141
 Landin, Hugo (1914–90) 255
 Lantz, Göran (f. 1941) 288, 289
 Larsson, Edvin (1925–2009) 210, 215
 Larson, Ellen (1912–2009) 288
 Lauha, Aila (f. 1951) 149
 Le Bras, Gabriel (1891–1970) 142, 145
 Leander, Gustav (1883–1961) 168
 Leander, Pontus (1872–1935) 185
 Lehmann, Edvard (1862–1930) 89
 Lenhammar, Harry (f. 1930) 55, 144, 146, 147–148, 149
 Léopold II (1835–1909) 167
 af Leopold, Carl Gustaf (1756–1829) 278
 Leufvén, Edvard (1874–1928) 306–307, 308, 317
- Liedgren, Emil (1879–1963) 89
 Lietzmann, Hans (1876–1942) 89
 Liljefors, Margita (1904–99) 311
 Lind, Torsten (1900–95) 269
 Lindberg, Gustaf (1883–1938) 308, 309, 319
 Lindberg, Lars (1931–2016) 59
 Lindblad, Anna (1857–1919) 87, 89
 Lindblad, Ernst (1857–1936) 89
 Lindblom, Johannes (1882–1974) 137, 174, 176, 177, 179, 180, 181, 184, 199
 Linder, Sven (1887–1947) 42, 138, 157, 185, 186–188, 199, 203, 209, 211
 Linderholm, Emanuel (1872–1932) 25, 36, 39, 40, 89, 97, 126, 129, 131–137, 139, 150, 157, 158, 159, 174, 180, 177, 185, 186, 190, 192, 238, 268, 330
 Linderman, Alf (f. 1955) 347
 Linders, Josua (1882–1938) 138
 Lindeskog, Gösta (1904–84) 193, 198, 204, 207
 Lindholm, Stig (1914–85) 308, 325
 Lindquist, David (1905–73) 322, 323
 Lindquist, Sigurd (1895–1943) 335
 Lindqvist, Natan (1882–1963) 44
 Lindroth, Hjalmar (1893–1979) 113, 194, 197, 209, 239–245, 247, 249, 250, 260, 271, 273, 274, 277, 278, 279, 284, 293, 322
 Lindskog, John (1869–1948) 270
 Lindström, Fredrik (f. 1953) 220
 Lindström, Harald (1905–93) 246
 Lindström, Lars (1935–2018) 313
 Lindtner, Christian (f. 1949) 120
 von Linné, Carl (1707–78) 96, 122
 Linton, Olof (1898–1980) 197, 198, 204, 225, 243, 317
 Littmarck, Tore (1921–2007) 313
 Lizell, Gustaf (1874–1937) 26, 27, 40, 236, 308, 317–319
 Ljung, Inger (f. 1946) 218–219, 220, 221, 288
 Ljungberg, Helge (1904–83) 105
 Ljunggren, Gustaf (1889–1950) 233, 234, 235–237
 Loisy, Alfred (1857–1940) 180

PERSONREGISTER

- Lundberg, Johannes (1886–1948) 181
 Lundberg, Mabel (1903–94) 254
 Lundberg, Magnus (f. 1972) 154, 172
 Lundberg, Per–Olof (1929–2007) 313
 Lundborg, Johan (f. 1957) 262
 Lundell, Johan August (1851–1940) 97
 Lundgren, Sten (f. 1935) 313
 Lundgren, Carl-Eric (1926–2013) 59
 Lundgren, Eva (f. 1947) 287–288, 341, 345
 Lundgren, Gunnar (f. 1937) 313
 Lundkvist, Sven (1927–2017) 149, 150
 Lundstedt, Vilhelm (1882–1955) 127, 130
 Lundström, Herman (1858–1917) 22, 125, 126, 127
 Luther, Martin (1483–1546) 129, 235, 247, 252, 267, 274, 278, 280, 281, 290
 Lyttkens, Hampus (1916–2011) 52, 247, 255, 256
 Lönnebo, Martin (f. 1930) 282, 311
 Lønning, Inge (1938–2013) 110
 Lövestam, Evald (1921–2009) 296
 Lövheim, Mia (f. 1968) 350
 Löwbeer, Hans (1923–2004) 60, 67, 75
- Maliniemi, Aarno (1892–1972) 323
 Marc–Wogau, Konrad (1902–91) 116, 282
 Markström, Knut Gustaf (1855–1915) 40
 Martensen, Hans Lassen (1808–84) 233
 Martin, Carl (1843–1925) 315
 Martinson, Mattias (f. 1970) 266
 Martling, Carl Henrik (1925–2017) 313, 325–326
 Marx, Karl (1818–83) 290
 Maximos bekännaren (580–662) 229
 Mead, George Herbert (1863–1931) 344, 347
 Melanchthon, Philipp (1497–1560) 280, 281
 Mellander, Fredrik (1878–1946) 309
 Mettinger, Tryggve Nils Daniel (f. 1940) 220
 Millroth, Berta (1914–76) 106, 107
- Moberg, Sven (1919–94) 53, 58
 Molland, Einar (1908–76) 245, 252
 Montgomery, Ingun (f. 1936) 146–147, 148, 329, 331
 Morbeck, Emanuel (1875–1958) 42, 43, 185, 186, 187
 Mott, John (1865–1955) 89
 Mowinckel, Sigmund (1884–1965) 183, 185, 186
 Moxnes, Halvor (f. 1944) 221
 Muhammed (c 570–632) 97, 133
 Myklebust, Olav Guttorm (1905–2001) 169
 Myrberg, Otto (1824–99) 190
 Myrdal, Alva (1902–86) 272
 Myrdal, Gunnar (1898–1987) 272
 Möller, Göran (f. 1950) 288–289
 Möllerberg, Nils (1892–1954) 182
- Namli, Elena (f. 1966) 297
 Narrowe, Morton Hermann (f. 1932) 110
 Nasr, Seyyed Hossein (f. 1933) 109
 Nelson, Gösta (1890–1958) 308
 Neusner, Jacob (1932–2016) 110, 210
 Newman, Ernst (1889–1949) 320
 Nicolaus Olai Bothniensis (1550–1600) 23
 Niebuhr, Reinhold (1892–1971) 286
 Nilsson, Bertil (f. 1951) 149, 150, 154
 Nilsson, Clarence (1923–99) 311
 Nilsson, Eric (1908–97) 310
 Nilsson, Martin Persson (1874–1967) 89, 104, 129
 Nilsson, Torsten (1920–99) 311
 Nohrborg, Anders (1725–67) 318
 Nordberg, Albert (1871–1954) 44
 Nordbäck, Carola (f. 1963) 154
 Norin, Stig (f. 1945) 220–221
 Normann, Carl Edvard (1912–93) 141, 146
 Norrman, Ragnar (1937–2019) 145, 149, 150, 152
 Norström, Vitalis (1856–1916) 89, 175

- Nyberg, Henrik Samuel (1889–1974) 34, 44, 102, 103, 115, 116, 121, 185, 196, 201, 202, 203, 211, 212
- Nygren, Anders (1890–1978) 47, 190, 233, 235, 236, 238, 239, 249, 272, 273, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 285, 293
- Nystedt, Olle (1888–1974) 308
- Näsström, Britt-Marie (f. 1942) 118
- Nørregaard, Jens (1887–1953) 89
- Ockham, William (c. 1287–1347) 280
- Odeberg, Hugo (1898–1973) 189, 193, 198, 204
- Ohlander, Ann-Sofie (f. 1941) 149, 150
- Olavus Petri (1493–1552) 254
- Olsson, Birger (f. 1938) 215, 221
- Olsson, Herbert (1899–1969) 247, 250, 257, 273, 279, 280–281, 284
- Olsson, Olof (1872–1939) 26, 130, 177, 178
- Orstadius, Else (f. 1926) 313
- Osgood, Charles Egerton (1916–91) 346
- Otto, Rudolf (1869–1937) 89
- Ottosson, Magnus (1929–2016) 203, 217–218, 219, 220
- Oxenstierna, Axel (1583–1654) 139
- Paasche, Fredrik (1886–1943) 44
- Palm, Gunnar (1921–83) 311, 313
- Palme, Olof (1927–1986) 53, 55
- Palmqvist, Arne (1921–2003) 140
- Panikkar, Raimundo (1918–2010) 172
- Panofsky, Erwin (1892–1968) 108
- Parkman, Allan (1923–2012) 311, 313
- Parvio, Martti (1918–93) 328
- Pascal, Blaise (1623–62) 234
- Pedersen Johannes (1883–1977) 183, 187, 201, 202
- Pehrsson-Bramstorp, Axel (1883–1954) 99, 240
- Peirce, Charles Sanders (1839–1914) 347
- Percy, Ernst (1901–68) 204
- Persson, Per Erik (1923–2019) 55, 59, 62, 252, 255, 256
- Persson Utterhall, Irja (f. 1945) 59, 67
- Pettazzoni, Raffaele (1883–1959) 103
- Pettersson, Thorleif (1940–2010) 265, 299, 340, 345–347
- Pfannenstill, Magnus (1858–1940) 25, 26, 270
- Phalén, Adolf (1884–1931) 236
- Piaget, Jean (1896–1980) 327
- Pirinen, Kauko (1915–99) 295
- Pleijel, Hilding (1893–1988) 137, 141, 159, 162, 326
- Portefaix, Lilian (1930–2018) 111
- von Post, Ingrid Marie (1918–95) 107
- Quensel, Oscar (1845–1915) 315
- von Rad, Gerhard (1901–71) 263
- Radler, Aleksander (f. 1944) 147
- Rehnberg, Bertil (1917–2017) 144
- Reichelt, Karl Ludvig (1877–1952) 44
- Reicke, Bo (1914–87) 198, 204
- Reitzenstein, Richard (1861–1931) 108, 175, 176
- Rengmyr Lövgren, Birgitta (f. 1939) 147
- Reuterskiöld, Edgar (1872–1932) 22, 41, 50, 95–97, 113, 157, 211
- Richardson, Alan (1905–75) 252
- Riesenfeld, Harald (1913–2008) 56, 57, 193, 198, 204–209, 211, 214, 219, 226, 227, 243, 250
- Rignell, Gösta (1908–81) 211
- Rimbart (c. 848–888) 90
- Ring, Emanuel (1879–1931) 183, 185, 186
- Ringgren, Helmer (1917–2012) 46, 49, 52, 55, 57, 59, 106, 107, 114, 187, 211–214, 294
- Ristiniemi, Jari (f. 1955) 297
- Ritschl, Albrecht (1822–89) 231, 238, 254, 277
- Rodhe, Edvard (1876–1951) 22, 25, 26, 316–317, 319, 321
- Ronnås, John (1923–2012) 59, 60, 62, 63
- Rosén, Anne-Sofie (f. 1927) 345
- Rosén, Nils Gustav (1907–93) 295, 336
- Rosén, Sven (1708–1750) 126
- Rosengren, Karl-Erik (1932–2013) 345

PERSONREGISTER

- Rosenqvist, Georg Olof (Ole)
(1893–1961) 44, 319, 321, 323
- Rouse, Ruth (1872–1956) 150
- Rudbeckius, Johannes (1581–1646) 140
- Rudberg, Gunnar (1880–1954) 89, 100,
101, 102, 196
- Rudberg, Yngve (1887–1978) 44,
307–308
- Rudin, Waldemar (1833–1921) 28
- Runestam, Arvid (1887–1962) 21, 26,
113, 184, 185, 233, 235, 239, 241,
242, 249, 268, 269–273, 278, 307
- Russell, Bertrand (1872–1970) 272
- Ruuth, Martti (1870–1962) 137
- Rydberg, Viktor (1828–95) 135
- Rydén, Värner (1878–1930) 128–129,
130
- Rönnow, Kasten (1897–1943) 100, 101,
102
- Sabatier, Auguste (1839–1901) 293
- Sahlin, Carl Yngve (1824–1917) 231
- Sahlin, Harald (1911–95) 204
- Sandewall, Allan (1915–87) 144, 16
- Schalk, Peter (f. 1944) 118, 119,
120–121, 266
- Schaull, Richard (1919–2002) 290
- Scheler, Max (1874–1928) 238
- Schleiermacher, Friedrich (1768–1834)
53, 134, 245, 249, 315
- Scholz, Heinrich (1884–1956) 249, 250
- Schultz, Hermann (1836–1903) 293
- Schweitzer, Albert (1875–1965) 89, 282
- Scott, George (1804–74) 138
- Segelberg, Eric (1920–2001) 106, 108,
294–295
- Segerstedt, Torgny (1876–1945) 17, 97,
269
- Segerstedt, Torgny (1908–99) 31, 55,
278
- Seipel, Ignaz (1875–1932) 89
- Servin, Sven (1933–2013) 59
- Sharpe, Eric John (1933–2000) 118, 119,
166
- von Sicard, Harald (1900–73) 159
- Sigismund (1566–1632) 147
- Silén, Sven (1908–83) 245, 246
- Simonsson, Nils (1920–94) 118
- Sjöberg, Erik (1907–63) 193, 204
- Sjöberg, Lennart (f. 1939) 340
- Sjöstrand, Arvid (1906–83) 273, 278
- Smedberg, Gunnar (1911–92) 326
- Smith, Gudmund (1920–2012) 339
- Sohm, Rudolph (1841–1917) 197, 317
- Stave, Erik (1857–1932) 22, 26, 127, 175,
181–183
- Stavenow, Ludvig (1864–1950) 126, 177
- Stenberg, Emerik (1873–1927) 173, 313
- Stendahl, Krister (1921–2008) 80, 190,
193, 198, 199, 285
- Stenlund, Sören (1943–2019) 298
- Stenmark, Mikael (f. 1962) 301–302
- Stenqvist, Catharina (1950–2014) 301
- Stevenson, Charles Leslie (1908–79) 248
- Straarup, Jørgen (f. 1950) 344
- Strandberg, Carl (1926–2013) 311, 326
- Strauß, David (1808–74) 247
- Ström, Åke Viktor (1909–94) 106, 107,
193, 211
- Strömberg, Bengt (1909–79) 322, 323
- Strömholm, Stig (f. 1931) 111, 120,
151–152
- Ståhlberg, Gustaf (f. 1939) 341
- Sundberg, Eivor (1913–2004) 84
- Sundberg, Herman (1904–72) 84
- Sundén, Hjalmar (1908–93) 57,
335–338, 341, 346
- Sundin, Gunnar (f. 1930) 313
- Sundkler, Bengt (1909–95) 69, 141, 161,
162, 163, 164–166, 169, 194, 195,
226, 322
- Sundman, Per (f. 1968) 291
- Svenungsson, David (1911–76) 308, 311
- Swantz, Marja–Liisa (f. 1926) 166
- Swartz, Carl (1858–1926) 177
- Swedberg, Jesper (1653–1735) 318
- Syreeni, Kari (f. 1952) 221–222
- Sæbø, Magne (f. 1929) 217
- Säfström, Bo Staffan (1948–1998) 313
- Säve–Söderbergh, Torgny (1914–98) 294
- Söderblom, Anna (1870–1955) 116

- Söderblom, Nathan (1866–1931) 41, 87, 88, 89, 95, 97, 99, 111, 113, 119, 121, 122, 127, 128, 140, 157, 158, 164, 171, 175, 181, 183, 231, 236, 245, 271, 278, 293
- Södergård, Jan Peter (f. 1960) 111
- Söderlind, Nils (1904–71) 84
- Söderlind, Ulf (1929–95) 311
- Södling, Maria (f. 1962) 149
- Søe, Niels Hansen (1895–1978) 278, 279, 281
- Tauler, Johannes (c. 1300–61) 320
- Tegborg, Lennart (1935–2012) 145
- Tengström, Sven (1932–2016) 214, 217, 220
- Tergel, Alf (1935–2007) 144, 149, 152–153, 171
- Thomas ab Aquino (c. 1225–74) 247, 280, 296
- Thomson, Arthur (1891–1977) 47
- Thorild, Thomas (1759–1808) 278
- Thunberg, Anne-Marie (1923–2005) 229
- Thunberg, Lars (1928–2002) 229, 254, 255, 256
- Thune, Nils (1911–77) 106
- Tiele, Cornelis Petrus (1830–1902) 99
- Tillich, Paul (1886–1965) 297
- Tivell, Ellen, f. Jaensson (1885–1966) 32
- Tottie, Henry (1856–1913) 155, 159, 315
- Tranströmer, Tomas (1931–2015) 213
- Tranøy, Knut Erik (1918–2013) 289
- Troeltsch, Ernst (1865–1923) 132, 175
- Trygger, Ernst (1857–1943) 26, 138, 186, 241
- Tylor, Edward Burnett (1832–1917) 96
- Törnvall, Gustaf (1900–77) 308
- Ullman, Uddo Lechard (1837–1930) 41, 315, 333
- Ulrichsen, Jan Henning (f. 1947) 217
- Undén, Östen (1886–1974) 246
- Wadensjö, Bengt (f. 1937) 144
- Wahlström, Lydia (1869–1954) 147
- Walan, Bror (1921–2002) 144
- Wallés, Jonas (1864–1928) 183
- Warneck, Gustav (1834–1910) 156
- Watson, Philip Saville (1909–83) 252
- Weber, Max (1864–1920) 263
- Weibull, Lauritz (1873–1960) 159
- Weibull, Martin (1835–1902) 315
- Weidner, Edward William (1921–2007) 62
- Weijne, Josef (1893–1951) 114, 160
- Weippert, Helga (1943–2019) 220
- Wejryd, Cecilia (f. 1959) 153–154
- Weman, Gunnar (f. 1932) 313
- Weman, Henry (1897–1992) 309, 311
- Wendland, Paul (1864–1915) 180
- Wesley, John (1703–91) 246, 339
- Westerlund, David (f. 1949) 111
- Westin, Gunnar (1890–1967) 15, 137–139, 162, 194, 204, 228, 279, 280, 285, 322, 330
- Westin, Roger (1953–93) 313
- Westman, Karl Gustaf (1876–1944) 147
- Westman, Knut Bernhard (1881–1967) 40, 84, 89, 126, 127, 128, 130, 131, 136, 156, 157–160, 161, 162, 209, 335
- Wetter, Dagmar (1898–1973) 182
- Wetter, Gillis Petersson (1887–1926) 26, 131, 132, 136, 174, 175, 176, 178–181, 184, 185, 192, 197, 222, 271, 307
- Widén, Bill (1932–2006) 149, 150
- Widengren, Geo (1907–96) 16, 57, 69, 100, 101–105, 107, 114, 115, 116, 117, 121, 163, 194, 200, 201, 204, 211, 250, 279, 280, 283, 322, 339
- Widmark, Bryn (1936–2013) 313
- Widner, Nils (1870–1940) 306
- Wikander, Stig (1908–83) 114, 115, 116
- Wiklund, Karl Bernhard (1868–1934) 96
- Wikner, Pontus (1837–88) 234
- Wikström, Owe (f. 1945) 340–341, 342, 345
- Willebrands, Jan (1909–2006) 89
- Wingren, Gustaf (1910–2000) 251, 253, 280, 281, 284, 286, 293

PERSONREGISTER

- Wrede, Gösta (1928–2018) 79, 80, 254, 256
Wycliff, John (c. 1330–84) 139
- Ysander, Torsten (1893–1960) 43, 99
- von Zahn, Theodor (1838–1933) 173
Zarathustra (c. 1000) 96
Zetterquist, Martin (1897–1973) 308
von Zezschwitz, Gerhard (1825–86) 315
von Zinzendorf, Nikolaus Ludwig (1700–60) 254
- Åhgren-Lange, Ulla (1934–1996) 59, 62
Åkerlund, Lennart (1915–85) 28
Åkesson, Elof (1892–1979) 275–276
- Örtenblad, Harald (1852–1914) 306
Öslöf, Ruth (1918–2008) 312, 313
Östborn, Gunnar (1906–63) 188

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS
Skrifter rörande Uppsala universitet
C. ORGANISATION OCH HISTORIA
Editor: Ulf Göranson

- 1–81 (1961–2007). Se tidigare volymer i serien och Uppsala universitetsbiblioteks webbplats.
82. En ny sats – humaniora i förvandling. Vänbok till Margaretha Fahlgren. Redaktörer: EVA HEGGESTAD, KARIN JOHANNISSON, KERSTIN RYDBECK & MARIA ÅGREN. 2008.
83. TAGE ERIKSSON & GUNNAR FRIDBORG: Fysiologisk botanik vid Uppsala universitet. En historik. 2008.
84. Från seminariekläss till akademi. Förskolläraryr utbildningen i Uppsala under nio decennier. Redaktörer: BERIT HALVARSSON, INGRID HOLMBÄCK ROLANDER, TOR HUDNER & JAN LINDHOLM. 2009.
85. Studenternas ceremoniinstruktion. Redaktör: NIKLAS ELOFSSON. 2009.
86. Complex Analysis and Digital Geometry. Proceedings from the Kiselmanfest, 2006. Editor: MIKAEL PASSARE. 2009.
- 87:1–2. CARL FRÄNGSMYR: Uppsala universitet 1852–1916. Uppsala universitets historia 1793–2000. Volym 2:1–2:2. Huvudredaktör: TORE FRÄNGSMYR. 2010.
88. Regional and Interregional Cooperation to Strengthen Basic Sciences in Developing Countries. Editor: CHRISTER KISELMAN. 2011.
89. BO S. LINDBERG: Anders Fredrik Regnell. Läkare, botanist och donator. 2011.
90. Stig Strömholms tryckta skrifter 1942–2011. Bibliografi sammanställd av BRITA ALROTH. Med sex inledande essäer. Redaktionskommitté: SVEN-ERIK BRODD, LENNART ELMEVIK, PER STRÖM. 2011.
91. MATS OLA OTTOSSON: Rektorer vid Uppsala universitet och deras porträtt. Med en essä om porträtten av JAN VON BONSDORFF. 2011.
92. CARL FRÄNGSMYR: Dag Hammarskjöld och Uppsala universitet. 2011.
93. Det goda universitetet. Rektorsperioden 2006–2011. Festskrift till Anders Hallberg. Redaktionskommitté: PERNILLA BJÖRK, MATTIAS BOLKÉUS BLOM, ANNA SJÖGREN & PER STRÖM. 2011.
94. Sarek, Arktis och akademisk vardag. En bok om geografen Axel Hamberg. Redaktör: LARS ANDERSSON. 2012.
95. LARS-GÖSTA WIMAN: Abraham Bäck. Linnés vän och nydanare av svensk läkarutbildning. 2012.
96. LARS BURMAN: Eloquent Students. Rhetorical Practices at the Uppsala Student Nations 1663–2010. 2012.
97. CARL FRÄNGSMYR: Universitetet som arena. 2013.
98. Till häst. Ridundervisningen vid Uppsala universitet 350 år. Redaktörer: MARIANNE ANDERSSON & JOHAN SJÖBERG. 2013.
99. LARS BURMAN: Väktaliga studenter Studentnationerna i Uppsala som retoriska miljöer 1663–2010. 2013.
100. BO S. LINDBERG: Salomon Eberhard Henschen. En biografi. 2013.

101. MATS OLA OTTOSSON: Uppsala universitet i sin lokala miljö. Ett sekel av kontakter och samverkan. 2014.
102. Medicin och Farmaci 400 år vid Uppsala universitet. Föreläsningar vid Medicinska och Farmaceutiska fakulteternas högtidlighållande av tillsättningen av Johannes Chesnecopherus på den första professuren 1613. Oktober 2013. Redaktörer: KERSTIN HULTER ÅSBERG & KRISTER ÖSTLUND. 2014.
103. Samhällsvetenskapliga fakulteten vid Uppsala universitet 50 år, 1964–2014. Redaktörer: MATTIAS BOLKÉUS BLOM & LARS MAGNUSSON. 2014.
104. Från informationsbehandling till informationsteknologi. Institutionen för informationsteknologi söker sina rötter. Redaktörer: ANDERS SJÖBERG, LOTTA LUNDELL & MICHAEL THUNÉ. 2015.
105. BENGT MEYERSON: Linnaeus' Course to Achievements in Medicine and Pharmaceutics. 2015.
106. ING-MARIE MUNKTELL: Museum Gustavianum. Fönster mot omvärlden. 2015.
107. ING-MARIE MUNKTELL: Museum Gustavianum. A Window to the Surrounding World. 2015.
108. MATS OLA OTTOSSON: Han ledde ett universitet och styrde en stad. Historien om Thore Engströmer. 2016.
109. Honorary Doctors at the Faculty of Educational Sciences 2011–2017. Editor: ELISABET NIHLFORS. 2017.
110. REBECCA ANDERSSON & MARTA ZDRAVKOVIC: The International Science Programme in Sri Lanka and Thailand. Three decades of research cooperation. 2017.
111. LENNART NORDENFELT: Sokrates i Uppsala. En bok om och av Thorild Dahlquist. 2017.
112. BO S. LINDBERG: Peregrinatio medica. Svenska medicinares studieresor i Europa 1600–1800. 2019.
113. JAN FREDRIK KINDSTRAND: Gudmund Björck 1905–1955. Professor i grekiska språket och litteraturen. En biografi. 2019.
114. Tillsammans. Damsällskapet Concordia i Uppsala 100 år. Redaktörer: CARINA BURMAN, BRITT-INGER JOHANSSON & BIRGITTA MEURLING. 2019.
115. ING-MARIE MUNKTELL: Kulturarv, museer och fredsarbete. Nätverk för en fredlig framtid. 2020.
116. MATS OLA OTTOSSON: Lärdomsstadens grand old man. Olof Hammarsten i Uppsala. 2020.
117. *Veni, veni Emmanuel*. Uppsala domkyrkas gosskör 100 år. Redaktör: ANNIKA SJÖQVIST PLATZER. 2020.
118. Frihet, kollegialitet, studentinflytande. Uppsala universitet under Eva Åkessons rektorat 2012–2020. Redaktör: CARL FRÄNGSMYR. 2020.
119. CARL FRÄNGSMYR: Akademiska interiörer. 2021.
120. OLOPH BEXELL: Teologiska fakulteten vid Uppsala universitet 1916–2000. Historiska studier. 2021